

Erfgoedkaart Heeze-Leende

Catalogus

Cultuurhistorische Inventarisatie

Versie 2026

Inhoud

Uitleg erfgoedkaart en leeswijzer	3
1. Inventarisatie fysieke landschap – Heeze-Leende	5
1.1. Algemeen	5
1.2. De kaart voor Heeze-Leende	5
1.3. Werkwijze bij het maken van het fysieke landschap	7
1.4. De kaart van het fysieke landschap	11
Thema: 1 Lage zandgronden	11
Thema: 2 Lage dekzandruggen	11
Thema: 3 Hoge dekzandruggen	11
Thema: 4 Duinen en stuifkoppen	12
Thema: 5 Laagte op het Hoge	16
Thema: 6 Dalen op het Hoge	18
Thema: 7 Beken	20
Thema: 8 Moeren op het Hoge	21
Thema: 9 Heide	24
Thema: 11 Restbossen	35
2. Inventarisatie historisch landschap – Heeze-Leende	45
2.1 Algemeen	45
2.2 Specifiek	54
Thema: 12 Oude infrastructuur	54
Thema: 13 Doorgaande wegen	56
Thema: 14 Lokale wegen	86
Thema: 15 Gegraven waterlopen	105
Thema: 16 Molens	108
Thema: 17 Gehuchten	120
Thema: 18 Heerlijkheden	144
Thema: 19 Landgoederen	168
Thema: 20 Bosbouw	194
Thema: 21 De oude Akkers	205
Thema: 22 Ontginningen	220
Thema: 23 De beemden	232
Thema: 24 Bestuurlijk	237
Thema: 25 Militair	256
Thema: 26 Kerkelijk	266
Thema: 27 Meubilair	332
Thema: 28 Grondstofwinning	395
Thema: 29 Industrieel	402
Thema: 30 Woonwijk	427
Thema: 31 Historische bouwkunst	432
3. Inventarisatie archeologisch landschap	596
Thema: 32 Bewoning	597
Thema: 33 Cultus/heiligdom	641
Thema: 34 Begroving	646
Thema: 35 Infrastructuur	660
Thema: 36 Agrarische productie	663
Thema: 37 Grondstofwinning	669
Thema: 38 Industrie en nijverheid	673
Thema: 39 Depot	679
Thema: 40 Onbekend	682
Bibliografie	736

: Exacte locatie onbekend. Staat nog niet op de erfgoedkaart

Uitleg erfgoedkaart en leeswijzer

In deze catalogus worden de resultaten van de inventarisatie van de erfgoedkaart van Heeze-Leende beschreven. De erfgoedkaart is een GIS-kaart, ofwel een kaart uit een Geografisch Informatie Systeem (GIS). Dit is een digitale kaart die meer is dan alleen een visuele representatie van een gebied. Het is een systeem dat ruimtelijke data (data met een locatie-component) beheert, analyseert en visualiseert. De erfgoedkaart is ook interactief, waardoor gebruikers op de webviewer kunnen inzoomen, uitzoomen, en informatie over specifieke objecten op de kaart kunnen opvragen.

De erfgoedkaart is grofweg ingedeeld naar landschap, historie en archeologie. Binnen deze hoofdingdeling zijn de geïnventariseerde gegevens verder onderverdeeld naar thema en naar type gebied of object (ofwel subthema genoemd). Bij ieder thema en subthema wordt een korte toelichting gegeven. Daarop volgt de inventarisatie van objecten en gebieden, geordend per thema en subthema. Elk object of gebied bezit een eigen "Uniek nummer" dat als volgt is opgebouwd: gemeentenummer.themanummer.subthemanummer.volgnummer (bijv. 1.14.4.085). Heeze-Leende begint met nummer 5, omdat dit de vijfde gemeente in Zuidoost-Brabant is met een erfgoedkaart volgens dit systeem.

Alle objecten en gebieden zijn in de beschrijving van deze catalogus genummerd en deze nummers komen als oproepbare labels op de erfgoedkaart terug, voorafgegaan door het subthemanummer, het thema-nummer en het gemeentenummer. Vanaf de kaart kan een object dus snel worden teruggevonden. De beschrijving van ieder object geeft minimaal een identificatie, vaak een korte beschrijving en soms een uitvoerige behandeling. In een aantal gevallen wordt (via de voetnoten) naar verdere literatuur verwezen. Voor het overige wordt stilzwijgend verwezen naar het informatiesysteem van het regionaal archief, waarmee op adres zowel literatuur als afbeeldingen gevonden kunnen worden.

In principe krijgt ieder thema één laag, maar als daarbij meerdere dimensies (punt, lijn, vlak) betrokken zijn, zijn het even zoveel kaartlagen. Als die lagen met oplopend nummer gestapeld worden en binnen ieder thema de punten boven de lijnen en die boven de vlakken, wordt in de meeste gevallen een goed beeld verkregen. Wel is het zo dat het beeld bij kleinere schalen snel erg vol loopt. Het is dan zaak enkele lagen "uit" te zetten. Al deze lagen worden het best bekeken op de ondergrond van de reconstructie van het fysieke landschap.

In hoofdstuk 1 wordt de reconstructie van het natuurlijk landschap in Heeze-Leende beschreven voordat de middeleeuwse mens daarin grote ingrepen deed. Deze lagen zijn genummerd thema 1 tot en met 11. In hoofdstuk 2 wordt een reconstructie van het historische landschap in Heeze-Leende beschreven, zoals dat onder invloed van de mens tot stand kwam. Deze groep omvat de lagen 12 tot en met 31. Naast veranderingen in het landschap na 1830 is ook de uitgroei van de dorpen en de industrialisatie hier in meegenomen. Diverse (sub)thema's kunnen in de toekomst nog verder uitgewerkt worden, waaronder bijvoorbeeld de wegen en groenstructuren. Er kunnen zich echter ook nieuwe thema's voordoen of thema's die nu nog niet aan de orde zijn gekomen, waaronder het immateriële erfgoed zoals tradities en voorwerpen. De catalogus is dan ook zo opgezet dat het systeem makkelijk aan te vullen is, mocht dat nodig zijn. In hoofdstuk 3 kan tot slot het archeologisch (niet-zichtbare) erfgoed worden beschreven, in de thema's 32 tot en met 40.

De volgende pagina geeft een totaal overzicht van alle mogelijk voorkomende thema's en subthema's in Zuidoost-Brabant.

Thema's en subthema's die voor de A2 en de Kempengemeenten van toepassing (kunnen) zijn:

Thematische indeling fysisch landschap (thema 10 is vervallen)									
01 Lage zandgronden	02 Lage dekzandruggen	03 Hoge dekzandruggen	04 Duinen en stuifkoppen	05 Laagte op het Hoge	06 Dalen op het Hoge	07 Beken	08 Moeren op het Hoge	09 Hei	11 Restbossen
1. Lage zandgronden	2. Lage dekzandruggen	3. Hoge dekzandruggen	1. Akkerrandwal	1. Pingo-ruïne	1. Dal	1. Beekloop	1. Ven	1. Hei in 1840	1. Restbos
			2. Duin	2. Andere laagte	2. Rijt	2. Oude meander	2. Moeras	2. Hei in 1900	2. Ecologisch oud bos
			3. Kamduinen			3. Veengebied, actueel	3. Veengebied, actueel	3. Hei in 1930	
			4. Uitblazingslaagte			4. Overstromingsgebied	4. Veengebied, verdwenen	4. Hei in 1950	
			5. Fort				5. Wijnstgronden		
Thematische indeling historisch landschap									
12 Oude infrastructuur	13 Doorgaande wegen	14 Lokale wegen	15 Gegraven waterlopen	16 Molens	17 Gehuchten	18 Heerlijkheden	19 Landgoederen	20 Bosbouw	21 Oude akkers
1. Pre-historische wegen	1. Doorgaande weg	1. lokale weg	1. Kanaal	1. Windmolen	1. Groot dorp	1. Kasteel	1. Gracht	1. 1500-1750	1. Akkerwal
2. Romeinse wegen	2. Halte	2. Voorde / brug	2. Molenloop	2. Watermolen	2. Klein dorp	2. Hoofdhoeve	2. Herberg	2. 1750-1850	2. Besloten akker
3. Voorde	3. Oude rijksweg		3. Sloop	3. Rosmolen	3. Groot gehucht	3. Hoeve	3. Hoeve	3. 1850-1900	3. Open akker
4. Middeleeuwse hoofdweg	4. Railweg		4. Haven	4. Torenmolen	4. Klein gehucht	4. Heerlijkhedengebied	4. Klooster	4. 1900-1930	4. Steilrand
	5. Trekpad		5. Gracht	5. Motormolen	5. Huizengroep	5. Relatie	5. Laan		
	6. Veer		6. Sluis	6. Molenbiotoop	6. Verspr aan str	6. Voorhof	6. Landgoedgebied		
	7. voorde / brug			7. Molenberg	7. Compact aan str	7. Kasteelboerderij	7. Landhuis		
	8. Plein			8. Molenviel	8. Verspreid		8. Omgrachte hoeve		
	9. Poort			9. Molenvoed			9. Ontginningstructuur		
	10. Spoorbrug			10. Waterluchtmolen			10. Zichtlijn		
	11. Tol(huis)			11. Water- en windmolen			11. Park		
	12. Holle weg						12. Tuin		
	13. Jaagpad						13. Vijver		
	14. Grenspost						14. Villa		
	15. Laanbeplanting						15. Wal		
							16. Overig		
22 Ontginningssystemen	23 De beemden	24 Bestuurlijk	25 Militair	26 Kerkelijk	27 Meubilair	28 Grondstofwinning	29 Industrieel	30 Woonwijk	31 Historische bouwkunst
1. Veenontginning	1. Bocht	1. Galg	1. Begraafplaats	1. Kerk	1. Bijzondere boom	1. Boerenkuil	1. Arbeiderswoning	1. Arbeidersbuurt	1. Woonhuis
2. Beekdalontginning	2. Dijk	2. Gemeente	2. Blokhuis	2. Begraafplaats	2. Fontein	2. Peelbaan	2. Brouwerij	2. Company-town	2. Boerderij
3. Bosontginning	3. Dijkputten	3. Gevangenis	3. Boerenschans	3. Calvarieberg	3. Gedenkteken	3. Turfhok	3. Directeurswoning	3. Lintbebouwing	3. Villa
4. Heideontginning	4. Dijkslot	4. Grensmarkering	4. Fort	4. Graf	4. Hek	4. Turfaart	4. Fabrieksgebouw	4. Stationswijk	4. Cafe
5. Populierenlandschap	5. Eendenkooi	5. Raadhuis	5. Kazemat	5. Heiligenbeeld	5. Kinderkolonie	5. Moerput	5. Fabrieksterrein	5. Tuinwijk	bedrijfsruimte
6. Streepjesverkeveling	6. Hek	6. Rechtbank	6. Linie	6. Kapel	6. Poel	6. Uitgelaagd perceel	6. Gezondheidszorg	6. Villawijk	6. Bakhuis
7. Voortpootstrook	7. Hooiland	7. Schepenbank	7. Militair complex	7. Kapelleke	7. Pomp	7. Zandwinput	7. Hoge schoorsteen	7. Wederopbouw	7. Schuur/bijgebouw
8. Zandontginning	8. Keetveld	8. Vrijheid	8. Militair oefenterrein	8. Klooster	8. Schaapskooi	8. Stuifzandwinning	8. Hopeest	8. Woonwijk	8. Koetshuis
9. Ruilverkeveling	9. Schouwslot	9. Diversen	9. Schans	9. Kloosterterrein	9. School	9. Leemput	9. Kantorenpark		9. Varia
	10. Sluis		10. Schietveld/berg	10. Kruiseik	10. Sportterrein	10. Steenoven	10. Klokkengieter		
	11. Wiel		11. Schijnboot	11. Kruisweg	11. Straatmeubilair	11. Droogloodsen	11. Leerlooierij		
	12. Vloeiweiden		12. Schootsveld	12. Lourdesgrot	12. Ven	12. Waterputtenweg	12. Loods/pakhuis		
			13. Tankgracht	13. Pastorie	13. Ziekenhuis	13. Pompgebouw	13. Onderwijs		
			14. Vesting	14. Patronaat	14. Verhalen	14. Watertoren	14. Pottenbakkerij		
			15. Vliegveld	15. Religieus groen	15. Gasthuis/armenhuys	15. Visvijvers	15. Smidse		
			16. Oefenlokaal	16. Schuilkerk	16. Kiosk	16. Vismarkt	16. Vlasrootput		
			17. Landweer	17. Seminarie	17. Waterput	17. Turfwinning	17. Weverij		
			18. Wal	18. Stokske	18. Bank				
			19. Wegkruis	19. Winkel					
			20. Mirakelkuil	20. Gemeenschapshuis					
			21. Lulhuis		21. Herberg				
					22. Hotel/restaurant				
Thematische indeling archeologisch landschap									
32 Bewoning (inclusief verdediging)	33 Religie	34 Begraving	35 Infrastructuur	36 Agrarische productie en voedselvoorziening	37 Grondstofwinning	38 Industrie en nijverheid	39 Depot	40 Onbekend	
1. Romeinse villa	1. Kerk	1. Grafheuvel	1. Weg	1. Akker/(moes)tuin	1. Kleiwinning	1. Metaalbewerking	1. Depot	1. Onbepaald	
2. Kasteel	2. Kapel	2. Grafheuvelveld	2. Brug/voorde	2. Celtic Field	2. IJzerertsminning	2. Pottenbakkerij	2. Muntvondst		
3. Kamp	3. Klooster	3. Umenveld		3. Veekraal/ schaapskooi	3. Turfwinning	3. Steen/ pannenbakkerij			
4. Schans		4. (Vlak)graf	3. Percelering/ verkeveling			4. Vuursteenbewerking			
5. Wal/omwalling	4. Cultusplaats/ heiligdom/tempel	5. Grafveld				5. (Houts)koolbrandrij			
6. Nederzetting		6. Kerkhof				6. Leerlooierij			
7. Borg/Stins/Versterkt huis		7. Rijengrafveld				7. Bierbrouwerij			
8. Moated site		8. Onbepaald				8. (Water)molen			
9. Landweer						9. Onbepaald			
10. Onbepaald									

1. Inventarisatie fysieke landschap – Heeze-Leende

K.A.H.W. Leenders

1.1. Algemeen

Op de kaart van het fysieke landschap wordt weergegeven hoe het landschap gestructureerd was eer de mens daar gericht belangrijke wijzigingen in aanbracht. Deze kaart is vooral van belang voor het inschatten van archeologische potenties en als basis voor de historisch-geografische ontwikkeling. Met een historisch-landschappelijke analyse is het ook mogelijk om de huidige verstedelijkte gebieden in de regio qua bodem te inventariseren. Voor die bewerking wordt uitgegaan van de oude topografie en de samenhang tussen landschappelijke structuren uit 1838 met geomorfologische en bodemkenmerken, zoals die juist buiten het stedelijke gebied aanwezig zijn. Verdere verfijning kan worden verkregen door gebruik te maken van de digitale hoogtegegevens. Omdat echter de mens in het landschap altijd al aan het werk is geweest, zowel door directe ingrepen als door gevolgen van ingrepen elders kan bij het tekenen van de historisch-landschappelijke kaart onmogelijk een vast jaartal aangehouden worden.

De kaart van het fysieke landschap vertoont meerder legenda-eenheden, genummerd 01 tot en met 08. De afzonderlijke kaartelementen binnen iedere legenda-eenheid worden beschreven. Op de kaart verschijnt (na aanklikken) een samengesteld nummer: een combinatie van legenda-eenheid en kaartelementnummer.

1.2. De kaart voor Heeze-Leende

Basismateriaal wat gebruikt is:

Geomorfologische kaart 1:50.000

Geologische Kaart 51 Oost 1:50.000 1973

Geologische Kaart 51 West 1:50.000 1985

Bodemkaart 1:50.000

AHN: Actueel Hoogtebestand Nederland (2004 t/m 2024, per 5 meter een meting)

Kadastrale minuutplannen Geldrop (1828?), Heeze (1828?), Leende (1829), Mierlo (1828?),

Soerendonk (1828?), Zesgehuchten (1828?).

Topografische kaart 1:50.000 (1837/38, verkleining van 1:25.000)

Topografische kaart 1:25.000 (1867, deels 1837/8)

Topografische kaart 1:25.000 (ca 1900, ca 1930)

TOP10-vectorkaart (2008?)

Meerijkaart Verhees (1794)

Kaart van de hoeve Hertsheuvel te Sterksel door C. Lowis (1650-1680)

Opmerking bij de kadasterkaarten.

Geldrop B2: dat is een verloren blad. Dit heb ik gereconstrueerd uit de manuscript topografische kaart van 1838 die gemaakt werd op basis van die verloren kaart. Voor wat het waard is, maar beter dan niets in ieder geval. Leende: Blad D01 is eveneens kwijt. Het is gereconstrueerd uit de kadastrale overzichtskaart van Leende. Soerendonk - gedeelte Sterksel: hier ontbreken de bladen D02, D03 en D04. Dit gebied (heide) is gereconstrueerd uit de kadastrale overzichtskaart en hier ingevoerd als blad D0234.

De relatieve hoogtekaart

Ten behoeve van het opstellen van de kaart van het fysieke landschap is een relatieve hoogtekaart vervaardigd, uitgaande van de AHN-gegevens.

De AHN heeft op het platteland de gebouwen weggefilterd, maar in woonkernen groter dan 100 hectare niet. Daar zien we dus ook de hoogte van de gebouwen en daar zijn we niet in geïnteresseerd. De eerste bewerking bestond er daarom uit om die gebouwen alsnog uit te filteren.

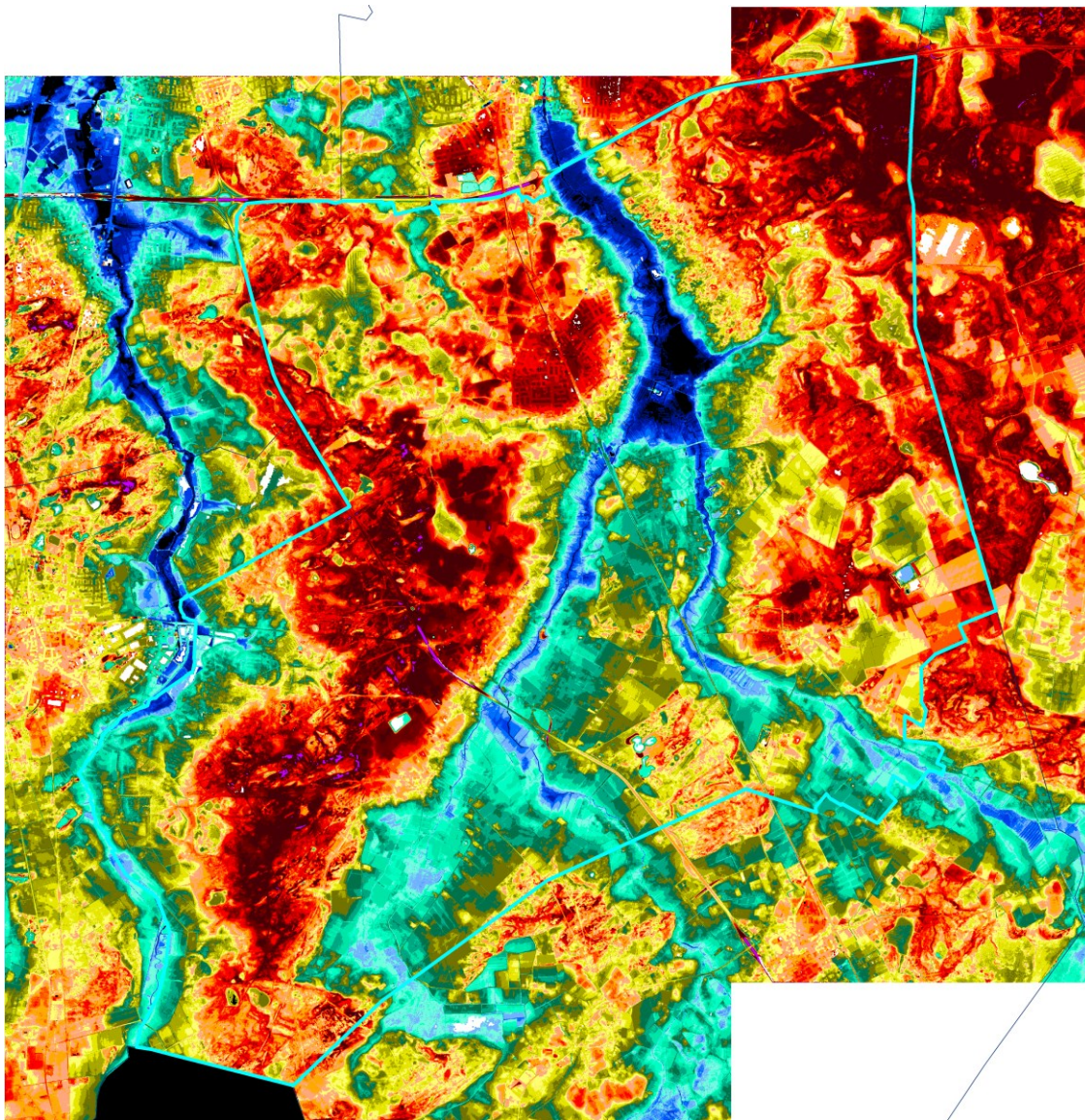
Daartoe is van ieder vierkant van 25 hoogtemetingen de laagste waarde toegekend aan het middelste meetpunt. De meeste huizen verdwijnen zo, maar grote gebouwen blijven zichtbaar. Die meetpunten

zijn gewoon weggelaten ("no data"). Het resultaat is dat de terreinen van de grote woonkernen nu een hoogtebeeld tonen dat aansluit bij dat van de omgeving.

Vervolgens is de globale hoogteligging bestudeerd op een kaart met verschillende kleuren per 2 meter hoogteverschil. Het gebied blijkt naar het noorden af te hellen, van ca 29 m +NAP in het zuidoosten naar 19 m +NAP in het noordwesten, wat ook overeenkomt met de algemene richting van de belangrijkste beekdalen.

Door meting in de AHN zijn vervolgens de parameters voor een referentievlak bepaald. Dit vlak wordt bepaald door een oost-westlijn met Y=368000, die voor x<167500 op hoogte 27,61 m +NAP ligt en voor grotere X oploopt naar 28,61 m +NAP bij X = 172500. Vanaf deze lijn hellt het referentievlak met 6,5 cm per meter noordwaarts af.

De relatieve hoogtekaart wordt berekend als het verschil tussen de echte terreinhoogte Z_{ahn} en het referentievlak Z_{ref} : $Z_{rel} = Z_{ahn} - Z_{ref}$

Relatieve hoogtekaart Heeze - Leende.

De oranje-rode vlekken zijn relatief het hoogste; de blauwe het laagste. De grenzen van de huidige gemeente Heeze-Leende zijn aangegeven met een licht blauwe lijn.

1.3. Werkwijze bij het maken van het fysieke landschap

Als uitgangspunt voor de kaart van het fysieke landschap is de geomorfologische kaart genomen. De ligging en begrenzing van de daar aangegeven terreintypen is vervolgens aangepast aan de hand van vooral de relatieve hoogtekaart en verder voor details met behulp van de kadasterkaarten en het andere kaartmateriaal. Al doende zijn de moderne structuren, zoals autowegen, vuilhopen, afgravingen en bebouwde gebieden, uit de kaart verwijderd.

Vanaf de oude kadasterkaarten werden de beken ingetekend: element "07 Beken" op de kaart. De beken werden stroomopwaarts niet verder getekend dan tot waar de kadasterkaart ze een min of meer natuurlijk (enigszins kronkelend) uiterlijk geeft. Op die beken sluiten vaak veel rechtere, ooit gegraven waterlopen aan die misschien wel in een oud dal of dalvormige laagte liggen, maar hier niet als "beek" zijn aangemerkt.

De beekdalen zijn op de geomorfologische kaart meestal van een R-type. Al die R-typen zijn samengenomen en vervolgens is de begrenzing aangepast aan de AHN-gegevens en de oude kadasterkaart, waar dat nodig was. Deze bewerking leverde "06 Dalen op het Hoge". Door controle tegen de kadaster- en topografische kaarten is een nadere verdeling tussen "dal" en "rijt" aangebracht. De beekdalen strekken deels een eind buiten de huidige gemeente. Het zijn er 18 met een oppervlakte van 1988 hectare. Er werden 2 rijten opgemerkt: 13 hectare. Enkele "geomorfologische dalen" zijn echter als "05 Laagten op het Hoge" geïnterpreteerd, sommige als 04 - uitblazingslaagte.

De volgende stap betrof het andere uiterste in het landschap: de stuifduingebieden. Ook deze kunnen op de geomorfologische kaart teruggevonden worden (3L8 en 4L8: Lage landduinen met bijhorende vlakten), maar hier leverde de relatieve hoogtekaart een belangrijke verrijking met details op. De bodemkaart (code Zd) diende als controle en de topografische kaarten van 1837/8, 1900, 1930 en de kadasterkaart dienden om inmiddels afgegraven duinen terug te vinden en ze scherper te lokaliseren. Binnen de duingebieden komen allerlei kamduinen voor: soms paraboolvormig, soms langgerekt, soms helemaal rondlopend. Ook de laagten in het duingebied konden zo goed worden opgespoord. In een aantal gevallen moesten de kadasterkaart en de oude topografische kaarten voor aanvullingen zorgen. Ook de afgravingen zijn hier van belang. Grote gebieden in en om Sterksel zijn bij ontginning (1920 en later) minstens sterk afgevlakt en waarschijnlijk ontzand. Er was een speciaal spoorlijntje om het zand op het grote spoor te brengen. Door de grote omvang van deze vlakken is het goed mogelijk dat daar niet alle oude duinpartijen teruggevonden werden. Deze bewerkingen leverde het onderdeel "04 Duinen en stuifkoppen" op.

Van de geomorfologische kaart werden de dekzandruggen (3K14, 4K14) afgelezen. Dat zijn er resp. 48 (471 ha) en 11 (163 ha). De categorie "3L5 Dekzandruggen met of zonder oud bouwland" bleek een zeer belangrijke aanvulling. Voor een deel bleken deze gebieden hiervoor als duinengebied geïnterpreteerd omdat de hoogtekaart er heel duidelijk een patroon van duinen en uitblazingslaagten liet zien. De enkelegronden van de bodemkaart beslaan zeer grote oppervlakten, maar de grondwatertrappen daarbinnen bleken wel nuttig bij het onderscheiden van hoge en lage dekzandruggen. Na het inschatten van de overvloedige zandafgravingen en vergelijking met de AHN en oude topografie, konden in Heeze – Leende uiteindelijk 40 gebieden als "02 Lage dekzandruggen" en 26 als "03 Hoge dekzandruggen" aangegeven, resp. 1296 en 1122 hectare groot. Het betreft onder andere de dorpsakkers van Heeze en Leende, akkers bij enkele gehuchten en de hoeven van Sterksel, maar ook enkele voormalige heidegebieden.

De geomorfologische kaart geeft ook allerlei laagten aan die niet behoren bij dalen of duingebieden. Controle tegen de relatieve hoogtekaart, de kadasterkaart en de topografische kaart leverde de eenheid "05 Laagte op het Hoge" op. Los hiervan is de hoogtekaart nogmaals doorgelopen, wat nog enkele laagten opleverde. Dit alles leverde 41 laagten op van uiteenlopende grootte: van een vijfde hectare tot 23 hectare groot, samen 136 hectare. In hoeverre hier of in de duingebieden "Pingo-ruïnes" voorkomen, kan op deze wijze niet vastgesteld worden. Zonder gericht veldonderzoek met grondboringen en veenonderzoek is er niets zinnigs over te zeggen.

De rest van het gebied is hier opgenomen als een soort restcategorie "01 Lage zandgronden", voor zover ze hiervoor niet in een andere categorie zijn ondergebracht. Dit leverde in Heeze – Leende 24 gebieden op, vaak flanken van beekdalen, samen 1121 ha groot. De kleinste plekken zijn iets meer dan een hectare groot, de grootste meet 160 hectare.

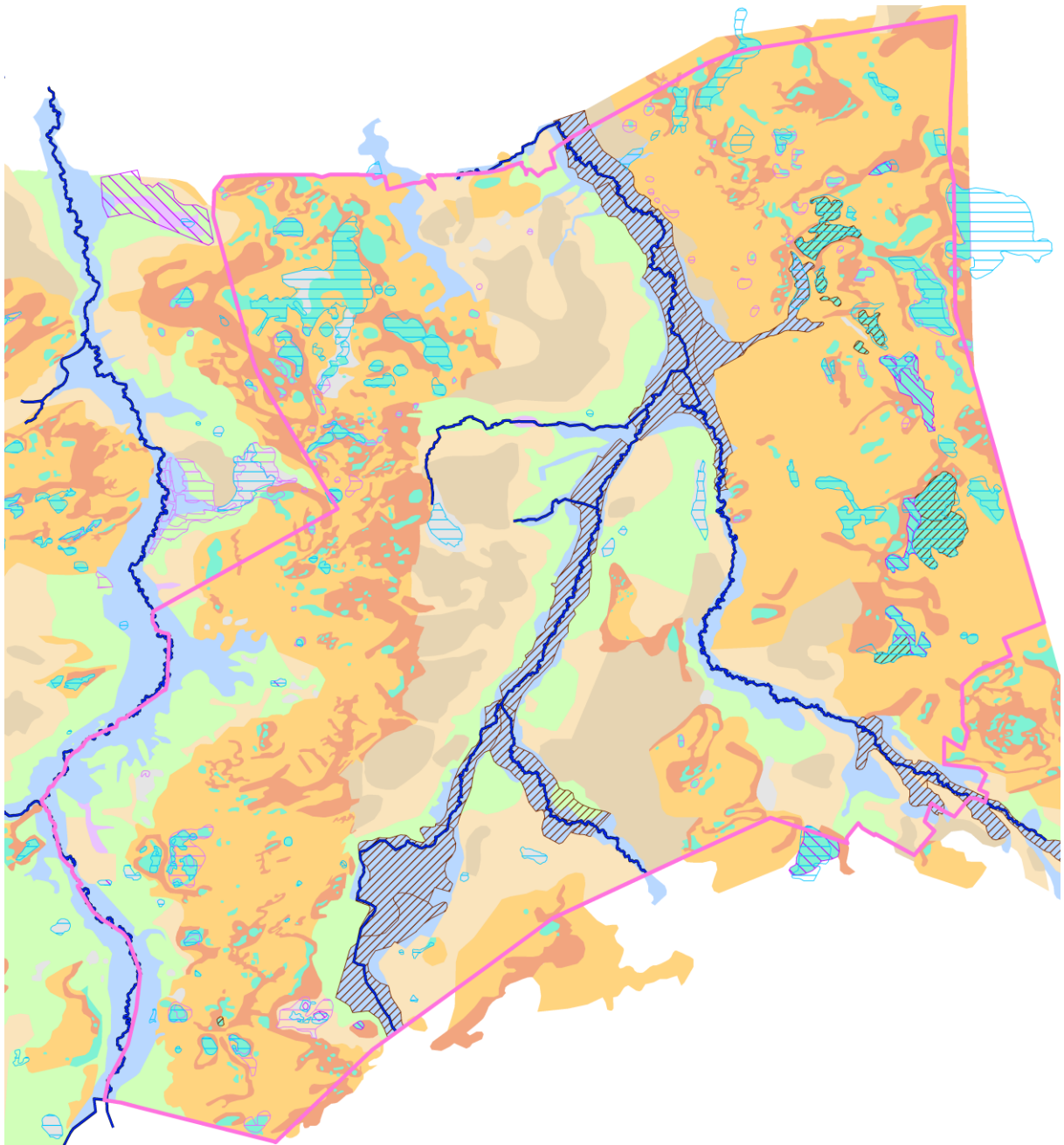
De voorgaande elementen 01 t/m 06 beschrijven heel de bestudeerde oppervlakte. Het element 07 dat lijnvormig is, kan daarop geprojecteerd worden.

Als extra element is er dan nog "08 Moeren op het Hoge". Allereerst zijn de vennen die op de kadasterkaart van 1828 getekend zijn ingetekend. Binnen Heeze - Leende zijn dat er 84 met een oppervlakte van 611 hectare. De meeste en grootste lagen in het noorden en oosten van de gemeente. Ook de ven-indicatie moet over de bodem-indicatie geprojecteerd worden.

Van inmiddels verdwenen venen blijkt op de moderne geomorfologische en bodemkaart niets meer. Wel worden daarop terreinen aangegeven waar nog steeds ondiep in de bodem of aan de oppervlakte een veenlaag of moerige laag aanwezig is. In Heeze-Leende zijn dat er 86, met een oppervlakte van 550 hectare. De bodemkaart vermeldt nog 19 gebieden met een gezamenlijke oppervlakte van 1104 hectare. Voor een deel betreft het dezelfde gebieden. Nadat dit uitgezocht is, enkele vlekken wat verplaatst of bijgeknipt zijn omdat ze naast hun laagte (volgens de AHN-kaart) geprojecteerd waren, blijven er 71 moerassige plekken (203 hectare) en 21 plekken waar veen of een moerige laag aanwezig is (907 ha) over. De veruit belangrijkste veengebieden liggen in de beekdalen van de diverse A-en. De moerassige plekken liggen vooral in het duinengebied.

Geheel verdwenen venen zullen via archiefonderzoek aangetoond moeten worden, maar hier wordt nu even volstaan met het benutten van de namen van de vennen uit 1828. Namen met daarin de elementen wit, klot, brand, put, peel en zwart wijzen hoogstwaarschijnlijk op plekken waar ooit veen zat dat intussen opgeruimd is. Zo zijn er in Heeze-Leende 12 plekken (75 ha) genoteerd die niet al via de bodemkaart of geomorfologische kaart als actuele veenplek herkend waren. Turfvaarten zijn hier niet geweest: de turf werd per kar afgevoerd.

Dit is dan het resultaat:

Een totaaloverzicht van het fysische landschap van Heeze-Leende in cijfers:

Thema nr	Thema	Aantal	Opp (ha)	Lengte	Sub-thema	Aantal	Opp (ha)
1	Lage zandgronden	24	1121	69219 m			
2	Lage dekzandruggen	40	1296				
3	Hoge dekzandruggen	26	1122				
4	Duinen & stuifkoppen	583	6582				
					Duin	46	4386
					Kamduinen	103	1403
					Uitblazingslaagte	434	793
5	Laagte op het Hoge	41	136				
6	Dalen op het Hoge	20	2003				
					Dal	18	1991
					Rijt	2	13
7	Beken	11					
8	Moeren op het Hoge	190	1802				
					Ven	84	612
					Moerassig	71	203
					Veen, actueel	21	907
					Veen, verdwenen	14	81
	Totaal	935	14062	69219			

1.4. De kaart van het fysieke landschap

Thema: 1 Lage zandgronden

Er zijn 24 vlakken aangegeven, met een gezamenlijke oppervlakte van 1131 hectare. Ze liggen alle in het centrale gebied ten westen van de Heezer en Sterkselsche Aa, en in het zuidwesten langs de Tongelreep. De vlakken hebben zoveel mogelijk een streekeigen naam gekregen.

Thema: 2 Lage dekzandruggen

Er zijn 40 lage dekzandruggen aangegeven, die samen 1296 hectare beslaan. De grootste zijn vaak gebruikt als dorpsakkers, maar ook enkele ruggen in de heide vallen in deze groep. Een groot deel van de Renheide (263 hectare) hoort tot deze groep.

Thema: 3 Hoge dekzandruggen

Er zijn 26 hoge dekzandruggen genoteerd, met een gezamenlijke oppervlakte van 1122 hectare. Ook hiervan zijn de grootste alle in gebruik geweest als dorpsakker, met de akkers van Kreijl als veruit de grootste. Ook grote vlakken in de voormalige heide (Zevenhuizense Heide, Oosterikse Heide) zijn als hoge dekzandrug op te vatten. De tien grootste:

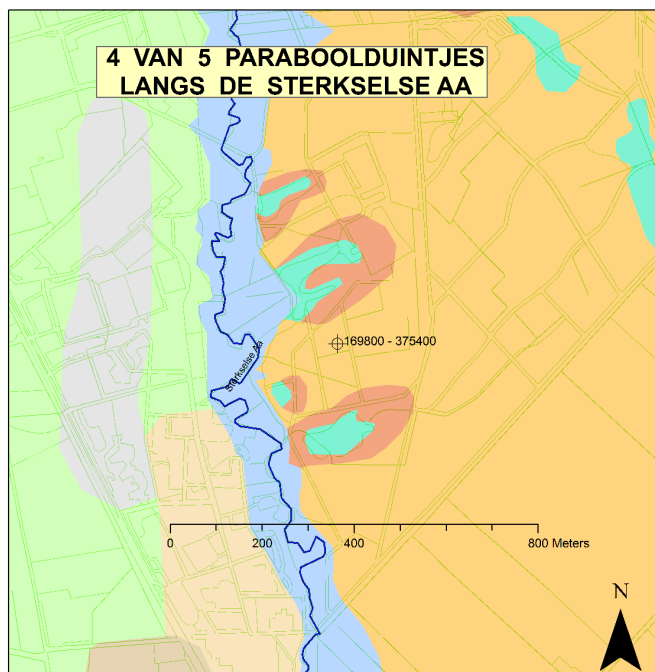
Uniek nr	Naam	Opp (ha)
5.3.83	Kreijl	203,41
5.3.94	Zevenhuizense Heide	155,38
5.3.89	Oosterikse Heide	140,46
5.3.69	akkers rond kerk(hof) Heeze	85,19
5.3.92	Sterksel	74,19
5.3.84	Langakkers	51,65
5.3.80	Hoogeindakkers	50,26
5.3.71	Breedvennen	44,40
5.3.79	Groote Speelakker	42,66
5.3.82	Kleine Speelakker	31,23

Thema: 4 Duinen en stuifkoppen

In deze categorie zijn drie subcategorieën onderscheiden: 46 duingebieden met een oppervlakte van 4386 hectare; 103 kamduincomplexen met een oppervlakte van 1403 hectare en 434 laagten die samenhangen met duinen en waarschijnlijk meestal uitblazingslaagten¹ zullen zijn, samen 793 hectare groot. In totaal is zo 6582 hectare duingebied genoteerd, ruim 63 % van de oppervlakte van de gemeente. Het gaat om twee grote zones: een die vrijwel heel het gebied ten oosten van de Groote Aa of Kleine Dommel en de Sterkselsche Aa beslaat; en een tweede die van zuid naar noord door het westen van de gemeente loopt. Aan de zuidgrens komen wat kleinere gebieden met duinen en bijhorende ruggen en laagten voor.

Op de oostoever van de Sterkselsche Aa komen vijf opvallende paraboolduintjes voor. Het is daar net alsof op de oostelijke dalflank een windgat ontstaan is, van waaruit zich dan geleidelijk deze parabooltjes ontwikkeld hebben. Van één ervan komen drie identieke archeologische waarnemingen: vaag vuursteen, mogelijk mesolithisch, aangetroffen door Gerrit Beex in 1965. (Wng 30234, 5, 6). Dat wil zeggen dat deze parabooltjes niet van middeleeuwse maar van laatglaciale ouderdom zijn (aardkundig waardevol!).

Het Heezerven is ook een prachtige paraboolduin, waarbij het zand aan de oostzijde in de laagte is gewaaid en waarbij stremming in de laagte is ontstaan.²

4.1. Akkerrandwal

Lang, smal maar hoog opgestoven zand op grens van hei en oude akkers, vaak begroeid met wat zielige eiken, maar soms ook hele stevige. Het naastliggende ex-heide gebied is vaak begroeid met dennen; de akker is hopelijk nog akker. Ontstaan door instuiven van akkerwal.

4.2 Duin

Duinen zijn door de wind in het vrije opgeblazen hopen stuifzand. Soms een heel chaotisch golvend gebied. Vaak kunnen er ook boompjes of begroeiing aanwezig zijn, die de "benen/hoorns" van de duinen hebben vertraagd, dan spreek je van paraboolduinen, zonder vegetatie zijn het barchanen of sikkelduinen met de hoorns naar voren.

Het grootste duingebieden zijn de Groote Heide die van zuid naar noord door het westen van de gemeente strekt en de Strabrechtse Heide in het noordoosten van de gemeente. Ook het duingebied van de Sterkselse Heide is erg groot. Het sluit aan op de Strabrechtse Heide. Een deel van de Sterkselse Heide valt overigens buiten de huidige gemeente Heeze-Leende (gebied De Vrolijke Jager). Dit zijn de 10 grootste duingebieden:

¹ Deze laagten, die soms een flinke omvang hebben, zijn uitgeblazen tot aan de zone waar het zand vochtig wordt. Hier wordt de invloed van het grondwater merkbaar. De uitblazingslaagtes kunnen al ontstaan zijn ten tijde van de dekzandvorming in de laatste ijstijd. Vanwege de vochtige ligging is in deze laagten veen ontstaan dat in de periode van de grote turfwinningen is afgegraven.

² Aanvulling Jan Broertjes, heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten.

Uniek nr	Naam	Opp (ha)
5.4.2.1099	Groote Heide	1202,46
5.4.2.1431	Sterkselse Heide	891,29
5.4.2.1256	Strabrechtse Heide	840,32
5.4.2.1432	Strabrechtse Heide	419,13
5.4.2.855	Groote Heide	241,05
5.4.2.1139	Schramberg	225,92
5.4.2.1161	Zevenhuizense Heide	192,11
5.4.2.673	Heezerhut - Witven	91,96
5.4.2.856	Groote Heide	53,98
5.4.2.1039	Kraaielse Heide	38,28

4.3 Kamduinen

Duinen, maar dan in gebogen ruggen, eventueel mooie parabolen. Binnen de bogen uitblazingslaagten.

De kamduinen zijn soms erg lang. Er komen er enkele voor van 3 kilometer lengte. Het meest opvallend is de reeks langs de oostrand van de Groote Heide, tegen de oude akkers aan. Dieper in de duingebieden vormen de kamduinen soms een heel kluwen dat opgebouwd lijkt uit afzonderlijke paraboolvormen. Daardoor komen er in die reeksen ook rijtjes kleine uitblazingslaagten voor. Deze duinen kunnen van laatglaciale ouderdom zijn, maar ook laatmiddeleeuws en alle dateringen daartussen. Dat is te onderzoeken op de aanwezigheid van een podsol. Zonder detailonderzoek of vergelijking met archeologische sporen zijn ze niet te dateren. De tien grootste kamduincomplexen:

Uniek nr	Naam	Opp (ha)
5.4.3.1360	Sterkselse Heide	92,84
5.4.3.1072	Groote Heide	78,10
5.4.3.941	Groote Heide	76,72
5.4.3.553	bij de Aalsterhut	68,32
5.4.3.1135	Schramberg	60,44
5.4.3.1420	De Vrolijke Jager	59,24
5.4.3.977	Vetersberg	59,05
5.4.3.866	Groote Heide	43,62
5.4.3.929	Groote Heide	42,76
5.4.3.1230	Strabrechtse Heide	39,20

Afbeelding: Heidegebied De Vrolijke Jager (juli 2011)

4.4 Uitblazingslaagte

Plek waar het zand weggeblazen is, tot op een natte of stugge laag. Soms gevuld met een ven of een (ex-) veen.

De 434 uitblazingslaagten zijn meestal klein, hun gemiddelde grootte is 1,8 hectare. De grootste is echter ruim 75 hectare en ook de laagten van het Peelven (in het zuiden) en het Groot Huisven (in het noorden) zijn groter dan 60 hectare. Combinaties van oude kamduinen en oude uitblazingslaagten lijken bij uitstek kansrijk voor sporen uit het Mesolithicum en Paleolithicum.

Twee van de hier als “Uitblazingslaagte” getypeerde plekken worden in de literatuur als pingo-ruïne voorgesteld.³ Het betreft:

- 5.4.4.1181, Het Rond Venneke, vennetje pal ten noorden van de paal Hoenderboom, 0,25 hectare.⁴
- 5.4.4.1044, Klein Hasselsven, 1,24 hectare.

Maar ik zou dan ook de volgende plek als Pingo-ruïne willen voorstellen:

- 5.4.4.1045, “Mini”-Hasselsven, 0,40 hectare: een diep gat op 550 meter ZZO van het Klein Hasselsven.

Zonder gericht veldonderzoek met grondboringen en veenonderzoek is er niets zinnigs over te zeggen.

Afbeelding: Klein Hasselsven of Ringven in het Leenderbos (augustus 2011)

Dit zijn de tien grootste uitblazingslaagten:

Uniek nr	Naam	Opp (ha)
5.4.4.812	Maasven-Grafven	76,50
5.4.4.1359	Peelven	65,34
5.4.4.833	Groot Huisven	62,43
5.4.4.810	Witven	25,72
5.4.4.858	Kraails en Molemeersven	24,84
5.4.4.1423	Hooge Peelven	21,42
5.4.4.1369	Turfven	20,99
5.4.4.1186	Beuven	19,53
5.4.4.1233	Het Meer	17,57
5.4.4.1364	De Flouw Vennen	16,82

³ W. van Leeuwarden, 1982: *Palynological and macropalaeobotanical studies in the development of the vegetation mosaic in the eastern Noord-Brabant (the Netherlands) during Lateglacial and early Holocene times* (proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht), Utrecht.

⁴ [Het rond venneke - Heemkundekring](#)

4.5 Fort

Soort getuigeberg in verstoven gebied waarin de oude bodemopbouw nog aanwezig is, vaak bedekt door een bergje stuifzand.

Thema: 5 Laagte op het Hoge

Een niet-beekdal-laagte, het kunnen oude uitblazingslaagten zijn die in de laatste 1000 jaar niet meer stoven (in cultuurland, heide) maar ook erg oude beekdalen die tot ingesloten laagten werden doordat ze ergens door overstuiving met dekzand tot kom werden. Of rare gaten door smeltend ijs nagelaten etc.

5.1 Pingoruïne

Een *pingo* is een bolvormige heuvel die ontstaat in een gebied met permafrost waar de hydrostatische druk van bevroren grondwater zorgt voor het opheffen van een laag bevroren grond. Als het klimaat warmer wordt, bijvoorbeeld aan het einde van een ijstijd, blijft van een pingo een cirkelvormig meer of krater over die pingoruïne wordt genoemd. Veel pingoruïnes worden na het afsmelten van het ijs langzaam opgevuld met veen.

In het gebied konden met de gebruikte methode geen pingo-ruïnes herkend worden. Omdat er kennelijk weldegelijk oude (dat wil zeggen tot in het Mesolithicum teruggaande) duinen zijn, kan niet uitgesloten worden dat er ook pingo-ruïnes zullen zijn. Zie overigens hiervoor bij "Uitblazingslaagten".

Twee van de hierboven als "Uitblazingslaagte" getypeerde plekken worden in de literatuur – overigens zonder vermelding van degelijk onderzoek – als pingo-ruïne voorgesteld. Ze zijn hier ook als zodanig opgenomen.

5.5.1.226 Het Rond Venneke

Vennetje pal ten noorden van de paal Hoenderboom, (Het Rond Venneke), 0,25 hectare. Zie ook: 5.4.4.1181

5.5.1.227 Klein Hasselsven

1,24 hectare. Zie ook: 5.4.4.1044

Afbeelding: Klein Hasselsven vanuit de lucht (bron: InBrabant.nl)

Ook de volgende plek zou een Pingo-ruïne kunnen zijn, maar zonder gericht veldonderzoek met grondboringen en veenonderzoek is er niets zinnigs over te zeggen:

5.4.4.1045, "Mini"-Hasselsven

0,40 hectare: een diep gat op 550 meter ZZO van het Klein Hasselsven.

5.2 Andere laagtes

Het gaat hier dus niet om uitblazingslaagte met randwal, maar om laagten in verder min of meer vlak gebied die meestal geen deel uitmaken van dalsystemen. Wel kunnen er stukjes dal tussen zitten die door latere zandverplaatsing afgesnoerd werden. Het gaat om 41 laagten met een totaal oppervlakte van 136 hectare. Vaak lagen er vennen in. De tien grootste "overige laagten" zijn:

Uniek nr	Naam	Opp (ha)
5.5.2.196	Heezerven	23,50
5.5.2.216	Staartven	22,90
5.5.2.214	Lambrekven	14,35
5.5.2.191	Groot Huisven	12,52
5.5.2.217	Zevenhuizense Heide	10,64
5.5.2.213	Laagveld	8,23
5.5.2.199	in de Renheide	3,62
5.5.2.187	bij Hulsbroeken	3,29
5.5.2.207	Kraaielse Heide	2,82
5.5.2.218	Zevenhuizense Heide	2,52

Thema: 6 Dalen op het Hoge

Normaler wijze beekdalen met beek, maar soms geheel gevuld met veen en dan (vroeger) beekloos. We onderscheiden:

6.1. Dal

Langgerekt doorlopend dal.

In Heeze – Leende zijn de beekdalen min of meer zuid-noord gericht, maar daarin is wel wat variatie. De Tongelreep langs de westgrens en de Groote Aa of Kleine Dommel hebben inderdaad die noordrichting. Ten zuiden van het kasteel van Heeze stromen de Kleine Aa en de Strijper Aa echter noordoostwaarts en in het zuidoosten van de gemeente is de stroomrichting van de Kleine Aa en de Sterkselsche Aa duidelijk noordwestwaarts. Dit is uiteraard ook de richting van de beekdalen. Naast deze drie hoofddalen, werden geen zijdalletjes opgemerkt. Wel heeft het dal van de Sterkselsche Aa aan de zuidzijde vijf zijdalletjes die geflankeerd worden door smalle dekzandruggen. Dit patroon ligt deels buiten de gemeente Heeze – Leende.

In totaal zijn 18 dalen en zijdalen onderscheiden, met een totale oppervlakte van 1991 hectare, deels buiten de gemeente Heeze-Leende gelegen. De tien grootste dalen zijn:

Uniek nr	Naam	Opp (ha)
5.6.1.070	Tongelreep	737,62
5.6.1.089	Sterkselsche Aa	358,75
5.6.1.087	Groote Aa of Kleine Dommel	226,71
5.6.1.075	Strijper Broek	213,06
5.6.1.076	Kleine Aa	176,87
5.6.1.074	Kleine Aa (Sterksel)	94,23
5.6.1.081	De Oeffels	66,15
5.6.1.090	Strijper Aa	43,69
5.6.1.088	De Zil	23,71
5.6.1.077	De Rijen	13,23

Afbeelding: Sterkselsche Aa nabij De Pan (augustus 2011)

6.2 Rijt

Begin van een beekdal, vaak in kwelzone, vaak moerassig of venig en met een afsnoering eer het eigenlijke dal begint.

Nabij Bruggenhuis en bij Oude Molen op de rand van de kom van Heeze worden rijten vermoed. Een rijt is een plek waar het water uit de bodem komt (kwel) aan de kop van een dal, wat meestal een erg natte plek opleverde.

Uniek nr	Naam	Opp (ha)
5.6.2.073	bij Bruggenhuis	7,89
5.6.2.078	De Rijen	4,69

6.3 Waterscheiding

Heeze-Leende ligt geheel in het stroomgebied van de Groote Aa of Kleine Dommel binnen het grote stroomgebied van de Dommel. Alleen het zuidwesten maakt deel uit van het stroomgebied van de Tongelreep. De waterscheiding ligt daar in de Groote Heide. De oostgrens van de gemeente volgt min of meer een tweede waterscheiding.

Thema: 7 Beken

De beken in Heeze-Leende zijn merendeels “genormaliseerd” ofwel rechtgetrokken. Op deze kaart is echter hun kronkelende gedaante weergegeven en dat op basis van de kadasterkaarten van ca 1828. Een probleem is de naamgeving van de beken, niet alleen hier maar in heel de Kempen. Soms verandert een beek al binnen één oude gemeente van naam, in de regel gebeurt dat zodra de beek een gemeentegrens oversteekt. Voor weer andere beekjes geeft de kadasterkaart geen naam. Daar is de naam ontleend aan latere topografische kaarten. Hier doet zich het probleem voor dat alle beken die uiteindelijk bij het kasteel van Heeze samenkomen “Aa” genoemd worden. Voor het onderscheid zijn ze hier naar een aanliggend dorp genoemd als het bij die korte naam bleef. Vaak heten de beken tegenwoordig wéér anders: hier staan dus de oude namen voorop! Op enkele plekken blijken al in 1828 beekjes dwars door stuifduinen te open. Dat moeten gegraven waterlopen zijn en die zijn hier niet opgenomen.

7.1 Beekloop

De eigenlijke natuurlijke beek. Op de kadasterkaarten is in de regel goed te zien tot waar een beek stroomopwaarts natuurlijk is (bochten!). Daarop sluiten dan gegraven, meestal rechte, waterlopen aan, aangelegd bij de ontginning van de heide. Die rechte stukken horen tot het cultuurlandschap.

In totaal zijn 11 beken en beekjes onderscheiden met een totale lengte van ruim 69 kilometer, meestal binnen, op of vlakbij de grens van Heeze - Leende.

Uniek nr	Naam	Lengte (m)
5.7.1.089	Tongelreep	23222
5.7.1.103	Sterkselsche Aa	12795
5.7.1.101	Strijper Aa	6363
5.7.1.100	Kleine Aa	5994
5.7.1.099	Groote Aa of Kleine Dommel	5539
5.7.1.102	Kleine Aa	4347
5.7.1.105	waterloop uit Heivelden of Heezervenloop	4246
5.7.1.096	Kattenrijt	2756
5.7.1.098	waterloop uit de Galders	1663
5.7.1.106	Vense waterloop	1292
5.7.1.104	kanalen kasteel Heeze	1002

7.2 Oude meander/restgeul

Reeds in een vroeg historisch of zelfs prehistorisch stadium afgesnoerde meanders. Vaak half open en half verland met veen of dichtgroeïende boerenkuilen.

7.3 Overstromingsgebied

Soms belandt een beek in een erg vlak gebied waar amper nog van een dal sprake is: zo'n gebied kon gemakkelijk onder water schieten. Iets dergelijks ook bovenstrooms van bijna-afknellingen van beekdalen door dekzandruggen. Dergelijke overstromingsgebieden zijn wel eens “gecultiveerd” tot een “vloed” bij een watermolen. Die “vloed” noteren we bij het cultuurlandschap, het natuurlijke fenomeen van de overstromingsvlakte noteren we onder fysisch landschap.

Thema: 8 Moeren op het Hoge

Van venen aan de aardoppervlakte blijkt op de moderne geomorfologische en bodemkaart vrijwel niets meer. Ze zullen via archiefonderzoek aangetoond moeten worden, als ze er hier al waren. Wel geven deze kaarten volop bodems aan waarin een veenlaag of een moerige laag voorkomt.

In deze reconstructie zijn de waterhoudende vennen volgens de kadasterkaarten alle opgenomen. Een aantal vennen draagt namen met de naamselementen “klot”, “wit”, “zwart”, “peel” erin: daar is zeker turf gestoken of gebaggerd. Opvallend is dat heel wat vennen op de topografische kaart niet vol water staan en dat die kaart weer enkele vennen tekent die op de kadasterkaart niet aangegeven zijn. Alleen de vennen die op de minuutplannen van het kadaster worden aangegeven (vaak extra ingekleurd als water, soms staat erin geschreven met potlood: water) zijn onder 8.1 vennen gebracht. Het is opmerkelijk dat de topografische kaart die 9 jaar later met kadasterverkleining als uitgangspunt te velde gemaakt is, sommige kadastervennen niet aangeeft en elders weer wél water ziet staan dat het kadaster niet noteerde. Kennelijk schommelt de waterstand van die vennen van jaar op jaar en dat ook nog onafhankelijk van elkaar!

8.1 Ven

Natuurlijk open water op oude kaarten, zoals kadaster. Hier gegraven poelen in het cultuurlandschap. Sommige vennen(groepen) werden omgebouwd tot viskwekerij. De vennen noteren bij fysisch landschap; de viskwekerijen bij cultuurlandschap. Vennen ontstonden deels door het leeggraven van met veen gevulde laagten. In veel vennen werd nog recent van de bodem “klot”, goeie turf, gewonnen.

Er zijn 84 vennen opgenomen, met een totale oppervlakte van 612 hectare. Enkele vennen strekken zich ook een eindje over de gemeentegrens uit. Een deel van de vennen lag in uitblazingslaagten tussen de duinen. Vooral het oosten en het noordwesten van Heeze-Leende moeten vroeger bijzonder waterrijk geweest zijn. De tien grootste vennen zijn:

Uniek nr	Naam	Opp (ha)
5.8.1.523	Beuven	93,50
5.8.1.494	Het Groot Huisven	91,25
5.8.1.573	Peelven	57,74
5.8.1.522	Grafven	25,16
5.8.1.531	Het Meer	23,71
5.8.1.518	Molemeerven	23,70
5.8.1.568	Turfven	22,53
5.8.1.539	Hooge Peel Ven	20,80
5.8.1.574	Flouwvennen	18,67
5.8.1.521	Henneven	12,80

8.2 Moeras

Moerassige gebieden waarvan niet duidelijk is dat het ooit veengebieden waren. De geomorfologische kaart geeft binnen Heeze – Leende 71 “moerassige” gebieden aan, in totaal 203 hectare. Bijna de helft van die oppervlakte komt voor rekening van de vier grootste plekken. Dit zijn de tien grootste moerassige plekken:

Uniek nr	Naam	Opp (ha)
5.8.2.627	Grafven	29,43
5.8.2.605	Hasselsvennen	22,66
5.8.2.643	Beuven	19,53
5.8.2.608	Klotvennen	18,13
5.8.2.587	Verven	9,83

5.8.2.581	Diepe en Droge Meren	9,77
5.8.2.595	Klein Huisven	6,05
5.8.2.610	Groote Heide	5,16
5.8.2.651	Witven	5,07
5.8.2.619	Stabrechtse Heide	4,98

Afbeelding: Een van de Hasselsvennen (juli 2011)

8.3 Veengebied actueel

Zowel de geomorfologische kaart als de bodemkaart geven gebieden aan waar thans ondiep in de bodem nog veen of een moerige laag aanwezig is. Deze gronden zijn samen genomen in de subcategorie 8.3: "Veen, actueel". Binnen Heeze - Leende betreft het 21 gebieden, in totaal 907 hectare, hoofdzakelijk in de grote beekdalen gelegen. Daar komen plekken voor met een veenlaag op een moerige laag en ook in enkele (voormalige) vennen zou nog veen aan de oppervlakte voorkomen. Dit zijn de tien grootste gebieden met actueel veen:

Uniek nr	Naam	Opp (ha)
5.8.3.663	Dal Sterkselsche Aa	138,59
5.8.3.657	Dal Groote Aa of Kleine Dommel	133,71
5.8.3.666	Dal Kleine Aa	104,84
5.8.3.660	Strijper Broek	103,68
5.8.3.659	Strijper Broek	76,31
5.8.3.661	Dal Kleine Aa	64,50
5.8.3.653	Dal Groote Aa of Kleine Dommel	56,07
5.8.3.655	Dal Groote Aa of Kleine Dommel	35,22
5.8.3.658	Dal Strijper Aa	32,54
5.8.3.665	Peelven	30,00

8.4 Veengebied verdwenen

Gebieden waar ooit in de laatste 5000 jaar veen aan de oppervlakte lag. Aantoonbaar leeggeturfde vennen (niet omwille van de klot) horen er ook bij. Meestal in pleistocene laagten, maar het veen kon zich van daaruit ook verbreiden over de vlakkere omgeving. Het meeste veen is in de middeleeuwen en daarna weggegraven: het gaat dan om een reconstructie!

Voor het verdwenen veen is een schatting gemaakt van plekken waar vroeger veen gelegen kan hebben. Daarvoor zijn onder meer de namen van de vennen uit 1828 benut. Namen met daarin de

elementen wit, zwart, klot, peel, put en brand wijzen hoogstwaarschijnlijk op plekken waar ooit veen zat dat intussen opgeruimd is. Turfvaarten zijn hier niet geweest: de turf werd per kar afgevoerd.

Dit leverde nog 14 plekken op met een oppervlakte van 81 hectare. Dit zijn ze:

Uniek nr	Naam	Opp (ha)
5.8.4.673	Hooge Peelven	21,42
5.8.4.678	Witven	19,42
5.8.4.677	Peelven	12,62
5.8.4.676	Turfven	12,34
5.8.4.488	Witven	2,80
5.8.4.675	Mosven	2,73
5.8.4.668	Zwartbroek	1,44
5.8.4.672	Klotvennen	1,33
5.8.4.670	bij de Goorse Putten	0,96
5.8.4.669	Klotterven	0,95
5.8.4.679	Witven	0,86
5.8.4.674	Witven	0,50
5.8.4.671	Klotvennen	0,41

Thema: 9 Heide

In de Volle Middeleeuwen werd een begin gemaakt met plaggenbemesting. Heide en grasplaggen werden vermengd met de mest van het vee. Eerst gebeurde dit in de openlucht, later in zogenoemde potstallen. Hierdoor ontstonden vruchtbare, humeuze akkerbodems. Rond 1850 bestond een groot deel van de gemeenten Heeze en Leende nog uit woeste gronden, vooral heide. In de periode 1850-1940 hebben zich ingrijpende veranderingen voorgedaan in het grondgebruik; de woeste gronden werden ontgonnen. Tot aan het einde van de 19de eeuw was er vooral sprake van grootschalige bosaanplant. Rond het jaar 1900 kwamen, me name dankzij een meer algemeen gebruik van kunstmest, grootschaliger heideontginningen op gang. Rond 1940 waren van de grote heidevelden nog maar enkele grotere gebieden over. Na de Tweede Wereldoorlog werden nog meer heidegronden in cultuur gebracht.

De Strabrechtse heide is als heidegebied voor een groot deel in stand gebleven. Rond 1850 bevinden zich aan weerszijden van Heeze grote heidegebieden. Aan de oostzijde van het beekdal van de Groote Aa ligt de Strabrechtse Heide en aan de westzijde van de akkers de Groote Heide. De erfgoedkaart laat zien hoe het landschap zich ontwikkeld heeft. Bij de reconstructie van het historisch landschap is gebruik gemaakt van drie referentieperiodes, drie ijkpunten, waarmee de ontwikkeling van het landschap gestalte krijgt. Aan de hand van historisch kaartmateriaal kon de ontwikkeling van het landschap, in dit geval heide, in kaart worden gebracht.⁵

Afbeelding: Sterkselse heide op een kaart uit 1650. Rechtsboven afbeeldingen van de kerken van Leende en Heeze.⁶

⁵ Historisch kaartmateriaal: 1832: kadaster 1832; 1838: topografie 1837-1840. Uit de reproductie Wolters-Noordhoff, 1990; 1845: Topografie ca 1845: Van der Voordt-Pieck en Kuijl. 1845; 1900: Topografie ca 1900 Wieberdink, 1989. Dit zijn de Bonnebladjes.

⁶ <http://www.zandstad.nl/site/index>

9.1. Hei in 1840

Uniek nr	Naam	BronType	Relictenstatus
5.9.1.001	Strabrechtsche Heide	Topografische kaart 1850	Bestaat nog deels
5.9.1.009	Verste Heide	Topografische kaart 1850	Bestaat nog deels
5.9.1.011	Groote Heide	Topografische kaart 1850	Bestaat nog deels
5.9.1.012	Oosteriksche Heide	Topografische kaart 1850	Bestaat niet meer
5.9.1.013	Zevenhuizensche Heide	Topografische kaart 1850	Bestaat nog deels
5.9.1.014	Ren Heide	Topografische kaart 1850	Bestaat nog deels
5.9.1.015	Dijksche Heide	Topografische kaart 1850	Bestaat nog deels
5.9.1.052 t/m 056		Topografische kaart 1850	Bestaat niet meer

9.2. Hei in 1900

Uniek nr	Naam	BronType	Relictenstatus
5.9.2.544 t/m 552		Topografische kaart 1900	Bestaat niet meer
5.9.2.629 t/m 647		Topografische kaart 1900	Bestaat niet meer
5.9.2.650 t/m 671		Topografische kaart 1900	Bestaat niet meer
5.9.2.870	Lieropsche Heide	Topografische kaart 1900	Bestaat nog deels
5.9.2.870	Somerensche Heide	Topografische kaart 1900	Bestaat nog deels
5.9.2.881	Somerensche Heide	Topografische kaart 1900	Bestaat niet meer
5.9.2.884	Zevenhuizensche Heide	Topografische kaart 1900	Bestaat nog deels
5.9.2.886	Oosteriksche Heide	Topografische kaart 1900	Bestaat niet meer
5.9.2.887	Euvelwegensche Heide	Topografische kaart 1900	Bestaat niet meer
5.9.2.889	Ren Heide	Topografische kaart 1900	Bestaat niet meer
5.9.2.890	Dijksche Heide	Topografische kaart 1900	Bestaat nog deels
5.9.2.891	Groote Heide	Topografische kaart 1900	Bestaat nog deels

9.3. Hei in 1930

Uniek nr	Naam	BronType	Relictstat
5.9.3.001	Lieropsche Heide	Topografische kaart 1930	Bestaat nog deels
5.9.3.018		Topografische kaart 1930	Bestaat niet meer
5.9.3.019	Strabrechtse Heide	Topografische kaart 1930	Bestaat nog deels
5.9.3.035	Somerensche Heide	Topografische kaart 1930	Bestaat nog deels
5.9.3.043 t/m 046		Topografische kaart 1930	Bestaat niet meer
5.9.3.047	Zevenhuizensche Heide	Topografische kaart 1930	Bestaat nog deels
5.9.3.055	Oosteriksche Heide	Topografische kaart 1930	Bestaat niet meer
5.9.3.057 t/m 145		Topografische kaart 1930	Bestaat nog deels

5.9.3.146	Groote Heide/ Leenderheide	Topografische kaart 1930	Bestaat nog deels
5.9.3.147		Topografische kaart 1930	Bestaat niet meer
5.9.3.163 t/m 217		Topografische kaart 1930	Bestaat nog deels
5.9.3.218	Dijksche Heide	Topografische kaart 1930	Bestaat nog deels
5.9.3.237	Renheide	Topografische kaart 1930	Bestaat niet meer
5.9.3.252 en 253		Topografische kaart 1930	Bestaat niet meer
5.9.3.255 t/m 257		Topografische kaart 1930	Bestaat niet meer
5.9.3.259 t/m 262		Topografische kaart 1930	Bestaat niet meer
5.9.3.264 t/m 271		Topografische kaart 1930	Bestaat niet meer

5.9.3.019 Strabrechtsche Heide

Is op de Cultuurhistorische Waardenkaart Brabant als volgt omschreven:

Cultuurhistorische waarde: Zeer hoog

Heidegebied met een groot aantal vennen, waaronder het grote Beuven, het Waschven, het Henneven, het Grafven en het Kranemeer. Eén van de grootste restanten van de grote, open heidegebieden, die sinds de Late Middeleeuwen (1250-1500) in grote delen van de Brabantse zandgebieden voorkwamen. In het gebied staat de oude grenspaal Hoenderboom, waar vroeger de grenzen van Heeze, Mierlo, Lierop, Someren en Sterksel bij elkaar kwamen. Voor een deel zijn deze grenzen nog zichtbaar in de vorm van wegen, greppels en wallen. Midden over de heide lopen zandwegen, die onderdeel waren van de oude landwegen tussen Heeze en Mierlo en tussen Heeze en Lierop. Vanaf ca. 1830 werden delen van de woeste gronden door de gemeenten verkocht aan particulieren. Op een aantal plekken (resten van) greppels en wallen van vroegere eigendomsgrenzen en van mislukte ontginningen uit de periode 1880-1920. Verspreid in het gebied komen nog jeneverbessen voor. Sinds circa 1930 werden delen van het gebied aangekocht door J. van Alphen en R. Carp met als doel om de woeste gronden te behouden. Sinds 1952 zijn grote delen van het gebied in eigendom en beheer bij Staatsbosbeheer. Plaatselijk spontane opslag van berken en dennen. Het gebied kent een samenhang met het landgoed kasteel Heeze, met het beekdal van de Kleine Dommel of Rul, en met de omliggende jonge heidebebossingen en ontginningen in de gebieden Braakhuizensche Heide, Blauwe Kei en Lieropsche Heide, De Weijer en Meervan en met de akkercomplexen bij Moorsel.

CHW. nr: V314 (KP-HV-04)

*Afbeelding: Inmiddels ontgonnen
Strabrechtse Heide ten noordoosten van
Sterksel (augustus 2011)*

In Zuidoost-Brabant ligt een van de grootste heidelandschappen van Nederland. De Strabrechtse, Mierlose, Heezense en Lieropse Heide is een aaneengesloten uitgestrekt natuurgebied, met een oppervlakte van ruim 2000 hectare. De Strabrechtse heide bestond oorspronkelijk uit oerbos omgeven door beken en vennen. Een dergelijk waterrijk milieu was zeer aantrekkelijk voor menselijke bewoning. Er zijn aanwijzingen van menselijke activiteit 7.000 jaar voor onze jaartelling, uit de Midden Steentijd (Mesolithicum). Deze sporen bestaan uit vuursteenafslag, enkele gebruiksvoorwerpen en grafheuvels uit het Mesolithicum. Aan het einde van de jonge steentijd (Laat Neolithicum), tussen

3000 en 2000 voor Christus, hebben eveneens mensen gewoond op de Strabrechtse heide. De bosgebieden werden gerooid en gecultiveerd om er landbouw te kunnen bedrijven. Na de bodem uitgeput was vertrok men. Op de verlaten akkers kon zich heidevegetatie ontwikkelen. De Strabrechtse heide is van groot belang voor de archeologie, aangezien er geen grootschalige bodemverstoringen hebben plaatsgevonden. Zo heeft het Rondvenneke, dat door zijn diepte altijd water moet hebben bevat, door de tijd heen mensen aangetrokken. De vondst van een urnenveld in de omgeving van het ven bevestigt dit.⁷

Afbeelding: De Strabrechtse heide (augustus 2011)

De basis van de middeleeuwse agrarische bedrijfsvoering bestond uit de viereenheid bos-heide-grasland-bouwhand (zie inleiding). Op Strabrecht waren de percelen ten behoeve van de landbouw ongeveer 200 meter lang. Elders zijn akkers van wel 500 meter lengte aangetroffen. De lengte duidt erop dat hier in de omgeving ooit bos moet hebben gestaan dat moeilijk te ontginnen was. De naam Strabrecht geeft ook aan dat het een bosrijke omgeving betrof (stra komt van strata en betekent ontginning aan de straat; brecht komt van brecht of brink en betekent een open plaats in het bos). Rond de Strabrechtse en de Lieropse Heide herinneren namen als Scheepersdijk, Rulsedijk, Strabrechtsdijk nog aan het oude gebruik om vanuit driehoekige plaatse gezamenlijke vee over een dreef naar de gemeynt te brengen (zie inleiding). De geschiedenis van de Strabrechtse Heide heeft zijn sporen in nagelaten. Toponiemen (plaatsnamen) als Galgenberg, Schietberg en Steenbleek herinneren aan gebruiken uit vroeger tijden (zie thema Galg 24.1, thema Steenovens 28.10, en thema Schietberg 25.10.4).

De Strabrechtse Heide maakte deel uit van de heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten. Het gebruiksrecht werd vaak aan de dorpen gegeven. Het beheer van de grond was dan in handen van het dorpsbestuur. De gemeyntegronden werden eigendom van de gemeenten en de rechten van de heer, uitgezonderd die op de tienden, werden in de loop van de geschiedenis afgeschaft. De tienden waren tiende delen van de uitgegeven grond, waarop de boer het aandeel van de heer diende te verbouwen. De Strabrechtse en de Lieropse Heide waren rond het begin van de 20ste eeuw eigendom van diverse gemeenten, de adel en particulieren, meest boeren. Onder invloed van de

⁷ Smits, 1996, 9,15.

rijksoverheid gingen de gemeenten in het begin van de 20ste eeuw, naast het ontginnen ten behoeve van de landbouw, over tot het bebossen de woeste grond.

Staatsbosbeheer heeft heden ten dage 810 hectare in eigendom en beheert via een beheersovereenkomst tevens de 230 hectare heidegrond die het eigendom is van de heer F. van Alphen. De Stichting het Brabants Landschap is eigenaar van nog eens 300 hectare, deels gelegen in de Braakhuizense Heide onder Geldrop en de Herbertusbossen rond het kasteel in Heeze.

Natuurhistorisch erfgoed op de Strabrechtse heide

Het Kempisch heideschaap dat een belangrijke rol heeft gespeeld in de geschiedenis van Brabant is een tijdje verdwenen uit het Zuidoost-Brabantse landschap. De ecooloog Willem Iven en dierenarts Jan Wille hebben echter gezorgd voor de terugkeer van het Kempisch heideschaap, zowel in Heeze als in Leende. Tot de 20^e eeuw was dit gedomesticeerde schapenras niet weg te denken uit de schrale Zuidoost-Brabantse zandgronden. Zij dreigde echter uit te sterven. In 1967 werd op initiatief van Willem Iven en Jan Wille daarom de stichting Het Kempisch Heideschaap in het leven geroepen. Een kudde van deze dieren moest de Strabrechtse heide gaan begrazen. Zo kon bovendien op traditionele wijze de hei worden onderhouden, efficiënter en voor toeristen bovendien interessanter. In 1993 werd de stichting erkend als Fokcentrum voor Kempische heideschapen:

'Met de aftakeling van de Brabantse heidevelden verdween ook het Kempische heideschaap. Aan het begin van de 20ste eeuw waren er nog zo'n 40.000 exemplaren. Toen dierenarts Jan Wille uit Heeze in 1967 de stichting Het Kempische Heideschaap oprichtte met de bedoeling dit schaperas voor uitroeien te behoeden, waren er nog maar enkele over. Her en der in Brabant, Limburg en België moesten de schapen worden gezocht. Op een markt in het Belgische Sint-Truiden werden elf schapen met kenmerken van het Kempische heideschaap aangekocht. Met deze dieren heeft men geprobeerd het bijna verdwenen schaap terug te fokken. Echt raszuiver waren ze echter niet. Op oude afbeeldingen kon men zien hoe het schaap er in vroeger tijden moet hebben uitgezien. Typerend voor het ras zijn de lange, smalle, kale kop zonder hoorns en de opvallend gekromde snuit. De kop is glanzend wit of bruin gespikkeld. De opvallend lange staart accentueert de fiere, statige houding van dit schaperas. Het vlees en de wol zijn van goede kwaliteit, maar hierom is het bij het terugfokken niet te doen. De belangrijkste eigenschap van dit schaap bestaat uit het vermogen te overleven op de zeer schrale Brabantse zandgrond. Na het opzetten van een succesvol fokprogramma zijn er nu weer zo'n 1.500 Kempenaren verdeeld over Brabant en Limburg. De huidige [anno 1996] kudde waarmee de schaapherder over de Strabrechtse Heide trekt bestaat uit zo'n 320 dieren. 's Winters vertrekt de herder dagelijks met zijn kudde vanaf de schaapskooi aan de Plaetse in Heeze [net ten oosten van de Rulse brug]. Tijdens de zomermaanden verblijven de dieren 's nachts binnen een omheining op de heide. De

schaapskooi ligt er dan verlaten bij. Het kost soms enige moeite om de kudde op de uitgestrekte Strabrechtse Heide te ontdekken, maar eenmaal gevonden is het schitterend om te zien hoe herder en schaareshonden de kudde naar de te begrazen percelen leiden. Op deze manier wordt cultuurhistorisch en beheertechnisch bijgedragen om het Brabants heidelandschap voor de toekomst te behouden.'⁸

8 Smits, 1996, 25.

*Afbeeldingen: impressies van Strabrechts Heide
(juli 2011)*

Het Kempisch Heideschaap is onlosmakelijk verbonden aan de geschiedenis van de Brabantse zandgronden en kan daarom worden aangemerkt als natuurhistorisch erfgoed. De welvaart in de Middeleeuwen en het begin van de Nieuwe Tijd, - in het deel van het vroegere hertogdom Brabant dat tegenwoordig Noord-Brabant heet - , werd voor een belangrijk deel gegenereerd door wol bestemd voor de textielindustrie in de steden. Uit recent onderzoek is gebleken dat in de Late Middeleeuwen en het begin van de Nieuwe Tijd een substantieel deel van de verhandelbare agrarische productie uit het noorden van het hertogdom Brabant zijn weg vond naar de Zuid-Brabantse steden. In het bijzonder wol, maar ook vlas, haver, levend rundvee, paarden en onbewerkte huiden. In deze visie is er sprake van een geïntegreerde Brabantse economie, waarbij het rurale noorden als leverancier van grondstoffen een complementaire functie vervulde voor een relatief hoogontwikkelde verwerkende nijverheid in het geurbaniseerde zuiden. Een en ander leverde deze regio bepaald geen windeieren op.⁹

5.9.3.146 Grootte Heide

Heidegebied met een aantal vennen, o.a. Klein Huisven en Groot en Klein Kraanven, en met gefixeerd stuifzand. Restant van de grote, open heidegebieden die sinds de Late Middeleeuwen (1250-1500) in grote delen van de Brabantse zandgebieden voorkwamen. In het gebied staat de oude grenspaal Aan Kattenput, waar vroeger de grenzen van Leende, Soerendonk, Budel, Hamont en Achel bij elkaar kwamen. Voor een deel zijn deze grenzen nog zichtbaar in de vorm van wegen, greppels en wallen. Midden over de heide een zandweg, die onderdeel was van de oude landweg tussen Soerendonk en Valkenswaard. Verspreid in het gebied komen nog jeneverbessen voor. Sinds 1936 is het gebied in eigendom en beheer bij Staatsbosbeheer, dat oorspronkelijk beoogde om het gehele gebied te bebossen. De padenstructuur hiervoor is deels al aangelegd. In 1965 besloot men om van verdere bebossing van de Grootte Heide af te zien. Recentelijk is in het gebied een valkenvangplaats gereconstrueerd, die een beeld geeft van het vroegere gebruik van de heide voor de valkerij. Aan de randen enkele productiebossen met naaldhout, voornamelijk van omstreeks 1940, en spontane opslag van berken en dennen. Het gebied kent een samenhang met de jonge heideontginning in het gebied Huisven en met het kloostercomplex van de Achelse Kluis en met de jonge heidebebossing Leenderbos. CHW. nr: V322 (KP-HV-06) en CHW. nr: V193 (HK-HV-45)

Het gebied de Grootte Heide ligt ten zuiden van Eindhoven, ten zuidoosten van het verkeersknooppunt Leenderheide tussen de E3 en de E9. Het is een natuurgebied met bossen, heide, vennen en landbouwgronden, gelegen in de gemeenten Heeze en Geldrop. Van de Grootte Heide is 267 ha eigendom van het Brabants Landschap. De overige gebiedsdelen (circa 830 ha) zijn eigendom van de gemeente Heeze (circa 230 ha) en Eindhoven (circa 600 ha). De Grootte Heide wordt in een beheersplan van Brabants Landschap als volgt omschreven:

'De Grootte Heide is gesitueerd in een hooggelegen licht geaccidenteerd dekzandlandschap en vormt samen met het Leenderbos, Valkenhorst, Braakhuizensche Heide en Strabrechtse Heide een belangrijke ecologische hoofdstructuur. Het gebied is aardkundig van belang omdat er vrij veel reliëfvormen van verschillende aard nog ongeschonden aanwezig zijn (...) In het gebied liggen enkele vennen (Klein Huisven, Appelven en Peerven). De aanwezige verschillen in bodemtype en in grondwaterstand leveren een grote variatie aan

⁹ Van Uytven, 2004, 116.

begroeiingstypen op. De diversiteit van de bodem is voor een deel nog terug te vinden in de aanwezige begroeiingstypen. De vegetatie vormt op veel plaatsen onmiskenbaar de projectie van hetgeen zich in de bodem heeft afgespeeld.¹⁰

De Groote Heide biedt, zoals uit het beheersplan blijkt, een zeer afwisselend landschapsbeeld:

'In ruimtelijke zin wordt een rijke afwisseling aan overgangen aangetroffen in het gebied. Gesloten, half-open en open terreinsituaties komen op korte afstand van elkaar voor en gaan geleidelijk in elkaar over (gradiënten). Dit is niet alleen van belang voor de flora, maar vormt ook een gunstige factor met betrekking tot de fauna. Het gebied heeft een goed ontwikkelde fauna. Naast kleine fauna-elementen als konijn, eekhoorn, bunzing, wezel, vos en diverse broedvogelsoorten komen ook grote fauna-elementen als ree voor. De avifauna laat zich het gemakkelijkst beschrijven door het gebied globaal in te delen in open en half-open heide en gesloten bos. Daarbij dient te worden opgemerkt dat de levensmogelijkheden van een groot aantal vogelsoorten door meerdere terreintypen worden beïnvloed. De Groote Heide herbergt veel broedvogelsoorten van deze terreintypen. De in het plangebied verspreid voorkomende graslandpercelen vervullen voor veel vogelsoorten een functie als fourageergebied. Al met al vormt (het gebied) de Groote Heide een gebied met grote landschappelijke, natuurwetenschappelijke, aardwetenschappelijke en cultuurhistorische waarden. Deze waarden dienen door een actief beheer zoveel mogelijk te worden behouden c.q. ontwikkeld.'¹¹

Afbeelding: De Groote Heide.¹²

De Groote Heide behoorde vanaf het eind van de 12de eeuw tot de Heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten (zie thema 18). Zoals de naam al duidt, maakte de Groote Heide aan het begin van deze eeuw deel uit van een uitgestrekt heidegebied, gelegen tussen beekdalen van de Tongelreep en de Strijper Aa. In de Groote Heide komt een aantal belangrijke historische elementen voor. Deze zijn onder andere de karakteristieke bolle akkers en een postroute (zandweg vanuit Eindhoven via de Paassense Hut naar "De Zwaan" in Heeze). Maar ook het verdwenen laatmiddeleeuwse gehucht Meel, dat rond 1900 is verlaten, ligt in het gebied. Het driehoekig "dorpsplein" met eiken, evenals een "plukkemkuil" is nog aanwezig. Er zouden in de middeleeuwen vijf boerderijen geweest zijn.

10 Brabants Landschap, *Beheersplan voor het natuurgebied Groote Heide* (z.p. z.j.), p. 1, Archief Stichting Brabants Landschap. Inv. Nr. 30. GH. BEH

11 Brabants Landschap, *Beheersplan voor het natuurgebied Groote Heide* (z.p. z.j.), p. 2, Archief Stichting Brabants Landschap. Inv. Nr. 30. GH. BEH

12 Cultuurhistorische Waardenkaart Brabant 2006.

De verandering van het landschap in de laatste twee eeuwen krijgt gestalte aan de hand van drie referentieperioden, respectievelijk 1845, 1900 en 1930/50.¹³ Het eerste dat bij de vergelijking van het kaartmateriaal onmiddellijk opvalt, is de afname van het heideareaal. Het heideareaal op de Groote Heide is in vergelijking met de situatie in 1900 sterk afgenomen ten koste van het bosareaal. De opkomst van de kunstmest aan het einde van de vorige eeuw maakte de potstalcultuur overbodig (zie inleiding). De oude beheersvorm van de heide, bestaande uit plaggen steken en beweiding met schapen, was niet langer noodzakelijk. Het grootste deel van het gebied werd dan ook bebost. Een deel van de heide op de Groote Heide is na 1950 ontgonnen tot landbouwgrond. In de loop van de 20^e eeuw zijn vele vennen op de Groote Heide verdwenen. Alleen de heide rond het Diepe Meerven, het Veeven en het Klein Huisven is in stand gebleven. Het omvangrijke Groot Huisven werd ontwaterd en als weidegrond in gebruik genomen. Het gebied manifesteert zich nu nog als een komvormige laagte, omgeven door hoger gelegen bos. In het bos bleven de kleine vennetjes in stand. Zo komt het voormalige Kaperven (1897) op de kaart van 1950 niet meer voor.¹⁴

Afbeelding: Groote heide bij de Achelse Kluis¹⁵

In een beheersplan van Stichting Brabants Landschap wordt de Groote Heide omschreven als een halfnatuurlijk landschap dat gekarakteriseerd wordt door haar open structuur op de heide, en een half open tot dichte structuur in het gevarieerde bos. Het heidegebied bestaat onder andere uit een golvend heidelandschap met meerdere vennen, verschillende bosschages en enkele karakteristieke bomen. Over de cultuurhistorie merkt Brabants Landschap op dat het oude padenpatroon kenmerkend is voor de Groote heide. Ook het relict van de Paasenshut is van grote cultuurhistorische betekenis en landschappelijke waarde.¹⁶ De Groote heide is een natuurgebied van 1.100 hectare. Het gebied vormt samen met het Leenderbos, Valkenhorst, Groote Heide, Braakhuizensche Heide en Strabrechtse Heide een belangrijke ecologische hoofdstructuur.¹⁷

Op de Groote heide bij Leende hebben twee grote en bloedige veldslagen plaatsgevonden. In het Zwartland op de grens van Heeze en Leende werd op 8 oktober 1482 de slag bij Leende geleverd. Grote troepen soldaten van Maximiliaan, hertog van Brabant, die terugkeerde van de bedwinging van

13 Historisch kaartmateriaal: 1832: kadaster 1832; 1838: topografie 1837-1840. Uit de reproductie Wolters-Noordhoff, 1990; 1845: Topografie ca 1845: Van der Voordt-Pieck en Kuijl. 1845; 1900: Topografie ca 1900 Wieberdink, 1989. Dit zijn de Bonneblaadjes.

14 Bruin, 1981.

15 Cultuurhistorische Waardenkaart Brabant 2006.

16 Stichting Brabants Landschap, *Actualisering Beheersplan: Groote heide en Heezerven* (Haaren 2003), p. 15-17, Archief Stichting Brabants Landschap. Inv. nr. GH/Algemeen,

17 Stichting Brabants Landschap, *Uitbreiding Valkenhorst met een deel van de Groote Heide*, (z.p. z.j), Archief Stichting Brabants Landschap. Inv. Nr. GH30/Algemeen

Utrecht, hadden zich in deze streken genesteld. Vooral de 2.600 Duitse huurlingen teisterden de streek. Het landvolk van Heeze, Leende, Geldrop, Eindhoven, Valkenswaard, Aalst, Asten en Someren sloegen de handen ineen en trokken ten strijde. Er sneuvelden die dag 250 landlieden. De vele gesneuvelde paarden werden begraven op het Perdekerkhof. In 1528 werd een Gelders leger, dat al plunderend door de streek trok, door de Brabanders verslagen.¹⁸

5.9.3.146 Leenderheide

De heide vervulde in de landbouw een belangrijke rol als weidegrond en voorzag in plaggen, die men nodig had voor het opvangen van de mest in de stal (zie inleiding). In de 12e en 13e eeuw nam door bevolkingsgroei de druk op de heide zo toe dat de vegetatie plaatselijk verdween. Hierdoor kreeg de wind vat op het vrij liggende zand, met als gevolg dat er zandverstuivingen ontstonden. In het hele oostelijke deel van het Leenderbos, van de Molenheide tot de omgeving van het Klein Hasselsven, zijn daardoor laagten en heuvels te zien.¹⁹

Het Leenderbos maakte onderdeel uit van de heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten. De grenzen van de heerlijkheid zijn nog te herkennen aan bewaard gebleven grenspalen. In het Leenderbos markeren drie palen de grens tussen de baronie van Cranendonck en de baronie van Heeze en Leende (zie thema 24.4).

In de loop van de 20^e eeuw is het besef gegroeid dat heidevelden als een belangrijk erfdeel van vroegere agrarische culturen en vanwege hun vele soorten planten en dieren het behouden waard zijn. Vanaf 1965 werden de plannen om de heide te bebossen niet verder uitgevoerd. Daarbij verschillen de eisen die de huidige maatschappij aan bossen stelt sterk van wat men in de crisisjaren op het oog had met de bebossing van heide. 'Bij de ontginning waren de bossen belangrijk voor de werkgelegenheid en als leverancier van stuthout voor de steenkoolmijnen. Tegenwoordig zijn de bossen belangrijk voor de recreatie van de moderne mens, die het bos opzoekt om tot rust te komen en zich te ontspannen. En ook wordt vandaag de dag meer ingezien dat bos een belangrijk leefgebied is voor planten en dieren.'²⁰

*Valkerij op de Leenderheide*²¹

De valkerij heeft veel bijgedragen aan de welvaart van Leende in de Nieuwe Tijd (circa 1450-1800). Door de valkenvangst, de hoge prijzen die voor afgerichte vogels werden betaald en door de behoefte aan allerlei attributen nam de welvaart van de arme bevolking op de onvruchtbare zandgronden toe. Behalve Valkenswaard was in de 17e eeuw vooral ook het dorp Leende, meer in het bijzonder het gehucht Leenderstrijp, een centrum voor de valkerij:

'Een sport die veel geld kostte en dan ook vooral beoefend werd door keizers, koningen, hertogen, prinsen enz. enz. Ook de valkeniers van Leenderstrijp zorgden er voor dat al die adellijke personen valken in hun bezit kregen. Meestal hadden die vorsten zelf enkele valkeniers bij zich in vaste dienst. De valken werden alvorens ze aan diverse hoven of te leveren, door die valkeniers en hun knechten afgericht en klaar gemaakt voor de jacht. Daarvoor was de grote heide waarlangs aan de ene kant Leenderstrijp en aan de andere zijde Valkenswaard lag, een veel gebruikt oefenterrein. Hierna werden de "gedresseerde" valken door hen naar de hoven van Beieren, Saksen, Engeland, Berlijn, Parijs enz. gebracht, alwaar adellijke personen de roofvogels gebruikten bij hun sport om er mee op andere vogels, zoals reigers, te kunnen jagen en deze zo door middel van die valken machtig te kunnen worden. Philips baron van Leefdael, heer van Waalwijk en Beek bij Aarle, schrijft in zijn Beschrijving der Meierij van 's Hertogenbosch rond 1645 over Leende: "sijnde eene vermaerde plaetse door de valckenieren, die door veele wonen ende bij alle vorsten en princen de gansche weerelt door, jae bij den Turckschen keiser selfs gaan dienen'²²

Het aantal valkeniers was na 1648 beperkt, maar hun aanwezigheid droeg ook toen bij tot de welvaart van het dorp. In de tweede helft van de 18e eeuw verdween de valkerij definitief uit Leende. Het naburige Valkenswaard zag het aantal valkeniers binnen haar grenzen eveneens sterk dalen; daar woonden nog enkele valkeniers tot aan het begin van de 20e eeuw.

18 Van de Zanden, 1974, 26-30.

19 Vorstermans, 1996, 53.

20 Vorstermans, 1996, 61-62.

21 Zie ook: Coenen, 1997; Bekkers, 1995, 32-38.

22 Van Asten, 1972.

Behalve de mooie panden die de valkeniers hebben laten bouwen zijn er nog sporen van de valkerij over gebleven. Het betreft restanten van een vangplaats bij de Hasselsvennen die als een ronde verhoging op de heide goed zichtbaar zijn. In het Leenderbos lagen in de buurt van de Klotvennen eveneens vangplaatsen. Langs het fietspad naar de Achelse Kluis is op de Grote Heide in het Leenderbos een valkenvangplaats nagebouwd. Een paneel geeft ter plekke uitleg over hoe de valkenvangst in zijn werk ging:

'Het vangen van de valken gebeurde op een speciale ingerichte vangplaats die werd aangelegd op een stille plek op de heide, meestal in de buurt van een ven of moeras. De herfst, de periode waarin de slechtvalk trok, was de meest geschikte tijd voor het vangen. De vangplaats, ook wel legge genoemd, bestond uit een ingegraven plaggenhut (de tobhut) met een karrenwiel als zoldering. Van boven gezien zag deze tobhut eruit als een heuveltje op de heide, opgaand in de omgeving. In de hut zaten kijkgaten waarmee de vanger of tobber de vangplaats kon overzien. Op ongeveer 50 meter van de tobhut stonden drie palen (de tobroeden), op een onderlinge afstand van 25 meter. Deze tobroeden waren elk met een lijn verbonden met de tobhut. Op de eerste tobroede was een houten valk (de dove) bevestigd. Door aan de lijn te trekken kon de tobber de dove laten bewegen, zodat het leek of deze een prooi aan het verscheuren was. Aan de lijn van de tweede tobroede waren een weinig waardevolle tamme valk bevestigd en een bos veren. Aan de lijn van de derde tobroede zat een tamme duif als lokduif. Op een afstand van ongeveer 90 meter van de tobhut werden vangnetten geplaatst met een hokje waarin een tamme duif als prooidier zat. Verder stond vlak bij de tobhut een klein hutje op een heuveltje met daarin een tamme klapenster vastgelegd aan een lijn, deze noemde men het 'handwerk'. De klapenster kan buitengewoon goed roofvogels ontdekken op grote afstand, wanneer ze voor het menselijk oog nog volkomen onzichtbaar zijn.'²³

Afbeelding: Deze foto van de Groote heide laat een complete valkenvangstplaats zien, een zogenaamde legge, die aan het begin van de twintigste eeuw nog in gebruik was. De tobber staat op het punt de tobhut in te gaan. Goed is te zien hoe uitgestrekt de heide destijds nog was (bron foto Horst & Spek 2011).

Woeste grond Meerven e.o.

Cultuurhistorische waarde: Redelijk hoog

Heidegebied met een aantal vennen, o.a. Heezerven, Witven, Drooge en Diepe Meerven en Veeven, met gefixeerd stuifzand en met jonge heidebebossingen. Restant van de grote, open heidegebieden die sinds de Late Middeleeuwen (1250-1500) in grote delen van de Brabantse zandgebieden voorkwamen. De productiebossen met naaldhout dateren voornamelijk van omstreeks 1940. Het gebied kent een samenhang met het akkercomplex rond het buurtschap Kerkhof, met de

²³ Vorstermans, 1996, 56 - 57.

kleinschalige oude ontginningen aan de westkant van Heeze, met de jonge heideontginning in het gebied Huisven, met het landgoed Valkenhorst en met de viskwekerij aan de Tongelreep.
CHW. nr: V260 (HK-HV-44)

Heezerven

Er is een nogal hardnekkig misverstand over het Heezerven. Het echte Heezerven is ooit ontwaterd (de waterlossing is op de kaarten te zien) en ontgonnen. Het is nu een laag gelegen gebied met weiland met een steile overgang naar de westelijk gelegen bos- en heidegebieden. Wat nu dikwijls Heezerven genoemd wordt is een opmerkelijke langgerekte behoorlijk diepe laagte in de heide. Als het een uitwaingskom is, liggen de stuifheuvelds daarvan pal westelijk tussen deze kom en het echte Heezerven. De naam van deze laagte, waarvan men zegt dat die ooit is ontwaterd met de bedoeling te ontginnen is "olieflaas". In het heidegebied van Brabants Landschap Spinsterberg komen nog twee vennen voor met een dergelijke naam, namelijk de "ronde flaas" en de "lange flaas".²⁴

In een beheersplan van Stichting Brabants Landschap wordt het Heezerven omschreven als een halfnatuurlijk landschap, dat gekarakteriseerd wordt door een grote afwisseling van bos en heide op een terrein met veel reliëf. Het gebied bestaat uit een golvend heidelandschap met enkele vochtige laagten, verschillende bosschages en enkele karakteristieke bomen. Over de cultuurhistorie merkt Brabants Landschap op dat de steilranden aan de randen van het gebied, het stuifzandrelief en de schietheuvel van belang zijn.²⁵

5.9.3.146 Beplanting Klein Hasselsven

Beplanting rond een ven, deels op stuifzand. De beplanting bestaat vooral uit jeneverbes, grove den en (geknotte) zomereik. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1850-1900. Het betreft één van de weinige resterende jeneverbesstruwelen van enige omvang op de Brabantse zandgronden.
CHW. nr: G351 (KP-HG-49)

Afbeelding: Beplanting Klein Hasselsven (juli 2011)

24 Aanvulling IVN Heeze, notitie Harrie Berkers d.d. 8-7-2011.

25 Stichting Brabants Landschap, *Actualisering Beheersplan: Groote heide en Heezerven* (Haaren 2003), p. 15-17, Archief Stichting Brabants Landschap. Inv. nr. GH Algemeen.

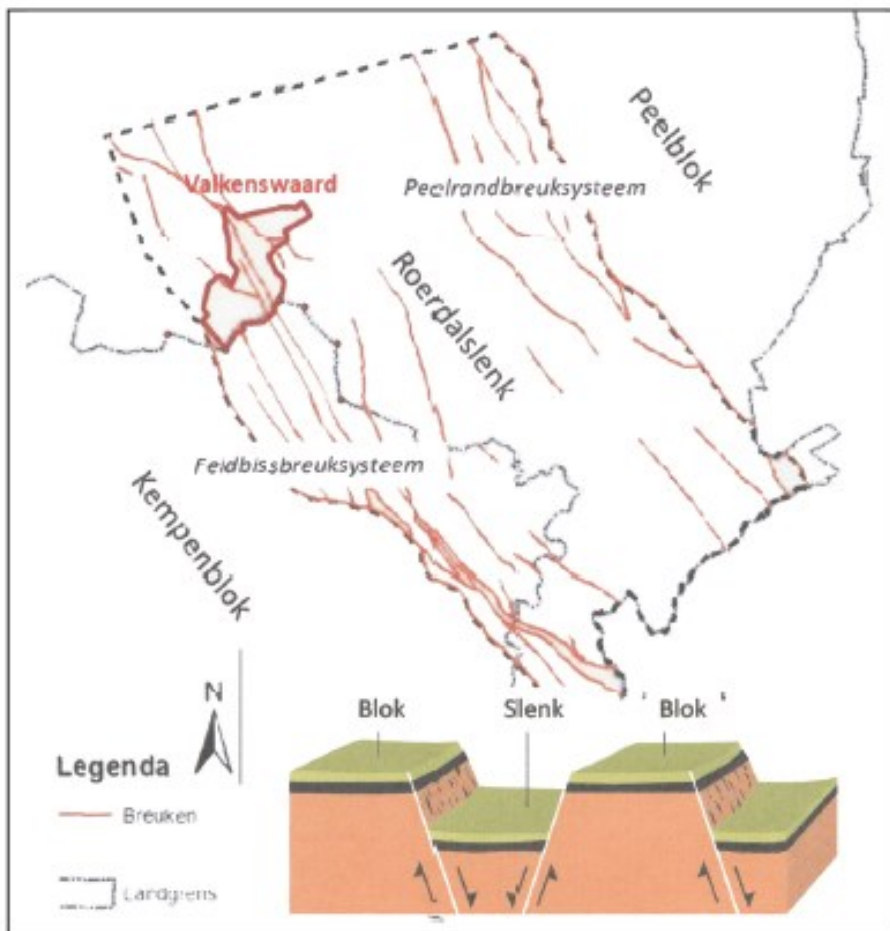
Thema: 10 Grote structuren

Naast alle hier beschreven kleine landschappelijke structuren, hebben we ook te maken met enkele grote vooral geologische structuren die een regionale schaal hebben en soms erg bepalend zijn voor de kleinere landschappelijke structuren.

10.1. Geologische eenheid

Centraal in Zuidoost-Brabant ligt een zone waar door tektonische bewegingen de oudere bodemlagen diep zijn weggezakt. Deze laagte is deels weer opgevuld met zandige en lemige afzettingen. Deze zone heet tegenwoordig de Roerdalslenk, maar in oudere publicaties wordt hij de Centrale Slenk genoemd. Heeze-Leende ligt volledig binnen de Roerdalslenk.

Tektoniek (de duwende kracht onder het landschap) heeft geleid tot het Feldbissbreuk-systeem dat de diepere ondergrond ten westen van Heeze-Leende van het zuidoosten naar het noordwesten doorsnijdt. De Feldbissbreuk vormt de overgang tussen de langzaam zakkende Roerdalslenk in het oosten en het hoger gelegen Kempen Blok in het westen. De Roerdalslenk zakt nog altijd ongeveer 5 cm per duizend jaar.²⁶

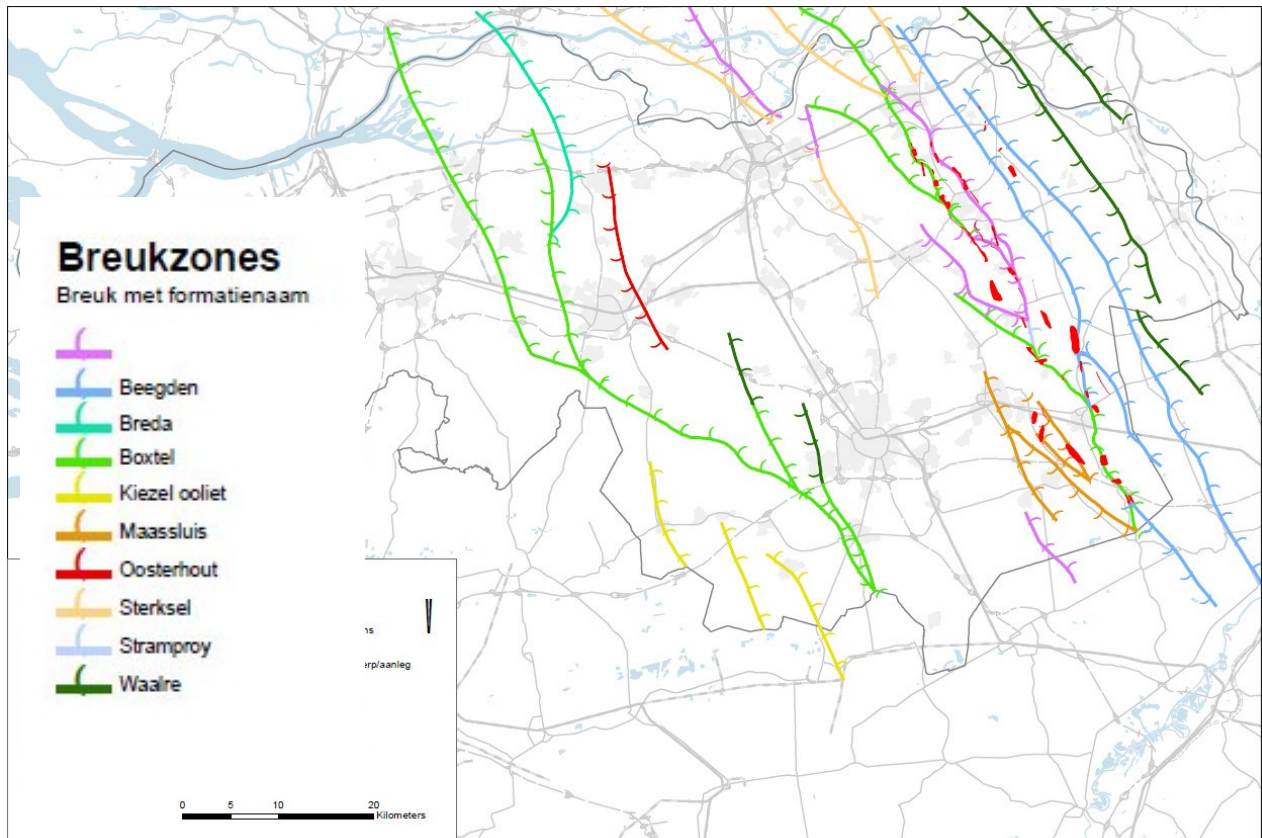

Afbeelding: Valkenswaard ligt op de Feldbissbreuk op de overgang van de Roerdalslenk naar het Kempenblok (uit De Canon van Valkenswaard, p. 10).

²⁶ Peels, W. & B. Verbeek, 2023: Natuurlijk landschap in wording. Een voortdurende wisselwerking van formidabele krachten. In T. Winters (red.), De canon van Valkenswaard: Het verhaal van een landschap en samenleving in vijftig vensters (pp.10-13). Valkenswaard: Heemkundekring Weerderheem.

10.2. Tektonische breuk

De scheidingen tussen de grote geologische zones worden gevormd door breuklijnen in de aardkorst. Langs een breuk zijn de bodemlagen ten opzichte van elkaar verschoven. Het merendeel van de breuken en breuksystemen zijn van zuidoost naar noordwest georiënteerd. De belangrijkste en grootste breuken zijn de Peelrandbreuk, de Feldbiss en de Gilze-Rijen breuk. Deze breuken begrenzen de zogenoemde Centrale- of Roerdalslenk, een gebied dat in de geologische geschiedenis al geruime tijd een sterke daling vertoont. Niet alle weergegeven breuken manifesteren zich op maaiveldniveau. Sommigen komen alleen op grotere diepte voor. De diepte van de breuken varieert van maaiveld tot ca 3 km.²⁷

Afbeelding: Het systeem van geologische breuken in Noord-Brabant (bron: <https://www.bjmgerard.nl/>).

10.3. Midden-Brabantse Dekzandrug

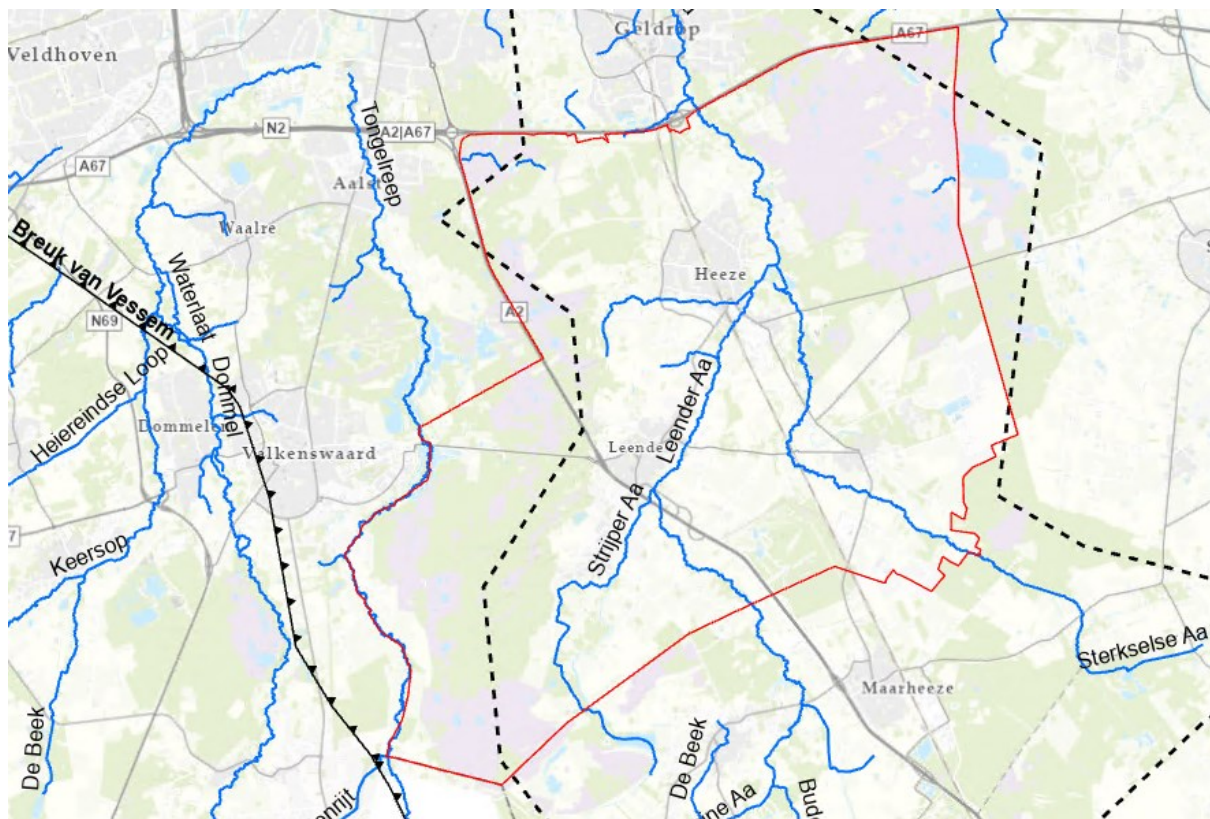
Dwars over de Roerdalslenk ligt een jong-pleistocene dekzandrug, de Midden-Brabantse Dekzandrug. Deze is 43 kilometer lang, opvallend recht en meestal ongeveer 2 kilometer breed. Deze rug belemmert de afstroming van heel wat beken, waardoor aan de zuidzijde hier en daar flinke overstromingsvlakten gevormd zijn.

10.4. Waterscheiding

Waterscheidingslijnen scheiden de stroomgebieden van de afzonderlijke beken. Hier zijn slechts de voornaamste natuurlijke waterscheidingen weergegeven. Ze lopen vaak over landruggen en door duingebieden, maar soms ook door het cultuurland.

De waterscheidingen tussen de stroomgebieden van de Dommel en de Aa en de Dommel en de Helmondse Aa liggen deels aan de oost- en deels aan de westgrens van de gemeente Heeze-Leende.

²⁷ Het bestand dat gebruikt is voor de erfgoedkaart is een combinatie van oudere gegevens uit lokale studies uit 2007 en recente ondergrondmodelgegevens afkomstig van TNO. De gegevens van TNO zijn een combinatie van de laatste updates van H3O-De Kempen en H3O-Roerdalslenk Noordwest met DGMv2.2.

Afbeelding: Overzicht van de waterscheidingen (in stippellijn) met in blauw de waterlopen en in rood de gemeentegrens. Ten westen van Heeze-Leende is de breuklijn van Vessem ofwel de Felbissbreuk te zien.

Thema: 11 Restbossen

11.1 Restbos

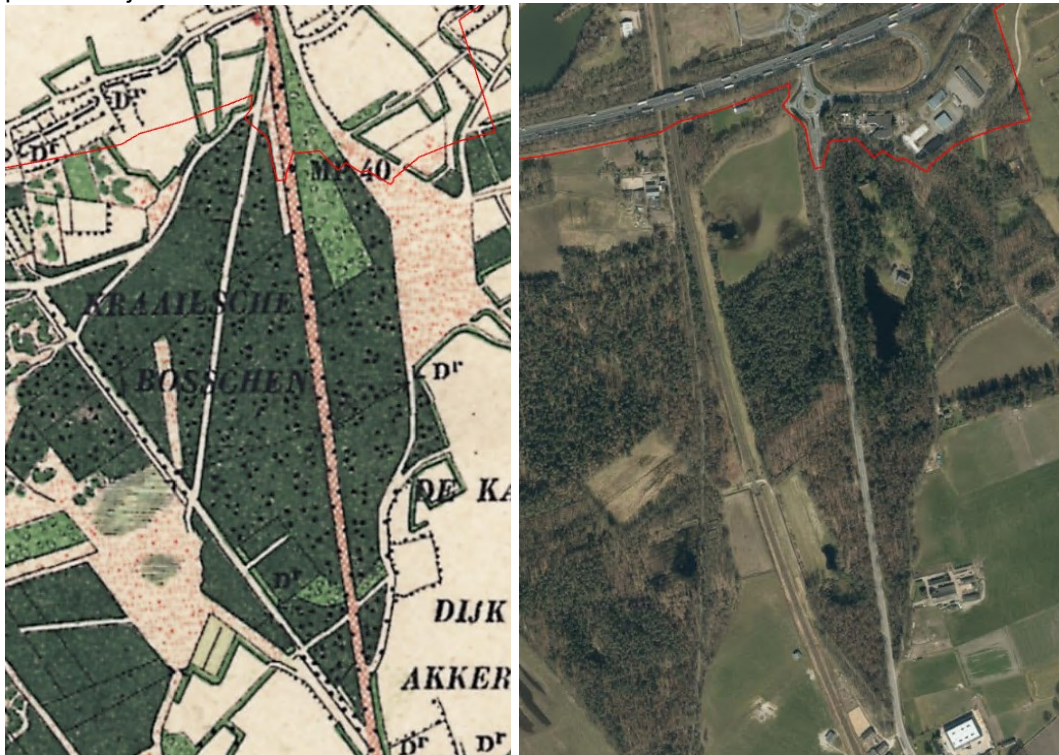
Bossen die kennelijk de bos-vijandige middeleeuwen overleefden en pas daarna sneuvelden of misschien zelfs nog bestaan.

5.11.1.001 t/m 5.11.1.152 Restbos Heeze-Leende

Bij de reconstructie van het restbos is gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal vanaf 1830 t/m 1930. Daar waar op alle kaarten bos voorkwam zijn aangemerkt als restbos.²⁸

5.11.1.110 t/m 113 Boscomplexen Kreijl en op de Strabrechtse Heide

In de Middeleeuwen werd bijna het gehele oppervlak van de huidige gemeente Heeze-Leende ontgonnen en zijn de bossen door kap grotendeels verdwenen. Rond 1850 was er in de omgeving van Heeze nog slechts weinig bos overgebleven. De grootse complexen bevonden zich ten noorden van Kreijl en op de Strabrechtse Heide, globaal tussen Kreijl/Rul en Geldrop. Het betreft een klein bosgebied, dat aan de westzijde aansluiting heeft gekregen met het grote bosgebied van de Groote Heide.²⁹ De topografische kaart van 1838 toont vooral dennenbos, wat er op wijst dat dit recent aangeplante bossen zijn. Op de kaart van Verhees uit 1794, staat helemaal geen bos, behalve het parkbos bij het kasteel van Heeze.

Afbeelding: De Kreijlse Bossen met de weg van Heeze naar Geldrop (in rode lijn) op de Bonnekaart van rond 1900 en recht op een luchtfoto van 2025; Het bos is nog steeds vrijwel geheel aanwezig.

11.2 Ecologisch oud bos³⁰

Een oude boskern is een bos dat tenminste voorkomt op topografische kaarten van ca. 1840 en waar een deel uit inheemse bomen of struiken bestaat. Inheems zijn de bomen en struiken die zich sinds de spontane vestiging na de laatste IJstijd (vanaf ca. 13000 jaar geleden) ter plekke altijd natuurlijk hebben verjongd. Ze kunnen ook kunstmatig verjongd zijn, maar dan moet het plantmateriaal afkomstig zijn van

28 Historisch kaartmateriaal: 1832: kadaster 1832; 1838: topografie 1837-1840. Uit de reproductie Wolters-Noordhoff, 1990; 1845: Topografie ca 1845: Van der Voordt-Pieck e.a., 1845 ;1900: Topografie ca 1900 Wieberdink, 1989. Dit zijn de Bonneblaadjes.

29 Anonymus, 1994, 69.

30 Bestanden Bert Maes 2010. Geactualiseerd aan de hand van Atlas van landschappelijk groen erfgoed van Nederland 2016.

strikt lokaal oorspronkelijke bomen of struiken. Dit betekent dat bomen en struiken die als soort wel inheems zijn, maar ingevoerd werden uit een andere klimaatszone of geologische regio niet als inheems worden aangemerkt. Plantmateriaal uit direct aangrenzende gebieden (ook over landsgrenzen) kan daarentegen wel als oorspronkelijk inheems worden gedefinieerd, als het verder voldoet aan de definitie.

Aangeplante bomen en struiken zijn niet zonder meer te onderscheiden van hun inheemse verwanten. Ervaren veldwerkers kunnen wel heel wat morfologische verschillen vaststellen, maar in de praktijk worden inheemse bomen en struiken onderscheiden door middel van een aantal parameters of criteria. De werkwijze hiervoor is ontwikkeld door Maes.³¹ De criteria hebben betrekking zowel op de boom zelf als op de groeiplaats. Soms bieden archieven of herinneringen van omwonenden hulp. Een nieuwe hulpbron is kennis van het DNA met behulp waarvan inheemse genenbronnen kunnen worden gekarakteriseerd.

De belangrijkste criteria die de groeiplaats betreffen:

- het landschapselement komt voor op de historische topografische kaart van ca. 1830-1850 of ouder;
- het landschapselement komt op latere topografische kaarten voor, maar er zijn duidelijke aanwijzingen dat er vanuit oudere landschapselementen in de buurt uitzaaiing heeft plaats gevonden;
- het landschapselement maakt in het veld een oude en ongestoorde indruk
- het bodemtype en de groeiplaatsomstandigheden komen min of meer overeen met de natuurlijke standplaats van de soort;
- de bodem maakt een ongestoorde indruk;
- de boom of struik komt voor in het ter plaatse natuurlijke of afgeleide vegetatietype;
- er zijn plantensoorten aanwezig in de boom-, struik- of kruidlaag die indicatief zijn voor oude bosplaatsen of houtwallen. Hierbij wordt een lijst gehanteerd zoals die voor de bossen van Vlaanderen is opgesteld door M. Hermy (Tack et al., 1993), aangevuld met soorten die representatief zijn voor Nederland
- de standplaats ligt binnen het natuurlijke verspreidingsgebied van de betreffende soort;
- in de omgeving komt de betreffende soort voor op vergelijkbare standplaatsen;
- in of nabij de standplaats komen oude natuurlijke of cultuurhistorische elementen voor zoals beekmeanders, wallen, greppels, graften, holle wegen en oude perceelsgrenzen.

De belangrijkste criteria die de boom of struik zelf betreffen:

- de boom of struik is een wilde inheemse variëteit, geen cultuurvorm;
- de boom of struik maakt een spontane en niet-aangeplante indruk;
- het betreft een zichtbaar oude boom of struik, een oude stoof van voormalig hakhout of spaartelg (op enen gezet);
- DNA onderzoek geeft indicaties over de autochtoniteit.

Overige criteria

- uit archieven blijkt een hoge ouderdom van de groeiplaats of zijn er indicaties voor het autochtone karakter;
- uit mededelingen van bewoners ter plaatse blijkt een hoge ouderdom van de groeiplaats;
- uit archeo-botanisch- of archeologisch onderzoek volgen indicaties voor het autochtone karakter.

In de praktijk gaan zelden alle criteria tegelijk op. Op verarmde plaatsen bijvoorbeeld zullen indicatieve kruiden ontbreken. Er is ook niet altijd sprake van oude bomen of oud hakhout. Het uitsluiten van typische tuinvariëteiten is nog wel mogelijk, maar determinatie van wilde variëteiten is alleen met veel veldervaring soms mogelijk. De criteria dienen ook in samenhang met elkaar gebruikt te worden.

De groeiplaatsen van autochtone bomen en struiken worden in het veld aangegeven op een veldkaart met topografische ondergrond, schaal 1:10.000.

Op het inventarisatieformulier worden opgenomen:

- gegevens betreffende de standplaats (topografie, geomorfologie, bodem, vegetatietype, indicatieve kruiden e.d.);
- gegevens over het beheer;

31 Maes, 1993.

- de karakteristieke bomen en struiken (Tansleypresentie, inheems karakter, omtrek, hoogte, optreden van verjonging);
- gegevens ten behoeve van de oogst van vruchten of zaden (bloei, vruchtzetting, mate van bereikbaarheid).

De in de rapportage opgenomen soorten en groeiplaatsen zijn steeds in het veld bezocht en bestudeerd. In de praktijk is gebleken dat er in bestaande inventarisatierapporten ten aanzien van een aantal soortengroepen onvoldoende zekerheid bestaat over de determinatie of dat er sprake is van onzorgvuldige determinatie. Dit geldt voor geslachten als *Betula*, *Quercus*, *Crataegus*, *Prunus*, *Salix*, *Rosa* en *Ulmus*.

Uniek nr	Naam	Omschrijving	Oppervlakte in ha
5.11.2.281	Groote Heide	verspreide eikenhakhoutstoofjes met spontane verjonging op heide;	2,54
5.11.2.317	Strijper Aa / Dijkse Velden	verdroogd elzenbroek met oude droge stroomgeultjes; lokaal relict eikenhakhout en spaartelgen van onduidelijke leeftijd; stort organisch afval; aan overzijde van de beek aanplant van o.a. Wilde kardinaalsmuts, Gelderse roos, Hazelaar en Haagbeuk in bosrand; opslag van Gelderse roos in de opname;	1,84
5.11.2.318	Strijper Aa / Berken	4 essenstoven op rij met spontane ondergroei	0,04
5.11.2.319	Strijper Aa / Dolingerputten	broekbosje met o.a. elzen- en essenhakhout, Zwarte bes en Gelderse roos; deel van jongere opgaande elzen (p/s) met spitse bladeren en lichte gladde bast;	0,20
5.11.2.320	Strijper Aa / Donkerbroeken	elzenbroekbosje	0,16
5.11.2.321	Strijper Aa / Berken	elzenbroekbos met o.a. Gelderse roos en Gewone vogelkers	0,47
5.11.2.322	Strijper Aa / Putten	bosrand (met Wegedoorn) en houtkant met elzen- en eikenhakhout.	0,59
5.11.2.323	Strijper Aa / Putten	relict eikenhakhout/spaartelgen op oude houtwal en in bosrand/bosje; veel elzenhakhout/broekbosjes in omgeving	1,72
5.11.2.324	Strijper Aa / Putten	bosrand met oud elzen- en essenhakhout	0,10
5.11.2.325	Strijper Aa / Goorsche Putten	droog eikenberkenbos overgaand in (verdroogd) elzenbroek, met o.a. 1 oude essenspaartelg	1,95
5.11.2.326	Sterkselsche Aa / Molh. brug	relict van oude houtkant met voormalig eiken- en elzenhakhout	0,11

5.11.2.327	Sterkselsche Aa / Ekelhof	beekbegeleidende bomenrij van Zomereik en Zwarte els;	0,14
5.11.2.328	Sterkselsche Aa / Molhout	verdroogd elzenbroekbos met o.a. Wegedoorn, Gelderse roos, Gewone vogelkers, Zwarte bes en eikenspaartelgen; eikenspaartelgen vermoedelijk van zelfde generatie zijn als opgaande; meerstammige Wegedoorn, beschadigd door omgevallen vogelkers; in bos talrijke zakjes zand, deels gestapeld in muurtjes;	0,62
5.11.2.329	Sterkselsche Aa / Molhout	verdroogd elzenbroekbos met o.a. Gelderse roos, Gewone vogelkers, Zwarte bes en eikenspaartelgen; kampvuurkuil en alpenkreuzer(!) in bos;	1,24
5.11.2.330	Sterkselsche Aa / Molhout	elzenberkenbroekbosje met o.a. Gelderse roos, Gewone vogelkers en eikenspaartelgen; groepje stammen Ratelpopulier op hoek van bosje, mogelijk hakhoutstoof;	0,91
5.11.2.331	Sterkselsche Aa / Het Broek	eikenspaartelgenrij op perceelscheiding en in bosrand, deels zonder ondergroei	0,23
5.11.2.332	Sterkselsche Aa / Het Broek	verdroogd broekbos, tot enige decennia geleden in verdeeld eigendom van reeks particulieren	10,49
5.11.2.333	Sterkselsche Aa	2 solitaire schietwilgen langs de beek	0,02
5.11.2.334	Strijper Aa / Jansborg	beekbegeleidend bosje (langs oude meander);	0,25
5.11.2.335	Sterkselsche Aa / Herbertusbos	oudere eikenaanplant met spontane ondergroei, langs beek (foto); landgoedinvloeden, o.a. rode beuk;	0,45
5.11.2.336	Groote Aa / Vennerbrug	beekbegeleidend bosje met o.a. essenhakhoutstoven (3-5m. omtrek?), Zwarte bes en Gelderse roos; behalve opgaande eik ook enkele hakhoutstoofjes; opname inclusief bomenrij langs de beek; stort organisch afval;	0,74
5.11.2.337	Groote Aa / Vennerbrug	oude Schietwilg in bosrand van jongere aanplant	0,12
5.11.2.338	Sterkselsche Aa / Euvelwegen	oude bosrand, deels langs oude beekmeander	0,22
5.11.2.339	Huisbroeken	eikenspaartelgenbosje; nabij opnname, langs beek: oude solitaire Schietwilg;	0,25
5.11.2.340	Groote Aa	struweelheg van Eenstijlige meidoorn en Gewone vlier; perceelgrens waarschijnlijk rond 1850 al aanwezig; open stukken in de heg; later	0,20

		waarschijnlijk nog verlengd, de hoek om: iets jongere struiken;	
5.11.2.375	Kleine Dommel / Rietbeemden	eikenhakhoutspaartelgenrelict; opgaande eiken zelfde generatie als hakhout?	0,69
5.11.2.376	Kleine Dommel / Rietbeemden	eikenbosje met relict eikenhakhout/spaartelgen (relatief jong)	0,39
5.11.2.377	Kleine Dommel	beekbegeleidend bosje met spontane ondergroei	0,26
5.11.2.378	Kleine Dommel	houtwal met oud essen- en elzenhakhout ; omvangrijke essenstoven; In omgeving: wilgenstruweel, elzenbroekbos, elzenwallen, rijen knotschietwilgen, solitaire exemplaren en opstanden van Canadapopulier	0,16
5.11.2.379	Kleine Dommel	elzenbroekbos en knotbomen van Schietwilg	3,37
5.11.2.380	Kleine Dommel / Strabrechtse D	beekdalbos met elzenhakhout en Gelderse roos (nabij haagliguster!); Katwilgstruweeltje in nabije omgeving;	0,11
5.11.2.384	Meelakkers	relict van houtwal met o.a Schietwilg, Gewone vogelkers en oudere Gelderse roos; verrijking/verruiging door stort organisch afval en bagger;	0,13

Afbeelding: Zicht op het ecologisch oude bosgebied Sterkselsche Aa / Het Broek vanaf Stoeiing (Google streetview 2024).

11.3 Oude Boskern³²

Onderstaande gebieden zijn overgenomen uit de Groen Erfgoed Atlas van Nederland.³³ In deze Atlas is het landschappelijk groen erfgoed opgenomen in twee categorieën. Allereerst de landschappen met oude boskernen, houtwallen en heggen; hierin liggen de in het veld geïnventariseerde autochtone bomen en struiken (= subthema 11.2 ecologisch oud bos).³⁴ De begrenzingen zijn ruimer gekozen dan de werkelijk geïnventariseerde gebieden, zodat de historisch-geografische context wordt benadrukt. In de potentiële landschappen met oude boskernen, houtwallen en heggen heeft geen veldonderzoek plaats gevonden;

³² Gebaseerd op de Atlas van landschappelijk groen erfgoed van Nederland 2016. <https://rce.webgis.nl/nl/map/groen-erfgoed>.

³³ Maes 2016. <https://rce.webgis.nl/nl/map/groen-erfgoed>.

³⁴ Het gaat om landschapselementen die tenminste rond 1850 al bestonden. Het veldwerk vond plaats in de periode 1992-2015.

hieronder de nummer 010 t/m 012, waar ook geen info over is opgenomen. Ze zijn ingetekend op grond van kaartanalyse. De topografie van deze gebieden vertoont nog veel overeenkomsten met die van rond 1850. Dit geeft een indicatie voor de mogelijke aanwezigheid van cultuurhistorisch waardevolle groenelementen en dient als aanzet voor verder veldwerk.

5.11.3.001 Kleine Dommel bij Heeze

Akker, bos, grasland. Voorkomende bomen, struiken, lianen en soorten: schietwilg, zachte berk, zomereik, zwarte els, blauwe bosbes, Gelderse roos, gewone vlier, gewone vogelkers, grauwe wilg, geoorde wilg x grauwe wilg, boswilg x grauwe wilg, sporkehout, wegedoorn, wilde gagel, wilde lijsterbes, wilde zwarte bes, bitterzoet.

Afbeelding: Oude boskernen in het beekdal van de Kleine Dommel ten noorden van het kasteel van Heeze op een luchtfoto van 2025.

5.11.3.002 Strijper Aa, Dijksche Velden, Berkenputten

Bos, grasland. Voorkomende bomen, struiken, lianen en soorten: es, schietwilg, zachte berk, zwarte els, blauwe bosbes, Gelderse roos, gewone vlier, gewone vogelkers, grauwe wilg, geoorde wilg x grauwe wilg, sporkehout, wegedoorn, wilde lijsterbes, wilde zwarte bes, bitterzoet, wilde kamperfoelie.

5.11.3.003 Strijper Aa, Goorsche Putten

Grasland, moeras, struweel. Voorkomende bomen, struiken, lianen en soorten: es, zachte berk, zomereik, zwarte els, grauwe wilg, sporkehout, wilde gagel, wilde lijsterbes, bitterzoet, wilde kamperfoelie.

5.11.3.004 Groote heide, Achelse Kluis

Heide, struweel. Voorkomende bomen, struiken, lianen en soorten: zomereik, struikhei.

5.11.3.005 Sterkelsche Aa, Molhoutsebrug, Het Broek

Bos, moeras. Voorkomende bomen, struiken, lianen en soorten: es, gewone basterdkraakwilg, ratelpopulier, schietwilg, zachte berk, zomereik, zwarte els, Gelderse roos, geoorde wilg, gewone vlier, gewone vogelkers, grauwe wilg, geoorde wilg x grauwe wilg, boswilg x grauwe wilg, sporkehout, wegedoorn, wilde lijsterbes.

5.11.3.006 Grote Aa, Vennerbroek, Hulsbroeken, Oosterik

Akker, grasland, heide. Voorkomende bomen, struiken, lianen en soorten: schietwilg, zomereik, zwarte els, eenstijlige meidoorn, Gelderse roos, gewone vlier, gewone vogelkers, grauwe wilg, geoorde wilg x grauwe wilg, sporkehout, wilde zwarte bes, bitterzoet, wilde kamperfoelie.

5.11.3.007 Sterkselsche Aa, Euvelwegen

Grasland, heide. Voorkomende bomen, struiken, lianen en soorten: zomereik, zwarte els, gewone vlier, grauwe wilg, geoorde wilg x grauwe wilg, sporkehout, wilde lijsterbes, wilde kamperfoelie.

5.11.3.008 Sterkselsche Aa, Sterksel

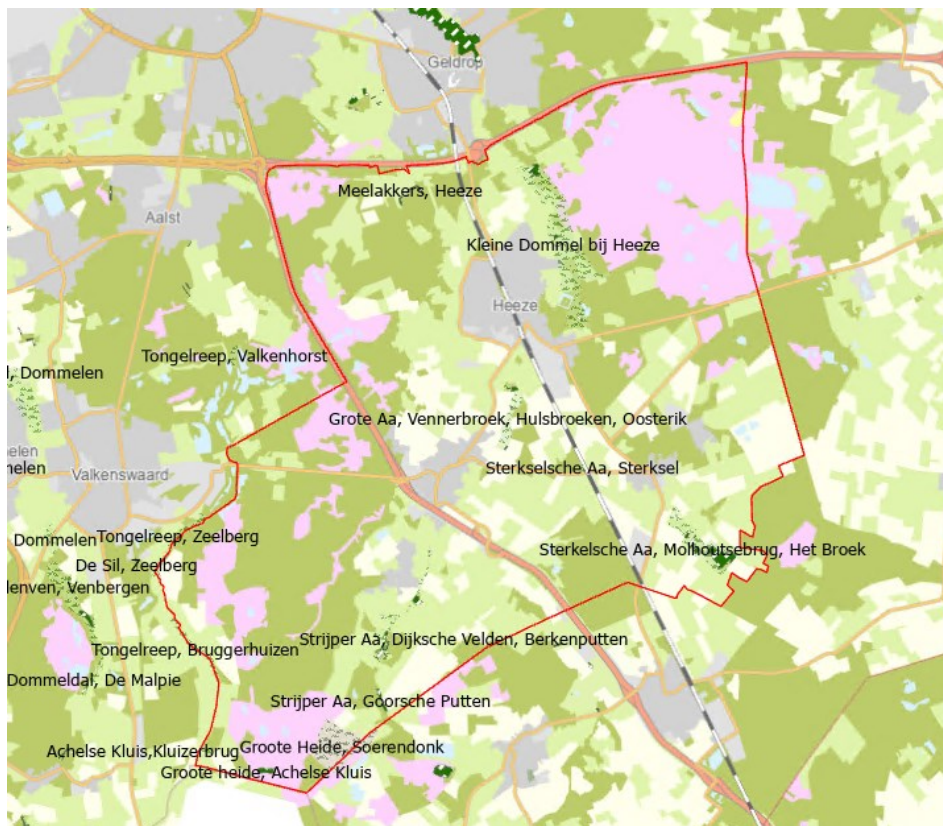
Grasland, heide. Voorkomende bomen, struiken, lianen en soorten: zomereik, zwarte els, gewone vlier, wilde lijsterbes.

5.11.3.009 Meelakkers, Heeze

Akker, bos. Voorkomende bomen, struiken, lianen en soorten: kraakwilg, zachte berk, zwarte els, eenstijlige meidoorn, Gelderse roos, gewone vlier, gewone vogelkers, grauwe wilg, geoorde wilg x grauwe wilg, wilde zwarte bes.

5.11.3.010 en 011 Achelse Kluis, Kluizerbrug

5.11.3.012 Tongelreep, Bruggerhuizen

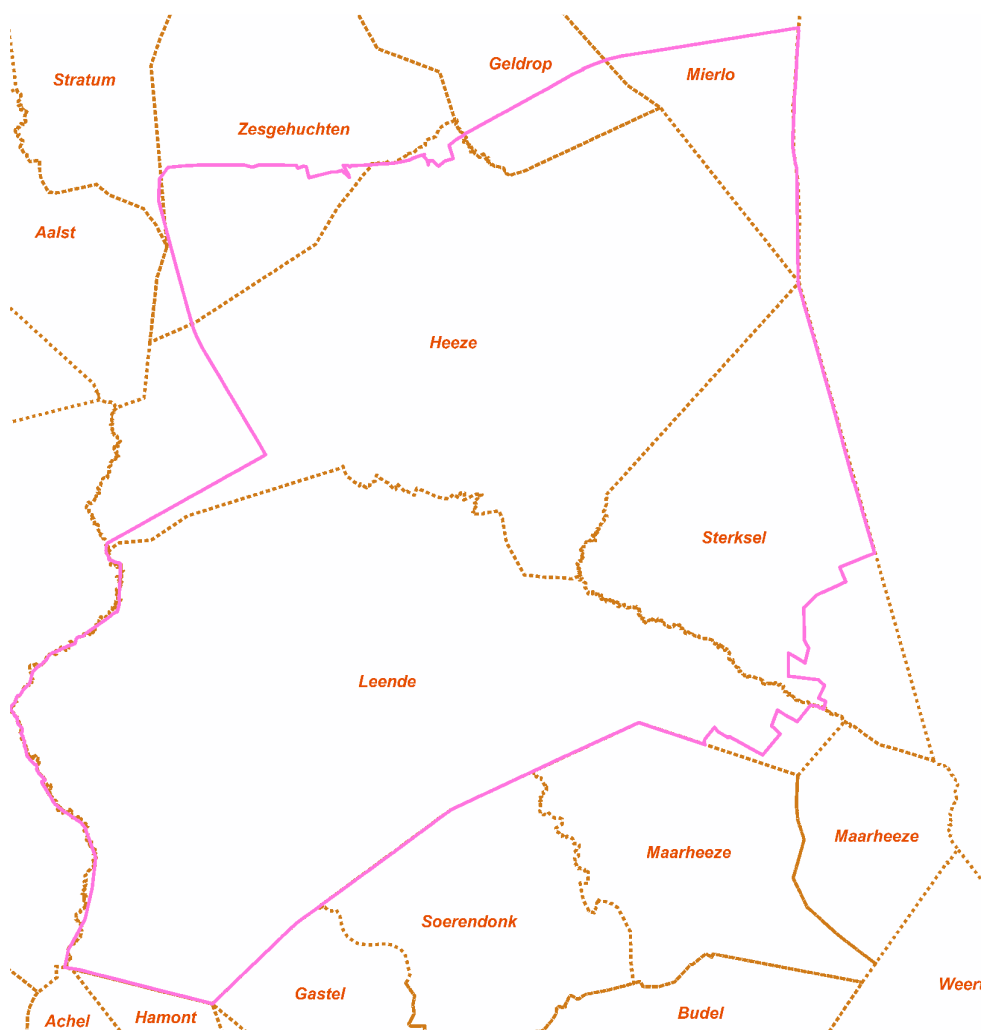
Afbeelding: Overzicht van de opgenomen oude boskernen in Heeze-Leende op de erfgoedkaart (bron RCE Groen Erfgoed Atlas).

2. Inventarisatie historisch landschap – Heeze-Leende

M. Wagemans en K.A.H.W. Leenders³⁵

2.1 Algemeen

De gemeente Heeze – Leende werd op 1 januari 1997 gevormd uit de oude gemeenten Heeze en Leende en het gedeelte Sterksel van de gemeente Maarheeze. Hieraan werden vrijwel onbewoonde gedeelten van de gemeenten Mierlo en Geldrop toegevoegd en een snippertje van Valkenswaard. Bijgevolg hebben we binnen de huidige gemeente te maken met de vrijwel volledige oude dorpsgebieden van Heeze, Leende en Sterksel, en met voormalige heidegebieden die hoorden tot de dorpsgebieden van Zesgehuchten, Geldrop en Mierlo.

Afbeelding: De gemeente Heeze-Leende in paars omkaderd, met de oude dorpsgebieden.

De oude gemeenten Heeze en Leende werden rond 1810 gevormd uit de oude gelijknamige dorpen die voor 1795 deel uit maakten van de heerlijkheid Heeze – Leende. Sterksel was voor 1795 een bezit van de abdij van Averbode en werd bij de gemeentevorming rond 1810 toegedeeld aan Maarheeze. Bij koninklijk besluit van 9 november 1841 werd het vervolgens overgeheveld naar Soerendonk en Gastel. Zo ontstond de gemeente “Soerendonk, Sterksel en Gastel” die uit twee los gelegen gebieden bestond. Op 1 januari 1925 werd die gemeente toegevoegd aan Maarheeze. Op 1

³⁵ I.s.m. gemeentelijke werkgroep erfgoedkaart.

januari 1997 werd Sterksel daar weer uit losgemaakt en bij de nieuwe gemeente Heeze – Leende gevoegd.

Bevolkingsontwikkeling van de dorpen

	Inwoners 1438	Inwoners 1496	Inwoners 1526	Inwoners 1795	Inwoners 1899	Inwoners 2026
Heeze	2075	1540	2125	1493	1813	10.585
Leende		1135	1615	1310	1254	4779
Sterksel	25	25	25	60	125	1900
Totaal	2100	2700	3765	2863	3192	17.264

Op het eind van de middeleeuwen groeide de bevolking van Heeze – Leende van 2100 tot bijna 3800 inwoners, waarbij Heeze steeds wat groter was van Leende. In 1795 blijkt het inwonertal weer afgenomen te zijn tot even onder de 3000 personen. In de loop van de 19^e eeuw neemt dat aantal heel traag toe tot net boven tot even boven de 3000. Het is pas de twintigste eeuw die echte groei bracht. Zelfs het eerst piepkleine Sterksel kreeg na de ontginningen ene behoorlijke bevolking.

Heeze – Leende vanaf 1997

Naam

De gemeentenaam is een combinatie van de twee oude dorps- en gemeentenamen Heeze en Leende.

Wapen

20 juli 1998: " In goud drie hoorns van keel, beslagen van zilver. Het schild hangende aan een snoer van keel in een ter rechterzijde ervan geplaatste eik van sinopel, waarboven rechts een hellende ster van goud." Het wapen is afgeleid van dat van de oude gemeente Heeze. ³⁶

Heeze tot 1997

Naam

De naam Heeze komt in 1252 voor als Hese. Hees is afgeleid van het germaanse woord **haisjo*, 'kreupelhout, struikgewas'. Het woord schijnt in oorsprong een jonge beukenhaag te hebben aangeduid en pas later de meer algemene betekenis te hebben gekregen, aldus Van Berkel en Samplonius.³⁷ De lokale historicus P. Dekker wijst er op dat de naam Heeze in oude vermeldingen nooit slaat op een bepaalde nederzetting, maar op het geheel aan gehuchten binnen de heerlijkheid; de naam Heeze slaat dus op het gebied dat vanouds een aantal gehuchten omvatte: de Meel,

³⁶ <http://www.ngw.nl/heraldrywiki/index.php?title=Heeze-Leende>

³⁷ Van Berkel en Samplonius, 1995, 88 – 89.

Ginderover, Euvelwegen, Kruis, Kreyl, Yen, Kluis, Rul, Hazenhurk, Kerkhof, Strabrecht en Emmerik.³⁸
Dit fenomeen treedt algemeen op in Zand-Brabant.

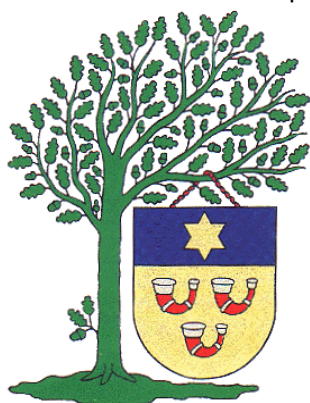
³⁸ Dekkers, 1995b, 45.

Wapen

Een zegel van de bank van Heeze en Leende bestond al in 1364, doch een afdruk is eerst bekend vanaf 1460. Vanaf de 16de eeuw was een bijna identiek gesneden zegelstempel in gebruik. Binnen het randschrift zien wij een eik, waaraan ter linkerzijde een wapenschild hangt met drie onbeslagen horens [= van Horne]; boven de boom is een zespuntige ster te zien. Aan het einde van de 17de eeuw wordt die voorstelling ruim geïnterpreteerd: onder een boom zweven drie rode horens. Dit geheel is dan geplaatst in een [zilveren] wapenschild. De ster in het zegel blijft vooralsnog een raadsel, ook al komt de combinatie van een ster met het Horne-wapen ook in het schependomszegel van Gestel bij Herlaar [= Sint-Michielsgestel] voor.

In de 18de eeuw – vóór 1788 – werd een geheel nieuw stempel gesneden. De voorstelling van het schependomszegel werd als heerlijkheidswapen beschouwd. Het schrijven van de burgemeester uit 1815 is niet bewaard gebleven. Bekend is slechts, dat hij een zegelafdruk heeft ingezonden en niets over de oorsprong van het wapen aangaf. Op 16 juli 1817 wordt het wapen bevestigd: "Zijnde van lazuur beladen met een boom van goud aan wiens takken is hangende een schildje, eveneens van goud, waarop drie hoornen van lazuur, en chef een ster van goud." De kleuren zijn de rijkskleuren. Tussen 1975 en 1980 werd in Heeze fel gediscussieerd over het gemeentewapen. Uiteindelijk resulteerde dit in een nieuw gemeentewapen, waarbij terecht de boom in het wapenensemble van het gemeentewapen is gebleven, en wel in de functie van schildhouder. De plaatsing van de ster in het schildhoofd was voor de "hoofdplaats" van de voormalige heerlijkheid een minder fraaie oplossing en gaf dit kenteken meer betekenis dan het verdiende. Uiteindelijk werd bij Koninklijk Besluit van 26 juli 1980 nr. 25 een nieuw wapen verleend.³⁹

26 juli 1980: "In goud 3 hoorns van keel, beslagen, geopend en gemonnd van zilver, in een schildhoofd van azuur een ster van goud. Het schild hangende aan een snoer van keel in een ter rechterzijde daarvan geplaatste eikenboom van sinopel."

³⁹ Originele wapendiploma 1817: verloren. Foto wapen (1817) uit Wapenregister Hoge Raad van Adel: RHCe, THA, Zegelkaarten, doos 2. Foto wapen (1980) uit Wapenregister Hoge Raad van Adel: RHCe, THA, Atlantisnr. 10147. Rapport betreffende herziening van de wapens van gemeenten en de instelling van wapens voor de dorpen in de Regio Eindhoven [Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde, september 1996].

Gebied

Het dorpsgebied van Heeze strekte van de Tongelreep tussen de Heezerbrug en de Wittenberg in het westen tot aan de oude grenspaal Hoenderboom in het oosten. Midden door het gebied lopen de beken de Aa noordwaarts. Het cultuurland en de bewoning was echter vooral geconcentreerd in een strook van 2,5 km ten westen van de Aa.

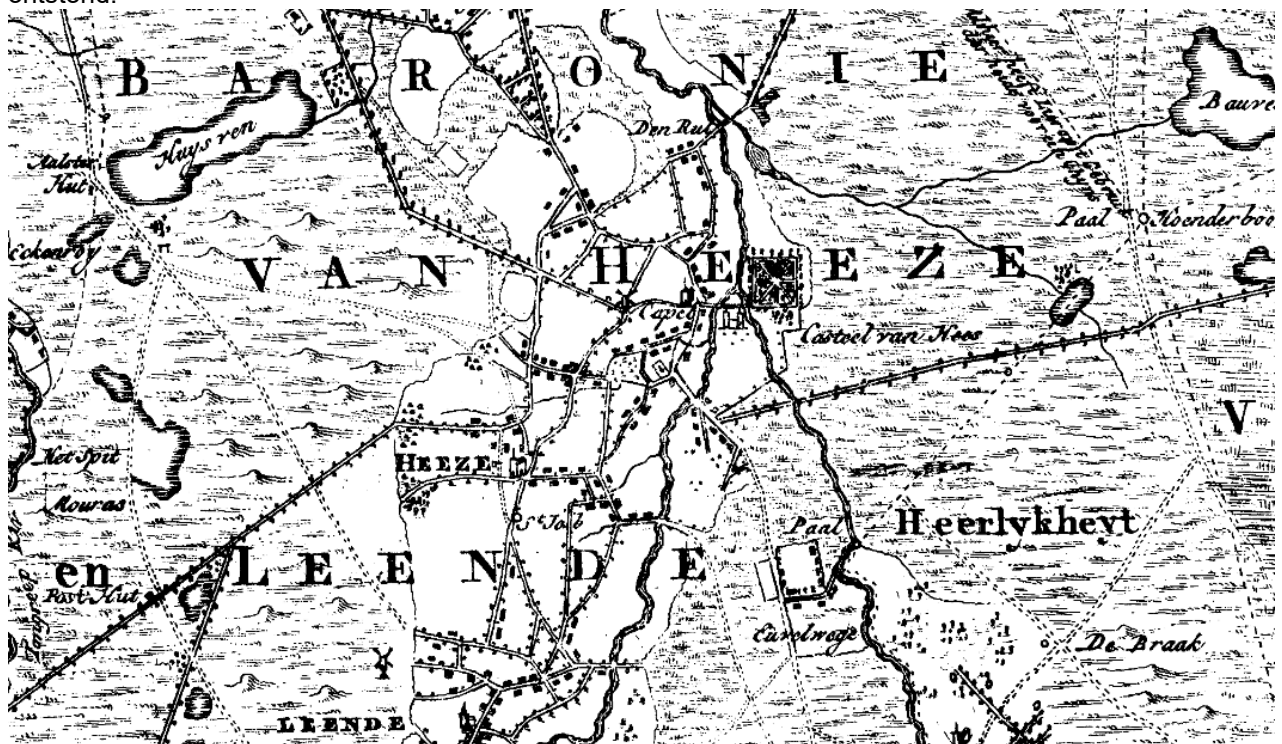
Dorp

Heeze maakte deel uit van de hoge heerlijkheid Heeze – Leende – Zesgehuchten die sinds 1334 een Brabants leen was. Voordien was het een min of meer zelfstandige heerlijkheid, waarop rond 1200 zowel Brabant als Gelre aanspraak maakten zonder dat duidelijk is waarop die claims gebaseerd waren.⁴⁰

Heeze viel onder de gemeenschappelijke schepenenbank van die heerlijkheid en leverde daarin drie schepenen. Heeze had wel een eigen dorpsbestuur dat bestond uit drossaard, de drie schepenen en twee burgemeesters.⁴¹

Historische beschrijvingen

De oudste kernen van bewoning vóór het jaar 1000 dienen naar alle waarschijnlijkheid nabij oude kerken te worden gezocht, in de omgeving van cultuurgrond op de oude bosgronden. Bij opgravingen in Oude Kerkhof (gehucht te Heeze) zijn de fundamenten gevonden van een middeleeuwse kerk. Onderzoek heeft aangetoond dat er in de Vroege Middeleeuwen geen sprake was van geconcentreerde bewoning in dorpen, maar van gespreide bewoning op de hoge gronden. Op de hoge koppen onder de akkers bij gehuchten als Kreijl, Muggenburg en Ginderover zijn volgens een rapport van de ROB (vroegere Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek) sporen te verwachten van middeleeuwse nederzettingen. De eerste nederzettingen in Heeze waren gehuchten van waaruit het omringende land werd ontgonnen. Van noord naar zuid betreft het Kreijl, Oudenmolen, 't Kruis, Heezerenbosch, Kerkhof en Ven. In een latere periode is een deel van de inwoners in de richting van het dal verhuisd, waardoor evenwijdig aan het beekdal de bewoningsstrook van Heeze en Strabrecht ontstond.⁴²

Baronie Heeze omstreks 1794 op de kaart van Hendrik Verhees.

40 Van Asseldonk, 2002, 406.

41 Sanders e.a., 1996, 354.

42 Anonymus, 1994, 55, 62.

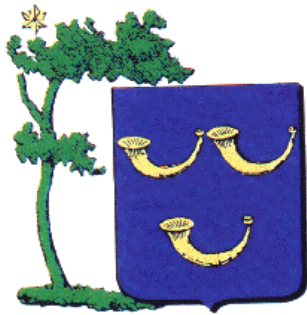
Leende tot 1997

Naam

De naam Leende werd in 1253 genoteerd als Liende, in 1286 als Lende en al in 1296 als Leende. Mogelijk is het een afleiding van de boomnaam linde. De naam wordt ter plaatse uitgesproken als *Lint*.⁴³ Lokaal koestert men minder orthodoxe interpretaties van de naam Leende:

'Waar de naam Leende vandaan komt is niet met zekerheid vast te stellen. Er zijn verschillende theorieën over de herkomst. Zo zou de naam verband kunnen houden met het feit dat Leende tot het leengoed van de heer (baron) van Heeze behoorde. Maar Leende heette al zo voordat er sprake was van een leengoed. Een andere, meer waarschijnlijke verklaring is, dat de naam te maken heeft met de 'belenden' d.w.z. aangrenzend aan Heeze. Want in Heeze woonden de heren van Heeze en Leende, die tot de machtigsten van het hertogdom Brabant hoorden. De Heer van de heerlijkheid Willem van Horne, zou Leende als leenhulde aan de hertog van Brabant hebben opgedragen! Er wordt ook wel beweerd dat de naam Leende afgeleid is van linde, een boomsoort die veel in dit dorp voorkomt. Een volgende verklaring is dat zowel de naam Leende als Leenderstrijp te maken zou hebben met lint, lijn of streep. In 1429 werd Leende aangeduid als 'Leijnde' en in 1671 sprak men wel van 'Striepe', dit om aan te geven dat de bebouwing van beide dorpen te vinden is aan een langgerekte straat, de zogenoemde lintbebouwing.'⁴⁴

Wapen

16 juli 1817: "Van lazuur beladen met 3 hoorns van goud, staande 2 en 1. Het schild ter regterzijde verzeld van een boom van sijnople, erboven een ster van goud." Doordat zowel Heeze, Leende als Zesgehuchten alle drie in 1810 een zelfstandige gemeente werden en alle drie voordien gebruik maakten van hetzelfde zegelstempel [zie Heeze], werden de wapens van de drie gemeenten ook alle gebaseerd op dat zegel. Dat van Leende was het meest conform de zegelvoorstelling doordat hierin de boom als schildhouder was opgenomen en de ster boven de boomkruin geplaatst. De brief van de burgemeester uit 1815 is niet bewaard gebleven. Bekend is wel dat hij een afdruk van het zegel inzond en de oorsprong van de voorstelling niet wist. Op 16 juli 1817 bevestigde de Hoge Raad van Adel het wapen. De kleuren van het wapenschild zijn de rijkskleuren.⁴⁵

Gebied

Het oude dorpsgebied van Leende werd in het westen begrensd door de Tongelreep tussen de Achelse Kluis en de Heezerbrug. Enkele rechte lijnen door de hei warende grenzen met Achel, Soerendonk en Maarheeze, terwijl de Sterkselsche Aa de grens met Sterksel vormde. Het cultuurland en de bewoning was geconcentreerd in een strook ten westen van de Leender en Strijper Aa die versmalde van 2,5 km breed in het noorden tot bijna niets in het zuiden.

Dorp

Leende maakte deel uit van de hoge heerlijkheid Heeze – Leende – Zesgehuchten die sinds 1334 een Brabants leen was. Voordien was het een min of meer zelfstandige heerlijkheid, waarop rond 1200 zowel Brabant als Gelre aanspraak maakten zonder dat duidelijk is waarop die claims

⁴³ Van Berkel en Samplonius, 1995, 133.

⁴⁴ Van Dijk, 1985, 2.

⁴⁵ Originele wapendiploma in RHCe, THA, Atlantisnr. 24009. Foto wapen (1817) uit Wapenregister Hoge Raad van Adel: RHCe, THA, Zegelkaarten, doos 2. Melssen, 1986. Rapport betreffende herziening van de wapens van gemeenten en de instelling van wapens voor de dorpen in de Regio Eindhoven [Noordbrabantse Commissie voor Wapen- en Vlaggenkunde, september 1996]. Van Asseldonk, 2003, 253-354.

gebaseerd waren. Leende was binnen de heerlijkheid een aparte eenheid, met een eigen parochie en een andere dag waarop de cijns betaald werd. Mogelijk had Leende in de 14^e eeuw zelfs een eigen rechtbank al is het goed mogelijk dat die hoorde bij een oud bezit van het Lambertuskapitel van Luik.⁴⁶

Leende viel voor het overige onder de gemeenschappelijke schepenbank van de heerlijkheid Heeze – Leende – Zesgehuchten en leverde daarin twee schepenen. Leende had wel een eigen dorpsbestuur dat bestond uit de twee schepenen, drie borgemeesters⁴⁷ en naburen.⁴⁸

Historische beschrijvingen

Leende wordt het eerst genoemd in een oorkonde uit 1253 waaruit blijkt dat de abdij van Averbode de tiend van Leende bezat. De oorspronkelijke bewoners hadden zich eeuwen eerder gevestigd op de wat hogere en vruchtbare westelijke oever van het riviertje de Aa, in drie nederzettingen, die later uitgroeiden tot de herdgangen Strijp, Leende en Oisterik (met Boschhoven).

Omstreeks 1750 stonden in de drie herdgangen van Leende Strijp, Leende en Oisterik respectievelijk 99, 126 en 126 huizen en boerderijen: 'Na die tijd lijkt er weinig veranderd. Op de eerste kadastrale kaart van 1838, getekend door Hyacinthus van Dijk, de latere burgemeester van Leende, komen nog ongeveer dezelfde huizen voor. Ook de stafkaart van 1920 vertoont het zelfde beeld. Pas daarna zijn grote veranderingen opgetreden. Vooral ontginning en bebossing van de uitgestrekte heidevelden.'⁴⁹

Leende en omgeving omstreeks 1688. De hierboven genoemde langgerekte straat, de Leenderstraat is hier reeds zichtbaar.⁵⁰

⁴⁶ Van Asseldonk, 2002, 406 - 408.

⁴⁷ Een borgemeester was een soort belastinginner. Hij werd voor een bepaald gedeelte van het dorp verplicht aangewezen en kon die aanstelling niet weigeren. De borgemeester was meestal welgesteld en stond met zijn vermogen borg. Populair uitgedrukt: de overheid zei tegen een welgestelde inwoner "we krijgen van jouw buurt zoveel belasting, die mag jij betalen en zie maar dat je het over de inwoners verdeeld en weer terugkrijgt" (naar notitie H. Berkers d.d. 8-7-2011).

⁴⁸ Sanders e.a., 1996, 390.

⁴⁹ Van Dijk, 1985, 4.

⁵⁰ F. de Wit, W. Blaauw, *Quartae Partis Brabantiae seu Ditionis Silvae Ducis Accuratissima Delineatio* (z.p. na 1688) Koninklijke Bibliotheek Den Haag,

Sterksel tot 1797

Naam

In 1197 noteerde men Stersel als Sterkesele, in 1220 als Stercsele. Dit is een samenstelling van sele uit Germaans *sali- 'uit é'n vertrek bestaand gebouwd'm met sterke, dat is 'jonge koe'. Anderen zien in sterke echter de gewone betekenis sterk.⁵¹

Gebied

Sterksel is vanouds een driehoekig gebied, opgespannen tussen de kleine nederzetting in het westen, de oude plaal Hoenderboom in het noorden en een hoek richting de voormalige watermolen van Heugten.

Dorp

Sterksel is sinds de middeleeuwen steeds een allodiale hoge heerlijkheid gebleven, die in 1197 in handen kwam van de abdij Averbode, die de heerlijkheid in 1797 verkocht aan de heer Pompe. Door de recente omwenteling bestond die heerlijkheid toen alleen nog uit grond: boerderijen, landerijen en heide. Sterksel had met zijn 5 boerderijen toch een schepenbank met 7 schepenen, waarin de meier (drossaard) van Sterksel als officier optrad. Drossaard en schepenen vormden ook het "dorpsbestuur".

Historische beschrijvingen

'Vanaf ca. 1300 stonden hier vijf hoeven, die gepacht werden van de abdij van Averbode. Aan boerenfamilies en personeel woonden hier zo'n 40 mensen. De abt was weliswaar een machtig man - hij was raadsheer van de hertog en nam een voorname plaats in in de Staten van Brabant - maar hij woonde ver weg. Aanvankelijk woonde in Sterksel nog een enkele witheer van Averbode, die het kloosterdomein van Sterksel moest bestieren. Maar in de veertiende eeuw verdween deze en nam een Sterkselse pachter (de "meier") er het rentmeesterschap waar. De kleine gemeenschap van Sterksel was kwetsbaar en onbeschermd. Herhaaldelijk ontving de abt brieven van zijn meier dat vreemdelingen zich aan Sterksel vergrepen: men stal er vee, kapte er bomen of men liet vee grazen op Sterksels grondgebied. Ook maaide men er heide of stak er turf, dat immers in de potstal werd vermengd met de uitwerpselen van de schapen.'⁵²

Sterksel staat te boek als een zogenaamde curtis. Een 'curtis' of 'vroonhof' was de hof van een heer en het middelpunt van zijn grootgrondbezit; in tegenstelling tot de 'mansus', de dienstbaren hof, ook wel 'meierhof' genaamd, waarover een onderhorige was gesteld. De heer zelf of zijn vertegenwoordiger - de 'villicus', schulte, voogd, of hoe hij meer mocht heten woonden erop. Uit deze definitie lijkt Sterksel een 'mansus' te zijn en geen 'curtis'. P. Dekkers stelt hierboven immers dat vanaf de 14^e eeuw een meier het rentmeesterschap in Sterksel waarnam. Had een landheer, of abdij, in een afgelegen streek echter grote bezittingen, dan richtte men ook daar als middelpunt een 'curtis' in, inclusief een hoofdhof, met de nodige schuren, met de nodige werktuigen om den grond te bewerken, de registers van de heerlijke goederen en rechten, et cetera.⁵³

Na de opheffing van de abdij van Averbode door de Fransen in 1797 verkocht abt Gregorius de 5 pachthoeven van Sterksel met heide, moerassen en bossen aan Adriaan Pompen te Leende. Sterksel was toen 1660 ha groot met een kloosterhoeve en 5 boerderijen. De gronden waren veelal heidevelden, moerassen, bossen en een kleiner deel landbouwgrond. Vervolgens bleven 3 generaties Pompen eigenaar van Sterksel. Sterksel groeide uit van 5 boerderijen naar 16 boerderijen en 100 inwoners. Er kwam een kerkje en een jachthuis en Villa Sterksel werd herbouwd. Ook kreeg Sterksel een station.

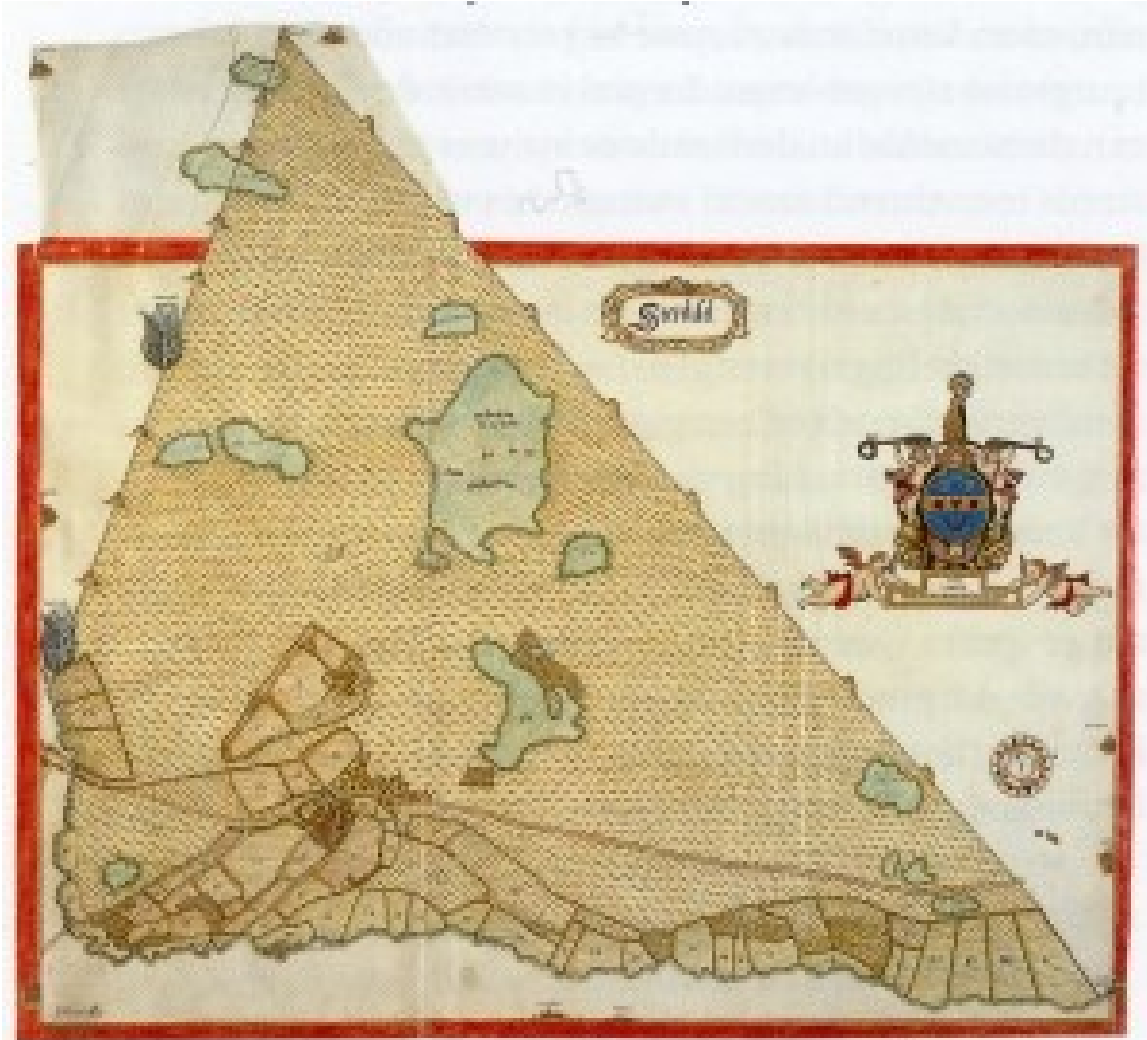
Een grote verandering had plaats toen in het begin van de eerste wereldoorlog de familie Pompen besloot een einde te maken "aan het rustige bezit van het rustige oord". Met de bedoeling van Sterksel een tuinstad te maken werd de N.V. "De Heerlijkheid Sterksel" opgericht. Deze naamloze vennootschap zou de oude heerlijkheid exploiteren en er een ideaal rustoord van maken, waar de

51 Van Berkel en Samplonius, 1995, 222.

52 Dekkers, 1992 – 1993, 161-162.

53 Blok, 1923, 232.

jachtige stedeling ontspanning zou vinden. Een luxueus hotel, villa's en werkmanswoningen werden gebouwd, een kanaal voor waterafvoer kwam tot stand, wegen en lanen werden aangelegd, bossen gerooid en ontginningen aangepakt. De uitvoering van de grootse plannen van de N.V. verliep voorspoedig, maar verslond in enkele jaren tijd alle beschikbaar kapitaal. De kredietverlening door de Hanzebank werd daarbij wegens het faillissement van deze bank in 1923 gestaakt. Hierdoor ging ook de N.V. "De Heerlijkheid Sterksel" bankroet.⁵⁴

Afbeelding: Kaart van de heerlijkheid Sterksel uit 1653.⁵⁵

⁵⁴ Winkelmolen, 1977, 384.

⁵⁵ http://www.zandstad.nl/site/index_carto.php?page=zandstad_histo.html

2.2 Specifiek

Thema: 12 Oude infrastructuur

Dit thema wordt gebruikt voor het onderbrengen van de oudste categorie wegen en routes: de pré-Romeinse en Romeinse wegen, waarvan het beloop veelal op giswerk en stoute dromen is gebaseerd. Het gaat hier om verbindingroutes, vaak bundels van banen, die maar met enige vaagheid aan te wijzen zijn als daterend van vóór de Romeinse tijd of van in die Romeinse tijd, met de bijhorende beekovergangen, dat zijn hier dan altijd voorden. Omwille van hun vaak hypothetisch karakter hier apart gezet van de middeleeuwse infrastructuur.

12. 1 Prehistorische wegen

Prehistorische wegen volgen vaak terreinhoogten, soms gemarkeerd door grafheuvels etc. of juist op basis daarvan verondersteld.

12. 2 Romeinse wegen

Romeinse wegen zijn verondersteld of echt aangetoonde rechte wegen.

12. 3 Voorde / Brug

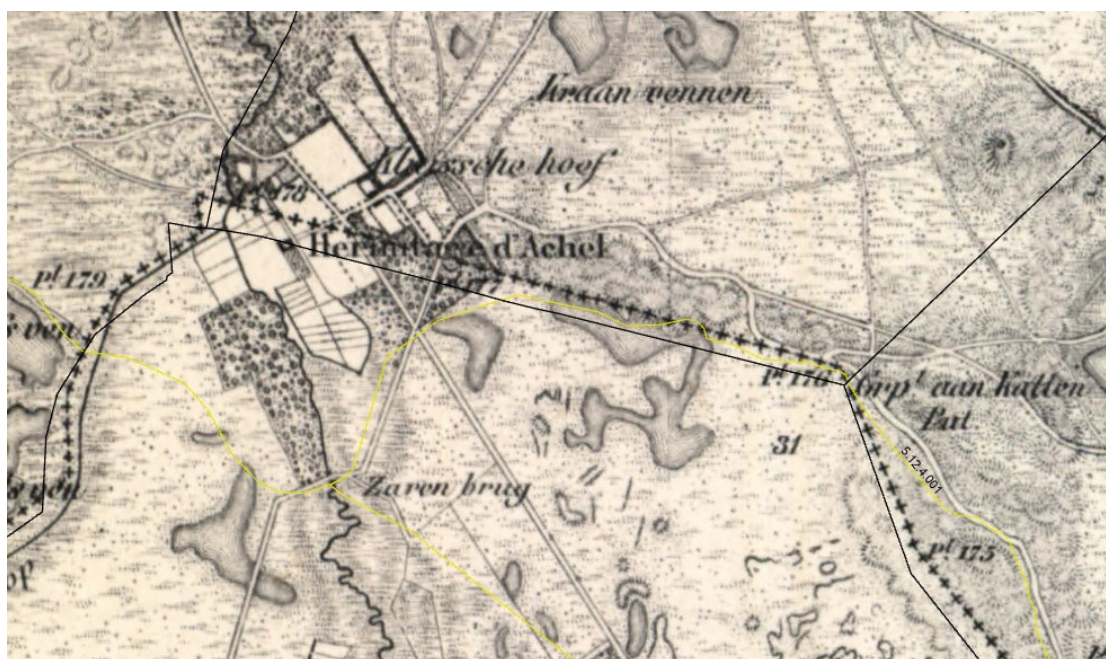
Voorde horend bij deze oude wegen en routes. Omdat de voorde/brug op drie plaatsen in het systeem voorkomt (zeer oude wegen, doorgaande en lokale wegen), bepaalt het type weg waar de voorde/brug geboekt moet worden. Bovendien zijn veel voorden door grotere of kleinere bruggen vervangen.

12.4 Middeleeuwse hoofdweg

5.12.4.001 De weg Antwerpen – Roermond

Door het uiterste zuiden van Heeze – Leende loopt een erg oude verkeersroute. De weg komt binnen aan de oosthoek van de Achelse Kluis en slingert dan net ten noorden van de grens oostwaarts om bij grenspaal 176 “bij de Kattenput” de gemeente weer te verlaten. Mogelijk liep de weg ooit door het terrein van de Achelse Kluis, dat valt niet meer na te gaan. Tot ca 1210 was dit een deel van de doorgaande weg Antwerpen – Turnhoutervoorde – Eersel – Kattenrijt – Roermond.⁵⁶ Nadien is de weg ingeschakeld in de route Breda – Maastricht.

⁵⁶ Van Asseldonk en Leenders, 2003.

Afbeelding: De oude verkeersroute (in geel) nabij de Achelse Kluis op de topografische kaart van rond 1870.

Thema: 13 Doorgaande wegen

De gemeenten worden vanouds doorsneden door landwegen verbonden met de rest van Brabant en de wereld. Het beloop van die wegen is in den regel goed bekend, de ouderdom van de wegen van voor 1800 is vaak onduidelijk. De doorgaande wegen verbinden dorpen onderling of met verder weg gelegen steden en streken.

Een kenmerk van de middeleeuwse wegen is dat ze zorgvuldig de hogere gronden volgen, enigszins bochtig zijn en hier en daar overgaan in bundels van alternatieve wegen. Dit laatste maakt dat beter van routes gesproken kan worden. Rivieren en beken werden aanvankelijk overgestoken bij een voorde of doorwaadbare plaats. Juist in de doorgaande wegen zijn die het eerste door bruggen vervangen. Zo'n voorde of brug werd vaak de focus van een tweezijdige wegenwaaier. Er zijn echter ook eenzijdige wegenwaaiers: de punten waar alternatieve wegen afsplitsten en punten waar een weg het cultuurland verliet en daar het keurslijf van akkers en heiningen kon afschudden. Dergelijke eenzijdige wegenwaaiers markeren dus het punt tot waar de ontginningen strekten. Bij veren, bruggen en kruisingen verrezen vaak ook herbergen. Nabij steden werden stukjes weg bestraat, maar de vraag is of dat in in Heeze - Leende ook gebeurde.

Vanaf het midden van de zeventiende eeuw werden nieuwe met bomen beplante rechte en tonnerond gelegde wegen ("dijken") aangelegd ter vervanging van de beroerde middeleeuwse wegen. Het zelfde idee werd vanaf 1810 op een hoger schaalniveau herhaald met de wegen die door Napoleons genie en onder koning Willem I aangelegd werden. Deze "rijkswegen" waren echte interregionale wegen, kaarsrecht, bestraat en beplant. De kosten moesten weer via tollens terug verdiend worden. Opnieuw raakten er zandwegen buiten gebruik. De "provinciale wegen" die in de negentiende eeuw tot stand kwamen waren daarentegen niets anders dan verbeterde interlokale wegen. Ze behielden dus hun bochtig verloop, al werd er hier en daar een lastige bocht opgeruimd of een ontbrekend stuk nieuw aangelegd. Tenslotte (hier vanaf 1863?) verschenen de spoorlijnen op geheel nieuwe spoorbanen en trammetjes (vanaf ca 1880?) die meestal in de berm van bestaande wegen reden.

De meeste doorgaande wegen die op 19e eeuwse kaarten staan, bestonden waarschijnlijk ook al in de Middeleeuwen. In sommige dorpen is de middeleeuwse wegenstructuur nog goed zichtbaar. Voor Leende gaat het om de Langstraat, Oostrikkerstraat, Dorpstraat en Strijperstraat, hoewel de benaming in de loop van de geschiedenis is veranderd. De Langstraat wordt in de Middeleeuwen niet genoemd en de naam Dorpstraat is veel recenter. De Strijperdijk (1478) en Strijperstraat (1487) waren in de Middeleeuwen al bekend. Daarnaast kwamen er nog enkele andere straatnamen voor, zoals den Nuwendijc (1435), Voertschendijc (op Strijp) (1449) en die Speelwech (1497).⁵⁷

'Alle wegen in Leende waren onverharde zandwegen. Soms waren ze mul, op andere momenten waren ze te modderig om over te lopen of te rijden. Ook de routes die de voerlieden volgden van Den Bosch naar Luik of van Antwerpen naar Keulen waren onverhard. Pas in 1740 werd begonnen met de verharding met stenen van de weg Den Bosch-Luik, maar tijdens de 18de eeuw werd de omgeving van Leende nog niet bereikt. De handelsroutes waren aarden banen, die regelmatig door de inwoners van het dorp werden opgeknapt of beter gezegd "gebold". Zodra de karren met hun grote wielen te veel sporen of kuilen hadden veroorzaakt, werd de weg vanaf de zijkant weer naar binnen opgeworpen, waardoor een enigszins bolle weg ontstond. Dit werk werd in opdracht van de heer van Heeze uitgevoerd. De inwoners van de heerlijkheid HeezeLeende- Zesgehuchten hadden de plicht om gedurende enkele dagen per jaar aan de wegen te helpen. De een verleende zijn diensten door een paard en kar beschikbaar te stellen, terwijl een ander het grondwerk verrichtte.'⁵⁸

Tussen de meeste dorpen liepen directe wegen. Men kon vrijwel rechtstreeks naar een volgend dorp lopen door zich te oriënteren op de kerktorens, die fungeerden als bakens in het landschap. Op de uitgestrekte desolate heidevelden konden de kerktorens, vaak meerdere tegelijk, al op een uur lopen afstand worden zien. Van oudsher loopt er een doorgaande route in de lengterichting van het

⁵⁷ Coenen, 1997, 43.

⁵⁸ Coenen, 1997, 112.

beekdal. Langs deze weg bevindt zich onder meer de oudste bewoning van Kreijl en Heeze. Vanaf deze weg gaan insteekwegen naar enerzijds de akkers en anderzijds het beekdal. In het verleden betrof dit min of meer doodlopende wegen, die stopten bij het begin van de heidevelden.⁵⁹

De provincie nam in het midden van de 19e eeuw initiatieven voor de aanleg van grindwegen. 'Er kwam een grindweg van Eindhoven naar Helmond en een weg van Eindhoven naar Valkenswaard. De Rijksweg van Eindhoven via Geldrop, Heeze en Leende naar Weert werd tussen 1853 en 1855 aangelegd. Het gedeelte verharde weg dat door Heeze liep had een lengte van 6.700 el. De weg ging door of langs de gehuchten Kreijl, Strabrecht, Emmerik en Ven. In de kom van het dorp bestond de weg uit klinkers, daarbuiten was het een lemen baan, die verhard was met grind.'⁶⁰ Tijdens de crisisjaren in de 20e eeuw werden de Sterkselseweg, de Molenstraat en de Schoolstraat verhard, het Wilhelminaplein beklinkerd en enige straten aangelegd. In 1936 werd het gedeelte van Sterksel naar Heeze verhard. De wegen Sterksel-Leende en Sterksel-Maarheeze zouden pas na de Tweede Wereldoorlog worden verbeterd.⁶¹

13.1 Doorgaande weg

Min of meer duidelijke baan. Indien er bundels banen optreden, die banen afzonderlijk opnemen, zodat de bundel duidelijk wordt.

Al op de kaart van Verhees (1790) zijn duidelijk een aantal rechte banen over de hei te herkennen. Dit soort wegen werd vanaf de late zeventiende eeuw aangelegd: verhoogd als een dijk, met bomen beplant en tonnerond opgemaakt moesten deze wegen in alle seizoenen het verkeer mogelijk maken. Verbindingswegen met de omliggende dorpen werden omstreeks 1920 bij de ontginning van de heide als zandweg aangelegd. Dit waren zandwegen met een rij eikenbomen waar het met sintels verhard fietspad langs lag en aan weerszijden berm sloten. Ze werden pas tijdens de ruilverkaveling verhard.

In Oost-Brabant moest het vervoer vanouds vooral over land geschieden; de Tongelreep en de vele beekjes genaamd Aa in Heeze – Leende waren geheel ongeschikt voor scheepvaartverkeer. Vervoer vond plaats langs landwegen waarvan de loop werd bepaald door de zandruggen en beekdalen die ze volgden. Deze wegen waren in de zomer stoffig en mul en in de winter nat en modderig.⁶²

De volgende doorgaande wegen zijn van de kadasterkaart van 1832 overgenomen:

Uniek nr	Naam	Relict Status
5.13.1.001	Bruggerhuizen	bestaat nog deels, deels verwijderd, deels verlegd
5.13.1.002	Abdijweg	bestaat nog deels, deels verwijderd
5.13.1.003	Bergbosweg	bestaat nog deels, deels verwijderd, deels verlegd
5.13.1.004	Weg van Valkenswaard naar Leenderstrip en Soerendonk	bestaat nog deels, deels verwijderd, deels verlegd
5.13.1.005	Averbodeweg	bestaat nog deels, deels verwijderd, deels verlegd
5.13.1.006	Het Kerkdijkje van Heeze en Leende naar Maarheeze	bestaat niet meer
5.13.1.007	Provinciale weg Someren-Heeze	bestaat nog
5.13.1.008	Dijk van Leende naar Maarheeze	bestaat nog
5.13.1.009	Weg van Leende via Heeze naar Geldrop	bestaat nog, deels verlegd
5.13.1.010	Strabrechtse – Mierlose Dijk (huidige naam Strabrecht)	bestaat nog grotendeels
5.13.1.011	Baan van Mierlo naar Heeze (huidige naam de Rul)	bestaat nog, deels verlegd
5.13.1.012	Geldropseweg	bestaat nog

⁵⁹ Anonymus, 1994, 70.

⁶⁰ Coenen, 1998, 259-260.

⁶¹ Coenen, 1998, 321.

⁶² Kolman e.a., 1997, 45.

5.13.1.013	Oude Baan van Valkenswaard naar Heeze	bestaat nog
5.13.1.014	Strijperstraat	bestaat nog, deels verlegd
5.14.1.015	Weg van Heeze naar Sterksel (Kerkedijk) en Someren	bestaat nog deels, deels verwijderd
5.13.1.016	Oostrikkerdijk	bestaat nog
5.13.1.017	Boschhoven - Achtereind	bestaat nog
5.13.1.018	Valkenswaardseweg	bestaat nog deels, deels verwijderd, deels verlegd
5.13.1.019	Mierlo – Nederweert via Hoenderboom	Bestaat nog deels
5.13.1.020	Geldrop-Someren-Asten	Bestaat niet meer
5.13.1.021	Zesgehuchten naar Muggenberg	Bestaat nog deels
5.13.1.022	Eindh-Paasensehut-Heeze	Bestaat nog grotendeels
5.13.1.023	Geldrop-Leende	Bestaat nog grotendeels
5.13.1.024	Geldrop-Aalst-Eindhoven	Bestaat niet meer
5.13.1.025	Aalst-Leenderstrip	Bestaat niet meer

5.13.1.007 Provinciale weg Heeze-Someren

Grind- of kiezelweg van de Rijksweg in Heeze via de kom van Someren naar Sluis 11 bij Asten.

5.13.1.010 Strabrechtse Dijk

Oude landroute, nog uitgevoerd als zandpad, in een heidegebied. Het zandpad was eeuwenlang onderdeel van de oude landroute tussen Heeze en Lierop. De route gaat in elk geval terug tot de Late Middeleeuwen (1250-1500), maar kan ook (veel) ouder zijn.

CHW. nr: L116 (KP-HL-03) Cultuurhistorische waarde: Zeer hoog

Afbeelding: zandpad Strabrechtse Dijk⁶³ en zandpad Mierlose Dijk⁶⁴

5.13.1.011 Mierlose Dijk

⁶³ Cultuurhistorische Waardenkaart Brabant 2006.

⁶⁴ Cultuurhistorische Waardenkaart Brabant 2006.

Oude landroute, nog uitgevoerd als zandpad, in een heidegebied. Het zandpad was eeuwenlang onderdeel van de oude landroute tussen Heeze en Mierlo. De route gaat in elk geval terug tot de Late Middeleeuwen (1250-1500), maar kan ook (veel) ouder zijn.
CHW. nr: L117 (KP-HL-04) Cultuurhistorische waarde: Zeer hoog.

Afbeelding: De oude baan van Heeze naar Mierlo loopt langs de huidige Plaetse (Google streetview 2016).

5.13.1.15 Kerkedijk

Ligt op Ginderover. De weg tussen Heeze RK-kerk en Ginderover, aan de Heezer kant nu geheten Nieuwendijk en aan de Ginderoverse kant kortweg "Ginderover". Aan de huidige Nieuwendijk lag amper bebouwing. De naam zou dan ontstaan moeten zijn toen in Heeze aan de Jan Deckersstraat een schuurkerk werd gebouwd. Daarvoor lag de kerk immers op Kerkhof.

Afbeelding: De weg van Ginderover naar Emmerik werd waarschijnlijk in de Middeleeuwen aangeduid als "den Eymerickschen Dijk". Situatie rond 1930 (naar Coenen 1998). Dit is de brug over de Groote Aa. Vooraan ligt de Nieuwendijk, voorbij de brug Ginderover.

5.13.1.017 Boschhoven

Klinkerweg in een oud buurtschap. De weg was onderdeel van 5.13.3.001 oude Rijksweg Eindhoven – Weert. De bestrating met gebakken klinkers dateert (deels) uit de periode 1890-1940.

CHW. nr: L120 (KP-HL-07) Cultuurhistorische waarde: Hoog

Afbeelding: Waar de oude klinkerweg van Boschhoven buigt de oude route af naar het noorden, het zandpad hier in (Google streetview 2024).

5.13.1.018 Valkenswaardseweg

Vroeger liep deze weg anders en heette ze de Molenweg, omdat ze voerde naar een oude molen (de Molenput bij manege De Molenberg). Deze molen is in een storm in 1940 omgewaaid. Aan diezelfde Valkenswaardseweg wordt het vak van molenaar nog in ere gehouden en wordt als vanouds nog graan gemalen. De weg verbindt Leende met Valkenswaard. Met uitzondering van het tracé-gedeelte dat ligt tussen de kern van Leende en de Molenberg, is het een jonge weg (aangelegd in 1873 als een lemen baan met grind verhard).

Langs deze weg zijn enkele belanghebbende panden gelegen. Het pand Valkenswaardseweg 3 is opgenomen in de cultuurhistorische inventarisatie van de provincie Noord – Brabant (1984) (zie thema 31). Van de panden, die buiten de bebouwde kom zijn gelegen, zijn vermeldenswaard de panden genummerd 35 (boswachterswoning) en 45 (de kortgevelboerderij "de Vloeiweide"). Dit deel van de weg loopt door de bossen, die in de dertiger jaren als werkverschaffingobjecten zijn aangelegd. Het noordelijk van de weg gelegen landgoed Valkenhorst werd eerder, rond 1900 bebost. Nabij de ingang van het Leenderbos staat nog de zogenaamde betaalkeet waar de tewerkgestelden in het kader van de werkverschaffing wekelijks hun loon (f 6, - a f 7, -) voor hun ploeteren in ontvangst konden nemen.⁶⁵

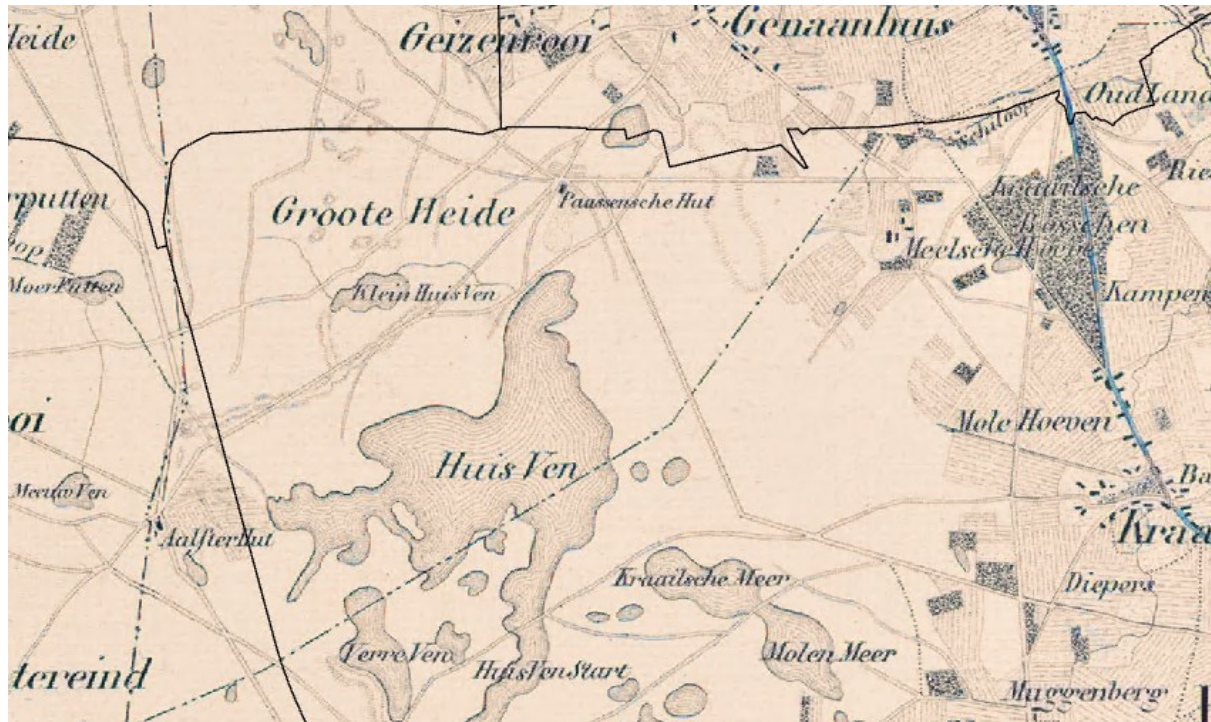
5.13.1.019 De postroute via de Aalster Hut

In de Groote Heide komt een aantal belangrijke cultuurhistorische elementen voor, waaronder een aantal postroutes. De middelste liep als zandweg vanuit Eindhoven via de Aalsterhut en het Witven naar Leende en dan verder naar Maarheeze.

5.13.1.022 De postroute via de Paasense Hut

⁶⁵ Anonymus, 1990, 64.

In de Groote Heide komt een aantal belangrijke cultuurhistorische elementen voor, waaronder een aantal postroutes. De meest oostelijke liep als zandweg vanuit Eindhoven via de Paassense Hut naar "De Zwaen" in Heeze. De Paessense hut staat op de kaart 1832 sectie B kaart 03 Zesgehuchten. Op de kaart 1901 staat het gebouw ook nog met naam aangegeven, noordwestelijk van de Meelakkers en de daar nog genoemde Meelsche Hoeven. De weg loopt vanaf de Hut naar Genoehuis en Gijzenrooi en oostelijk via de Meelakkers naar de Muggenberg en door de Nieuwe Hoeven naar het oude lint van Heeze.

Afbeelding: Een overzicht van de oude postroutes over de Groote Heide langs de Paassenssche en Aalster Hut op de kaart van Van der Voort -Pieck van rond 1840.

5.13.1.025 De postroute via de Heezerhut

In de Groote Heide komt een aantal belangrijke cultuurhistorische elementen voor, waaronder een aantal postroutes. De meest oostelijke liep als zandweg vanuit Eindhoven via Aalst, Ekenrooi, Achtereind langs de Heezerhut naar Leenderstrijp en dan verder naar Soerendonk. Omstreeks 1717 werd op de heide langs deze postroute van Eindhoven richting Luik een posthut met jachthuis gebouwd. Het was een stenen huis dat bekend stond als de Heezerhut:

'De hut lag precies tussen de Aalsterhut en de Hamonterhut. De afstand tussen deze posthutten was een uur lopen. In 1728 nam het dorp Valkenswaard het initiatief om een weg aan te leggen vanuit het dorp naar de Tongelreep, in de richting van de Heezerhut. De schepenen van Valkenswaard benaderden de schepenen van de heerlijkheid Heeze, Leende, Zesgehuchten met het verzoek om een aarden baan te maken vanaf de Tongelreep naar de Heezerhut en vandaar richting Heezerenbosch. Het was een kaarsrechte weg, die twee voet hoog werd aangelegd. Deze weg werd met hand-en spandiensten door de inwoners van de gehuchten Heezerenbosch en Ven tot stand gebracht. Ieder huisgezin was verplicht om een werkmans te sturen. Wie niet met paard en kar met schop op het werk verscheen, kreeg een boete van 12 stuivers. De Heezenaren waren ook verplicht om de wegen van de kasteelheer te onderhouden of op diens verzoek wegen aan te leggen.'⁶⁶

De Heezerhut bestaat nog steeds. Het huidige pand is in de oude stijl herbouwd nadat de oorspronkelijke omstreeks 1997 door brand verloren is gegaan. De Heezerhut heeft ook nog een tijd dienst gedaan voor de activiteiten van het district Geldrop van scouting. De Heezerhut ligt precies noordelijk van de parkeerplaats van staatsbosbeheer aan de Valkenswaardseweg. Noordoostelijk van Valkenhorst en zuidwestelijk van het viaduct over snelweg A2 ter hoogte van de Heezerenbosch.

⁶⁶ Coenen, 1998, 115.

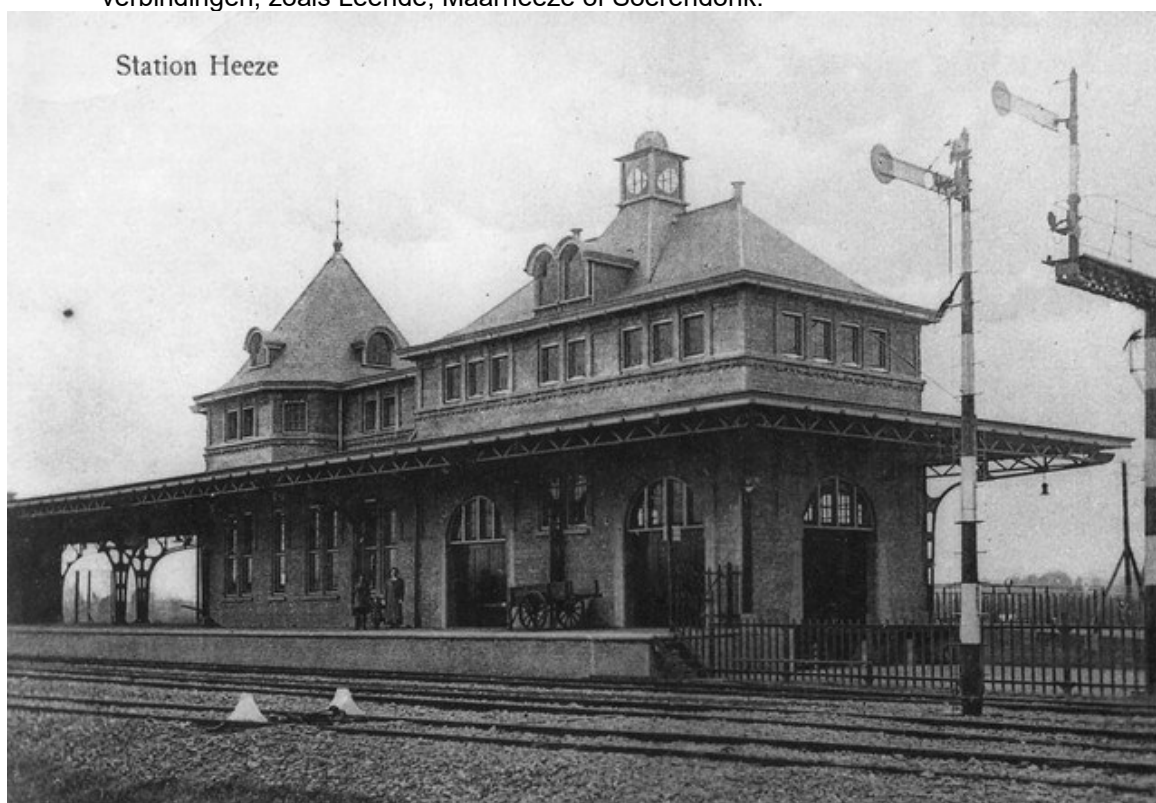
13.2 Halte

Paardenwisselstation op postbaan, spoorweg of tramstation, tram of bushalte, busstation.

5.13.2.001 Treinstation Heeze

De gemeente Heeze heeft haar uiterste best gedaan om een station te krijgen langs de geprojecteerde lijn van Eindhoven naar Weert. In het laatste kwart van de 19^e eeuw waren er talloze pogingen, maar pas in 1913 werd de verbinding Eindhoven-Weert gerealiseerd. Het station Heeze-Leende aan de spoorlijn Eindhoven-Weert werd in 1913 in gebruik genomen en was een ontwerp van G.W. van Heukelom. Bij het voormalige station van Heeze werd een losplaats aangelegd, die nog bestaat. In 1913 voerde de Boerenbond van Heeze met succes onderhandelingen met de spoorwegen. De Boerenbond betaalde f 3000,- voor de aanleg van de losplaats. Het station is in 1976 buiten gebruik gesteld. Gesloopt in 1984.⁶⁷

'Met de tramlijn was het niet anders, er waren plannen genoeg. Meestal kwam het initiatief van kapitaalcrachtige vreemdelingen. Of schoon er in 1874 en 1881 vergevorderde ontwerpen werden gemaakt, duurde het uiteindelijk tot 1902 voordat met een serieus plan werd begonnen (...) Voor Heeze was dat een hele verbetering, maar het dorp zou meer belang hebben gehad bij een tramlijn, die 25 jaar eerder zou zijn aangelegd. Dorpen met goede verbindingen, zoals Geldrop, hadden een enorme voorsprong op plaatsen met slechte verbindingen, zoals Leende, Maarheeze of Soerendonk.'⁶⁸

Afbeelding: Treinstation in Heeze in 1915 (www.stationsweb.nl).

5.13.2.002. Treinstation Sterksel

Het station met rangeerterrein in Sterksel, gebouwd door N.V. de Heerlijkheid Sterksel, was in gebruik tijdens de ontginning van de uitgestrekte heidegebieden voor de landbouw aan het begin van de 20^e eeuw. De stopplaats van Sterksel werd geopend op 1 november 1913 en gesloten op 15 mei 1938. Het stationsgebouw uit 1912 is in 1965 gesloopt.

⁶⁷ Notulen NCB Heeze

⁶⁸ Coenen, 1998, met mooie foto op blz. 261.

Afbeelding: Het stationgebouw van Sterksel uit 1913 (foto [www.heemkundekring-hlz](http://www.heemkundekring-hlz.nl)).

5.13.2.003. Halte tramlijn Heeze bij Hotel Van Dijk – Van den Berg⁶⁹

Op 18 juli 1903 besloot de gemeenteraad van Heeze tot aanleg van een paardentram naar Geldrop. In april 1906 werd een aanvang gemaakt met het leggen van de rails van de 5780 meter lijn Geldrop-Heeze. Het eindpunt kwam tegenover Hotel Van den Heuvel-van den Berg. Een remise voor de tram kwam aan de overzijde van het hotel. Dit betrof het thans nog als woonhuis bestaande pand Kapelstraat 81. Op 22 juli 1907 werd het lijntje voor het publiek opengesteld. Na drie jaar werd het lijntje verlengd tot aan de r.-k. kerk. Op 21 juli 1911 werd voor incidentele ritten ook de stoomtram toegelaten. Na de opening van de spoorlijn Eindhoven-Weert op 30 oktober 1913 verdween geleidelijk aan de betekenis van de tram voor Heeze en daarmee uiteraard ook voor de uitspanning.

Diligences in 1902 voor hotel Van den Heuvel - van den Berg.

Uit Coenen 1998

⁶⁹ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/760/het-verdwenen-etablisement-deel-1>

5.13.2.004 Het tramhuis (Kapelstraat 81)

Eindpunt van de paardentram naar Geldrop en Eindhoven. De paardentram bestond uit een wagen die door een paard over een ijzeren spoor naar de volgende bestemming werd getrokken. In de wagen stonden banken voor ongeveer dertig passagiers, de rest bleef staan op het voor- en achterbalkon. Het paard liep stapvoets. Het oude tramhuis is een huis zonder ornamenten en wordt door kenners beschouwd als uniek vanwege de evenwichtige verhoudingen. De afmetingen doen aan de gulden snede van de architectuur van het platteland denken en overleven bouwkundige trends.⁷⁰

5.13.2.005 Posthut Heezerhut

Omstreeks 1717 werd op de heide langs de postroute van Eindhoven richting Luik een posthut met jachthuis gebouwd. Het was een stenen huis dat bekend stond als de Heezerhut. De hut lag precies tussen de Aalsterhut en de Hamonterhut. De afstand tussen deze posthutten was een uur lopen.

5.13.2.006 Posthut Paasenshut

In een beheersplan van Stichting Brabants Landschap wordt de Paasenshut op de Groote Heide omschreven als een relict van grote cultuurhistorische betekenis en landschappelijke waarde.⁷¹ Dit was een posthut op de westelijke postbaan over de Grote Heide.

13.3 Oude rijksweg

Wegen uit het rijksprogramma uit de jaren 1810 – 1935. (Daarna krijgen we de moderne autowegen).

5.13.3.001 Rijksweg Eindhoven – Weert

In 1853 werd de rijksweg Eindhoven – Weert aangelegd als keiweg, maar in Heeze was de weg alleen in het centrum van Heeze verhard. Iets verder richting Leende ter hoogte van de molen was het een grindweg. In 1880 werden de keien vervangen door klinkers.⁷² In het rijkswegenplan 1927 was voor deze weg ook sprake van geasfalteerd steenslag.⁷³ De weg liep van Geldrop via Heeze en Leende naar Maarheeze. Dit werd de eerste verharde weg in Heeze - Leende. In 1850 pleitte de gemeente Leende voor de aanleg van deze route dwars door Leende. In het verleden liep de weg vanuit Eindhoven langs de Aalsterhut richting Weert. Grotendeels volgde de rijksweg oude lokale wegen, maar hier en daar werd een bocht afgesneden door de aanleg van een nieuwe rechte weg. Dit gebeurde onder meer tussen Kreijl en Strabrecht (over de akker) en ten zuidwesten van de kom van Heeze (door de beemden). De huidige A2 is er de moderne opvolger van. De weg staat op de kaart onder diverse dorgaande wegen onder &13.1.

'De weg zou [door Leende] lopen vanuit Heeze door de Langstraat, de Oostrikkerstraat, de kom van het dorp, via de dijk van Maarheeze richting Weert. Met uitzondering van Wilhelmus van Engelen, gingen alle raadsleden akkoord. De gemeente droeg in 1853 deze wegen over aan het rijk. In dat jaar werd begonnen met de aanleg van de rijksweg. In 1855 werd de weg voltooid. In de kom van het dorp bestond het wegdek uit klinkers en daarbuiten was het een lemen baan, verhard met grind. In 1879 werden langs de weg bomen geplant. Aan de route werd een tol of barrier gebouwd op het gehucht Zevenhuizen. Tussen Heeze en Leende nabij de Ven lag eenzelfde tolhuis. De inning van de tolgelden op Zevenhuizen was generaties lang in handen van de familie De Win, die het tolhuis bewoonde. In 1867 bijvoorbeeld pachtte Jacobus de Win voor f 240,- de tol op de rijksweg. Volgens het contract was hem toegestaan in het tolhuis herberg te houden.'⁷⁴

⁷⁰ Kolen en Hollanders, 1999, 13

⁷¹ Stichting Brabants Landschap, *Actualisering Beheersplan: Groote heide en Heezerven* (Haaren 2003), p. 15-17, Archief Stichting Brabants Landschap. Inv. nr. GH/Algemeen.

⁷² Strootman, 1989, bijlage 5.

⁷³ Strootman, 1989, bijlage 6.

⁷⁴ Coenen, 1997, 216.

Afbeelding: De oude rijksweg door Heeze en Leende op de topografische kaart van 1900.

13.4 Railweg

Spoorlijnen, trambanen, goederenspoeren (interlokaal maar ook lokaal!)

5.13.4.001 Spoorlijntje van Geldrop naar Valkenswaard

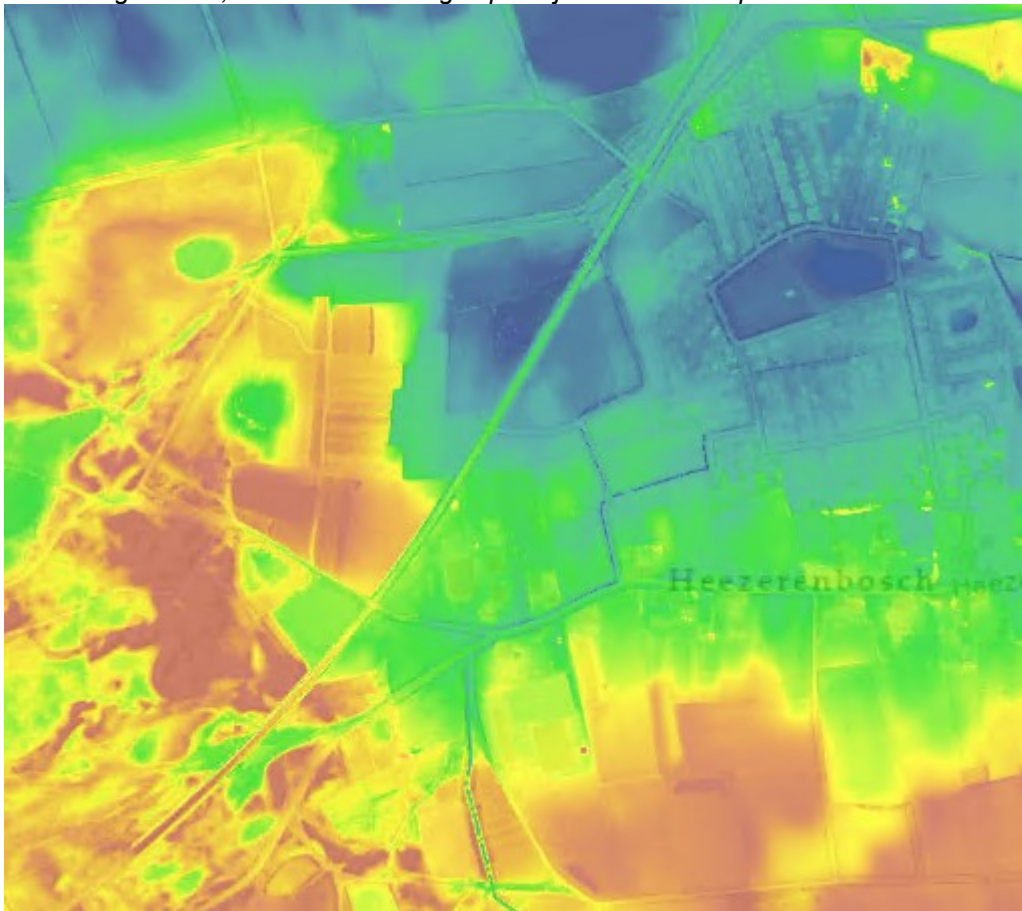
Op 20 juli 1866 werd de spoorlijn Valkenswaard – Eindhoven geopend. De treinen reden in het begin een keer per dag retour Valkenswaard – Eindhoven. In 1896 kwam er een ochtend- en een avondtrein bij die doorreed naar het Belgische Hasselt. Vanaf het begin was echter duidelijk dat de aanleg van het spoor een verkeerde beslissing was geweest. Het personenvervoer bracht nooit het succes dat men had verwacht. Op 4 september 1939 werd de lijn voor reizigersvervoer alweer gesloten. Het vervoer van goederen ging voorlopig door. Omdat de spoorlijn in Eindhoven, met zijn gelijkvloerse kruisingen met de straatweg veel overlast veroorzaakte wilde het stadsbestuur er eigenlijk van af. Maar vanwege een overeenkomst tussen Nederland en België was dat niet mogelijk. Daarom werd besloten de spoorlijn vanaf Valkenswaard om te leggen via Geldrop. Er werd in totaal 12 km nieuw spoor aangelegd, grotendeels op kosten van de gemeente Eindhoven en grotendeels gelegen in de noordwesthoek van Heeze. Even voorbij de nieuwe aftakking in Valkenswaard werd de nieuwe lijn in 1959 symbolisch geopend door de trein door een wit zijden lint te laten rijden.⁷⁵ In 1973 reed de laatste trein, de sporen werden in 1985 opgebroken. De spoorlijn was enkelsporig uitgevoerd en niet geëlektrificeerd.⁷⁶

⁷⁵ Van Mierlo, 1991.

⁷⁶ http://nl.wikipedia.org/wiki/Spoorlijn_18_Winterslag_-_Eindhoven op 3 januari 2011.

Afbeelding: Km 57,8 van de voormalige spoorlijn Hasselt-Neerpelt-Valkenswaard-Geldrop (juli 2011)

Afbeelding: Op de actuele hoogtekaart (AHN5) is de spoorlijn van Valkenswaard naar Geldrop nog duidelijk te zien als verhoging in het landschap.

5.13.4.002 Smalspoorlijntje Sterksel⁷⁷

Op 27 juli 1915 werd door een aantal industriëlen de N.V. "De Heerlijkheid Sterksel" opgericht met het doel van Sterksel een 'tuinstad' te maken. De plannen waren zeer ambitieus en voorzagen in de bouw van villa's, kleine boerenbedrijven en tuinbouwbedrijven. Ook had men plannen voor de bouw van een hotel. Dit hotel, Grand Hotel Sterksel, werd ook gerealiseerd en telde 22 kamers. De

⁷⁷ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016; <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/393/smalspoortreintje-in-sterksel>. Zie ook <http://www.industriespoor.nl/Sterksel.htm>

maatschappij wilde verder een aantal vennen droogleggen, in eerste instantie het Peelven. Voor het transport van de benodigde materialen werd er een smalspoorbaan aangelegd, die liep vanaf de losweg van het stationnetje van Sterksel via de Kloosterlaan en de Albertlaan naar het Peelven. Later zijn nog vertakkingen gerealiseerd: ter hoogte van Providentia via de Ten Brakeweg naar de Vlaamseweg en via het (paters) bos aan de huidige Heezerweg en de dorpskom naar de kunstmestopslag van de maatschappij aan de Averbodeweg. Ruim 4000 meter smalspoor heeft toen op Sterksel gelegen. Er werd gebruik gemaakt van een treintje met van kiepwagens én platte wagens om kunstmest en dergelijke te vervoeren. Deze ontwikkelingen gingen door tot 1924, toen de N.V. "De Heerlijkheid Sterksel" failliet ging. Tevens heeft het smalspoortraject nog enige tijd dienst gedaan als vervoer van steenkolen die nodig waren voor de verwarming in Huize Providentia. In de dertiger jaren raakte de baan in onbruik en werd ontmanteld. Het overgrote deel van de spoorstaven is in drieën gezaagd en gebruikt als afrastering van het totale grondgebied van epileptisch centrum Providentia, dat toen een gesloten instituut was.⁷⁸

Afbeelding: Het smalspoor is op deze kaart met zwarte blokjes aangegeven. Het liep via de Kloosterlaan en het verlengde daarvan – de Albertlaan – via een scherpe bocht naar het Peelven. Een aftakking voerde naar kunstmestopslag van de maatschappij bij de dorpskern (3). Een tweede aftakking liep via 6 en de "Décauville baan" naar grote veestallen aan de Vlaamsche Weg. Vanaf 1925 werd -in opdracht van de broeders van St.Joseph- Huize Providentia (4 op de kaart) voor epileptici gebouwd. Bouwmateriaal werd aangevoerd per smalspoor. Hiervoor was een tijdelijke aftakking gemaakt (die niet op de kaart staat).

⁷⁸ Lijbers, 2006.

Op zaterdag 20 mei 2006 werd het kortste spoorwegtraject dat mogelijk ooit werd aangelegd geopend. Het is vijftien meter lang en is gelegen nabij de Kloosterlaan in Sterksel en herinnert aan dit oude Sterkselse smalspoor. Dit monument is een reconstructie van een klein stukje van de smalspoorbaan en opgericht tussen twee rijen (gedenk)bomen. Spoorweggetje en informatiebord zijn een initiatief van de 'Stichting tot behoud en exploitatie van het erfgoed in Sterksel'.⁷⁹

Afbeelding: smalspoor aan de Kloosterlaan in Sterksel.

5.13.4.003. Spoorlijn Eindhoven-Weert⁸⁰

Al vanaf 1858 werden regelmatig voorstellen gedaan om te komen tot de aanleg van een spoorlijn door Leende, of in de nabijheid van het dorp. Het heeft tot 1913 geduurd voordat de spoorlijn Eindhoven-Weert werd aangelegd. Die lijn loopt door Heeze en langs Leende naar Weert en is nu een van de hoofdlijnen van het Nederlandse spoorwegennet.

5.13.4.004 Paardentramlijn Geldrop - Heeze

Tussen april 1906 en juli 1907 werd de paardentramlijn tussen Geldrop en Heeze aangelegd. De tram reed vanaf Geldrop via Hout tot het Strabrechts pleintje en later tot de RK-kerk van Heeze. Dat is vrijwel parallel aan de spoorlijn van 1913. Op de top kaart 1912 (bonneblad 691) staat hij netjes ingetekend oostelijk van de huidige Geldropseweg. Hij kwam uit op de huidige kruising Pr. Bernhardlaan - Geldropseweg - Past. Spieringslaan. Op de hoek van de Bernhardlaan heeft tot ongeveer 5 jaar geleden een café gestaan dat ook een rol heeft gespeeld bij de stoomtram. Het einde was bij Hotel Peters (5.13.2.003), waar ook een remise was. Later is het spoor verlengd tot in de huidige Oude Stationstraat.⁸¹

⁷⁹ Lijbers, 2006.

⁸⁰ G. Veenendaal, 2004: Spoorwegen in Nederland.

⁸¹ Topografische kaart 1930.

Afbeelding: De paardentram naar Geldrop voor café De Valk tegenover de R.K. kerk. De tram had een balkon aan voor- en achterzijde. Bij mooi weer was de wagen open, zonder ruiten. In de winter en bij slecht weer was de wagen dicht. Dan werd de grote ijzeren bout van 40 cm lengte en 5 cm dikte uit de kachel gehaald en in een grote blikken koker gestoken voor verwarming. Foto van oktober 1910? (collectie Huub Baars).

13.5 Trekpad

Trekpad langs rivier of kanaal.

13.6 Veer

Oversteek van een rivier met een bootje: aanlegplaatsen, dalende wegen veerhuis.

13.7 Brug

Oversteek van water via doorwaadbare plaats, vaak later vervangen door een brug, in een doorgaande weg. Doorwaadbare plaatsen heb je in soorten: min of meer dwars op het water, schuin, zeer schuin of zelfs een heel eind door het water: een "waterstraat" of "langvoort". Bruggen heb je ook in soorten: een paal in het water om overheen te stappen ("waterstap"), een balk erover, een vonder, een schoor, een echte houten of stenen brug. Klein water stak met men een gemetseld of houten "heul" over. Onder de doorgaande wegen staan de bruggen vermeld; de voorden staan onder 14.2.

5.13.7.001 Vennerbrug

Bug over de Groote Aa bij het Heike.

Afbeelding: De brug bij Het Heike over de Groote of Leender Aa (Google streetview 2024).

5.13.7.002 Bij Rul over Heezer Aa

5.13.7.003 Leenderbrug

5.13.7.004 Brug Sterkselse Aa Pastoor Thijssenlaan

5.13.7.005 Brug Oude Dijk over Kleine Aa

5.13.7.006 Schillemansbrug

Afbeelding: De Schillemansbrug over de Sterkelse Aa bij de Heezerweg (Google streetview 2024).

5.13.7.007 Zeelbergse Brug

5.13.7.008 Dijksterbrug of Strijper Brug

Brug in de Strijperdijk over de Strijper Aa

Afbeelding: De brug over de Strijper Aa bij de Strijperdijk (Google streetview 2024).

5.13.7.009 Renbrug

Brug in de Waterstraat over de Strijper Aa, naar het gebied De Ren.

5.13.7.010 Riesterbrug

Gelegen tussen de Pompen Eeuwels en de Riester, over de Strijper Aa, net ten oosten van de twee voorden bij de Pompen Eeuwels (5.14.2.003).

5.13.7.011 Zevenhuizense Brug

Gelegen in de Maarheezerdijk, net benedenstrooms van de samenvloeiing van de Strijper Aa en de Sterkselsche Aa.

Afbeelding: De brug bij Zevenhuizen (Google streetview 2024).

5.13.7.012 Averbodeweg-brug

Brug over Sterkselsch kanaal 1916-1920.
Cultuurhistorisch waardevol

Afbeelding: De brug over het Sterksels Kanaal in de Averbodeweg (Google streetview 2023).

13.8 Plein

Verbreiding van een doorgaande weg of samenkomst van wegen die tot een brede open ruimte leidt. De pleinen kunnen allerlei functies hebben. Die per plein proberen vast te stellen!

5.13.8.001 Dorps- of gemeentehuisplein Heeze

Na 1970 ontwikkelt zich een plein voor het gemeentehuis na afbraak van het oude gemeentehuis.

5.13.8.002 Marktveld of dorpsplein Leende

Het dorpsplein van Leende is tamelijk goed intact gebleven.

Afbeelding: Het marktveld in het centrum van Leende op de kadasterkaart van 1830.

5.13.8.003 Wilhelminaplein te Heeze

Het Wilhelminaplein komt in de officiële straatnamenlijst van Heeze niet voor. Een Wilhelminaboom, die er bij gelegenheid van de kroning van koningin Wilhelmina in 1898 werd geplant is het uitgangspunt van deze naamgeving.⁸²

⁸² Aerts, 1971a.

Wilhelminaplein te Heeze.⁸³

5.13.8.004 Plein Strabrecht

Afbeelding: Plein bij Strabrecht, met beeldbepalende bomen (juli 2011)

5.13.8.005. Plein Boschhoven

Boschhoven is een zeer goed en gaaf voorbeeld van een akkerdorp en een driehoekig beplant plein met H. Hartbeeld.

⁸³ Brabant Collectie, Universiteit van Tilburg.

Afbeelding: Plein Bosschoven (Google streetview 2024).

5.13.8.006 Plein Oostrik

Oostrik is een van de drie oude hertgangen van Leende en dus een der oudst bewoonde plaatsen van Leende. Het wegenbeloop is zeer kenmerkend voor een oude nederzetting. Speciaal het pleintje voor het Brouwershuis duidt daarop. Bij een inventarisatie van monumenten in Leende in 1990 wordt opgemerkt dat de "aankleding" van het pleintje wellicht nader aandacht zou kunnen krijgen om de authenticiteit meer te benadrukken.⁸⁴

5.13.8.007 Plein Vorschven

Op korte afstand van de Tooversnest lag de huizengroep of buurtschap Vorschven, liggend tussen de Kruisboomstraat (vroeger Zandstraat), Emmerikstraat en Schoolstraat. De benaming voor deze laagte houdt verband met het buurtschap de Voort. Nabij het Vorschven lag een stuk gemeenschappelijke grond, dat met eikenbomen was beplant. Het was een plein zoals we dat op Strabrecht kennen. Het ven werd gebruikt door leerlooiers (zie 5.27.6.001).

Inmiddels verdwenen en bebouwd.

Afbeelding: Het plein Vorschven op de topografische kaart van 1840, schaal 1:25.000.

⁸⁴ Anonymus, 1990, 4.

5.13.8.008 Plein Dorpsstraat-Julianastraat Leende
Driehoekig pleintje of plaetse.

Afbeelding: Plein Dorpsstraat-Julianastraat in Leende (Google streetview 2024).

5.13.8.009 Kaetsveld en tip tussen Klooster 8 en 10 Leenderstrijp
Langgerekt driehoekig pleintje of plaetse met bomen.

Afbeelding: de plaetse bij Klooster in Leenderstrijp op de kadasterkaart van 1830.

5.13.8.010 Pleintje bij Coop St. Jan Leenderstrijp
Driehoekig pleintje met rondom bomen.

Afbeelding: Plein bij Coop St. Jan in Leenderstrip (Google streetview 2024).

5.13.8.011 Pleintje Kapelstraat-Strijperstraat Leenderstrip
Driehoekig pleintje. Inmiddels verdwenen en bebouwd.

5.13.8.012 Pleintje Renhoek
Driehoekig pleintje. Deels verdwenen door aanleg snelweg.

5.13.8.013 Plein Sterksel
Vierkant plein met grote poel. Is verdwenen.

Afbeelding: De plaetse met poel in Sterksel op de kadasterkaart van 1830.

5.13.8.014 Plein bij Oude Molen - Kruis

Langgerekt driehoekig pleintje met bomen.

Afbeelding: Plein bij Kruis-Oudenmolen in Heeze (Google streetview 2020).

5.13.8.015 Plein Kreijl

Langgerekt plein bij Kreijl wat beplant was met bomen. Waarschijnlijk een laagte in het landschap.

Afbeelding: Het plein bij Kreijl of Kraail op op de topografische kaart van 1840, schaal 1:25.000.

13.9 Poort

Een doorgang door een natuurlijke barrière zoals een duinenrug, moeras, beekdal, de droge tegenhanger van een voorde dus. Veelal aan een of beide zijden met een wegwaaier. (Hier wordt dus niet een soort stadspoort bedoeld!)

13.10 Spoorbrug

Speciale brug voor spoorlijn of trambaan. Meestal ijzeren of stalenconstructies, al dan niet beweegbaar.

13.11 Tol(huis)

Plaats of huis waar tol werd geheven. Tussen Eindhoven en Reusel stonden elf tolleren. Tolhekkers stonden gemiddeld om de 5 kilometer. In Noord-Brabant afgeschaft in 1872. Er was een ontvangstkantoor van de Grote Brabantse Zwijgende Landtol in Eersel. Er worden tollenaars vermeld tussen 1699 en 1735.⁸⁵

5.13.11.001 Tolhuis Zevenhuizen, Zevenhuizen 1 Leende

Cultuurhistorisch waardevol. Tableau op de gevel is gemeentelijk monument KM-LE-056.

CHW. Nr.: BP061-000938 Aanduiding: G, nr. 146

Zevenhuizen bezit enkele boerderijen en een voormalig tolhuis. Het tolhuis is gebouwd in 1868. Er werd echter daarvoor al tol geheven. In 1853 werd begonnen met de aanleg van de steenweg van Eindhoven naar Weert die dwars door Heeze en Leende kwam te lopen. In 1855 werd de weg voltooid. In de kom van het dorp bestond de weg uit klinkers en daarbuiten was het een lemen baan, verhard met grind. Het tol heffen werd in 1873 opgeheven, er kwamen andere belastingen voor in de plaats.⁸⁶ De inning van de tolgelden op Zevenhuizen was generaties lang in handen van de familie De Win, die het tolhuis bewoonde. In 1867 bijvoorbeeld pachtte Jacobus de Win voor f 240,- de tol op de rijksweg. Volgens het contract was hem toegestaan in het tolhuis herberg te houden.⁸⁷

Op de CHW aangeduid als tolhuis, bedrijfswoning, fabriekswoning, 1e helft 19e eeuw. Met een bijzondere 'boomgaard' die medio jaren 1970 is aangeplant en naast het tolhuis is gelegen. In de boomgaard staan ruim 200 magnoliasoorten, het is een volledige Nederlandse collectie. Verder zijn er een platanenlaan, een 80 jaar oude kastanje en veel rododendronsoorten.

Afbeelding: Het oorspronkelijke tegeltableau in de voorgevel (bestaande uit geglazuurde tegels) is rond 1985 vervangen. Het vermeldt de tekst "De Oude Barrier".⁸⁸

5.13.11.002 Tolhuis aan het Ven

⁸⁵ Dams, Huijbregts en Spoorenberg 1989, 83, 107.

⁸⁶ Van Dijk, 1985, 8.

⁸⁷ Coenen, 1997, 216.

⁸⁸ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Tussen Heeze en Leende nabij het Ven lag eenzelfde tolhuis als bij Zevenhuizen.⁸⁹ Dit gesloopte tolhuis stond op het perceel van de huidige woning Leenderweg 39.

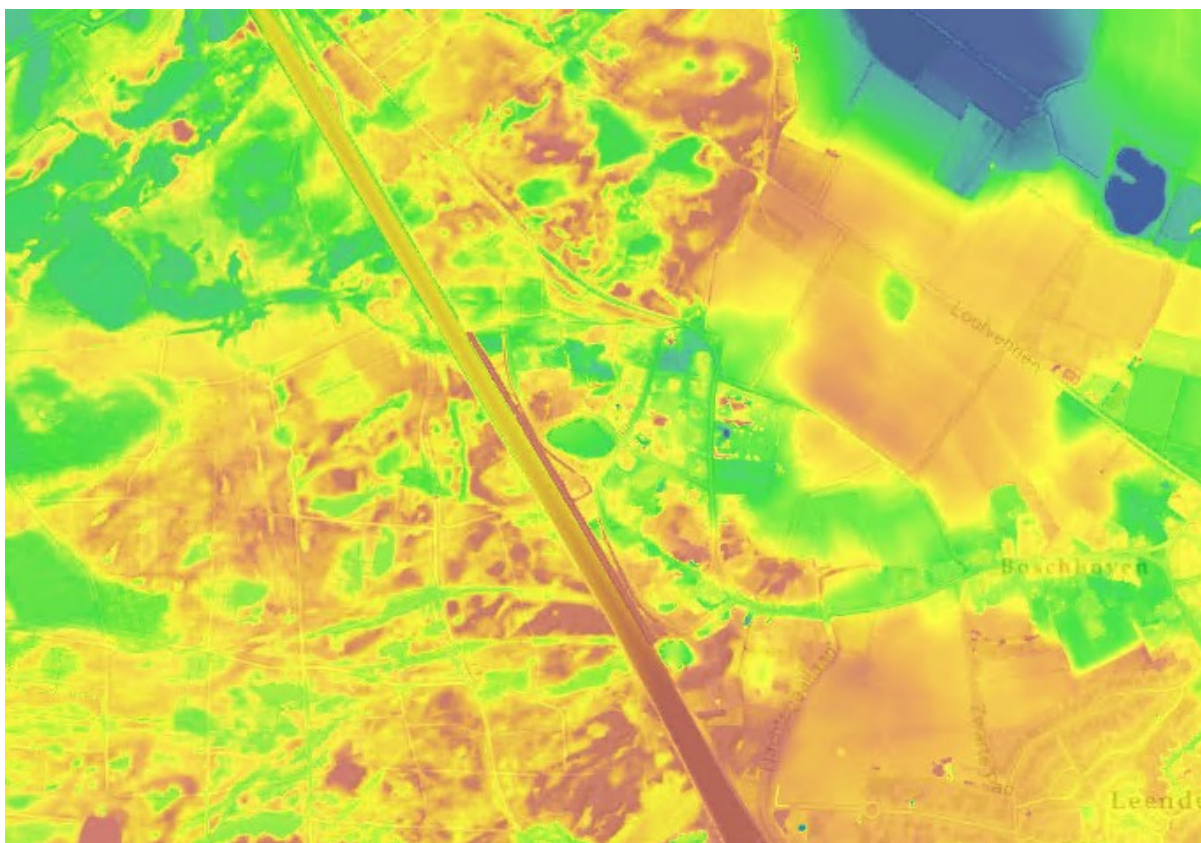
13.12 Holle weg

Een door langdurig gebruik uitgesleten strook waarin een oude weg loopt. Omdat de holle weg op twee plaatsen in het systeem voorkomt (doorgaande en lokale wegen), bepaalt het type weg waar de holle weg geboekt moet worden.

In Heeze-Leende werden 43 holle wegen of complexen holle wegen gezien op de AHN-kaarten, samen bijna 37 kilometer lang. Het betreft vaak korte stukken en soms hele kluwens. Deels is er van interessante groepen sprake, zoals de holle wegen die uitstralen vanuit het centrum van Leenderstrijp, de holle wegen in de akkers van Kreijl, de kluwen op de Kraaienberg of de sporen van oude heibanen langs de Heezerhut. Slechts holle wegen werden op de geomorfologische kaart aangegeven. De toen omvangrijkste zijn:

Uniek nr	Naam	Dorp
5.13.12.001	Kranenveld	
5.13.12.003	Genoenhuis - Kreijl	
5.13.12.004	akkerpaden Kreijl	
5.13.12.005	akkerpaden Kreijl	
5.13.12.006	Molenweg Kerkhof	
5.13.12.007	Veestraat westwaarts	
5.13.12.008	langs de Heimole	
5.13.12.009	Kraaienberg	Leende
5.13.12.010	Kapelstraat Leenderstrijp	Leende
5.13.12.011 t/m 016	Zandberg Leenderstrijp ZW	Leende
5.13.12.017 en 018	bij Kraanvennen	Leende
5.13.12.019	Zandberg Leenderstrijp ZW	Leende
5.13.12.020 t/m 022	Oosterikse Dijk	
5.13.12.023 t/m 025	Overakker - Kreijl	
5.13.12.026 en 027	Genoenhuis - Kreijl	
5.13.12.028 t/m 031	akkerpaden Kreijl	
5.13.12.032	Kapelstraat	
5.13.12.033	Molenweg Kerkhof	
5.13.12.034	langs de Heimole	
5.13.12.035 t/m 037	bij Kraanvennen	
5.13.12.038	Veestraat westwaarts	
5.13.12.039 en 040	Kraaienberg	
5.13.12.041 en 042	Heezerenbosch - Heezerhut	
5.13.12.043	Genoenhuis-Aalsterhut	

⁸⁹ Coenen, 1997, 216.

Afbeelding: Op de actuele hoogtekkaart (AHN5) zijn de holle wegen vanuit Boschhoven naar de heide nog duidelijk zichtbaar.

13.13 Jaagpad

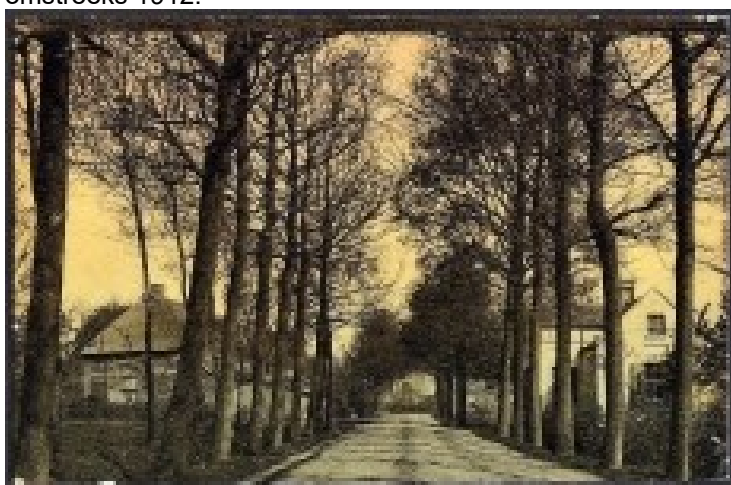
Trekkpad langs rivier of kanaal. Met paarden of menskracht werden vanaf het trekkpad schepen voortgetrokken.

13.14 Laanbeplanting

5.13.14.001 Leenderweg

CHW. nr: G322 (KP-HG-16). Cultuurhistorische waarde: redelijk hoog

Laanbeplanting van zomereik, langs een oude rijksweg. Het geheel dateert overwegend van omstreeks 1912.

Afbeelding: Leenderweg met tolhuis rond 1910 (kroniek kollaard).

5.13.14.002 Bos, lanen en boomweiden Kreijl

CHW. nr: G326 (KP-HG-20). Cultuurhistorische waarde: hoog

Bos, lanen en boomweiden, langs wegen en op onverharde pleinen in een oud buurtschap. De beplanting bestaat met name uit zomereik. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1880-1930.

5.13.14.003 Laanbeplanting Mierlosedijk, Rul

CHW. nr: G327 (KP-HG-21). Cultuurhistorische waarde: redelijk hoog

Laanbeplanting van zomereik en linde in een oud buurtschap en langs een oude doorgaande weg. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1910-1930.

Afbeelding: Bomen naast de Rul in Heeze, de oude route naar Mierlo (Google streetview 2023).

5.13.14.004. Laanbeplantingen De Sandermannen

CHW. nr: G329 (KP-HG-23). Cultuurhistorische waarde: redelijk hoog

Laanbeplantingen van Amerikaanse eik en zomereik, langs wegen in een jonge heideontginning. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1920-1930, toen het gebied werd ontgonnen.

5.13.14.005 Laanbeplantingen Kloosterlaan e.o.

CHW. nr: G346 (KP-HG-42). Cultuurhistorische waarde: hoog

Laanbeplantingen van Amerikaanse eik, beuk en rode beuk. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1850-1920.

Afbeelding: Bomen naast de Kloosterlaan in Sterksel (Google streetview 2019).

5.13.14.006 Laanbeplantingen Buldersweg e.o.

CHW. nr: G349 (KP-HG-45). Cultuurhistorische waarde: redelijk hoog

Laanbeplantingen van zomereik, in een kleinschalig oud cultuurlandschap. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1880-1920.

5.13.14.007 Laanbeplanting Heerstraat

CHW. nr: G353 (KP-HG-51). Cultuurhistorische waarde: hoog

Laanbeplanting van zomereik, langs een oude doorgaande landroute. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1910-1920.

5.13.14.008 Laanbeplantingen Achelse Kluis

CHW. nr: G362 (KP-HG-62). Cultuurhistorische waarde: hoog

Laanbeplantingen van beuk, bruine beuk, Amerikaanse eik, zomereik, robinia, plataan en Hollandse linde, in een landgoedachtig gebied rond een oud klooster. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1900-1930, maar is deels ook jonger.

Afbeelding: Toegangsweg naar de Achelse Kluis; hier loopt de grens Nederland-Belgie dwars overheen (juli 2011)

5.13.14.009 Sterksels kanaal

CHW nr: G273 (HK-HG-45)

De beplanting langs het Sterksels kanaal bestaat o.a. uit zomereik, Amerikaanse eik, zwarte els, populier en vogelkers. Het geheel dateert overwegend van omstreeks 1920, toen het kanaal werd aangelegd, maar is deels ook jonger.

Afbeelding: Beplanting naast het Sterksels Kanaal nabij Stoeiing (Google streetview 2024).

5.13.14.010 Beplanting watergangen Huisven

CHW. nr: G384 (KP-HG-90)

Beplanting langs watergangen in een jonge heideontginning. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, Amerikaanse eik, beuk en berk. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1920-1940, toen het gebied werd ontgonnen.

Afbeelding: Beplanting watergangen Huisven (juli 2011)

5.13.14.011 Houtwal Provinciale Weg, Somerenseweg

Houtwal met (restanten van) hakhout, langs een doorgaande weg tussen twee oude kernen. De weg voert door jonge heideontginningen en langs een heiderelict. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, Amerikaanse eik en berk. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1900-1940, maar is deels ook ouder.

Afbeelding: Somerenseweg (Google streetview 2024).

5.13.14.012 Kapelstraat Heeze
5.13.14.013 Bungalowpark Leende
5.13.14.014 Rulselaan
5.13.14.015 Turfven
5.13.14.016 Vlaamseweg
5.13.14.017 Strabrecht
5.13.14.018 Pieter Theeuwenlaan
5.13.14.019 Hodibalduslaan
5.13.14.020 Geldropseweg
5.13.14.021 Muggenberg
5.13.14.022 Jan Deckerstraat
5.13.14.023 Emmerikstraat
5.13.14.024 Schoolstraat
5.13.14.025 Dirk Hezius
5.13.14.026 Kapelstraat
5.13.14.027 Oude Stationsstraat
5.13.14.028 Nieuwe Dijk
5.13.14.029 De Laarstukken
5.13.14.030 Spoorzone oost
5.13.14.031 Lijkweg
5.13.14.032 Kruis
5.13.14.033 Oudenmolen
5.13.14.034 Muggenberg
5.13.14.035 Hoogspanning 1, 2 en 3, Iras en Mercury
5.13.14.036 Groene Spinner (aanloop)
5.13.14.037 De Wagenmaker
5.13.14.038 Spoorzone west
5.13.14.039 De Groote Aa
5.13.14.040 Ginderover
5.13.14.041 Industrieweg
5.13.14.042 De Boelakkers
5.13.14.043 Somerenseweg
5.13.14.044 Sterkselseweg
5.13.14.045 Hezerweg
5.13.14.046 Pastoor Thijssenlaan
5.13.14.047 Spechtenlaan
5.13.14.048 Ten Brakeweg/Sparrenlaan
5.13.14.049 Strijperdijk
5.13.14.050 Strijperstraat
5.13.14.051 Zaalstraat
5.13.14.052 Klooster
5.13.14.053 Kapelstraat
5.13.14.054 Strijperstraat/Renhoek
5.13.14.055 Strijperstraat/Dorpsstraat
5.13.14.056 Dorpsstraat
5.13.14.057 Boschhoven
5.13.14.058 Dorpstraat
5.13.14.059 Halfeindschestraat
5.13.14.060 Voordenweg
5.13.14.061 Oostrikkerdijk
5.13.14.062 Oostrikkerstraat
5.13.14.063 Langstraat
5.13.14.064 Pompereschans
5.13.14.065 Valkenswaardse weg

5.13.14.066 Eikenlaantje Bosschhoven 44 Leende
 Oude laanbeplanting met zomereiken.

5.13.14.067 Paaldijk Leenderstrijp

Afbeelding: laanbeplanting naast fietspad vanaf de Paaldijk in Leende (foto IVN Heeze-leende).

5.13.14.068 Zandpad vanaf Heike

Dit is de oude verbinding van het oud kerkhof naar Sterksel. Er zijn nog twee stukjes van die verbinding in het veld zichtbaar waaronder vanaf het Heike. Aan dat pad zijn nog enkele eiken knotbomen gelegen.

Afbeelding: Oude knotwilgen bij het Heike (foto R. Berkvens).

Thema: 14 Lokale wegen

In Oost-Brabant moest het vervoer vanouds vooral over land geschieden, de Dommel en de Aa waren door hun meanderende nauwelijks begaanbaar voor scheepvaartverkeer. Vervoer vond plaats langs landwegen waarvan de loop werd bepaald door de zandruggen en beekdalen die ze volgden. Deze wegen waren in de zomer stoffig en rul en in de winter nat en modderig.⁹⁰

Tot in de 19^e eeuw kende men in Heeze en Leende geen officiële straatnamen. In de volksmond waren er wel namen voor wegen of groepjes huizen, maar van aangelegde wegen was nauwelijks sprake. Er waren karrensporen en voetpaden die door de bevolking werden gebruikt. Alleen in drassige gebieden moesten wegen van zand worden aangelegd. Dergelijk werk werd door de bevolking met hand- en spandiensten uitgevoerd. 'Wie over een paard en kar beschikte, voerde zand aan en wie alleen over een schop beschikte, diende de gaten te vullen of de aarden rijbaan op te bollen. Na verloop van tijd was de bolle structuur van de weg geheel vervlakt. De karren trokken diepe sporen door de weg en veroorzaakten hier en daar kuilen. Op gezette tijden werden de wegen geïnspecteerd. Als de doorgang te slecht werd, moest de bevolking de weg weer opknappen.'⁹¹

14.1 Lokale wegen

5.14.1.001 t/m 5.14.1.200 Lokale wegen Heeze-Leende

Hieronder worden er een aantal individueel toegelicht waar wat meer informatie over bekend is.

5.14.1.001, 5.14.1.158 en Kloosterlaan, Beukenlaan en Verlengde Vlaamseweg Sterksel⁹²

N.V. "De Heerlijkheid Sterksel" werd opgericht op 27 juli 1915 door een aantal industriëlen met het doel van Sterksel een 'tuinstad' te maken. De plannen waren zeer ambitieus en voorzagen in de bouw van villa's, kleine boerenbedrijven en tuinbouwbedrijven. Ook had men plannen voor de bouw van een hotel. Dit hotel, Grand Hotel Sterksel, werd ook gerealiseerd en telde 22 kamers. De maatschappij wilde verder een aantal vennen droogleggen, in eerste instantie het Peelven. Er werd een afwateringskanaal gegraven (Sterksels kanaal) en de nu nog bestaande waaier van lanen: Verlengde Vlaamseweg, Kloosterlaan en Stationslaan (nu Beukenlaan), werd aangelegd. Voor het transport van de benodigde materialen werd er een smalspoorbaan met een spoorbreedte van 70 cm aangelegd. Deze baan liep aanvankelijk vanaf de losweg van het stationnetje van Sterksel via de Kloosterlaan en de Albertlaan naar het Peelven. Later zijn nog vertakkingen gerealiseerd: ter hoogte van Providentia via de ten Brakeweg naar de Vlaamseweg en via het (Paters) bos aan de huidige Heezerweg en de dorpskom naar de kunstmestopslag van de maatschappij aan de Averbodeweg.

Afbeelding: Zicht op de Beukenlaan naar Sterksel, met helemaal links de Kloosterlaan in het groen (Google streetview 2025).

⁹⁰ Kolman e.a., 1997, 45

⁹¹ Coenen, 1998, 114.

⁹² <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/393/smalspoortreintje-in-sterksel>

5.14.1.003 Den Hoole weg

Deze weg ligt als een kloof tussen de akkers; begint aan het protestantse kerkhof, loopt naar het Heezeren Ven en de hei.

Afbeelding: De Holeweg vanaf het Kerkhof richting het westen (Google streetview 2016).

5.14.1.009 Petrus van Eynattenlaan, Achelse Kluis

De Achelse Kluis, gelegen aan de Eijnattenlaan op de grens van Nederland en België, ontstond in 1656 als grenskapel en groeide in 1686 onder Petrus van Eijnatten uit tot een kluizenaarsgemeenschap.

Afbeelding: De Petrus van Eynattenlaan bij de Achelse Kluis (Google streetview 2025).

5.14.1.017 en 018 Klein Scheeperfstraat en Scheeperfstraat

Geen straatnaam maar een lokale aanduiding. Wanneer je van de Oudenmolen op de Muggenberg komt is het de eerste zandweg rechts. De naam kan ontstaan zijn doordat de herders met de schapen er doorgingen of wel op het eind kan ook iemand gewoond hebben die Scheepers genoemd werd. Ook een naam die steeds meer uit gebruik raakt; ligt tussen Oude Molen naar de Torenmannen.

Afbeelding: Klein Scheepersstraat en Scheepersstraat op de kadasterkaart van 1830.

5.14.1.028 Scheutestreetje

Nu Pastoor van der Voortlaan. Was vroeger eigendom van de eigenaars, die er aan lagen. In de crisisjaren is het weggetje verkocht aan de gemeente. Was eerst maar 2 a 3 meter breed, zodat men precies er met de kar door kon. Nu is het 8 meter en ook een verbindingsweg geworden.

Afbeelding: Het Scheutestreetje, nu Pastoor van der Voortlaan (Google streetview 2023).

5.14.1.124 Snekpekamer

Deze naam is in onbruik geraakt; ligt tussen Muggenberg en Kreijl, behoorde vroeger aan het kasteel; in de crisisjaren van 1930-1933 aan de gemeente overgedragen.

5.14.1.125 Bree-eikstraat

Wellicht de naam gekregen van de brede eiken wallen die langs deze weg lagen. In de crisisjaren 1930-33 zijn deze door het verbreden van de weg gelijk uitgerooid. Ligt tussen de Heezerenbosch en de weg Het Kruis-Ouden Kerkhof. Het is de huidige verbinding tussen Ouden Molen en Lijkweg. Op de kaart 1953 blad 51G staat de naam aangegeven. Op deze kaart kun je ook nog goed zien dat de

verbinding vanaf Muggenberg en Oudenmolen naar het Kerkhof anders liep. De Bree-eikstraat zorgt er nu voor dat je op de splitsing Oudenmolen - Heezenbosch naar de Lijkweg gaat en dan naar Kerkhof. De historische weg heeft men laten vervallen. Na de kruising met de Lijkweg is de huidige straatnaam Buldersweg. De naam Bree-eikstraat is geen formele straatnaam meer.

5.14.1.126 Leure weg

Ligt aan de onbewaakte overweg en sluit aan op de weg Muggenberg-Kreijl: De Snekpekamer.

5.14.1.127 De Dreef of Oude Baan

Deze ligt aan de Heezenbosch via de Heezerhut naar de weg Leende-Valkenswaard. Was vroeger van het kasteel. Is een en al natuurschoon met heide, bossen, vennen, heuvels en dalen.

Afbeelding: De Oude Baan voorbij Heezenbosch (Google streetview 2020).

5.14.1.128 Dreef Muggenberg-Kreijl- De Snekpekamer naar de Meel

Deze loopt van de weg Muggenberg-Kreijl-De Snekpekamer naar de Meel. Hier staan sparren, eiken en dennenbomen. Deze dreef was een verbinding met Eindhoven en heeft brede kanten met twee rijen bomen en struikgewas. Op Ginderover zijn twee dreven gelegen vanuit de Somerense weg. De eerste dreef is die waar al enkele huizen in gebouwd zijn. De tweede is enkele honderden meters verder. Het oude voetbalveld ligt er aan. Ze lijken niet meer op een dreef.

Afbeelding: De Dreef direct ten zuiden van huidige tankstation Meelakkers (Google streetview 2023).

5.14.1.129 Klinkerwegen Leenderstrijp

Cultuurhistorische waarde: Zeer hoog

Samenstel van wegen en paden in een oud buurtschap, grotendeels uitgevoerd als klinkerweg en kasseiweg. De structuur van het geheel dateert in eerste aanleg mogelijk nog uit de late middeleeuwen (1250-1500). De bestrating met gebakken klinkers en kasseien dateert deels uit de periode 1890-1940, maar is deels ook van recente datum.

CHW. nr: L119 (KP-HL-06)

Afbeelding: Klinkerwegen Leenderstrijp (juli 2011).

5.14.1.130 Deurschestreutje

Is gelegen in de Jan Deckerstraat. Zijn naam is ontstaan door Van Deursche. Het wordt gebruikt voor wandelpark en geeft verbinding met Ginderover.

5.14.1.133 Klinkerweg Kluizerweg

CHW. nr: L118 (KP-HL-05). Cultuurhistorische waarde: Zeer hoog

Klinkerweg in een jonge heidebebossing. De weg, met slingerend tracé, is aangelegd met de verkaveling van het Leenderbos in 1935. De bestrating met gebakken klinkers dateert uit de periode 1936-1937. De aanleg van de weg en de bestrating vonden plaats in het kader van de werkverschaffing tijdens de vooroorlogse crisisjaren.

5.14.1.135 Hodibalduslaan

Sommige misverstanden, voortgekomen uit ooit gemaakte historische aannames, die vervolgens telkens zijn herhaald, blijven rondzingen. Zo is daar het hardnekkige idee dat Heeze-bij-Leende al omstreeks 785 werd genoemd in een schenkingsoorkonde van een Hodibaldus aan de abdij van Echternach. Heeze is dan ook nog steeds een Hodibalduslaan rijk. Er is op gewezen dan aan de basis van dit misverstand de gewoonte ligt om bij het lezen van een naam "Hezia" (of Hees, of Heze enz.) direct te denken aan de Parel van Brabant:

'Dat is een verkeerd uitgangspunt, want het stikt in deze streek van de Heeze's. Kijk alleen maar naar Maarheeze (...) Camps dateert de oorkonde russen 9 oktober 784 en 8 oktober 785, omdat de oorkonde gedateerd is "in het 14de regeringsjaar van koning Karel". Bedoeld is Karel de Grote, die in 800 keizer werd. Hodibaldus schenkt in deze oorkonde al wat hij bezit aan landerijen, huizen, hofgebouwen en dienstlieden in Hezia aan Sint-Willibrord, dat wil zeggen aan het klooster, dat Willibrord in Echternach gesticht had. Dat met Hezia niet Heeze tussen Leende en Geldrop, maar De Hees bij Eersel bedoeld is, is reeds in 1962 overtuigend bewezen door Ferdinand Smulders (...)

Volgens Smulders is met Hezia De Hees bedoeld omdat daar later nog sporen van Echternach worden aangetroffen, terwijl dat voor Heeze-bij Leende niet geldt. Nog in 1795 betaalde men in De Hees een cijns aan de abdij van Echternach. Het goed De Hees is dan opgenomen in de cijnskring van Diessen. Kennelijk had de abdij haar bezittingen hier gereorganiseerd, want het goed De Hees werd niet beheerd vanuit het nabijgelegen Eersel, maar vanuit Diessen, dat verder weg lag. Er bevonden zich nog meer Echternachse bezittingen in de buurt (Eersel, Hapert, Waalre). In Heeze en omstreken daarentegen horen we nooit (meer) van Echternachse aanwezigheid, een aanwijzing, dat die er ook nooit is geweest.⁹³

5.14.1.136 Werdestreutje

Was 2 a 3 meter breed, precies genoeg voor een kar. Het heeft zijn naam waarschijnlijk te danken aan de uiterwaarden van de Kleine Aa en Sterkselsche Aa, als deze overtromen en op al de weilanden een goede sliblaag achter laten. Aan het pad direct over de brug op Ginderover lagen vroeger geen woningen. Daar woonde dus niemand aan. Er ligt wel een pad ter hoogte van de wooncomfort winkel aan Ginderover. Daar ligt een pand terug met een pad er naar toe. Wellicht dat het dat is geweest.

In de monumenteninventarisatie uit de jaren 80 uitgevoerd door de gemeente Leende zijn de cultuurhistorische waarden van enkele wegen en hun directe omgeving uitgebreid beschreven:

5.14.1.137 Langstraat

De Langstraat begint waar vroeger de bebouwde kom van Leende eindigde. De weg werd in 1855 aangelegd als rijksweg voor de verbinding met Heeze – Eindhoven, maar heeft volgens streekhistoricus J. Coenen een oorsprong in Middeleeuwen. Zij bestond uit een lemen baan, in het midden verhard met grind. In 1879 werden aan deze weg aan beide zijden eikenbomen geplant. In mei 1927 werden zowel de Langstraat als de Oostrikkerstraat getroffen door een grote brand. Vrijwel alle huizen (boerderijen) werden in de as gelegd. Dit heeft als gevolg gehad dat het merendeel van de thans aanwezige bebouwing stamt uit ongeveer 1928. Het betreffen grotere of kleinere langgevelboerderijen.⁹⁴

Afbeelding: De Langstraat met eikenbomen en zicht op de kerktoeren van Leende (Google streetview 2024).

⁹³ Dekkers, 1997, 5.

⁹⁴ Anonymus, 1990, 5.

5.14.1.139 Oostrikkerstraat

De Oostrikkerstraat is het hart van de gelijknamige oude hertgang en verbindt de Dorpstraat met de Langstraat. Het is een met klinkers bestrate, vrij druk bereden weg. In het zuidelijk, aan de Dorpstraat grenzende deel, is aan een zijde een mooie wegbeplanting van linden aanwezig en op het pleintje waar de Oostrikkerdijk op de Oostrikkerstraat uitkomt staan nog 6 mooie lindebomen. Het pleintje, dat nog de vorm van een oude kempische driehoek in zich heeft, is weinig authentiek ingericht. De kast van de kabel-t.v. met name is een bijzonder storend element. In het wegenpatroon van het pleintje is nog het restant van het pad herkenbaar dat vroeger parallel aan de Oostrikkerdijk heeft gelopen. Ondanks de verkeersdruk heeft het pleintje, zeker komende vanuit de Dorpstraat, toch nog 'de goede oude sfeer'. De bebouwing met de boerderij Oostrikkerstraat 28, het gerestaureerde pand nr. 26, de oudere boerderij nr. 24, het Brouwershuis, het wevershuisje nr. 13 alsmede het rustieke boerderijachtige pand 15/15a is daar zeker debet aan. De boerderij Oostrikkerstraat 21 ligt achter de bebouwing direct aan de Oostrikkerstraat. Ook op oude kaarten is op die plaats al een boerderij gesitueerd. De voorganger van de boerderij Oostrikkerstraat 24 is tijdens de tijden van godsdienstonvrijheid als bedehuis gebruikt (men kwam daar bijeen om gezamenlijk te bidden, zie thema 24.13).

De navolgende weg – en erfbeplanting is vermeldenswaard:

Oostrikkerstraat 1	: 2 linden
Oostrikkerstraat 8	: 1 esdoorn
Oostrikkerstraat 3a/5	: 2 notebomen
Oostrikkerstraat 14	: haag
Oostrikkerstraat 20	: haag
Oostrikkerstraat 20/22	: haag
Tussen oostrikkerstraat 28 en Oostrikkerstraat 24	: haag
Oostrikkerstraat 24 C	: haag & 2 linden

De bebouwing van het noordelijk deel van de Oostrikkerstraat is niet monumentaal of cultuurhistorisch belangrijk. In dat deel is echter wel een goede beplanting aanwezig. Maatregelen tot behoud ervan en tot stimulering van het aanbrengen van cultuurhistorisch verantwoorde beplanting zijn gewenst. Het pleintje bij het Brouwershuis ware op een meer authentieke wijze in te richten. Bij eventuele verbouwing van de omliggende panden dient er minimaal voor gewaakt te worden dat het karakter en de sfeer behouden blijven. Dit geldt speciaal voor de panden Oostrikkerstraat 28, 24 en 13. Deze panden staan niet op de rijksmonumentenlijst en kennen geen speciale bescherming. Toch zijn zij voor dit zeer oorspronkelijke stuk van Leende beeld - en sfeerbepalend.⁹⁵

Afbeelding: Splitsing van de Oostrikkerstraat naar de Oostrikkerdijk (Google streetview 2025).

⁹⁵ Anonymus, 1990, 15.

5.14.1.140 Oostrikkerdijk

De benaming Oostrikkerdijk is traditioneel juist voor deze streek. Hier wordt de naam dijk gebruikt voor de weg die van het dorp naar de rivier loopt; dit in tegenstelling tot elders in Nederland waar de naam dijk wordt gebruikt voor de waterkering, al dan niet voorzien van een weg, die parallel loopt met de rivier. De Oostrikkerdijk is een oude en vroeger belangrijke weg. Hij verbond Oosterik met de oude weidegronden op het Cijnsgoed aan de overzijde van de rivier en met de Oosterikse heide. Het cijnsgoed valt thans onder Sterksel. Het Cijnsgoed is rijk aan historie en heeft in de loop der eeuwen de gemoederen menigmaal heftig in beroering gebracht. Even voorbij het Molenschut splitst zich een zandpad van de Oostrikkerdijk af. Via dit pad werd vroeger het vee naar het Cijnsgoed gedreven. Daar waar het zandpad de Burgemeester Vogelslaan kruist, is een monument opgericht ter herinnering aan een aantal gevallen in de Tweede Wereldoorlog. Tussen de Grote Aa en de Sterkselsche Aa liggen nog restanten van de Oostrikse Heide en de weg.⁹⁶

In deze monumenteninventarisatie komt men tot de conclusie dat het hier gaat om een weg, die tot de oude infrastructuur van het dorp behoort, waaraan nog oudere bebouwing aanwezig is. Gestimuleerd dient te worden dat die oude bebouwing zoveel als mogelijk het oude karakter terugkrijgt. De aanwezige heggen dienen behouden te worden, terwijl de aanplant van nieuwe gepropageerd zou moeten worden. Tevens zou moeten worden nagegaan of er mogelijkheden zijn om het hier totaal niet passende pompgebouwtje te camoufleren. Aandacht dient geschonken te worden aan mogelijkheden van passende herbouw van het pand Oostrikkerdijk.⁹⁷

5.14.1.141 Heerstraat

De Heerstraat is een fraaie dreef, op landelijke wijze bestraat, die van het Klooster/Kapelstraat loopt naar het Staatsbos. Het is een oude weg. Reeds in 1792 werd deze genoemd "een dreef met eickebomen" en was toen in het bezit van de "Heer dezer Heerlijkheid". Dit betekent waarschijnlijk dat hieraan de naam Heerstraat te danken is. Ook nu is er langs de weg Heerstraat nog aan weerszijden een beplanting met een dubbele rij eikenbomen aanwezig. De weg loopt voornamelijk door akker- en weilanden naar de oude stuwwal. De bebouwing is spaarzaam. Slechts het pand Heerstraat 2 is vermeldenswaard. Het vormt met de fraaie hagen een prachtige entree van de weg.⁹⁸

Afbeelding: De Heerstraat bij het begin van het Leenderbos (Google streetview 2024).

5.14.1.143 Dorpstraat

De straat die het oude hart van Leende vormt. Gebogen van vorm, parallel lopend aan de Aa. Oorspronkelijk gelegen op de grens van de lagere weidegronden en de hoge akkers. Het is een drukbereden met klinkers verharde straat, die globaal gezien Oostrik met zevenhuizen verbindt. Bij de kruising met de Valkenswaardseweg, nabij de kerk, verbreedt de weg zich tot een pleintje, het op oude kaarten voorkomende Marktveld, waaraan voorts zijn gelegen het gemeentehuis, een

⁹⁶ Anonymus, 1990, 6.

⁹⁷ Anonymus, 1990, 10.

⁹⁸ Anonymus, 1990, 124.

bankgebouw, een café- restaurant en het postkantoor. Van oorsprong aan beide zijden van de weg lintbebouwing. Het zuidelijk deel van de Dorpstraat maakt deel uit van een ingewikkelder oud wegenpatroon. Het noordelijk deel van de weg heeft weinig groenelementen: een rijtje linden voor de panden Dorpstraat 31 t/m 37; 2 linden voor het pand Dorpstraat 41; een rijtje linden voor het pand Dorpstraat 46 ; enkele jonge linden voor het pand Dorpstraat 40 en linden voor het pand Dorpstraat 53. Rij het marktveld staan als straatmarkering een aantal imposante linden. Minder imposant, maar wel goed gekozen zijn de (nog jonge) leilinden voor café-restaurant "de Scheuter" (Dorpstraat 52).

Andere vermeldenswaardige groenelementen:

- de linde voor café-restaurant "de Vier Linden" (Dorpstraat 99) ;
- de 4 jonge linden voor de panden Dorpstraat 92 en 94;
- de 4 linden bij het pand Dorpstraat 117 ;
- de 2 linden bij het pand Dorpstraat 125;
- de linde voor het pand Dorpstraat 108;
- de treurwilg op het Oranjeplein ;
- de wegbeplanting met eiken tussen het Oranjeplein en de brug over de Aa (Zevenhuizen).

Afbeelding: Dorpstraat in Leende nabij de Julianastraat (juli 2011).

Van de perceelsindeling aan de Dorpstraat is kenmerkend dat het diepe percelen zijn. De erfafscheidingen worden van oudsher, zeker bij de achtertuinen, gevormd door beuken, meidoorn of hulsthagen. Andere elementen zijn het corpus op bakstenen sokkel op het Oranjeplein en enkele neogotische en neoromaanse graven op het kerkhof achter de kerk (Zie thema 24). De bebouwing van de Dorpstraat is, met uitzondering van de kerk en het huis "de Vier Linden" tamelijk jong en weinig oorspronkelijk. Toch zijn er een aantal gebouwen die nog zoveel cultuurhistorische waarden hebben dat vermelding in dit kader gerechtvaardigd is. De jongere bouwkunst wordt vertegenwoordigd door de panden Dorpstraat 66, 49/51 en 53. Van rond de periode 1910 - 1920 dateren de woonhuizen Dorpstraat 42, 45 en 60. De bebouwing van het westelijk deel van het Marktveld geeft nog de sfeer van vroegere tijden. De toenmalige gemeenteambtenaren die deze monumenteninventarisatie opstelden, stellen dat er alles aan gedaan dient te worden om dit te handhaven.⁹⁹

5.14.1.144 Julianastraat

Deze straat is een zeer oude weg die Zevenhuizen verbindt met het Marktveld. Vermeldenswaard is de beukenhaag bij het pand nr. 19. Aan het begin van de Julianastraat is het Oranjeplein gelegen, welke plein passend is ingericht met gras, mooie treurwilg en corpus, een en ander goed onderhouden. Aan de zijde van de Julianastraat wordt het contour van dit plein ingeleid en begeleid door de panden Julianastraat 25-27 en 29.

5.14.1.145 Renhoek

⁹⁹ Anonymus, 1990, 40.

De Renhoek is een uitloper van de oude hertgang Leenderstraat en speciaal van de buurtschap Kleine Kerk. Het betreft een nederzetting op de hoger gelegen oeverwal ten westen van de Aa. Door de aanleg van het hoge weglichaam van de rijksweg is de samenhang met het dorpsdeel Kleine Kerk verloren gegaan. Op oude kaarten is de oorspronkelijke wegenstructuur van elkaar kruisende, soms splitsende wegen met overhoeken en driehoekige pleinen, die ook voor Strijp kenmerkend is, goed herkenbaar. Een van de verbindingen tussen Leende en Strijp ging vroeger over de Renhoek (het Worteleindje) via een weg, die langs de Tuint liep. Dat het hier om een gebied gaat dat al vroeg voor menselijke bewoning in aanmerking kwam, bewijst de vondst van een urn in de Tuint. Deze urn, die gedateerd wordt op + 800 voor Chr , is in het bezit van de heer T. Raassens.

In het begin van de oude Renhoek, ongeveer op de plaats van het pand Dorpstraat 112, stond het huis waar pastoor Arnoldus Bull (1679 - 1694) woonde. Deze pastoor verzorgde de diensten in de nabij gelegen schuurkerk. Aan deze schuurkerk ontleent het buurtschap Kleine kerk de naam. De schuurkerk heeft op het perceel Kattestraat 1 gestaan. Ten zuiden van de rijksweg, aan het begin van de huidige Renhoek, splitst de weg Renhoek zich. Een weg gaat door naar de Waterstraat; de andere, een zandweg, komt uit op de Strijperstraat. Dit pad wordt in de volksmond het Worteleindje genoemd.

Afbeelding: De Renhoek met veel groen (Google streetview 2021).

In de Renhoek zelf komen niet veel gave oude boerderijen voor. Ondanks dit feit heeft de Renhoek een nostalgische sfeer. Deze sfeer wordt gecreëerd door het karakter, de verhoudingen, schaal en dichtheid van de bebouwing. Om deze reden moet aan de aanwezige bebouwing toch een zekere waarde worden toegekend. Door de ligging en de tamelijk gave verschijningsvorm heeft de boerderij Renhoek 6 (op het Worteleindje) met het daarbij behorende erf een beeldbepalende functie. Om de genoemde redenen is deze boerderij ook van cultuurhistorische betekenis. Ook beeldbepalend is het pand Renhoek 20. Dit pand is een voorbeeld van stijlzuivere herbouw, waarbij oud materiaal is toegepast. Hierdoor wordt een illusie van authenticiteit opgehouden. De tot woning verbouwde boerderij Renhoek 18, die met de korte gevel aan de weg ligt, heeft aan de wegzijde nog een gave verschijningsvorm. In het aangrenzende beekdal is Verra's bosje gelegen, dit is een gaaf exemplaar van een broekbos. In dit bosje is nog een stuk oude beekloop aanwezig. Voordat er geen verbinding met de beek meer is, verlandt deze meander snel. Het bosje heeft een grote educatieve waarde, ook door de bijzondere vegetatie. Bescherming en deskundig beheer is hierbij nodig.

De toenmalige gemeenteambtenaren van Leende concluderen in de monumenteninventarisatie dat De Renhoek als totaliteit een zodanig sfeer heeft dat het de moeite waard is om die vast te houden. In dit verband dient aandacht te worden geschonken aan het behoud van het karakter, de verhoudingen, schaal en dichtheid van de aanwezige bebouwing, alsmede het aanwezige bomenbestand. Het restant van het driehoekig pleintje aan het begin van de Renhoek zou op een cultuurhistorisch verantwoorde wijze geaccentueerd dienen te worden. Tenslotte wordt erop gewezen dat het een goede zaak zou zijn als de meander van de Aa in Verra's bosje ook voor de toekomst behouden zou kunnen worden.¹⁰⁰

5.14.1.146 Zevenhuizen

Zevenhuizen is van oorsprong een gehucht, bestaande uit enkele boerderijen rondom de plaats waar men tol hief (zie ook thema 17). De centrale straat van het gehucht heet kortweg "Zevenhuizen". In tegenstelling tot de andere oudere bewoonde delen van Leende ligt dit gehucht oostelijk van de Aa. Het tolhuis ligt er nog (Zevenhuizen 1; zie thema 5.13.12.1). De dorpen in de omgeving van Leende kenden alle een nagenoeg identiek tolhuis, doch het tolhuis op Zevenhuizen is het enige dat nog bestaat. Het behoeft geen nader betoog dat het uit historisch oogpunt belangrijk is dat dit huis blijft bestaan en dat de bewaard gebleven karakteristiek beschermd wordt. Van de overige bebouwing op Zevenhuizen dient vermeld te worden het pand Zevenhuizen 3, gelegen naast het voornoemde tolhuis. Deze oude boerderij is door de ligging met de lange gevel zeer dicht langs de weg en de gave verschijningsvorm zeer beeld- en sfeerbepalend. De aanwezigheid van de fraaie snoeilinde voor de boerderij mag in dit verband niet onvermeld blijven.

Eveneens moet genoemd worden de voormalige boerderij Zevenhuizen 12, die vooral inwendig sterk verbouwd is, maar uiterlijk nog redelijk gaaf is. Dit in tegenstelling tot het pand Zevenhuizen 10 – 10a, welk pand ook uitwendig zo sterk verbouwd is, dat het alleen nog een rol speelt bij de sfeerbepaling. Mede beeldbepalend, maar cultuurhistorisch nog niet belangrijk, is het pand Zevenhuizen 14. Aan de oostzijde van het gehucht zijn de oorspronkelijke structuur en sfeer vernietigd door ingrepen als de aanleg van op- en afritten van de rijksweg. De weg Zevenhuizen zelf is bijzonder aantrekkelijk met de mooie eikenbomen die in 1879 aangeplant zijn. Het gebied tussen de bebouwing en de rivier behoort tot het beekdal. De oude structuur van het beekdal is goeddeels verloren gegaan. Evenwel de oude boomgaard en in het bijzonder het verwilderde broekbosje, noordelijk van de weg, zijn nog gave representanten van de oude structuur. Tegenover de panden Zevenhuizen 2- 4 begint een zeer oude landweg, die in vroeger tijden doorliep tot Heeze. De sfeer en de schaal van het gebied wordt mede bepaald door de aanwezigheid van een aantal mooie, merendeels jonge meidoornhagen en de oude beukenhaag bij de boerderij Zevenhuizen 3. De sparrenbeplanting op de voormalige vuilnisbelt bij de Aa past niet in het gebied. Deze beplanting zou vervangen moeten worden door inheemse loofbomen.

De toenmalige gemeenteambtenaren van Leende concluderen in deze monumenteninventarisatie dat Zevenhuizen qua schaal, sfeer en structuur een aantrekkelijk gebied is met duidelijke bindingen met het verleden, zowel in perceelsindeling, grondgebruik en bebouwing. Het is een mooie entree van het dorp. Bescherming van de aanwezige waarden wordt sterk aanbevolen.¹⁰¹

5.14.1.147 Strijperstraat

De Strijperstraat is de langste straat van Leende. Over de gehele lengte genomen verandert de Strijperstraat nog al eens van karakter. Het stuk tussen het viaduct en de Veestraat, de voormalige Kattestraat zijn van oorsprong agrarische bedrijven gevestigd. De laatste jaren tekent zich een sterke tendens af waarbij de agrarische bedrijvigheid wordt verdrongen door het wonen en andere bedrijvigheid.

Het stuk Strijperstraat tussen de Veestraat en het Eindje heeft het karakter van een doorgaande weg. De bebouwing is vrij spaarzaam. In de cultuurhistorische inventarisatie van de provincie Noord-Brabant is de aan dit stuk weg gelegen houten woning strijperstraat 16 vermeld. De bebouwing aan het Eindje ademt nog enigszins de sfeer van vroeger. De meeste boerderijen dateren hier uit de vorige eeuw. De panden nr. 22, 24, 25 en 26 zijn in dit verband "smaakmakend", terwijl de panden nr. 21, 23 en 28 het beeld ondersteunen. Het Eindje geeft echt de indruk van een klein gehucht, dicht zijn

¹⁰⁰ Anonymus, 1990, 67 – 68.

¹⁰¹ Anonymus, 1990, 74.

hier de boerderijen opeen gebouwd. Vervolgens wordt de bebouwing wat minder dicht. Van oudere bebouwing ligt hier alleen de boerderij Strijperstraat 32. Bij de boerderij met huisnummer 34 begint de bebouwing van Strijp. Voor de beschrijving per boerderij wordt verwezen naar de hierna volgende specificatie. Bepalend in het straatbeeld in deze bebouwing aan het begin van Strijp zijn in ieder geval de nr. 38, 40, 31, 41 en 43. De fraaie boerderij Strijperstraat 38 is een rijksmonument, qua ligging mooi gecombineerd door de boerderij Strijperstraat 40 bij de weg splitsing Strijperstraat/Klooster. De weggeleding van de Strijperstraat wordt vervolgens prachtig geaccentueerd aan de westzijde door de beukenhaag de panden Strijperstraat 40 en 42. Ook het Strijperstraat 42 is een mooie gave langgevelboerderij. De boerderij Strijperstraat 44 is gelegen aan het straatje dat de Strijperstraat met de Zaalstraat/Klooster/Kaatsveld verbindt. De genoemde boerderij is een prachtig exemplaar en opgenomen op de monumentenlijst (ook een boerderij met een hart).

Aan het begin van het straatje staat cafe "de Hospes", (Strijperstraat 46), een rustiek pand. Bij dit pand staan 4 mooie lindebomen. Na dit pand draait de weg naar het westen, aan de zijde van "de Hospes" geleid door een haag, die een open stuk tussenliggend land omzoomt en die tevens de noordelijke afbakening van een zogenaamde Kempische driehoek uitmaakt. De driehoek wordt gevormd door de weg Riesten die zich hier van de Strijperstraat afsplitst. Dit historische pleintje zou wat meer authentieke beplanting moeten hebben. Aan dit pleintje is gelegen de winkel van de roemruchte Coöp. St. Jan (nr. 51), de langgevelboerderij Strijperstraat 53 uit de periode 1920-1930 alsmede de oude boerderij Riesten 2 (rijksmonument), die wat verscholen ligt achter de fraaie heg en de eeuwenoude hulststruiken. Na de hoek Strijperstraat/Kapelstraat wordt het beeld bepaald door de boerderij Strijperstraat 57 (tegenover de afsplitsing van de Kapelstraat) en aan de noordzijde van de weg door de boerderijen 50, 52, 54 en 58. Speciale aandacht verdient de boerderij met nummer 58. Het betreft een langgevelboerderij die is ontstaan uit een hoekgevelboerderij. Dit is het type dat in deze streken gangbaar was voordat de langgevelboerderij tot ontwikkeling kwam. Het pand dateert van 1671, verbouwd in 1926. Voorts zijn vermeldenswaard twee linden voor deze boerderij. Van de aan de zuidzijde gelegen boerderijen is het pand Strijperstraat 59, ook een boerderij met een hart, een bijzonder vermeldenswaardig exemplaar, die als het ware de oude sfeer nog geheel uitademt. De op het erf aanwezige put, 5 lindebomen en eik zijn eveneens als waardevol te bestempelen. Het straatbeeld aan deze zijde wordt voorts ondersteund door de boerderijen 61/63, 65 en 67. De oudere bebouwing van de Strijperstraat wordt tenslotte besloten met de boerderijen met de huisnummers 71 en 73.¹⁰²

Afbeelding: Strijperstraat (Google streetview 2024).

5.14.1.148 Klooster

¹⁰² Anonymus, 1990, 83.

Het Klooster is de eerste weg die zich, komende vanaf Leende, in de kern van Strijp afsplitst van de Strijperstraat en vandaar loopt naar de Kapelstraat. Het is een van de wegen die zo kenmerkend is voor het stratenpatroon dat bestaat uit zich splitsende en elkaar kruisende wegen. Op de oude kadasterkaart blijkt dat dit wegenpatroon in vroeger dagen nog gecompliceerder was. Bij de splitsing met de Zaalstraat ligt het zogenaamde Kaatsveld, een driehoekig pleintje. Op dit plein staat een prachtige etage-linde uit vermoedelijk de 18^e eeuw (zie 5.27.1.1.). De weg is verhard met klinkers. Het straatbeeld is eenvoudig, doch straalt een ingetogen rust uit. De beplanting, vooral de vele ook jonge hagen, draagt hieraan zeker voor een belangrijk deel bij. Uit onder meer de aanplant van de beukenhagen en de linden bij het pand Klooster 10 blijkt dat de bewoners van de straat de sfeer goed aanvoelen en initiatieven nemen om deze te versterken.

De toenmalige gemeenteambtenaren Leende concluderen dat het om een "gave" straat gaat, die behouden dient te worden; waar mogelijk zouden de karakteristieken zoals rustieke haagbeplanting en beplanting met inlandse bomen versterkt dienen te worden.¹⁰³

Afbeelding: Klooster op Leenderstrijp (Google streetview 2024).

5.14.1.149 Riesten

Dit is de weg die vanaf het pleintje in tussen fraaie hagen door de Riesten ingaat en heette vroeger Riestweg. Aan deze weg is een fraaie oude boerderij (Riesten 2) gelegen. De toenmalige gemeenteambtenaren Leende concluderen in hun monumenteninventarisatie dat de hagen behouden moeten blijven.¹⁰⁴

5.14.1.150 Zaalstraat

De Zaalstraat is het verbinding straatje tussen het driehoekige pleintje van de Strijperstraat/Riesten en het kaatsveld (klooster). Het is een oude straat die deel uitmaakt van de kern van Leenderstrijp. Op landelijke wijze bestraat met klinkers. De panden 1, 2, 5 en 6 zijn van vermeldenswaardige kwaliteit, en bijzonder passend in deze omgeving. Het karakter van de straat wordt grotendeels bepaald door de aanwezige oude en ook jonge beukenhagen. De toenmalige gemeenteambtenaren Leende concluderen in hun monumenteninventarisatie dat de hagen behouden moeten blijven.¹⁰⁵

¹⁰³ Anonymus, 1990, 110.

¹⁰⁴ Anonymus, 1990, 115.

¹⁰⁵ Anonymus, 1990, 116.

Afbeelding: Zaalstraat met volop heggen op Leenderstrijp (Google streetview 2024).

5.14.1.151 Het Mollenstraatje

Het Mollenstraatje op Bruggerhuizen was genoemd naar de familie Mollen, die daar enige tijd heeft gewoond.

5.14.1.152 Verbindingsweg Zwarte Pad

De verbindingsweg tussen Boschhoven en de Valkenswaardseweg heet 'de Zwarte Pad', ook al ontbreekt daarvoor het straatnaambordje. Het is dan ook een officieuze naam. Het pad zelf bestaat nog niet zo lang. De naam stamt van de zwarte zinksintels die er in de zeventiger jaren door de gemeente ter verharding op gestrooid zijn. Links en rechts van het pad ligt het gebied De Breedvennen, dat grotendeels van de gemeente is en voor toekomstige woningbouw. Dit gebied is een akkergebied. Eeuwenlange bemesting vanuit de potstal heeft er toe geleid, dat deze akkers hoger zijn dan de omgeving. Men spreekt ook wel over de 'hoge of bolle akkers'.

Afbeelding: Zwarte Pad in Leende (Google streetview 2014).

5.14.1.153 Hoofdstraat Jan Deckers

Hoofdstraat in het centrum van Heeze. Rond de voorlaatste eeuwwisseling was Jan Deckers in Heeze hoofd van de school. Hij was nauw betrokken bij de oprichting van de Boerenbond en de Cooperatieve Boerenleenbank in Heeze. De man was echter in meerdere opzichten interessant en belangrijk voor Heeze.

5.14.1.156 Lijkstraat (deels huidige Veestraat)

Een benaming die wijst op de weg die gebruikt werd om lijken vanuit Strijp naar de kerk van Leende te brengen. De Kleine Kerk of Klein Kerk was de omgeving van de schuurkerk van Leende.

Afbeelding: Vanaf dit punt op de Hoogeindseweg liep vroeger de Lijkweg naar Leende (Google streetview 2024).

5.14.1.157 Halfeindse straat

Van Boschhoven naar Oostrik liep de Halfeindse straat.

Afbeelding: Nog volop open zicht richting Heeze vanaf de Halfeindsestraat in Leende (Google streetview 2024).

5.14.1.201 Eymerickschen Dijk

In 1423 werd er al gesproken van een perceel te "Eymmeric over den Dijk". Later sprak men van de Emmerikerdijk of zoals in 15e eeuwse Nederlands "den Eymerickschen Dijk".

5.14.1.202 Zandpad vanaf Leenderweg naar het Heike

Dit is de oude verbinding van het oud kerkhof naar Sterksel. Er zijn nog twee stukjes van die verbinding in het veld zichtbaar: een stukje aan de Leenderweg (eigendom van de gemeente Heeze-Leende) en een pad aan het Heike. Aan dat pad zijn nog enkele eiken knotbomen gelegen.

Afbeelding: Zandpad vanaf het Heike naar het noorden met hierlangs nog historisch groen (foto R. Berkvens).

5.14.1.203 Zandpad vanaf Paaldijk

Ontginningsas van na 1945.

14.2 Voorde/Brug

Oversteek van water via doorwaadbare plaats, vaak later vervangen door een brug, in een lokale weg. Doorwaadbare plaatsen heb je in soorten: min of meer dwars op het watert, schuin, zeer schuin of zelfs een heel eind door het water: een “waterstraat” of “langvoort”. Bruggen heb je ook in soorten: een paal in het water om overheen te stappen (“waterstap”), een balk erover, een vonder, een schoor, een echte houten of stenen brug. Klein water stak met men een gemetseld of houten “heul” over. Omdat de voorde/brug op drie plaatsen in het systeem voorkomt (zeer oude wegen, doorgaande en lokale wegen), bepaalt het type weg waar de voorde/brug geboekt moet worden. Bovendien zijn veel voorden door grotere of kleinere bruggen vervangen.

De volgende voormalige voorden werden opgemerkt:

Uniek nr	Naam	Type
5.14.2.001	Zeelbergse Brug	Voorde
5.14.2.002	bij Bruggenhuis	Voorde
5.14.2.003	in Pompen Eusels (2)	Voorde
5.14.2.004	Oosterik	Voorde
5.14.2.005	Vennerbrug	Voorde
5.14.2.006	De Voorten - 1	Voorde

5.14.2.007	De Voorten - 2	Voorde
5.14.2.008	De Voorten - 3	Voorde
5.14.2.009	De Voorten - 4	Voorde
5.14.2.010	bij Rul	Voorde
5.14.2.011	bij Hout	Voorde
5.14.2.012	Leenderbrug	Voorde
5.14.2.013	zuid van Sterksel	Voorde
5.14.2.014	Rumpvoort	Voorde
5.14.2.015	Oude Dijk	Voorde
5.14.2.016	Stapke	Voorde
5.14.2.017	Doolingerputten	Voorde
5.14.2.018	bij Achelse Kluis	Voorde
5.14.2.019	De Donker	Voorde
5.14.2.020	Strijperdijk	Voorde
5.14.2.021	Renhoek	Voorde
5.14.2.022	Zevenhuizen	Voorde
5.14.2.023	Euvelwegen (2)	Voorde
5.14.2.024	Vense Beemden	Voorde
5.14.2.025	Ginderover	Voorde
5.14.2.026	Strabrechterdijk	Voorde
5.14.2.027	Heezerbrug	Voorde

5.14.2.001 Zeelbergse Brug

Kortvoort over de Tongelreep tussen Leende en Valkenswaard, bij het Valkenswaardse gehucht Zeelberg. De Zeelbergse Brug ligt in de Buulder Baan over de Tongelreep; bij deze brug zijn omstreeks de eeuwwisseling twee nieuwe bruggen gelegd in nieuw gegraven toevoerleidingen naar stroomafwaarts gelegen vloeivelden, waardoor de aanduiding De Drie Bruggen ontstond.

Afbeelding: De Drie Bruggen bij Zeelberg op de topografische kaart van rond 1970.

5.14.2.002 Bij Bruggenhuis

Kortvoort over de Tongelreep tussen Leende en Valkenswaard, bij het gehucht Bruggerhuis onder Leende. Opgevolgd door de Leenderbrug aldaar.

Deze twee rivierovergangen (001 en 002) over de Tongelreep verbinden Leende en Valkenswaard, ter hoogte van de gehuchten Zeelberg en Bruggerhuizen. De geschiedenis van deze twee bruggen laat zien dat het inzicht bij lokale bestuurders dat de overheid een taak heeft als het gaat over bouw en onderhoud van beide bruggen, moest groeien:

‘Die aarzelende groei naar inzicht moest oproeien tegen twee ernstige tegenstromingen. Allereerst was daar het eeuwenlange gebruik dat die bruggen gebouwd en onderhouden werden door direct-belanghebbenden. In dit geval betekende dat: ingezetenen van Bruggerhuizen en van de Zeelberg samen met de Heer der Heerlijkheid van Heeze, Leende en Zesgehuchten. Daarbij voegde zich in die tweede helft van de negentiende eeuw de liberale tijdgeest. Het liberalisme huldigde de laissez-faire-doctrine die in beginsel overheidsbemoeienis afwijst tenzij de individuele vrijheid in gevaar is.’¹⁰⁶

Na veel getouwtrek tussen burgers en bestuurders volgt van de kant van Leende de meest duidelijke brief in de affaire rond de bruggen. Burgemeester en Wethouders van Leende schetsen daarin de problematiek waar ze nu voor het eerst voor staan. Zij schrijven aan Gedeputeerde Staten:

‘Dat de werkzaamheden tot het herstel der brug over de Tongreep op het gehucht Bruggerhuis aldaar door ons aangevangen zijn en alleen de vertraging heeft bestaan in onze bewering dat de gemeente niet tot dat onderhoud gehouden is, daar de brug nimmer tot den last der gemeente heeft behoord en zij is daargesteld en onderhouden door de eigenaren der Heerlijkheid van Heeze, Leende en Zesgehuchten en de bewoners van het gehucht slechts nodig hebben voor de weinige over de rivier gelegen perceelen terwijl daar de weg er verder niet noodzakelijk is. Wij kennen geene titels welke aan de eigenaren der Heerlijkheid of de ingezetenen van het gehucht de verplichting tot het onderhoud opleggen tenzij de bezitters der gronden aan de overzijde gelegen ze moeten onderhouden. Onze demarches om hun dat onderhoud te laten dragen zijn dus vruchteloos nog gebleven. In deze onzekerheid wilden wij liever niet blijven uitstellen de brug te doen herstellen weshalve wij daarin nu hebben laten voorzien ten koste der gemeente om zoo mogelijk die kosten op de verplichten nader te verhalen.’¹⁰⁷

Uiteindelijk worden beide bruggen zodanig hersteld dat Gedeputeerde Staten begin 1873 kunnen berichten dat beide in de herfst van 1872 in goede staat verkeren.

Afbeelding: De voorden bij Zeelberg en Bruggerhuizen zorgden voor een verbinding tussen Leende en Valkenswaard; op de topografische kaart van rond 1850.

5.14.2.003 in Pompen Eusels (2)

Langvoort over de Kleine Aa bij Leende.

5.14.2.004 Oosterik

Kortvoort over de Kleine Aa, opgevolgd door de Oosterikse Brug.

¹⁰⁶ Driessen, 1997, 46.

¹⁰⁷ Driessen, 1997, 50.

5.14.2.005 Vennerbrug

Kortvoort over de Groote Aa of Kleine Dommel in Heeze.

5.14.2.006 t/m 009 De Voorten – 1 t/m 4

Vier kortvoorden over de waterloop Heivelden in Heeze.

5.14.2.010 bij Rul

Langvoort over de Groote Aa of Kleine Dommel bij Heeze.

5.14.2.011 bij Hout

Kortvoort over de waterloop Galders bij Heeze.

5.14.2.012 Leenderbrug

Kortvoort over de Sterkselsche Aa tussen Sterksel en Leende bij de latere Leenderbrug. Ook geheten Schillemansbrug. In 1517 lag hier al een bruggetje over de Aa; dit blijkt uit een oorkonde uit dat jaar.¹⁰⁸

5.14.2.013 Zuid van Sterksel

Kortvoort over de Sterkselsche Aa.

5.14.2.014 Rumpvoort

Kortvoort over de Sterkselsche Aa bij Heeze.

5.14.2.015 Oude Dijk

Kortvoort over de Kleine Aa bij Leende.

5.14.2.018 Bij de Achelse Kluis

Kortvoort over de Tongelreep, net ten noorden van de Achelse Kuils. Thans de Kluizerbrug, eerder ook Steenen Brug genaamd.

¹⁰⁸ Dekkers, 1996c, 11.

Thema: 15 Gegraven waterlopen

Gegraven waterlopen zijn grotere gegraven waterlopen waaronder kanalen. Behalve de turfvaarten van de Peel zijn er bij Eindhoven nog een aantal wateren gegraven. Het grootste project was de aanleg van de Zuid-Willemsvaart (met bijhorende kanalen) en later het Wilhelminakanaal. Ook is er veel gewerkt aan de kanalisatie van de Dommel. Voor de waterhuishouding van de watermolens werden wat kanaaltjes gegraven. We onderscheiden drie categorieën: bevaarbare kanalen of gekanaliseerde rivieren; gegraven molenwaters en ontwateringssloten die met ontginning en/of grensafbakening te maken hebben.

15.1 Kanalen

Scheepvaartkanaal of gekanaliseerde rivieren voor algemeen interlokaal transport, of speciaal voor turftransport (turfvaart). Secundair worden kanalen gebruikt voor watertransport, bijv. ten behoeve van vloeiwiden of ontlasting van rivieren.

5.15.1.001 Sterksels kanaal

Het kanaal van 6 km lengte loopt deels parallel aan het riviertje de Sterkselsche Aa. Dit kanaal werd gegraven tussen 1916 en 1920 in het kader van de ontginningswerkzaamheden van de NV 'De Heerlijkheid Sterksel' en het moest dienen voor de ontwatering van het Peelven en het Turfven bij Sterksel, samen 80 ha, die men wilde droogleggen. Men maakte hierbij gebruik van Belgische oorlogsvluchtelingen.

Afbeelding: Sterksels Kanaal nabij De Dreef (Google streetview 2024).

15.2 Molenloop

Kanaaltje gegraven bovenstrooms van een watermolen om die molen aan een groter hoogteverschil in waterstand te helpen. Molenlopen kunnen meer dan 1 kilometer lang zijn. Bij een watermolen is er soms maar een kort stukje molenloop.

15.3 Sloot / wetering

Hier worden de grote ontwateringssloten die met ontginning en/of grensafbakening te maken hebben bedoeld, niet de eindeloos talrijke gewone slootjes.

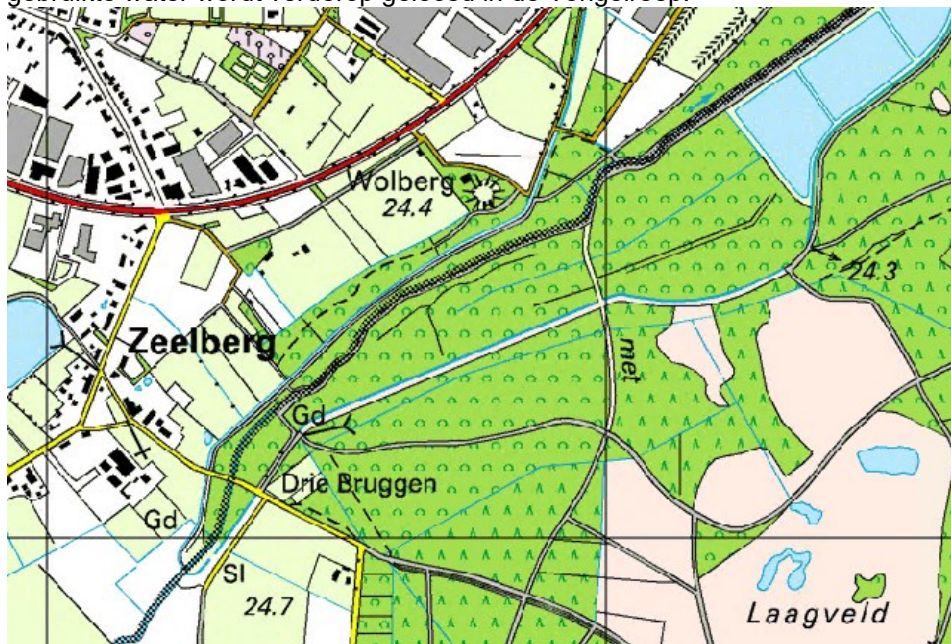
5.15.3.001 t/m 005 Gegraven waterlopen Heeze-Leende

Waaronder de Rielloop of Witte loop over de Strabrechtse Heide.

5.15.3.006 Weteringsloot of Bronzen sloot bij Tongelreep

Bij de huidige Drie Bruggen, drie kilometer stroomopwaarts van het viskweekcentrum, wordt de Tongelreep in drieën gesplitst: de witte sloot, de Tongelreep zelf met een twee meter lagere waterstand, en de bronzen sloot. Dit gebeurt door twee kanaaltjes langs de rivier te graven. De

namen witte sloot en bronzen sloot zijn verbasteringen van 'Weteringsloot' en 'de baron zijn sloot'. Er komt een slotenstelsel met sluisjes om het water en de waterstand voor de vijvers te regelen. Het gebruikte water wordt verderop geloosd in de Tongelreep.¹⁰⁹

Afbeelding: De Witte en Bronzen sloot bij de Tongelreep vanaf Drie Bruggen op de TopKaart van 2009.

Afbeelding: Zicht op de Witte sloot bij de Tongelreep vanaf het zuiden in 2023 (foto ODZOB).

15.4 Haven/kade/loswal

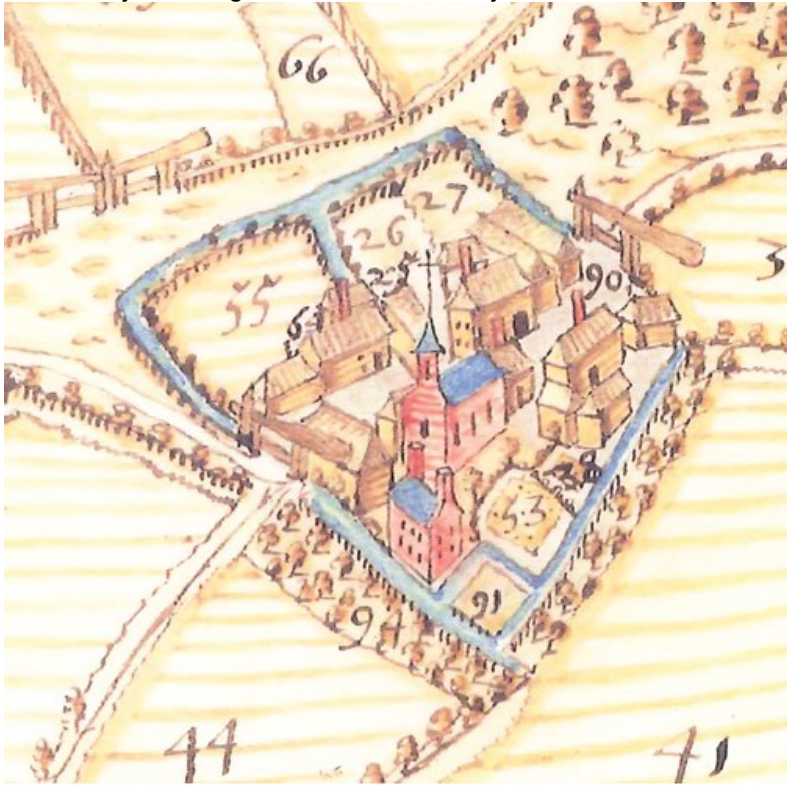
15.5 Grachten

5.15.5.001 Gracht Sterksel

Vierkante, dubbele omgrachting die rond de laat-middeleeuwse kern van Sterksel heeft gelopen.

¹⁰⁹ Canon van Valkenswaard, p. 147.

Een klein gedeelte zit nog in het Sterksels Kanaal bij de Averbodeweg en zuidelijk achter de bebouwing en kerkhof van de Averbode ligt nog een ondiepe greppel waar die nog herkenbaar is. Gedeeltelijk zal de gracht onder de P. Thijssenlaan zitten.

Afbeelding: Uitsnede van de dorpskern van Sterksel op de kaart van C. Lowis uit 1653 in het kaartboek van Averbode (uit: Van Ermen, 1997). De gracht rond het dorp is hierop goed te zien.

15.6 Sluis

Thema: 16 Molens

Onder molens verstaan we graanverwerkende en andere industriemolens die als zodanig herkenbaar waren. Op het platteland heeft een groot aantal molens gestaan. De oudste groep bestond uit de door rivierwater aangedreven molens. Sommige zijn zo lang geleden gebouwd en zo vroeg al weer verdwenen, dat er amper een duidelijk spoor van de vinden is: de "spookmolens". Mogelijk waren dat kleine molens die de concurrentie met de latere, grotere, molens verloren. Soms is uit archiefstukken alleen bekend dat er een molen was, maar is de exacte locatie niet bekend (hooguit alleen een globale locatie).

In eerste instantie heeft men voor aandrijving van de noodzakelijke molens gebruik gemaakt van waterkracht. Rond 1100 waren er in de Nederlanden al heel wat watermolens in bedrijf, rond 1300 nam de bouw van windmolens een vlucht. Aanvankelijk waren alle windmolens houten standaardmolens. Er kwamen echter in de Middeleeuwen al torenmolens voor in de regio. Vanaf 1680 werden steeds meer molens met een stenen romp en draaibare kap gebouwd. De bouw van zowel wind- als watermolens vereiste een relatief grote investering, die alleen door kapitaalcrachtige personen of instanties was op te brengen. De eerste molens zijn dan ook gebouwd door de adel die heerlijke rechten bezat en door grote kapittels en abdijen, zoals in Kempenland de abdij van Postel. Omdat deze investeringen hun rente moesten opbrengen, wendden vele eigenaars, zoals Postel, zich tot de hertog, om de plaatselijke boeren te verplichten om op de plaatselijke molen te laten malen. Dit waren de zogenaamde dwang- of banmolens.

Tot 1800 kon men dus niet vrijelijk molens oprichten en waren de mensen gedwongen om van bepaalde molens gebruik te maken, zelfs wanneer die erg onpraktisch gelegen waren. Na de opheffing van de heerlijke rechten en de belastingreglementen van de Republiek verzezen rond 1800 daarom molens op beter gekozen plaatsen, terwijl veraf gelegen molens buiten gebruik raakten of naar een betere plek verhuisden. In de tweede helft van de negentiende eeuw werd stoomkracht ingevoerd in het maalderijbedrijf, maar pas in de twintigste eeuw werden er veel oude molens opgeruimd. De meeste molens maalden graan tot meel. Sommige hadden een meer industriële taak: schorsmalen voor de leerlooiers, olieslaan, het vullen van textiel, het grutten van boekweit, zelfs het malen van snuif kwamen voor.

16.1 Windmolen

Door windkracht aangedreven graan- of industriemolen. Standaardmolen, later stenen molen; op het vlakke, op een berg of in een berg (beltmolen), al dan niet met galerij.

5.16.1.001 De Oude molen (zie ook 5.16.1.002)

De naam van het buurtschap Oude Molen doet vermoeden dat daar ooit ook een molen heeft gestaan. Hoe oud de vermelding "oude molen" is, werd door J. Coenen achterhaald door het raadplegen van de Bossche protocollen. 'In 1472 is er voor het eerst sprake van een huis "aen den auden Molenberch". In 1439 wordt nog gesproken van een huis aan de Molen en dan heeft men het over de Molenstraat.'¹¹⁰ De oude molen stond waar de wegen het Kruis, de Oude Molen, de lijkweg (die loopt naar de oude kerkhof) en nog een zandweg (die loopt naar de Hazenhurk) samen komen. Ze stond op de grond bij het latere café Van Stratum op het Kruis. Dat café is nu een woonhuis, Kruis 19. De samenloop van wegen is voor een koren molen wel de mooiste plek. Wanneer de molen naar meer midden op de akker verplaatst is, is onbekend: na 1472 in ieder geval.

NB: De huidige Molenstraat is de weg van de Jan Deckersstraat naar de St. Nicasijsstraat die vroeger Akkerstraat was en naar de molen aan de Ds. Kremerstraat liep.

5.16.1.002 Korenmolen in de Molenakkers (De Jonker)

In de Molenakkers stond de oude "heerlijke" windkoren molen van de heer van Heeze. Het kadaster van 1830 geeft voor dit perceel sectie F nummer 71 nog steeds de kasteelheer Jan van Tuyll van Serooskerken als eigenaar aan. In de volksmond heette deze molen De Jonker.¹¹¹ In de database

¹¹⁰ Coenen, 1998, 34.

¹¹¹ Coenen, 1998, 301.

voor verdwenen molens staat deze molen geregistreerd onder nummer 8910. De molen wordt daar getypeerd als een standermolen, die de functie van korenmolen had.¹¹²

Oudere gegevens komen uit een alleraardigste bron voor de bestudering van de lokale geschiedenis van gemeente Heeze-Leende, namelijk een kroniek uit 1842 met allerlei wetenswaardigheden aangaande de geschiedenis van Heeze. Deze bron meldt:

'1637: tusschen den 7e en 8e Augustus is de windmolen te Heeze, staande digte bij den Muggenberg, door den Blixem aan brand geslagen en tot pulver verbrand, zoo dat er niet zoo veel hout van is overgebleven dat er een paard vracht aan had. Zelve jaar heeft Antonius Joosten van Hout de windmolen van Heeze weder opgemaakt voor f 650.-; is met September begonnen en met Hezer kermis in het midden van October heeft dezelve weder gemalen en dus binnen de drie maanden naar het afbranden weder geheel opgemaakt geweest voor rekening en door orde van den Heere van Heeze.'¹¹³

Wanneer men spreekt over "De windmolen van Heeze" en tevens meldt dat die van de heer van Heeze is, moet het wel om de molen in de Molenakker gaan. Dat is 1 kilometer ten oosten van de Muggenberg. De nieuwe molen van 1637 werd een paar jaar later eveneens door bliksem getroffen:

'1651: tusschen den 12 en 13 Julij is de molen te Heeze door den blixem aan brand geslagen en geheel afgebrand. Dezelve stond digte bij den Muggenberg ter plaatse waar den vorige ook door den blixem is aangeslagen. Dezelve is door Antonis Joosten van Hout ter plaatse waar den tegenswoordigen molen staat sectie A No 780 weder opgebouwd, zoodat hij het volgende jaar om vasten avond weder gemalen heeft. De standaard steenbalk en ander zwaar hout daar toe gebruikt is te Varsel of Varksel onder Someren gehaald.'¹¹⁴

Fragment van kadastrale minuutkaart Heeze, sectie A., blad 2.

Merkwaardig is dat de kadasterkaart van 1830, noch enige van de latere topografische kaarten op A780 een molen aangeven! A780 is volgens het kadaster "huis en erf" in het gehucht Oude Molen, 700 meter ten zuidwesten van de molen in de Molenakkers. Gaat het misschien om een huisnummer? Of kwam schrijver alleen maar op dat perceel uit omdat de kadasterkaart er "Oude Molen" bij schreef?

De kroniek uit 1842 met allerlei wetenswaardigheden over de geschiedenis van Heeze is dus helaas ook een soms duistere bron. Zo is het vaak moeilijk vast te stellen wat er precies bedoeld wordt, of

¹¹² <http://www.molendatabase.org>

¹¹³ Van Moorsel, 1842, 12.

¹¹⁴ Van Moorsel, 1842, 15.

wordt de tekst later al te enthousiast begrepen. Dat lijkt het geval met het bericht dat in 1827 het huis van Gosewinus Sprengers aan de Ouden Molen geheel afgebrand was. Het huis werd blijkbaar niet opgebouwd. Vermoedelijk is de plek bekend gebleven als sectie A 311 of 312.¹¹⁵ Het kadaster vermeldt landbouwer Gosewinus Sprengers daarvan als eigenaar van een randje hakhout en een perceel bouwland. Dat is 850 meter westnoordwest van het gehucht Oude Molen!

De vraag rijst dan of hier sprake is van een verdwenen molen. De naam van het buurtschap Oude Molen doet vermoeden dat daar ooit ook een molen heeft gestaan. In het heemkundebld Heemkronyk is men op deze vraag ingegaan. De heer J.F. Hollanders, die lange tijd directeur van de afdeling Openbare Werken van de gemeente Heeze is geweest en in de buurtschap woonachtig is, vindt het waarschijnlijker dat het gaat om de molen van de Weibossen, dat is de korenmolen in de Molenakkers. Hij oppert de gedachte dat deze molen oorspronkelijk op het grondgebied van het gehucht Oude Molen heeft gestaan en dat dit gehucht er zijn naam aan ontleende.¹¹⁶ Het lijkt er sterk op dat de brand van 1827 bij Sprengers slechts in het gehucht of de streek Oude Molen gesitueerd werd, zonder dat die molen toen nog bestond. We hebben hier dus niet een spoor naar een nieuwe Oude Molen!

Op de plaats van de huidige twee woningen aan de Kruis 19 (voorheen 146) lag in 1830 een pand dat eigendom was van en bewoond werd door Arnoldus Scheepers. Hij was molenaar/particulier van beroep. Op deze plaats moet vroeger de herberg "De Roskam" hebben gelegen. In een openbare verkoop werd toen onder andere aangeboden: "een huizing, hof, aangelag enz. genaamd "den Roskam", gelegen te Heeze ter plaatse genaamd aan 't Kruys, onder den Oude Molen, belendend aan de een zijde de weduwe Wijnand van Dijk (nummer 148), d'ander zijde Arnoldus Deelen, van voren de straat, van achteren Gerrit Jan van den Berg. Op 14 november 1795 doet Hendrina Scheepers als weduwe van Antony Deelen afstand van haar tochtrecht (vruchtgebruik). Uit het huwelijk met Antony waren er geen kinderen. Daarom kwamen de goederen aan de kinderen van de broer en zus van Antony. Antony was op 17 juni 1719 in Heeze geboren als zoon van Willem Willem Deelen en Maria van Wetten. Hij trouwde op 16 mei 1753 met Hendrina Vincken die voor 1773 overleed. Hierna hertrouwde hij met Hendrina Scheepers en overleed zelf voor 1791. Hendrina Scheepers was weduwe uit een eerste huwelijk (23 januari 1757) met Gerrit Mathijs Deelen. Deze delen overleed op 22 november 1768. Hendrina was een dochter van Arnoldus Scheepers en Adriana van Asten. Hendrina Scheepers hertrouwde na het overlijden van Antony op 15 mei 1791 met Jan van Engeland die geboren was in Best en weduwnaar was van Johanna Janssen. Hij woonde al in Heeze waar hij molenaar was. Zijn eerste schoonvader Jacob Janssen was eveneens molenaar in Heeze. Deze "Roskam" moet dezelfde zijn als de "Roscamp" van Jan Pappen in 1595 en de herberg bij de telling van de schouwen in 1600. In januari 1582 is sprake van een Jan Pappen wonend tot Heeze in een herberge genaemt Den Roscamp. Jan is dan door troepen gevangen genomen. Inwoners van Heeze verklaren dat de herberg in het midden van dorp ligt aan de Heerbaene daer dyverssche weeghen bij malcander comen. Wanneer Jan Pappen weer vrij is gekomen is niet bekend, maar op 14 oktober 1582 legt Jan Emberssoen als waard of herbergier in de Roscamp nog een verklaring af. In 1596 is Jan Pappen nog steeds herbergier. In een verklaring wordt gesteld: "bij het huis van Jan van Pappen in de Venderstraat. Toen de gildebreders bij den cruyswech bij Jan Pappen gekomen waren". Daarna wordt niets meer in de archieven teruggevonden over deze herberg totdat hij in 1795 weer opduikt.¹¹⁷

Terug naar de echte molen in de Molenakkers. Kennelijk is de molen na 1472 op deze plaats herbouwd, na afbraak van de molen in het gehucht Oude Molen (zie: 5.16.1.007). Onbekend is hoe vaak de standerdmolen na 1651 nog hersteld of herbouwd is. De standerdmolen werd in 1898 vervangen door een beltmolen, een stenen molen, die de functie van korenmolen had. Deze molen staat in de database voor verdwenen molen beschreven onder nummer 2892. De zware storm van 14 november 1940 werd deze molen fataal. De molen sloeg op hol en brandde volledig uit.¹¹⁸

115 Van Moorsel, 1842, 46.

116 Henkens, 2002, 36 - 37.

117 Info Jo Schifffers 12-12-2011.

118 <http://www.molendatabase.org>

Afbeelding: Korenmolen en de Molen Akkers op de kadastrale kaart.¹¹⁹

5.16.1.003 Molen in de Broekakker of Zwaansche molen (Sectie A 3098)

In de Kronijk van Heeze wordt melding gemaakt van een molen te Oosterik. Gelegen tussen de Kerkpad en de Broekerstraat in de Broekakkers bekend als Sectie A 1516 (oud) en A 3098 (nieuw).¹²⁰ In de database van verdwenen molen staat deze molen geregistreerd als een korenmolen van het type grondzeiler (nummer 5984). De molen in de Broekakker van Leende werd rond 1800 gebouwd. Het was een houten achtkanter, in gebruik als graan- en pelmolen en mogelijk ook als zaagmolen. De molen verdween weer voor 1912. Voor meer informatie zie voetnoot.¹²¹

Het standaard overzichtswerk van de geschiedenis van Leende van de hand van streekhistoricus J. Coenen werpt meer licht op deze molen. De molen behoorde aan Willem Maas (Leende 1773 - 1839) die een brouwerij had op Oostrik. Hij plette de mout voor zijn brouwerij op deze Zwaansche molen. Willem Maas had diverse beroepen, zo was hij molenaar, bier- en azijnbrouwer, tapper, landbouwer en mouter. In 1853 besloot Tieleman Maas de molen volledig af te breken. De molen leverde hem meer kosten op dan voordeel, bovendien was Leende te klein voor twee molens.¹²²

Afbeelding: Zwaansche Molen op de kaart van Van der Voordt-Pieck van rond 1840.

¹¹⁹ Kadastrale minuutkaart Heeze sectie F blad 1.

¹²⁰ Van Moorsel, 1842, 88.

¹²¹ <http://www.molendatabase.org>.

¹²² Coenen, 1997, 259.

5.16.1.004 Molen Sint Victor te Heeze Leenderweg 14 Heeze¹²³

Rijksmonument nr: 21292.

Windmolen uit 1841.

De enige molen in Heeze die de tand des tijds heeft doorstaan. De molen heeft in vroegere tijden nooit een naam gedragen, maar later Sint Victor genoemd. De naam Sint Victor is afkomstig van de Romeinse kapitein, die in 290 vanwege een geloofskwestie tussen twee molenstenen werd gemarteld en tenslotte werd onthoofd. De naam zou verwijzen naar de voorzitter van de R.K. Molenaarsbond St. Victor, Harrie Trouwen.¹²⁴ Harrie Trouwen was de broer van de molenaars Sjang en Louis Trouwen. Daarom werd de molen later Sint Victor genoemd. Niettemin werd de molen in de volksmond "De Juffer" genoemd, ter onderscheiding van de standaardmolen van het kasteel, die aangeduid werd als "De Jonker" (zie 5.16.1.4.).

De molen is gebouwd voor de bezitter van de Heerlijkheid Sterksel, Pompen. Hij draaide voor het eerst in 1856 zodat het jaartal 1841 waarschijnlijk slaat op de windvaan op de kap van de molen te Nederweert van waar P. Trouwen in 1922 naar Heeze kwam. Voordien was de molen eigendom van de muldersfamilie Teeuwes geweest die na de brand in 1904 de molen aan de familie Van Asten had overgedaan welke laatste er na de herbouw in 1905 tot 1922 op maalde.¹²⁵ In de koopakte van 1905 staat het volgende vermeld: 'Een windgraan en schorsmolen met erf en bouwland, staande en gelegen te Heeze bij het dorp in Sectie C. nr. 1549 en 1297 tezamen groot 33 en 10 centiaren.'¹²⁶

Het betreft een ronde stenen beltwindkorenmolen die als graan- schors en oliemolen werd gebouwd. De oliemolen verhuisde in 1887 naar Nuenen, van de schorsmolen zijn nog resten te zien. Herbouw na brand in 1862 en 1905. De molenberg is 8 meter hoog en heeft een met een inrijpoort. De wieken maken een vlucht van 26 meter. Rondboogramen. Kap met dakleer.

In de molendatabase staat deze molen geregistreerd als een korenmolen van het type beltmolen (nummer 532). De landschappelijke waarde wordt als zeer hoog geclassificeerd. De geschiedenis van deze molen wordt uitgebreid uit de doeken gedaan in de database.

<http://www.molendatabase.nl/nederland/molen.php?nummer=532>

Afbeelding: Molen Sint Viktor te Heeze.

¹²³ H. van Asten, 2015: Oudememend Heeze 1900-1963, deel 1, 23-32; Groen 2022.

¹²⁴ Zoetmulder, 1973, 206.

¹²⁵ Zoetmulder, 1973, 404 - 405.

¹²⁶ Van Asten, 1980.

5.16.1.005. Heimolen Leende

Vanouds stond aan de westrand van de akkers van Leende op een van de hoogste stuifzandbergen - die als molenberg diende - de korenmolen de Heimolen. De oudste vermelding van de molen dateert van 1392. De molen werd toen door de executeur van het testament van bisschop Arnoud van Horne "onseren molen tot Leende" genoemd. Het was een voorganger van de standaardmolen die aan de rand van de heide stond. De heer verpachtte deze molen. Bovendien had hij ook het maalrecht, hetgeen hem maalgeld opleverde.¹²⁷ Op 20 juni 1754 brandde de standerdmolen af. Herbouw volgde als gesloten standerdmolen. Oorspronkelijk stond de molen op open heideveld, maar Staatsbosbeheer legde er het Leenderbos aan. Daarbij kwam dat molenaar Piet Kerkhofs, die sedert 1926 eigenaar was, na enkele jaren bij zijn woning een motormaalterij liet inrichten. De molen raakte in verval, maar in 1934 werd ze door Staatsbosbeheer gekocht en in 1937 gerestaureerd met een dakluifel boven het luiwerk en geheel met eiken schaliën aan de voorkant. Nu werd het een halfgesloten standerdmolen. In 1938 werd er weer op gemalen. In 1939 werden de wieken van stroomlijnneuzen voorzien. Op 14 november 1940 werd de molen echter door een zware storm volledig vernield.¹²⁸ 'In de heide tegenover het tegenwoordig de Jagershorst, nu eigendom van het Staatsbosbeheer, kan men in de met de grond gelijkgemaakte fundamenteën, de plaats nog terug vinden waar deze molen heeft gestaan.'¹²⁹

Op deze plaats is tegenwoordig het molenputmonument aanwezig. De molenput werd gebruikt om met het water daaruit de molenstenen te scherpen. Bij wegaanleg en de bouw van het Molenbergviaduct werd de Molenberg afgegraven. De molen stond vijftig meter zuidelijk van de huidige carpoolparkeerplaats, nabij het Molenbergviaduct. Bij de aanleg van dit viaduct en de verlegging van de Valkenswaardseweg, is de berg geheel weggegraven. Bovengronds is er dus niets meer van terug te vinden, behalve de molenput naast het fietspad naar de manege De Molenberg. Het is niet meer dan een ondiepe kuil die is begroeid met kreupelhout. Wellicht bevat het bodemarchief echter nog sporen van de talloze voorgangers van deze molen, in de vorm van een houten standerdmolen, en wellicht van de laatste molen die hier stond, een stenen bergmolen.¹³⁰

*Afbeelding: Heimolen Leende*¹³¹

¹²⁷ Coenen, 1997, 47.

¹²⁸ Zoetmulder, 1973, 206; [http://nl.wikipedia.org/wiki/Heimolen_\(Leende\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Heimolen_(Leende)); Coenen, 1997, 23.

¹²⁹ Van Helvoort, 1963, 21.

¹³⁰ Hagenaars, 1998, 93.

¹³¹ <http://www.molendatabase.org/molendb.php>

5.16.1.006 Reconstructie Heimolen De Jonker

Aan het Strijperpad, op een steenworp van het Strijper Sint Janskapelleke, is in 2010 de bouw van een windmolen gereed gekomen. Het betreft een getrouwe kopie van de standerdmolen die tot 1940 op de Molenheide van het Leenderbos heeft gestaan. Onderdelen van de oude molen die Staatsbosbeheer zorgvuldig bewaard had, mochten bij de herbouw gebruikt worden. In 1989 werd door Frans Hagenaars uit Leende het plan bedacht om de oude heimolen (zie 5.16.1.5. Heimolen Leende) na te bouwen:

'Het zou een kleinere uitvoering worden, maar toch groot genoeg om productie te maken en graan te malen. Nu - na twaalf jaar bezig te zijn geweest - is de stander en de constructie van de kast nagenoeg gereed. Kortgeleden werd de fundering gestort voor de poeren waarop de stander met de kast worden geplaatst. "Wij houden ons aan de oude bouwvoorschriften," zegt Frans Hagenaars. We proberen het niet beter te doen. Dat zou trouwens niet gaan. Het oorspronkelijke technische ontwerp van een Brabantse windmolen is perfect. Je kan de wieken van ijzer maken in plaats van hout en denken dat ze langer zullen meegaan. Dat laatste klopt, maar dan ontstaan er ergens anders weer problemen. Het ontwerp van de molen is door de eeuwen heen beproefd en vervolmaakt.'¹³²

Afbeelding: De gereconstrueerde Heimolen aan het Strijperpad (2025 via Google Maps).

¹³² Henkens, 2002, 38.

16.2 Watermolens

Door waterkracht aangedreven graan- of industriemolens. Enkele molens en dubbele molens. De oudste molens waren watermolens: molens die door het water van een beek of rivier aangedreven werden. De vroegste watermolen werd in Brabant bij Antwerpen vermeld rond 1250.

De Meijerij telde veel watermolens die gebruik maakten van de ruime en snelle aanvoer van water, van zowel het Kempisch Hoog als de Peelhorst. De westgrens van de Heeze – Leende wordt deels gevormd door de Tongelreep en midden door de gemeente lopen tal van beken genaamd de Aa. Een nadeel van watermolens was dat ze niet werden gebouwd van duurzame materialen, maar dat ze van hout werden gebouwd. Vanwege de blootstelling aan lucht en water, trad verwerking en rotting op. Watermolens vergden daarom voortdurend onderhoud, maar de voordelen waren groot. In een glooiend landschap kan waterkracht goed als energiebron worden gebruikt.¹³³

De molenaars hielden de waterstand zo hoog als voor het eigen bedrijf noodzakelijk geacht werd en zij bekommerden zich niet of nauwelijks om de overlast die dat bovenstrooms veroorzaakte voor de boeren. Keizer Karel V zou hier in 1545 paal en perk aan stellen door pere molen een maximaal maalpeil, de 'pegel' vast te stellen.¹³⁴ Door de ingrepen van de molenaar ontstond bovenstrooms van de molen een molenvloed met het opgehouden water en aanliggende landerijen die vaak overstromden. Benedenstrooms van de watermolen vinden we vaak een molenwiel, uitgewoeld door het onrustige water. De molenaar had er vaak het visrecht op.

5.16.2.001 Watermolen Strabrecht

Volgens de database van verdwenen molens heeft er onder Strabrecht een watermolen gelegen, geregistreerd als nummer 15011. De molen was gelegen op de kruising Strabegtschendijk en Kleine Dommel of de Rul, de Kleine Aa. Als bouwjaar wordt gegeven 1390, de molen is rond 1500 verdwenen. De molen wordt getypeerd als een onderslag watermolen.¹³⁵ Volgens streekhistoricus J. Coenen lag deze molen bij de Hofstad te Strabrecht en heette de weg erlangs de "oude dijk van de Molen". Hij dateert de molen als 14^e eeuw met een verdwijning in het begin van de 15^e eeuw.

Afbeelding: De vermoede locatie van de verdwenen watermolen op Strabrecht op de kadasterkaart van 1830.

Het perceel waarop de watermolen was gebouwd, was een leengoed van het kasteel van Heeze. Volgens het oudste leenboek van de Leen- en Laathof van Heeze, was de watermolen in leen uitgegeven door Dirk van Horne, heer van Altena.¹³⁶ In het leenboek van Rene van Renesse staat dat

¹³³ Bijsterveld, 2000, 198.

¹³⁴ Michels, 1993, 273.

¹³⁵ <http://www.molendatabase.org/>

¹³⁶ Coenen, 1998, 31

joncker Godert van Lanckvelt houder is van leengoet tot Heze onder Creyl bij den Gruyters Hoirick, welk leen gemeenlijk de Hoefkens wordt genoemd met den ouden molendijck ende hofstadt van den watermolen eertijds tot Strabrecht gestaan hebbende.¹³⁷ Na de dood van jonker van Lanckvelt heeft vrouwe Maria van Lanckvelt dit leen verheven op 10 januari 1658. Een extract uit het register der collaterale successien der vrije heerlijkheid Heeze-Leende van 1 april 1767 geeft aan: 'een perseel groese, de groote Scherfdonk, gelegen als voren, waarop een watermolen staat met de ene zijde aan de rivier, met de andere zijde aan de erven van wed. Mathys Adriaen Deelen.'¹³⁸ De molen was dus in 1658 al lang verdwenen.

5.16.2.005 Watermolen Kasteel Heeze

Volgens de database van verdwenen molens heeft er bij het kasteel van Heeze een watermolen gelegen. Deze vaststelling is gebaseerd op een oude inventarisatie van 42 watermolens in Noord-Brabant. De ligging is bij het kasteel, voorbij de samenstroom Groote Aa en Kleine Aa. In de database wordt als bouwjaar 1762 of eerder en is verdwenen tussen 1766 en 1832. Het betrof een onderslagmolen watermolen. Over de geschiedenis van de molen weet men het volgende te melden: 'In 1770 kocht Jan Maximiliaan Baron van Tuyll van Serooskerken, Heer van Vleuten en Westbroek, de heerlijkheid Heeze. In 1762 kocht hij er voor f 130,- een watermolen bij van J. de Jongh te Budel. Onbekend is het of een nieuwe of een gebruikte molen was. Op de kadastrale kaart van circa 1832 komt de molen niet meer voor, wel staat op de kadasterkaart nog een waterkolk aangegeven, die wellicht een restant van het molenwiel was.'¹³⁹ Volgens heemkundigen heeft deze watermolen gelegen op de volgende plaats: 'Vanaf de eerste platte brug in de Boschlaan nabij het kasteel Eijmerick in Heeze. De Groote Aa loopt hier onder de brug door en maakt dan 'n scherpe bocht naar rechts. De hoek die de beek hier maakt met het weiland wordt in de volksmond De Watermolen genoemd.' Het is een ideale plaats voor 'n watermolen. Er is wateraanbod vanuit twee verschillende beken.¹⁴⁰ Het ven de Halve Maan, dat in de nabijheid ligt, kan een restant van het molenwiel zijn.

Afbeelding: De vermoede locatie van de verdwenen watermolen bij Kasteel Heeze op de kadasterkaart van 1830.

16.3 Rosmolen

Door paardenkracht aangedreven graan of industriemolen. Vaak in een typisch veelhoekig gebouwtje of een "verdikking" van een ander gebouw.

¹³⁷ Zoals geciteerd bij Van Helvoort, 1965, 4.

¹³⁸ Zoals geciteerd bij Van Helvoort, 1965, 4.

¹³⁹ <http://www.molendatabase.org/>

¹⁴⁰ Brock, 1993a.

5.16.3.001 Rosoliemolen Dorpstraat 46 Leende

Volgens de kadastrale kaart uit circa 1832 lag er tegenover de kerk van Leende, ongeveer bij de Dorpstraat 46 een rosoliemolen. Perceel nummer 1481a (centraal rechts op onderstaande afbeelding), sectie A.

Afbeelding: Rosoliemolen tegenover de kerk van Leende.

16.4 Torenmolen

Molens met een stenen romp, die hier in de regio al in de middeleeuwen voorkwamen.

16.5 Motermolen

Vanaf 1846 komt de stoommachine de wind- en waterkracht aflossen, eerst in een bijgebouwtje van de oude molen. Vanaf 1907 ook “zuiggas”-motoren en later diesel en elektromotoren. Eerst worden er nog typische motermolengebouwen opgericht, later is een maalderij onherkenbaar. Het gaat om die typische motermolengebouwen.

16.6 Molenbiotoop

Gebied met straal van 600 meter rond een met windkracht aangedreven molen.

5.16.6.001. Molenbiotoop Molen Sint Victor te Heeze Leenderweg 14 Heeze

Zoetmulder heeft de landschappelijke waarde rondom/van de molen Sint Victor als hoog aangemerkt, ondanks het feit dat de silogebouwen van de aan de overzijde van de weg gelegen coöperatieve maalderij enigszins storend werken.¹⁴¹ Voor meer informatie over deze molen, zie 5.16.1.4

16.7 Molenberg

Natuurlijke of opgeworpen hoogte waarop een windmolen staat of stond. Ook de "belt" van een beltmolen.

5.16.7.001 Molenberg Sint Victor te Heeze Leenderweg 14 Heeze

Voor algemene informatie over deze molen zie 5.16.1.003

In een recent artikel van molenaar G. Sturkenboom, die al lang voordat hij als molenaar bij de Sint Victor betrokken was goed op de hoogte was van het reilen en zeilen van de molen, staat archeologisch waardevolle informatie. Allereerst begint hij met de opmerking dat de molen "St. Victor" in vergelijking met de meeste andere bergmolens een bijzonder hoge berg heeft. De berg is met een kleine 7 meter, samen met de molen van Ulvenhout, de hoogste (nog bestaande) bergmolen. Evenals "De Korenbloem" in Ulvenhout herbergt de "St. Victor" in de berg nog een tussenzolder.

141 Zoetmulder, 1973, 404 – 405.

G. Sturkenboom verhaalt over de restauratie die in 1983/ 1984 is uitgevoerd, waarbij een gedeelte van de berg aan de kant van de Leenderweg werd afgegraven; dit is de zuidoostelijke kant van de molen: 'Dit was nodig omdat de vleugelmuren aan beide zijden van de gemetselde toog opnieuw gemetseld moesten worden. Daarbij kwam de volledige toog en een gedeelte van de romp vrij te liggen (zie afbeelding 1 en 2 in desbetreffende artikel). Op afbeelding 1 is goed te zien dat na afgraving ter hoogte van de keermuur boven de toog op de romp een pleisterlaag zichtbaar werd in de vorm van een raam- of deuropening. Ook aan de binnenzijde van de romp bevindt zich een nis in dezelfde vorm. In ieder geval zou hieruit de conclusie kunnen worden getrokken dat er zich ter plaatse een raam- of deuropening bevonden heeft van de veronderstelde vroegere meelzolder (nu een verdieping hoger). Echter, van andere dichtgemetselde openingen is niets teruggevonden. Ook niet toen in 1995 de bezetting van de tussenverdieping volledig werd kaalgekap. Deze is daarna vervolgens weer aangebracht, echter met een kalkmortel, behorende bij het oorspronkelijke metselwerk van de romp. Op afbeelding 2, een detailopname rond de toog, is in het voegwerk boven de linkermuur van de toog een rechte lijn zichtbaar. Duidelijk is dat hier eerder een muur tegenaan gemetseld is geweest.'¹⁴²

Dit bracht onze molenaar op het vermoeden dat de toog pas later aangebracht is. In ieder geval is duidelijk dat de oorspronkelijke muren aan weerszijden van de inrijpoort vrijwel even hoog geweest zijn als de huidige hoogte van de berg. De berg is dus voor het aanbrengen van de toog (in 1905?) al even hoog geweest als in de huidige situatie. Onze molenaar veronderstelt dan ook dat er in de oude situatie waarschijnlijk vanaf de bouw in 1852 - ter overbrugging van de muren een - houten brug heeft gelegen: 'Aan de andere kant van de romp bevindt zich op de begane grond een dichtgemetselde toog van dezelfde afmetingen als diegene waardoor men nu de molen betreedt. Ik vermoed dat zich ook hier gelijksoortige muren en een brug bevonden hebben. Zoals nu nog op veel molens zou vroeger de "St. Victor" twee grote toegangen tegenover elkaar gehad hebben.'¹⁴³

Andere relevante informatie van de heer Sturkenboom is dat hij als vermoedelijk bouwjaar 1852 opgeeft en dat de molen werd gebouwd als wind-graan- en schorsmolen met daarbij een oliemolen. De molen kreeg dus drie functies.¹⁴⁴

Afbeelding: De molenberg van Sint Victor in Heeze duidelijk zichtbaar (foto Visit Heeze-Leende).

¹⁴² Sturkenboom, 2003, 14 – 15.

¹⁴³ Sturkenboom, 2003, 15.

¹⁴⁴ Sturkenboom, 2003, 13.

16.8 Molenwiel

Min of meer ronde waterplassen boven en benedenstrooms van watermolens, uitgewoeld door het onrustige water. De molenaar had er vaak het visrecht op. Niet te verwarren met het molenrad: dat is het rad waarin het water valt om de molen aan te drijven.

5.16.8.001 Molenwiel van de Watermolen Kasteel Heeze

Direct benedenstrooms van de samenstroming van de Kleine Aa en de Sterkselsche Aa, op welke plek de watermolen van het kasteel Heeze (5.16.2.5) vermoed wordt, ligt nog altijd het ven de Halve Maan. Dit kan een restant van het molenwiel zijn.

16.9 Molenvloed

Gebied bovenstrooms van watermolen dat door te sterke stuwing bij de molen wateroverlast kon hebben.

NB: verschilt van “Molenwiel”, want dat is een meest ronde kleine waterplas bij de uitloop van het molenrad of de bijhorende sluis; soms ook pal bovenstrooms van molenrad.

16.10 Watervluchtmolen

Molen die naar keuze op windkracht of waterkracht kan draaien. Kwam in Heeze – Leende niet voor.

Thema: 17 Gehuchten

Dit deel van Brabant is vanouds een gehuchtenland, met gemiddeld een dozijn gehuchten en één dorpskom per oorspronkelijke gemeente. Het begrip "gehucht" (buurtschap, herdgang) hoort specifiek bij het oude hoofdzakelijk agrarische landschap. Ieder gehucht beschikte over een groter of kleiner gebied met akkers, weiden, hooiland en in de Middeleeuwen een aandeel in de gemene gronden. Dit kan het gehuchttoebehoren genoemd worden.

Gehuchten die vooral uit boerderijen bestonden vertoonden een vrij open structuur. Iedere boerderij stond immers op een betrekkelijk groot erf (typische maat: 1 hectare) en daardoor konden ze niet dicht opeen geschoven worden. Vaak is de onderlinge afstand nog veel groter en is de ligging bij eigen grond blijkbaar een belangrijke factor geweest. Een straat verbindt in veel gevallen de boerderijen. In andere gevallen stonden de boerderijen met hun "voordeur" op de rand van een akkergebied (krans-akker-dorp) of op de rand van een stuk gemeenschappelijk gebruikte grond (krans-aard-dorp). Bij deze twee laatste vormen vinden we de boerderijen alle aan dezelfde kant van de straat, maar tevens waren ze verdeeld over meerdere gehuchten. In bijzondere topografische omstandigheden kan op deze wijze een driehoekige ruimte tussen boerderijen ontstaan zijn. Dat zijn geen "Frankische driehoeken", maar in de late Middeleeuwen of daarna gevormde pleinen, die qua genese verwant zijn aan de wegenwaaiers aan de rand van het cultuurland. Waar er dichte bebouwing optreedt, hebben we niet met boeren te maken. Het kan gaan om landarbeiders of wevers, maar ook (vooral in de dorpskommen) om renteniers, winkeliers, notabelen etc.

Niet alle gehuchten dateren uit de Hoge of Late Middeleeuwen. Naarmate de ontginningen voortgingen, ontstonden er ook nieuwe nederzettingen. Door het opschuiven van de heiderand kwamen ooit op die rand gelegen gehuchten midden in het boerenland te liggen en kwam er ruimte voor een nieuwe rij: "Heikant" is dan een typische benaming. Elders werd op vrij chaotische wijze een stuk heide ingenomen en bebouwd: de heidekrakers. In het bestaande cultuurland ontstonden nieuwe gehuchten door de splitsing van oude boerderijen, door het aankoeien bij een herberg of door het op een strookje langs de weg huisvesten van landarbeiders.

Op de erfgoedkaart worden twee referentieperiodes gebruikt bij het thema gehuchten en dorpen, namelijk de periode 1830 en 1900-1930. De situatie op basis van de kaart van 1832 wordt als onderlegger gebruikt voor de verwachtingswaarde hoog – historische kern. Als eerste meetmoment wordt 1832 (opname kadaster) aangehouden. De bewoonde erven van 1832 dienen als basis voor de gehucht-identificatie. De situatie van 1900-1930 is de tweede referentie waarbij de bewoning nader wordt getypeerd. Bij ieder bewoond erf is aangegeven tot welk gehucht en tot welke gemeente het behoorde. De in 1832 bewoonde erven kunnen archeologisch interessant zijn. Bovendien bestaat de mogelijkheid dat, als het bedrijf tot in de twintigste eeuw voortgezet werd, op het erf naast puin ook bodemverontreiniging wordt aangetroffen.

De gehuchten worden als volgt getypeerd:

groot dorp: meer dan 50 nederzettingseenheden (NZE), brede verzorgende functie, veel functies meervoudig aanwezig.

klein dorp: meer dan 25 NZE, verzorgende functies enkelvoudig aanwezig

groot gehucht: meer dan 25 NZE, geen verzorgende functie buiten een enkele herberg

klein gehucht: 10-25 NZE

huizengroep: 3-9 NZE.

verspreide bewoning aan straat: Van belang is dat de "verspreide bewoning aan straat" in veel gevallen de gedaante is waarin oude, niet erg uitgegroeide, agrarische gehuchten in de vroege negentiende eeuw nog voortbestonden

compact aan straat: enkele verdichtingen in de verspreide bewoning, meestal aan een weg.

verspreid: soms erg eenzaam gelegen losse NZE, bijv. boswachter, veerhuis, paardenwisselstation.

Bij het typeren van gehuchten is het van belang op welk moment we de situatie beoordelen. Een gebied met verspreide bewoning in 1832 kan tegen 1900 enkele gehuchten bevatten, een groep boerderijen die in 1832 als "verspreid langs straat" (verder dan 100 meter uit elkaar dus) getypeerd

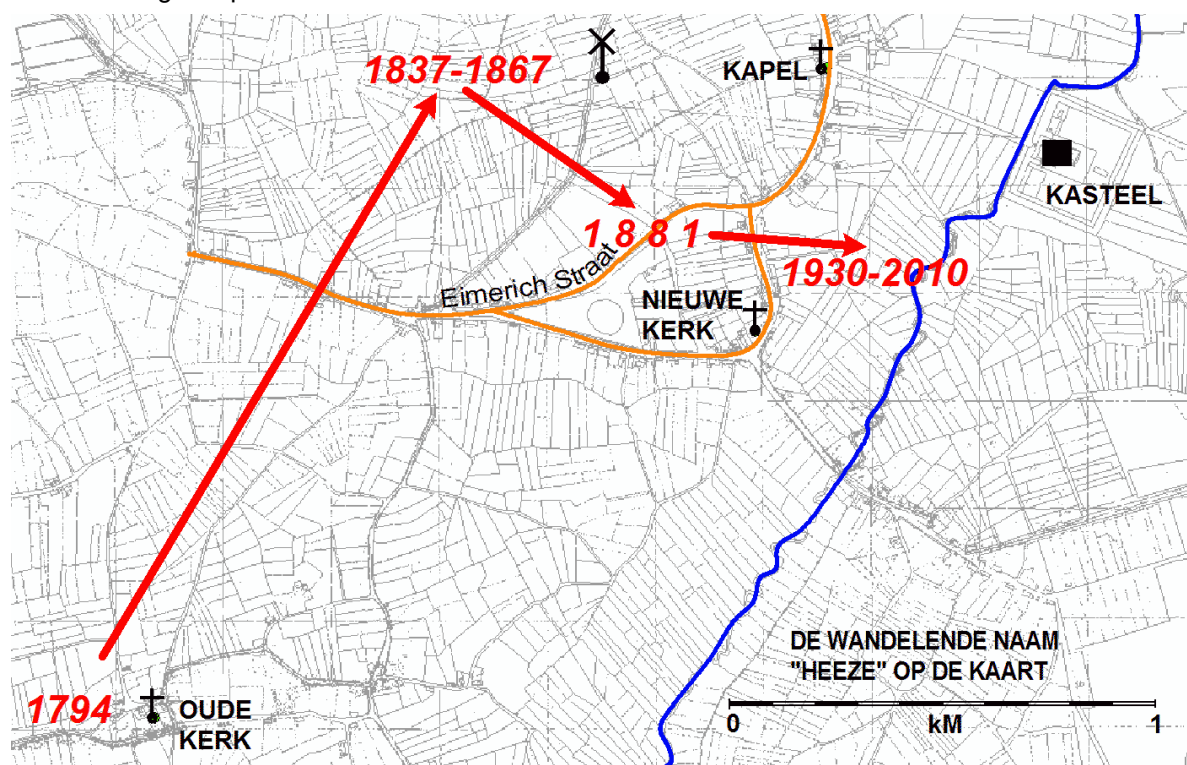
wordt, kan doordat er huizen en boerderijen tussengevoegd zijn, in 1900 of 1930 als klein of zelfs groot gehucht (onderlinge afstanden minder dan 100 m) getypeerd moeten worden.

Algemene typering

De opvattingen over godsdienstvrijheid in de Republiek der Verenigde Nederlanden waren misschien vergeleken met wat elders toen in Europa gebruikelijk was erg "vrij", maar in onze moderne ogen haperde er toch wel heel wat aan die vrijheid. Alleen de leden van de enige als juist ervaren kerk, de gereformeerde, hadden werkelijk alle mogelijkheden voor het uitoefenen van hun geloof en het betrekken van overheidsbaantjes. De katholieken in Staats-Brabant moesten na 1648 in het verborgene hun kerkdiensten houden en ze waren van alle overheidsfuncties uitgesloten. Na 1672 werd het mogelijk om in het opene een schuurkerk te hebben en gebruiken. De oude parochiekerk werd toen al een tijdje gebruikt door de vaak erg kleine protestantse gemeenschap en daarvoor was dat oude gebouw veel te groot. Het verval zette in en bij die gebouwen had de katholieke gemeenschap verder niets te zoeken dan de graven van hun overledenen.

De schuurkerk kon onder deze omstandigheden kristallisatiekern worden voor een nieuwe dorpskom, zeker als ze na 1800 in gebruik bleef en door een echte kerk vervangen werd. Zo konden dorpskommen ontstaan op forse afstand van de oude kerk of wat daar van over was, ergens in de akker. In Gemonde gebeurde dat op 750 meter afstand, in Haaren bedraagt die afstand één kilometer, in Klein Zundert en ook in Heeze zelfs ruim anderhalve kilometer. In Heeze kwam de kom in het oude gehucht Eimerik.

In Heeze zien we bovendien nog een storend fenomeen voor wie op zoek is naar de oude dorpskom: het toekennen van de gemeentenaam aan de dorpskom door cartografen die bovendien zo'n naam over de kaart laten wandelen. De nieuwe dorpskom bij de tot echte kerk uitgebouwde schuurkerk in Eimerik kreeg zo op den duur de naam Heeze.

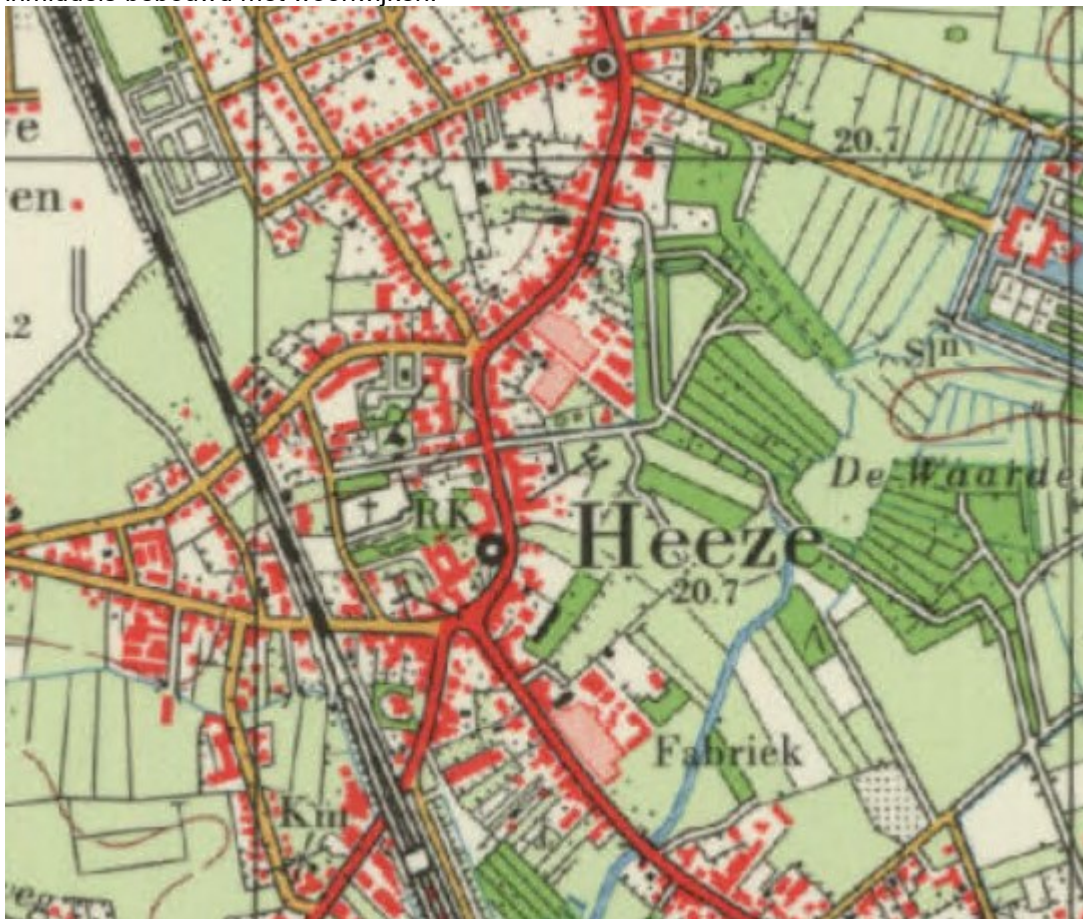

Verhees zette de naam Heeze op zijn Meierijkaart van 1794 nog bij de oude kerk. Op het kadastrale minuutplan van ca 1828 staat bij die kerk: "Kerkhof gehucht", terwijl Eimerik gewoon Eimerik heet en een al druk bebouwde Eimerikse Straat heeft. De militairen die in 1837 de topografische kaart opnemen, zetten bij de oude kerk de naam Kerkhof, en op de grote openakker van Eimerik de gemeentenaam "Heeze". Op de gegraveerde kaart van 1881 is die naam dicht naar de kerk op Eimerik geschoven om op de kaart van 1930 zelfs tussen die kerk en het kasteel te belanden. Daar, net naast de nu grote dorpskom, staat die naam ook in 2010 nog op de topografische kaart. De oude gehuchtnaam leeft alleen nog voort in de naam Emmerikse Straat voor een klein stukje van die ooit

zo lange gehuchtstraat. Hier in Heeze zien we mooi hoe bij de schuurkerk een nieuwe dorpskom ontstaat waaraan rond 1900 de gemeentenaam als dorpsnaam gegeven werd, waarbij de oude gehuchtnaam haast geheel uit beeld verdwijnt.

Het laatste kwart van de 19^e eeuw en de eerste decennia van de 20^e eeuw staan te boek als een periode waarin in Nederland grote veranderingen plaatsvonden. Deze ontwikkelingen, dikwijls aangeduid als 'modernisering', behelsden vooral in Zuid-Nederland een sterke economische en demografische groei. Door de daling van de sterftecijfers groeide de bevolking van Nederland in dit tijdvak zeer sterk.¹⁴⁵ Vooral in het katholieke Brabant groeide de bevolking explosief. De huisnijverheid bood soelaas voor deze enorme bevolkingsaanwas. Aan het begin van de 20^e eeuw was er vooral sprake van huisindustrie (leer, schoenen, sigaren, klompen et cetera). Uit de huisindustrie ontstonden in de loop van de 20^e eeuw grootschalige industriële activiteiten.

In Heeze ontstonden twee grote weverijen die het dorpsbeeld veranderden. Aan de Kapelstraat was dat Koninklijke Bandfariet Vullings die in de tachtiger jaren van de 20^e eeuw werd gesloopt. Het bedrijf kreeg vanuit Heeze ook vestigingen elders in het land en België. Aan de Nieuwendijk lag de grote weverij van Van Engelen en Evers. Heeze werd zelfs een industriedorp genoemd. Op iedere fabriek werkten een paar honderd mensen. Voor die tijd meer dan een beetje en in Heeze ontstond een redelijk forse woningnood. Beide fabrieksterreinen zijn in de 20^e eeuw ook weer verdwenen en inmiddels bebouwd met woonwijken.¹⁴⁶

Afbeelding: Heeze op de topografische kaart van 1980 met daarop onder andere de fabrieksterreinen aan de Kapelstraat en Nieuwendijk.

Bij de cultuurhistorische inventarisatie die ten grondslag ligt aan de erfgoedkaarten is het juist te doen om het fysieke aanzien van de dorpen en het omringende landschap. Vandaar dat de periode rond 1830 hier als eerste ijkpunt is gekozen.

¹⁴⁵ Blom en Lambert, 2006, 327 - 328.

¹⁴⁶ Info mail J. Schifflers d.d. 14-12-2011.

17.1 Groot dorp

5.17.1.001 Emmerik, Heeze (=Heeze)¹⁴⁷

In 1830 bestond Eimerich, zoals het kadaster deze nederzetting noemt, uit een gebogen Eimerichstraat langs de zuid en oostrand van de grote open akker van Heeze, plus nog de "Zuid Eimerichstraat" ten zuiden en oosten van een grote driehoekige ruimte met waterpoel, 't Vorschven. De huidige Oude Stationstraat en de Nieuwendijk hoorden ook tot de Emmerikstraat, evenals de Jan Deckersstraat. Vóór ca. 1930 was er ook nog sprake van een Noord-Emmerikstraat die bestond uit de huidige Schoolstraat en de Kapelstraat tot aan de kapel (protestantse kerk).

Ter hoogte van het kasteel van Heeze staat de kapel, in het zuiden de Rooms-Katholieke kerk met pastorie. Tussen die twee punten was de straat het dichtst bebouwd, maar ook richting Oude Molen zette de bebouwing zich voort. In totaal gaat het om zo'n 50 boerderijen, huizen, de kerk, pastorie en de kapel. De straat grensde deels aan de open akker en ook tussen de twee Eimerikstraten in het zuiden lag nog een stuk open akker. Tussen de straat en de beek, een afstand van 400 meter, lagen vooral graslanden. Het kasteel en de Sint Antoniuskapel lagen op Emmerik. Nabij de kapel lagen enkele brouwerijen, herbergen en diverse huizen. Het buurtschap de Voort was het deel van Emmerik dat in de nabijheid van de huidige kerk lag. Hier stonden enkele huizen, er was echter geen lintbebouwing van de omgeving van de kapel tot aan de Voort. Het woord "voort" wijst op een doorwaadbare plaats in de rivier.

De secretaris, de drossaard en de schoolmeester woonden oorspronkelijk in de buurtschap Kerkhof, dat is 1,5 kilometer zuidelijker. In de eerste helft van de 17^e eeuw woonden de secretaris en de drossaard op Emmerik bij de kapel of soms zelfs op het kasteel.¹⁴⁸ Emmerik was een deel van het dorp Heeze dat in de loop van de geschiedenis steeds belangrijker werd. In het zuidoosten van Emmerik verrees na 1672 een schuurkerk die later vervangen werd door een echte kerk die als kristallisatiepunt voor de verdere uitgroei van de nederzetting ging dienen. Het gehucht is nu geheel opgenomen in de kom van Heeze waar nu alleen nog de Emmerikstraat (westelijk deel van de oude "Zuid Eimerichstraat") de herinnering aan dit oude gehucht levend houdt.

Afbeelding: Emmerik op de historisch topografische kaart van 1840, schaal 1:25.000.

¹⁴⁷ H. van Asten, 2017: De kleurrijke historie van Van Engelen & Evers in Heeze, Heeze, p. 61.

¹⁴⁸ Coenen, 1998, 67.

Emmerik komt in de 1364 voor als "Eymerick" en in 1410 als "Eymeric". Omtrent de verklaring van de naam bestaan verschillende opvattingen. Van Oosterhout bracht de naam in verband met "hemmerick", dat gemeenschappelijk weiland betekent. Prof. Edelman zocht eerder in de richting van de voornaam Heymerik, die in Heeze in de 15^e eeuw nog voorkomt. Bij de verklaring voor de Duitse plaatsnaam Emmerich wordt verwezen wordt naar een Vroegmiddeleeuwse voornaam Embrico.¹⁴⁹

Het noordelijke deel van Emmerik valt binnen het waardevolle dorpsgezicht "Oude dorpskern Heeze" (HK-HS-13).

Afbeelding: het noordelijke deel van Emmerik richting Strabrecht op de kaart van 1832.

Heeze wordt ook wel de parel van Brabant genoemd. Deze titel heeft zij te danken aan het feit dat zij haar landelijke karakter heeft weten te bewaren:

'Vanwege de terugloop van de bevolking en de economische crisis in het laatste kwart van de 19de eeuw, veranderde het dorp Heeze nauwelijks. In vergelijking tot Leende, waar veel boerderijen en huizen door brand verloren gingen, bleef Heeze haar landelijke karakter goed behouden. Er kwam wel wat industrie bij, maar de bebouwing van de gehuchten bepaalde voor een groot gedeelte het aanzien van het dorp. Langgevelboerderijen met strooien daken en boerenerven met turfschoppen en mutserdmijten waren beeldbepalend. Veel van de boerderijen waren oud. Het leek alsof de tijd had stilgestaan, zo landelijk lag het dorp erbij. Omstreeks 1900 begon een heropleving van de economische bedrijvigheid. Er werden veel nieuwe huizen gebouwd en boerderijen werden gemoderniseerd. Toch bleven nog diverse oude karakteristieke panden bestaan, waardoor Heeze een schilderachtig dorp was. De uitgestrekte heidevelden, de bossen en het kasteel versterkten dat beeld. Er begon zelfs toerisme op te komen. Inwoners van Amsterdam en Den Haag gingen in de zomermaanden in Heeze op vakantie. De twee hotels van het dorp, te weten De Pelikaan en Van den Berg, waren soms al maanden van te voren volgeboekt. Het natuurschoon in en om Heeze had zo'n goede klank dat Heeze de naam "Het Noordbrabantsche Zeist" kreeg".¹⁵⁰

5.17.1.002 Leende-dorp, Leende

De kadastrale kaart van 1830 toont Leende als de dicht bebouwde Leenderstraat van bijna een kilometer lengte tussen De Akker aan de westzijde en de Broekakker aan de oostzijde, op 350 tot 600 meter afstand tot de beek de Kleine Aa. Halverwege is er een klein rechthoekig marktplein waaraan ook de kerk staat. Aan de zuidzijde sluit op de lange Leenderstraat een wat warrig straten patroon aan dat wat minder dicht bebouwd was. Het geheel omvatte misschien wel tegen de 100 woningen en

¹⁴⁹ Coenen, 1998, 33.

¹⁵⁰ Coenen, 1998, 264.

boerderijen. Leende bestond tot de tweede helft van de 20^e eeuw nog steeds uit die langgerekte, kronkelende straat, ook wel Leenderstraat genoemd. Het begrip Leenderstraat wordt door streekhistoricus J. Coenen vergeleken met Strijperstraat en "Oosterwykschestraet". Het was niet zozeer de aanduiding voor een straat of weg, maar eerder voor een gehucht of huizengroep. In Leende hebben deze straten de betekenis van delen van het dorp. Het waren administratieve eenheden voor het ophalen van de dorpsbelastingen, het beheer van de cijnsgronden en andere gemeenschappelijke activiteiten. Het voorkomen van de naam Leenderstraat duidt dus niet zozeer op een toponiem, maar op het bestaan van deze administratieve eenheid. Deze naam komt al in 1464 voor.¹⁵¹

Geheel Leende-dorp valt binnen het waardevolle dorpsgezicht "Oude dorpskern Leende" (KP-HS-02).

Afbeelding: Markt van Leende rond 1915 (beeldbank RHCE)

Afbeelding: Leende op de historisch topografische kaart van 1840, schaal 1:25.000.

¹⁵¹ Coenen, 1997, 40.

5.17.1.003 Strijp (Leenderstrijp), Leende

De naam Stripe, Strijpe en soms Streep wijst op de betekenis van het woord Strijp. Het gaat hier om langgerekte percelen grond, die ook wel strepen worden genoemd. Dergelijke percelen komen heel veel voor op de oude open akkers, niet alleen hier in Strijp, maar in heel Zand-Brabant en daarbuiten. Als plaatsnaam komt Strijp onder andere voor in Eindhoven vanaf 1225 en als gehuchtnaam in Aarle-Rixtel bij het kasteel Croij. In Leende komen we onder andere het toponiem de Langakkers tegen, dat feitelijk hetzelfde is als 'streep, strijp'.¹⁵²

Zowel Heeze als Leende hebben waarschijnlijk een vroegmiddeleeuwse nederzetting gehad. De vroegmiddeleeuwse nederzetting in Leende moet worden gezocht op de hoger gelegen akkerlanden en in het ondergestoven landbouwgebied ten westen van Leenderstrijp:

'In Leende is een deel van de oorspronkelijke nederzetting door de verdroging in de Late Middeleeuwen verdwenen. Die verdroging leidde daar tot stuifzanden, die uiteindelijk het oude landbouwgebied bedekten. Wel werden sporen van Merovingische grafvelden teruggevonden, die kunnen wijzen op een naburige nederzetting uit de 7de of 8ste eeuw. Helaas zullen deze nederzettingssporen grotendeels verloren zijn gegaan, omdat tijdens de ontginningen in de dertiger jaren veel van de ondergrond werd verstoord, zodat daar sporen van huisplattegronden moeilijk te vinden zullen zijn. De nog aanwezige sporen zitten onder de dikke esgronden verborgen.'¹⁵³

Leenderstrijp heet op de kadasterkaart van 1830 kortweg Strijp, zoals het nu ook weer genoemd wordt. Centraal in de nederzetting lag de 400 meter lange Strijperstraat, op zo'n 300 meter afstand van de beek de Strijper Aa. Aan de zuidzijde. Waar het kadaster Strijp Gehucht" noteerde, splitst die straat in 4 uiteenwaaierende banen waaraan ook boerderijen staan. In de uitwaaiering komen meerdere driehoekige pleintjes voor. Het geheel omvat ruim 50 boerderijen en huizen. Strijp heeft ook een kapel, maar die staat 700 meter ten westen van de wegensplitsing, in de akker en haast aan de oude heiderand. Dit gehucht van Leende zou vooral tot ontwikkeling zijn gekomen in de 18^e eeuw. De structuur van verspreid staande boerderijen tussen het Leenderbos en de Strijper Aa, gelegen aan enkele elkaar kruisende wegen, is opmerkelijk gaaf bewaard gebleven.¹⁵⁴

Een van de genoemde driehoeken heet het 'Kaetsveld'. Dit wordt als het centrum van deze aloude buurtschap gezien. Het 'Kaetsveld' is een driehoekig pleintje, ook wel 'pleatse' genoemd. De 'pleatse' of 'heuvel' is karakteristiek voor de Brabantse akkerdorpen en bestaat uit een driehoekige, openbare ruimte. Deze ruimte deed oorspronkelijk dienst als gemeenschappelijke verzamelplaats voor het vee. De driehoekige vorm heeft vermoedelijk een functionele betekenis gehad: het vee werd door de wigvormige uiteinden naar de weide- of heidegronden gedreven en kwam daar 's avonds weer terug. Het was tevens een ontmoetingsplek voor de dorpelingen, om zaken te bespreken, om te buurten.¹⁵⁵

In het verleden waren er meerdere gebieden waar men de valkerij beoefende, zoals Waalre en Leenderstrijp. De valkeniers van Leenderstrijp werkten eveneens aan de hoven in Europa. Veel van zijn vroegere rijkdom heeft Strijp te danken van de 'Groote heiden' in het westen. Tot aan het begin van deze eeuw was deze heide eigendom van de heer van Heeze en Leende. Niet alleen graasden daar de schapen van de boeren, maar ook werden er door de Strijper valkeniers de valken afgericht voor de jacht. In de Zaalstraat te Strijp heeft de bekende valkenier Francis Royaers gewoond. Philips baron van Leeftaale, heer van Waalwijk en Beek bij Aarle, vermeldt rond 1645 over Leende: 'sijnde eene vermaerde pleatse door de valckenieren, die daar veele wonen ende bij alle vorsten en princen de gansche weerelt door, jae bij den Turckschen keiser selfs gaan dienen.'¹⁵⁶

In de omgeving van Leende en Leenderstrijp werden vele valken gevangen voor de vorsten in Europa. Het betrof over het algemeen slechtvalken. Voor de grotere valken trok men naar het hoge noorden. Zo reisden Strijpse valkenvangers voor de witte geervalk naar IJsland, in die tijd een immense onderneming. De grauwe geervalk werd gevangen in Noorwegen en Zweden. Valkeniers

¹⁵² Coenen, 1997, 40.

¹⁵³ Coenen, 1997, 23.

¹⁵⁴ Kolman e.a., 1997, 243.

¹⁵⁵ Van Dijk, 1985, 16.

¹⁵⁶ Zoals geciteerd bij: Van Gerven, 1998, 99.

waren bepaald niet onbemiddeld, ze beschikten vaak over veel geld dat zij bij verschillende gemeenten tegen een hoge rente uitzetten.¹⁵⁷

Geheel de oude kom van Leenderstrijp valt binnen het waardevolle dorpsgezicht “Buurtschap Leenderstrijp” (KP-HS-01).

Afbeelding: Leenderstrijp op de kadasterkaart van 1830.

17.2 Klein dorp

Pm.

17.3 Groot gehucht

5.17.3.001 Ginderover, Heeze

Ginderover was het gehucht dat aan de overzijde lag van de Aa en zich uitstreckte tot aan de woeste gronden. Ginderover komen we aan het einde van de 15^e eeuw tegen als Ghynderover. De naam verwijst naar een buurtschap dat vanuit het dorp over een rivier ligt. Nabij Ginderover lag een cijnsgoed dat werd aangeduid met de naam Ginder Beneden. Hier hebben we te maken met een aanduiding vanuit een bepaalde gezichtshoek.¹⁵⁸

In 1830 telde Ginderover ongeveer 25 boerderijen en huizen, alle langs dezelfde straat die op de brug over de Kleine Aa uitkwam en vervolgens bij de (schuur)kerk van Heeze. Aan de zuidzijde van deze straat lag een uitgestrekte open akker, aan de noordzijde lagen alleen omheinde akkers.

¹⁵⁷ Coenen, 1997; Bekkers, 1995, 32 - 38.

¹⁵⁸ Coenen, 1998, 34.

Afbeelding: Bij Ginderover splitst de weg naar Someren en Sterksel; situatie rond 1930 (naar Coenen 1998).

5.17.3.002 Kreijl, Heeze

In 1830 was Kreijl een straatgehucht met ruim 25 boerderijen en huizen, te midden van de open akkers; de grote Akker van Heeze in het zuiden en voorts de Braakakkers, de Luchtakkers, de Molenhoeven en de binnenvelden. De 1,5 kilometer naar het noordwesten gelegen eenzame hoeve Meel werd ook tot Kreijl gerekend. Een andere belangrijke hoeve, "De Hoef" op de kadasterkaart en Baxhoeve op latere kaarten, lag daarentegen juist in het gehucht. Deze buurtschap zou in de 16^e eeuw nog maar zes huizen geteld hebben. Al in de 19^e eeuw had Kreijl een onregelmatig gevormd ruim groen plein met bomen erop en enkele boerderijen er omheen.

De naam Kreijl komt het eerst voor in 1410 als "Creyel", later ook als "Kreyelt". Namen die eindigen op een "l", wijzen op de uitgang "lo". Dit zijn meestal bosnamen. Als gehuchtnaam treffen we Kreijl ook aan in andere delen van Nederland, zoals Limburg, Overijssel en Noord-Holland. Bij Winterswijk komt de naam in 1297 voor met als betekenis kraaienbos.¹⁵⁹

Afbeelding: Kreijl op de Bonnekaart van rond 1900.

¹⁵⁹ Coenen, 1998, 34.

5.17.3.003 Oosterik, Leende

Oosterik is in hoofdzaak een akkerrandnederzetting met zo'n 25 boerderijen en huizen gegroepeerd over 750 meter langs de Oosterikstraat en nog enkele langs de Oosterikkerdijk die naar een oude voorde, later brug over de Leender A leidt. Aan de westzijde ligt het grote openakkergebied van Leende, aan de oostzijde liggen nog wat omheinde akkers en dan volgt het beekdal.

De bebouwing van Oosterik is na branden in 1925, 27 en 28 geheel vernieuwd, maar veel oudere bomen zijn wel bewaard gebleven.¹⁶⁰ Oostrik is een van de drie oude hertgangen van Leende en dus een der oudst bewoonde plaatsen van Leende. Het wegenbeloop is zeer kenmerkend voor een oude nederzetting. Speciaal het pleintje voor het Brouwershuis duidt daarop. Bij een inventarisatie van monumenten in Leende in 1990 wordt opgemerkt dat de "aankleding" van het pleintje wellicht nader aandacht zou kunnen krijgen om de authenticiteit meer te benadrukken.¹⁶¹ De gemeente Heeze-Leende ziet Oostrik als een belangrijk cultuurhistorisch ensemble.

Volgens J. Coenen wordt Oostrik voor het eerst vermeld in 1410 als Oesterwijn. Er zijn nog talloze andere schrijfwijzen voor de weg over de rivier naar Oostrik, zoals Oesterrijckerdijk, Oosterick en Oisterwykschestraet. De oudste schrijfwijzen komen sterk overeen met de huidige plaatsnaam Oisterwijk bij Tilburg. De betekenis van de gehuchtnaam is identiek. "Oister" of "oester" wijst op een oostelijke ligging. De benaming "wijk" wijst op een nederzetting. Oostrik betekent dus een oostelijk gelegen nederzetting. De westelijk gelegen nederzetting zou Boschhoven kunnen zijn (5.17.3.16).¹⁶²

Het zuidelijk deel van Oosterik valt binnen het waardevolle dorpsgezicht "Oude dorpskern Leende" (S303).

Afbeelding: Oosterik op de kadasterkaart van 1830.

5.17.3.004 Rul, Heeze

Het gehucht Rul telde rond 1830 ruim 20 boerderijen en huizen die alle langs de Koestraat lagen, over een afstand van 600 meter, en langs de weg naar Strabrecht, nu Vesterikstraat genaamd. Het

¹⁶⁰ Anonymus, 1984b, 11.

¹⁶¹ Anonymus, 1990, 4.

¹⁶² Coenen, 1997, 40.

gehucht ligt op de noordoosthoek van de open akkers genaamd de Mortelakkers en de Hoge Akkers en is dus weer een typisch akkerrandgehucht. Vanaf die hoek liep een "dijk", thans genaamd "Rul" dwars over het beekdal naar de Strabrechtse Heide. Sommige boerderijen stonden met hun kopgevel, anderen met de lange gevel aan een mulle zandweg. Het oude agrarische karakter van Heeze is vooral terug te vinden in de buurtschappen Euvelwegen, Heezerenbosch, Kerkhof en Rul, waar zich nog uit de 17^e eeuw daterende boerderijen van het zogenaamde langgeveltype bevinden.

De Aa die langs het gehucht stroomt, werd soms de Rul genoemd, een gebruikelijke algemene beeknaam. Het gehucht is daar blijkbaar naar genoemd. Het gaat hier om een bos bij een riviertje.¹⁶³¹⁶⁴

*Rul rond 1910.*¹⁶⁵

5.17.3.005 Strabrecht, Heeze

In 1830 bestond Strabrecht uit ruim 45 boerderijen en huizen langs de oostrand van de grote open akker van Heeze, op 700 meter van de Groote Aa of Kleine Dommel. In die brede strook lag zelfs nog een kleine open akker. De centrale weg van dit gehucht is 650 meter lang. Hij begint aan de kapel en sluit in het noorden aan op de Strabrechtse Dijk die over de beek naar de heide voert. Aan de beekovergang lag in de Middeleeuwen een watermolen waarvan de resten nog in de 17^e eeuw zichtbaar waren (zie thema 16). Halverwege de Strabrechtsestraat is er een driehoekige ruimte, nu het Strabrechtplein genaamd. Strabrecht was een van de mooiste plekjes van Heeze, een oeroude nederzetting waar de tijd was blijven stilstaan. Hier konden de schilders uit de Haagse en Amsterdamse scholen zich uitleven (voor de kunstenaarskolonie zie 5.27.22.3 Hotel Barendsma).¹⁶⁶

Er bestaan diverse schrijfwijzen voor het gehucht, zoals Straberch, Straebergen, Straebrecht, Straetberch, Straaprecht, Strabregt en Straborch. Prof. Edelman wijst op het feit dat "brecht en bracht" bosontginning betekenen. "Stra" verklaart hij als straat.¹⁶⁷ In Strabrecht is de kleine 'plaetse' om de structuur van het dorp nog zichtbaar. De 'plaetse' of 'heuvel' is karakteristiek voor de Brabantse akkerdorpen en bestaat uit een driehoekige, openbare ruimte. Deze ruimte deed oorspronkelijk dienst als gemeenschappelijke verzamelplaats voor het vee. De driehoekige vorm

¹⁶³ Coenen, 1998, 34.

¹⁶⁴ Van Oirschot e.a., 1985, 159.

¹⁶⁵ Brabant Collectie, Universiteit van Tilburg.

¹⁶⁶ Aerts, 1971a.

¹⁶⁷ Coenen, 1998, 34.

heeft vermoedelijk een functionele betekenis gehad: het vee werd door de wigvormige uiteinden naar de weide- of heidegronden gedreven en kwam daar 's avonds weer terug. Het was tevens een ontmoetingsplek voor de dorpingen, om zaken te bespreken, om te buurten.¹⁶⁸

Bijna geheel Strabrecht valt binnen het waardevolle dorpsgezicht "Oude dorpskern Heeze" (HK-HS-13).

Afbeelding: Strabrecht rond 1900 (uit Coenen 1998)

Afbeelding: Strabrecht op de Topografische kaart van 1930.

5.17.3.006 De Ven, Heeze

Het gehucht De Ven bestond in 1830 uit een drietal straten met boerderijen er langs die van de weg van Heeze naar Leende westwaarts richting open akker strekten in een wat lagere zone. Tussen die straten liggen dan ook gebieden met namen als De Koekdriesen en de Vense Beemden langs de Vense waterloop. Langs de noordelijke straat, die tegen de hogere "Bergen" aan ligt, stonden 6 boerderijen. Langs de middelste, de Venderstraat 10 en langs de zuidelijke 5. Langs de doorgaande weg stonden verspreid nog 6 boerderijen. Alles samen dus 27 nogal verspreid gelegen boerderijen.

¹⁶⁸ Anonymus, 1994, 63.

Het gehucht De Ven werd in 1416 geschreven als "Gheen Venne", wat wil zeggen "dat ven". Soms staat het aangegeven als het gehucht Heezervenne.¹⁶⁹ De naam Venne zal hier duiden op een door kwel uit de nabije hoge open akkers natte, misschien oorspronkelijk moerassige, bodem. Het oude woord *venne* betekent namelijk 'veen, moer' en heeft niet de moderne betekenis van 'waterplas in de heide'. Daarvoor gebruikte men in de middeleeuwen het woord *meer* en later het woord *blik*. De Heezer gildes worden genoemd in een slag die bij het Heezerven zou hebben plaatsgevonden.

De twee zuidelijke straten van De Ven vallen binnen het waardevolle dorpsgezicht "Buurtschap Ven" (S307).

17.4 Klein gehucht

5.17.4.001 Boschhoven, Leende

In 1830 lag Boschhoven midden in de open akkers van Leende, langs een driesprong van wegen, waaronder de Boshovense Straat. Dat is een zeldzame ligging, want meestal liggen de nederzettingen op de randen van de open akkers. Of gaat het hier om zo'n restdriehoekje temidden van drie open akkerscomplexen (Grote Speelakker, Kleine Speelakker, Breedvennen) die haast aan elkaar vastgegroeid zijn? In 1822 telde Boschhoven 22 boerderijen en huizen. De naam Boschhoven komt ook elders voor en betekent zoiets als 'de hoeven aan of in het bos'.¹⁷⁰

Boschhoven wordt algemeen beschouwd als een van de oudste delen van Leende, misschien wel het oudste. Het voorste stuk van deze buurtschap, bij de Dorpstraat/Oostrikkerstraat, heet in de volksmond nog steeds 'de Doele(n)'. Boschhoven is tegenwoordig een lange, niet onaardige weg. Er is een 'theorie' dat Leende ontstaan zou zijn vanuit een 'boshoeve' (Boschhoven) en dat de eerste uitbreiding in oostelijke richting ging, het zogenoemde 'Oostrijk'. De buurtschapnaam Oostrik en de namen Oostrikkerstraat en Oostrikkerdijk zouden daar nog aan herinneren.¹⁷¹

Boschhoven is nog steeds een zeer goed en gaaf voorbeeld van een akkerdorp met verspreide, deels haaks op de weg gerichte langgevelboerderijen en een driehoekig beplant plein met H. Hartbeeld.¹⁷² De meeste boerderijen zijn gerestaureerd, sommige zelfs afgebroken en opnieuw opgebouwd (o.a. Boschhoven 1, 21 en 50). Door de dorpsuitbreidingen Pomperichans en Halfeind (meer bekend als 't Bultje) is het oude karakter van Boschhoven voor een stuk verdwenen. Cultuurhistorisch worden vooral als belangrijk genoemd de oude nog aanwezige beukenhagen. In sommige gevallen geven ze nog aan waar de oude kerkpaden liepen.

Afbeelding: driehoekig plein bij Boschhoven (foto heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

¹⁶⁹ Coenen, 1998, 34.

¹⁷⁰ Van Berkel en Samplonius, 1995, 29 – 30.

¹⁷¹ Van Dijk, 1985, 13.

¹⁷² Anonymus, 1984b, 11.

5.17.4.002 Bruggerhuizen, Leende

Bruggerhuizen ligt 4,5 kilometer ten westen van Leende-dorp, over de Grote Heide aan de Tongelreep die daar tevens vanouds de grens met Valkenswaard vormt. In 1830 waren er 10 huizen en boerderijen, met een kleine open akker tegen de beek en verder wat verspreide akkers in een gebied met vooral omheinde graslandpercelen in het beekdal. Er is hier een brug, de Leenderbrug, waarover men naar het Valkenswaardse gehucht Zeelberg kon gaan, of naar de Venbergse watermolen. Vanuit Valkenswaard gezien was de Leenderbrug uiteraard de toegang tot de Grote Heide en direct ten oosten van de brug zien we op oudere kaarten de wegen inderdaad uitwaaiëren over die heide. De daardoor ontstane driehoekjes zijn dus geen oude "plaetses", maar gewone wegenwaaiers!

In het midden van het gehucht, waar een typische wegendriehoek gelegen heeft, is na het verschijnen van artikelen over Bruggerhuizen fanatiek met metaaldetectoren het land afgezocht en zijn wat munten, stukken bestek en ijzeren delen van werktuigen e.d. gevonden. Bij ploegwerk en graafwerkzaamheden kwamen er op sommige plaatsen allerlei bakstenen, dakpanstukken, aardewerkscherven uit de grond die uit verschillende perioden stammen. Er is destijds geen archeologisch onderzoek verricht. Op de nabije gelegen Stepkesberg (stapjes brug berg) zijn in 1967 naast stenen werktuigen en splinters ook een aantal vuurhaardjes gevonden en een zitplaats voor een vuursteenbewerker.¹⁷³

Het gehucht dankt kennelijk zijn naam aan het eerste huis dat bij die brug gebouwd werd. Op de jongste topografische kaarten heet dit gehucht Bruggerhuizen. Het naamdeel "brug" komt na 1500 in diverse toponiemen voor, zoals: Bruggerakkers, Brugseheide, Brugsevelten, Bruggerdijk, Bruggerbeemd, Brugberg en Brugven. . Op een topografische kaart van 1951 staat nog de oude naam "Bruggerhuis" aangegeven. In het oudere dialect is een woord als "Bruggerhuis" meervoud (vergelijk bijvoorbeeld: Brauwuis).¹⁷⁴

Afbeelding: Het gehucht Bruggerhuis op de topografische kaart van rond 1900.

5.17.4.003. Dolinge, Leende

Ten zuiden van Leenderstrijp lag de Dolinge, in 1830 een gehuchtje van 12 boerderijen. Het gehuchtje ligt aan de weg naar de Zandberg die hier parallel aan de Strijper Aa loopt. De boerderijen lagen hier temidden van open akkers. Al in 1471 wordt melding gemaakt van een 'plaats genaamd Eyckhoeve met huizen, beemden, landerijen, weiden en houtwassen, gelegen aan de 'Doelegghe'.¹⁷⁵ In 1428 werd al een persoon naar deze hoek genoemd: Aleijt van den Doleggen.

¹⁷³ Maas, 1998, 162.

¹⁷⁴ Maas, 1998, 159 – 165.

¹⁷⁵ Van Dijk, 1985, 16.

Geheel Dolinge valt binnen het waardevolle dorpsgezicht “Buurtschap Leenderstrijp” (KP-HS-01).

Afbeelding: Dolinge op de kadasterkaart van 1830.

5.17.4.004 Heezerenbosch, Heeze

In 1830 telde Heezerenbosch ongeveer 20 boerderijen en huizen langs de centrale straat die ongeveer een kilometer lang was. Aan de zuidzijde een grote open akker, de Kerkakkers. De oude parochiekerk van Heeze stond 500 meter zuidelijker in die Kerkakkers. Aan de noordzijde, in de richting van een beekje, lagen omheinde akkers. Het gaat hier dus weer om een akkerrandgehucht.

Heezerbosch werd vroeger geschreven als "aan het Bosch" of "aan Ghenen Bosch". Het is een bevestiging dat de plaatsnaam Heeze in verband staat met bos of kreupelhout. In het verleden moet er veel bos zijn geweest.

Het oude agrarische karakter van Heeze is vooral terug te vinden in de buurtschappen Euvelwegen, Heezerenbosch, Kerkhof en Rul, waar zich nog uit de 17^e eeuw daterende boerderijen van het zogenaamde langgeveltype bevinden.¹⁷⁶

Vrijwel geheel Heezerenbosch valt binnen het waardevolle dorpsgezicht “Buurtschap Heezerenbosch” (HK-HS-14).

Afbeelding: Historische langgevelboerderijen en heggen in gehucht Heezerenbosch (Google streetview 2024).

176 Van Oirschot e.a., 1985, 159.

5.17.4.005 Muggenberg, Heeze

In 1830 tien boerderijen en huizen tussen de open Molenakkers en de eigen open akker van de Muggenberg. Nu aan de rand van de stedelijke bebouwing van Heeze.

5.17.4.006 Oude Molen, Heeze

In 1830 geeft de kadasterkaart in Oude Molen 15 boerderijen en huizen aan langs het westelijke deel van de Eimerikse Straat, waar de wegh naar de akkermolen daar op uitkomt. Vanaf 1880 noemen de topografische kaarten het daar ineen "Kruis", maar op de moderne kaarten is de naam Oude Molen weer teruggeplaatst.

Volgens streekhistoricus J. Coenen geeft de benaming De Oude Molen aan dat er tenminste twee plaatsen zijn geweest waar een molen heeft gestaan, namelijk een oude en een nieuwe. Hoe oud de vermelding "oude molen" is, werd door J. Coenen achterhaald door het raadplegen van de Bossche protocollen. 'In 1472 is er voor het eerst sprake van een huis "aen den auden Molenberch". In 1439 wordt nog gesproken van een huis aan de Molen en dan heeft men het over de Molenstraat 28.'¹⁷⁷ Deze gegevens kunnen er op wijzen dat de akkermolen voor 1472 ergens hier stond. Het adres Molenstraat 28 bestaat niet meer en de Molenstraat van 2011 ligt een eel eind buiten Oude Molen.

De naam Kruis verwijst naar een kruis dat aldaar stond. In 1492 is er sprake van een huis dat "aan dat Cruys" gelegen is. Het gaat hier volgens J. Coenen om een wegekruis nabij de windmolen van Heeze, dat in 1652 door de vorster van Heeze werd verwijderd. Het wegekruis diende waarschijnlijk als hagelkruis. Hagelkruizen werden door de bevolking bezocht op de laatste Kruisdag (Hemelvaart) om daar Gods zegen te vragen voor een goede oogst en het gewas te beschermen tegen hagel en nachtvorst.¹⁷⁸

Afbeelding: Oude Molen op de kaart van Pieck Van de Voort uit 1840.

5.17.4.007 Renhoek, Leende

De Renhoek ligt min of meer in het zuidelijk verlengde van de Dorpstraat van Leende, langs de rand van het dal van de Strijper Aa. Het telde in 1830 een vijftien tal boerderijen en huizen. Tot aan de jaren vijftig van de 20^e eeuw was de buurtschap Renhoek voorzien van een ruime 'plaetse', die met de aanleg van de snelweg A2 is verdwenen. Renhoek is daarbij door tweeën geknipt.

De naam Renhoek verwijst naar het graslandgebied over de Strijper Aa dat "De Ren" heet, met de aansluitende Renheide. Vanuit Renhoek kon men via een brug daar komen. Misschien heeft *Ren* iets te maken met een watervamen als *Rijn* of *Run*.

¹⁷⁷ Coenen, 1998, 34.

¹⁷⁸ Coenen, 1998, 33 – 34.

17.5 Huizengroep

5.17.5.001 Euvelwegen, Heeze

In 1830 bestond Euvelwegen uit zes boerderijen aan een weg naar de brug over de Sterkselsche Aa, en nog een boerderij, "De Pomper", 300 meter noordelijker. Bij deze boerderijen hoorde een open akker die in 1840 nog door brede hagen omgeven was. Het oude agrarische karakter van Heeze is vooral terug te vinden in de buurtschappen Euvelenwegen, Heezerenbosch, Kerkhof en Rul, waar zich nog uit de 17^e eeuw daterende boerderijen van het zogenaamde langgeveltype bevinden.¹⁷⁹

Euvelwegen wordt in 1414 en 1420 vermeld als Ovelwegen. Paans verklaart de naam als een weg die voert naar de overkant van een water. Ovel, evel en oevel betekent volgens J. Coenen echter kwaad of slecht. De naam zou kunnen wijzen op een slechte weg. Gezien de ligging aan de rand van de woeste gronden is dat niet onmogelijk.¹⁸⁰

Afbeelding: Euvelwegen op de kadasterkaart van 1830.

5.17.5.002 Kerkhof, Heeze

In het gehucht Kerkhof heeft de 13^e eeuwse kerk gestaan te midden van de open akkers en weilanden van de gehuchten Heezerenbosch en Ven. Nu resteert een kerkhof met erop het graf van de Baron Tuyll van Serooskerken.¹⁸¹

In 1830 stonden hier nog 8 boerderijen en huizen bij de resten van de oude parochiekerk. Het archeologisch onderzoek in de Kempen heeft geleerd dat zo'n situatie van een betrekkelijk eenzame kerk in ruime open akkers wijst op een verdwenen vroege nederzetting. In de late middeleeuwen zijn dergelijke nederzettingen vaak al ontruimd: de boerderijen staan sindsdien op de randen van de open akkergebieden. Dat zijn de akkerrandnederzettingen waaraan Heeze en Leende ook zo rijk zijn. Omdat de kerk na 1648 gebruikt werd door de amper aanwezige protestanten, kon ze niet opnieuw het centrum worden van een nieuwe nederzetting. De dorpssecretaris, de drossaard en de schoolmeester woonden oorspronkelijk in Kerkhof, maar in de eerste helft van de 17^e eeuw woonden de secretaris en de drossaard op Emmerik al bij de kapel of soms zelfs op het kasteel.¹⁸² Zo liep de nederzetting bij de kerk verder leeg. De buurtschap die achterbleef is een voorbeeld van een landelijke woongemeenschap zoals die bijna nergens meer bestaat. Vanuit de verte biedt het een aanzicht van geborgenheid die de mensen tegenwoordig niet meer kennen (we hebben hier te maken

¹⁷⁹ Van Oirschot e.a., 1985, 159.

¹⁸⁰ Coenen, 1998, 34.

¹⁸¹ Anonymus, 1984a, 12.

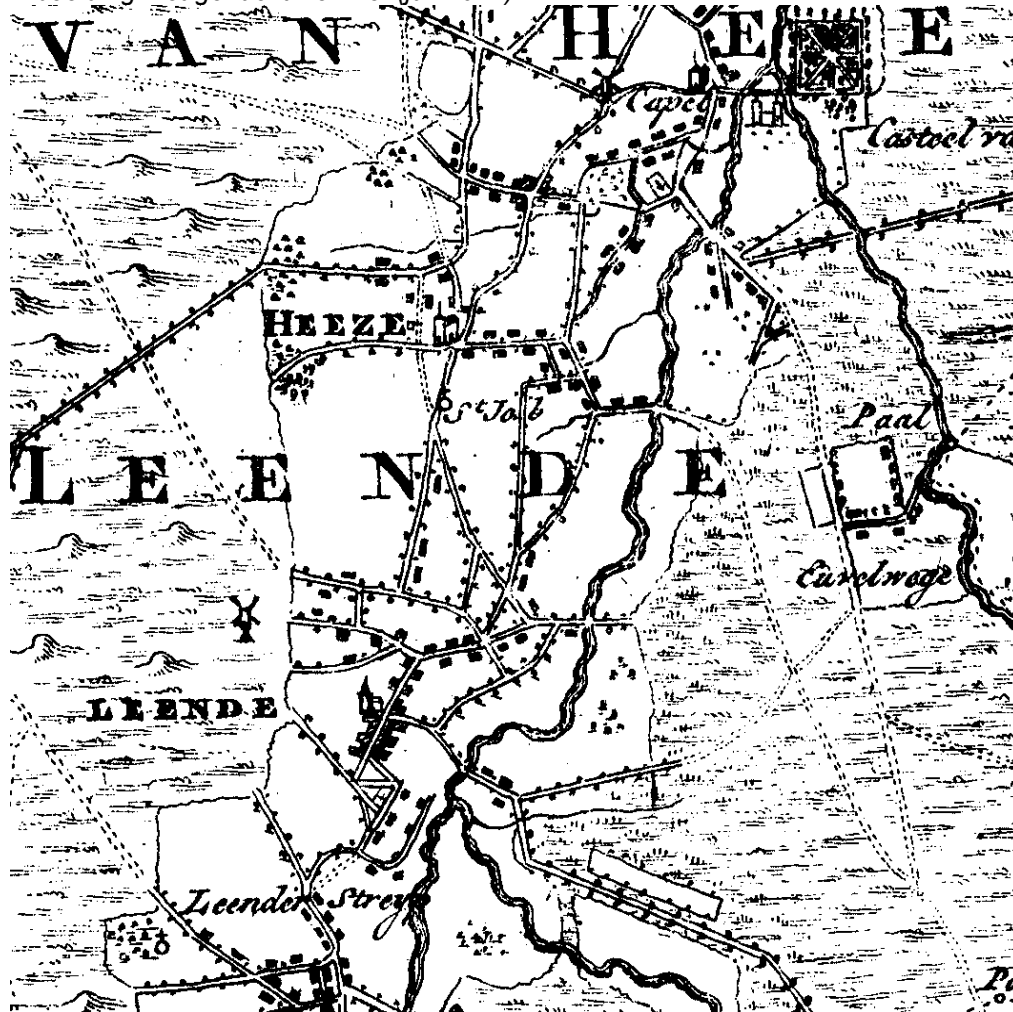
¹⁸² Coenen, 1998, 67.

met een dorpsgezicht, zie thema 5.31.5.7). Er staan negen boerenhoeven en het oorspronkelijke aanzicht van het dorp is behouden gebleven.

Het oude agrarische karakter van Heeze is vooral terug te vinden in de buurtschappen Euvelenwegen, Heezerenbosch, Kerkhof en Rul, waar zich nog uit de 17^e eeuw daterende boerderijen van het zogenaamde langgeveltype bevinden.¹⁸³

Afbeelding: het gehucht Kerkhof (juli 2011)

Afbeelding: Het oude Heeze bij het huidige kerkhof op de kaart van Verhees uit 1794.

¹⁸³ Van Oirschot e.a., 1985, 159.

5.17.5.003 Meel, Heeze

De buurtschap de Meel werd in de 15^e eeuw vaak aangeduid met de naam de Oevels en maakte deel uit van het gehucht Kreijl. Het voornaamste huis was een hoeve, die toebehoorde aan de familie Van der Oevels. Aangezien de hoeve zwaar met schulden was belast, werd deze door de erfgenamen en schuldeisers tussen 1473 en 1475 overgedaan aan Philip van Horne, heer van Heeze. De hoeve bleef ruim vijfhonderd jaar bezit van het kasteel van Heeze. De naam Meel werd door de Eindhovenaren Cuysten in verband gebracht met het woordje "maal" of "malus". Het zou verwijzen naar een gerechtsplaats.¹⁸⁴ We hebben hier te maken met een verwenen gehucht. Sporen van deze nederzetting zijn te zien in de structuur van het landschap. Dit zijn oude akkerbodems, houtwallen met steilranden, wegenpatroon en een waterpoel. Volgens J. Coenen zouden langs een oude akkerwal boerderijen hebben gestaan (zie foto akkerwal in J. Coenen, Heeze : geschiedenis van een schilderachtig dorp, p. 80).

De buurtschap werd vroeger ook wel d'ovels, of Oevels genoemd. De familienamen Van Mele of Van Meel zouden aan het gehucht ontleend kunnen zijn. Omdat de Meelsche Hoeve eigendom was van de kasteelheer werden de pachters ook wel eens Van het Hof genoemd. In de 15e eeuw woonde er een familie Van der Oevels in de Meel, later een familie Leijten. Voor de beantwoording van de vraag: "Wie was de laatste bewoner", was een bezoek aan het Regionaal Historisch Centrum in Eindhoven (het streekarchief) nodig. Daar vond ik in het bevolkingsregister van Heeze (periode 1880-1900): Ingeschreven op het adres MEEL (Kreijl F28) op 11-5-1896 Wilhelmus Snoeijen, ongehuwd, wever, geboren te Heeze 6-4-1852. Op 17-12-1896 werd ingeschreven Christina van Happen, weduwe, geboren in Zesgehuchten op 7-3-1830. Zij vertrok op 17-4-1899 naar Tongelre. Een grote familie Adelaars afkomstig uit Zesgehuchten heeft van 25-4-1896 tot 20-8-1897 in de Meel gewoond en ging toen weer terug naar Zesgehuchten. We kunnen wel aannemen dat rond 1900 de Meel verlaten was.

In 1830 bestond Meel nog uit twee boerderijen: de grote hoeve Meel, en een kleinere even ten noorden ervan. Ten zuidwesten van die twee boerderijen lag toen een 12 hectare grote open akker terwijl direct rond de hoeven omheinde akkers lagen. De naam "De Oeffels" staat op de kadasterkaart en op de topografische kaart genoteerd in een rechthoekig blok met moerassige heide, dat verdeeld was in omheinde percelen. Op de topografische kaart die verkend is in 1897 wordt het gebied aangeduid als de Meelsche Hoeven en zijn er nog drie gebouwen ingetekend. Verder zien we op die kaart ook dat een groot gedeelte van wat nu bos is, bestond uit akkerland en houtwallen met zeer gedetailleerd weergegeven de grenzen van de vele kleine perceeltjes. Op een nog wat oudere kaart uit circa 1870, staan er zelfs nog 4 gebouwen.

Afbeelding: Het gehucht De Meel op de kadasterkaart van 1830.

¹⁸⁴ Coenen, 1998, 34.

Juist door de historisch achtergrond is de Meel zeer interessant. De Meel is meer dan 500 jaar door de mens bewoond en bewerkt geweest. Landschappelijk kun je de voormalige akkers, de eikenhoutwallen, het “dorpsplein” t/m de “plukkenkuil” enz. nog terugvinden. Bijzonder is de door het eeuwenlang gebruik van plaggenmest verhoogde bolle akkers, nu beplant te zien met naaldbout. De flora en fauna is dan ook rijker dan je in een dennenbos zou vermoeden. De nu meer dan honderdjarige eiken zijn voortgekomen uit en geven nog dikwijls de plaats van de houtwallen aan. In deze omgeving treffen we ook nog een “weijer” aan; dat is een kunstmatige vijver, vroeger gebruikt als visvijver en nog duidelijk herkenbaar.¹⁸⁵

5.17.5.004 Sterksel, Sterksel

Op de kadaasterkaart van 1830 is Sterksel een compact gehuchtje van 4 boerderijen en een kapel, aan een wat verbrede straat met waterpoel, alles op een klein terrein van ongeveer 4 hectare. 700 meter noordoostelijker lag geïsoleerd de hoeve Ter Brake. Het geheel was omgeven door vrij ruime maar omheinde akkers. Het is opmerkelijk hoe dit beeld overeenkomt met dat op de kaart van Sterksel die in 1653 door C. Lowis gemaakt werd.

Afbeelding: Sterksel op de kadaasterkaart van 1832.

Toen de paters de Abdij van Averbode in 1798 moesten verlaten, verkochten zij hun bezit in Sterksel aan een particulier, Adriaan Pompen, voor ongeveer Fl.10.000. Het bezit bestond uit een kloosterhoeve en 5 pachthoeven en 1660 hectare grond, weide en bos. De kloosterhoeve stond aan de westkant van het huidige kerkhof, waar toen een kapel stond. De familie was zeer bemiddeld en zij breidden in de loop van 116 jaar hun bezit uit van 5 naar 16 boerderijen in 1914. Deze hoeven zijn al te vinden op de kadaasterkaart van 1832. Er is ook sprake van een schooltje.¹⁸⁶

In 1915 werd het bezit de Heerlijkheid Sterksel voor Fl.300.000 verkocht aan de NV Maatschappij De Heerlijkheid Sterksel, met 16 boerderijen aan enkele kapitaalkrachtige heren. Deze naamloze vennootschap zou het gebied Sterksel exploiteren en er een ideaal rustoord van maken, waar de jachtige stedeling ontspanning zou vinden. Een luxueus hotel, villa's en werkmanswoningen werden

¹⁸⁵ Notitie IVN/Harrie Berkens d.d. 8 juli 2011.

¹⁸⁶ <https://sterksel.nu/sterksel/h/2733/0/12656/Sterksel-van-oertijd-tot-heden/-1798---1915-In-bezit-van-de-familie-Pompen>

gebouwd, een kanaal voor waterafvoer kwam tot stand, wegen en lanen werden aangelegd, bossen geroid en ontginningen aangepakt. De uitvoering van de grootse plannen van de N.V. verliep voorspoedig, maar verslond in enkele jaren tijd alle beschikbaar kapitaal. De kredietverlening door de Hanzebank werd daarbij wegens het faillissement van deze bank in 1923 gestaakt. Hierdoor ging ook de N.V. "De Heerlijkheid Sterksel" bankroet.¹⁸⁷ Intussen was er wel veel ontgonnen, een heus kanaal gegraven, nieuwe wegen aangelegd, een station gebouwd en veel grond afgegraven en het zand per spoor afgevoerd, vermoedelijk naar Eindhoven. De bebouwing nam echter nog niet veel toe.

Na 1930 zijn op de ontginningen wel boerderijen gebouwd en werd de oude kern Sterksel alsnog een villadorpje. De plannen voor een tuinstad die ten grondslag hadden gelegen aan de naamloze vennootschap "Heerlijkheid Sterksel" werden nieuw leven ingeblazen door de activiteiten van J. Noordman, die een groot aantal bouwkvavels verkocht. Aan het Churchillpark, de Kennedylaan en Ten Brakeweg worden, versholon achter groen, fraaie bungalows gebouwd waardoor een klein gehucht toch nogeen groot tuindorp werd.

5.17.5.006 Zandberg, Leende

De Zandberg is het meest zuidwestelijke boerderijengroepje van Strijp, aan de weg naar de duinen en de heide. Die weg loopt parallel aan de Strijper Aa loopt. In 1830 stonden er 5 boerderijen langs de Zandbergstraat te midden van open akkers die hier tot aan de beek strekten.

Geheel Zandberg valt binnen het waardevolle dorpsgezicht "Buurtschap Leenderstrijp" (KP-HS-01).

5.17.5.007 Zevenhuizen, Leende

In 1830 bestond Zevenhuis nog maar uit 5 huizen of boerderijen aan de weg die vanuit Leende toegang gaf tot de heide. In een verder verleden moeten hier 7 huizen of boederen gestaan hebben, maar de naam Zevenhuizen zou in de archieven van Leende niet voorkomen.¹⁸⁸ Bij die boerderijen lagen wat omheinde akkers en grasland in het beekdal. Toen in 1855 de gehuchtstraat verheven werd tot rijksweg, werd er in Zevenhuizen een tolbarrière met tolhuis gebouwd (zie 5.13.11.001 Tolhuis Zevenhuizen). De inning van de tolgelden op Zevenhuizen was generaties lang in handen van de familie De Win, die het tolhuis bewoonde. In 1867 bijvoorbeeld pachtte Jacobus de Win voor f 240,- de tol op de rijksweg. Volgens het contract was hem toegestaan in het tolhuis herberg te houden.¹⁸⁹ In 1872 werd de tolheffing beëindigd.

Afbeelding: Zevenhuizen op de kadasterkaart van 1830.

¹⁸⁷ Winkelmolen, 1977, 384.

¹⁸⁸ Coenen, 1997, 40.

¹⁸⁹ Coenen, 1997, 216.

17.6 Verspreid aan de straat

17.7 Compact aan straat

17.8 Verspreid

5.17.8.001 Paassensche Hut

De Paassense hut lag langs de meest oostelijke oude postroute door de Groote Heide. Deze liep als zandweg vanuit Eindhoven via de Paassense Hut naar "De Zwaen" in Heeze. De hut staat op de kaart 1832 sectie B kaart 03 Zesgehuchten aangeduid. Op de kaart 1901 staat het gebouw ook nog met naam aangegeven.

Afbeelding: Paassense Hut op de historische topografische kaart van 1840 (schaal 1:25.000).

5.17.8.002 Heezerhut

De Heezerhut lag aan een oude route door de Grote Heide. Aan het begin van de 19^e eeuw lag de hut aan de doorgaande route van Valkenswaard naar Heeze. De hut staat op de kaart 1832 sectie E kaart 02 Heeze aangeduid. De "Heezerhut" was niet alleen herberg, maar tevens posthut. 'De postmeesters op de route van Den Bosch naar Luik namen in de Heezerhut de brieven mee van Heeze of Leende. Brieven voor de Heezer bevolking werden bij de hut bezorgd. Koetsiers konden hun paarden verwisselen bij de hut en reizigers konden er overnachten. De hut was in die tijd een van de weinige stenen huizen. De posthut werd als herberg en jachthuis gebouwd midden in de heide van de heerlijkheid. Hiervoor had de eerste eigenaar Bartel Verschuieren toestemming gekregen van de heer van Heeze.'

Afbeelding: Heezerhut op de historische topografische kaart van 1840 (schaal 1:25.000).

5.17.5.003 Dijk, Heeze

5.17.8.004 De Hoef, Leende

In 1790 werd door de Achelse eremieten over de grens op Leender grondgebied een boerderij gebouwd, de Leender of Kluiise Hoef (zie ook 5.19.3.001 en 5.27.21.003). Als gevolg van de Franse en Luikse revoluties (1789) zochten zij een veilig onderkomen in neutraal gebied. In 1798 verkochten de eremieten echter al hun onroerende goederen inclusief "de Hoef" op het grondgebied van Leende aan de plaatselijke grondheer Jan Diederik van Tuyll van Serooskerken. Tot 1845 werd de Hoef bewoond door pachters van de baron en daarna was het eigendom van de Trappisten van Westmalle.

Vermoedelijk werd de Leender of Kluiise Hoef nog lange tijd uitsluitend als boerderij verpacht. Haar ligging op de grens en het drukke verkeer van handelaars, smokkelaars en douanebeambten zorgde ervoor dat in de Hoef een herberguitbating werd ingericht. Aanvankelijk was hiervoor geen vergunning verkregen. Het cafeetje kreeg de naam van "De Ploeg". Op een voorlopig nog niet te bepalen datum werd een gedeelte van de Hoef omgevormd tot gastenhuis voor vrouwelijke familieleden van bewoners van de Achelse Kluis of andere toevallige bezoekers van "het andere geslacht". Dit vrouwenverblijf of dameskwartier bezorgde de pachter van de Hoef een welkome bijverdienste.¹⁹⁰ Een grote brand in 1949 leverde café 'De Ploeg' zoveel schade op dat werd besloten om de gebouwen van de Leenderhoef volledig te slopen.

Afbeelding: De Hoef nabij de Achelse Kluis op de kadasterkaart van 1830.

5.17.8.005 Hoef

Boerderij in een groot vierkantig ontginningsblok ten oosten van het kasteel, eigendom van de heer van Heeze. De kadasterkaart en latere topografische kaarten tonen er hooiland langs de beek en verder afwisseling van bos en akkers, met deze hoeve.

5.17.8.006 De Nieuwe Hoeven, Sterksel

5.17.8.007 De Pomper, Heeze

In 1830 bestond Euvelwegen uit zes boerderijen aan een weg naar de brug over de Sterkselsche Aa, en nog een boerderij, "De Pomper", 300 meter noordelijker. Bij deze boerderijen hoorde een open akker die in 1840 nog door brede hagen omgeven was.¹⁹¹

¹⁹⁰ Van den Sijpe, 1998, 80.

¹⁹¹ Van Oirschot e.a., 1985, 159.

5.17.8.008 Somersche Hut

Het gezin Van Lit-van Poppel was na de familie Van Gaal de laatste familie die gewoond heeft in een huis dat gestaan heeft aan de weg van Heeze naar Someren, ter hoogte waar de Boschlaan uitkomt op de Somerense weg. Dit huis werd de Somerense hut genoemd. Hendrika heeft na het overlijden van haar ouders daar nog enige maanden alleen gewoond en was zodoende de laatste bewoonster van dit huis.¹⁹²

Afbeelding: De Somernse Hut op de kaart van Van der Voordt-Pieck van rond 1840.

5.17.8.009 De Heivelden

Een tweetal boerderijen op de kadasterkaart van 1830 gelegen de Heivelden en de Holakkers, net ten zuiden van het Voortjes Ven en ten zuiden van een zandweg die liep van Heeze naar Achtereind.

¹⁹² <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/772/het-verdwenen-etablisement-deel-2>

Thema: 18 Heerlijkheden

Een typisch middeleeuws fenomeen zijn de heerlijkheden. In oorsprong zijn dat grote stukken grond waarover de bezitter of heer een zekere rechtsmacht bezat. Veelal betrof die macht ook de mensen die op die grond woonden of anderszins aan de heerlijkheid gebonden waren. Deze rechtsmacht vertoonde gradaties: de hoge rechtsmacht liet toe misdadigers te bestraffen, eventueel met de doodstraf. De lage rechtsmacht liet slechts toe boetes tot een zeker niveau op te leggen, terwijl het recht van "erven en onterven" er op neer kwam dat de gronden die onder de heerlijkheid vielen alleen ten overstaan van de heer of zijn vertegenwoordiger en zijn leen- of laathof konden worden verkocht of verorven. Voor die heer was er in principe een woning op de heerlijkheid. Veelal werd die woning in de loop van de tijd uitgebreid tot een eenvoudig kasteeltje met op de voorhof een hoeve. Tot de heerlijkheid hoorden vaak nog enkele hoeven die door de heer verpacht werden. Daarnaast was een deel van de grond uitgegeven en werd daarvan jaarlijks een klein bedrag (typisch 6 Leuvense penningen per bunder, ongeveer 2,5 eurocent per hectare) aan de heer betaald. Andere gronden waren als leengoed uitgegeven. De leen- en cijnsgronden lagen deels aaneen tegen het eigen (deels verpachte) deel van de gronden van de heerlijkheid, maar voor een ander deel lagen ze vaak erg verspreid.

Samenvattend:

1. eigen goed:
 - burcht of kasteel
 - huis voor de heer, met wat grond (tuin, park)
 - een of meer verpachte boerderijen
2. leengoed
3. cijnsgoed
4. allerhande rechten. Deze kunnen soms landschappelijk tot uiting komen.

De bezitter van zo'n heerlijkheid was in de regel zelf weer leenman van een andere heer. Dat kon de hertog van Brabant of Gelre zijn of de abdis van Thorn, de bisschop van Luik etc.. Deze feodale afhankelijkheid is belangrijk voor het begrijpen van de vorming van de nederzettingen.

In de Kempen is een heerlijkheid een gebied waarover een lokale heer enkele rechten uitoefent. Dat kan heel beperkt zijn, het kan ook gaan om rechtsmacht tot en met het ter dood brengen van veroordeelden. Heerlijkheden zijn een typisch middeleeuws fenomeen waaraan in 1795 formeel een einde kwam. In het landschap herinnert er nog veel aan. De heerlijkheden zijn vanaf de zestiende eeuw in toenemende mate ook een landgoed geworden. De landgoedaspecten van de heerlijkheden worden hierna onder thema 19, Landgoederen behandeld. Daar komen de heerlijkheden dus ook weer terug.

Heerlijkheid Heeze: algemeen

De heerlijkheid Heeze bestaat uit de drie dorpen Heeze, Leende en Zesgehuchten. Heribertus de Heso blijkt in 1197 heerlijke rechten te bezitten te Heeze. Sterksel hoorde tot dan ook tot zijn heerlijkheid, maar ging toen over aan de abdij van Averbode. In de veertiende eeuw hoorde ook Leende tot de heerlijkheid. Ook de lieden die daar aanvankelijk onderhorig waren aan het Luikse Sint-Lambertuskapittel waren toen, via de voogdijrechten die de heer van Heeze uitoefende, bij die heerlijkheid ingelijfd.¹⁹³ Dekkers opperde zelfs de mogelijkheid dat de heerlijkheid Heeze uit de voogdij over de Lambertusgoederen in Leende voortkwam.¹⁹⁴ De Heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten was een heerlijkheid met lage, middelbare en hoge jurisdictie.

Rond 1300 was de heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten als zelfstandige of allodiale heerlijkheid in bezit van Gerard van Horne. Hij was een machtig edelman binnen het hertogdom Brabant. De meeste heerlijkheden waren feodale heerlijkheden, dat wil zeggen dat de heer leenman was van een leenheer, bijvoorbeeld de hertog van Brabant. De zoon van Gerard van Horne, Willem van Horne, kon nog meer macht en aanzien krijgen, onder andere in de vorm van bezittingen in

¹⁹³ Van Asseldonk, 2002, 406 – 409.

¹⁹⁴ Van Asseldonk, 2002, 409, noot 328.

Frankrijk, maar moest daarvoor wel in 1334 de zelfstandigheid van de heerlijkheid Heeze-Leende-Zesgehuchten opofferen:

'Hertog Jan III van Brabant stond deze machtsuitbreiding toe op voorwaarde dat Willem van Horne zijn leenman werd voor Heeze. Dit hield in dat de allodiale positie van Heeze werd ingeruild voor een feodale (...) De opdracht van het leen Heeze is een interessante gebeurtenis, die er ongeveer als volgt uitgezien moet hebben. Willem van Horne moest zich voor de leenverheffing begeven naar het Leenhof van Brabant in Brussel. Daar stond hij zijn heerlijkheid af aan de hertog van Brabant, die voor deze gelegenheid enkele andere vooraanstaande leenmannen als getuige had uitgenodigd. Direct na de overdracht kreeg Willem van Horne zijn gebied terug van de hertog van Brabant als leengoed. Hij werd dus leenman van de hertog. Bij deze plechtigheid hoorden enkele ceremonies, zoals een eed van trouw en het verlenen van hulde en manschap. Het is opvallend dat Willem de eed van trouw niet hoefde af te leggen en kon volstaan met de hulde en manschap. De hulde en manschap was in die tijd niets meer dan een eenmalige betaling van een jaarlijkse opbrengst van de heerlijkheid. Oorspronkelijk betuigde een leenman zijn trouw aan zijn leenheer en moest hij hem in tijd van oorlog bijstaan. Bij Willem was dat niet goed mogelijk vanwege het grote aantal heerlijkheden, die hij van verschillende leenheren in leen hield. Door de overdracht en de uitbreiding van zijn grondgebied genoot Willem van Horne een nog groter aanzien bij de hertog. Hij woonde in de praktijk vooral in Gaasbeek. Heeze was voor hem voortaan van minder belang.'¹⁹⁵

Zo werd heer Willem van Horne leenman van hertog Jan I van Brabant. Zoals geconstateerd was de heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten een heerlijkheid met lage, middelbare en hoge jurisdictie. De hoge rechtspraak hield in dat lijfstraffen en zelfs de doodstraf opgelegd en uitgevoerd mochten worden. Voorts had de heer het recht om bestuurders van het dorp te benoemen. Belangrijke inkomsten verkreeg uit de grondcijnzen en de tienden. In 1488 sneuvelde heer Philip van Horne in de slag bij Kortrijk. Zijn rechten omvatten het recht de pastoors van Heeze en van Leende te benoemen, de hoge, middel- en lage rechtsmacht, een schepenbank met zeven schepenen, en een schout en vorsters die hij mag benoemen en ontslaan. Tot de rechten van de heer behoorden verder: erfrenten, cijnzen en pachten, het tiendrecht, molenpacht, weggeld, de gruit, het scharen van beemden, de jacht, alsmede het recht op de gemene gronden.¹⁹⁶

De heerlijkheid werd tot in 1784 bij iedere wisseling van eigenaar opnieuw verheven als Brabants leen, eerst in Brussel en later voor het Leenhof van Brabant in Den Haag.¹⁹⁷ De omwenteling van 1795 ontnam er alle heerlijke rechten aan, zodat de toenmalige eigenaar, Jan Diederik van Tuyll tot Serooskerken zijn bezit beperkt zag tot grond, cijnzen, tienden en natuurlijk zijn kasteel.

Voor een uitgebreide omschrijving van de heerlijkheid van Heeze, zie J.C.G.W. Coenen, *Heeze : geschiedenis van een schilderachtig dorp* (Heeze 1998).

18.1 Kasteel

Onder kasteel verstaan we niet alleen het (stenen) hoofdgebouw in een gracht, maar het hele complex bestaande uit zo'n hoofdgebouw (eventueel op een motte) en zijn gracht, een voorhof in een gracht, de kasteelboerderij, eventueel poortgebouw, verdere wallen en grachten. Zo opgevat zijn de drie hier bruinig gekleurde items niet nodig. Misschien wijst de praktijk uit dat we dit "totaal-kasteel" toch beter in onderdelen opsplitsen. Vergeet niet dat er misschien nu nog maar enkele brokjes zichtbaar zijn, maar dat er in het verleden meestal wel een compleet "totaal-kasteel" was en dat daarvan in de ondergrond gewoon nog resten zitten (link naar de archeologie!).

5.18.1.001. Huis te Hese¹⁹⁸

Het "Huis te Hese" was mogelijk een voorloper van het kasteel Eimerik te Heeze. Het kasteel ligt op een klassieke plaats: de samenloop van twee beken, wat verzekert dat er genoeg water voor de grachten is.

¹⁹⁵ Coenen, 1998, 43.

¹⁹⁶ Coenen, 1998.

¹⁹⁷ Sanders e.a., 1996, 354.

¹⁹⁸ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/1009/observaties-bij-het-plantgat-voor-een-nieuwe-boom-op-het-binnenplein-van-eymerick>

Hoe dat kasteel van Heeze eruit heeft gezien, is alleen te beredeneren aan de hand van vergelijkbare kastelen die in de omgeving van gemeente Heeze zijn opgegraven, zoals in 1996 in Gemert en in 1995 bij het klooster Marienhage in Eindhoven. Dergelijke kastelen staan bekend als mottekastelen. Alleen door archeologisch onderzoek zou kunnen worden aangetoond of in de 13^e eeuw een mottekasteel heeft bestaan in Heeze.¹⁹⁹ Het optreden van de eerste heren van Heeze, van wie de eerste in 1172 wordt genoemd, en die later aan verscheidene bekende veldslagen meededen, zoals de Gulden Sporenslag en de Kruistochten, is niet voor te stellen zonder bijbehorend burcht of kasteel.

De locale historici J. Coenen en P. Dekkers hebben zich dan ook gebogen over deze vraag. Dekkers maakt melding van een verdrag uit 1203 tussen de hertog van Brabant en de graaf van Gelre waarin voor het eerst 'Huis Hese' wordt genoemd. De hertog van Brabant en de graaf van Gelre verklaren dan, dat zij beiden rechten hebben op 't Huys te Heeze. Toen stond er dus al een bijzondere woning, die een machtscentrum van betekenis was.²⁰⁰ Volgens J. Coenen dateert de oudste vermelding van het kasteel van Heeze, waarbij er zekerheid is, pas van 1404. Toch veronderstelt ook hij dat de akte van 1203 al doelt op dit kasteel. Er zijn verschillende argumenten waarom ook Coenen deze veronderstelling is toegedaan:

'Gezien de dorpsverschuiving in de richting van de rivier is dat niet onmogelijk. De passage in een akte van 1203 is een kort, maar zeer belangrijk gegeven. Het gaat om een overeenkomst tussen de hertog van Brabant en de hertog van Gelre over de zogenaamde "eninge van de Kempen". In dat document wordt gesproken over rechten van de hertog van Gelre en die van de hertog van Brabant op het "huis Hese". Over deze ene regel is al veel geschreven. Of het genoemde Hese het dorpje Heesch bij Oss of Heeze betreft, is onzeker. Gezien het feit dat Heesch geen kasteel had en Heeze wel, zou het inderdaad over Heeze kunnen gaan. Verder is het zo dat de hertog van Brabant een voormalig deel van Heeze, te weten Sterksel, tot zijn domein van Helmond rekende.'²⁰¹

Het middeleeuwse kasteel van Heeze moet omstreeks 1300 een aanzienlijk gebouw zijn geweest, want in 1318 werd hier een grote bijeenkomst gehouden van edelen uit Brabant, Holland en Kleef om te trachten een oplossing te vinden voor het geschil tussen de Brabantse hertog en de Hollandse graaf over het bezit van het Land van Heusden.²⁰² Coenen vermeldt in "Heeze. Geschiedenis van een schilderachtig dorp" dat Heeze in 1300 in bezit was van Gerard van Horne. We hebben het hier over een feodale heer die grote macht en bezit had, zoals Altena, Perwez (B), Weert, Nederweert en Wessum. Volgens Coenen had deze heer van Horne een belangrijke positie aan het hof van de hertog van Brabant. Vermoedelijk had hij die positie gekregen vanwege zijn huwelijk met Johanna van Brabant, lid van de hertogelijke familie.

Bij dit middeleeuwse Eymerick gaat het over een huis op een eiland met een doorsnede van ongeveer 30 meter. Verder was dit omgrachte kasteel omgeven met enige waterlopen waaronder het riviertje 'de Kleine Aa' en enige, gezien hun vorm, gegraven sloten. Verder is er op de tekening van Pieter Post uit 1662 mogelijk ook een 'voorhof' zichtbaar, aangelegd als tuin. Deze tekening werd door Pieter Post gemaakt om het bestaande kasteel vast te leggen, waarna hij het nieuwe kasteel ontwierp, waarvan wij alleen het voorkasteel nu kennen. We mogen ons gelukkig prijzen dat deze plannen nooit volledig zijn uitgevoerd. Daardoor is het middeleeuwse huis en de grondvorm van het voormalige kasteleiland in situ bewaard gebleven. Het oude huis/eiland ligt in zijn geheel onder het deel waar nu nog Eymerick staat. Voor de huidige bebouwing is aan de noord- en westzijde het eiland vergroot.

Coenen geeft aan dat dit huis te Hese mogelijk een voorloper was van het latere kasteel Eymerick. De gedachte dat het daarbij om een mottekasteel zou kunnen gaan, wordt door de resultaten van grondboringen in 2014 verduidelijkt. De resultaten van de geologische bodemboring in het gele zand werden onderzocht door geofysicus J. Wijnen en de laag werd beoordeeld als natuurlijk. Dit versterkt het vermoeden dat Eymerick op een natuurlijke zanddonk (riviervlakte) gebouwd is. De huidige hoogte van de zanddonk 20,85 m NAP steekt nog significant uit boven de directe omgeving: 19,5-19,9 m NAP (Actueel Hoogtebestand Nederland). Vanuit de geologie van het landschap is de vestiging van

199 Coenen, 1998, 27.

200 Dekkers, 1994a, 77.

201 Coenen, 1998, 26.

202 Van Oirschot, 1981, 156.

een versterking op een hogere en dus drogere plaats op de rand van het dal van de Groote Aa en de Sterkselsche Aa zeer voor de hand liggend.²⁰³

Afbeelding: Tekening van kasteel Eymerick door Pieter Post uit 1662 uit het archief van kasteel Heeze.

5.18.1.002 Kasteel Eymerick in Heeze (Kapelstraat 25)²⁰⁴

Rijksmonument nr. 515138 (zaalgebouw).

Maakt deel uit van Historische buitenplaats Heeze.

Achter het hedendaagse kasteel van Heeze uit de zeventiende eeuw is een overblijfsel van kasteel Eymerick gelegen: een rechthoekig, gedeeltelijk onderkelderd zaalgebouw uit de vijftiende, gedeeltelijk zestiende eeuw, op de plaats van een vroegere sterkte (zie 5.18.1.001). Uit de eerste uitvoerige omschrijving van 1405 blijkt dat het om een zeer aanzienlijk - zo niet het grootste - goed van Brabant gaat, met huizen, bossen en landerijen en als centrum het kasteel met de naam Emerick

De gehuchtnaam Emmerik komt in de 1364 voor als "Eymerick" en in 1410 als "Eymeric". Omtrent de verklaring van de naam bestaan verschillende opvattingen. Van Oosterhout bracht de naam in verband met "hemmerick", dat gemeenschappelijk weiland betekent. Prof. Edelman zocht eerder in de richting van de voornaam Heymerik, die in Heeze in de 15^e eeuw nog voorkomt. Bij de verklaring voor de Duitse plaatsnaam Emmerich wordt verwezen wordt naar een Vroegmiddeleeuwse voornaam Embrico.²⁰⁵ Kennelijk is het kasteel naar het waarschijnlijk oudere gehucht genoemd.

Kasteel Eymerick was een gebouwencomplex met een onregelmatig vierkante plattegrond, een eiland in een ronde gracht. Hiervan is een zaalgebouw overgebleven, dat volgens de Monumentenlijst uit de

203 <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/1009/observaties-bij-het-plantgat-voor-een-nieuwe-boom-op-het-binnenplein-van-eymerick>

204 <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/6/twee-kastelen-van-heeze>

205 Coenen, 1998, 33.

vijftiende eeuw zou stammen, en waarvan het muurwerk boven de kelders mogelijk dateert uit het begin van de zeventiende eeuw toen er grote herstellingen moeten hebben plaatsgevonden.

Uit een tekening van 27 februari 1663 van het 'Adelrijk huys Heeze', die in het kasteelarchief berust, blijkt dat het een geheel omgracht complex van gebouwen moet zijn geweest, gegroepeerd rond een binnenplein, dat nu nog bestaat. Van de gebouwen waren toen nog over: 'De bachkery, coestal ende torffschop, alsmede de keucken'. Er werden toen ook fundamenteën gevonden, waarvan werd opgemerkt, dat: 'de mueren syn onder de fundamenteën soo dick als van het Groot Huys'. Aan weerszijden van de brug vond men ook nog oud muurwerk en rechts een kelder. Hieruit blijkt, dat er links en rechts van de toegangsbrug gebouwen hebben gestaan en vermoedelijk een sterke toren.²⁰⁶ Dergelijke archeologisch interessante opmerkingen vinden we ook bij A. van Oirschot:

'Alleen het hoofdgebouw is, volgens Van Gelder, nog van het oude kasteelcomplex overgebleven. Links daar van, langs het water, zijn nog muurfundamenteën gevonden van dezelfde breedte als dat van het gebouw zelf. Waarschijnlijk - zo is verondersteld - heeft daar een sterke toren gestaan. Ook van de binnenmuren vond men nog fundamenteën. Gedeeltelijk zou ook de poort van het oude kasteel nog bewaard zijn gebleven in de bestaande binnenpoort, die nu de verbinding vormt van het oude en het nieuwe kasteel.'²⁰⁷

In 1912 werd het overgebleven middeleeuwse gebouw gerestaureerd. De topgevels werden vervangen door trapgevels. In 1975 werd het restant van Eymerick opnieuw en beter hersteld. De trapgevels moesten weer plaats maken voor de oorspronkelijke topgevels. Het oude gebouw heeft nog fraaie vensters met korfbogen en hijsvensters in de zuid- en oostgevel.²⁰⁸

Afbeelding: Kasteel Eymerick (maart 2011)

In de registeromschrijving van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed staat dit kasteel op de volgende manier omschreven:

HET OUDE KASTEEL EYMERICH, met KEERMUUR en KOETSHUIS/GARAGE, Kapelstraat 25
Het kasteel vormde blijkens de omschrijving in het register van het leenhof van Brabant te Brussel destijds het middelpunt van de heerlijkheid Heeze-Leende en moet behalve het zaalgebouw ook een daarnaast gelegen omvangrijk bouwwerk hebben omvat, alsmede links en rechts van de toegangspoort gelegen gebouwen en een ringmuur. De ligging van het kasteel is strategisch gekozen in de driehoek die gevormd wordt door de rivieren de Aa en de Kleine Aa, die de gracht van water voorzien. In 1640 werd reeds vermeld dat het kasteel zeer vervallen was. De nieuwe heer van Heeze-Leende, Albert Snoeckeaert van Schauwenburg, besloot in 1659 om ter plaats van kasteel Eymerick

206 Van Oirschot, 1981, 158.

207 Van Oirschot, 1962.

208 Van Oirschot, 1981, 159.

een nieuw kasteel te bouwen. Omdat dit plan niet in zijn geheel tot uitvoering kwam is het zaalgebouw blijven staan en is ook het beloop van de gracht bewaard gebleven.

Het thans resterend gedeelte van het kasteel, bestaat uit een rechthoekig, gedeeltelijk onderkelderd, bakstenen gebouw van twee lagen onder pannen zadeldak tussen topgevels, waarvan het onderste gedeelte dateert uit de 15e, gedeeltelijk 16e eeuw, het muurwerk boven de kelders uit de 17e eeuw, toen ingrijpende herstellingen moeten zijn verricht. Ook de kruis- en ribgewelven boven de kelders dateren uit die tijd. In 1912 werd een ingrijpende restauratie uitgevoerd, waarbij onder meer trapgevels werden aangebracht, die bij de restauratie van 1975 weer werden vervangen door puntgevels. De benedenruimte heeft vroeger inwendig niet in verbinding gestaan met de bovengelegen zaal, welke alleen toegankelijk was via een trap die tegen de voorgevel was gebouwd. Een deuropening in het midden van de gevel die voor de restauratie van 1913 nog aanwezig was getuigt daarvan.

Aan de oostzijde bevinden zich beganegronds drie en op de verdieping vier vensters, voorzien van halfronde ontlastingsbogen en luiken, die het bovenste gedeelte van de ramen vrijlaten. Het gebouw is het gedeelte van het kasteel dat, afgaande op een tekening uit 1663 in gebruik geweest is als keuken. Aan weersijden van de voormalige brug zijn funderingen aanwezig en rechts een kelder van het oude kasteel met muurdikten van 1,40 m, gelijk aan die van de fundering van het zaalgebouw. Het kasteel bevindt zich op een aanvankelijk onregelmatig gevormd eiland, dat vanaf de 17e eeuw onderdeel ging uitmaken van de formele aanleg van de gracht en geometrische tuinen.

Op het terrein van kasteel Eymerick, werd (aan de achterzijde van het middelste stalgebouw) rond 1905 een koetshuis/garage van rode baksteen gebouwd onder met Oud-Hollandse pannen gedekt schilddak, waarvan de schilden naar onderen uitzwenken. Naar de binnenplaats van Eymerick vier dubbel halfronde garagedeuren; bovenlichten met spaakroeden. Drie door de goot heen stekende dakkapellen met open huifschild. Aan de grachtzijde kruisvensters met glas-in-lood. Aan de NO-hoek tussen zaalgebouw en garage, de gracht volgende keermuur met kantelen en schietgaten in neogotische trant; deze vormgeving dateert vermoedelijk uit de tijd van de restauratie in 1913.

Afbeelding: Boschlaan, Heeze. Kasteel Heeze. Links achterkant kasteel Emmerik. 1903 (foto Heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

Afbeelding: Kasteel Eymerick (uiterst rechts) en kasteel Heeze op een luchtfoto van A. Speelman in 2016 (via <https://www.kasteleninnederland.nl/kasteeldetails.php?id=916>).

5.18.1.003 Kasteel Heeze²⁰⁹

Rijksmonument nr. 515139 (hoofdgebouw).

Maakt deel uit van Historische buitenplaats Heeze.

Men heeft het zaalgebouw van Eymerick laten staan (zie 5.18.1.2) omdat een groot kasteelplan van Heeze ter vervanging van het vervallen kasteel Eymerick nooit in zijn geheel werd uitgevoerd. Baron Snoeckaert (1659 – 1678) had een groots kasteel op het oog. Hij gaf daartoe opdracht aan een van de meest bekende bouwmeesters uit die tijd, Pieter Post, architect in vaste dienst, eerst van prins Frederik Hendrik en daarna van prins Willem II. Pieter Post overleed echter in 1669 toen het werk nog niet af was. De meeste werken, die hij toen onder handen had, werden door zijn zoon Maurits voortgezet. Het wordt verondersteld dat Maurits ook de gewijzigde plannen van kasteel Heeze verder uitwerkte. Kasteel Heeze kwam 'gereed' in 1665. Alleen de voorbouw van het door Pieter Post ontworpen kasteel, werd uiteindelijk het nieuwe kasteel Heeze. Volgens het ontwerp, dat in het archief van het kasteel bewaard is gebleven, zou op de plaats van kasteel Eymerick dan een imposant gebouw verrijzen: een vierkante burcht, bestaande uit vier vleugels om een ruime binnenhof, die door zuilengangen zou worden omgeven. Op de hoeken waren vierkante torens ontworpen. De voorbouw zou aanvankelijk bestaan uit twee loodrecht op het nieuwe kasteel te plaatsen stallingen; later werden deze verbonden door een vleugel. Uiteindelijk werd alleen deze U-vormige voorbouw uitgevoerd, maar hier kwam dan wel een tweede woonlaag op.²¹⁰

Indien alle plannen waren verwezenlijkt zou kasteel Heeze zonder twijfel een van de meest aanzienlijkste en voornaamste van de Meijerij geweest zijn, en, zo werd gezegd, een die zijn weerga zelfs in het land niet gevonden zou hebben.²¹¹ Gelet op de faam van de bouwmeester en de bouwplannen was dit geen grootspraak. Pieter Post ontwierp een voor die tijd zeer modern kasteel in de classicistische stijl. De nadruk lag niet meer op de verdedigbare functie van het gebouw, maar vooral op het comfort en de uitstraling van het geheel. De plannen waren zeer ambitieus (...) Het kasteel was in de 17de eeuw een van de modernste gebouwen in de Meierij. Ondanks het feit dat slechts een gedeelte van het eerste plan werd uitgevoerd, was het gebouw een sieraad voor de streek.²¹²

²⁰⁹ <https://www.kasteelheeze.nl/kasteel-heeze/geschiedenis/17e-en-18e-eeuw>; <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/821/de-bewoners-van-het-kasteel-heeze-van-1796-tot-1901-6>

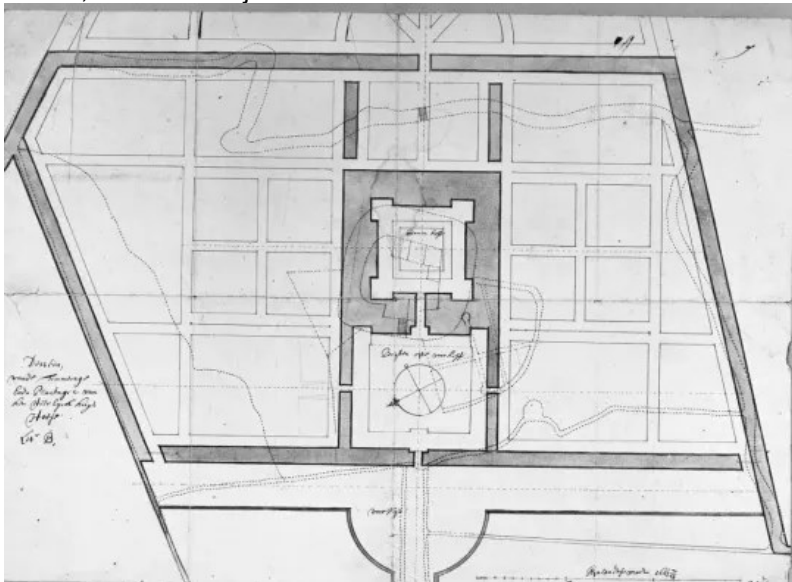
²¹⁰ Van Oirschot, 1981, 166.

²¹¹ Van Oirschot, 1981, 167.

²¹² Coenen, 1998, 145.

[illegible]

Belangrijke bronnen ter bestudering van dergelijk erfgoed, in de vorm van historisch kaartmateriaal, zijn bewaard gebleven. Dankzij tekeningen en kaarten weten we ongeveer hoe het middeleeuwse kasteel eruit gezien heeft. Een overzicht hiervan, alsmede een historische achtergrond van kasteel Heeze, vinden we bij Coenen.²¹⁴

151

Afbeelding: luchtfoto Kasteel Heeze

Kasteel heden ten dage

Een omschrijving van het hedendaagse kasteel kan het best geschieden aan de hand van de redengevende omschrijving die hoort bij haar status als rijksmonument:

Het kasteel Heeze is gelegen aan het eind van een 500 m lange oprijlaan, die ten oosten van de kom van het dorp Heeze een aanvang neemt vanaf de Kapelstraat. Het huidige gebouwencomplex wordt gedomineerd door het in de jaren zestig van de 17^e eeuw vóór het oudere kasteel gesitueerde, streng symmetrische bouwwerk, tot stand gekomen naar een ontwerp van Pieter Post. In oorsprong omvatte het ontwerp een vierkant hoofdgebouw ter plaatse van het toen vervallen kasteel Eymerick met op het voorterrein haaks daarop twee stalgebouwen. Van het ontwerp werden de laatstgenoemde gebouwen uitgevoerd, die met elkaar werden verbonden door een dwarsvleugel met een poorttoren en de toegang tot het binnenplein, zodat een U-vormige bebouwing ontstond. Volgens de plannen zou slechts in één bouwlaag worden gebouwd, maar reeds in 1665 tijdens de bouw, werd besloten de plannen te herzien en werd de voorgevel verhoogd tot twee lagen. Deze ingreep laat zich nog aflezen aan de zijde van het binnenplein, zowel als aan de hybride kapconstructie in het hoofdgebouw, waar verlengstukken aan de dakspanten zijn aangebracht.

Het frontgedeelte van het kasteel bestaat uit twee, vijf traveeën en twee bouwlagen tellende, in baksteen opgetrokken vleugels onder asymmetrische met leien gedekte geknikte zadeldaken, van elkaar gescheiden door de poorttoren en afgesloten door verhoogde (drie lagen) torenvormige, risalerende, hoekpaviljoens onder pyramidedaken, getooid door windvanen. De in beide bouwlagen en ook in de hoekpaviljoens gelijke vensters bevatten 32-ruits schuiframen. De eveneens licht risalerende poorttoren onder geknikt kegeldak, bevat de ingangspoort, omlijst door Toscaanse pilasters, die een hoofdgestel dragen. Hierboven is een - later vergroot- venster met aan weerszijden de beeldhouwde wapens van de geslachten van Tuyll van Serooskerken en van Westreenen. Deze kwamen tegen het einde van de 18^e eeuw in de plaats van oudere wapenschilden uit 1665 met het familiewapen van Snoeckaert van Schauburg. De middenpartij werd toen gewijzigd. De gevels, zowel van het frontgebouw als van de achtervleugels, zijn zeer sober uitgevoerd en bevatten alle 28-ruits schuiframen. Op de daken bevinden zich een aantal eenvoudige dakkapellen. In de twee naar achteren gebouwde, vijf traveeën brede vleugels wordt de architectuur van het frontgebouw voortgezet.

WAARDERING van de RCE

Van algemeen belang vanwege:

- de verzorgde architectonische vormgeving van dit belangrijke voorbeeld van het oeuvre van Pieter Post;

- de hoge mate van gaafheid van exterieur en interieur;
- de functioneel-ruimelijke relatie met de andere onderdelen van de buitenplaats;
- de karakteristieke ligging in de onmiddellijke nabijheid van het voormalige kasteleiland en in de historische park- en tuinaanleg.

Afbeelding: kasteel Heeze (december 2011)

Interieur Kasteel Heeze

Het kasteel bevat dertig vertrekken. Belangrijke aanwinsten voor het interieur waren de verfraaiingen die omstreeks 1735 werden aangebracht door de toenmalige eigenaar Francois Adam Holbach. Beganegronds liet hij in de noordelijke vleugel een badkamer inbouwen. In de blauwstenen vloer is een gat uitgespaard, waarin een sleutelgatvormig marmeren bad is aangebracht, dat een afvoer heeft in de slotgracht. In deze badkamer voorts een rondnis met 2 dolfijnen en een schouw met ionische zuilen, alsmede een afbeelding van de zon in stuc. Ook liet hij het viertal belangrijke 17^e eeuwse wandtapijten met taferelen uit het leven van Alexander de Grote, naar tekeningen van Lebrun, aanbrengen in de grote salon. In de kleine salon zes Vlaamse tapijten, gemaakt naar gravures van werken van Petrus Paulus Rubens stammen waarschijnlijk uit dezelfde periode. Beganegronds voorts onder andere de rode kamer met schouw met jachtembleem; aan het einde van de westelijke een vertrek met marmeren schouw. Op de eerste verdieping bevindt zich in het midden boven de ingang een ovale muziekkamer, verfraaid met halfzuilen, stucplafond met koepel en symmetrisch vier nissen in de muur. Toen in de jaren 1796-'98 de ingang van het kasteel enigszins werd gewijzigd, werd deze zaal boven de poort aangebracht naar een ontwerp van de Luikse architect Nicolas Renier. Voorts op de eerste verdieping de Minervakamer met klassieke voorstellingen, vermoedelijk eind 18^e eeuw met daarnaast de blauwe kamer, vermoedelijk uit dezelfde tijd met blauw behang en een schouw. In noordelijke richting in de hoofdvleugel een vertrek met goudleerbehang, stucplafond en marmeren schouw.²¹⁵

Volgens E. Koldewey van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed, een autoriteit op het gebied van interieurs, is ook het interieur van kasteel Heeze buitengewoon uniek, zowel vanuit nationaal als internationaal perspectief. Een interieur heeft vaste en losse onderdelen en veel delen gaan in de loop van de bewoningsgeschiedenis zwerven. Wat men tegenwoordig ziet is vaak niet de authentieke situatie. Historische buitenplaatsen hebben een grotere kans op een oorspronkelijk interieur en binnen de historische buitenplaatsen in Nederland neemt kasteel Heeze vanwege zijn authentieke interieur een bijzondere plaats in. Het interieur van kasteel Heeze wordt door E. Koldewey dan ook buitengewoon zeldzaam wordt genoemd. Zo heeft het kasteel bijvoorbeeld een 18^e eeuwse bed in een kamer met een zeer rijk en authentiek interieur. Kastelen en buitenplaatsen zijn in Nederland over het algemeen

²¹⁵ Registeromschrijving, Rijksdienst Cultureel Erfgoed.

van hoogstaande kwaliteit en bezitten veel potentie vanuit toeristisch-recreatief oogpunt. Een gegeven waar beleidsmakers zich volgens Koldewey niet altijd bewust van zijn.²¹⁶

Bovenstaande gedachte wordt nog eens onderstreept in een uitstekend artikel over het interieur van kasteel Heeze. De schrijfster maakt de volgende treffende opmerking over de authenticiteit van het interieur van kasteel Heeze, hoewel hieruit eveneens blijkt hoe zeldzaam een volledig authentiek interieur is: 'Elk huis en kasteel heeft zijn uiterlijk en sfeer te danken aan zijn bewoners. Zij bepalen de verbouwingen, de indeling van de meubelen en schilderijen, de kleuren van het interieur. Niet meer bewoonde kastelen die in de loop der eeuwen te vaak van eigenaar wisselden, maken soms een karakterloze en rommelige indruk. Kasteel Heeze vormt een glanzend voorbeeld van het tegenovergestelde (...) Het echtpaar van Tuyll van Serooskerken dat het kasteel in 1955 erfde zette zich ten volle in voor het behoud en de verfraaiing van het familiebezit. Kamer na kamer werd heringericht met erfstukken en aankopen bij antiquairs en veilinghuizen. "Als oom Sam het kasteel nu kon zien zou hij veel van het meubilair niet herkennen" zegt de baron. (...) "Kijk, dat heeft mijn moeder nog geborduurd" zegt de baron, wijzend op het haardscherm en de diepe fauteuil in 'grand point'. Het zijn juist deze details, die de atmosfeer in het bewoonde Kasteel Heeze bepalen en de museale stemming ver houden.'²¹⁷

Afbeelding: Interieur kasteel Heeze

In een overzichtswerk over interieurs in Nederland staat het interieur van kasteel Heeze ook vermeld: F. van Burkom, K. Gaillard, E. Koldewey (e.a., red.), *Leven in toen* (Den Haag 2001). Een uitstekend artikel over het interieur kasteel Heeze vinden we in het tijdschrift *Vitrine*:

T. Coppens, 'Kasteel Heeze - eenheid van adel en architectuur in het Brabantse land'. In: *Vitrine : magazine voor museum bezoekers*. Nummering: vol. 11 (1998), afl. 5, pag. 46 (Heeze 1986)

Veel historisch kaartmateriaal van kasteel Heeze. Onder andere een opmeting van het oude kasteelterrein in september 1662 ten behoeve van de bouw van het nieuwe kasteel. Onder meer te vinden in: J.C.G.W. Coenen, *Heeze : geschiedenis van een schilderachtig dorp* (Heeze 1998), *De illustere kasteelheren van Heeze: Paul Henri Thiry Baron D'Holbach & de Van Hornes*.

Kasteel Heeze heeft enkele beroemde kasteelheren gekend, waaronder een historisch figuur van internationale statuur, in de persoon van Paul Henri Thiry Baron D'Holbach. Kasteelheer Paul D'Holbach was een beroemd filosoof, die ondermeer met Franse grootheden als Diderot en d'Alembert meewerkte aan een grote wetenschappelijke encyclopedie. Zij stonden bekend als de encyclopedisten en hun *Encyclopédie* wordt beschouwd als een van de belangrijkste publicaties van

216 E. Koldewey, *College Erfgoed van monument, tuin en landschap. Masteropleiding Erfgoed van stad en land*, Vrije Universiteit, d.d. november 2009.

217 Coppens, 1986.

de 18e eeuw. De Encyclopédie is een groots compendium van wetenschappelijke, technische en historische kennis, die een sterk kritische ondertoon had ten aanzien van de bestaande samenleving en ten aanzien van instituties. De Encyclopédie was een belichaming van de sceptische, rationele en wetenschappelijke tijdsgeest in het 18e eeuws Europa, waarin Frankrijk de toon aangaf.²¹⁸

Afbeelding: Paul D'Holbach

Daarnaast zou de kasteelheer van Heeze Paul D'Holbach de geschiedenisboeken ingaan als een van de grondleggers van de leer van het materialisme. In 1770 verscheen Paul D'Holbach belangrijkste werk, 'Systeem van de natuur' dat de 'Bijbel van het Franse materialisme' werd genoemd. Paul D'Holbach kwam samen met andere materialisten zoals Lamettrie en A. Helvétius met het idee dat er alleen materie bestaat. In de plaats van Descartes' dualisme van twee substanties (lichaam en geest) stelden zij het monisme, en wel een materialistisch monisme:

'Er bestaat alleen materie. De kennis daarvan is voldoende om alles te verklaren. Elke metafysica, die naast of achter de materie nog een zelfstandig geestelijk beginsel zoekt, is bedrog, dwaling, hersenschim. Evenzo is elke vorm van godsdienst bedrog, en wel: bewust, opzettelijk bedrog: uitvinding van priesters, priesterbedrog: "De eerste schurk die de eerste dwaas ontmoette was de eerste priester". Taak van de wetenschap is het al deze vormen van bedrog, waarin de mensen verstrikt zijn en waardoor zij zich kwellen, te vernietigen. Het is de – wel zeer optimistische – overtuiging van deze mannen dat men slechts de juiste 'verlichting' nodig heeft, om de mensheid van de drukkende last van alle vooroordelen te bevrijden en een door de rede geleid tijdperk van geluk te brengen'.²¹⁹

Paul D'Holbach staat te boek als een denker binnen de stroming die bekend staat onder de term Verlichting. De Verlichting is een geestelijke stroming in de westerse geschiedenis waarin de ratio centraal staat. Niets moest op basis van geloof worden geaccepteerd. Alles moest worden onderworpen aan een rationele, kritische, wetenschappelijke manier van denken. De Verlichting wordt dan ook wel de Eeuw van de Rede genoemd (zie ook hierboven Groen erfgod). Een ander kenmerk van de Verlichting is een zeer idealistisch vooruitgangsgeloof. De mens moest worden bevrijd uit de kluisters van zijn onmondigheid en volgens de Verlichtingsdenkers was het mogelijk om betere samenlevingen en betere mensen te creëren. Het idee van de maakbaarheid van de samenleving vindt hier zijn oorsprong.

²¹⁸ Palmer en Colton, 1995, 318.

²¹⁹ Störig, 1972, 359 - 360.

Paul D'Holbach wordt ook wel gerekend tot de Late Verlichting. Na 1770 werd de harmonieuze eenheid van de Verlichtingsdenkers doorbroken door schrijvers die de ideeën van de Verlichting overdreven. Deze latere filosofen, waarvan D'Holbach een goed voorbeeld is, kwamen met rigide en dogmatische systemen. D'Holbach had in zijn 'Systeem van de natuur' immers beargumenteerd dat mensen als machines waren, die volledig werden bepaald door krachten van buiten af. De vrije wil, god en de onsterfelijkheid van de ziel waren achterhaalde en achterlijke mythen. Het agressieve atheïsme van D'Holbach, gekoppeld aan een diepe vijandigheid ten opzichte van het christendom, diende de eenheid van de Verlichting een zware slag toe. Grote Verlichtingsdenkers zoals Voltaire, die wel in god geloofde maar niet in geïnstitutionaliseerde religies, waren afwijzend ten aanzien van het inflexibele atheïsme dat zij vonden in het werk van D'Holbach. Hierin zagen zij dezelfde dogmatische onverdraagzaamheid waar zij juist hun hele leven tegen hadden gevochten.²²⁰

Paul D'Holbach publiceerde zijn filosofisch radicale werk anoniem in de Nederlanden om mogelijke vervolging in Frankrijk te voorkomen. Hij stond bekend als een genereuze patroon en geestige, gevatte gastheer van schrijvers en intellectuelen. Op zijn tweewekelijkse diners (salons) wisselden een kleine kring van intimi, die op de hoogte was van het geheim van D'Holbach, ideeën uit met bekende bezoekers zoals de grote Schotse filosoof David Hume. Zijn salon werd ook wel het hoofdkwartier van de Encyclopedie genoemd.²²¹

Er is op gewezen dat de financieel-economische vrijheid van Paul D'Holbach hem in staat stelde zich in dienst te stellen van de wetenschap. Die financieel - economische vrijheid bestond uit een erfenis die hij ontving van zijn oom en opvoeder baron Franz Adam Holbach, ook eens kasteelheer van Heeze. Franz Adam D'Holbach was op knappe wijze van eenvoudige dorpsjongen opgeklommen tot baron. Bij de ambities van Franz Adam hoorde een bestaand landgoed. Hij ontdekte de heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten: 'Nu was hij in de gelegenheid een landgoed te kopen dat een geschiedenis had en ook macht gaf. Met groot enthousiasme begon Franz Adam zijn nieuwe status van volwaardig heer van een heerlijkheid vorm te geven. Op het binnenplein van het kasteel liet hij paardenstallen en remises voor rijtuigen bouwen.'²²²

Hoewel Paul D'Holbach meer werelds was dan zijn oom en vaker en liever in Parijs verbleef, was hij van 1750 tot 1759, met nog een onderbreking in 1756, heer van de Heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten.²²³ Deze historische figuur is juist vanwege zijn middelmatigheid zeer interessant. De echt grote historische figuren staan altijd een beetje buiten hun eigen tijd, zijn geen goede afspiegeling van hun eigen tijd; veel meer dragen juist de middelmatige figuren de stempel van hun tijd, waardoor de toenmalige tijdsgeest duidelijk wordt. In Paul D'Holbach wordt de tijdsgeest zichtbaar die spoedig ook in Nederland zou gaan rondwaren. Zo vond het mechanistische wereldbeeld ('geometrische geest') zijn uitdrukking in tuinen en parken van kastelen en buitenplaatsen (ook bij kasteel Heeze, voorafgaand aan de Engelse landschapsstijl); de Franse ideeën van vrijheid, gelijkheid en broederschap, het vooruitgangsgeloof e.d., sijpelden onder andere via de Bataafse Revolutie door in Nederland. De Verlichting maakte ook een einde aan het bijgeloof, zoals hekserij (zie thema 5.27.14) en daarmee aan de hekserijvervolging zoals die ook in Heeze voorkwam. De onttovering van het wereldbeeld had echter ook andere gevolgen.

Eveneens mogen enkele heren van het geslacht Van Hornes niet onvermeld blijven. Willem van Horne was een klassieke ridder en heeft met zijn krijgsknechten nog deelgenomen aan de kruistocht onder de Franse koning Lodewijk IX, aan de slag van Woeringen onder hertog Jan I en aan de Gulden Sporenslag in 1302. Willem sneuvelde later, samen met zoon Engelbert, in de slag bij Zierikzee. Zijn andere zoon Gerard van Horne werd toen heer van Heeze-Leende. Deze Gerard van Horne wordt gezien als de stichter of bouwer van slot Loevenstijn is. Anderen nemen echter aan dat dit slot is gebouwd door de latere heer van Heeze, Diederik Loef van Horne tussen 1357 en 1368.²²⁴

In de tachtigjarige Oorlog hebben de heren van Heeze eveneens hun aandeel gehad. In 1573 kwam de heerlijkheid in het bezit van Willem Hezius, of Willem van Heeze. Hij werd kapitein-generaal in het

220 Mc Kay, 2003, 610-611.

221 Mc Kay, 2003, 611.

222 Driessen, 2000b, 156.

223 Driessen, 2000a, 125.

224 Van Oirschot, 1963a, 74.

leger van de koning van Spanje, maar was een fel tegenstander van een Spaanse overmacht in de Nederlanden. Willem van Heeze was echter ook overtuigd katholiek en wilde wel meewerken aan de verdrijving van de Spanjaarden, maar was pertinent tegen een uitbreiding van het opkomende calvinisme. Daarom begon hij zich met andere katholieke edelen steeds meer af te wenden van Oranje. Hij werkte mee aan de Unie van Atrecht in 1579. Later koos hij toch weer de zijde van Willem van Oranje. Zijn plan om de hertog van Parma gevangen te nemen lekte uit zodat Willem van Heeze in 1580 werd onthoofd.

Afbeelding: Binnenhof van het kasteel Heeze, juli 2007.

5.18.1.004 Kasteel Sterksel

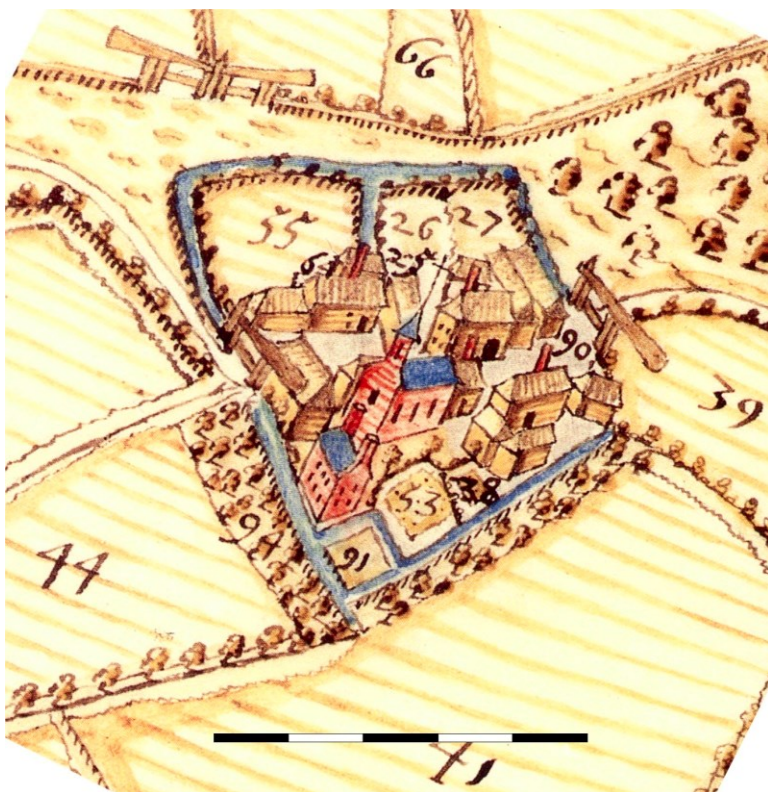
De abt van Averbode Daniel Laecman liet in 1427 het eerste Huize Sterksel bouwen. Het was een versterkt gebouw omgeven door een gracht en bedoeld als verdedigingswerk tegen plunderende rondtrekkende troepen. Aanvankelijk werd het 'Blockhuis' genoemd, daarna 'Casteel' en ten slotte Huize Sterksel. De Norbertijnen zorgden achter het huis zelfs voor het eerste toilet of 'cloaca' in Sterksel. Dit huis had, alhoewel het als versterking bedoeld was, toch lemen wanden. In 1507 werd het als 'blokhuis' vermeld.²²⁵ 'Daarbij ligt nog een huis of woning met een eetkamer met kookgelegenheid, met een verdieping met slaapkamers, waar de abt van Averbode verblijf houdt als hij zijn hoeven in Sterckxsel bezoekt. Daarbij staat een paardenstal met apart een sloot eromheen gegraven, waar de paarden van de abt verblijven kunnen. En daarnaast staat een fraai muurwerk, waar eens twee verdiepingen op hebben gestaan en dat was de woning waar de abt sliep. Maar dit stenen gebouw, onbeschut, is afgebrand bij het beleg van Maastricht in 1579.'²²⁶ Het huis staat afgebeeld op de kaart van Sterksel uit 1653. Het was toen een bakstenen gebouw met verdieping en zolder en twee opvallende schoorstenen. In 1830 stond er geen gebouw meer.

Huize Sterksel had weinig geluk, het brandde drie keer af, waarna de toenmalige eigenaar zijn geluk 500 meter noordelijker beproefde, aan wat nu de Pastoor P. Thijssenlaan heet, de plaats van de huidige villa.²²⁷ De huidige villa 'Huize Sterksel' (5.31.3.003) is gebouwd in de stijl die karakteristiek is voor de oude woongemeenschap. Maar het is geen kasteel!

²²⁵ Dekker, 1998, 45.

²²⁶ P. Greven, zoals geciteerd in Dekkers, 1993, 168.

²²⁷ Spruit, 2005, 48.

Het "kasteel" van Sterksel staat boven nummer 91 afgebeeld op de kaart van C. Lowis uit 1653.

18.2 Hoofdhoeve

Hoofdhoeve en hoeve: daarmee wordt de agrarische bestaansstructuur van de heerlijkheid en bestaansbasis van de heer aangegeven. In de late middeleeuwen en daarna zijn dat normaal verpachte boerderijen met meestal veel grond. De hoofdhoeve staat veelal op de voorburch. Wat verderop vindt je dan één of meer andere hoeven.

18.3 Hoeve

In de Brabants dorpen lagen grote hoeven of boerderijen, die toebehoorden aan de adel of aan kerkelijke instellingen. De meeste waren gerelateerd aan het kasteel. Deze hoeven hadden de kerkelijke instellingen niet kunnen bemachtigen.

Uniek nr	Naam	Type
5.18.3.001	Sterksel 2 Ten Poel	hoeve
5.18.3.002	Sterksel 3 Ten Bril	hoeve
5.18.3.003	Sterksel 4 In de Kan	hoeve
5.18.3.004	Sterksel 1 Ten Steen	hoeve
5.18.3.005	Ter Brake	hoeve
5.18.3.006	Hoeve bij kasteel Heeze	hoeve
5.18.3.007	De Hoeve achter Kasteel Heeze	hoeve
5.13.2.005	Heezerhut	hoeve

Hoeven heerlijkheid Sterksel

Sterksel was een bezit van de abdij Averbode en telde 5 hoeven, een kapel en een "kasteel"-perceel, zoals af te lezen is van de kaart van Lowis uit 1650-1680. Een hoeve (Ter Brake) ligt nu in het bos.

In het Algemeen Rijksarchief in Brussel bevindt zich het "Caertboek van Averbode", ofwel het Registrum Omnium Bonorum, waarin alle goederen van de abdij van Averbode in opdracht van abt Servatius Vaes (1648-1698) door de beëdigde landmeter Cornelis Lowis tussen 1650 en 1680 in

kaart gebracht zijn. Onder deze goederen is ook het domein van Sterksel. Dit betekent voor het kleine en misschien wel kleinste Brabantse dorp, dat eeuwenlang slechts vijf hoeven telde met 'n kapel en een "casteel", dat het in het derde kwartaal van de 17e eeuw door landmeter - architect Lowis nauwkeurig in kaart is gebracht.

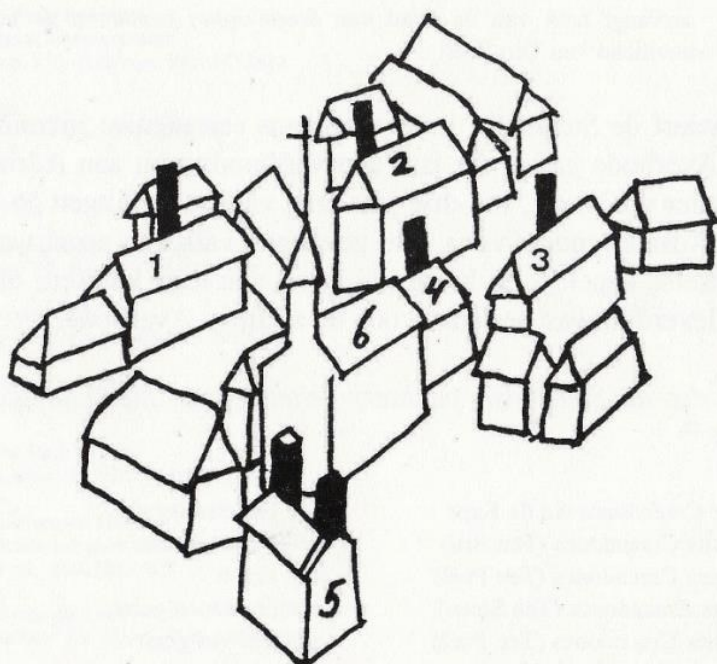
Afbeelding: Kaart van Lowis.

Deze unieke kaart is een bijzonder document voor de kennis van de ontginningsgeschiedenis van een Brabantse landbouwgemeenschap. Weinig dorpen kunnen zo'n kadastrale momentopname uit de 17e eeuw in hun plaatsbeschrijving opnemen. Deze plattegrond van Sterksel is ook (voor archeologisch onderzoek) interessant, omdat de gebouwen nauwkeurig zijn ingetekend. Op een detailvergroting van de kom van het dorp kunnen we duidelijk het fraai gevormde kapelletje onderscheiden en ook het "casteel" of het oude "Huize Sterksel". Om het kapelletje heen liggen de hoofd- en bijgebouwen van de hoeven De Steen, De Bril, de Kan en De Poel gegroepeerd. Nummer 90 duidt de "Plaets van de vier Hoeven" aan, waaruit blijkt, dat er ook een gemeenschappelijk marktplein was. Nummer 91 is de "Plaets van 't casteel". Alle percelen op de kaart zijn genummerd. In totaal 96 nummers. Op deze kaart, waarbij hierboven slechts een detail wordt getoond, is in kleur aangegeven wat bouwland is, wat weide en wat heidegebied. De kaart van Lowis laat in kleur een drietal landerijen onderscheiden: akkers (bruine strepen), weide/beemd/hooiland (groene strepen) en heide (bruine 'vlekken').²²⁸

De geschiedenis van Sterksel is in algemene zin bijzonder rijk aan bronnen. Zo is daar een beschrijving van Sterksel uit 1611 van Peter Greven. De lokale historicus van Sterksel P. Dekkers heeft een aardige beschrijving gegeven van een virtuele historische wandeling door Sterksel in de 17e eeuw op basis van bovengenoemde kaart in combinatie met de beschrijving uit 1611:
 P.J.V. Dekkers, *Sterksel 1197-1653 : een domein van de abdij van Averbode in de volle en late middeleeuwen : verwerving, bestendiging en uitbating van een Premonstratenzer domein in de Brabantse Kempen in het krachtenveld van de hertog van Brabant, de bisschop van Luik en de lokale*

²²⁸ Dekkers, 1994a, 158.

adel (Amsterdam 1994); P.J.V. Dekkers, 'Een wandeling door Sterksel anno 1611'. In: *Heemkronyk* jrg. 32, 1993, nr. 4, p. 164-173. Dekkers heeft de ligging van de curie Sterksel, volgens het plan uit het Groot Kaartboek van Averbode (1653), geprojecteerd op de huidige dorpskern van Sterksel (zie p. 122-123).²²⁹

Tekening van de dorpskern van Sterksel volgens de kaart van C. Lowis (1653): 1. hoeve In de Kan; 2. hoeve Ten Poel; 3. hoeve Ten Steen; 4. hoeve Ten Bril; 5. 't casteel; 6. de kapel (zie blz. 81 en 83).

Dekkers heeft de beschrijving van Greven weergegeven in hedendaags Nederlands, waarin ook enkele archeologisch interessante objecten worden beschreven zoals de Sterkselse hoeven, een stenen gebouw voor de abt en de toegangspoort:

'Op Sterckxsel staan vijf boerderijen en vier daarvan hebben rondom een gracht met water erin, maar deze gracht begint ondiep te worden. Aan de oostkant van de dorpsgracht heeft een poort gestaan, die men 's avonds placht te sluiten, maar omdat deze afgebroken is, ligt daar nu alleen nog maar het fundament. Aan de westzijde van deze gracht heeft een hamei of slagboom gehangen. Onderaan bij deze draaiboom staat een hof genaamd 'die Kanne'. En verder aan dezelfde kant staat een hof genaamd 'den Poel'. En daartegenover, op het zuidoosten, staat een hof genaamd 'den Steen'. En naast de draaiboom, aan dezelfde kant, staat een hof, genaamd 'den Brill'. En de vijfde winhof is gelegen ten noorden buiten de dorpsgracht, op wel drie boogschotten afstand²³⁰; die hof wordt genoemd 'de Brake'. Deze hof is voorzien van een woonhuis en varkensstal annex schaapskooi, een

²²⁹ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/711/750-jaar-geschiedenis-van-de-parochie-sterksel-1211-1961-1>

²³⁰ Die afstand is 720 meter, zodat een boogschot hier op 240 meter uitkomt.

schuur, een schop en een bakhuis. Die schuur is versterkt met sterke stutten, palen en anderszins. De hoeve is niet beplant met eikenbomen vanwege het gevaar dat de wind ze misschien zou kunnen omblazen. Deze hoeve moet dus nog beplant worden met eikenbomen.'²³¹

5.18.3.001 Pachthoeve Ten Poel

Ten Poel wordt wel de oudste en grootste hoeve op Sterksel genoemd. In de 15^e eeuw was de hoevenaar van 'den Poel' meier op Sterksel, die er namens de abt van Averbode een oogje in het zeil hield. De naam slaat op de dorpspoel, die men in vele dorpen in de middeleeuwen aantreft, waaruit het leem voor de muren werd gewonnen.'²³²

In de beschrijving uit 1611:

'Hier volgt de tweede winhof, geheten 'den Poel': deze is voorzien van een woonhuis met een varkensstal daaraan vast, met een schuur, een schaapskooi, met twee kleine huisjes, een schop en een nieuw toilet. Op deze hof Woont Hendrick Gorckmans. Deze hoeve wordt naar oude traditie gehouden te bebouwen een hoeveelheid van negen mud zaads land.'²³³

5.18.3.002 Pachthoeve Ten Bril

Den Bril wordt eerst vanaf 1434 vermeld en heet dan 'de kleinste hoeve'. 'Briel betekent 'plein' en het was op een pleintje achter de kapel dat deze woning werd gebouwd. Ten Bril was in de 15^e eeuw nog de woning van de meier. In diens vroegste contract staat dat hij als woning de 'boog' achter de kapel zou hebben. Deze boog in de kapel was wellicht een aanzet voor de aanbouw van een koor, waartegen later een huis is geplaatst (...) Op de welbekende kaart van Sterksel van Comelis Lowis uit 1653 tellen we vijf lemen hoeven met strooien daken met vijf stenen schoorstenen, en inderdaad is daaronder dan nog steeds een kleine woning achter de kapel.'²³⁴

In de beschrijving uit 1611:

'De derde winhof, aan de zuidzijde naast de kapel, is geheten 'den Brill', voorzien van een woonhuis met stal, schaapskooi, schuur, schop met een klein huiske. En de hoeve houdt, na den ouden gewoonten van spreken vier mud zaads land. Deze hof wordt bewoond door Willem Tijs, meier van Sterckxsel.'²³⁵

5.18.3.003 Pachthoeve In de Kan

Waarschijnlijk was De Kan een voormalige herberg. 'Een gastenverblijf was niet ongebruikelijk in een premonstratenzer uithof. In de 18^e eeuw was er ook een herberg op Sterksel, maar toen in de hoeve Ter Braak. Deze hoeve heette in 1389 nog 'de hoeve van de maagd Sint-Juliana' en vanaf 1433 'In de Kan' of 'De Kan. Wellicht was deze patrones Juliana van Cornillon (of van het klooster van Mont Cornillon), een 13^e eeuwse heilige uit het bisdom Luik, die in de veestal werkte van een gasthuis.'²³⁶

In de beschrijving uit 1611:

'De voorschreven eerste winhof, geheten 'die Kanne', is voorzien van een woonhuis en een beestenstal daaraan vast, een schuur, een schapstal, een schop en een bakhuisje. Daar woont de weduwe van wijlen Joost Goykens met haar kinderen. Deze winhof houdt naar oud gebruik en naar verluidt meer dan vier mud zaads land?, en de hof heeft haar weide- en bouwgronden liggen bij de landen van de andere hoevenaars, aan de westkant van Sterckxsel.'²³⁷

5.18.3.004 Pachthoeve Ten Steen

Volgens sommige lieden zou 'Ten Steen' wijzen op een bakstenen hoeve. Dekkers meent dat de hoeve naar een van de oudste bewoners, Van Steenwege, genoemd is. De oudste benamingen van deze hoeve zijn getooid met 'ten'. Het voorzetsel 'ten' suggereert een plaatsbepaling van de hoeve nabij een steen. Volgens P. Dekkers betrof dit een grenssteen. Hoewel de hoeve in de 17^e eeuw niet nabij een of andere grens lag, was zij wellicht in het begin toch vlak bij een opzichtige steen

231 P. Greven, zoals geciteerd bij: Dekkers, 1993, 165.

232 Dekkers, 1995b, 51.

233 P. Greven, zoals geciteerd bij: Dekkers, 1993, 168.

234 Dekkers, 1995b, 52.

235 P. Greven, zoals geciteerd bij: Dekkers, 1993, 168.

236 Dekkers, 1995b, 51.

237 P. Greven, zoals geciteerd bij: Dekkers, 1993, 170.

gesitueerd, die de grens van het domein markeerde. Een dergelijke steen kan een perceelsgrens hebben afgebakend:

'Het ligt immers voor de hand dat een aangetroffen steen als baken in het landschap, dus bijvoorbeeld als grenssteen, werd gebruikt. In 1395 is sprake van het toponiem 'Steenweghes bemdt', dat waarschijnlijk op een beemd slaat, die aan de weg lag langs deze steen. Het is bekend dat een middeleeuwse hoeve nog vaak van plaats kon veranderen, maar haar naam meenam, zodat deze oorspronkelijk op een andere plaats betrekking had. In feite was hoeve 'Ten Steen' 'de tweede hoeve', zoals ze reeds in 1433 werd aangeduid.'²³⁸

In de beschrijving uit 1611:

'De derde winhof die binnen de dorpsgracht ligt, aan de zuidzijde, is genaamd 'In den Steen', voorzien van een woonhuis en een varkensstal daaraan vast, een schuur, een schaapstal, een schop met een varkenskooi, en ze wordt bewoond door Adriaan Happen. Deze winhof, na den ouden gesegge, houdt acht mud zaads land of daaromtrent.'

5.18.3.005 Pachthoeve Ten Brake

Braak betekent 'gebroken, opengescheurd land'. Deze hoeve lag verwijderd van de andere vier hoeven die bijeen lagen nabij het tegenwoordige centrum van Sterksel. De abdij van Averbode maakte ook steeds onderscheid tussen haar hoeven van Sterksel en haar hoeve Ter Braak.²³⁹

In de beschrijving uit 1611:

'Alle behuizingen van de voorschreven vier hoeven, die bijeen zijn gelegen, zijn goed onderhouden en staan goed onder dak. Maar de schuur ter Brake is met diverse palen en schoren ondersteut, zoals boven reeds beschreven staat, hoewel de behuizingen wel goed onder dak staan. De bouwlanden van deze hof liggen ten westen van de hof bijeen, waarvan men de hoeveelheid niet makkelijk kan schatten. Let wel: de sloten om hun bouwlanden zijn zeer vervallen en zonder omheining. Alle vier de hoeven, die binnen de dorpsgracht liggen, zijn langs hun landerijen zo goed omheind met sloten, dat het vee er geen schade kan toebrengen. De sloten zijn fraai beplant met eikenhagen. De hoevenaren hebben daar met zoveel zorg gepoot, dat er nu eiken bij duizenden staan, zowel oude, middelbare als jonge. Elke hoevenaar heeft er zijn eigen plek om te plant en ze zeiden dat zij voortaan evenredig jonge bomen zouden planten. Omdat elk een eigen plek had om eikels te zaaien is er nu nog een groot aantal jonge eiken voorradig. De jonge eiken staan nu mooi in grote aantallen in Sterckxsel langs de wegen en ze groeien nog steeds.'²⁴⁰

Afbeelding: De ligging van de hoeve Ten Brake ten noordoosten van Sterksel op de topografische kaart van 1840, schaal 1:25.000.

²³⁸ Dekkers, 1995b, 51.

²³⁹ Dekkers, 1995b, 51.

²⁴⁰ P. Greven, zoals geciteerd bij: Dekkers, 1993, 170.

Hoeven van de heerlijkheid Heeze

De heer van Heeze verpachtte zelf rond 1830 nog twee hoeven, de een aan de oprijlaan en de andere in een kennelijk recente ontginning achter het kasteel.

5.18.3.006 Hoeve bij kasteel Heeze

Boerderij aan de noordzijde van de oprijlaan naar het kasteel, eigendom van de heer van Heeze. Mogelijk kan deze als hoofdhoeve van het kasteeldomein gezien worden, maar nadere gegevens ontbreken.

5.18.3.007 De Hoeve achter kasteel Heeze

Boerderij in een groot vierkantig ontginningsblok ten oosten van het kasteel, eigendom van de heer van Heeze. Op de kaart van Verhees is het daar nog wildernis. De kadasterkaart en latere topografische kaarten tonen er hooiland langs de beek en verder afwisseling van bos en akkers, met deze hoeve. Kennelijk dus een ontginning uit de jaren 1794 – 1830 door de heer op eigen grond.

Afbeelding: De Hoeve achter het kasteel van Heeze op de Bonnekaart van rond 1900.

In Heeze lagen twee hoeven die leenroerig waren aan het kasteel van Heeze en een derde die omstreeks 1475 bezit werd van de kasteelheer. Van de hoeven die leenroerig waren, te weten de hoeven Ten Borchwart te Kreijl en de Middegaelhoeve op de Kerkhof, wordt aangenomen dat ze of voorheen bezit waren van de heer.²⁴¹

5.18.3.008 De Middegaelhoeve

De ligging van de Middegaelhoeve naast de kerk op het gehucht Kerkhof wordt door J. Coenen interessant genoemd. In veel dorpen ligt het kasteel direct naast de kerk, aangezien deze vaak door de heer was gesticht. Tot 1285 hadden de heren van Heeze het benoemingsrecht over de kerk, dus waarschijnlijk werd de kerk door de heer gesticht. De ligging van het belangrijkste leengoed naast de kerk wijst volgens Coenen op een vroegere woning van de heer bij de kerk, misschien zelfs een voorloper van het huidige kasteel.²⁴² De naam Middegaelhoeve heeft de hoeve gekregen door haar eigenaar Jan van Erp die van het buurtschap Middegael onder Veghel stamde.

Waar de hoeve precies bij de kerk heeft gelegen, is niet bekend. De oorspronkelijke hoeve is in de tweede helft van de 17^e eeuw verdwenen, terwijl op gronden van de hoeve een ander huis werd

²⁴¹ Coenen, 1998, 40.

²⁴² Coenen, 1998, 40.

gebouwd aan het gehucht Kerkhof, vrijwel naast het schoolmeestershuis. Volgens J. Coenen lag de hoeve aan de zuidzijde van het gehucht op een kruising van wegen in de richting van Leende. Aan deze zijde van het gehucht Kerkhof liggen al een paar eeuwen geen huizen meer.²⁴³

Afbeelding: De mogelijke ligging van de Middegaelhoeve bij de Kerkhof op de kadasterkaart van 1830.

5.18.3.009 Hoeve Ten Borchwart (Veestraat)

De hoeve Ten Borchwart (later bekend als de Baxhoeve) was genoemd naar de familie Van den Borchwart. Het zou echter ook kunnen zijn dat de familie haar naam aan de hoeve ontleende. De familienaam lijkt echter iets ouder te zijn. De hoeve kwam in de 17^e eeuw in bezit van het kasteel van Geldrop. 'De familie Van den Borchwart was een aanzienlijke familie, die onder andere schepenen leverde voor de Heezer schepenbank. De hoeve lag op Kreijl iets buiten het gehucht in de richting van de Rul. De eigenaar van de hoeve was leenman van de kasteelheer van Heeze.'²⁴⁴ De weg waaraan de hoeve lag, werd de Veestraat genoemd. Vlakbij deze hoeve lag een grote tiendschuur, waar de tiendvruchten van Heeze werden opgeslagen (5.18.3.010).²⁴⁵ Ook wel genaamd Mr. Lambrechtshoeve, naar meester Lambrecht Willems van den Borchward die de hoeve tot 1590 in bezit had. De hoeve kwam daarna in bezit van de kasteelheren van Geldrop.²⁴⁶

'In 1628 werd de hoeve verkocht aan jonkheer Amandus (II) van Horne, heer van Geldrop. Gedurende de rest van de 17de en 18de eeuw bleef de hoeve in bezit van de kasteelheren van Geldrop. (...) In de volksmond sprak men niet meer over de Ten Borchwardhoeve, maar over de hoeve van de heer van Geldrop. In de 19de eeuw kwam de naam "Baxhoeve" meer in zwang.'²⁴⁷

²⁴³ Coenen, 1998, 41.

²⁴⁴ Coenen, 1998, 40.

²⁴⁵ Coenen, 1998, 141.

²⁴⁶ Coenen, 1998, 68.

²⁴⁷ Coenen, 1998, 141.

Afbeelding: De Hoeve Ten Borchwart en de tiendschuur op Kreijl op de kadasterkaart van 1830.

5.18.3.010 Tiendschuur Creijl

Kadastraal bekend als Sectie A 1618, thans Sectie A 2227 (eigendom van S. J. Baron van Tuyll van Serooskerken te Heeze). De schuur was ongeveer 28 bij 7 meter groot.

5.18.3.011 Hoeve Meel

De hoeve in de Oevels, die beter bekend staat als de hoeve van het kasteel van Heeze in de Meel, wordt waarschijnlijk voor het eerst vermeld als de hoeve van Jan Postelman. De hoeve was zwaar belast met schulden, zodat de heer van Heeze de hoeve voor weinig geld kon kopen.²⁴⁸ Er zijn in het kasteelarchief en in het rechterlijk archief diverse pachtcontracten van de hoeve bewaard gebleven. Uit die pachtcontracten valt op te maken dat de hoeve lemen wanden had. De houten constructie van de hoeve was vermoedelijk eeuwenoud. Omdat de wanden niet dragend waren, konden deze van vlechtwerk worden gemaakt en daarna bestreken met leem. Men noemde dit loken. De pachter moest jaarlijks ervoor zorgdragen dat alle wanden goed waren gelooft en dat eventuele zwakke plekken in het strooien dak werden opgevuld.²⁴⁹

Ook streekhistoricus J. Coenen maakt melding van deze hoeve in het verdwenen gehucht Meel. De boerderijen zouden langs een oude akkerwal hebben gelegen.²⁵⁰

Afbeelding: De Meelsche Hoeven op de Bonnekaart van rond 1900.

Hoeven Leende

Het wordt door streekhistoricus J. Coenen opmerkelijk genoemd dat er in Leende vrijwel geen hoeven bekend zijn.

De lijsten van de Raad van State leveren voor Heeze en Leende geen objecten op.

18.4 Heerlijheidsgebied

Aanduiding van het rechtsgebied van de heerlijkheid in kwestie. Dat is soms uitgezocht en dan kun je dat overnemen. Indien onbekend: dan valt er ook niets op te nemen. De grenzen van zo'n heerlijkheidsgebied zijn soms heel grillig, met enclaves over en weer. Soms ook zijn het nog steeds bestaande min of meer rechte lijn in het landschap: die vinden we dan als relict terug!

5.18.4.001 Heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten

De vrije heerlijkheid van Heeze, Leende en Zesgehuchten, gelegen in het kwartier van Peelland, was een van de voornaamste heerlijkheden in de Meierij van 's Hertogenbosch. Zo blijkt althans uit

²⁴⁸ Coenen, 1998, 41.

²⁴⁹ Coenen, 1998, 141.

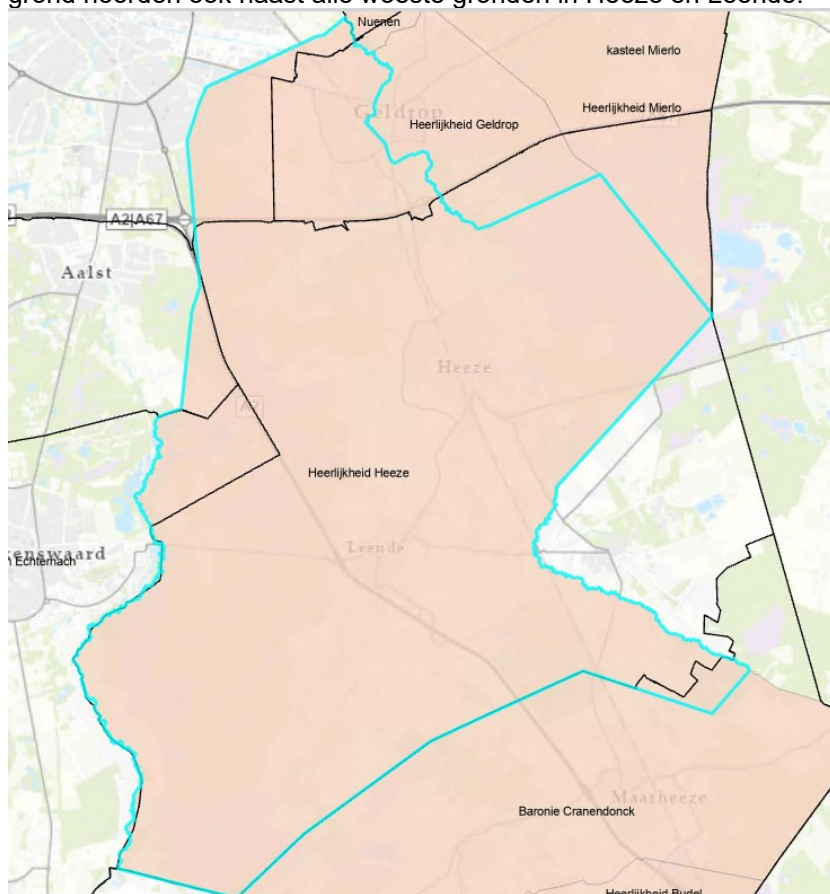
²⁵⁰ Zie foto akkerwal in Coenen, 1998, 80.

contemporaine bronnen zoals Van Oudenhoven, Bachienne, Houben, Hanewinkel (voor uitwijding zie voetnoot).²⁵¹

In 1197 is er voor het eerst met zekerheid sprake van een heerlijkheid Heeze-Leende, die toen in het bezit was van Herbertus, een van de edelen van Brabant ten tijde van hertog Godfried III van Brabant. In dat jaar verkocht deze 'Sire de Hese' een deel van zijn gebied, het allodium Sterksel, aan heer Otto, aartsdiaken van Luik, ten behoeve van de Premonstratenser Abdij van Averbode. Het is vermoedelijk dezelfde Herbertus van Heeze geweest, die in 1211 een derde van zijn tiende in Sterksel schonk voor de kapel in die plaats.

Omschrijving van het grondgebied

De totale uitgestrektheid van deze heerlijkheid moet circa 12.000 ha. hebben bedragen. Haar begrenzing werd gevormd door de Tongelreep westelijk, de Sterkelse Aa oostelijk, door de Heerlijkheid Grevenbroek zuidelijk, en liep naar het Noorden tot aan Tongelre. De respectieve delen van dit feodale grondgebied zijn thans verdeeld over de gemeenten Heeze, Leende, Geldrop en Maarheeze. Tot de opheffing van de feodaliteit in 1795 was de heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten achtereenvolgens als Brabants leengoed van de van Horne's tot 1615, de Renesse's tot 1659, de Snoeckaert's van Schaumburgh tot 1732, de Holbach's tot 1760 en tenslotte de Van Tuyll's van Serooskerken. Na 1795 bezat deze alleen nog maar grond en gebouwen, maar tot die grond hoorden ook haast alle woeste gronden in Heeze en Leende!

Afbeelding: Overzicht van de heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten.

5.18.4.002 Heerlijkheid Sterksel²⁵²

De heerlijkheid Sterksel was gelegen tussen de Vrijheid Someren, de baronie van Cranendonck, de baronie van Hees en Leen en Heugten, en besloeg een oppervlakte van circa 1.638 ha, meest bos en hei. Sterksel is in 1197 uit het bezit van de heer van Heeze overgedragen aan de abdij van Averbode. Onder leiding van een witheer van Averbode werden de meest geschikte gronden ontgonnen. Zo

²⁵¹ Meindersma, 1911.

²⁵² <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/122/een-oude-kaart-van-sterksel>

ontstonden op den duur 5 grote hoeven, bewoond door pachters met hun gezinnen en personeel (zie ook 18.3). Bij die ontginning speelde de stalmest van schapen en rundvee een onmisbare rol, terwijl de as van hout en heiplaggen voor de bemesting van weiden dienst deed. Na 1795 bezat de heerlijkheid, inmiddels in handen van de heer Pompe, nog slechts gronden en gebouwen.

In de 20^e eeuw werd een naamloze vennootschap opgericht met de naam Heerlijkheid Sterksel, wat natuurlijk geen echte heerlijkheid was, omdat de heerlijke rechten al geruime tijd waren afgeschaft. In 1914 verkochten de erfgenamen van de Pompens de vrijheid Sterksel. De naamloze vennootschap 'de Heerlijkheid Sterksel' kocht het dorp met zestien boerderijen aan voor f 300.000. Er werd een luxueus hotel gebouwd alsmede een aantal villa's. Er moest een kanaal komen; er werden wegen en lanen aangelegd, bossen gerooid en er werd begonnen met een grootscheepse ontginning. Sterksel kreeg zelfs een eigen station. De NV Heerlijkheid Sterksel had ook gronden in omliggende plaatsen, waaronder Leende en Heeze. Toen in 1924 de Hanzebank failliet ging, werd de NV De Heerlijkheid Sterksel in het faillissement meegesleurd.²⁵³

Afbeelding: In het Algemeen Rijksarchief in Brussel bevindt zich het "Caertboek van Averbode", ofwel het Registrum Omnium Bonorum, waarin alle goederen van de abdij van Averbode in opdracht van abt Servatius Vaes (1648-1698) door de beëdigde landmeter Cornelis Lowis tussen 1650 en 1680 in kaart gebracht zijn. Onder deze goederen is ook het domein van Sterksel, hierboven te zien op kaart.

18.5 Relaties

Het kasteel, de hoeven, de galg, het heerlijkheidsgebied en eventuele andere fenomenen van één heerlijkheid vormen samen een ensemble: die heerlijkheid. Getekend als verbindingslijnen met het kasteel (bijv. een lijn galg – kasteel).

18.6 Voorhof

Hier boven beschreven als element van het kasteel

18.7 Kasteelboerderij

De kasteelboerderij is de hoofdhoeve.

253 Van Oirschot, 1998, 66.

Thema: 19 Landgoederen

Landgoederen zijn mooi ingerichte stukken grootgrondbezit. Sommige komen voort uit oude heerlijkheden: in dat geval worden de landgoedaspecten daarvan onder het thema “landgoed” beschreven. Andere hebben een andere ontstaanswijze, deels door opwaardering en uitbouw van een enkele boerderij, deels als ontginningsblok.

Centrum van het landgoed is het landhuis, ook wel “kasteel” genoemd, naar het uiterlijk. Bij dat landhuis horen een tuin, vijver en park, soms een gracht om het huis. Daaromheen liggen de landerijen met enkele verpachte boerderijen. Soms is op grote schaal het landschap aangepast en meestal zijn er een of meerdere lanen aangelegd. Het geheel is het landgoedgebied. Soms is het deels omgeven met een wal. In de negentiende eeuw ontstaan ook mini-landgoedjes: een grote villa of grote herberg met ruime tuin en vaak nog een vijver, maar verder geen landerijen, boerderijen etc.

Veel grotere kloosters zijn in wezen het centrum van een landgoed. In plaats van een landhuis is dan het klooster het centrum. Soms is dat in een oud landhuis gevestigd. Waar in tuin en park van een gewoon landgoed allerlei profane versieringen en folies staan, staan bij een kloosterlandgoed religieuze elementen zoals heiligenbeelden (ipv romeinse of griekse beelden), kruiswegstaties, calvariebergen en Lourdesgrotten. Maar de opzet is identiek: centraal gebouw, tuin, park en een lanenstructuur in een ruim gebied met pachtboerderijen staan en waar soms aan *landscaping* gedaan is.

De terreinen die de heren van de oude heerlijkheden voor zich behouden hadden, zijn in de zestiende eeuw en later uitgegroeid tot de kernen van landgoederen. Naast deze oude groep ontstonden er ook geheel nieuwe landgoederen. De kern daarvan was in de regel een bestaande boerderij, soms een nieuwe ontginningshoeve, die in handen kwam van in een naburige stad gehuisveste adel of notabelen.

19.1 Gracht

Gracht om het landhuis of een iets groter gebied. Soms is alleen de gracht bewaard gebleven.

5.19.1.001 Slotgracht kasteel Heeze

Gracht op een landgoed. De formele aanleg dateert uit de periode 1662-1665, toen het oude kasteelcomplex, onder leiding van architect Pieter Post, werd omgevormd tot een landgoed met een formele aanleg. CHW. nr: L115 (KP-HL-02)

Afbeelding: Slotgracht kasteel Heeze

5.19.1.002 Gracht van de curtis Sterksel

Sterksel staat te boek als een zogenaamde curtis. Een 'curtis' of 'vroonhof' was de hof van een heer en het middelpunt van zijn grootgrondbezit; in tegenstelling tot de 'mansus', de dienstbaren hof, ook wel 'meierhof' genaamd, waarover een onderhorige was gesteld. De heer zelf of zijn vertegenwoordiger - de 'villicus', schulte of voogd woonden erop. Uit deze definitie lijkt Sterksel een 'mansus' te zijn en geen 'curtis'. P. Dekkers stelt hierboven immers dat vanaf de 14^e eeuw een meier het rentmeesterschap in Sterksel waarnam. Had een landheer, of abdij, in een afgelegen streek echter grote bezittingen, dan richtte men ook daar als middelpunt een 'curtis' in, inclusief een hoofdhof, met de nodige schuren, met de nodige werktuigen om den grond te bewerken, de registers van de heerlijke goederen en rechten, et cetera.²⁵⁴

De curtis Sterksel lag binnen een rechthoekige gracht (zie historische kaart van Lowis, zie thema 18.3), een deel van de gracht werd later benut voor de aanleg van het Sterkselse kanaal en is nog herkenbaar in de het veld bij de Averbodeweg.

19.2 Herberg

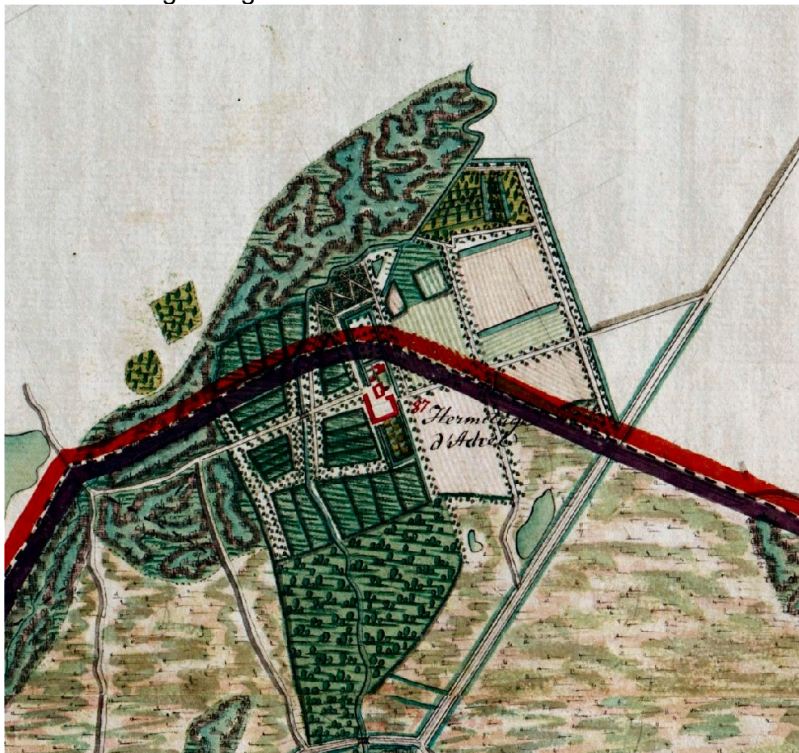
Herberg uit 19^e of 20^e eeuw, centrum van rijke tuin, maar zonder verdere landgoedstructuren van betekenis: mini-landgoed.

19.3 Hoeven

Pachthoeve van het landgoed. Soms een bij het landhuis en nog enkele wat verderop.

5.19.3.001 De Leenderhoef of Cluyssse Hoef

In 1790 werd door de Achelse eremieten over de grens op Leender grondgebied een boerderij gebouwd. Als gevolg van de Franse en Luikse revoluties (1789) zochten zij een veilig onderkomen in neutraal gebied. In 1798 verkochten de eremieten echter al hun onroerende goederen inclusief "de Hoef" op het grondgebied van Leende aan de plaatselijke grondheer Jan Diederik van Tuyll van Serooskerken. Tot 1845 werd de Hoef bewoond door pachters van de baron en daarna was het eigendom van de Trappisten van Westmalle.²⁵⁵ Deze hoeve werd later een herberg, zie 5.27.21.3 Cafe De Ploeg. Het gebouw bestaat niet meer.

De Achelse Kluis op de Ferra'skaart, ca 1775. De Kluishoeve is er nog niet, de grond is er al wel ontgonnen als onderdeel van het landgoed om de Kluis.

²⁵⁴ Blok, 1923, 232.

²⁵⁵ Van den Sijpe, 1998, 80.

5.19.3.002 Boerderij Kapelstraat 29 Heeze

Rijksmonument nr. 515151.

Bij de ingang van de buitenplaats aan de Kapelstraat bevindt zich een monumentale boerderij die in de registeromschrijving van het RCE als volgt staat omschreven: van rode baksteen op rechthoekige grondslag onder afgeplat met rode muldenpannen gedekt schilddak. In de langsdeel getoogde stalvensters met spaakroeden. Terzijde een bakstenen schuur op langwerpige rechthoekige grondslag eveneens gedekt met muldenpannen en vensters met getoogde strekken en spaakroeden. Woongedeelte met tandfries en meerruits schuifvensters in kruiskozijnen met luiken. Dakkapellen. In het langsdeel getoogde vensters en dakkapel met hooiluik dat in de gevel is doorgetrokken.

Waardering

Van algemeen belang:

- vanwege de vormgeving;
- als karakteristiek en functioneel onderdeel van de buitenplaats;
- vanwege de functioneel-ruimtelijke relatie met de andere onderdelen van de buitenplaats.

Opmerking: de boerderij hoorde niet tot het landgoed van de heer van Heeze, al lijkt dat gezien de ligging aan de toegangsdreef toch wel zo te zijn.

Afbeelding: Kapelstraat 29 in Heeze (bron: Google Maps)

Afbeelding: De Wijnhoeve. Foto van vóór de oorlog (coll. Leo Lingers).

5.19.3.003 tegenover Riesten 2 te Leende

Niet de langgevelboerderij uit 1818 met het adres Riesten 2 (zie daarvoor 5.31.2.007) wordt hier bedoeld. De boerderij Riesten 2 staat in Strijp ook wel bekend als 'den Hulstbosch'. Inderdaad groeien er rond deze goed gerestaureerde woning verschillende hulstbomen. Maar het eigenlijke 'huysken in den Hulstbosch' waarvan oude landboeken nog melding maken, is het toch niet. Dat zou juist aan de overkant van De Riesten gestaan hebben, zo heeft de tegenwoordige bewoner na onderzoek menen te kunnen vaststellen. De boerderij is blijkens het jaartal op de voorgevel in 1818 gebouwd of verbouwd. De naam Riesten duidt op enkele percelen met die naam aan de overkant van de Strijper Aa gelegen, waarheen het weggetje voert.

5.19.3.004 Van Tuyllhoeve²⁵⁶

²⁵⁶ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/766/in-heeze-staat-stond-een-huis>

Het Huisven was een moerasachtig gebied in het heidelandschap ten oosten van Heeze. In vroeger tijden had het klooster Mariënhage in Eindhoven het recht daar turf te steken. Een recht dat door baron De Holbach, heer van Heeze, Leende en Zesgehuchten, ooit werd aangevochten. Het gebied behoorde tot de woeste gronden en was daardoor bezit van de kasteelheer van Heeze.

In het begin van de vorige eeuw heeft S.J. baron van Tuyll van Serooskerken uit Heeze het hele gebied in cultuur gebracht, voor een goede afwatering gezorgd en er een hoeve laten bouwen. Deze hoeve werd aanvankelijk door een zetboer geëxploiteerd, maar na 1929 door een pachter. Vanaf die tijd bewoonde de uit Winterswijk komende Jacob de Koning met zijn gezin de hoeve. De boerderij was zeer afgelegen en slechts via een Zandweg bereikbaar. In 1949 liet baron Van Tuyll een open veldschuur bouwen op het terrein, achthonderd meter verder dan de boerderij waar De Koning op zat. In de schuur waren stallen voor koeien en een spoelhok aangebracht. Dit spoelhok werd aangepast om er in te wonen.

Het gedeelte van de ontginning had de naam De Horne gekregen, wat ook de naam van het huis werd. Naar zeggen van de baron zou hier het jachtgebied gelegen hebben van de De Hornes. Na het overlijden van de baron in 1955 werd zijn neef, H.N.C. baron van Tuyll van Serooskerken, de nieuwe kasteelheer. Deze kwam niet zo dikwijls op bezoek als zijn voorganger. Hij wilde zijn oom, de bouwheer van de hoeve, een stille hulde brengen. Hij liet DE HORNE 1950 verwijderen en op die plaats een nieuwe naam aanbrengen: VAN TUYLLHOEVE. Dat is de naam die op veel kaarten nog te lezen staat.

Gesloopt na 1986.

Afbeelding: De Van Tuyllhoeve op de topografische kaart van 1980 en op een luchtfoto begin jaren 80 (foto heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

19.4 Klooster

Typisch kloostergebouw als centrum van het landgoed.

De kloostergebouwen van de Achelse Kluis, waar een hele landgoedaanleg bijhoorde, staan net in België.

19.5 Laan

Met bomen beplante meestal kaarsrechte weg. Soms aan iedere zijde twee of zelfs drie rijen bomen. Rond 1700 werden ook dennen als laanboom gebruikt.

5.19.5.001 Lanen kasteel Heeze

Cultuurhistorische waarde: zeer hoog

CHW. nr: G324 (KP-HG-18)

Afbeelding: Eén van de kasteellanen, de Boschlaan (Google streetview 2022).

5.19.5.002 Laan landgoed Valkenhorst

De onverharde oprijlaan van landgoed Valkenhorst heeft een laanbeplanting met eiken en beuken. Aan de Valkenswaardseweg, alsmede op het landgoed, waar de oprijlaan naar het landhuis wordt afgesplitst van de weg naar een boerderij, staan twee paar bakstenen pijlers, per paar met het in hardsteen gebeitelde opschrift "Valken / Horst".

Afbeelding: De oprijlaan bij Valkenhorst (Google streetview 2020).

19.6 Landgoedgebied

Het totale landgoedgebied, inclusief boerenland en bossen.

5.19.6.001. Landgoed kasteel Heeze, Heeze

CHW. nr: V318 (KP-HV-01)

Bij het landgoed van de kasteelheren van Heeze behoorden eeuwenlang vrij uitgestrekte goederen en bezittingen. Omstreeks 1900 behoorden bij de heerlijkheid nog 5.000 hectare landerijen, bos, heide en water. Door verkopen slonk dit bezit tot minder dan een tiende deel daarvan. De belangrijkste grondtransacties na de Tweede Wereldoorlog waren de verkoop van de Strabrechtse

heide, het Diepmeerven, het waterwingebied bij Eindhoven en onlangs nog de Herbertusbossen.²⁵⁷ Zie verder thema 18.

Afbeelding: Landgoed kasteel Heeze (Foto www.degrooteheide.eu).

Landgoed kasteel Heeze staat op de CHW als volgt omschreven:

Landgoed met park/tuin, eiken- en beukenlanen, loof- en naaldbossen en landbouwgronden, gelegen bij de samenvloeiing van de Groote Aa en de Sterkselsche Aa. Kern van het landgoed is een middeleeuws kasteelcomplex, Eymerick geheten, dat voor het eerst wordt genoemd in 1203. Het kasteel was zetel van de heerlijkheid Heeze-Leende. In de periode 1662-1665 werd het oude kasteelcomplex, onder leiding van architect Pieter Post, omgevormd tot een landgoed met een formele aanleg. Omstreeks 1800 werd het landgoed omgevormd in de landschapsstijl. De oudere, formele aanleg, met lanen en zichtassen, werd hierbij deels teniet gedaan. In de periode 1904-1923 werd, onder leiding van landschapsarchitect Hugo Poortman, een aantal wijzigingen uitgevoerd, waaronder de bouw van een tuinmanswoning en een jachthuis en de aanleg van het Ursulapark, een slingerpadenbos. Op het landgoed staan verschillende monumentale gebouwen, waaronder het zaalgebouw van het oude kasteel Eymerick (15^e-17^e eeuw), het nieuwe hoofdgebouw van architect Pieter Post (1662-1665), stalgebouwen (1735), een duiventoren (18^e eeuw), een ijskelder (ca. 1905), een tuinmanswoning (ca. 1905), een jachthuis (ca. 1905) en dienstwoningen/boerderijen (ca. 1905). Op het landgoed diverse oude bomen, waaronder beuken en een moerbeï. Het gebied kent een samenhang met het beekdal van de Kleine Dommel of Rul, met de Strabrechtsche Heide en met de oude dorpskern van Heeze.

5.19.6.002 Landgoed Valkenhorst, Leende²⁵⁸

CHW. nr: V186 (KP-HV-08)

Landgoed met park/tuin, naald- en loofbossen, landbouwgronden en heiderelicten met vennen. Het gebied, vanouds onderdeel van de Groote Heide, is verkaveld en ontgonnen in de periode 1920-1940. Stichter van het landgoed was dhr. J.W. Loudon. Kern van het landgoed is een buitenhuis in Engelse Landhuisstijl, met omliggende tuin. Verder op het landgoed enkele dienstwoningen en pachtboerderijen. Er is ook sprake geweest van een tuinontwerp in Engelse landschapsstijl, dat al dan niet is uitgevoerd. Midden door het landgoed loopt de Oude Baan, een onderdeel van de oude landweg tussen Heeze en Valkenswaard. Aan deze Oude Baan ligt de Heezerhut, een oude herberg, die eeuwenlang als een eiland in de omliggende heide lag. Rond de Heezerhut wallen met oude bomen en (restanten van) hakhout. Ten westen van de Heezerhut bevinden zich graslanden die al voor 1840 waren ontgonnen aan de rand van een ven. Ten noorden van de Oude Baan ligt het tracé van de oude goederenspoorlijn (ca 1955 aangelegd) naar Valkenswaard. Ten noorden van het

²⁵⁷ Aerts, 1975 / 1976.

²⁵⁸ BRO Cuijpers Advies, 2024: cultuurhistorisch advies Valkenswaardseweg 48 te Leende-v5-2.

landhuis is een deel van de heide tussen 1920 en 1950 ontgonnen tot landbouwgrond. Het gebied kent een samenhang met de viskwekerij aan de Tongelreep, met het Leenderbos en met de woeste gronden rond het Meerven.

Afbeelding:

De graveltennisbaan aan de voorzijde van het landhuis met bijbehorend tennishuisje; (rechts) het houten tennis-/tbc-huisje.

Bewaard gebleven is de graveltennisbaan, mogelijk uit de bouwperiode en het daarbij behorende tennishuisje. Het is zeker niet uitgesloten dat het tennishuisje oorspronkelijk een tbc-huisje was. Een tbc-huisje of lighuisje is een houten bouwwerk, dat in de eerste helft van de twintigste eeuw door tuberculosepatiënten gebruikt werd om in afzondering te kunnen herstellen. Het type bouwwerk is kenmerkend voor de periode in de geschiedenis van de gezondheidszorg waarin er gestreden werd tegen tuberculose. Het betreffende bouwwerkje stamt uit de betreffende periode en heeft een vorm die overeenkomt met een tbc-huisje. Als dit inderdaad bevestigd wordt, dan heeft dit huisje belangrijke cultuurhistorische waarde.

Afbeelding: Topografische situatie 1953. Het landhuis is hier voor het eerst ingetekend, evenals de bungalow.

Het landhuis is een monumentaal bouwwerk. Ook de toegangspoorten worden krachtens de Erfgoedwet beschermd. Verder is het van cultuurhistorisch belang dat de bestaande groene setting van het landhuis zoveel mogelijk behouden blijft. De tuin van het landhuis is niet wettelijk beschermd. Wel is het van cultuurhistorisch belang dat met name de boombeplanting uit de bouwperiode gehandhaafd blijft.

5.19.6.003 Landgoed klooster Achelse Kluis, Leende

De kloostergebouwen, die het centrum van het landgoed vormen, staan juist in de gemeente Achel in België. Een deel van het landgoed ligt echter in de gemeente Heeze – Leende.

Afbeelding: Landgoed klooster Achelse Kluis (juli 2011)

Afbeelding: Landgoed klooster Achelse Kluis op de topografische kaart van 1930.

Klein landgoed/landgoedachtig gebied met eiken-, beuken- en lindelanen en landbouwgronden. Kern van het landgoed is een klooster, dat hoofdzakelijk op Belgisch grondgebied ligt. Dit klooster is ontstaan op de plek waar in 1648, net over de grens van de toenmalige Republiek der Verenigde Nederlanden, een houten schuurkerk werd gebouwd voor de katholieken van Valkenswaard. De kerk deed dienst tot omstreeks 1672, toen de Staten Generaal een gedoogbeleid gingen voeren en een nieuwe schuurkerk werd gebouwd in Valkenswaard. In 1686 vestigden zich hier kluizenaars, die de omliggende gronden ontgonnen. In de Franse Tijd (1795-1815) werd de kluis gesloten en werden de gronden verkocht. In 1846 werd opnieuw een klooster gesticht, nu door de trappisten, die tot op heden het klooster bewonen. Op het Belgische deel van het landgoed staan enkele monumentale

gebouwen, waaronder het klooster met kapel en een kloosterboerderij. Het gebied kent een samenhang met het Belgische deel van het kloostercomplex en met de Groote Heide.
CHW. nr: V183 (HK-HV-39)

5.19.6.004 Landgoed Villa Elias²⁵⁹

Eén van de nazaten van de oprichter Joseph Elias van de textielfabriek Elias in Eindhoven had ongeveer 250-300 hectare grond gekocht toen de “Maatschappij” N.V. Heerlijkheid Sterksel in 1923 failliet ging. n rond 1930 bouwde hij een “buitenhuis De Hut” in het huidige natuurgebied de Lange Bleek heden ten dage “Villa Elias” genoemd naar ontwerp van architect Dhr. J.W. Hanrath en P.H.H. Briël. Daar hebben ze ook bossen aangeplant en 2 huizen gebouwd welke ze hadden verhuurd. Toen de familie het buitenhuis bouwde, hebben ze ook elektriciteit aangelegd. Dat moest van de Ginderover van Heeze af komen en dan via de Vlaamse weg helemaal naar achteren. Het was een gegoede familie en de mensen van de Vlaamse weg mochten voor niets aansluiten, er wordt echter ook gezegd dat men hiervoor Fl. 25,00 moest betalen. Daar waren de mensen heel dankbaar voor en toen de familie zich daar in het weekend vestigden hebben ze een ereboog opgericht om hen welkom te heten.

Afbeelding: Vlaamseweg, Sterksel. Fam. Elias. Moeder met 2 zonen. Op de achtergrond de Elias villa (foto heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

19.7 Landhuis

Het centrale landhuis, dat alle mogelijke bouwstijlen kan vertonen. Het landhuis kan in gebruik (geweest) zijn als klooster.

5.19.7.001 Landhuis Valkenhorst, Valkenswaardseweg 48, Leende²⁶⁰

Rijksmonument nr. 522685.

Aan de noordelijke zijde van de Valkenswaardseweg staat, op het gelijknamige landgoed, dat buiten de bescherming valt, het in opdracht van J.W. Loudon in 1930-1931 gebouwde landhuis Valkenhorst, naar een ontwerp van J.W. Hanrath en P.H.N. Briët. Het langgerekte landhuis met aangebouwde garage en dienstwoning is opgetrokken in traditionalistische stijl en heeft elementen van de Engelse landhuisstijl. De familie Loudon heeft het huis na 100 jaar nog altijd in bezit. Nu heeft er een grondige renovatie plaatsgevonden en is het huis weer in ere hersteld.

²⁵⁹ <https://www.langebleek.nl/2017/01/01/restanten-villa-elias/>

²⁶⁰ BRO, 2024: cultuurhistorisch advies Valkenswaardseweg 48 te Leende-v5-2.

Afbeelding: Landhuis Valkenhorst (augustus 2011)

Registeromschrijving RCE:

Het tweelaags huis heeft een langgerekte, globaal T-vormige plattegrond met aan de oostelijke zijde een aangebouwd, in de rooilijn naar noordelijke zijde uitspringend, in plattegrond rechthoekig koetshuis annex dienstwoning. Het pand wordt gedekt door een samengesteld schilddak, gedekt met terra-cotta daktegels. Aan de noordelijke zijde is het dak laag aangezet en voorzien van een fors overstek, rustend op ver uitstekende houten consoles. Door de toepassing van verspringend op het dakschild geplaatste dakkapellen, elk voorzien van een afgewolfd zadeldak met daktegels, is een schilderachtig effect verkregen.

De gevels zijn alle opgetrokken in handvorm baksteen en voorzien van vlechtingen. De plint en het aan de westelijke en zuidelijke zijde van het huis aansluitende terras zijn in een afwijkende kleur baksteen gemetseld. De zuidelijke gevel is over twee bouwlagen opgemetseld. Aan deze zijde bestaat de asymmetrische gevel uit drie vensterassen die door een zeer forse, in karakteristieke Engelse 'Elisabethan' stijl gemetselde schoorsteen worden gescheiden van een vierde vensteras, geplaatst in een in de rooilijn uitspringende eenlaags uitbouw onder eigen dakschild.

Alle vensters in de zuidelijke gevel hebben een kleine roedenverdeling. Op de begane grond zijn de telkens vierdelige vensters voorzien van opgeklampte luiken. Links van het midden, in de tweede vensteras is een erker onder plat dak aangebracht. Rechts van de erker zijn twee paar openslaande deuren met kleine roedenverdeling, die naar het hier liggende terras leiden. Op de verdieping is een drietal vierdelige openslaande zesruits vensters geplaatst. In de westelijke zijde van de uitbouw is een hoekvenster.

De noordelijke gevel heeft een onregelmatiger indeling. Hier grenst het huis aan de onverharde oprijlaan. De eenlaags gevel is voorzien van al dan niet gekoppelde zesruits openslaande vensters. Tegen het oostelijke deel van de noordgevel is, onder een forse dakkapel met vijf gekoppelde vierruits vensters, bekroond door een uitstulpend segmentboogvormig licht, een kleine uitbouw geplaatst met daarin de rondbogige opgeklampte voordeur, voorzien van smeedijzeren beslag en smalle zijlichten, bestaande uit gestapelde glazen bouwstenen. Oostelijk van deze ingangspartij is een met de uitbouw aan de zuidgevel corresponderende uitbouw onder afgewolfd zadeldak, voorzien van een forse schoorsteen.

Via een eenlaags doorgang is het huis verbonden met een aan de oostelijke zijde staande garage

annex dienstwoning. De inrijpoort van het koetshuis heeft een brede en zwaar uitgevoerde ijzeren latei. In de doorgang zijn ijzeren stootstangen aangebracht. De dienstwoning heeft aan de westelijke zijde een erker, van waaruit men zicht heeft op de oprijlaan. Het pand is onderkelderde en heeft een betonnen kolen- en een dito wijnkelder.

Aan de zuidelijke zijde van het huis ligt een siertuin met heesters, varens en hoog opgaand geboomte uit de bouwtijd, waaronder grove den, eik, beuk en berk. Karakteristiek is de brede gazonpartij aan de zijde van de Valkenswaardseweg, waardoor een imposant zicht op de zuidelijke gevel wordt verkregen.

Van belang is verder dat de onverharde oprijlaan een laanbeplanting met eiken en beuken heeft. Aan de Valkenswaardseweg, alsmede op het landgoed, waar de oprijlaan naar het landhuis wordt afgesplitst van de weg naar een boerderij, staan twee paar bakstenen pijlers, per paar met het in hardsteen gebeitelde opschrift "Valken / Horst".

Waardering

Het landhuis is van algemeen belang. Het heeft cultuurhistorische waarde als bijzondere uitdrukking van een sociaaleconomische ontwikkeling, namelijk de stichting van nieuwe buitenplaatsen voor welgestelden buiten de steden. Het heeft bijzonder belang voor de geschiedenis van de architectuur, met name als voorbeeld van het werk van de architecten Hanrath en Briët. Het heeft ensemblewaarde wegens de hoogwaardige kwaliteit van de bebouwing en de historisch-ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen en wegen. Het is van belang wegens de architectonische gaafheid van het exterieur.

RM. Nr. 522685

19.8 Omgrachte hoeve

Sommigen groeiden uit tot kasteeltje, de meesten 'degradeerden' tot boerderij (veelal zijn de grachten helemaal of gedeeltelijk gedempt).

19.9 Ontginningsstructuur

Meestal rechthoekige landinrichting die gevormd werd bij ontginning, waarin toen direct al of later een landgoed gevormd is.

19.10 Zichtlijn

Lijn waarlangs men in de verte uitzielt op een bijzonder object: een beeld, kapel, kerktoeren, molen... Deze lijn valt vaak samen met een laan.

5.19.10.001 t/m 5.19.10.003 zichtlijnen over de open akker Leenderstripse Akker

Vrij zicht vanuit Strijp over de akker naar de bosrand in de verte. Ensemble met die akker.

Abbeelding: Zicht vanaf de Hoogeindsestraat richting Leende en de Valkenswaardseweg (Google streetview 2024).

5.19.10.004 t/m 5.19.10.006 zichtlijnen Heeze-Leende

Zichtlijnen over de open akker Speelakker tussen Kerkhof-'t Ven en Leende. Ensemble met die akker.

Afbeelding: Zicht vanaf 't Kerkhof richting Leende met de typerende kerktoeren (Google streetview 2024).

19.11 Park

Gebied met bomen en struiken, doorsneden met paden. In het park kun je follies aantreffen. Veelal speciaal vormgegeven. Soms zijn sporen van meerdere stijlen herkenbaar, want het park werd af en toe aan de nieuwste mode aangepast.

5.19.11.001 Park kasteel Heeze, Kapelstraat 25 Heeze

Rijksmonument nr: 515141

Zie voor toelichting 5.19.12.001.

Dit park maakt deel uit van historische buitenplaats Heeze.

19.12 Tuin

Meest open gebied met gras, lage struiken, bloemen, kruidentuin, paden. Veelal speciaal vormgegeven. Soms zijn sporen van meerdere stijlen herkenbaar, want de tuin werd af en toe aan de nieuwste mode aangepast. Hieronder vallen ook de stadtuinen die behoorden bij de deftige woningen in een dorp (zoals bijvoorbeeld Oirschot).

5.19.12.001 Tuinen kasteel Heeze, Kapelstraat 25 Heeze

Rijksmonument nr: 515141

Deze tuin maakt deel uit van historische buitenplaats Heeze.

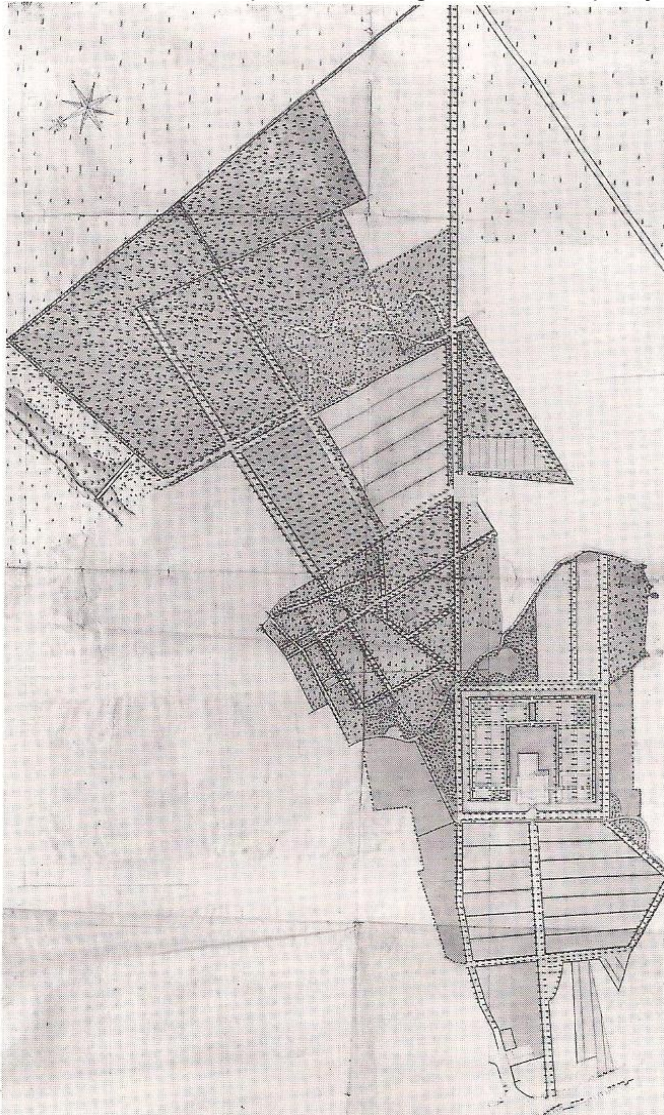
Tuin- en parkaanleg, met onder meer moestuinmuur, schutting, tennishuisje, schappalen, console en hekwerken. De aanleg van de, voornamelijk uit bossen en landerijen bestaande, omgeving van kasteel Eymerick beperkte zich vóór 1665 waarschijnlijk tot enige rechthoekig op elkaar aansluitende paden ten zuidwesten van het gebouw.

In het ontwerp van het nieuwe kasteel was (wellicht eveneens door Pieter Post) ook een plan voor de omgeving opgenomen, dat voorzag in een streng symmetrische aanleg, geheel in overeenstemming met de stijl van het kasteel. In tegenstelling tot het bebouwingsplan werd het tuinontwerp wel geheel uitgevoerd, hetgeen een drastische ingreep betekende in de structuur van het gebied. Die ook thans nog in belangrijke mate aanwezige formele aanleg bestaat uit een rechthoekige gracht, die aan de frontzijde bestaat uit de waterloop van de rivier de Grote Aa en die een vrijwel vierkante aanleg omsluit, aldus een tweede omgrachting vormend, buiten het water rondom het oude kasteel. Alle waterlopen staan met elkaar in verbinding en worden gevoed door de riviertjes. Een tweetal sluisjes beheerst het waterniveau. Het kasteelterrein wordt omgeven door bossen, waarvan sommige een aanleg vertonen voor bewandeling (slingerpadenbossen) en andere die decoratief in het landschap zijn gesitueerd. Daartussen bevindt zich een aantal weilanden, zoals het weiland in de westhoek (achter de sluis aan de frontzijde) en het weiland aan de ZO-zijde bij de ijskelder, die een hoge visueel-landschappelijke waarde hebben en als zodanig ook zijn aangelegd.

De lange NW-ZO gerichte rechte, met klinkers bestrate oprijlaan vormde van oudsher de toegang

vanuit het dorp tot het door drie rivieren omsloten gebied waar de kastelen in zijn gelegen en is ook thans nog een dominerend element in de buitenplaats. Aan weerszijden, deels omgaand langs de weilanden, ijzeren hekwerken. De laan was aan beide zijden geflankeerd door een rij bomen, die echter in 1917 werden gekapt om een beter uitzicht vanuit het kasteel te verkrijgen. Aan weerszijden van de oprijlaan bevinden zich thans de weiden van het kasteel, honderden meters naar achteren gelegen rondom begrensd door boompartijen die als coulissen fungeren. In de weiden staan enkele solitaire en enige boomgroepen.

Van een formele aanleg buiten de omgrachting is weinig meer te vinden. De boompartijen die in het zuiden, en oosten langs de gracht zijn te vinden deden vermoedelijk dienst als windsingels. Van een geometrisch lanenpatroon met name ten noorden en ten zuiden van de Boslaan, aangegeven op een opmeting uit ca 1795, dat vanaf de tweede helft van de 17e eeuw geleidelijk tot stand moet zijn gekomen is weinig meer te herkennen. In die tijd onderging het park, geïnspireerd door de nieuwe inzichten, wijzigingen volgens de Engelse landschapsstijl (zie ook 18.1.3: Groen erfgoed). Binnen de driehoek gevormd door de loop van de beide Aa's en de Boslaan werden in het bos slingerpaden aangelegd alsmede een kleine gevarieerde aanleg direct ten oosten van de buitengracht rondom een grillig gevormd weiland. Deze elementen die resp. "De Engelse Tuin" en "De Doolhof" werden genoemd, tezamen met boomgroepen en doorzichten gelden voor Brabant als zeer vroege voorbeelden van de opkomende Engelse landschapsstijl.

Afbeelding: tekening van tuinarchitect G. Praalder van omstreeks 1798 voor de aanleg van het park bij het kasteel te Heeze (J.C.G.W. Coenen, *Heeze : geschiedenis van een schilderachtig dorp* (Heeze 1998), p. 154-155).

In 1902 werd Samuel John van Tuyll van Serooskerken, neef van de in 1901 kinderloos gestorven freule Ursula, heer van Heeze en voerde een aantal wijzigingen aan huis en park uit, waarvan in het park de belangrijkste zijn de oprichting van de tuinmanswoning binnen de omgrachting direct ten noorden van het kasteel, de oprichting van het Jachthuis en de aanleg van het Ursulapark. Voor deze wijzigingen werd de hulp ingeroepen van de tuin-, park- en landschaparchitect Hugo Poortman. De aanleg van het Ursulapark, het huidige meer naar het zuidoosten gelegen slingerpadenbos, vond plaats tussen 1910 en 1920. Het zet zich daar voort in de Hubertesbossen, die eveneens en slingerpadenaanleg kennen.

Binnen de buitenomgrachting bevinden zich nog met verwijzing naar het oorspronkelijke ontwerp, rechthoekige vakken met haakse lanen en beukenhagen. Tussen de grachten aan de voorzijde van het kasteel een dubbele lintensingel. In het noordelijk gedeelte is een tuinmanswoning gebouwd; daaraan aansluitend bevindt zich een moestuin, die zich uitstrekt rond het huis, een kas en een siertuin, naar het zuiden toe overgaand in een boomgaard die een groot gedeelte van het oostelijk gedeelte in beslag neemt.

Het zuidelijke gedeelte, waarin ook een tennisbaan is aangelegd, is als siertuin in gebruik. Het bevat gazons met perken, oranjeboomen in kuipen en vruchtboomspillen langs muur en schutting. Langs de tennisbaan aan de noordzijde een loofsingel; de afscheiding aan de andere zijde is begroeid met aristolochia. In het midden van dit zuidelijke tuingedeelte een 18^e eeuwse bakstenen moestuinmuur, in noordelijke en vervolgens in westelijke richting rondgaand, afgesloten en geled door rechthoekige pijlers onder hardstenen afdekplaat. In zuidelijke en in westelijke richting gaat de muur over in een houten schutting op bakstenen fundament. De schutting is deels verdwenen. In het westelijk gedeelte een halfrond tennishuisje, begin 20e eeuw, met naar achteren afhellend plat dak, geprofileerde schoren op gecementeerde bakstenen fundament. Ernaast een ballenkast in dezelfde stijl.

Afbeelding: Eén van de lindenlanen rond het Kasteel van Heeze (foto IVN Heeze-Leende).

Op de binnenplaats van het kasteel bevindt zich in het midden een perk met daaromheen een beklinkerde weg. In het perk 6 schamppalen met kettingen (19e eeuw) en, centraal een natuurstenen console met afdekplaat en ijzeren kelkvormige vaas in Lodewijk XIV-stijl, laat 19^e eeuw. Langs de binnenzijde van het frontgebouw een rij linden. De dubbele hekken ter weersijden van de binnenplaats geven toegang tot twee bakstenen rondboogbruggen, 18^e eeuw, over de binnengracht, die naar de deeltuinen leiden.

Aan de oostzijde nabij de ijskelder een toegangshek tot het Engelse bos: dubbel houten spijlenhek met rijk siersmeedijzeren beslag in landelijke Engelse stijl, voorzien van twee vleugelstukken; begin 20^e eeuw, wellicht door Poortman ontworpen. Een toegangshek met hekvleugels in dezelfde trant bevindt zich aan het begin van de lindensingel op de noordelijke hoek. Het hek heeft bakstenen pijlers en naar de gracht smeedijzeren vleugelstukken. De langs twee zijden van de gracht lopende singel

wordt in de zuidhoek afgesloten door een ijzeren hek met bakstenen pijlers van na WO II, dat als zodanig thans voor de bescherming van ondergeschikt belang is.

Afbeelding: Tuinen rond Kasteel Heeze vanuit de lucht gezien (uit: Museumtijdschrift VITRINE zomer 1998).

WAARDERING:

Historische tuin- en parkaanleg behorende tot de buitenplaats Heeze van algemeen belang:

- als representatief voorbeeld van een vroege eind 18^e en begin 19^e eeuwse aanleg in landschapsstijl, die ingebed is in een 18^e eeuwse formele aanleg met lanenstructuur;
- vanwege het belang voor de geschiedenis van de tuin- en landschapsarchitectuur;
- vanwege de functioneel-ruimtelijke relatie met de andere onderdelen van de buitenplaats.

In het heemkundeblad *De Heemkronyk* staat een uitstekend artikel over de tuin van kasteel Heeze, alsmede het interieur.²⁶¹ Het artikel gaat in op de Engelse landschapsstijl, de stijl waarin deze tuin is ontworpen: 'In de tweede helft van de achttiende eeuw werd in Engeland bij het ontwerpen van tuinen een nieuwe stijl ontwikkeld, de zogenaamde landschapsstijl. Men streefde hierbij naar een zodanige vormgeving dat een natuurlijke en spontane indruk werd gewekt. De vorm van vijvers, de groepering van bomen, struiken en bloemen en het verloop van de paden moesten bijdragen aan deze indruk. Tuinen die op deze manier worden ontworpen, zijn in beweging en wekken, zowel door het terrein als de beplanting, de indruk van een golvende omgeving.'

In dit artikel is tevens een afbeelding en natuurlijk verwijzing te vinden naar een belangrijke bron voor de aanleg van de tuinen van kasteel Heeze: een historische kaart uit 1798 door G. Praalder. Over de tuinaanleg bij kasteel Heeze vinden we in dit artikel het volgende:

'Toen Pieter Post het ontwerp maakte voor het nieuwe kasteel, ontwierp hij ook de bijbehorende tuinen. Dit ontwerp werd grotendeels uitgevoerd en omvatte tuinen met een geometrische opzet. Er was een aantal vierkante en rechthoekige vakken voorzien binnen een grote rechthoek, met op de hoeken vier boomgaarden. In dezelfde tijd dat Jan Diederik en Johanna Catharina het kasteel lieten moderniseren, werd er opnieuw aan de tuin gewerkt. In 1798 bestelde men een groot aantal bomen (...). Het resultaat van de werkzaamheden vinden we terug op een opmeting van de tuinen uit circa 1798 door de Utrechtse landmeter G. Praalder. Behalve de door Post ontworpen tuinen en een grote aanleg in een geometrisch patroon uit de tweede helft van de zeventiende eeuw, bevat de kaart twee onderdelen die moeten stammen uit de tijd van de opmeting. Het gaat hier wellicht om de vroegste voorbeelden van de landschapsstijl in Noord-Brabant. Het eerste, De Engelse Tuin, bestaat

²⁶¹ K. Douma, 2003: De bewoners van kasteel Heeze van 1796 tot 1901, in: *Heemkronyk* 42, 1, 3-8.

uit een aanleg van slingerpaden in vroege landschapsstijl binnen de driehoek gevormd door de loop van de beide Aa's en de Boschlaan. Het tweede, De Doolhol, is een kleine gevarieerde aanleg rond een grillig gevormd weiland ten oosten van de buitengracht. In het huidige landschap zijn diverse elementen nog steeds te herkennen.'

Behuizing en tuin waren kenmerkende aspecten van de levensstijl van de elite. Een ander belangrijk aspect was de inrichting van het woonhuis. De familie deed niet alleen ook op het gebied van tuinaanleg mee aan de nieuwste mode, ook waren zij modegevoelig voor interieurstijlen (voor een beschrijving van het interieur van kasteel Heeze, zie 18.1.3).

'Het kasteel zelf was omgracht en achter het huis Emmerik was een brede langwerpige vijver aangelegd. Om de gebouwen en de gracht heen waren in een U-vorm rechte tuinen aangelegd, die geheel werden omgeven door een vierkante gracht. In de 18de eeuw zou van die tuinen een groot park worden gemaakt met bossen, dreven en kronkelende paden. De twee bruggetjes naar de tuinen, die aan de noord- en de zuidzijde waren geprojecteerd, werden eveneens uitgevoerd (...) Zij liet omstreeks 1798 tuinarchitect G. Praalder komen, die zij opdracht gaf om een wandelpark te realiseren achter het kasteel in oostelijke richting. Het park zou zowel rechte lanen met bomen gaan bevatten, als ook kronkelende paden. Rondom de grachten van het kasteel zouden bomen worden geplant langs brede wandelpaden. Een dergelijke tuin werd aangeduid als "Engelse tuin". Het ontwerp, dat van omstreeks 1798 dateert, is ongetwijfeld uitgevoerd, aangezien diverse elementen nog steeds in het landschap herkenbaar zijn.'²⁶²

Aan het einde van de 18^e en 19^e eeuw doet de Romantiek zijn intrede. De Romantiek kan worden opgevat als een protestbeweging tegen de moderniteit, tegen het rationalistische en materialistische wereldbeeld van de Verlichting.²⁶³ Het wereldbeeld van de Romantiek kwam tot uitdrukking in de Engelse landschapsstijl (Engelse tuin), waarin de klassieke en rationalistische stilering van het landschap plaatsmaakte voor het "natuurlijk" bos. De Engelse tuin in Heeze is een vroeg voorbeeld van deze romantische landschapsstijl. Volgens de Engelse landschapsstijl moest alles zo natuurlijk mogelijk zijn, de natuur moest organisch en weelderig kunnen groeien. Het was een reactie op de Franse landschapsstijl die uitging van een open landschap met veel rechte lijnen, van tuinen en parken gekenmerkt door symmetrische en geometrische patronen. Deze Franse stijl hangt samen met het zogeheten mechanistische wereldbeeld van de Verlichting.²⁶⁴ De taal van de natuur was wiskundig van aard en de wereld, die als een machine werd opgevat, moest hiervan een afspiegeling zijn. Een andere term die wordt gebruikt om deze wereldbeschouwing mee te duiden is 'esprit géométrie', ofwel 'geometrische geest.'

Een opmeting uit het eind van de 18e eeuw, toen kasteel Heeze inmiddels in eigendom was overgegaan naar Jan Diederik van Tuyll van Serooskerken, geeft inzicht in de door Pieter Post ontworpen tuinen, waarop een geheel geometrische indeling is te zien en die zich ook buiten de omgrachting uitstrekt, met name ten noorden en ten zuiden van de Boslaan. De aanleg bestaat hoofdzakelijk uit een geometrisch laanpatroon, dat vanaf de tweede helft van de 17^e eeuw successievelijk tot stand kwam en waarbinnen verschillende plantages van loof- en naaldhout werden aangelegd. Enige van de huidige lanen dateren nog uit die tijd.²⁶⁵

²⁶² Coenen, 1998, 149.

²⁶³ De kasteelheer van Heeze Paul D'Holbach was een exponent van het gedachtegoed van de Verlichting (zie hieronder: de illustere kasteelheren van Heeze).

²⁶⁴ Dijksterhuis, 1950.

²⁶⁵ Coenen, 1998, 154-155: weergave van deze kaart.

Afbeelding: Buitenplaats Kasteel Heeze (foto J. v.d. Vooren 2019 via Google Maps).

5.19.12.002 Tuin landgoed Valkenhorst

Landgoed met park/tuin, naald- en loofbossen, landbouwgronden en heiderelicten met vennen. Het gebied, vanouds onderdeel van de Groote Heide, is verkaveld en ontgonnen in de periode 1920-1940. Stichter van het landgoed was dhr. J.W. Loudon. Kern van het landgoed is een buitenhuis in Engelse Landhuisstijl, met omliggende tuin.

19.13 Vijver

Siervijver in de tuin of het park, soms speciale visvijvers.

19.14 Villa

Groot huis of klein landhuis uit 19e of 20e eeuw, centrum van rijke tuin, maar zonder verdere landgoedstructuren van betekenis: minilandgoed.

5.19.14.001 Villa Elias, Lange Bleek

Eén van de nazaten van de oprichter Joseph Elias van de textielfabriek Elias in Eindhoven had ongeveer 250-300 hectare grond gekocht toen de "Maatschappij" N.V. Heerlijkheid Sterksel in 1923 failliet ging. Dit was de kleinzoon Joseph (Jo) vernoemd naar zijn opa Joseph Elias geboren in Eindhoven 26-12-1873 en overleden Eindhoven 13-07-1952. Hij was gehuwd met Henriette (Jet) Elias geb. Strijp 19-01-1879 overleden Waalre 27-10-1960. Rond 1930 bouwde hij een "buitenhuis De Hut" in het huidige natuurgebied de Lange Bleek. Heden ten dage "Villa Elias" genoemd naar ontwerp van architect Dhr. J.W. Hanrath en P.H.H. Briël. Daar hebben ze ook bossen aangeplant en twee huizen gebouwd, welke ze hadden verhuurd. Toen de familie het buitenhuis bouwde, hebben ze ook elektriciteit aangelegd. Dat moest van de Ginderover van Heeze af komen en dan via de Vlaamse weg helemaal naar achteren.

Zij verbleven hier tijdens de zomer en vertrokken na de zomer weer naar Eindhoven.

Officieel was de familie Joseph Elias woonachtig aan de Parklaan 54 in Eindhoven.

Afbeelding: Villa Elias (foto via <https://www.langebleek.nl/2017/01/01/restanten-villa-elias/>).

Het buitenhuis aan de lange Bleek werd ook door de Duitsers in beslag genomen en de Stoomlinnenfabriek in Eindhoven werd in 1943 op last van de Duitsers gesloten.

Over de vernieling van het buitenhuis bestaan twee versies:

- Een dag later, of enkele dagen later zou het zogenaamde Sterksels-verzet, dat waren jongelui die toen de Duitsers al op de vlucht waren in het verzet zijn gegaan, zo dapper geweest om die prachtige villa in brand te steken.
- Volgens een nazaat van de familie Elias schijnt het huis door de Duitsers in brand te zijn gestoken .

Van de villa zelf is niets meer over behalve de fundering welke een idee geeft over de omvang van het huis. Het Bultven welke in de volksmond ook wel Eliasven wordt genoemd herinnert hier nog aan.

19.15 Wal

Aarden wal vaak met gracht als omgrenzing van het landgoed. Als het landgoed ooit uitgebreid is, kan zo'n wal ook binnen het landgoed voorkomen!

19.16 Overigen

Landgoederen zijn bijzonder rijk aan allerlei bijzondere elementen. In de groep "overig" zitten objecten van uiteenlopende aard, die hieronder opgesomd worden:

arbeidershuis: woning voor een van de landarbeiders van het landgoed.

beeld: beeld van klassieke goden, koningen of koninginnen, andere helden of symbolen; heiligenbeeld, kruiswegstatie, calvarieberg, Lourdesgrot.

bijgebouw: niet nader gespecificeerd bijgebouw van het centrale landhuis of klooster.

bomengroep: bijzondere groep bomen, soms ook van bijzondere bomen, als element van het vormgegeven landschap.

boom: bijzondere boom, hetzij eenvoudig als solitaire boom in het vormgegeven landschap, hetzij als bijzondere boom in tuin of park: dat is dan eigenlijk een folie. Soms is aan een boom niets te zien, maar is het toch een herinneringsboom, bijv. geplant bij de kroning van Wilhelmina of de geboorte van Beatrix.

familiëgraf: vlakgraf of grafheuvel waarin leden van de landgoedfamilie begraven zijn. Soms moeilijk te onderscheiden van ijskelder!

ijskelder: holle heuvel waarin men het ijs bewaarde dat in de winter uit de vijver gehakt werd. Lijkt soms erg op een familiëgrafheuvel. In de zomer was het belangrijk de beschikking te hebben over ijs. Bezitters van ijskelders waren dan ook sociaal verplicht om, op dokters advies, ijs te verstrekken aan zieke mensen. Na 1880 werd in Nederland op grote schaal ijs geoogst in de winter. Er werden dan grote blokken uitgehakt en uitgezaagd en daarna werden de blokken op karren geladen en naar de ijskelder gebracht. Op de bodem van de kelder, werden eerst takkenbossen gelegd met daarop een dikke laag turf.²⁶⁶

jachthuis: speciaal huis of huisje waar men samen kwam voorafgaand en na afloop van de jacht. Hier werden bijv. de jachttrofeeën bewaard.

kapel: privé-kepel, kapelletje

kerkhof: op kloosterlandgoederen komen begraafplaatsen voor de kloosterlingen voor.

koetshuis: bijgebouw waarin de koetsen gestald werden. Meestal met grote poortdeuren.

opzichtershuis: woning voor de opzichter van het landgoed, vooral op landgoederen waar de eigenaar zelden aanwezig was.

orangerie: bijgebouw voor het kweken van allerlei planten, voorloper van de moderne kassen.

theehuis: losstaand gebouwtje om thee in te drinken, vaak op een heuveltje, met fraai uitzicht.

toegangshek: deftig toegangshek aan de oprijlaan, met gemetselde elementen en of veel smeedijzer.

tuinhuis: losstaand gebouwtje aan de rand van tuin of park, met fraai uitzicht.

visvijver: vijver(tje) om vis in te houden, soms reeks vijvers om vis in te kweken.

5.19.16.001 Ijskelder kasteel Heeze Kapelstraat 25

Rijksmonument nr. 515143

De 18^e eeuwse ijskelder bevindt zich noordoostelijk van het kasteelterrein juist buiten de buitenomgrachting. Deze overdekte kelder werd in 1907 gebouwd in opdracht van de baron van Tuyll van Serooskerken. In de kunstmatig opgeworpen circa 4 m hoge heuvel twee bakstenen keermuren ter weerszijden van de toegang. De ommetselde ronde binnenruimte is toegankelijk via een deur beganegronds, waarboven twee rondboogstreken, als sporen van twee voormalige entrees, maar mogelijk hebben de bogen ook een ontlastende functie. In 1983-1984 werd de kelder gerestaureerd en geschikt gemaakt als winterverblijf voor vleermuizen.

'De stukken ijs werden in de kelder op elkaar gestapeld zonder dat er tussen de lagen zaagsel, turf of molm of stro werd gelegd. Het ijs bevroor aaneen tot een grote ijsmassa. Bij zware vorst werden de deuren 's nachts opengelaten zodat het ijs nog flink kon invriezen. Met breekijzer en zware hamers werden er naar behoefte stukken ijs van de klomp afgehakt. Tot in de zomer was er ijs beschikbaar uit de ijskelder.'²⁶⁷

Waardering

Van algemeen belang als karakteristiek en functioneel onderdeel van de buitenplaats; en vanwege de functioneel-ruimtelijke relatie met de andere onderdelen van de buitenplaats.

Afbeelding: ijskelder kasteel Heeze (juli 2009)

²⁶⁶ Van den Boer, 2008, 69.

²⁶⁷ Brock, 1993b.

5.19.16.002 Bijgebouwen kasteel Heeze, Kapelstraat 25 Heeze

Bijgebouwen kasteel Heeze, waaronder Stalgebouwen aan de binnenplaats Kapelstraat 25
Rijksmonument nr. 515140.

In 1735 werden om de ruimte achter het kasteel aan drie zijden lage bebouwing aangebracht: een langgerekt stalgebouw met daar haaks op twee korte vleugels onder doorlopend schilddak, waarmee een gesloten binnenplein ontstond. Deze stal- en woongebouwen onder schild- en zadeldaken en met meerruitsvensters aan de buiten(gracht)zijde in U-vorm completeren het carré rond de binnenplaats. In het midden van het stalgebouw een poortdoorgang naar het oude kasteel Eimerick met een fronton aan de binnenzijde en een trapgevel aan de buitenzijde. Ter weerszijden van deze rondboogdoorgang met fronton drie dubbele rondboogstaldeuren met wapenschild; voor het overige enkele entrees met meerruitsvensters. Twee dubbele openslaande smeedijzeren hekken, 18e eeuw, verbinden de stalgebouwen met het hoofdgebouw en markeren de doorgang van de binnenplaats naar de binnentuinen.

Waardering

Stalgebouwen aan de binnenplaats zijn van algemeen belang vanwege

- de ouderdom;
- de architectonische verschijningsvorm;
- de functionele, historische en bouwkundige samenhang met de overige beschermde onderdelen van de historische buitenplaats;
- de historische belevings- en ervaringswaarden die in onderdeel 3 besloten liggen.

Deze stalgebouwen maken deel uit van de historische buitenplaats Heeze.

Afbeelding: zicht op de stalgebouwen van Kasteel Heeze (Foto L. van Geffen-Lamers).

5.19.16.003 Duiventoren kasteel Heeze, Kapelstraat 25

Rijksmonument nr. 515142

Aan het begin van de toegangsweg een bakstenen duiventoren onder leigedekt puntdak, op rechthoekige grondslag met aan vier zijden een rondboogdoorgang. Aan weerszijden van de rondbogen een rondboogspaanis en boven de doorgangen op de verdieping een enkel rondboogspaanis. Naar de kasteelzijde ter weerszijden van de spaanis acht vliegopeningen. Laat 18e eeuws.

Waardering

Van algemeen belang:

- als karakteristiek en functioneel onderdeel van de buitenplaats;
 - vanwege de functioneel-ruimtelijke relatie met de andere onderdelen van de buitenplaats.
- Deze duiventoren maakt deel uit van de historische buitenplaats Heeze.

Afbeelding: Duiventoren Kapelstraat 25 (foto Visit Brabant).

5.19.16.004 Sluisjes bij kasteel Heeze, Kapelstraat 25 Heeze

Rijksmonument nr. 515144

Twee eenvoudige bakstenen sluisjes met keermuren, eind 19e eeuw, waarmee de waterstand in de grachten kan worden gereguleerd, bevinden zich in de zuidoost- en de noordwesthoek van de omgrachting. Het water wordt begrensd door kleine gemetselde kaden. Met houten schuiven kan de waterdoorvoer worden geregeld. Afwateringssluiss in de zuidoosthoek van de buitenste gracht met haaks opgaande bakstenen keermuren en ijzeren sluis. In de noordwesthoek dubbele sluis met bakstenen doorlaat en keermuren met boven de sluisopening een gietijzeren brug met gietijzeren balustrade. Eind 19e eeuw.

Afbeelding: Eén van de sluisjes bij Kasteel Heeze (Google streetview 2022).

Waardering

Van algemeen belang:

- als karakteristiek, maar vooral ook functioneel onderdeel van de buitenplaats van belang voor de waterbeheersing;
- vanwege de functioneel-ruimtelijke relatie met de andere onderdelen van de buitenplaats;
- vanwege de industrieel-archeologische waarde.

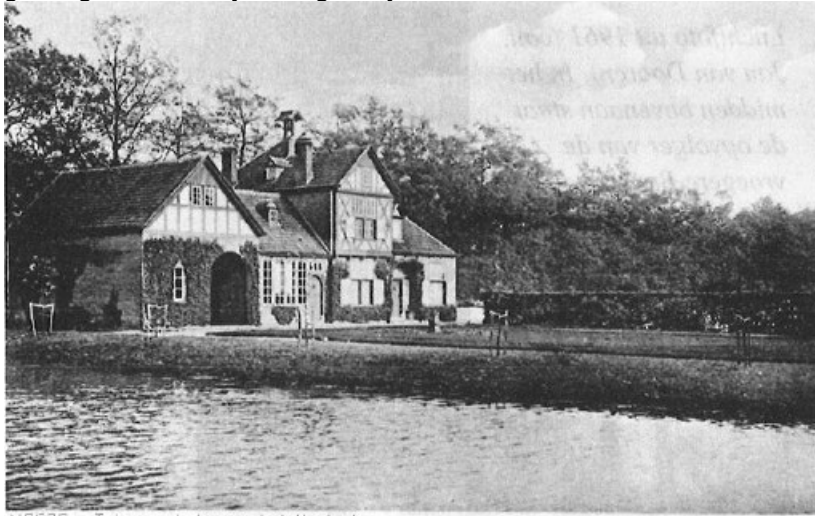
5.19.16.005 Tuinmans- of rentmeesterswoning, Boschlaan 10-12, Heeze

Rijksmonument nr. 515145

Tuinmans of rentmeesterswoning van kasteel Heeze in de landelijke villa-stijl uit ca 1905. Rode baksteen op meervoudig rechthoekige grondslag onder samengestelde verspringende schilddaken

met rode pannen gedekt met meervoudige typen meerruitsvensters met luiken. Topgevels en gevelvlakken deel in vakwerk.

Na de sloop van de Sint Jobskapel is het Sint Jobsklokje op het kasteel Heeze terecht gekomen en heeft jarenlang in het klokketorentje op het dak van de voormalige tuinmanswoning aan de Boschlaan gehangen. Het klokje draagt het jaartal 1467.²⁶⁸

HEEZE. Tuinmanshuis van het Kasteel

Afbeelding: Dit gebouw stond al op een ansichtkaart uit 1904 (uitgegeven door J. Bijnen, Waalre). Foto uit jaren twintig van de 20^e eeuw (collectie Heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

Afbeelding: De tuinmanswoning heden ten dage (foto www.kasteelheeze.nl/).

Waardering

Van algemeen belang:

- vanwege de architectonische vormgeving;
- als karakteristiek en functioneel onderdeel van de buitenplaats;
- vanwege de functioneel-ruimtelijke relatie met de andere onderdelen van de buitenplaats.

5.19.16.006 Dienstwoningen, Boschlaan 20-22-24-26 Heeze

Rijksmonument nr. 515146

Aan de Boslaan ter hoogte van het slingerpadenbos "De Hoeve" bevinden zich twee min of meer symmetrische blokjes van elk twee dienstwoningen met daar tussenin stalruimte. Het linker blokje uit ca 1900, onder éézijdig afgewolfd zadeldak, gedekt met Oud-Hollandse pannen, bezit meerruits schuifvensters, was wellicht in oorsprong een boerderij, maar werd later als dienstwoning ingericht.

²⁶⁸ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Het rechter blokje bezit een zadeldak gedekt met Oud-Hollandse pannen. Tussen de blokjes een boomgaard en een gepotdekseld schuurtje onder pannen schilddak. Ter linkerzijde van het linker blokje een vroeg 19^e eeuwse bakstenen stal onder langgerekt wolfsdak, gedekt met Oud-Hollandse pannen. De dienstwoningen horen bij het kasteel Heeze.

Waardering

Van algemeen belang:

- vanwege de karakteristieke architectonische vormgeving;
- vanwege de hoge mate van gaafheid van het exterieur;
- als karakteristiek en functioneel onderdeel van de buitenplaats;
- vanwege de kenmerkende ligging binnen de historische tuin- en parkaanleg;
- vanwege de functioneel-ruimtelijke relatie met de andere onderdelen van de buitenplaats.

Afbeelding: Boschlaan 20 in Heeze (Foto C. v.d. Meijden 2016 via Google Maps).

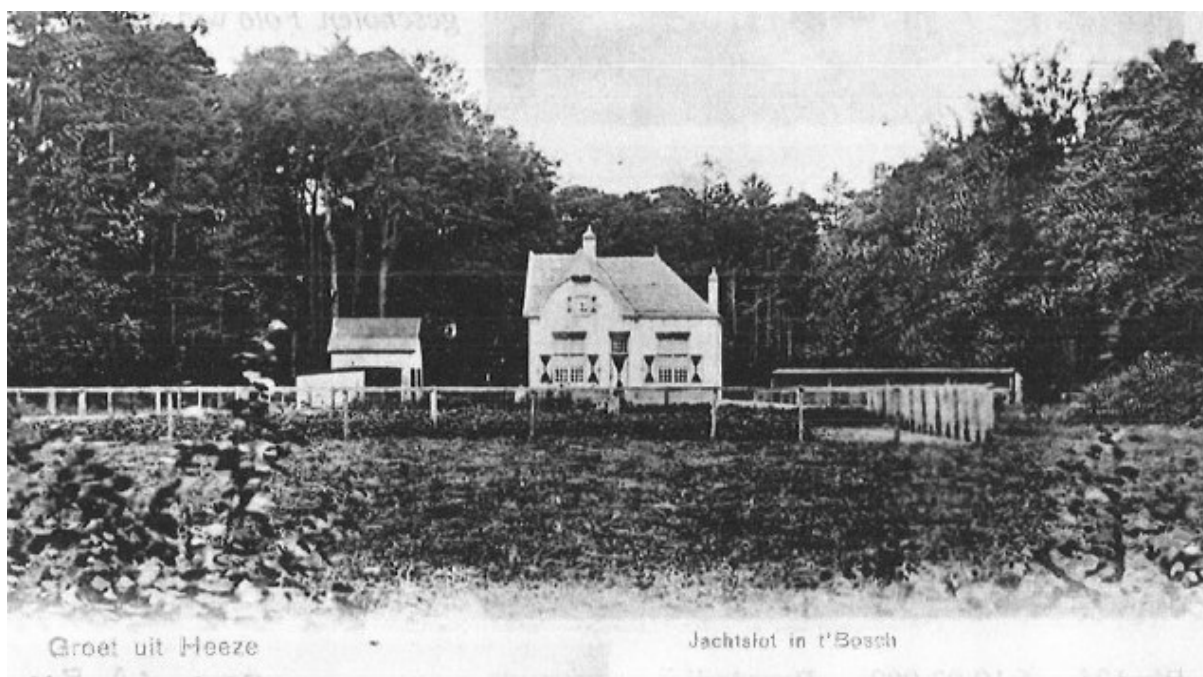
5.19.16.007 Jachtlust, Boschlaan 31 Heeze

Rijksmonument nr. 515147

In oostelijke richting in het park, op de scheiding van de twee bospercelen, gelegen ornamentele dienstwoning in chaletstijl onder samengestelde pannen zadeldaken, deels met ornamentele daklijst en gootklossen, uitgevoerd in witgepleisterde baksteen met meerruits-, deels kruiskozijnvensters, voorzien van bakstenen strekken. Luiken en deuren in de kleuren van het kasteel. Ca 1905.

Het Jachtlust, zoals het pand heet, blijkt gebouwd te zijn omstreeks 1905. Het is gebouwd door Samuel John, Baron van Tuyll van Serooskerken van Heeze. Het huis was aanvankelijk niet bedoeld voor vaste bewoners omdat eigenlijk alleen de begane grond bewoonbaar was. Deze bestond uit een opkamer en een keuken. De bovenvertrekken waren te vochtig voor bewoning. De benedenruimte was bestemd voor het aangenaam verpozen van de Baron en zijn jachtvrienden na de jacht. Er kon na de inspanning genoten worden van een borrel, waarna het diner geserveerd werd vanuit de kasteelkeuken. Het is bekend dat er illustere jagers bij waren. O.a. ex-keizer Wilhelm van Duitsland en onze eigen Prins Hendrik. Na deze periode werden er de rentmeesters en jachtopzieners gehuisvest en werd ook de bovenverdieping gerenoveerd. In 1965 werd Jachtlust verbouwd. De voordeur werd verplaatst van de Zuid- naar de Westgevel. In 1970 werd een kantoortje aan de Noordgevel gebouwd.²⁶⁹

²⁶⁹ Smit, 2001, 38.

Afbeelding: „Jachtlust” in 1904. Het was kort daarvoor in opdracht van de nieuwe kasteelheer Samuel John baron Van Tuyll van Serooskerken geborwd. Het was oorspronkelijk geen woonhuis maar een onderkomen voor de jagers. Later was het een dienstwoning voor de jachtopziener en de rentmeester. Op het eind van de oorlog had de NSB burgemeester Van Dissel er nog even gewoond. Bron: <https://www.facebook.com/oudheeze> (foto: www.heemkundkring-hlz).

Afbeelding: Huize Jachtlust (foto heeze-leende24.nl).

Waardering

Van algemeen belang:

- vanwege de architectonische vormgeving;
- vanwege de gaafheid van het exterieur;
- als karakteristiek en functioneel onderdeel van de buitenplaats;
- vanwege de functioneel-ruimtelijke relatie met de andere onderdelen van de buitenplaats.

5.19.16.008 Bruggen kasteel Heeze, Kapelstraat 25 Heeze

Rijksmonument nr. 515148

In het verlengde van de oprijlaan geven twee achter elkaar gelegen bruggen over de gedeelde gracht toegang tot het kasteel. Omstreeks 1800 werd de houten brug die direct naar het kasteel leidde vervangen door een stenen. De huidige 19^e eeuwse brug is voorzien van een klinkerbestrating,

bakstenen keermuren en fraai vorm gegeven siersmeedijzeren leuning op hardstenen basementen. Houten ophaalbrug over de slotgracht aan de noordzijde (Boschlaan).

Waardering

Van algemeen belang:

- vanwege de architectonische vormgeving;
- als karakteristiek en functioneel onderdeel van de buitenplaats;
- vanwege de functioneel-ruimtelijke relatie met de andere onderdelen van de buitenplaats.

Afbeelding: De houten ophaalbrug bij Boschlaan 10 (foto Google streetview 2024).

5.19.16.009 Toegangspoort tot landgoed kasteel Heeze, Kapelstraat 25 Heeze

Rijksmonument nr. 515149

Een smeedijzeren hek nabij de Duiventoren vormt de begrenzing van de landerijen van kasteel Heeze en geeft toegang tot de oprijlaan van het kasteel. Monumentaal siersmeedijzeren spijlenhek met voluten tussen twee vierkante bakstenen pijlers met hardstenen afdekplaat, geflankeerd door een siersmeedijzeren vleugelstuk en identieke maar iets lagere pijlers. De pijlers worden bekroond door een siersmeedijzeren ornamentstuk met samengestelde voluten met pijnappelbekroning, 19e eeuw.

Waardering

Van algemeen belang:

- vanwege de vormgeving;
- als karakteristiek en functioneel onderdeel van de buitenplaats;

- vanwege de functioneel-ruimtelijke relatie met de andere onderdelen van de buitenplaats.

Afbeelding: Toegangspoort Kasteel Heeze (Google streetview 2022).

5.19.16.010 Druivenkas kasteel Heeze, Kapelstraat 25 Heeze

Rijksmonument nr. 515150

Nabij de rentmeesterwoning gesitueerde bakstenen muurkas van het lessenaarstype met rode bakstenen achterwand, 19e eeuw, in gebruik als druivenkas. Aan één zijde omgaande in een korte rechte tuinmuur met pijler.

Waardering

Van algemeen belang:

- als karakteristiek en historisch-functioneel onderdeel van de buitenplaats;
- vanwege de functioneel-ruimtelijke relatie met de andere onderdelen van de buitenplaats.

5.19.16.011 Hekwerk rond weiden kasteel Heeze, Kapelstraat 25 Heeze

Rijksmonument nr. 515152

Eenvoudig smeedijzeren hekwerk, omgaande langs de weilanden die gelegen zijn langs de oprijlaan. Het hek dateert uit ca. het eerste kwart van de 20^e eeuw. Houten hekwerk met smeedijzeren beslag nabij de toegang aan de Boschlaan en een dito nabij de toegang tot de Engelse Tuin. De hekwerken zijn verbonden met bakstenen hekpijlers.

Waardering

Van algemeen belang:

- vanwege de eenvoudige en doelmatige vormgeving;
- als karakteristiek en functioneel onderdeel van de buitenplaats;
- vanwege de relatieve zeldzaamheidswaarde.

Thema: 20 Bosbouw

Tot een eind in de middeleeuwen waren er in Zand-Brabant volop bossen. Door ontginning, het halen van bouwhout en geriefhout, en overbeweiding gingen die bossen bijna allemaal teloor. Bossen die deze periode “overleefd” hebben en nog voort bestaan zijn zeldzaam, maar ze zijn er wel. Het lijkt alsof de bebossing van de heide in de Kempen pas tussen 1850 en 1950 tot stand kwam en dat een deel van die jonge bossen na 1900 (1907?) alweer in boerenland omgezet werd.

De bossen zijn in vijf ouderdomscategorieën ingedeeld. Het gaat hier dus om de vlakken die bos zijn of waren en hun datering. Er horen daarom ook beschrijvingsvelden “datering start van het bos”; “datering einde van het bos” bij.

Bij de reconstructie van het historisch landschap is gebruik gemaakt van drie referentieperiodes, drie ijkpunten (circa 1830, 1900, 1930), waardoor de ontwikkeling van het landschap gestalte krijgt. Aan de hand van het historisch kaartmateriaal uit betreffende periodes kon de ontwikkeling van het landschap, in dit geval de bosbouw, in kaart worden gebracht.²⁷⁰

In de gemeente Heeze groeide het eikehout, het edele hout (zie 27.2) beter dan in andere dorpen. Uit zestiende eeuwse documenten heeft men afgeleid dat er tussen Zesgehuchten en Heeze enorme eikenbossen uitstrekten, waarvan er nu schijnbaar nog steeds her en der sporen aanwezig zijn. Van der Aa schreef in 1844: ‘Alle soorten inlandsch hout wil er wassen; bijzonder tieren de eiken, willigen en dennen er welig, zonder dat er moeite voor behoeft aangewend te worden (...) Ook werden er veel klompen gemaakt, en naar Holland verzonden; terwijl er veel kuipers en wielemakers woonden, die het eikenhout, dat hier meer groeit, dan op de andere dorpen, verwerkten, en de naburige plaatsen er mee geriesden’.²⁷¹ Heeze heeft dan ook niet voor niets een boom in het gemeentewapen, zoals ook het vroegere heerlijkheid dorp Leende de boom van het schepenzeker in hun dorpswapen heeft opgenomen.²⁷² Waarschijnlijk is dat de boom verwijst naar het middeleeuwse en al lang verdwenen beukenhout ‘hees’ dat naamgevend was voor de heerlijkheid.

20.1. Bosbouw 1500-1750

Nieuwe bosaanplant uit deze periode is in Heeze – Leende niet bekend.

20.2. Bosbouw 1750-1850

Na 1750 begint de bouwbouwtraditie van de Verlichting grip te krijgen op de landgoedeigenaren. Zowel loofbossen als dennen.

5.20.2.001 t/m 5.20.2.176 Bosbouw 1750-1850

Bron Pieckkaarten en topografische kaart 1837.

5.20.2.005 en 5.20.2.006 Herbertusbossen, Heeze

De Herbertusbossen maken deel uit van de terreinen die behoorden bij het kasteel Heeze en zijn onlangs vernoemd naar de eerste met naam gekende kasteelheer, Herbertus uit 1197.²⁷³ Op de Meierijkaart van Verhees uit 1794 staan deze bossen nog niet afgebeeld, maar bij de opname van het kadaster (ca 1830) en de eerst topografische kaarten kort daarna bleken ze er al wel te zijn. Het gaat om een rechthoekig ontginningsblok direct ten oosten van het kasteel, waarin ook landbouwgrond werd aangelegd en een pachthoeve werd gebouwd (zie 5.18.3.007 De Hoeve achter kasteel Heeze). Iets oostelijker staat in 1830 een tweede groot bosperceel: 5.20.2.006. Door een foute benaming op

270 Historisch kaartmateriaal: 1832: kadaster 1832; 1838: topografie 1837-1840. Uit de reproductie Wolters-Noordhoff, 1990; 1845: Topografie ca 1845: Van der Voordt-Pieck en Kuijl. 1845; 1900: Topografie ca 1900 Wieberdink, 1989. Dit zijn de Bonnebladjes.

271 Van der Aa, 1840, Heeze.

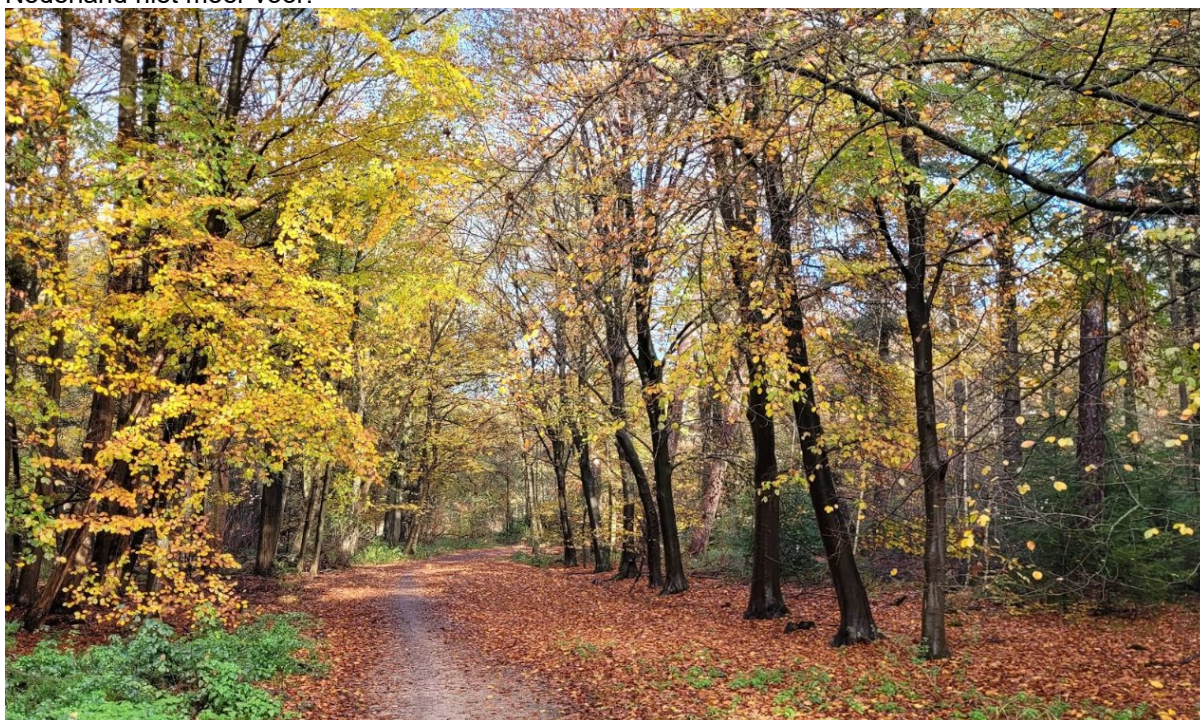
272 Aerts, 1971a.

273 Camps, 1979, nr. 87: *Herbertus dominus de Hese*; Op de topografische kaarten tot en met 1985 zijn deze bossen nog naamloos. Op de editie 2005 heten ze op blad 51G Herbertusbossen (correct) en op blad 51H Hubertusbossen (fout). Het gaat kennelijk dus om een nieuwe naam!

de nieuwste Topografische Kaart blad 51H wordt voor deze bossen ten onrechte ook de naam "Hubertusbossen" gebruikt.

Het gebied bestaat voornamelijk uit aaneengesloten bebossingen op oude ontginningen. De bospaden zijn deels aangelegd volgens het principe van de Engelse stijl (zie ook 5.18.1.3 kasteel Heeze en 5.19.12.1). Enkele oude cultuurgronden zijn niet bebost. De "ontginning" vormt de oostelijke grens van deze overgang naar de droge voedselarme dekzanden (plaatselijk verstoven). De droge voedselarme dekzanden zoals we ze in het oostelijk deel van de Herbertusbossen aantreffen, bestaan grotendeels uit jonge heideontginningsbossen overgaand in het open heidelandschap van de Strabrechtse Heide."²⁷⁴ NB: de oude cultuurgronden zijn rond 1800 uit heide ontgonnen akkers!

Het gebied is ontsloten door een uitgebreid net van wegen en paden. Het padentatroon in Engelse stijl in de Herbertusbossen dateert van rond 1900 (niet op kaart 1881, wel op kaart 1930). Deze paden liggen ten noorden van de parkeerplaats aan de Boschlaan. In het gebied is een wandelroute uitgezet met een lengte van 2,6 km. Deze wandelroute voert door de oudste bossen van het landgoed, de route loopt deels over de "Engelse" paden. Vanuit de parkeerplaats aan de Boschlaan en vanuit de parkeerplaats aan de Somerenseweg kan men aan de route beginnen. De route voert door een bos waarin delen zeer oud zijn. Enkele percelen grove den zijn wel 130 jaar oud. Op enkele plaatsen staan enorme dennen die nog veel ouder moeten zijn. Ook bij het loofhout zijn een aantal tamelijk oude stukken bos. Het oudst is een klein stukje eikenbos van 134 jaar oud. Eiken en beuken van meer dan negentig jaar komen veel voor. Bij de aanplant van het bos stond steeds een bepaald doel voor ogen: houtproductie, jacht, recreatie, windvang of het tegengaan van bodemerosie. Dergelijke bossen worden cultuurbossen genoemd. Natuurbossen, die spontaan ontstaan, komen in Nederland niet meer voor.

Afbeelding: Natuurgebied de Herbertusbossen (foto J. Heeren 2022 via Google Maps).

5.20.2.112 Kreijelse Bossen, Heeze

Ten noorden van Kreijl, in een spie tussen de wegen naar Hout en Genoehuis, geeft Verhees op zijn Meerijkaart van 1794 reeds bomen aan, zonder dat het een echt bos lijkt. De kadasterkaart schrijft hier de naam "De Kraijelsche Bosschen" en de topografische kaarten van 1838 en 1881 geven er een dennenbos aan, waarvan een driehoekje eerder een kwekerij lijkt.

274 Stichting Brabants Landschap, *Beheersplan voor het natuurgebied Herbertusbossen* (z.p. zj.) Arhcief Stichting Brabants Landschap. Inv. Nr. 30 HC/BEH.

Afbeelding: De Kreijlse Bossen op de Bonnekaart van rond 1900.

20.3. Bosbouw 1850-1900

Vanaf ca 1850 vooral bebossing van grote heideterreinen die uit de gemeynt verkocht werden en bij gebrek aan mest niet in boerenland konden worden omgezet. Veelal dennen (mijnhout). Operationaliseren: deze bossen staan nog niet op de kaart van Van der Voordt Pieck, 1842; maar wél op de Bonnekaart van ca 1900.

5.20.3.001 t/m 5.20.3.326 Bosbouw 1850-1900

Bron Topografische kaart 1900.

5.20.3.042 Zuid van Herbertusbossen, Heeze

Rond 1900 is ook het gebied ten zuiden van de Somerenseweg bebost. Vooral het deel ten zuiden van de Somerenseweg is veranderd, een gebied dat in 1845 nog geheel uit heide bestond. Het Peelven is ontwaterd en ontgonnen. Langs de Somerenseweg, ten oosten van het Bultven en aan de Vlaamseweg is de heide bebost. Ten noorden van de Somerenseweg zijn eveneens grote stukken van de heide bebost. Op verschillende plaatsen is de heide omgezet in landbouwgrond. Ook in het beekdal hebben de eerste bebossingen plaatsgevonden.

20.4. Bosbouw na 1900

Vanaf 1900 is de kunstmest betaalbaar en kan de hei wél in boerenland omgezet worden. Dan leidt nog maar een deel van de ontginningen tot bossen. Veelal dennen (mijnhout).

5.20.4.001 t/m 5.20.4.347 Bosbouw na 1900

Bron Topografische kaart 1930.

5.20.4.001. Leenderbos (boswachterij Leende)²⁷⁵

Jonge heideontginning, overwegend bestaande uit productiebossen met naaldhout, deels op gefixeerd stuifzand. Plaatselijk heiderelicten met vennen. Aan de Kluizerweg staan een boswachterswoning en een houten betaalkeet van de werkverschaffing. Het gebied kent een samenhang met het niet beboste deel van de Groote Heide, met de viskwekerij langs de Tongelreep, met het landgoed Valkenhorst en met de jonge heidebebossing met kampjes in het gebied Molenheide.

CHW. nr: V190 (KP-HV-05)

Begin 1900 werden in Leende 1.890 hectaren van de grond van de heer van Heeze verkocht aan baron Charles Gilles de Pélichy uit Brugge. In 1931 kwam het grootste deel (1209 ha) daarvan, dat bekend staat als het Leenderbos, in handen van de staat voor gemiddeld 150 gulden per ha. De gronden werden toegevoegd aan de Houtvesterij Eindhoven en gingen verder onder de naam 'Boschwachterij Leende'. Vijf jaar later werd de boswachterij verder uitgebreid met een aankoop van 383 ha voor een gemiddelde prijs van 130 gulden per ha. De aankopen zorgden ervoor dat Staatsbosbeheer in slechts vijf jaar tijd het gehele westelijke vochtige dekzandgebied, het centrale droge dekzandgebied en het centrale stuifzandgebied in bezit kreeg. Daarnaast was een groot gedeelte van het zuidelijke dekzand- en stuifgebied ook eigendom van Staatsbosbeheer. Het akkercomplex van het oostelijke vochtige dekzandgebied bleef volledig in het bezit van de boeren van Leende en Leenderstrip. Dat gold ook voor de beekdalen van de Tongelreep en de Strijper Aa. Deze gronden pasten in die periode niet bij de doelstelling die Staatsbosbeheer had, namelijk de bebossing van stuifzanden en heidevelden. Pas na de Tweede Wereldoorlog zou de doelstelling veranderen en zou Staatsbosbeheer ook gronden aankopen in de andere deelgebieden van het huidige Leenderbos.

Afbeelding: Langs de productiebossen werden brandsingels met berk aangeplant om te voorkomen dat het vuur zich te snel door het gebied kon verspreiden. Dit is de brandsingel langs de Bruggerdijk (bron Horst & Spek 2011).

Het Leenderbos werd aangelegd tijdens de crisisperiode in de jaren dertig van de 20^e eeuw in het kader van de werkverschaffing. Er ontstond werkgelegenheid voor de vele werklozen in deze streek en van 1932 tot 1940 werkten 300 mensen uit verschillende, omliggende gemeentes aan het bebossen van de Leenderheide. De werklozen hadden een werkweek van vijftig uur. Het basisloon was vastgesteld op 24 cent per uur met daarbovenop een eventuele toeslag van de eigen gemeente van de tewerkgestelde. Aanvankelijk begonnen de werklozen met het spitten van de bodem tot een diepte van ongeveer 40 cm. De harde grondlaag onder de heide moest namelijk worden gebroken. Naarmate de banken en harde lagen tot een grotere diepte voorkwamen, werd dieper bewerkt, soms

²⁷⁵ Horst & Spek 2011.

tot een diepte van anderhalve meter. Daarnaast werd een groot aantal percelen aan de westzijde van de boswachterij geëgaliseerd, zodat de bovengrondse afvoer van het regenwater bevorderd werd. Tussen 1932 tot 1939 werd per jaar 74 tot 177 ha bewerkt. Bij de heideontginning is daarmee in totaal ongeveer zes miljoen kubieke meter heide grond omgespit.

Gelijktijdig met het spitten werden wegen aangelegd. Normaal gesproken was dat een dambordpatroon van haaks elkaar kruisende wegen, maar het Leenderbos wijkt af van andere naaldhoutbebossingen in de streek en in Nederland. Het dambordpatroon werd namelijk niet toegepast. Alle wegen verlopen bochtig en geen enkel bosvak is vierkant. Daardoor kent het gebied een bijzondere, onregelmatige verkaveling. De reden waarom dit zo gedaan is, is niet meer bekend, maar waarschijnlijk was het de voorkeur van de eerste houtvester. Het aanleggen van de ontginningswegen moet voor de ontginners een behoorlijk karwei geweest zijn, want zij hebben in totaal 100 km aan ontginningswegen aangelegd. Nadat de Tweede Wereldoorlog was uitgebroken, waren al snel geen vervoersmiddelen meer beschikbaar om de tewerkgestelden te vervoeren. In november 1940 werd de werkverschaffing definitief stopgezet. In een periode van slechts negen jaar tijd was daarmee ruim 900 ha woeste grond omgezet in productief naaldbos.

Door het verschil in bodemkwaliteit en waterhuishouding werd door Staatsbosbeheer verschillend omgegaan met de bebossing van het westelijke vochtige dekzandgebied enerzijds en het centrale droge dekzandgebied en het centrale stuifzandgebied anderzijds. Niet alleen werden sloten gegraven voor ontwatering, maar ook de soorten bomen die werden geplant verschilden. De twee centrale zones waren zo droog en voedselarm dat daar hoofdzakelijk pinus-soorten werden geplant. Voor het merendeel werd daarom grove den aangeplant, maar ook Corsicaanse den, Oostenrijkse den en Weymouthden werden gebruikt. In het westelijke vochtige dekzandgebied werden ook veel densoorten aangeplant, maar de betere groeiomstandigheden maakten ook de aanplant van fijnspar en sitkaspar, Japanse en Europese lariks en douglas mogelijk. Eiken, en dan voornamelijk Amerikaanse eik, werd als loofboom in een aantal vakken aangeplant.

Afbeelding: Op de voorgrond is heide bij het Klein Hasselsven te zien met aangeplante jeneverbessstruwelen. Op de achtergrond de grove dennen, zoals ze door Staatsbosbeheer als productiebos zijn aangeplant: in rijtjes, met een grote hoogte-diameterverhouding en met weinig takaanzet (bron Horst & Spek 2011).

Het leenderbos heeft een economische factor: “Wanneer er over het Leenderbos wordt gesproken denkt men meestal aan bos, heide en vennen. Maar ook houtwallen en kleine bosjes liggen verspreid over diverse omliggende gemeentes, in totaal zo’n 80 ha. De landbouwers pachten momenteel 150 ha land bouwgrond en ca. 150 koeien van omliggende boeren helpen ons bij het beheer van diverse natuurgebieden zoals de Riesten en de Achelse Kluis. IJslandse pony's en een schaapskudde zorgen ervoor dat de heide open blijft en niet dichtgroeit met bomen. Maar de meeste inkomsten haalt Staatsbosbeheer uit de verkoop van hout vooral dennen- en sparrensoorten die destijds hoofdzakelijk

zijn aangeplant. Jaarlijks wordt er ongeveer 6.000 m3 hout verkocht aan de houthandel. Het huidige bosbeheer is erop gericht meer variatie in het bos aan te brengen. Er worden geen grote oppervlaktes geveld en aangeplant zoals vroeger, maar meer open plekken in het bos gemaakt zodat de zaadjes van verschillende loofhoutsoorten zoals eik en berk voldoende licht kunnen krijgen om te ontkiemen. Over een aantal jaren ontstaat een veel gevarieerder bosbeeld waarin vogels nestgelegenheid en voedsel kunnen vinden.”²⁷⁶ Oude cultuurhistorische monumenten zoals de kampjes met een stuifzandachtige omgeving zijn gerestaureerd en een replica van een valkenvangplaats zoals die vroeger gebruikt werd, staat weer op de heide.

5.20.4.040-041 Bos Lange Bleek²⁷⁷

Bos van grove dennen in een jonge heidebebossing. Het geheel dateert overwegend van omstreeks 1900, toen het gebied werd bebost.

CHW. nr: G347 (KP-HG-43)

Afbeelding: Bos Lange Bleek (foto www.langebleek.nl).

5.20.4.169 Jonge heidebebossing Molenheide

Cultuurhistorische waarde: Redelijk hoog

Jonge heideontginning, overwegend bestaande uit productiebossen met naaldhout, grotendeels op gefixeerd stuifzand. In het gebied liggen meerdere, door (hakhout)wallen omgeven kampjes. De oudste kampjes dateren waarschijnlijk uit de 17e eeuw. Bij de (deels spontane) bebossing van het gebied, omstreeks 1940, zijn deze kampjes bewaard gebleven. Kenmerkend is de hoge stuifzandwal, die de aangrenzende akkers bij Leende tegen het stuifzand moest beschermen. Onder het stuifzand plaatselijk oude akkerbodems. Het gebied wordt thans beheerd door Staatsbosbeheer, dat recentelijk een deel van het stuifzand heeft opengekapt en enkele kampjes heeft hersteld. Het gebied kent een samenhang met de jonge heidebebossing Leenderbos.

CHW. nr: V185 (HK-HV-40)

²⁷⁶ Bosschers, 1998.

²⁷⁷ Zie ook [https://www.langebleek.nl/](http://www.langebleek.nl/)

Afbeelding: Hoge stuifzanden in de jonge heidebebossing Molenheide (foto P. Roesink 2018 via Google Maps).

5.20.4.197 Houtwallen Heezerhut

CHW G350 (KP-HG-47)

Houtwallen met (restanten van) hakhout, rond een oude herberg, die vroeger aan een doorgaande landroute en temidden van woeste gronden lag. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik en grove den. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1880-1920.

5.20.4.220 Houtwal aan Ven, Heeze

Bosje / houtwal van meer dan 100 jaar oud.

Afbeelding: zicht op het bosje aan Ven in Heeze (foto IVN Heeze-Leende).

5.20.4.222 en 229 Bos en houtwallen Heezerven

Bos en houtwallen, plaatselijk met (restanten van) hakhout, op de grens van een oud akkercomplex en voormalige woeste gronden, deels op stuifzand. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, grove den, sporkehout, wilde lijsterbes en Amerikaanse vogelkers. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1850-1920. Kenmerkend zijn de vele oude grove dennen.

CHW. nr: G348 (KP-HG-44)

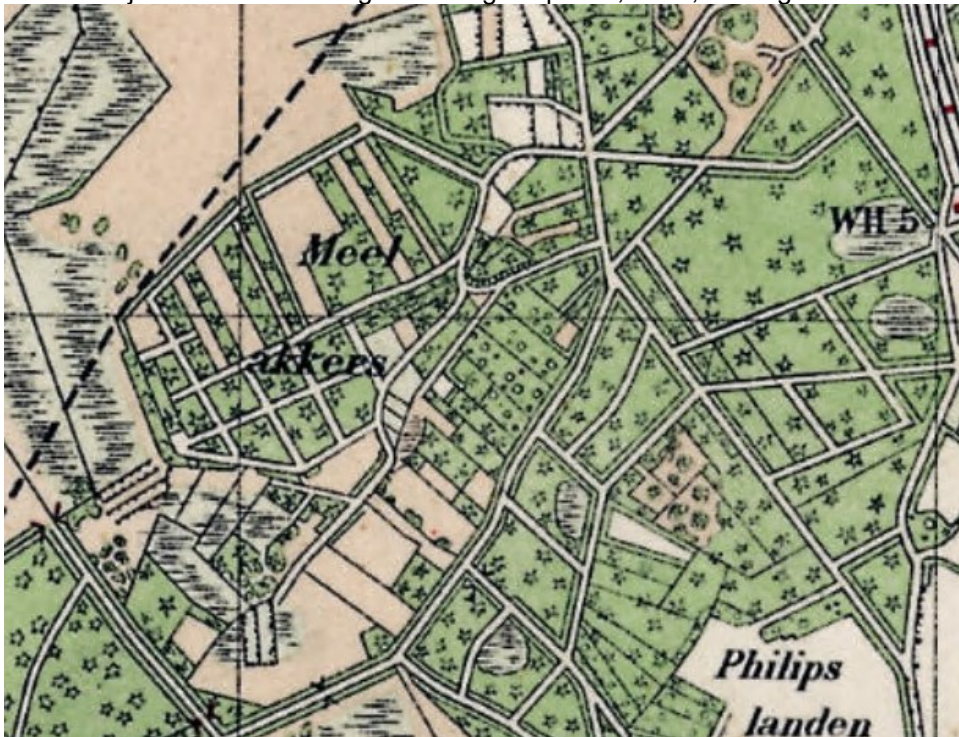

Afbeelding: houtwallen ten zuiden van Heezerenbosch – Oude Baan (Google streetview 2016).

5.20.4 271 Bos, houtwallen en lanen Meelakkers e.o., Heeze

CHW. nr: G328 (KP-HG-22)

Bos, houtwallen en lanen, plaatselijk met (restanten van) hakhout, in een kleinschalig oud cultuurlandschap. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, grove den, berk, Amerikaanse vogelkers, zwarte els, wilde lijsterbes, wilde gagel en wilde kamperfoelie. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1850-1920, maar is deels ook ouder. Een deel van het bos is in de periode 1900-1920 aangeplant op een oude akker van een voormalig buurtschap, dat omstreeks deze periode is verdwenen. Nabij het bos op de oude akker staan nog enkele oude fruitbomen van thans verdwenen erven. De topografische kaarten van 1837 - 1881 tonen een omwalde open akker met daaromheen aan de zuid en oostzijde omheinde akkerpercelen en een enkel klein bosje. Op de topografische kaart van 1930 lijkt het akkerland goeddeels opgegeven en omgezet in dennenbos. Her en daar is er nog een akkertje: het beeld is dus geheel omgeklapt! Nu, 2011, is het gebied een massief bos.

Afbeelding: De Meelakkers rond 1930.

Afbeelding: Bos, weilanden en lanen bij Meelakkers in Heeze (augustus 2011).

5.20.4.348 Houtwal Meerven

Cultuurhistorische waarde: hoog

Houtwal langs een weg op de grens van een jonge heideontginning en een heiderelict. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, berk, grove den. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1920-1930, toen het aangrenzende gebied werd ontgonnen.

CHW. nr: G330 (KP-HG-24)

Afbeelding: de houtwal bij het Meerven op de grens van jonge heideontginning en de nog bestaande hei (luchtfoto 2025).

5.20.4.349 Houtwal Aan Kattenput

Cultuurhistorische waarde: redelijk hoog

Houtwal langs een weg op de grens van een jonge heideontginning en een heiderelict. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1900-1930.

CHW. nr: G342 (KP-HG-38)

Afbeelding: houtwallen Aan Kattenput²⁷⁸

5.20.4.350 Bos en houtwallen Strijper Aa

CHW. nr: G337 (KP-HG-32)

Cultuurhistorische waarde: redelijk hoog

Bos en houtwallen, plaatselijk met (restanten van) hakhout, in een beekdal. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, zwarte els, hazelaar, vogelkers, hop, wilde lijsterbes, zwarte bes en berk. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1880-1940.

Afbeelding: Houtwallen Strijper Aa²⁷⁹

5.20.4.351 Bos en houtwallen Hemelrasten, grens Heeze - Sterksel

CHW. nr: G336 (KP-HG-31). Cultuurhistorische waarde: hoog

Bos en houtwallen met (restanten van) hakhout, in een beekdal. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, zwarte els, witte els, berk en haagbeuk. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1880-1920.

De topografische kaarten van 1837 - 1881 tonen een erg smal beekdal van de Sterkselsche Aa, met hoofdzakelijk kleine graslandpercelen en een enkel bosje. In 1930 zijn er wat meer bosjes, maar het grasland overheerst nog. Nu zijn er nog wat meer bosjes en die zijn opgenomen onder dit item. De groep bospercelen wordt overigens doorsneden door de spoorlijn.

²⁷⁸ Cultuurhistorische Waardenkaart Brabant 2006.

²⁷⁹ Cultuurhistorische Waardenkaart Brabant 2006.

Afbeelding: Bos en houtwallen Hemelrasten (juli 2011)

Thema: 21 De oude Akkers

Het gaat hier om akkers van voor 1850. In de Meierij kunnen twee typen oude akkergebieden onderscheiden worden: de grote openakkergebieden (in provinciale taal: “bolle akkers” alhoewel die akkers vaak heel vlak zijn) en de met heggen of houtranden omgeven akkers die in de Kempen veelal “kamp” of “heg” heten. Sommige daarvan liggen bol, andere zijn vlak.

De open akkercomplexen waren in de negentiende eeuw aan de buitenzijde wel begrensd met een levende haag, eventueel op een wal, maar de interne verdeling in eigendoms- of gebruikseenheden bestond uit greppels van een voet breed en diep, ofwel een grasbandje van een voet breed, danwel een denkbeeldige lijn tussen twee merktekens zoals een steen of paal. Deze open akkers zijn waarschijnlijk de oudste akkercomplexen. Bovendien is in de Kempen, maar óók heel nadrukkelijk in Breda, aangetoond dat onder deze in de negentiende eeuw niet of schaars bewoonde akkers, vroegmiddeleeuwse en zelfs oudere bewoningssporen schuil gaan. Het nederzettingsspatroon is tot in de dertiende eeuw nogal dynamisch geweest. Pas vanaf de dertiende eeuw werd blijkbaar het nederzettingsspatroon gevormd, dat we rond 1800 nog (in uitgegroeide vorm) kunnen waarnemen.

Het onderscheid “besloten” of “open” van de oude akkers, en de akkerwallen, zijn afgelezen van de topografische kaart van ca 1838. De bolle akkers zijn afgelezen van de hoogtekaart AHN. Hier zijn dus alleen de bolle akkers weergegeven die rond 2000 nog herkenbaar waren. Onderzoek in Boxtel wees uit dat de bolle ligging voor de wandelaar pas te zien is, als de akker in het midden meer dan een halve meter hoger ligt dan aan de rand. In de verstedelijkte gebieden zijn dus geen bolle akkers aangegeven. Bolle akkers vallen deels samen met de hier opgenomen besloten of open akkers, maar komen ook daarbuiten voor, op jonge akkergronden. Bolle akkers getuigen van een nog niet geheel begrepen intensieve bewerking van het akkerland in of na de middeleeuwen. Daardoor kwam het midden van de akker zo'n halve tot een hele meter hoger te liggen dan de randen. Dit zal de afwatering bevorderd hebben. Er zijn overigens vooral langs beekdalen gevallen bekend waarin men later deze “kop” van de akker afschoof, het beekdal in, om zo de oppervlakte akkergrond te vergroten. Dit leidde tot versmalde beekdalen, zogenaamde “tuineerdgronden” in het opgehoogde deel van de dalen (en een bodemprofiel dat “op z'n kop” ligt!) en onverwacht dunne akkerdekken boven op de oude akkers.

Binnen het thema Oude Akkers kunnen we de open akkers en de besloten akkers makkelijk van de topografische kaarten in combinatie met de kadasterkaart aflezen.

Open akkers zijn vaak erg groot, bevatten een heleboel meest strookvormige eigendommetjes die allemaal bouwland zijn en onderling niet of amper door heggen gescheiden zijn of waren. Het terrein ligt meestal hoog ten opzichte van de omgeving, maar is intern behoorlijk vlak. Bij de provincie heet dit de “bolle akker”, maar die term is misleidend.

Akkerwal: Om een “open akker” lag wél een heg, met daarin akkertoegangen (“akkerveken”). Soms lag de heg op een wal: een akkerwal.

Besloten akkers zijn bouwlandpercelen van een halve tot twee hectare, die omgeven zijn door een heg die soms op een walletje staat. In deze streek heten die “kamp”, “bocht”, “heg”. Veelal het eigendom van één persoon of slechts enkele. De besloten akkers liggen soms “bol”, maar lang niet altijd.

Steilrand: doordat oude akkers door bemesting met zandhoudende mest 30 cm of veel meer opgehoogd zijn, steken ze soms op opvallende wijze biven aangrenzende oude graslandgronden uit. Als die in een beekdal liggen, is het verschil nóg markanter. Deze steilranden accentueren de oude akkers.

Verder hebben we drie *nadere onderscheidingen* bij de oude akkers:

Bolle akker: “Bolle akker” is een nadere onderscheiding die voor de besloten akkers relevant is. De akker ligt bol of niet. Vaak liggen ze nu vlakker dan vroeger. Het blijkt dat de wandelaar ze pas herkent als het midden van de akker meer dan 50 cm hoger is dan de rand. Een en ander kan van de AHN hoogtekaart afgelezen worden.

Percelering: vooral bij open akkers is het interessant om na te gaan of de oude akkerpercelering er nog is. Die is te zien op de kadasterkaart en bestaat uit in blokjes gegroepeerde korte strookvormige percelen. Lijkt me daarom een item dat bij het beoordelen van de relictwaarde van belang is.

Perceelsrandbegroeiing: een item dat bij het beoordelen van de relictwaarde van belang is, zowel bij openakkers (de buitenheg) als bij de besloten akkers.

Bij de reconstructie van het historisch landschap is gebruik gemaakt van drie referentieperiodes, circa 1830, 1900, 1930, waardoor de ontwikkeling van het landschap gestalte krijgt. Aan de hand van het historisch kaartmateriaal uit betreffende periodes kon de ontwikkeling van het landschap, in dit geval de oude akkers, in kaart worden gebracht.²⁸⁰

In Heeze en in Leende lagen de akkers voornamelijk op de oude bosgronden ten westen van het beekdal. De historisch geograaf De Bont schetst de ontwikkeling van de akkers als volgt. Het oorspronkelijke landschap vertoonde een golvende lijn met oude bosgronden op de hoogste delen. Deze oude bosgronden waren voldoende vruchtbaar om gedurende enkele eeuwen op adequate wijze te voorzien in voedselvoorziening. Begroeiing op de randen van de akkers fungeerde als begrenzing en belette de rondlopende veestapel de gewassen op de akkers op te vreten. Nadat de bodem aan het einde van de Late Middeleeuwen intensiever werd gebruikt en enigszins was uitgeput was aanvulling van meststoffen noodzakelijk. Het toevoegen van schapenmest, vermengd met heideplaggen bood soelaas. In de loop van eeuwen verdween het oorspronkelijke reliëf onder de plaggendecken. Het plaggendek fungeerde eveneens als beschermende laag voor het bodemarchief, waardoor deze oude akkers met plaggendek ook wel archeologische schatkamers worden genoemd. Door het opbrengen van de heideplaggen groeiden verschillende akkers aaneen tot grote open akkercomplexen. De begroeiing op de randen van de akkers werd zoveel mogelijk naar de rand geschoven.²⁸¹ Door de ophoging verdwenen ook de laagten, zelfs vennetjes, uit het akkergebied. Dit alles resulteerde in uitgestrekte open akkergebieden.

Rond 1845 en ook in 1900 komen er in Heeze akkercomplexen voor van verschillende grootte (zie erfgoedkaart voor de ontwikkeling van de oude akkers). Het grootste open gebied is omgeven door de bebouwing van Oude Molen, 't Kruis, Heeze, Strabrecht en Kreijl. Rondom Kreijl liggen verschillende iets kleinere eenheden: De Kampen, Dijkakkers, Mortelakkers, De Diepers, Braakakkers en Molenhoeven.

In de 20^e eeuw zijn in Zand-Brabant de oude open akkers massaal benut voor de woningbouw en aanleg van industriegebieden. Voor Heeze-Leende is nagegaan wat het lot van de open akkers in 2003 was, de datum van de gebruikte topografische kaart. Van de bijna 1000 hectare open akker bleek toen 32% bebouwd met woningen, industrie of wegen. 2% was voor sport in gebruik en 2% was bebost. Maar liefst 63% van de open akkers was in 2003 nog akkerland of weide.

Bodemgebruik oude open akkers in 2003 in Heeze – Leende.

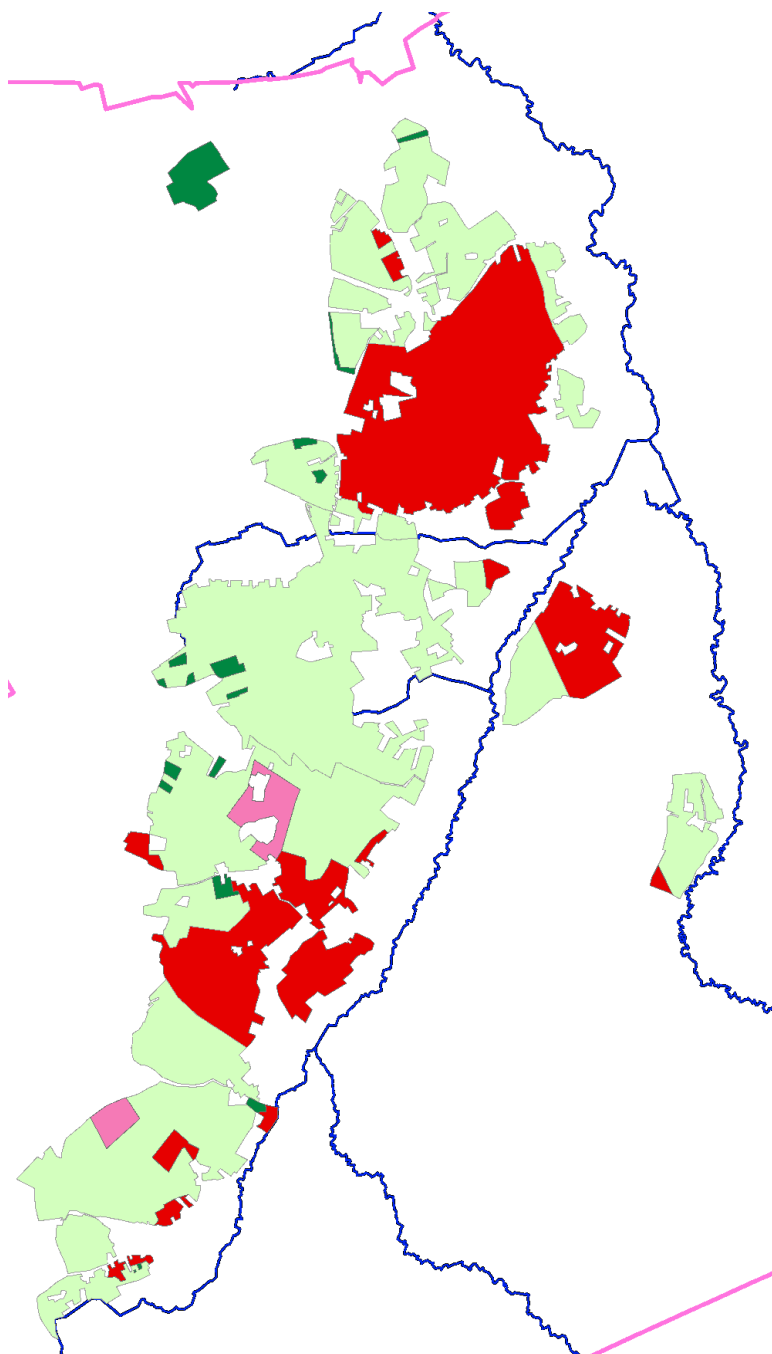
Karakter 2011	Aantal	Opp (ha)
bebouwd	18	315
bos	17	24
open	30	621
sport	2	20
Totaal	67	980

Wel heeft zich een ontwikkeling voorgedaan, die globaal als 'nivellerend' wordt gekenschetst. Die ontwikkeling bestaat eruit dat nu ook de vroeger besloten akkers en beemden open geworden zijn doordat de heggen en boomrijen plaatsgemaakt hebben voor prikkeldraad, terwijl de percelen vergroot zijn wat minder randen oplevert. Dat wil zeggen dat de oude open akkers niet meer contrasteren met hun omgeving: alles is open geworden. De vele akkerrandbeplantingen uit 1900 zijn nagenoeg verdwenen. Met name het gebied ten zuiden van Heeze is volkomen van karakter veranderd.²⁸²

280 Historisch kaartmateriaal: 1832: kadaster 1832; 1838: topografie 1837-1840. Uit de reproductie Wolters-Noordhoff, 1990; 1845: Topografie ca 1845: Van der Voordt-Pieck en Kuijl. 1845; 1900: Topografie ca 1900 Wieberdink, 1989. Dit zijn de Bonneblaadjes.

281 De Bont, 1993.

282 Anonymus, 1994, 65 - 66.

Kaart met bodemgebruik oude open akkers in 2003. Rood: bebouwd, donkergroen: bos, paars: sport en lichtgroen: nog steeds open agrarisch terrein.

21.1 Akkerwal

In Heeze-Leende zijn de volgende akkerwallen opgetekend:

Uniek nr	Naam	Brontype	Relictstatus
5.21.1.001	Heeze, De Kampen, Dijkakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.002	Heeze, De Kampen, Dijkakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.003	Heeze, De Binnenvelden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.004	Heeze, De Binnenvelden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.005	Heeze, De Binnenvelden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog

5.21.1.006	Heeze, De akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.007	Heeze, De akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog
5.21.1.008	Heeze, Meelakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.1.009	Heeze, De Braakakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.010	Heeze, De Molenhoeven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.011	Heeze, Muggenberg	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.012	Heeze, Muggenberg	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.013	Molenheide, Zandberg	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.014	Heeze, Kerkakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.015	Heeze, Kerkakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.016	Heeze, Kerkakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.017	Leende, Speelakker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.018	Heeze, Kerkakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.019	Leende, Speelakker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.1.020	Leende, Speelakker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.021	Leende, De Akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.022	Leende, De Akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.023	Leende, De Akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.1.024	Leenderstrip, Leenderstripse Akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.025	Leenderstrip, Leenderstripse Akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.1.026	Leenderstrip, Leenderstripse Akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.1.027	Leende, De Akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.028	Leende, De Akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.1.029	Leenderstrip, Leenderstripse Akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.1.030	Heeze, Euvelwegen Zandakker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.031	Heeze, Euvelwegen Zandakker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.032	Heeze, Euvelwegen Zandakker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.1.033	Heeze, Ginderover	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.034	Heeze, Ginderover	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.1.035	Heeze, Ginderover	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer

5.21.1.008. Akkerwallen buurtschap Meel

De akkers van dit buurtschap veranderde geleidelijk in bos. Dit terrein is nu nog als beboste akker herkenbaar door de oude houtwallen die het omgeven. De oude akkerwallen en perceelsgrenzen zijn dus tot op de dag van vandaag nog zichtbaar.

De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, grove den, berk, Amerikaanse vogelkers, zwarte els, wilde lijsterbes, wilde gagel en wilde kamperfoelie. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1850-1920, maar is deels ook ouder. Een deel van het bos is in de periode 1900-1920 aangeplant op een oude akker van een voormalig buurtschap, dat omstreeks deze periode is verdwenen. Nabij het bos op de oude akker staan nog enkele oude fruitbomen van thans verdwenen erven.

CHW. nr: G328 (KP-HG-22)

5.21.1.013 Akkerwallen kampjes Molenheide, Zandberg bij Leenderbos

In het Leenderbos komen relatief veel wallen voor. Meestal betreft het hier door een wal omgeven 18e eeuwse ontginning. Door hun begroeiing met eikehakhout, oorspronkelijk voor de winning van een looistof, zijn veel wallen nog goed te herkennen; sommige door wallen omsloten terreinen zijn thans nog in gebruik als bouwland.²⁸³ De akkers op de Leenderheide werden aan de randen beplant met houtwallen van eik, om ze te beschermen tegen het vee dat op de heide graasde, als perceelmarkering, maar ook tegen zandverstuivingen die op de arme zandgronden optraden:

'Deze eiken werden regelmatig ingekort om een dichte wal te laten ontstaan die de beste bescherming bood. In het Leenderbos zijn nog oude kampkes aanwezig, deels zijn ze bebost en te herkennen aan de bewaard gebleven houtwal, deels zijn ze nog als akker in gebruik. Op de kaart kunt u ze herkennen als kleine rechthoekige heide- en graslandpercelen in de Molenheide en bij het Hoefven. De naam Hoefven herinnert eraan dat hier meerdere kampkes bij elkaar lagen met een hoeve, een boerderij. In de buurt van de kampkes vinden we ook oude eiken-hakhoutpercelen. Dit zijn de eerste kleinschalige bebossingen van heidegrond met eiken, voor het gebruik als brandstof en geriefhout. In de houtwallen en hakhoutbosjes staan de oudste bomen van het Leenderbos. Om een beeld te geven van de kampkes in de heide heeft Staatsbosbeheer op de Molenheide een dichtgegroeid kampke opnieuw blootgelegd, de houtwal afgezet en de omgeving afgeplagd tot stuifzand. Op enkele kampkes worden ook weer granen en boekweit geteeld. Via de wandelroute op de Molenheide - de Eikenwalroute - komt u langs verscheidene kampkes en houtwallen.'²⁸⁴

Afbeelding: Houtwallen op de rand van het Leenderbos met de Leenderstrijpse Akker (juli 2011).

De meeste kampjes in het Leenderbos bevinden zich in het stuk in de Molenheide. Wat nog resteert in de Molenheide zijn de hakhoutwallen en de greppels. Vaak is de akker veranderd in een stukje heide of begroeid met vliegdennen. Enkele hebben in de loop der tijd een houtopstand van eiken gekregen. Staatsbosbeheer heeft samen met de archeologische werkgroep van heemkundekring 'De heerlijkheid Heeze-leende-Zesgehuchten' een kampje ontdaan van zijn begroeiing, de hakhoutwal afgezet en de akker opnieuw ingezaaid.²⁸⁵

Bos en houtwallen, plaatselijk met (restanten van) hakhout, op de grens van oude akkercomplexen en voormalige woeste gronden, grotendeels op stuifzand. De beplanting bestaat o.a. uit zomereik, grove den en gewone vlier. Kenmerkend zijn enkele stoven met zeer oud eikenhakhout en oude, meerstammige grove dennen. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1850-1900, maar is deels ook ouder.

Volgende bomen zijn bij de bomenstichting geregistreerd :

- zomereik uit 1870-1880, staat in bos/natuurterrein bij de Molenheide;

²⁸³ Arts 1987.

²⁸⁴ Vorstermans, 1996, 53.

²⁸⁵ Kerkhofs, 1998.

- zomereik uit 1750-1800, staat in agrarisch gebied te Leenderstrijp op het einde bebouwde deel Strijperstraat.
CHW. nr: G352 (KP-HG-50)

Afbeelding: houtwallen Molenheide, Zandberg ²⁸⁶

21.2 Besloten akker

Geheel of gedeeltelijk omwalde akkercomplexen. In Heeze-Leende zijn de volgende besloten akkers opgetekend:

Uniek nr	Naam	Brontype	Relictstatus
5.21.2.001	Leende, Zevenhuizen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.002	Leende, Zevenhuizen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.003	Leende, Zevenhuizen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.004	Leende, Zevenhuizen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.005	Leende, Bruggerhuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.006	Leende, Bruggerhuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.007	Heeze, De Hoeve	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.008	Zesgehuchten, Aalster Hut	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.009	Zesgehuchten, Aalster Hut	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.010	Heeze, Heezer Hut	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.011	Leende, Achelse Kluis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.012	Leende, Achelse Kluis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.013	Leende, Achelse Kluis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.014	Leende, Achelse Kluis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.015	Leende, Bruggerhuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.016	Leende, aan de Zeelbergse Brug	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.017	Leende, aan de Zeelbergse Brug	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.018	Leende, Bruggerhuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.019	Leende, Bruggerhuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.020	Leende, Bruggerhuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.021	Leende, Bruggerhuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.022	Leende, Bruggerhuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels

²⁸⁶ Cultuurhistorische Waardenkaart Brabant 2006.

5.21.2.023	Leende, Bruggerhuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog
5.21.2.024	Leende, Bruggerhuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.025	Heeze, Heezerhut-oost	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.026	Sterksel, Motbeemden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.027	Sterksel, Weiakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.028	Sterksel, Hemelrastland	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.029	Sterksel, De Braak	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog
5.21.2.030	Sterksel, De Braak	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.031	Sterksel, Euvelwegen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.032	Heeze, Euvelwegen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.033	Heeze, Euvelwegen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.034	Heeze, Euvelwegen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.035	Heeze, Ginderover	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.036	Heeze, Ginderover	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.037	Heeze, Ginderover	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.038	Heeze, Ginderover	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.039	Heeze, Ginderover	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.040	Heeze, De Zeggen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.041	Heeze, De Zeggen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.042	Leende, De Zeggen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.043	Leende, De Hulsbroeken	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.044	Leende, De Hulsbroeken	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.045	Leende, De Hulsbroeken	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.046	Leende, De Hulsbroeken	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.047	Leende, De Hulsbroeken	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.048	Leende, De Kooien	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.049	Leende, De Kooien	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.050	Leende, De Kooien	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.051	Leende, De Schaveijen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.052	Leende, Zevenhuizen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.053	Leende, Zevenhuizen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.054	Leende, Zevenhuizen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.055	Leende, Zevenhuizen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.056	Leende, Zevenhuizen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.057	Leende, Zevenhuizen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.058	Leende, Zevenhuizen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.059	Leende, Zevenhuizen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.060	Leende, aan de Waterstraat	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.061	Leende, aan de Waterstraat	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.062	Leende, aan de Waterstraat	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.063	Leende, aan de Waterstraat	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.064	Leende, aan de Waterstraat	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.065	Leende, aan de Waterstraat	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.066	Leende, aan de Waterstraat	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer

5.21.2.067	Leende, aan de Waterstraat	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.068	Leende, Dijkse Velden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.069	Leende, Dijkse Velden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog
5.21.2.070	Leende, Dijkse Velden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.071	Leende, De Riesten	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.072	Leende, De Riesten	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.073	Leende, De Riesten	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.074	Leende, De Riesten	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.075	Leende, De Riesten	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.076	Leende, Dijkse Velden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.077	Leende, De Riesten	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.078	Leenderstrip, aan de Zandberg	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.079	Leende, Donkerbroeken	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.080	Leende, Donkerbroeken	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.081	Leende, Donkerbroeken	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.082	Leende, Donkerbroeken	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.083	Leende, Donkerbroeken	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.084	Leenderstrip, in de Heide	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.085	Leenderstrip, Schoorhorst	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.086	Leenderstrip, Schoorhorst	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.087	Leenderstrip, Schoorhorst	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.088	Leenderstrip, aan de Heerbaan	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.089	Leenderstrip, aan de Heerbaan	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.090	Leenderstrip, aan de Heerbaan	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.091	Leenderstrip, aan de Leenderstripse Akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.092	Leende, De Renhoek	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.093	Leende, De Renhoek	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.094	Leende, De Renhoek	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.095	Leenderstrip, in de Heide	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.096	Leenderstrip, in de Heide	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.097	Leende, bij Oosterik	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.098	Leende, De Langstraat	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.099	Leende, De Langstraat	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.100	Leende, bij Oosterik	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.101	Heeze, De Zillense Heivelden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.102	Heeze, De Zillense Heivelden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.103	Heeze, aan de Holakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.104	Heeze, De Ballersche Akkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.105	Heeze, De Holakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.106	Heeze, De Ballersche Akkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.107	Heeze, Koekdriesen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.108	Heeze, Koekdriesen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.109	Heeze, Rijten en Voorten	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.110	Heeze, Rijten en Voorten	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer

5.21.2.111	Heeze, Rijten en Voorten	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.112	Heeze, Rijten en Voorten	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.113	Heeze, Rijten en Voorten	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.114	Heeze, Vensche Beemden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.115	Zesgehuchten, Paassensche Hut	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.116	Zesgehuchten, nabij de Paassensche Hut	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.117	Zesgehuchten, nabij de Paassensche Hut	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.118	Heeze, Genoehuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.119	Heeze, Genoehuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.120	Heeze, Houtse Velden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.121	Heeze, Houtse Velden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.122	Heeze, Philipslanden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.123	Heeze, aan de Philipslanden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.124	Heeze, De Hoefkens Akkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.125	Heeze, De Hoeven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.126	Heeze, De Sandermannen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.127	Heeze, De Sandermannen	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.128	Heeze, bij de Muggenberg	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.129	Heeze, aan de Muggenberg	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.130	Heeze, bij Eimerik	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.131	Heeze, bij Eimerik	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.132	Heeze, Nieuwe Erven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.133	Heeze, Nieuwe Erven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.134	Heeze, Nieuwe Erven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.135	Heeze, Nieuwe Erven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.136	Heeze, Nieuwe Erven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.137	Heeze, Genoehuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.138	Heeze, Meelsche Hoeven	Topogr1840, Kad1832	
5.21.2.139	Heeze, Meelsche Hoeven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.140	Heeze, Meelsche Hoeven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.141	Heeze, Rijten en Voorten	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.2.142	Heeze, De Binnenakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.143	Heeze, De Binnenakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.144	Heeze, De Braakakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.2.145	Kleinschalige oude ontginningen Heeze	CHW 2006	Bestaat nog deels

Diverse nummers Kleinschalige oude ontginningen Heeze

CHW. nr: V188 (KP-HV-09)

Kleinschalig gebied met een aaneenschakeling van kleinere oude akkers met een esdek, beemdgronden (oude hooi- en weilanden), kampjes en enkele loof- en naaldbossen. Veel perceelsscheidingen worden nog gemarkeerd door greppels en (resten van) houtwallen. Gebied met relatief veel zandpaden. De percelering van de akkers bij Muggenberg en Kreijl en van de beemdgronden bij Heezerenbosch kan deels nog dateren uit de Late Middeleeuwen (1250-1500). De kampjes in het gebied Philipslanden zijn van latere datum. De oudste kampjes dateren waarschijnlijk uit de 17e eeuw. In het gebied liggen nog relatief veel oude (langgevel)boerderijen. Ook kent het gebied veel oude bomen en (restanten van) hakhout. In de beemdgronden bij Heezerenbosch ligt thans een camping, die echter grotendeels is ingepast in het oude kavelpatroon. Het gebied kent een

samenhang met de akkercomplexen Dijkakkers en rond het buurtschap Kerkhof, met de verdwenen nederzetting of "wüstung" in het gebied Meelakkers, met de beemdgronden in het gebied De Bulders, met de woeste gronden rond het Meerven, met de jonge heideontginningen in het gebied Huisven en met het buurtschap Heezenbosch.

Afbeelding: besloten akkers bij Bruggerhuizen (Google streetview 2025).

Diverse nummers Kampjes Molenheide in Leenderheide

In het Leenderbos te Leende zijn nog verschillende restanten oude akkertjes bewaard gebleven. Het betreft geïsoleerde akkers die werden ontgonnen op de woeste gronden, dergelijke oude akkertjes worden ook wel kampjes genoemd. De meeste kampjes bevinden zich in het stuk in de Molenheide. Tot begin deze eeuw waren kampen een veel voorkomend verschijnsel, tegenwoordig zijn ze een zeldzaamheid. Wat nog resteert in de Molenheide zijn de hakhoutwallen en de greppels. Vaak is de akker veranderd in een stukje heide of begroeid met vliegdennen. Enkele hebben in de loop der tijd een houtopstand van eiken gekregen. Staatsbosbeheer heeft echter samen met de archeologische werkgroep van heemkundekring 'De heerlijkheid Heeze-leende-Zesgehuchten' een kampje ontdaan van zijn begroeiing, de hakhoutwal afgezet en de akker opnieuw ingezaaid. Een aangrenzende stuifduin is ook in ere hersteld. Doel van dit alles was om een meer gevarieerd landschap te creëren met daarin oude landschapselementen.²⁸⁷

Afbeelding: diverse besloten akkertjes in het Leenderbos ten westen van de open akker van Leende op de topografische kaart van 1840, schaal 1:25.000.

²⁸⁷ Kerkhofs, 1998.

Achter het St. Janskapelletje, aan de Heerstraat te Leenderstrijp, liggen ook een aantal kampjes die in de volksmond 'de Duutsers' (de Duitsers) genoemd worden, vanwege een daar gevestigde radarpost uit WOII. Een voorbeeld van een slecht zichtbaar kampje is gelegen naast het Kluizerpad, de zandweg tussen Leenderstrijp en de Achelse Kluis. Een derde complex van kampjes bevindt zich in de buurt van de Bruggerhuis. Het betreft de kampjes in de Molenheide, een strook evenwijdig aan de bosrand vanaf de Valkenswaardseweg tot aan de Strijperpad in leenderstrijp.

Het Leenderbos werd in de dertiger jaren aangelegd in een deel van het uitgestrekt heidegebied met de naam de 'Groote Heide' (zie thema 9). Deze strekte zich uit van Eindhoven tot ver over de Belgische grens op een zandrug tussen de Aa en de Tongelreep. Een groot gedeelte van die Groote Heide was tot in het begin van de twintigste eeuw eigendom van de heer van de Heerlijkheid Heeze Leende Zesgehuchten. Deze heer verhuurde de heide voor diverse doeleinden aan de dorpsgemeenschap.

Wanneer er in de Groote heide kampjes zijn ontgonnen is niet met zekerheid te zeggen. In de oorspronkelijk aanwijzende tafels (OAT) van het Kadaster, - een beschrijving van alle percelen bij de aanvang van het Kadaster van circa 1832, - zijn de kampjes opgenomen als akkertjes en hakhoutbosjes. Waarschijnlijk is de kadastrale kaart van dit gebied verloren gegaan zodat de beschreven percelen niet zonder meer te plaatsen zijn. De beschrijving in de OAT's geeft wel aan dat de kampjes zeker dateren van voor 1830. Oudere vermeldingen zijn zeer zeldzaam en niet echt te plaatsen:

'Een mooi verhaal is opgetekend door Antoon van Dijk. In zijn gesprekken met Dorus Raassens kwamen ook de kampjes ter sprake. Dorus wist uit overlevering dat de Baron van de Heerlijkheid stukjes woeste grond uitgaf aan personen die hem een dienst hadden bewezen. Dit moet dan voor 1830 gebeurd zijn omdat daarna geen kampjes meer zijn aangelegd en de kampjes al in particuliere handen waren. Onmogelijk is het verhaal niet. In oude huurovereenkomsten van de heide, bijvoorbeeld uit 1714 en 1724. staat dat de heer stukken heide kon uitgeven om tot landbouwgrond te ontginnen. Deze overeenkomsten werden gesloten tussen de inwoners van Leende, Heeze en Zesgehuchten en de heer van de Heerlijkheid. De aanwezigheid van de kampjes getuigt ervan dat hij van dat recht gebruik heeft gemaakt.'²⁸⁸

De kampjes op de Groote heide zijn waarschijnlijk aan het einde van de zeventiende of aan het begin van de achttiende eeuw ontgonnen. Tijdens de ontginning in de jaren 1930-1940 waren de kampjes overwegend in bezit van particulieren, waarschijnlijk de reden dat de Molenheide nooit ontgonnen werd tot bos. Staatsbosbeheer kocht later enkele kampjes aan, maar tot massale bebossing van dit gebied is het toen niet meer gekomen. Het onderhoud aan de hakhoutwallen is de laatste vijftig jaar achterwege gebleven, zodat opgaande bomen op de wallen zijn verzezen. Een wandelroute, de eikenwallen route, voert langs verschillende kampjes.²⁸⁹

21.3 Open akker

In Heeze-Leende zijn de volgende open akkers ingetekend:

Uniek nr	Naam	Brontype	Relictstatus
5.21.3.001	Heeze, De akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.3.002	Heeze, Euvelwegen Zandakker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.003	Heeze, Ginderover	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.004	Leende, Bruggerhuis	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.005	Leende, Speelakker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.006	Leenderstrijp, Zandberg	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.007	Leenderstrijp, aan de Heerbaan	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.008	Leende, De Broekakker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.3.009	Heeze, De Bulders	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.010	Heeze, Kerkakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels

²⁸⁸ Kerkhofs, 1998.

²⁸⁹ Kerkhofs, 1998.

5.21.3.011	Heeze, Muggenberg	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.012	Heeze, bij Strabrecht	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.3.013	Heeze, bij Eimerik	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.3.014	Heeze, De Luchtakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.015	Heeze, De Molenhoeven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.016	Heeze, De Kampen, Dijkakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.017	Heeze, De Binnenvelden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.018	Heeze, De Braakakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.3.019	Leenderstrip, Leenderstripse Akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.020	Leende, De Akker	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.021	Heeze, De Binnenvelden	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.3.022	Heeze, De Molenhoeven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.023	Heeze, De Molenhoeven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.024	Heeze, De Molenhoeven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat nog deels
5.21.3.025	Heeze, Kerkakkers	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer
5.21.3.026	Heeze, Meelakkers of Meelsche Hoeven	Topogr1840, Kad1832	Bestaat niet meer

5.21.3.002 Akkercomplex Euvelwegen

CHW. nr: V184 (HK-HV-50)

Akkercomplex met esdek, bolle ligging, steilranden en (restanten van) hakhout. Akkercomplexen dateren in eerste aanleg uit de Late Middeleeuwen (1250-1500). Voordien lagen hier kleinschalige cultuurlandschappen. Midden in het akkercomplex ligt het buurtschap Euvelwegen. Dit buurtschap kent nog relatief veel oude (langgevel)boerderijen. Het akkercomplex lag, met bijbehorend buurtschap, eeuwenlang als een eiland in de omliggende heide. Het gebied kent een samenhang met het beekdal van de Sterkselsche Aa.

Afbeelding: Akkercomplex Euvelwegen (Google streetview 2024).

5.21.3.010 Akkercomplex Kerkakkers

CHW. nr: V261 (HK-HV-43)

Akkercomplex met esdek, bolle ligging, steilranden, zandpaden en (restanten van) hakhout. Akkercomplexen dateren in eerste aanleg uit de Late Middeleeuwen (1250-1500). Voordien lagen hier kleinschalige cultuurlandschappen. Midden in het akkercomplex het buurtschap Kerkhof, met nog relatief veel oude (langgevel)boerderijen. Dit buurtschap is het oude, middeleeuwse centrum van Heeze. In dit buurtschap ligt het oude, middeleeuwse, nog steeds als zodanig gebruikte kerkhof. De middeleeuwse kerk werd gesloopt in 1828. De toren is blijven staan tot 1854, waarna ook deze werd gesloopt. De funderingen van het koor zijn recentelijk gemarkeerd door een buxushaag. Tussen het oude kerkhof en de huidige dorpskern van Heeze, ontstaan uit het buurtschap Emmerik, loopt de Lijkweg. Over deze weg werden eeuwenlang de doden naar hun laatste rustplaats gebracht. De

westelijke rand van het akkercomplex wordt gevormd door latere ontginningen in de vorm van kampjes, te midden van door aanplant van houtwallen gefixeerd stuifzand. De oudste kampjes dateren waarschijnlijk uit de 17e eeuw. Het gebied kent een samenhang met de buurtschappen Heezerenbosch en Ven, met de beemdgronden in het gebied De Bulders, met de woeste gronden rond het Meerven en met het beekdal van de Groote Aa.

Afbeelding: Akkercomplex Kerkakkers vanaf de Holeweg naar het zuiden (Google streetview 2016).

5.21.3.016 Akkercomplex Dijkakkers

CHW. nr: V180 (HK-HV-47)

Akkercomplex met esdek, bolle ligging, steilranden, zandpaden en (restanten van) hakhout. Akkercomplexen dateren in eerste aanleg uit de Late Middeleeuwen (1250-1500). Voordien lagen hier kleinschalige cultuurlandschappen. Aan de oostzijde van het akkercomplex, op de overgang naar het beekdal van de kleine Dommel of Rul, een gebied, De Zegge geheten, met latere ontginningen in de vorm van kampjes. Deze kampjes kennen een rationele verkaveling en worden ontsloten door zandpaden. De oudste kampjes dateren waarschijnlijk uit de 17^e eeuw. Het gebied kent een samenhang met het beekdal van de Kleine Dommel of Rul en met de kleinschalige oude ontginningen aan de westkant van Heeze.

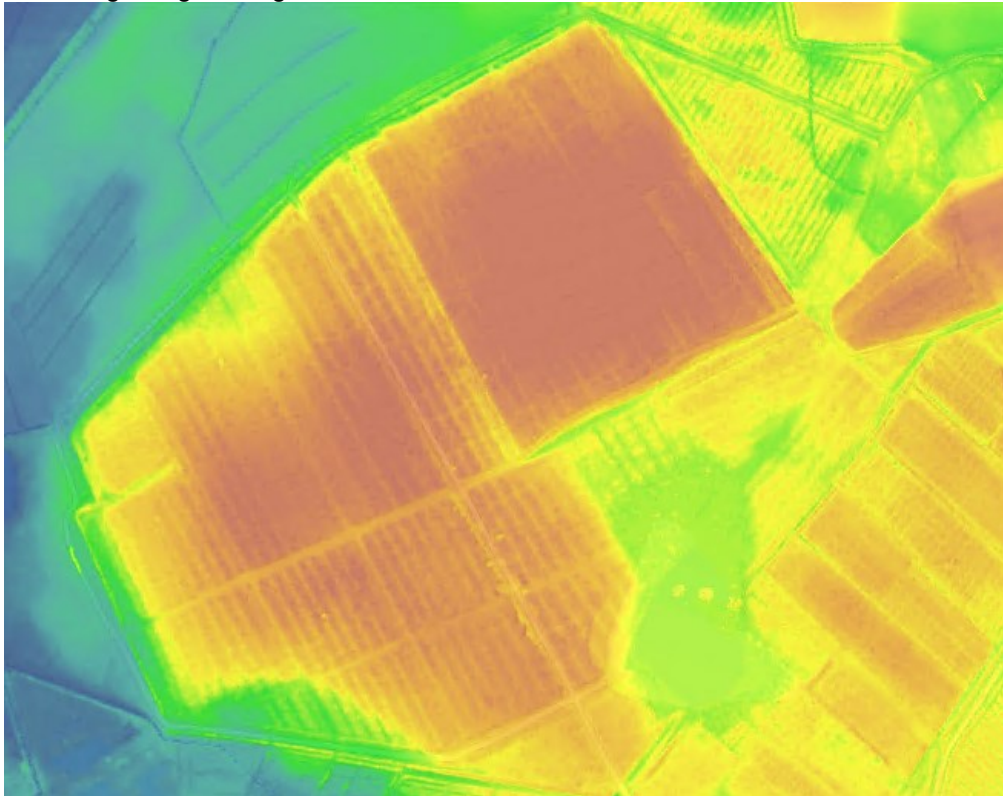

Afbeelding: Akkercomplex Dijkakkers vanaf De Zegge (Google streetview 2023).

5.21.3.026 Akkercomplex Meelakkers

CHW. nr: V326 (HK-HV-46)

Klein akkercomplex met esdek, bolle ligging, steilranden, zandpaden, wallen en (restanten van) hakhout. Akkercomplexen dateren in eerste aanleg uit de Late Middeleeuwen (1250-1500). Voordien lagen hier kleinschalige cultuurlandschappen. Aan de zuidzijde van het akkercomplex, in het gebied De Oeffels, beemdgronden (oude hooi- en weilanden) met (restanten van) houtwallen. Het akkercomplex lag, met enkele bijbehorende boerderijen, eeuwenlang als een eiland in de omliggende heide. In het begin van de 20e eeuw is het akkercomplex bebost en zijn de bijbehorende boerderijen afgebroken, zodat sprake is van een verdwenen nederzetting of "wüstung". Het gebied kent een samenhang met de kleinschalige oude ontginningen aan de westkant van Heeze en met de jonge heideontginning in het gebied Huisven.

Afbeelding: Akkercomplex Meelakkers op de actuele hoogtekart AHN5.

21.4 Steilrand

In Heeze-Leende zijn de volgende steilranden van akkergebieden aanwezig:

5.21.4.001 Steilranden Heezerven

In een beheersplan van Stichting Brabants Landschap wordt het Heezersven omschreven als een halfnatuurlijk landschap dat gekarakteriseerd wordt door een grote afwisseling van bos en heide op een terrein met veel reliëf. Het gebied bestaat uit een golvend heidelandschap met enkele vochtige laagten, verschillende bosschages en enkele karakteristieke bomen. Over de cultuurhistorie merkt Brabants Landschap op de steilranden aan de randen van het gebied van belang zijn.²⁹⁰ Dit zijn inderdaad steilranden van akkergebieden, want rondom dit voormalige ven sloten direct de open akkers van de Kerkakker van Heeze en de Speelakker van Leende aan.

²⁹⁰ Stichting Brabants Landschap, *Actualisering Beheersplan: Groote heide en Heezerven* (Haaren 2003), p. 15-17, Archief Stichting Brabants Landschap. Inv. nr. GH Algemeen.

Relatieve hoogtekaart Heezerven. De bodem ligt er ongeveer 3 meter lager dan op de omringende oude akkers en dat hoogteverschil treedt vaak op over een afstand van minder dan 100 meter: een steilrand dus. Gestippeld de grens Heeze – Leende.

Thema: 22 Ontginningen

Middeleeuwse agrarische ontginningscomplexen zijn niet altijd goed herkenbaar. Maar waar ze met een zekere systematiek aangelegd zijn, kunnen ze gemakkelijk aangewezen worden. Via de naam, cijnstarief of wellicht een stichtingsoorkonde kunnen ze min of meer gedateerd worden. Dit thema overlapt ruimtelijk met tal van andere thema's, want het kijkt naar een ander aspect: systematische middeleeuwse ontginningen. Dus van voor 1500, mag ook 1568 zijn.

In principe is alle cultuurland van ca 1500 in de Middeleeuwen ontgonnen, want er zijn bijna nergens terreinen bewijsbaar sinds voorromeinse tijd in cultuur. Het steekt dus wél af tegen nadien ontgonnen gronden, maar het zal moeilijk zijn de ontginningsgrens van ca 1500 (1568) betrouwbaar aan te geven. Daarom beperken we ons tot de systematische min of meer grootschalige middeleeuwse ontginningen. Daarbij moeten we dat "ontginningen" niet al te strikt nemen, de middeleeuwer sprak van "oirbaar" maken, bruikbaar maken. De moderne boer zou zulk land waarschijnlijk nog voor een wildernis houden!

In de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd werden ontginningen geïnitieerd door de adel en natuurlijk de kloosters en abdijen. De heer had het recht om heidegronden aan particulieren uit te geven voor ontginning. In Heeze vonden grootscheepse ontginningen voor landbouwdoeleinden echter niet plaats binnen het gebied met woeste gronden dat door het dorp van de heer werd gehuurd. Maar als er al een lapje ontgonnen werd, dan kreeg dat juridisch de vorm van een cijnsgoed.²⁹¹ In Heeze vonden ook in de 19^e eeuw ontginningen vrijwel niet plaats. De meeste woeste gronden waren in bezit van de familie Van Tuyll van Serooskerken. Twee derde van de ruim 3.700 hectare grond in Heeze was in 1845 te beschouwen als woeste grond en moeras (zie erfgoedkaart voor de ontwikkeling van het landschap). Pas na 1901 pakte Samuel John, baron van Tuyll van Serooskerken, enkele grootscheepse ontginningen aan. In totaal werden circa 850 hectare woeste grond in opdracht van de baron ontgonnen, waarvan vrijwel alles werd bebost.²⁹² Na 1913 werd ook grootschalig ontgonnen in Sterksel.

22.1 Veenontginningen

Ontginning van een veengebied om het agrarisch te gaan gebruiken. Klassiek is de verdeling van het terrein in "hoeven" (12 maal zo lang als breed, 12 bunder of 51,5 – 16,0 hectare groot; andere verhoudingen komen ook voor). Op iedere hoevestrook werd in principe een boerderij geplaatst. Kleinere venen zullen minder grootschalig aangepakt zijn.

22.2 Beekdalontginning

De natte bodem van beekdalen was geschikt om in het voorjaar hooi te leveren en daarna als weide te dienen. Veelal in korte strookjes dwars op de beek gelegd, met allerlei struikbegroeiing langs de scheidingsslootjes. In brede beekdalen soms een grootschaliger opzet.

22.3 Bosontginning

Ontginning in de laatste middeleeuwse bossen ging vaak ook strooksgewijs, maar die stroken zijn dan een beetje krom of bochtig.

5.22.3.001 Vierkant bos Strabrechtse Heide²⁹³

Een zeer groot vierkant perceel met een duidelijk andere begroeiing dan de omliggende heide. Hier lag vroeger een dennenakker, met andere woorden een aanplant van Grove Den (*Pinus sylvestrus*). Netjes aangeplant kort bijeen in rijen, een productiebos in wording. Midden door dit inderdaad vierkant bos liep nog een pad, zodat het eigenlijk enkele vierkanten waren. Het huidige fietspad, langs het bankje en door het vliegdenbos, is er voor in de plaats gekomen. Er liep aansluitend op dit vroegere pad ook nog een min of meer begaanbaar karrespoor rechtstreeks aansluitend op een van de zandwegen door de Somerense (Lieropse) bossen. Dit dennenbos is tussen 1941 en 1947 weer verdwenen. Het enige wat rest, is de naam en ... een berkenbos. Het was vroeger gebruikelijk om

²⁹¹ Coenen, 1998, 155-156.

²⁹² Coenen, 1998, 258.

²⁹³ Krestert 2014.

vanwege het brandgevaar een dennenaanplant te omgeven met een berkensingel. De nakomelingen van die berkensingel ziet u nog steeds aan de zuidzijde van het verdwenen “vierkant bos”.

22.4 Heideontginning

Ontginning van de “heide”. In de middeleeuwen vaak in typische afgeronde vormen, soms aanklampend aan eerdere soortgelijke ronde vormen. Ook in de vorm van blokken min of meer rechte stroken vanaf de weg heiwaarts. Ze zijn niet altijd bewoond, want het is soms alleen maar uitbreiding van het land van een bestaande boerderij.

5.22.4.001 Ontginning ten noorden van het Greveschutven

De topografische kaart van 1930 toont ten noorden van het Greveschutven en grotendeels binnen de huidige gemeente Waalre en slechts met een smalle strook in Heeze - Leende, een 129 hectare grote ontginning uit de oorspronkelijk onder Heeze horende heide. Het zuidelijke deel is thans agrarisch gebied, de rest is nu dennenbos.

5.22.4.002 Middeleeuwse ontginning woeste gronden Sterksel

In 1197 kreeg de abdij van Averbode het domein Sterksel in handen. De akte van deze verkoop, die liep via bemiddeling van de bisschop van Luik en de oude eigenaar van het domein de heer van Heeze Herbertus, berust in het archief van de abdij en is het eerste officiële stuk waarin Sterksel wordt vermeld. De Premonstranzers, Norbertijnen of Witheren zoals de leden van de abdij van Averbode genoemd worden, vormden een orde die veel heeft gedaan voor het ontginnen van de woeste gronden. We bezitten over bijzonder oud kaartmateriaal dat licht werpt op deze middeleeuwse ontginningen. De landmeter C. Lowis bracht in 1653 in opdracht van de abdij, Sterksel in kaart (zie 18.3 voor gedetailleerde analyse). Uit die kaart blijkt dat het merendeel van de grote driehoek die Sterksel is, alleen in het zuidwesten bij de boerderijen wat grond ontgonnen is. De abdij verkreeg hier heel veel woeste grond met vermoedelijk twee al bestaande boerderijen. Dekkers heeft beschreven hoe daar in de middeleeuwen uit die twee boerderijen eerst 4 en later 5 boerderijen gevormd werden.²⁹⁴ Nadien veranderde er niets tot ver in de 19^e eeuw!

5.22.4.003 Ontginning Molenschut, Leende

Stuk heide ten oosten van de Leender A, eerste strook van de Oosterikse Heide, dat in aan het begin van de 20^e eeuw werd ontgonnen tot landbouwgrond.

Abbeelding: Eerste ontginning van de Oosterikse Heide bij Molenschut op de topografische kaart van rond 1900.

²⁹⁴ Dekkers, 1998a.

5.22.4.004 Ontginning Huls- of Leenderbroek, Leende

Stuk heide dat in aan het begin van de 20^e eeuw werd ontgonnen.

5.22.4.005 Heezerven, Heeze

In 1874 werd het ruim 12 hectare grote Heezerven, 900 meter ten zuidwesten van het gehucht Kerkhof, publiek verkocht om ontgonnen te worden. In 1930 stond het als moerassige weide op de kaart en nu is het gewoon boerenland. Op de moderne kaart is de naam "Heezerven" ten onrechte gekoppeld aan een nog bestaand ven in het bos, 400 meter westelijker.

5.22.4.006. Groot Huisven, Heeze en Aalst

S.J. baron van Tuyll van Serooskerken begon in de 20^e eeuw met het ontginnen van de woeste gronden. De Nederlandse Heidemaatschappij had in zijn opdracht een aanvang gemaakt met de ontginning van onder andere het Groot Huisven tot landbouwgrond. Het gebied van het Groot Huisven werd geschikt gemaakt voor landbouw en bosbouw.²⁹⁵ Hier verrees o.a. de Van Tuyllhoeve. Voorts werd er 300 hectare bos aangelegd op dit noordelijke deel van de Groote Heide, waar de vele vennen werden drooggelegd. Een deel van de ontginningen vond plaats in de gemeente Aalst, nu gemeente Waalre.

Jonge heideontginning, met landbouwgronden en productiebossen met naald- en loofhout. Het gebied, vanouds onderdeel van de Groote Heide, is verkaveld en ontgonnen in de periode 1920-1940. De geomorfologie van het gebied weerspiegelt zich voor een deel in de ontginning. Het zuidelijk deel, Heezer Gemeentebossen geheten, kent een rationele, blokvormige verkaveling en is grotendeels bebost. Het noordelijk deel, ter plaatse van het voormalige Groot Huisven, bestaat hoofdzakelijk uit landbouwgronden. De verkaveling is in dit deel minder rationeel en voor een deel gebaseerd op de contouren van voormalige vennen. Gebied met relatief veel zandpaden. Een deel van deze zandpaden wordt gemarkeerd door lanen. Kenmerkend voor het gebied zijn de watergangen of "lopen" die in de periode van de ontginning zijn gegraven om de vennen in het gebied droog te leggen. Kenmerkend is ook het vrijwel ontbreken van bebouwing. Centraal in het gebied een tweetal (langgevel)boerderijen uit de periode van de ontginning. Het gebied kent een samenhang met de woeste gronden van de Groote Heide bij Geldrop en rond het Meerven, met de kleinschalige oude ontginningen ten westen van Heeze en met de verdwenen nederzetting of "wüstung" in het gebied Meelakkers.

CHW. nr: V212 (KP-HV-07)

Afbeelding: Ontginning Groot Huisven, vroeger ven, nu afwisseling van bossen en weilanden (juli 2011).

5.22.4.007 Het Heike, Heeze

²⁹⁵ Coenen, 1998, 320.

De gebroeders Gilbert en Julien Mullie uit Brussel kochten in de jaren 30 van de 20^e eeuw in Heeze in "Het Heike", 580 hectaren woeste grond voor ontginning. Daar werd een ontginningsboerderij gesticht.²⁹⁶ J. Coenen vermeldt niet om welke ontginningsboerderij het gaat.

5.22.4.008 Ontginning in de buurt van de Achelse Kluis

In 1686 werd het klooster de Achelse Kluis gesticht, net over de grens in de Zuidelijke Nederlanden. Rond het klooster werd een rechthoekig blok grond ontgonnen dat zich voor een deel uitstreckte binnen Leende. In dat gedeelte werd in 1790 de Leenderhoef of Cluyse Hoef gebouwd (zie 5.19.3.1). Deze ontginning is nadien niet meer uitgebreid.

5.22.4.009 Ontginning in de buurt van de Heezerhut

Omstreeks 1715 gaf de heer van Heeze toestemming voor de bouw van de Aalsterhut en de Heezerhut in de heide aan de weg van Eindhoven richting Weert, zogenaamde ontginningsboerderijen. Veel werd het niet, de kadasterkaart en topografische kaart tonen bij ieder slechts 3 tot 4 hectare ontgonnen grond. De Aalsterhut lag in Zesgehuchten en ligt nu in Waalre; de Heezerhut lag wel in Heeze en nu in Heeze – Leende.

5.22.4.010 Rulsbroek, Heeze

In 1810 werd het Rulsbroek, een moeras gebied nabij Rul, verkocht aan boeren en ontgonnen.²⁹⁷ Op de kadasterkaart Heeze, sectie A blad 3 staat het Rulsbroek afgebeeld met zijn ronde buitenvorm die gegeven was door de vorm van het broek, en de rechthoekige indeling van de ontginning waarin geen boerderijen voorkwamen. Het gebied heet op die kaart "De Nieuwe Erven". In die tijd was het gebied een afwisseling van boerenland en bos.

Afbeelding: Het Rulsbroek op de kadasterkaart van 1830 en hieronder op een luchtfoto van 2021 met daarop nog duidelijk herkenbaar de vroeg 19^e eeuwse hoofdstructuur.

²⁹⁶ Coenen, 1998, 327.

²⁹⁷ Coenen, 1998, 155-156.

5.22.4.010 Jonge ontginning Braakhuizensche Heide

Jonge heideontginning, bestaande uit productiebossen met naaldbout, uit landbouwgronden en uit heiderelicten met vennen. Het gebied kent een rationele verkaveling. Het gebied is verkaveld en ontgonnen in de periode 1910-1945. Het gebied kent een samenhang met de Strabrechtsche Heide en met het beekdal van de Kleine Dommel of Rul.

CHW. nr: V198 (HK-HV-49)

22.5 Populierenlandschap

Geen gewone bosbouw, want tussen de populieren overheerst boerenland, dat is nu net het typische! Het populierenlandschap betrof zowel natte gebieden (beemden, broeken) als de akkers. Op sterk lemige gronden is de centrale Meierij vanaf 1750 de populierenteelt op gang gekomen. In Schijndel, waar de populierenteelt zeer dominant was, kan ze geassocieerd worden met het rond 1900 zeer algemeen voorkomen van uitgestrekte gebieden met zeer kleine strookvormige met heggen en bomen omheinde percelen. Op nattere en lemige gronden werden populieren in de houtkanten gepoot. Het populierenlandschap betrof er vooral de gronden van de Bodem van Elde, het Wijbosch en het aangrenzende Broek. In die gebieden waren al vroeg hele bospercelen aangelegd. Het populierenlandschap strekte zich verder richting Liempde, Best en Oirschot uit, zover er lemige gronden liggen. Populieren ontbreken vanouds op de open akkers en de Rooise Heide. Op de Eerdse Bergen, op zandige duingrond, werden echter juist veel denbospercelen aangeplant. Nadat in 1800 erg veel bomen waren omgewaaid in een zware storm, is bij de herplanting in veel gevallen de canada-populier gebruikt. Deze boom was in het midden van de achttiende eeuw door landgoedeigenaren, onder andere bij Breda en Utrecht, vanuit Canada geïmporteerd.

Het populierenhout werd aanvankelijk vooral gebruikt door de talloze klompenmakers in deze streek. In Liempde was een derde van de bevolking in de eerste helft van de negentiende eeuw afhankelijk van het klompenmaken en ook in Schijndel was het een belangrijke economische sector! Later werd het hout ook gebruikt in de luciferindustrie en de bouw van treinwagons (fabriek op de Molenheide bij Schijndel). Het voortbestaan van het populierenlandschap is mede afhankelijk van de afzetmarkt voor het hout. Het was tot 1950 overheersend in een flink deel van de centrale Meierij. Het populierenlandschap is nu teruggedrongen tot enkele kleinere gebieden.

22.6 Streepjesverkaveling

Op de kaarten van 1900 en eerder valt in de RVK "Schijndel" een overheersende "streepjesverkaveling" op. Deze bestaat uit rijtjes van kleine lange percelen, 25 bij 125 meter groot ongeveer. Nadere analyse leerde dat - afgezien van de Schijndelse Akker - de streepjes groepsgewijs één eigendom vormden. Een kaart van de eigendommen laat dat een vrij normale een beetje onregelmatige blokverkaveling zien, met percelen van ongeveer 1 tot 1,5 hectare. De "streepjes" zijn dus niet ontstaan door een ver doorgedreven erfdeling. Nader onderzoek leerde dat de verstreping vermoedelijk primair is ingegeven door de natte

toestand van deze lemige gronden. Door het aanleggen van slootjes verkreeg men een grotere waterberging en potentieel ook een betere afwatering. Die afwatering was echter ook afhankelijk van het algemene afwateringssysteem, dat eerst na de Tweede Wereldoorlog behoorlijk op peil gebracht werd. De verstreping was dus een verbeteringspraktijk die toegepast werd vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw. In die zelfde tijd werd het kweken van populieren in deze streek bijzonder populair. De vele slootkanten konden met populieren worden "aangekleed". Dat gaf meer stevigte aan de slootkant en het leverde na een jaar of twintig mooie "klompenbomen" op. Op een "verstreept" perceel konden tweemaal zoveel bomen staan als op een gewoon blokperceel. Deze populierenteelt, die wortelt in de hier altijd in zwang gebleven houtteelt, bepaalde vervolgens in belangrijke mate de economie van de dorpen in de streek. De klompen werden via Den Bosch naar Holland geëxporteerd.

De verstreping was rond 1827 in volle gang, want percelen die toen door de Zuid-Willemsvaart doorsneden werden, waren in 1832 soms aan de ene kant wél en aan de andere kant niet "verstreept". Ook de nieuwe uitgiften op de Schijndelse en Rooise Heide, die van na 1864 dateren, bleken in 1900 in belangrijke mate "verstreept" te zijn. Pas na de Tweede Wereldoorlog zijn de streepjes gaan verdwijnen. Dit proces, dat samenhangt met de sterke ontwatering van het terrein, is nu vrijwel voltooid. In de herfst van 1997 bleek dat zelfs de diepste sloten kurkdroog waren. Op slechts twee plekken is er nog iets van de streepjesverkaveling teruggevonden bij de veldverkenningen van zomer en herfst 1997, op één daarvan was men die sporen net aan het opruimen. De streepjespercelen hebben hier dus twee eeuwen het landschap bepaald, maar zijn nu praktisch verdwenen.

22.7 Voorpootstrook

Sommige *gemeynten* in deze omgeving hebben in de vijftiende eeuw ook het voorpootrecht kunnen verwerven: het recht voor de deelnemers in de gemeynte om langs de rand van hun cultuurland op de gemeynte bomen te planten²⁹⁸. Binnen de ruilverkaveling "Schijndel" heeft dit recht algemeen gegolden, want er zijn duidelijke sporen van aanwijsbaar geweest (en deels nog aanwezig): de voorpootstroken. Dit waren stroken van enkele tientallen meters breed langs de eigen grond van de boer, waar hij op gemeyntegrond zijn eigen bomen mocht of moest planten.

Deze voorpootstroken zijn op de oudere kaarten zeer duidelijk herkenbaar. Ze maken de afzonderlijke "kampen" zichtbaar die hier in de heide of het broek werden ontgonnen. De datering van deze structuren is niet altijd duidelijk. Ze kunnen dateren uit de zeventiende eeuw of mogelijk al vanaf 1400²⁹⁹. Maar bij de Bodem van Elde zijn er aanwijzingen dat de grootste kampen al van voor 1314 dateren. Rond de Schijndelse akker doet het patroon van voorpootstroken denken aan het dijkenpatroon van westelijk Noord-Brabant: telkens een kamp erbij, waarbij men voortbouwt op eerder aangelegde kampen die uiteindelijk verankerd zijn aan het oude cultuurland.

Na 1900 zijn de voorpootstroken veel minder herkenbaar geworden. De grond ervan werd bij het aangrenzende perceel getrokken en ontdaan van bomen. Eventuele nieuwe wegen op ontgonnen gronden werden juist buiten die voormalige voorpootstroken aangelegd.

22.8 Zandontginning

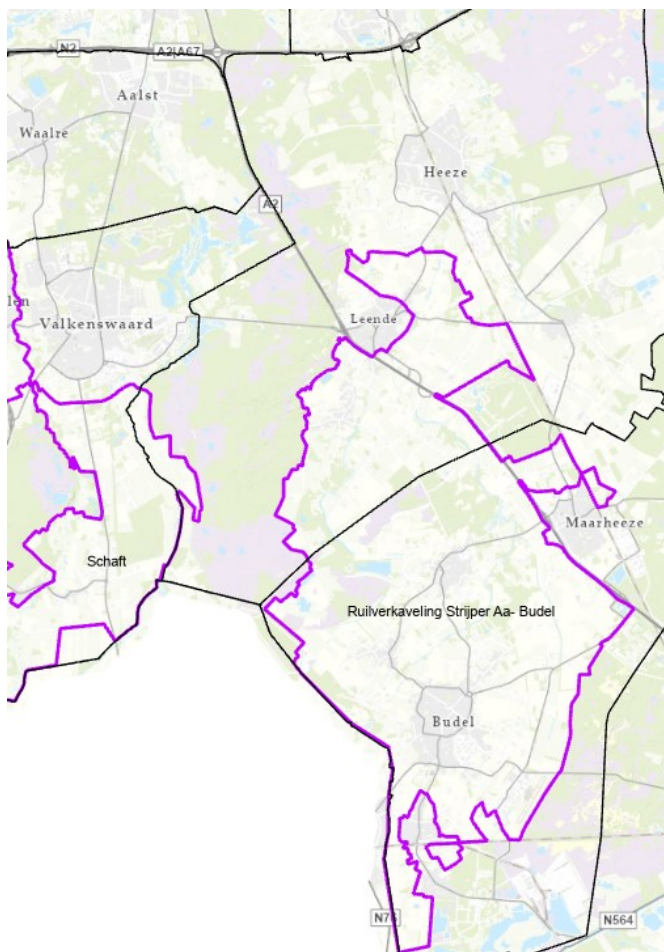
Als vorm waarschijnlijk niet goed te onderscheiden van de heideontginning, maar door de ligging (in een duinengebied) wél.

22.9 Ruilverkaveling

In de jaren zeventig van de 20e eeuw vond de grootschalige, wettelijke ruilverkaveling plaats onder de noemer Budel-Strijper Aa. Als gevolg veranderde het landschap in het daartoe bestemde gebied ingrijpend. Heeze deed in veel mindere mate met de ruilverkaveling mee. Hieronder volgt een overzicht van de gebieden die zijn ruilverkaveld en welke gebieden in het ruilverkavelingsgebied zijn gespaard.

298 1465: Schijndel-oost 40 voet of 12 meter; 1462: Bodem van Elde, 2 lange roeden = 12 meter; Enklaar, 1941, nr. 49; Heesters, 1984.

299 Megens - Linders, f 23v; Van Asseldonk, 1988bcd.

Afbeelding: Overzicht van de twee ruilverkavelingsgebieden in Heeze-Leende.

5.22.9.001. Ruilverkaveling Strijper Aa- Budel, 1968

Onderstaande informatie is integraal overgenomen uit het *Rapport voor de ruilverkaveling Strijper Aa – Budel*, Ministerie van Landbouw en Visserij (Utrecht 1968)

De begrenzing van het blok

Het ruilverkavelingsblok is deels gelegen in de toenmalige gemeenten Heeze en Leende. Deze wordt globaal als volgt omschreven. In het noorden en noordwesten is een grote oppervlakte om planologische redenen buiten het blok gelaten. In het oosten sluit de blokgrens aan bij het goed verkavelde gebied Sterksel. In het zuidoosten en zuiden is de blokgrens bepaald door de ligging van de militaire oefenterreinen in de Weerter Heide en het grondgebied van de Kempische Zinkmaatschappij. In het zuidwesten en westen vormen de landsgrens met België en de bossen van de boswachterij Leende de blokgrens. In het aldus begrensde gebied zijn voorts de dorpskernen Soerendonk en Budel als enclaves uitgespaard. De dorpsbebouwing van Groot-Schoot en de spoorlijn in het zuidelijk deel van het gebied zijn eveneens buiten het blok gelaten. Het op bovenstaande wijze begrensde blok heeft een oppervlakte van 5.855 ha.

Het landschap

Het blok behoort met zijn ruimere omgeving tot een landschappelijk aantrekkelijk gebied. Het wordt begrensd door uitgestrekte boscomplexen en heidevelden. Als belangrijkste kunnen worden genoemd de boswachterij Leende en de Grootte Heide aan de westzijde en de Weerter Heide en restanten van de Sterkselse Heide aan de oostzijde. Het landschap in het blok hangt sterk samen met de hoogteligging en de bodemgesteldheid. Het vertoont een gevarieerd beeld van oude cultuurgronden en ontginningsgronden afgewisseld met bospercelen.

In de dorpen is in menig opzicht nog het oorspronkelijke karakter van het Brabantse brinkdorp te herkennen. De grootste dorpen in dit gebied, Budel, Maarheeze en Leende, zijn gedurende de laatste

decennia door nieuwbouw sterk van aanzien veranderd, hoewel het landelijk karakter grotendeels behouden is gebleven. In de kleinere dorpen en gehuchten hebben daarentegen nog zeer weinig ingrijpende veranderingen in de structuur plaatsgevonden. Men treft er overal de oorspronkelijke brinken aan, terwijl er nog zeer veel oude boerderijen aanwezig zijn. Van de landschapselementen, die bij deze dorpen horen is nog zeer veel in vrijwel ongerepte staat aanwezig.

De hooggelegen akkers en de lage beekdalen ter weerszijden van de dorpen Leenderstrijp, Soerendonk en Gastel vormen belangrijke landschapselementen. Vooral de beekdalen vormen het zwaartepunt van het landschap en verdienen plaatselijk ook uit natuurwetenschappelijk oogpunt de nodige aandacht. Langs de meanderende beek treft men waardevolle boomgroepen aan en in het dal enkele kleine vennen, zoals het Aardbrandsven, Pastoorsven en Woutjespeel.

Het Landschapsplan

De in het landschapsplan opgenomen nieuwe beplantingen hebben tot doel te komen tot een groenvoorziening bij de nieuwe kavelstructuur, nochtans zoveel mogelijk aansluitend op de typische karaktertrekken van het oude brinkdorpenlandschap. In het algemeen zal dit doel worden bereikt door het aanleggen van singels en groenstroken langs toekomstige kavelgrenzen, op te vervallen zandwegen die goed in het kavelpatroon passen, langs waterlopen en langs wegen. De grond die nodig is voor de aanleg van de essentiële elementen van het landschapsplan zal in hoofdzaak worden verkregen door toewijzing van kavels aan de Staat (Staatsbosbeheer). Een aantal perceelsgedeelten die ongunstig in het kavelpatroon passen zal worden bebost. Vooral in het oostelijk deel van het blok is bijzondere aandacht geschonken aan passende wegbeplantingen. Ook zal de smalle grondstrook tussen de grens met België en de aan te leggen provinciale weg ten westen van Budel in het kader van het landschapsplan van het nodige groen worden voorzien.

Veel zorg zal worden besteed aan beplantingen rondom en in de gehuchten Leenderstrijp en Gastel (...) Eveneens is rekening gehouden met erfbeplantingen bij bestaande bedrijven. Ten aanzien van te handhaven verspreide bomen, struiken en wegbeplantingen, die zich in particuliere handen bevinden, zal ernaar worden gestreefd deze in het kader van het landschapsplan veilig te stellen. Voor zover zij langs openbare wegen en waterlopen voorkomen worden de betrokken gemeenten en waterschappen eigenaar en mag worden aangenomen dat deze waardevolle landschapselementen in stand gehouden zullen worden. In de op het landschapsplan aangegeven te sparen natuurgebieden zullen in het kader van de ruilverkaveling geen werken worden uitgevoerd dan na instemming van het Staatsbosbeheer. Verreweg het belangrijkste project in deze categorie wordt wel gevormd door het te stichten natuur- en landschapsreservaat ten oosten van de Leender Heide.

Het ligt in de bedoeling, dat de op het landschapsplan aangeduide landbouwenclaves met omringende gronden die zich tussen de Leender Heide enerzijds en de Goorsche Putten en het Langbosch ten westen van Soerendonk anderzijds bevinden, uiteindelijk een integraal onderdeel van het aanliggende natuurgebied zullen gaan vormen. Hetzelfde is uiteraard het geval met de alsdan resterende landbouwgronden. Door het bovenstaande zal een nauwere relatie tot stand kunnen komen tussen de bestaande natuurgebieden in het blok en de boswachterij Leende en de Leender Heide daarbuiten. Zowel voor de recreatie als voor de natuurbescherming is dit van groot belang.

Van grote waarde is tevens dat door bovenstaande ontwikkelingen over een breed front een overgang tussen het hooggelegen heidegebied en het lager gelegen beekdal gecreëerd wordt (...) Tenzij in het landschapsplan anders vermeld zal de bestaande agrarische bestemming in deze gebieden behouden kunnen blijven. Hetzelfde geldt voor beboste gedeelten van het beekdal van de Kleine Aa en de Strijper Aa in de gemeente Leende, waar eventuele aankoop door het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk zal plaatsvinden. Voor een nadere aanduiding van de in het blok gelegen belangrijke natuurwetenschappelijke terreinen zij verwezen naar de kaart van het landschapsplan (zie archief SRE Milieudienst).

5.22.9.2 Ruilverkaveling Schaft, 1976

Onderstaande informatie is integraal overgenomen uit het *Rapport betreffende ruilverkaveling van gronden in de gemeente Valkenswaard en Leende, genaamd "Schaft", Rapport voor de ruilverkaveling Schaft*. Centrale Cultuurtechnische Commissie (z.p. 1976)

De begrenzing van het blok

Het ruilverkavelingsblok is gelegen in de gemeenten Valkenswaard en Leende. Deze wordt globaal als volgt omschreven:

De noordgrens ligt langs de weg van de Venbergse Molen naar de Zeelberg; in het oosten valt de grens samen met de bosrand van de boswachterij Leende, de Tongelreep en de rijksgrens; als zuidgrens zijn de Peedijk en de rijksgrens aangehouden, alsmede de noordgrenzen van de natuurgebieden van de Plateaux en de Buitenheide; de westgrens wordt achtereenvolgens gevormd door de rijksweg Eindhoven-Hasselt (Luikerweg) met enkele overschrijdingen van deze weg in westelijke richting (De begrenzing van het blok is in kaart gebracht, zie erfgoedkaart).

Het ruilverkavelingsrapport categoriseert en kenschetst het landschap voor het grootste deel als kleinschalig met de jonge heideontginning daarop als uitzondering. Binnen het ruilverkavelingsgebied zijn over het algemeen drie landschapstypen te onderscheiden:

- a. Hoevenlandschap
- b. Akkerdorpenlandschap
- c. Het landschap van de jonge heideontginningen.

De volgende natuurwetenschappelijke en landschappelijke belangrijke objecten, op de kaart van het landschapsplan, genummerd en voor een deel met een onderbroken rode lijn aangegeven, zullen in de huidige staat worden behouden of tot ontwikkeling gebracht. De nummers 1 t/m 19 zullen in hun huidige staat gehandhaafd worden; dit betekent dat binnen deze elementen in het kader van de ruilverkaveling geen werken zullen worden uitgevoerd (zie situatieschets van het landschapsplan, met daarop dus alle landschappelijke elementen die gespaard zijn gebleven tijdens de ruilverkaveling, Archief SRE Milieudienst, of desbetreffende rapport).

1 + 2 Bosjes langs de Tongelreep

Landschappelijk en natuurwetenschappelijk belangrijke beekbegeleidende loofhoutbosjes

3. Heideterrein met opslag van eik en vliegden

De vegetatie bestaat voor een groot deel uit pijpestrootje

4. Bermen van en stroken heide en bermsloten langs de spoorlijn Valkenswaard-Hasselt

Landschappelijk en natuurwetenschappelijk belangrijk

5 Zandweg met houtwallen

Fraaie droge zandweg van landschappelijke en natuurwetenschappelijke betekenis. De bermen zijn begroeid met eik, berk, vuilboom, kruipwilg, struikheide, pijpestrootje en Sint Janskruid.

6. Vochtig loofbos en oude houtwallen

Natuurwetenschappelijk en landschappelijk van belang. Het terrein omvat een hakhoutbos met een moerassige plas en houtwallen met fraaie oude eiken. De botanische waarde wordt bepaald door het voorkomen van onder meer koningsvaren, wijfjesvaren, gele lis, kattestaart en gagel. Het terrein heeft een rijke vogelstand, waarvan de nachtegaal, de wielewaal en de bosrietzanger met name genoemd kunnen worden.

7. Zandweg langs de rijksgrens

Behalve landschappelijk vooral natuurwetenschappelijk belangrijk door het voorkomen op de bermen van gagel en grote aantallen klokjes gentiaan.

8. Onverharde weg met bermvegetatie

Vanuit botanisch en vegetatiekundig oogpunt bezien zeer waardevol. Voorkomende soorten: zomereik, berk, geoorde wilg, koningsvaren, leverkruid, gagel, bitterzoet, melkeppe en engelwortel,

9. Zandweg met bermvegetatie

Landschappelijk en natuurwetenschappelijk belangrijk. Deze weg heeft een bijzonder rijke bermvegetatie, waarschijnlijk een gevolg van de gradiëntsituaties: hoog-laag/droog-vochtig/zon-schaduw en een naar het zuiden toe afnemende verkeersintensiteit. Plaatselijk zeer fraaie houtwallen.

10 Grote en kleine boscomplexen in het westen van het blok en in Opperheide

Deze terreinen zijn landschappelijk zeer waardevol en natuurwetenschappelijk interessant. De landschappelijke waarde wordt bepaald door de afwisseling tussen bouwland en bos, terwijl plaatselijk oude stuifwallen het landschap een fraai reliëf geven. De botanische waarde wordt bepaald door het voorkomen van plantensoorten als breedbladige wespen orchis, brem, vuilboom, smalle stekelvaren, valse salie en wilgenroosje. De terreinen vormen een rustig broedgebied voor bosvogels als groene en grote bonte specht, torenvalk, grote lijster enz.

11. Dommeldal ten oosten van Voorste en Achterste Brug

Natuurwetenschappelijk en landschappelijk bijzonder waardevol gebied langs de Dommel met vochtige oeverlanden, oude afgesneden rivierbochten, broekbossen en verspreide bomen, boomgroepen en bosjes. De oeverlanden hebben over korte afstanden betrekkelijk aanzienlijke hoogteverschillen. De broekbossen (Horsten en Putten) behoren tot het elzenvogelkersverbond met overgangen naar het berken-wilgenbroekbos, het gagelstruweel en zeggevegetaties. Qua plantenrijkdom is dit gedeelte zeer belangrijk; enkele aangetroffen soorten zijn hop, leverkruid, moerasandoorn, wilde bertram, bosbies, wateraardbei, stijve zegge, uitgerekte zegge, es, zwarte bes, zachte duizendknoop, framboos, hazelaar, bitterzoet, vogelkers, cijperzegge, blaaszegge en helmkruid. Het gebied heeft eveneens een rijke vogelstand met soorten als torenvalk, tortelduif, ransuil, nachtegaal, blauwborstje en vele zangvogelsoorten. Aan de zuidzijde van het gebied ligt een heideterreintje met een zandkuil, een uitloper van het gebied "De Lage Heide". Het betreft hier een grotendeels door heide vastgelegde stuifheuvel, welke oudheidkundig en qua terreinvorm waarde heeft. De zandkuil is voor het insectenleven van belang door het voorkomen van graafwespen en bijen.

12. Dommeldal ten noorden van Schaft

Een eveneens natuurwetenschappelijk en landschappelijk waardevol gebied, waarin dezelfde onderdelen voorkomen als in het hiervoor beschreven gebied. Dit gedeelte is echter zo mogelijk nog rijker. In de vochtige graslanden komen onder meer voor engelwortel, adderwortel, tweerijige zegge, valeriaan en glidkruid. In de broekbossen komen naast de vele, reeds in het voorafgaande besproken, soorten nog voor smalle stekelvaren, breedbladige wespenorchis en bittere veldkers. Aan de westzijde van de Dommel bevindt een vrij steile overgang naar het hoge, uit voormalig stuifzand bestaande, heide- en bosgebied van de Malpiebergse Heide (Vossenbergh), waardoor over een korte afstand veel verschillende plantengemeenschappen voorkomen. Een gedeelte van dit bos- en heidegebied ligt binnen de ruilverkaveling en is door het voorkomen van oude stuifheuvels en oude eikenhakhoutwallen zeer interessant. Het hele gebied is ook voor vogels van grote waarde als broed- en voedselplaats. Broedvogels zijn hier onder meer zwartkop, nachtegaal, blauwborst, wielewaal, grote karekiet, groene en grote bonte specht, braamsluiper, torenvalk, waterral en watersnip. Tenslotte komen hier de groene en heikikvors nog vrij talrijk voor.

13. Bos- en heiderestanten en overgang stuifzand-beekdal ten zuidwesten van de Achelse Kluis

Landschappelijk en natuurwetenschappelijk waardevol. Het terrein bestaat uit een strook naald- en loofhoutbos en heiderestanten met plaatselijk een stuifzandkarakter en een duidelijke overgang naar het beekdal aan de oostzijde. Vooral plantkundig en door het voorkomen van insecten waardevol. Groeiplaats van onder meer ratelpeulier, gelderse roos, struikheide, leverkruid en gagel. Door zandafgravingen zijn steile randen ontstaan, deze zijn belangrijk voor graafwespen en bijen. Het terrein vormt een landschappelijk fraai gebied tussen de hogere akkers en het beekdal,

Natuurwetenschappelijk en landschappelijk bijzonder waardevol heidegebied met de daarin thuis horende levensgemeenschappen. Groeiplaats van plantensoorten als struikheide, dopheide, borstelgras, pijpestrootje, schapegras en vochtige smele. De vennen zijn geomorfologisch zeer bijzonder; ze liggen ten dele in het oude beekarmen, welke door oversverstuiving geïsoleerd zijn geraakt, waardoor slechts bij hoge waterstanden voedselrijk beekwater binnenstroomde. De vegetatie van deze vennen heeft dan ook een mesotroof karakter.

17. Beekbegeleidend bos langs de Tongelreep

Vooralschappelijk van belang. Gemengd loofhoutbos met eik, berk, populier, els, wilg en vuilboom.

18. Loofhoutbos bij "Drie bruggen".

Landschappelijk en natuurwetenschappelijk naast botanische waarden.

19. Brugven en omgeving

Ven, te midden van naaldboutbos en enige stukken heischrale vegetatie. De omgeving van het ven, voor zover gelegen binnen de omgrenzing van het te sparen terrein, bestaat uit loofbos en bouw- en grasland. Het ven maakt een gave en weinig verontreinigde indruk; de vegetatie is vanuit het midden naar de oevers toe opgebouwd uit zones met waterbies, veenpluis, snavelzegge, pijpestrootje en gagel. In het water groeien veenmossoorten en de waterlelie. In het ven komt de groene kikker voor, terwijl het een voedselgebied vormt voor onder andere de zwarte stern. Op de hoge stuifzandrug langs de Tongelreep ligt een vindplaats van vuursteenafslag.

Het Landschapsplan

Binnen het blok zijn grote natuurwetenschappelijke en landschappelijke waarden aanwezig. De natuurwetenschappelijke belangen worden voornamelijk gediend door het handhaven en gedeeltelijk door het ontwikkelen van de aanwezige objecten. De landschappelijke en recreatieve waarde van het blok zal worden vergroot door het aanbrengen van beplantingen in overeenstemming met het karakter en de functies van het gebied. Hierdoor kan tevens compensatie worden verkregen voor het verlies van beplantingen als gevolg van de schaalvergroting in de landbouw. De op het landschapsplan aangegeven te handhaven beplanting zal in de kavelindeling worden opgenomen, zodat deze daarop is afgestemd. Gezien het vorenstaande is het landschapsplan gericht op:

- het handhaven van bestaande natuurwetenschappelijke en/of landschappelijke waardevolle elementen en verdere ontwikkeling ervan;
- het aanbrengen van nieuwe beplantingen, welke de structuur bepalen voor het landschap van de toekomst.

Thema: 23 De beemden

De boeren gebruikten de veengronden en andere natte gronden langs de beken en in sommige laagten op de heide in de lente vooral als hooiland en in de zomer, wanneer de bodem wat opgedroogd en steviger was, als weidegrond. De aldus gebruikte gronden werden "beemd" genoemd. De beek was soms de natuurlijke achtergrens van die beemden. Vanaf het Hoge liepen tal van wegen de beemden in om daar wat te vertakken en dan dood te lopen. Op enkele plaatsen blijken dat erg brede wegen geweest te zijn.

Op een aantal plaatsen is men de waterhuishouding met dijkjes gaan reguleren. Daar vind we dijkjes, daarnaast misschien nog dijkputten (waaruit de dijkarde gehaald is), sluisjes in die dijk en misschien wel een wiel (ronde waterplas bij slingering in de dijk) waar ooit de dijk doorbrak. Voor de goede orde wordt er op gewezen dat in Zand-Brabant het woord "dijk" vooral gebruikt werd om een weg aan te duiden die een natte laagte, eventueel een beekdal, overstak. Niettemin is het denkbaar dat men ook waterkerende dijken of kades aanlegde om de beemden beter te kunnen gebruiken. Een lichtere vorm van waterbeheersing is het onderhouden van een schouwsloot. Daarlangs kon men in de winter de beemden ook bewust laten overstromen: dat gold als bemesting. Later is men dat gaan systematiseren met behulp van zogenaamde vloeiweiden. Gezien het veelvuldig voorkomen van toponiemen zoals vloet, vloei, vleut, etc (niet alleen bij watermolens!) zal het begrip vloeiweide echter ook al in de middeleeuwen hebben bestaan. Wellicht vaak met een natuurlijke oorsprong, maar wel aangepast en bewust gebruikt.

In de beemden werd soms turf gewonnen. Voor het binnenhalen van het hooi op een afgelegen plek werden speciale "keetveldjes" ingericht. Daarvoor koos men wat hogere plekken aan een toegangsweg naar de beemden. In de weideperiode waren en zijn die toegangswegen met hekken afgesloten. Bij sommige van die hekken stond (staat) een "bocht" of schutskooi: een eenvoudig hekwerk waarin beesten opgesloten werden die zwervend aangetroffen waren. In de winter waren de beemden erg nat. Ze stonden dan deels onder water. Daardoor waren ze een ideaal fourageergebied voor ganzen. Bij het gebruik als weidegrond hoort een afsluithek aan de toegangsweg (om uitgebroken beesten in het beemdengebied te houden) en een "bocht" of bewaarplaats van dergelijke weglopers.³⁰⁰

23.1 Bocht

Een kleine omheinde ruimte van een staketsel van hout, een levende omheining, of zelfs een metalen hekwerk waarbinnen weggelopen of zwervend vee bewaard werd tot het tegen betaling van bewaarloon door de eigenaar opgehaald werd.

23.2 Dijk

Waterkering langs de beek.

23.3 Dijkputten

Plaatsen waar de dijkarde ooit weggegraven werd. Vaak een laagte met moeras langs de dijkjes.

23.4 Dijksloot

Sloot langs de dijk.

23.5 Eendenkooi

Plek ingericht voor het vangen van eenden. Op de kaart herkenbaar door de typische vorm. Zou dat hier in de Kempen voorkomen?

23.6 Hek

Afsluithek (draaiboom, slagboom, draadhek) aan toegangsweg tot beemdengebied

300 Leenders, 2010a, 17-18.

23.7 Hooiland

Het eigenlijke beemdengebied. Na het binnenhalen van de privé hooioogst vaak als gemene weide in gebruik. Grasland met sloten en langs de sloten onregelmatige bosjes.

5.23.7.001 Beekdal Leender of Groote Aa ten zuiden en zuidoosten van Heeze

CHW. nr: V187 (HK-HV-41) en nr: G323 (KP-HG-17)

Beekdal met beemdgronden (oude hooi- en weilanden) en restanten van een kleinschalige percelering, met lange, smalle percelen, haaks op de beek. Veel perceelsscheidingen worden nog gemarkeerd door greppels en (de resten van) houtwallen. De beplanting bij de Elsebeemden bestaat o.a. uit zwarte els, schietwilg, Canadapopulieren, gewone es, zomereik, Amerikaanse vogelkers, katwilg en grauwe wilg. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1910-1930. De percelering kan deels nog dateren uit de Late Middeleeuwen (1250-1500), toen grote delen van de beekdalen werden ontgonnen. Het gebied kent een samenhang met de beemdgronden in het gebied De Bulders en met het akkercomplex rond het buurtschap Kerkhof.

Afbeelding: Hooilanden bij de Saanenhoeve ten zuidoosten van Heeze (foto P. Smit 2018 via Google Maps).

5.23.7.002 Beekdal Kleine Dommel, tussen Heeze en Geldrop

CHW. nr: V222 (HK-HV-48) en nr: G325 (KP-HG-19)

Cultuurhistorische waarde: hoog en zeer hoog

Beekdal met beemdgronden (oude hooi- en weilanden) en restanten van een kleinschalige percelering, met lange, smalle percelen, haaks op de beek. Veel perceelsscheidingen worden nog gemarkeerd door greppels en (de resten van) houtwallen. Plaatselijk nog zandpaden. De percelering kan deels nog dateren uit de Late Middeleeuwen (1250-1500), toen grote delen van de beekdalen werden ontgonnen. Aanzienlijke delen van het beekdal, met name bij Geldrop, zijn thans bedekt met aaneengesloten bos, houtwallen en lanen. Voor een deel bestaat dit bos uit (doorgesloten) hakhout. De beplanting bestaat o.a. uit zwarte els, Canadapopulier, schietwilg, grauwe wilg, grove den, zomereik, ruwe berk, zachte berk, hazelaar, rode kornoelje, zwarte bes, Amerikaanse vogelkers, wilde gagel en koningsvaren. De lanen bestaan met name uit zomereik. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1850-1920, maar is deels ook ouder. De topografische kaarten 1837 – 1930 tonen in het beekdal veel strookvormige percelen dwars op de beek, met op de perceelsscheidingen veel bomen en struiken. Slechts hier en daar is er een bosje te zien. Het huidige (2011) bosrijke karakter is dus na 1930 tot stand gekomen en geeft het beekdal een geheel nieuw,

meer besloten, karakter. Het gebied kent een samenhang met het landgoed kasteel Heeze, met de Strabrechtsche Heide en met het akkercomplex Dijkakkers.

Afbeelding: Hooilanden in het beekdal van de Kleine Dommel (foto D. Bijstra 2018 via Google Maps).

5.23.7.003 Beemdgronden De Bulders

CHW. nr: V262 (HK-HV-42)

Oorspronkelijk beemdgronden (oude hooi- en weilanden) met restanten van een kleinschalige percelering. Enkele perceelsscheidingen werden nog gemarkeerd door greppels en (de resten van) houtwallen. In het gebied waren nog relatief veel zandpaden. De percelering kon deels nog dateren uit de Late Middeleeuwen (1250-1500), toen grote delen van de beemdgronden werden ontgonnen. Door het gebied loopt de Lijkweg, de weg van de huidige dorpskern van Heeze, ontstaan uit het buurtschap Emmerik, naar het oude kerkhof in het buurtschap Kerkhof. Het gebied kent een samenhang met het akkercomplex rond het buurtschap Kerkhof, met het beekdal van de Groote Aa en met de kleinschalige oude ontginningen aan de westkant van Heeze.

Met de bouw van de nieuwbouwwijk de Bulders zijn deze gronden grotendeels verdwenen.

5.23.7.004 t/m 008 Beekdal Sterkselsche Aa

CHW. nr: V181 (KP-HV-22)

Beekdal met beemdgronden (oude hooi- en weilanden) en restanten van een kleinschalige percelering, met lange, smalle percelen, haaks op de beek. Veel perceelsscheidingen worden nog gemarkeerd door greppels en (resten van) houtwallen. Plaatselijk nog zandpaden. De percelering kan deels nog dateren uit de Late Middeleeuwen (1250-1500), toen grote delen van de beekdalen werden ontgonnen. Aan de noordzijde van het beekdal ligt het Sterkselsch Kanaal, dat omstreeks 1920 is gegraven. De Sterkselsche Aa is omstreeks 1970-1975 bij de Biesputten-Oostrikkerdijk voor een klein deel gekanaliseerd tijdens de ruilverkaveling. Bij de ruilverkaveling is de verkaveling (plaatselijk) gewijzigd en uitgedund. Een deel van het beekdal is thans bedekt met aaneengesloten bos. Voor een deel bestaat dit bos uit (doorgeschoten) hakhout. Het gebied kent een samenhang met het akkercomplex bij Euvelwegen.

Afbeelding: Hooilanden in het beekdal Sterkselsche Aa (foto C. v.d. Meijden 2022 via Google Maps).

5.23.7.009 t/m 016 Beekdal Strijper of Kleine Aa en nabij Kasteel Heeze

In de omgeving van Heeze was omstreeks 1850 het gehele beekdal voorzien van graslanden, met van een zeer intensief slotenpatroon, veelal loodrecht op de loop van de beek. Langs de sloten stonden bomen en struiken, waardoor het beekdal in visueel opzicht kleinschalig was ingericht. Opvallend is het voorkomen van veel graslanden (beemden) in het gebied ten zuiden van Heeze, nabij Kerkhof, Hazenhurk, Ven en Heezerenbosch. De situering van deze graslanden hangt samen met de afvoer van het water en de relatief lage ligging van deze gebieden op de hogere zandgronden. Ook nabij de nederzettingen (bijvoorbeeld Kreijl) zijn gronden als weiland ingericht. De landschappelijke situatie is rond 1900 niet veel gewijzigd (zie tweede referentieperiode op de erfgoedkaart). Plaatselijk zijn enkele graslanden omgezet in bouwland. Opvallend is het gebied ten zuiden van Heeze in de omgeving van Hazenhurk, waar veel graslanden zijn omgezet in bouwland. Vanaf 1900 is de hoeveelheid grasland in het gebied toegenomen. Deze toename is in het gehele gebied te constateren, in het bijzonder in het gebied ten zuiden van Heeze, in de omgeving van Kerkhof, Hazenhurk en Ven.³⁰¹

23.8 Keetveld

Vaak wat hogere plek waar de hooiers hun tijdelijke onderkomen oprichtten

23.9 Schouwsloot

Centrale ontwateringssloot die regelmatig onderhouden moest worden en geschouwd werd. Ook wel treksloot.

23.10 Sluis

Eenvoudig houten of stenen sluisje met verticaal beweegbare schuif om water in- of uit- te laten stromen.

23.11 Wiel

Min of meer ronde waterpoel naast een kronkel in de dijk. Overblijfsel van een dijkdoorbraak

23.12 Vloeiweiden

Specifiek als vloeiweide ingericht gebied, met systeem van kanaaltjes, dammetjes, sluisjes, toevoerkanaal en afvoerkanaal.

5.23.12.001 De Wetering ten zuiden van de weg Valkenswaard – Leende, langs de Tongelreep

De topografische kaart 1930 toont een 126 hectare groot gebied, aangeduid als “Wetering”, ten oosten van Valkenswaard langs de Tongelreep, deels onder Heeze en Leende. De kaart toont vertakkende bevoeiingsgrachten en sluisjes genaamd “schutlaken”. Het systeem begint bij een schutlaken 200 m ten zuiden van de Zeelbergse Brug. In het beekdal vooral weiland, dat afsteekt tegen de heide ter weerszijden. Grote rechthoekige percelen. Blijkbaar loopt de ontginning noordwaarts verder, maar daar is het gebied meer ingericht voor de viskwekerij. Na 1960 ingericht als visvijvers.

5.23.12.002 De Irrigatiën bij Schaft langs de Tongelreep

De topografische kaart 1930 toont een 73 hectare groot gebied, aangeduid met “Irrigatiën” ten oosten van Schaft langs de Tongelreep, deels in Valkenswaard en deels in Leende. De beek is daar gemeentegrens. De kaart toont vertakkende bevoeiingsgrachten en een aantal sluisjes en grondduikers. Ook de beek werd rechtgetrokken in zo’n nieuwe gracht. Het systeem begint direct aan de grens bij grenspaal 178 bij de Achelse Kluis. Mogelijk loopt het noordwaarts nog wat verder, maar dat is op deze kaart niet zo duidelijk.

301 Anonymus, 1994, 68.

Afbeelding: De weidegronden bij de Tongelreep waar ooit de vloeiweiden lagen (foto M. v. Otten 2016 via Google Maps).

Thema: 24 Bestuurlijk

In deze rubriek zijn enkele plaatsen samengebracht die herinneren aan vroegere en zelfs nog actuele bestuurlijke en gerechtelijke situaties. Grenspalen staan niet alleen op de grens met België, ze werden door de eeuwen heen op vele plaatsen opgesteld.

24.1 Galg

Plek waar ooit een galg en / of een rad stond. Vaak op een heuveltje, een Galgenberg. In het verleden werden hoog opgewaaide zandduinen gebruikt als ontmoetingsplaats voor reizigers of als locatie waar executies plaatsvonden. Galgen stonden meestal op de gemeentegrens abij een doorgaande weg, we zouden dat nu een “zichtlocatie” noemen. Zo werden pasanten erop geattendeerd dat er met harde hand werd rechtgesproken. De lijken liet men ter afschrikking geruime tijd aan de galg hangen, waardoor er gevaar voor ziekten op trad. Om deze reden plaatste men de galg liefst zover mogelijk buiten het bewoonde gebied.³⁰²

Er kunnen ook nog andere beweegredenen hebben meegespeeld om galgen op deze markante plaatsten te situeren. Sommige beoefenaars van de geschiedenis zijn van mening dat er in de Middeleeuwen en het begin van de Nieuwe Tijd sprake was van een contrastharmonie tussen een door de mens bewoonde en gecultiveerde ‘binnencirkel’, en een ‘buitencirkel’ van woeste heidegronden en moerassen. De eerste geldt als christelijk en geciviliseerd, de laatste als woest, antichristelijk en gevaarlijk. Dat contrastmodel lijkt in de loop van de Volle en Late Middeleeuwen te zijn geformeerd. De buitencirkel, die bestond uit de woeste, ongecultiveerde delen van het landschap, hoofdzakelijk heidevelden, vennen en moerassen, had duidelijk negatieve connotaties en werd geassocieerd met het Kwaad. De galgen waar criminelen werden geëxecuteerd, werden dan ook bijna altijd opgericht op locaties in de heide, vaak ook te vinden bij gemeentegrenzen en grenspalen, zoals ook hier het geval is.³⁰³ (zie ook thema 5.27.14).

5.24.1.001. Galgenboom of Galgenberg Strabrechts Heide

Op de grens tussen Mierlo en Heeze, ligt de Galgenboom of Galgenberg.³⁰⁴ Het is niet duidelijk wiens galg dit was: Heeze of Mierlo. De galg stond kennelijk op een van de vele duinkoppen bij een plek waar meerdere wegen de grens passeerden. Ligging is bij benadering aangeduid op de kaart.

5.24.1.002 Hoenderboom Strabrechts Heide

Bij de Hoenderboom, waar eens vijf gemeenten aan elkaar grensden, moet ook een galg hebben gestaan.³⁰⁵ Nadere gegevens ontbreken. Ligging is bij benadering aangeduid op de kaart.

5.24.1.003 Galg bij de Aalsterhut

Op de Meierijkaart van Verhees uit 1794 staat een galg getekend aan de wegen die vanaf de Aalsterhut naar Heeze lopen. Kennelijk stond die galg op of nabij de kleine knik in de grens van Heeze met Zesgehuchten. Het was daar een heuvelachtig duinengebied met vennen, waar de weg tussen door moest. Iets zuidelijker geeft Verhees een wegensplitsing aan. In 1440 werden hier de Oude en de Nieuwe Galgenberg genoemd.³⁰⁶

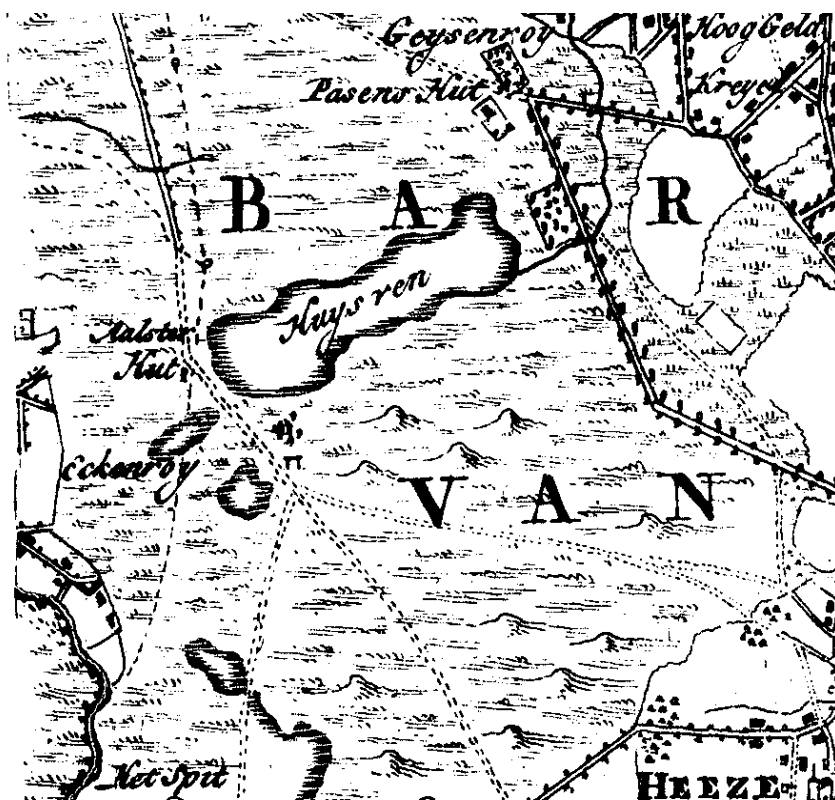
302 Smits, 1996, 21.

303 Roymans, 1995.

304 Smits, 1996, 21.

305 Smits, 1996, 21.

306 Coenen, 1998, 30.

Afbeelding: detail van de kaart van Verhees uit 1794 met onder het Huysven het symbool van de galg.

24.2 Gemeynthe

Een gemeynthe is een groter of kleiner gebied van meestal woeste gronden, begrensd in de ruimte, waarop bepaalde personen het gebruiksrecht hebben. Die rechten werden rond 1300 in oorkonden vastgelegd. In de Meierij vaak in de jaren 1290 – 1335 voorzien van een mooi charter (aardbrief, kaart). Later in de regel grondeigendom van de gemeente en in de 19^e eeuw verkocht.

Gemeynthe-meesters zagen toe op het juiste gebruik van de grond, een vorster kon boeten opleggen, bijvoorbeeld als er “vreemd” vee op de gemeynthe kwam. De gemeynthe ondersteunde het agrarisch bedrijf van de middeleeuwen en de vroege nieuwe tijd.

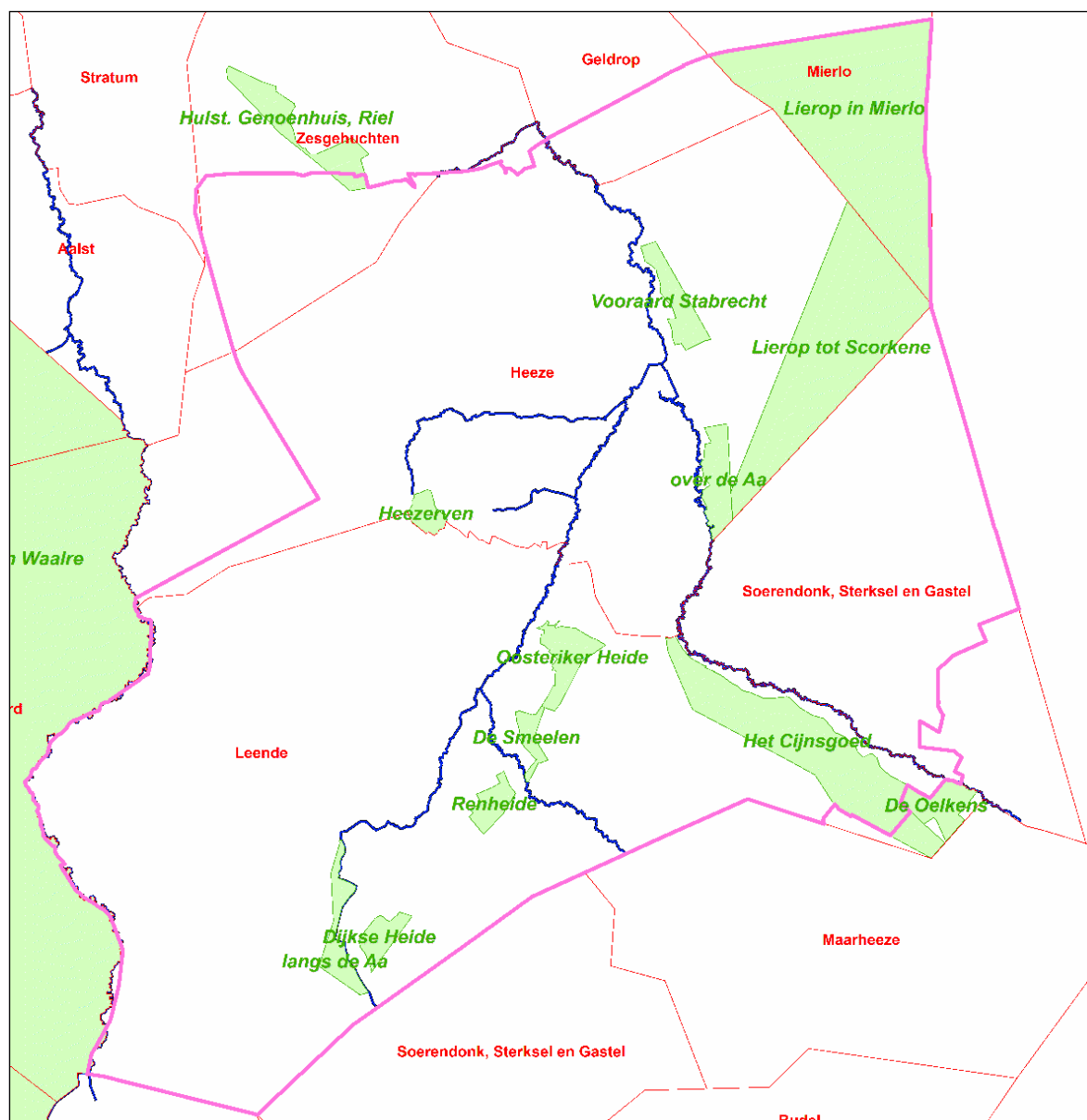
Heeze en Leende hadden geen gemeynthe. De heer verpachtte het gebruik van de heide om de 10 jaar aan de inwoners, maar bleef er eigenaar van. Het kadaster zet inderdaad de meeste woeste gronden op zijn naam. Wel hebben de geburen van enkele gehuchten kleine “aarden” van hun heer in cijns genomen. Die staan in het kadaster op naam van die geburen geschreven. Ook de gehuchten Hulst, Riel en Genoehuis van Zesgehuchten hadden zo een aard, waarvan een klein deel in de huidige gemeente Heeze-Leende valt. De gemeinte van Lierop, door de hertog uitgegeven in 1328 (Enklaar nr. 76), omvatte blijkens de kaart van Verhees uit 1794 ook de zuidpunt van Mierlo. Van Asseldonk vermoedt dat die gemeinte ooit verder zuidwaarts doorliep tot aan de westelijkste paal van Sterksel, het Scorkene (kleine schoor). Die punt ging later voor hen verloren. Onderin die punt ontstond de aard die dr. K. Leenders “over de Aa” noemt.³⁰⁷

Overzicht van 1411 hectare gemene gronden in en om Heeze-Leende:

Uniek nr	Naam	Type	Uitgifte	Eigenaar	Opp (ha)
24.2.023	Lierop in Mierlo	gemeynthe	1328	gem. Lierop	484
24.2.034	Lierop tot Scorkene	gemeynthe	1328	gem. Lierop (ooit)	350
24.2.026	Oosteriker Heide	aard		Oosterikse Straat	41
24.2.027	Het Cijnsgoed	aard		gem. Heeze + Oosterikse Straat	237
24.2.025	De Smeelen	aard		Oosterikse Straat	17
24.2.024	De Oelkens	aard		gem. Maarheeze	38

³⁰⁷ Leenders, 2010b.

24.2.032	over de Aa	aard	gem. Heeze	43
24.2.030	Renheide	aard	Leenderstraat	22
24.2.028	Dijkse Heide	aard	Strijperstraat	23
24.2.029	langs de Aa	aard	Strijperstraat	36
24.2.031	Vooraard Stabrecht	aard	gem. Heeze	40
24.2.033	Heezerven	aard	gem. Heeze = 't Ven	18
24.2.035	Hulst. Genoehuis, Riel	aard	gem. Zesgehuchten	62

Afbeelding: Gemeeynten en aarden in Heeze-Leende. (Rood = gemeenten 1830; roze = gemeente Heeze-Leende 1997; blauw = beken.)

5.24.2.036 Afdelingen Leenderstraat en Oostrikkerstraat

De nog bestaande afdelingen Leenderstraat en Oostrikkerstraat in de gemeente Heeze-Leende zijn een uitvloeisel van het bestuurlijk-juridische kader van de 'gemeeynten' uit de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Er is op gewezen dat deze afdelingen een fenomeen zijn in de (rechts)historie van de Nederlandse gemeenten. De afdelingen zijn als zodanig op te vatten als belangrijk bestuurlijk erfgoed. De provincie Noord-Brabant is de enige provincie die nog een vijftal bestaande afdelingen kent, die dus al eeuwenoud zijn en die een afzonderlijk vermogen hebben:

'De "afdelingen" in Noord-Brabant zijn voortgekomen uit de "gemeeynten" of "vroente". Woeste gronden zoals heiden, weilanden en bossen werden door de landsheer in de Middeleeuwen aan dorpen, vrijheden en steden of een groep bewoners in eeuwigdurend gebruik gegeven na het voldoen van een eerste betaling en een jaarlijkse cijns.'³⁰⁸ (over gemeeynten zie verder inleiding thema 24)

Met het in werking treden van een nieuwe gemeentewet in 1994 dreigde er een einde te komen aan de afdelingen Leenderstraat en Oostrikkerstraat. De secretaris van de gemeente Hilvarenbeek, mr. R.A.L. Severijns, hield daarop een pleidooi voor handhaving van de afdelingen in een andere vorm. Hij stelde dat de afdelingen nu nog een van de weinig tastbare banden vormen met de oorsprong van de gemeenten:

"Alleen al om die reden - ter bevordering van het historische besef dat de gemeenten hun huidig bestaan ontleenen aan een eeuwenoud groeiproces, is handhaving zinvol." Tevens stelde hij dat het bovendien nog een levende traditie is. En de vraag is legitiem of die traditie opheffen moet worden omwille van een zakelijke moderne wet. Met dezelfde argumenten, zo stelde hij, kan men pleiten voor het afschaffen van tradities als een gemeentewapen of een gemeentevlag. Ook die zijn gebaseerd op een publiekrechtelijke bevoegdheid en zijn daarom van een geheel andere symbolische waarde dan een logo of vignet zonder heraldische regels en tradities. Tot slot maakte hij de opmerking dat de betrokken afdelingen ook zelf niet willen dat men wordt opgeheven.'³⁰⁹

Vervolgens is in de nieuwe gemeentewet artikel 293 toegevoegd, waarin wordt gesteld dat gemeenten, die afdelingen of dorpen met een afzonderlijk vermogen en afzonderlijke inkomsten en lasten hebben, dit vermogen en deze inkomsten en lasten opgaan in de algemene huishouding van de gemeente. In de toelichting benadrukt de regering dat het schrappen van artikel 254 van de oude gemeentewet het voortbestaan van de afdelingen als zodanig niet raakt. Artikel 254 vormt niet de juridische grondslag voor de afdelingen; het was slechts een financieel-administratief voorschrift dat het bestaan van afdelingen vooronderstelde. Voor de afdelingen Leenderstraat en Oostrikkerstraat wordt dus ieder jaar een afzonderlijke begroting en rekening samengesteld:

'Het is een taak maar ook een eer voor de nieuwe gemeente Heeze-leende de traditie van de afdelingen Leenderstraat en Oostrikkerstraat tot in lengte van jaren voort te zetten. Het is een kostbaar goed en een van de weinige tastbare banden met de oorsprong van de gemeenten. De nieuwe gemeente Heeze-leende kan trots zijn op dit fenomeen!'³¹⁰

De gemeente Heeze-Leende kondigde midden december 2010 het volgende aan:

Op vrijdag 17 december 2010 wordt de rente uitgekeerd aan ingezetenen van de afdelingen Leenderstraat en Oostrikkerstraat. De uitkering vindt plaats in gemeenschapshuis De Meent in Leende van 10.00 tot 12.00 uur en van 14.00 tot 16.00 uur. Voor gezinshoofden van de afdeling Leenderstraat is € 1,50 beschikbaar en voor gezinshoofden van de afdeling Oostrikkerstraat is € 3,50 beschikbaar.

Ook dit is cultuurhistorie: een "rechtshistorisch monument", herinnerend aan de wijze waarop de boeren van eeuwen geleden hun bedoeninkske moesten runnen, mede gebruik makend van wat gemene heide en weide.

24.3 Gevangenis

Middeleeuwse gevangenis, gevangenistoren; maar ook de moderne gevangenissen van de 19^e en 20^e eeuw, incl. jeugdgevangenissen.

In de loop van de geschiedenis is er veel veranderd op het gebied van de rechtspraak en het gevangeniswezen. De invoering van het Franse Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering na 1810 bracht eenheid van recht:

'Voor die periode vielen rechtspraak en gevangeniswezen onder de verantwoordelijkheid van gewestelijke of lokale overheden. Door het van kracht worden van de Franse wetgeving in ons land werd het gevangeniswezen gecentraliseerd en werd het beheer van de

308 Van der Aa, 1998,189.

309 Van der Aa, 1998,193.

310 Van der Aa, 1998,193.

gevangenissen een rijkstaak. Men onderscheidde toen verschillende soorten gevangenissen. Er zouden nog allerlei reorganisaties volgen. Zoals die van 1821, toen er strafinrichtingen kwamen voor langgestraften enerzijds en voor onveroordeelden en kortgestraften anderzijds. Tot de laatste categorie behoorden de huizen van bewaring, zoals er geruime tijd ook een in Heeze gevestigd is geweest. Dit waren inrichtingen waarin gearresteerden voorlopig werden vastgehouden in afwachting van hun berechting, waarin kleine straffen werden uitgezeten en waarin men gegijzeld werd wegens schulden. Ze konden tevens dienst doen als verblijfplaats voor gedetineerden op weg naar een andere gevangenis en werden daarom ook passantenhuizen genoemd. In elk kanton moest een huis van bewaring gevestigd zijn. Heeze ressorteerde in de periode na 1810 geruime tijd onder de kantons Helmond (1811-1838) en Asten (1838-1877), in welke plaatsen ook huizen van bewaring waren.³¹¹

5.24.3.001. Gevangenis te Heeze (Kapelstraat 50)

Volgens de kadastrale kaart uit 1832 was op sectie F nr. 272a, een gevangenhuis gelegen in bezit van de kasteelheer van Heeze Jan van Tuyll van Serooskerken. De veldminuut laat zien dat dit een klein gebouw was aan de achterzijde van de kapel van Eymerick, tegenover de toegangsweg tot het kasteel. Tot 1795 bezat de heer van Heeze de hoge rechtsmacht en hier kon hij dus het geboefte opsluiten. Nadien werd dit een passantenhuis zoals hierboven beschreven.

Afbeelding: Gevangenhuis in de Kapelstraat.³¹²

24.4 Grensmarkering³¹³

De grensmarkering werd aangegeven met grenspalen die op markante punten stonden, bij heuveltjes, riviertjes of bij wegen. Sommige grenspalen worden in het denombrement van 1440 vermeld. Het denombrement van Heeze uit 1440 is een opsomming van alle rechten van de heer van Heeze bestemd voor de hertog van Brabant. Het is een zeer belangrijk document voor de geschiedenis van Heeze. In middeleeuws Nederlands wordt de grens voor wat betreft Leende beschreven. Zie J. Coenen, *Leende: Geschiedenis van een dorp met een ondernemende bevolking* (z.p. 1997) p. 37

Streekhistoricus J. Coenen heeft deze tekst verklaard en daarbij de middeleeuwse grenzen aangegeven. In onderstaand citaat zijn de nummers toegevoegd die in dit overzicht aan die palen gegeven zijn:

'De landmeters begonnen hun tocht bij Heugten, een landgoed onder Maarheeze dat toebehoorde aan de Munsterabdij van Roermond. Vanuit een grenspaal in Heugten (5.24.4.107 of Ten Rade?) liepen zij vervolgens richting Maarheeze tot aan de grenspaal met Maarheeze (5.24.4.106 of 5.24.4.098) en van daaruit naar een paal in de heide, waar de Aa langs stroomt: de Keienpaal. Daarna werd de weg door de heide vervolgd tot aan het Goor, waar een paal stond, die de naam Wristack droeg (5.24.4.097). Ook de volgende paal had

³¹¹ De Waal, 2006, 7.

³¹² Kadastrale minuutkaart Heeze, sectie F, blad 1.

³¹³ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/over-ons-1/nieuwsversie/grenspalen>

een naam, namelijk de Cattenput (5.24.4.092). Een grenspaal aan de Kattenput bestaat nog steeds. De huidige hardstenen paal dateert uit de 18de eeuw. Aan de ene zijde staat de naam: "Baronie van Cranendonck", aan de andere zijde "Baronie van Hees en Leen". Het is een van de weinige 18de eeuwse grenspalen van de heerlijkheid Heeze-Leende-Zesgehuchten die nog op hun oorspronkelijk plaats staat. De grenspaal aan de Kattenput is momenteel tevens de landsgrens met België. Naast de paal staat broederlijk de gietijzeren paal van de Rijksgrens. In 1440 was er uiteraard nog geen sprake van een Rijksgrens, maar wel gaf het denombrement van 1440 aan dat de Kattenput een grens vormde tussen de heerlijkheid Heeze-Leende en 't gericht van Gravenbrouch.³¹⁴

De grens met Valkenswaard was goed herkenbaar aan de rivier de Tongelreep dat destijds Wedert werd genoemd. De landmeters volgde het riviertje de Tongelreep tot ongeveer het dorpje Aalst, waar een paal stond nabij de hoeve Vorstervoort.³¹⁵

In het denombrement van 1440 staat ook een beschrijving in middeleeuws Nederlands die betrekking heeft op de grenzen van het dorp Heeze. De beschrijving van de palen van de heerlijkheid begon tussen Leende en Hugten. Eerst volgde men de grenzen van Leende en pas daarna Heeze:

'Het beginpunt dat we voor Heeze aangeven, is een paal langs de Tongelreep nabij de grens met Aalst: "ende alsoe voirt op den Vliet geheeten den Tongereep ende alsoe voort den Vliet neder op enen pael staende op Voirstervoort ende alsoe voort op enen pale staende achter den nuwegen galichhrch ende voirt op enen pale geheiten erhout staende op den ouden galichherch voer Strathem". Met deze paal zijn we al op het grondgebied van Zesgehuchten. In 1440 volgde men de grens van dat deel van de heerlijkheid tot het gehucht Hout. Daar ging bij een moeras de grensopname verder over Heezer gebied. Die beschrijving luidt: "ende van dair voirt op ghenen Goorgraffen en alsoe voort op ene pael staende op Scherpenherch ende van daer voort nevens tgerichte van Mijerle tot Hoenrepael toe ende van daer voort op gheen hanier ende alsoo voort totten Hoechten den Raij toe". De beschrijving bevat enkele interessante gegevens. Allereerst wordt de Vorstervoort als grenspunt genoemd. Dit was een hoeve in Aalst. Niet ver daar vandaan, nabij de grens met Stratum lagen de oude en de nieuwe galgenberg. Het waren middeleeuwse gerechtsplaatsen, waar misdadigers werden opgehangen. De aanwezigheid van deze galgenbergen wijst op het feit dat de heer van Heeze het recht had over leven en dood van misdadigers.³¹⁶

In 1440 volgde de landmeters de grens van dat deel van de heerlijkheid tot het gehucht Hout. Daar ging bij een moeras de grensopname verder over Heezer gebied:

'Die beschrijving luidt: "ende van dair voirt op ghenen Goorgraffen en alsoe voort op ene pael staende op Scherpenberch (5.24.4.105) ende van daer voort nevens tgerichte van Mijerle tot Hoenrepael toe (5.24.4.099) ende van daer voort op gheen banier ende alsoo voort totten Hoechten den Raij toe"! De beschrijving bevat enkele interessante gegevens. Allereerst wordt de Vorstervoort als grenspunt genoemd. Dit was een hoeve in Aalst. Niet ver daar vandaan, nabij de grens met Stratum lagen de Oude en de Nieuwe Galgenberg (zie 5.24.1.003). Het waren middeleeuwse gerechtsplaatsen, waar misdadigers werden opgehangen. De aanwezigheid van deze galgenbergen wijst op het feit dat de heer van Heeze het recht had over leven en dood van misdadigers.³¹⁷

Hieronder een overzicht van de grensmarkeringen in en om Heeze en Leende.

GP zijn de huidige officiële grenspalen op de grens met België. De Hoenderboom is een paal die destijds stond op de grenzen van Sterksel, Heeze, Mierlo, Lierop en Someren.

5.24.4.090 Grenspaal 178

Geplaatst in 1843 als afbakening van de rijksgrens Nederland-België in de zuidwesthoek van Leende bij de Achelse Kluis. Deze paal staat in de tuin van het klooster en vormt het contactpunt tussen de gemeenten Heeze-Leende, Valkenswaard en Achel.³¹⁸

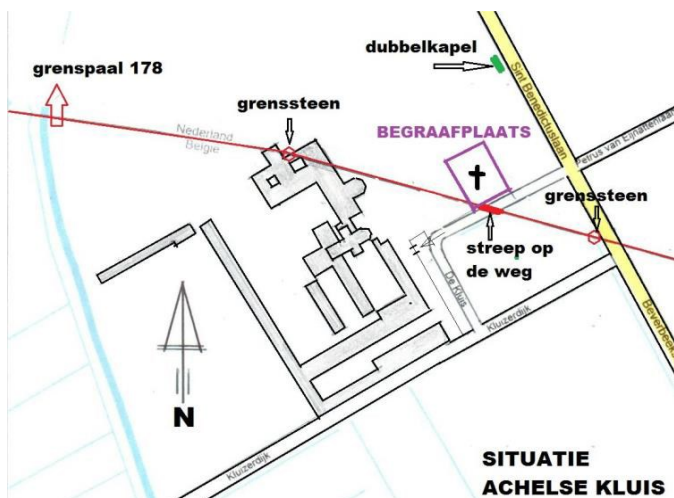
314 Coenen, 1997, 37.

315 Coenen, 1997, 37.

316 Coenen, 1998, 30

317 Coenen, 1998, 30.

318 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Afbeelding: Grenspaal 178 met situering.

5.24.4.091 Grenspaal 177

Geplaatst in 1843 als afbakening van de rijksgrens Nederland-België in de zuidwesthoek van Leende op de Achelse Kluis de P. van Eynattenlaan op en dan rechtsaf bij de parkeerplaats de landweg inslaan. De grens verloopt hier in een rechte lijn. Op het kadastrale minuutplan van 1832 zien we hoe hier de oude baan van Leende naar Achel de grens kruiste. Vermoedelijk was deze paal daarom bedoeld om reizigers duidelijk te maken op welke plek men de grens passeerde.³¹⁹

Afbeelding: Grenspaal 177 bij Achelse Kluis.

5.24.4.092 Grenspaal 176. Aan de Kattenput

Rijks- en gemeentelijk monument.

In 1440 reeds beschreven als "een en pale aan de Cattenput". De genoemde Katteput was nog aanwezig op zo'n 150 meter hier vandaan, doch bij aanplanting met dennen gedempt. Kat is van vroeger uit een synoniem voor heks. De meeste verafgelegen Kattetoponiemen voeren ons dikwijls

³¹⁹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

naar hardnekkige oude spook- of heksenverhalen. Vaak speelt in deze verhalen de grens en/of grenspalen een rol. In de buurt van de grens lag hier, aan de oude weg van Gastel naar Borkel en Schaft, ook de Heksendans. Meester Panken zegt hierover in zijn dagboek in 1857: "In deze uitgestrekte heide in de richting van Leende naar Hamont is een zogenaamde "Heksendans" aanwezig, in welks kring of rondte, niets dan een soort van kruid groeit, zijnde overigens dit gedeelte van die plaats kaal, want daarover plachten de heksen te dansen. Een soort mager altijd groen gewas dat Heksendans wordt genoemd, waar rond omheen nooit iets groeit en de grond hard en kaal is, zelfs als de grond wordt omgespit wordt hij weer hardgelopen door Katten. Zo ontstaat een kring door het volk Kattendans genaamd". Het gewas waarop Panken duidt is waarschijnlijk de sporeplant de kleine wolfsklauw een "lycopodium" soort, waarvan bekend is dat hij in kringen kan groeien. Oudere mensen vertelden dat de z.g. Katten die 's nachts de grond hard liepen, zich overdag verborgen in de Katteput.

Op het betreffende grenspunt paalden vroeger drie heerlijkheden n.l. Heeze-Leende, Cranendonck en Grevenbroek (Hamont-Achel-Lille). Na het verdwijnen van deze Heerlijkheden paalden hier 5 gemeenten n.l. Budel, Leende, Soerendonk, Achel en Hamont. Bij de afbakening van de rijksgrens tussen Nederland en België is naast de Baroniëpaal een ijzeren rijksgrenspaal gezet met het nummer 176 en het jaartal 1843. Van die tijd af wordt dit punt door de meeste mensen genoemd "d'n dubbele paal". Deze grenspaal is in 1955 een drietal meter verzet. Bij de opmeting van de rijksgrens door de mensen van het kadaster in verband met de ruilverkaveling "Strijper Aa" kwam dit aan het licht. Op 18 juni 1979 om 10.00 heeft men hem weer terug gezet, waardoor de 1200 m2 weer aan België terug kwamen. De stenen paal is een oude grenspaal uit 1762. Op het knikpunt in de rijksgrens staat de gietijzeren grenspaal met nummer 176.

Afbeelding: gemeentelijke en landelijke grenspaal bij de Kattenput (maart 2011).

5.24.4.097 D'n Wriszak

Rijksmonument nr. 26331.

Dit was de afgebroken paal in de Gastelse- of Strijperheide. Deze paal was bij de ontginningswerkzaamheden in de jaren 1950 afgebroken. Ze hebben toentertijd het afgebroken stuk weer in de grond gezet, doch alleen verkeerd n.l. 180 graden gedraaid. De tekst Baronie van Hees en Leen wees naar de kant van Cranendonck.

De paal staat op de Groote Heide, oostelijk van de schaapskooi, op de grens ten noordwesten van Goor en het Turfwater en ten zuiden van de Strijperheg. Het is een van oudsher bekende plaats. In 1440 wordt hij al vernoemd als "eenen paal geheiten den Wristaek aan 't Goere". Later noemt men hem eenvoudigweg Wrisak. Oorspronkelijk was het dus een houten staak van Wris, een oude naam voor een wilgesoort. De primaire betekenis van Goor is slijk, moeras en met een goede ontwatering kan het secundair ook op hooivelden duiden. Verder is het dikwijls ook geschikt voor de klot- ofwel turfwinning. Het turfwater is een naam die later in het Goor ontstaan is, het duidt op water ontstaan door het steken van turf.

Afbeelding: D'n Wriszak (maart 2011)

5.24.4.106 De Jan Ottenpaal

Gemeentelijk monument KM-LE-058

Dit is de paal in een flauwe knik in de grens bij de Strijperdijk nabij de tegenwoordige picknickplaats. De paal staat zo'n 30 meter uit het wegmidden in de richting van Maarheeze. Deze Strijperdijk is de aloude weg van Soerendonk naar Leenderstrijp, in de hierboven genoemde verklaring van 1440 wordt hij vermeld als "eenen pale geheiten Jan Ottenpael voer Zuerendonck". Waar de naam Jan Otten vandaan komt is tot op heden niet bekend. De oorspronkelijke paal is al zo'n 100 jaar zoek. Replica uit 1982 van het in 1880 zoekgeraakte origineel. Nadien door boze opzet beschadigd. Hoewel niet oorspronkelijk toch monumentwaardig door de historie en de samenhang met de andere grenspalen.

Afbeelding: De Jan Ottenpaal.

5.24.4.099 Het grenspunt Hoenderboom

Gemeentelijk monument KM-HE-028.

Het noordelijkste punt van Sterksel op de Strabrechtse Heide. In het verleden grensden hier vijf heerlijkheden (Heeze, Mierlo, Lierop, Someren en Sterksel) aan elkaar. In het jaar 1328 was al sprake van een Hoenderboompaal op dit punt. De tegenwoordige paal dateert uit het jaar 1983.

'Het grenspunt Hoenderboom is een merkwaardig punt. Het betreft hier een punt midden op de heide, waar de heerlijkheden Heeze, Mierlo, Lierop, Someren en Sterksel aan elkaar grensden. Dit punt moet al heel vroeg een bijzondere betekenis hebben gehad, want ds. A.I. C. Kremer vond in 1861 bij de Hoenderboom een oud urnengraf: "eenige potscherven en een stuk van een stuk van een marmeren strijdbijl". Iets ten zuiden van deze plaats werden in 1939 urnen en een Hallstattzwaard gevonden uit de late Bronstijd of de IJzertijd.' Dit grenspunt kreeg een extra dimensie toen in 1365 Wenceslaus en Johanna van Brabant besloten dat hier getuigenverklaringen afgenomen moesten worden in geval van doodslag of geweld, over welke vergrijpen zij als voogden van Sterksel zeggenschap hadden.'³²⁰

Afbeelding: Hoenderboompaal op de grens met Someren (juli 2011)

De Strabrechtse Heide lag tussen de dorpen Heeze, Mierlo, Lierop, Someren en Sterksel. Elk dorp had zijn eigen segment. Die werden bepaald door rechte lijnen die op één punt samen kwamen. Dit punt was 'de Hoenderboom'. De Hoenderboom werd al vermeld in de oudste akte van Sterksel uit de 12e eeuw en ook in een akte van grensscheiding van de heerlijkheid Mierlo uit 1292. De paal ontleent zijn naam vermoedelijk aan een relatie met korhoenders. In 1440 wordt eveneens dit grenspunt beschreven in het kader van de beschrijving van het territorium van Philips van Horne. Mogelijk werd het punt toen gemarkeerd met een zwerfkei (zie ook de 'Dolende Kei' aan de Boschlaan) of een houten paal. In 1550 werd in elk geval op dit punt een houten paal vervangen door een stenen paal. In 1983 is de paal vernieuwd door middel van de huidige. Hij is op alle vier de zijden voorzien van de tekst "Hoenderboom".³²¹

5.24.4.100 Grenspaal Sterksel

Gemeentelijk monument KM-HE-025

Op de kaart uit 1653 van C. Lowis van Sterksel staat ongeveer halverwege de Hoenderboom en de paal Schoorke een grenspaal aangegeven. Blijkbaar ligt die paal nu langs het erf van Peelven 13 in Sterksel. Het is een steen met daarop het jaartal "1618" gebeiteld. In het archief van de abdij van

³²⁰ Dekkers, 1996c, 12-13.

³²¹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Averbode ligt het een en ander gedocumenteerd. Deze grenssteen is verbonden met een grenskwestie die door de lokale historicus P. Dekkers uitvoerig is beschreven.³²² Blijkbaar is de steen een heel eind verdwaald, en hoort hij 1200 meter noordwestelijker te staan op de grens van Sterksel. De steen staat ook wel bekend als de Dolende Zwerfkei omdat hij gebruikt zou zijn als funderingssteen voor de villa van de familie Elias in Sterksel. De zwerfkei is door het Brabants Landschap aan de Boschlaan neergelegd.³²³

Afbeelding: De zwerfkei aan de Boschlaan.

5.24.4.101 Het grenspunt Scorken of Scureke

Grenspunt Scorken of Seureke ligt aan de grens tussen Sterksel en Heeze, aan de rivier Sterkselsche Aa. Aan de westkant van de Aa ligt het Heezer gehucht Euvelwegen. Waarschijnlijk is de naam een afleiding van 'schoorke', wat bruggetje betekent.' Langs dit grenspunt liep de weg van Sterksel naar Heeze. In 1517 lag hier daarom een bruggetje over de Aa; dit blijkt uit een oorkonde uit dat jaar. Er ligt nabij dit punt nog steeds een brug over de Aa, de Schillemansbrug, voor de weg van Sterksel naar Heeze.³²⁴

5.24.4.105 Scherpenberg

De Scherpenberg markeerde het grenspunt tussen Geldrop, Mierlo en Heeze. De paal werd genoemd in de grensbeschrijving van 1440.

5.24.4.108 De Paal van Hoeck nabij de Pastoor Thijssenlaan /Sterkselseweg³²⁵

De paal staat (vermoedelijk) sinds 1762 of 1765 op een knik in de gemeentegrens, niet ver van de spoorwegovergang van de Pastoor Thijssenlaan tussen Sterksel en Maarheeze. Die "hoek" in de grens vormt vermoedelijk de aanleiding voor zijn naam. De paal is nog mooi intact en aan beide zijden is de tekst goed leesbaar. Er ligt nog een steen aan de voet van de paal. Mogelijk heeft die nog gediend als grenssteen vóór 1440.

Afbeelding: De Paal van Hoeck.

³²² Dekkers, 1992b, 5 -17.

³²³ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

³²⁴ Dekkers, 1996c, 11.

³²⁵ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

5.24.4.098 De Keienpaal aan de Paaldijk/Groenstraat

Rijksmonument nr. 26326.

Dit is een hardstenen paal in een knikpunt van de grens aan de Paaldijk (naar deze paal genoemd) van Leenderstrijp naar Soerendonk. In Soerendonk heet deze weg de Groenstraat. In 1765 bleek er kennelijk behoefte aan 'verdichting' van de reeks grenspalen tussen de Baronie van Hees en Leen en de Baronie van Cranendonck. Er werden daarom palen bijgeplaatst. Deze paal staat aan de Strijper Aa tussen de Wriszak, met daartussen een moeras en de Jan Ottenpaal.

Bij de al eerder genoemde ontginningen (eind 1950er jaren) is de loop van de Strijper Aa verlegd, waarbij ook de paal is uitgegraven. Daarna heeft de paal nog lange tijd in de verlengde Aa gelegen. De paal is in 1974 herplaatst door leden van het kadaster. In vroeger tijden was ook dit een houten paal, getuige een oud verhaal dat luidt als volgt: "Gekomen tot bij den Elzenstaek, alwaar de Aa aan de heide gaat". Dit is een van de twee palen waarin het jaartal 1765 staat gehouwen.

Afbeelding: De Keienpaal aan de Paaldijk.

5.24.4.118 De Raadbroekpaal aan de Renheide / d'Aasdonken

Rijksmonument nr. 26332.

De volgende paal is de Raadbroekpaal. Ook hier maakt de grens een flauwe knik. Hier maakte vroeger de Soer, nu Buulder of Kleine Aa geheten een scherpe bocht. Bij de ruilverkavelingswerkzaamheden is ook hier de loop van de Aa verlegd en bij de opmetingen in verband met bovengenoemde werkzaamheden hebben landmeters van het kadaster de paal weer op de juiste plaats teruggezet. Hij staat nu 2 meter uit de weg die langs het kuurchalet Renheide loopt. Ren is een oud woord voor grens. Langs deze paal, waarop ook "anno 1765" is gehouwen, loopt ook de Raadbroekweg. Bij de bovengenaamde paal scheidden zich vroeger ook de jurisdicties (rechtsgebieden, in feite grenzen), van Maarheeze en Soerendonk, toen dat nog aparte gemeenten waren. Tussen deze en volgende paal was oorspronkelijk nog een grenssteen aanwezig daar waar de grens de rijksweg kruist. Op de topografische kaart van 1902 stond hij nog aangegeven. Niemand weet echter waar hij gebleven is en hoe lang hij al weg is.

Afbeelding: De Raadbroekpaal aan de Renheide.

5.24.4.175 Gemeentegrenspaal aan Leenderweg / Langstraat³²⁶

Gemeentelijk monument KM-LE-057

Waar de oude rijksweg de (voormalige) gemeentegrens kruist staat in de oostelijke wegberm, tussen de rijbaan en het fietspad (nabij lichtmast 26 waar de Leenderweg over gaat in de Langstraat), een hardstenen grenspaal die vermoedelijk dateert uit de tweede helft van de 19^e eeuw. Op de zuidelijke kant staat de tekst "GEM. LEENDE" en aan de noordelijke zijde de tekst "GEM. HEEZE". Wellicht werd de paal geplaatst omstreeks 1855, het jaar waarin de rijksweg werd voltooid. Deze palen werden vaker geplaatst langs de toenmalige rijkswegen. Op de weg van Valkenswaard naar Aalst staan er ook twee op de gemeentegrens in een identieke uitvoering.

Afbeelding: Gemeentegrenspaal aan Leenderweg / Langstraat.

5.24.4.176 Stratumse Paal, oude grenspaal, nabij de Beemden³²⁷

Op het einde van De Beemden waar deze straat overgaat in een wandelpad door de Herbertusbossen staat deze paal. Hij stond tot 1978 op het oude grenspunt van Zesgehuchten, Waalre en Stratum, ongeveer 500 m ten noorden van de Aalsterhut die ook wel bekend is als de hut van "Mie Peels". De paal is er een uit een serie van vier. Twee andere zijn geplaatst bij het kasteel in Geldrop. Aan de ene zijde is de paal voorzien van de tekst "Hees en Leen" en aan de andere zijde "Stratum". De plaatsing op zijn oorspronkelijke plaats werd in 1762 als volgt omschreven:

"Donderdags den 4 november deses jaars hebben wij gecommiteerden voornoemt aan de zijde van die van Eyndhoven en Stratum geadsisteert met heeren stadhouder, borgemeesters en schepenen, en aan de zyde van Heeze en Leende met twee schepenen, ons des morgens ten 10 uren vervoegt ontrent de soogenaamde Aalster hut, op den soogenaamde nieuwen galgbergh, alwaar ter plaatse de scheydlinie tusschen Stratum en de Ses Gehugten een begin neemt. En aldaar gevonden een grooten keysteen, dienende ter aanwysing van geseyde limiten, leggende diep in de aarde. En hebben wij van gemelde steen ongeveer twee voeten aff noordwaarts aan geplaatst een grooten Namensen steenen paal lang 9 voeten, en dezelve in de aarde gedolven vier voeten, staande dus boven de grond vijf voeten, wesende dus op desen paal aan d'eene zijde ingehouwen en aanwysende Stratum en aan d'andere zijde Heeze en Leend, de beyde blinde zijden aantoonende de loop der linie."

De paal is lager dan in de oorspronkelijke situatie, vermoedelijk als gevolg van schade aan de onderzijde en daarom dieper ingegraven.

Afbeelding: Stratumse Paal.

³²⁶ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

³²⁷ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

5.24.4.177 Kei Leende aan de Petrus van Eijnattenlaan / Kluizerweg

Gemeentelijk monument KM-LE-055

Vermoed wordt dat dit één van de keien is die al vóór 1440 dienst deed als grenssteen.

Situering: bij de P. van Eijnattenlaan waar deze overgaat in de Kluizerweg, ca. 600m voor de ingang van de Achelse Kluis.³²⁸

Afbeelding: Kei Leende.

5.24.4.178 Landsgrensstenen 176A en B

Elke vorm van grensmarkering zoals een afrastering of sloot ontbreken bij deze palen.³²⁹

5.24.4.179 Landsgrenssteen 177A

Deze landsgrenssteen is in 1982 hier bij de ingang van de Achelse Kluis aan de Beverbeekse Heide / St. Benedictuslaan geplaatst. Eerder stond deze op het kloosterterrein. De grens kruist diagonaal de toegangsweg naar het klooster. Men heeft deze visueel gemaakt d.m.v. een witte lijn en de letters BE en NL.³³⁰

Landsgrenssteen 177A.

328 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

329 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

330 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

5.24.4.180 Landsgrenssteen 177B

Op de plaats, waar de grens een knikje maakt, stond vroeger een oude stenen grenspaal. Deze is in 1843 vervangen door een arduinen 'tussenpaal', die nadien plaats heeft gemaakt voor een meer recente paal die afkomstig is uit een van de voorraadkelders van de 18e eeuwse Hermitage. Aan weerszijden is er een bronzen letter op aangebracht respectievelijk een "N" en een "B".³³¹

Landsgrenssteen 177B nu (links) en op zijn oorspronkelijke plek in de kelder van de oude Hermitage.

Palen van Heeze en Leende die anno 2011 niet in de gemeente Heeze – Leende liggen:

Het grenspunt Hugten Ten Rade

Van Hoenderboom liep de grens zuidelijk naar Hogeten ad Rotam of Hugene ten Rade, waar op Hugten tot circa 1500 een watermolen in de Aa stond, een banmolen van de heer van Cranendonk. Op dit punt grensden Sterksel, Someren, Hugten, Cranendock en Budel aan elkaar. Vanaf Hugten vormde de Sterkselsche Aa langs Leende de grens tot aan het grenspunt Scureke.³³² Met "Ten Rade" bedoelde men te zeggen dat het waterrad van de molen het exacte grenspunt was. Deze plek ligt nu in de gemeente Cranendonck en wordt daar opgenomen in de catalogus.

De grenspaal aan de Pan.

Rijksmonument nr. 26328.

Dit is de laatste oude gezamenlijke grenspaal tussen de beide oude Baronies. Hij is gelegen tegen de bossen van de Pan langs de Rummeling, de weg die van Maarheeze via het Chijnsgoed naar Sterksel loopt. Waar het toponiem van Pan vandaan komt is niet met zekerheid te zeggen. Waarschijnlijk heeft het te maken met pannewaers, of wijer. Dus een nat, laag gebied met "vijvers". Bij de invoering van de gemeenten en de opmeting hiervan in 1826 is lang over het ten noorden hiervan betwiste gebied gekibbeld. In ieder geval behoorde vroeger de Horrix velden, het Chijnsgoed en het Ceelkensbroek bij de Heerlijkheid Heeze-Leende. Deze plek ligt nu in de gemeente Cranendonck en wordt daar opgenomen in de catalogus.

Grenspaal Aalst – Valkenswaard – Heeze, Vorstersvoort

Stichting Waalres Erfgoed wijst er op dat er ook een grenspaal zou hebben gestaan bij de Galgenberg op de grens Heeze en Valkenswaard (zuidoosten vlak bij de Tongelreep).³³³ Dat moet dan tevens een grenspunt van Aalst geweest zijn, aan de Tongelreep. De paal werd in 1440 vermeld bij de grensbeschrijving van Heeze.³³⁴

³³¹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

³³² Dekkers, 1996c, 14.

³³³ Dhr. J. Walinga, Stichting Waalres Erfgoed.

³³⁴ Coenen, 1997, 37.

Deze plek ligt nu in de gemeente Waalre en wordt daar opgenomen in de catalogus.

24.5. Raadhuis

Dorpshuis, raadhuis, gemeentehuis, "bestuursgebouw", maar in ieder geval een gebouw, niet een plek onder een boom of zo. Voor 1800 zetelde hier de schepenbank en was het gebouw dus ook rechtbank.

5.24.5.001 Eerste raadhuis Leende³³⁵

Leende heeft lange tijd geen eigen raadhuis gehad. Er werd gebruik gemaakt van het (priester)koor van de kapel van Emmerik onder Heeze. Daarnaast werd ook het koor van de kerk van Leende gebruikt wanneer het dorpsbestuur van Leende vergaderde zonder schepenen uit Heeze of Zesgehuchten.³³⁶

Het oude raadhuis stond tegenover de uitmonding van de Julianastraat op de Dorpstraat. Het eerste raadhuisje van Leende was een opgeknapt bijgebouw aan het huis van de schoolmeester. Burgemeester Clephas gaf de voorkeur aan raadsvergaderingen in zijn herberg, zodat de onderwijzer de ruimte, die bestemd was als raadhuis, weer in gebruik ging nemen. In 1816 werd besloten de bijbouw af te breken en op dezelfde plaats een raadhuisje te bouwen. Dit raadhuisje zou tot 1871 in gebruik blijven.

5.24.5.002 Tweede raadhuis Leende³³⁷

Na het overlijden van Henricus Jacobus Kemps in 1869, was het pand naast het eerste raadhuisje te koop. De gemeente besloot het pand via wethouder Michiel Vromans op de openbare verkoop aan te kopen. Olieslager Rutten had echter ook belangstelling voor het perceel, omdat het aan zijn woning grensde. Hij kocht het op de openbare verkoop voor de neus van Vromans weg. De gemeente ging onderhandelingen aan met Rutten en kon het perceel uiteindelijk toch bemachtigen. Op het perceel werd het nieuwe raadhuis gebouwd. Het raadhuis kon op 5 september 1871 in gebruik worden genomen.³³⁸

Op woensdag 11 juli 1945, toen het dorp al bijna tien maanden was bevrijd, vloog het gemeentehuis omstreeks half drie 's middags voor de tweede keer in brand. Op de zolder van het gebouw lag munitie van de geallieerden opgeslagen, die op deze wonderlijke plaats door drie Engelse militairen werd afgehaald. Tijdens het verzamelen ontplofte een der projectielen door onbekende oorzaak. Eén militair werd ernstig gewond. De Leendse brandweer, te hulp geschoten door die van Heeze en door de "Army Fire Service", kon niet voorkomen dat de bovenverdiepingen van het gemeentehuis, waarvan ook het dak instortte, totaal uitbrandden. Het blussingswerk richtte grote schade aan.

Afbeelding: Dorpstraat Leende. Wat overbleef na de brand op 18 mei, o.a. het zwaar beschadigde gemeentehuis, 1922, Collectie Wim Pompen.

³³⁵ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/643/de-gemeentehuizen-van-leende>

³³⁶ Coenen, 1997, 128.

³³⁷ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/643/de-gemeentehuizen-van-leende>

³³⁸ Coenen, 1997, 230.

5.24.5.003 Derde Raadhuis Leende³³⁹

Het derde gemeentehuis van Leende dateert van 1957. Architect was ir. C. Geenen uit Eindhoven, die destijds in Leende ook werkzaam was als stedenbouwkundige. Op deze plaats pal ten oosten van de parochiekerk stond enkele jaren eerder een zeer fraaie boerderij. Na dertig jaar bleek het raadhuis al niet meer aan de eisen te voldoen, hoewel er in de loop van de tijd de nodige veranderingen in waren aangebracht. Uiteindelijk zijn het gemeentebestuur en de ambtenaren anno 1991 in het verbouwde en uitgebreide gemeentehuis naar de eisen van de tijd gehuisvest. Het gebouw bleef in gebruik tot 1997.

Afbeelding: het gemeentehuis van Leende (foto heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

5.24.5.004 De kapel als raadhuis voor Heeze

Heeze had in de 16^e en 17^e eeuw geen afzonderlijk raadhuis. De vergaderingen vonden plaats bij de drossaard of de secretaris. Afkondigingen werden gedaan bij de kapel te Emmerik (zie 5.24.3.1). Een echt raadhuis had Heeze niet. De secretaris werkte meestal thuis. De vergaderingen van de drossaard en de schepenen werden belegd in een herberg. In de tweede helft van de 17de eeuw werd de omgeving van de kapel te Emmerik steeds vaker het bestuurlijke centrum van Heeze. Daar werden in de open lucht de jaargedingen gehouden. Er werd in 1671 zelfs een kaak opgesteld voor de kapel, waar dieven en inbrekers te kijk werden gezet. Het koor van de kapel, dat tijdelijk ingericht was als school, werd verhuurd als schepenkamer. Hier was als het ware een raadhuis voor Heeze, Leende en Zesgehuchten samengebracht. Er werd een contract opgesteld met de kapelmeesters, waarin stond dat de schepenen moesten betalen voor de schoonmaak van de ruimte, licht en brandstof.³⁴⁰

5.24.5.005 Eerste Raadhuis Heeze

In 1877 is er voor Heeze toch een heus raadhuis gebouwd. En wel 475 meter ten zuiden van de kapel in de zich vormende dorpskom bij de RK kerk, op de plaats waar in 1954 een nieuw raadhuis verrees. Het huidige adres is Jan Deckerstraat 2. Het gemeentehuis aan de Jan Deckerstraat 2 werd in 1954 gebouwd omdat het oorspronkelijk uit 1877 daterende gemeentehuis, dat voor het huidige kruisgebouw stond, op 2-3 september 1943 door de ondergrondse in brand was gestoken. Gemeentewerker Jan Lammerts had die avond nog met een trekwagon de persoonskaarten van de bevolking naar het kasteel gebracht. Wanneer de ondergrondse deze kaarten had willen vernietigen, is deze actie dus in feite mislukt. Burgerlijke stand werd toen een paar dagen tijdelijk ondergebracht in de woning van de veldwachter op de hoek van de Akkerstraat (nu St. Nicasiustraat) en Molenstraat. Van 6 september tot 20 oktober 1943 was het gemeentehuis in de linkervleugel van het kasteel gevestigd.³⁴¹ Daarna was de administratie gevestigd in de villa "Cleijn Emmerik" in de toenmalige Stationsstraat. Dit pand bestaat nu nog. Enkele weken later verhuisde het gemeentehuis naar de

³³⁹ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/643/de-gemeentehuizen-van-leende>

³⁴⁰ Coenen, 1998, 187.

³⁴¹ J. Schiffelers, 2017: "Heeze als schildersdorp", in: Heemkronyk 56, nr. 3/41, p. 21-28.

fabriek van Vullingsh aan de Kapelstraat (thans Albert Heijn met appartementen). Het pand aan de Stationsstraat was nodig voor een regiment Schotten.

Afbeelding: oude gemeentehuis van Heeze voor het kruisgebouw.

5.24.5.006 Tweede Raadhuis Heeze

Vanaf 1955 staat hier het huidige gemeentehuis (wel meer naar links en meer naar achter). Dit verving het raadhuis dat in 1944 in brand werd gestoken. Het raadhuis is een barokachtig geheel met verschillende vleugels en een toren met een ui-vormige spits. Na uitbreidingen in 1976 werd in 2002 bij een verbouwing het lage middendeel gesloopt om plaats te maken voor een nieuwe open entree en transparante verbinding tussen de vleugels (Architecten aan de Maas). Ondanks de uitbreidingen en verbouwingen is het raadhuis nog steeds herkenbaar en karakteristiek voor de bouwperiode.³⁴² Het gebouw staat vermeld in een recent overzichtswerk over monumenten in Nederland.³⁴³ Sinds 1997 is dit het gemeentehuis voor Heeze – Leende. CHW. Nr.: BP047-001525.

Afbeelding: Tweede Raadhuis Heeze³⁴⁴

24.6 Rechtbank

Gebouw gebouwd als onderkomen voor een rechtbank (op enig niveau). Vanaf ca. 1800.

24.7. Schepenbank

Stenen of houten “bank” waar de schepenen in de open lucht, liefst onder een mooie lindenboom, hun zittingen hielden. Ook wel genaamd “Vierschaar”.

³⁴² inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

³⁴³ Kolman e.a., 1997, 188.

³⁴⁴ Coenen 1998.

De schepenbank van Heeze bestond al in de 13^e eeuw. Heeze had ook een eigen dorpsbestuur. Bij de samenstelling van dat dorpsbestuur bestaat er een onderscheid tussen het bestuur van de heerlijkheid en het bestuur van het dorp Heeze. Voor het bestuur van de heerlijkheid was er een schepenbank. De schout, die de leiding had over de schepenbank, was eigenlijk de plaatsvervanger van de heer.³⁴⁵

Een schepenbank was ook een soort van rechtbank, voorgezeten door de schout. De schepenbank bestond uit zeven schepenen. Drie schepenen waren afkomstig van Heeze, twee van Leende en twee uit de Zesgehuchten. Er werden dus inwoners van Leende benoemd in die schepenbank, om mede het dorp te besturen en recht te spreken. Er bestaat een akte van 18 april 1294, waarin werd aangegeven dat de schepenen van Leende en Heeze hofvaart moesten hebben op de stad 's-Hertogenbosch. Dit is een belangrijk document, omdat hieruit blijkt dat Heeze en Leende in één adem als schepenbank worden genoemd. Bovendien maakt het duidelijk dat de schepenbank van Heeze-Leende toen al bestond. Binnen de Meierij van Den Bosch is deze schepenbank een van de oudste. Er zijn maar vijf maar dorpen met een oudere schepenbank.³⁴⁶

Overzicht van de verschillende schepenbanken:

5.24.7.001 Vierschaar Kapel Eymerik

Ruzies van niet al te ernstig aard tussen inwoners van Leende vielen onder de zogenaamde middelbare jurisdictie en konden worden berecht door de schout en schepenen zelf. Ieder jaar werd een jaargeding gehouden in de zogenaamde gebannen vierschaar. Dit was een ruimte in de buitenlucht waar vier banken in een vierkant werden geplaatst. Daar gingen de schout en schepenen zitten. Men kon klachten naar voren brengen binnen de vierschaar, maar ook boetedoeningen moesten binnen de vierschaar worden verricht. Bij het jaargeding waren alle volwassen inwoners van de heerlijkheid aanwezig. De plaats van de vierschaar was nabij de kapel op Eymerick te Heeze. Afbeeldingen van een vierschaar zijn in Nederland vrijwel onbekend. Van het dorp Aarle-Rixtel is een afbeelding bekend op een handgetekende kaart uit 1546.³⁴⁷

24.8 Vrijheid

Gebied waarbinnen bepaalde “vrijheden” golden. Vroeg 13^e eeuwse vrijheden betroffen persoonlijke vrijdom (vrij van landrecht en feodale banden); vrijheden van rond 1300 en later betreffen vaak vooral economische vrijdommen (vrij van tol) en marktrechten. Het vrijheidsrecht gold waarschijnlijk in het begin de bewoners van een klein gebied (vgl “De Oude Vrijheid” in Sint Oedenrode), maar werden later geacht te gelden voor alle inwoners van de hele parochie (dus dan geheel St. Oedenrode!). Het gaat hier om die oude kleine gebieden, voor zover de afbakening daarvan in te schatten valt.

Heeze-Leende was geen vrijheid, er was dus ook geen vrijheidsgebied.

24.9 Diversen

³⁴⁵ Coenen, 1998.

³⁴⁶ Coenen, 1997, 28 – 29.

³⁴⁷ Coenen, 1997, 50.

Thema: 25 Militair

Onder militaire landschapselementen worden hier aardwerken en bouwwerken uit alle eeuwen samen genomen, met uitzondering van de "burchtjes" en kastelen. Daarvoor wordt verwezen naar de thema's 18: "heerlijkheden" en 19: "landgoederen".

25.1 Begraafplaats

Binnen dit thema wordt daarmee bedoeld: militaire erebegraafplaats

5.25.1.001 Gemenebest begraafplaats Sterksel: Klooster Providentia (Albertlaan 19 Sterksel)

Naast het kerkhof van Providentia in Sterksel is ook een militair kerkhof gelegen. De weg ernaar toe wordt gewezen met de bekende groene platen met witte lijst, waarop met witte letters staat:

Oorlogsgraven van het Gemenebest Maarheeze (Sterksel) Monastery Cemetery. Men loopt eerst een stukje door het kerkhof van Providentia en komt dan aan de ingang van het militaire kerkhof. Twee hardstenen pilaren met smeedijzeren sierhek geven toegang tot de begraafplaats. Meteen links bevindt zich een hardstenen sokkel met daarop een roest-vrij-stalen plaquette waarop uitleg wordt gegeven over de bevrijding van België en Nederland en de doorstoot naar Duitsland zelf van september 1944 tot mei.

Het klooster van Providentia werd vanaf september 1944 gebruikt als Brits Militair Hospitaal. Er liggen hier 39 Britse soldaten alsmede 3 vliegeniers van de RAF begraven. Dat hier zoveel geallieerde militairen begraven liggen, komt omdat Providentia was ingericht als Militair Hospitaal, waar veel zwaargewonde soldaten van het front naar toe werden gebracht. Op de begraafplaats vinden we ook nog een hardstenen kruis. Ook de grafstenen zijn uitgevoerd in hardsteen. Het "Cross of Sacrifice" is een begrip in Angelsaksische militaire kringen. Het betreft het een wit kalkstenen kruis op een achthoekige basis. De hoogte van het kruis kan variëren van 4 tot 9 meter. Op de voorkant is een bronzen zwaard bevestigd. Het kruis werd ontworpen door Sir Reginald Blomfield en is doorgaans aan te treffen op erevelden van 40 oorlogsgraven of meer.³⁴⁸

Afbeelding: Militaire begraafplaats en Cross of Sacrifice bij Providentia (juli 2011).

25.2 Blokhuis

Een oude benaming voor een verdedigingswerk, dat kon variëren van een eenvoudig bouwsel van halve boomstammen tot kasteelachtige bouwwerken. In beide gevallen maakte het vaak onderdeel uit van een groter systeem, zoals landweren. Het kon ook een controlerende functie hebben van bijvoorbeeld toegangswegen of kruispunten.

348 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

25.3 Boerenschans

Schans waarbinnen de boeren zich zelf en hun vee in veiligheid brachten wanneer er roversbenden (of plunderende soldaten) rondtrokken.

5.25.3.001 Pomperschans, Leende

Aan de noordzijde van het dorp, op de akker, noteert de kadasterkaart (sectie A blad 2) de naam "Pomperschans". Verdere informatie ontbreekt. De naam zou op een boerenschans kunnen wijzen.

Afbeelding: Pomperschans op de kaart van 1832.

25.4 Fort

Min of meer geïsoleerd gelegen gesloten en aan alle zijden verdedigbaar duurzaam vestingwerk, uitsluitend door militaire bezetting bewoond. Een fort is gewoonlijk voorzien van een combinatie van muren, palissades, wallen, grachten en torens. Het is per definitie een zelfstandig, aan alle kanten verdedigbaar object. Geen boerenschans.

5.25.4.001 Fort/Batterij Broeker Heuvel (recht tegenover de Leenderdijk)

In een bron voor de lokale geschiedenis van Heeze, waarin berichten, wederwaardigheden uit de 1^e helft van de 19^e eeuw staan beschreven, staat het volgende vermeld dat betrekking heeft op de Belgische Opstand:

'Tusschen Heeze en Someren stonden 2 piket wachten en 9 schildwachten - aan de Vender brug en buiten Ginderover waren piket wachten en op den Ginderoverschen dijk was aan deze zijde de brug op de helft van den dijk eene batterij opgeworpen waar langs maar eene kar tevens passeeren kon, en aan het begin van den dijk een wachthuis opgeslagen van planken. Te Leende was op den Broeker Heuvel regt tegenover de Leenderdijk een soort van fort of batterij opgeworpen met grachten omgeven en op den dijk onderscheiden posten uitgezet, ook lag er eene piket wacht aan den Oosteriker dijk.'³⁴⁹

De Venderbrug is de brug over de Groote Aa op het Heike.

25.5 Kazemat

Een vrijstaand bomvrij stenen of betonnen gebouw. Ook in permanente vestingwerken zitten kazematten, maar die moeten we niet apart opnemen. Ook "bunker" genoemd.

349 Van Moorsel, 1842, 61.

5.25.5.001 Kazematten Heerstraat

MIP monument ZW001-000026. Maakt deel uit van het Cultuurhistorisch Ensemble E5.003 Leenderbos dat een hoge historisch geografische waarde heeft.

Afbeelding: Heerstraat Leende. Een van de twee Duitse bunkers (schuilkelder / foeragekelder) in het Leenderbos. Nu in gebruik als vleermuizenkelder. Collectie Wim Pompen.

5.25.5.002 Schuilkunker Providentia³⁵⁰

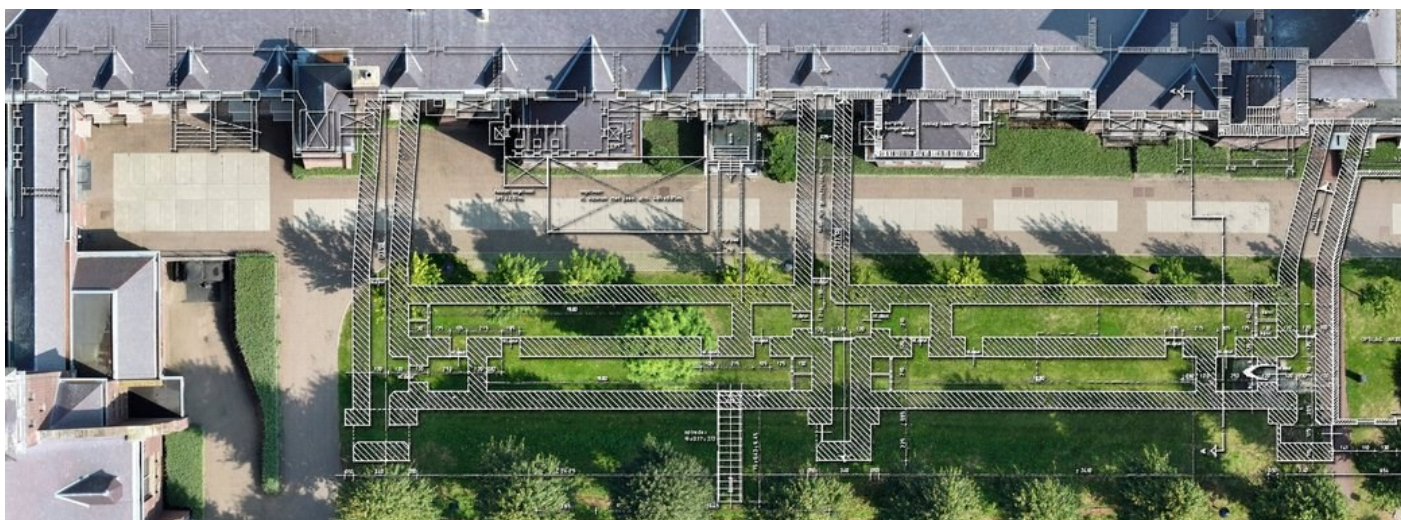
De Duitse Gestapo legde in november 1942 beslag op het gehele terrein van Providentia. De bezetters hadden van de nazi's de opdracht gekregen om het klooster geschikt te maken voor het huisvesten en onderwijzen van een grote groep kinderen van de Hitlerjugend. In de periode tussen februari 1943 tot uiterlijk juli 1944 werd aan de westzijde van de lange vleugel van het klooster een schuilkunker gebouwd. Hierin konden de kinderen hun toevlucht zoeken wanneer er luchtalarm af zou gaan vanwege (mogelijk) op handen zijnde bombardementen.

Van dit type schuilkunker, dat ontworpen was door de 'Abteilung Siedlung und Bauten' van het Reichs-kommissariat van Seyss Inquart in Den Haag, zijn er twee gebouwd in Nederland. Eentje hier op Providentia en de andere ligt bij de Abdij van Lilbosch in het Limburgse Echt. De schuilkunker werd deels ondergronds en deels bovengronds gebouwd. Toen de bouw klaar was werd het gevaarte 'ingepakt' in een enorme berg zand, waardoor de totale hoogte reikte tot aan de eerste verdieping van het klooster. De bunker kende vier compartimenten waarin mensen konden schuilen. De toegangssluizen vanuit de kelder hadden dezelfde vorm als de verblijfsruimtes, alleen waren ze een stuk smaller. Verwerkte bouwmaterialen in de schuilkunker: 527 ton cement; 34,5 ton wapenijzer; 6 m3 hout; 440.000 metselstenen. De bunker was 62,7 meter lang en 11,25 meter breed.

De bunker is nooit gebruikt voor het doel waarvoor hij gebouwd is. Wel hebben de broeders er nog jaren champignons in gekweekt. Niettemin wilde men van het gevaarte af. Niet alleen was het een ongevraagde, kwalijke herinnering aan de oorlog, maar de moloch lag ook behoorlijk (en letterlijk) in de weg. In eerste instantie zag men vanwege de hoge kosten af van de verwijdering, maar in 1976 had men toch voldoende middelen om het bovengrondse deel van de bunker af te laten breken.

Omdat het bovengrondse deel van de bunker in 1976 is afgebroken valt er ook niets meer te bezichtigen van het bouwwerk dat met veel moeite in de oorlog was verwezenlijkt. In de kelder is nog te zien waar een van de twee toegangssluizen heeft gezeten, maar meer niet. Via die toegangssluizen konden de broeders in de bunker komen om daar hun champignons te kweken. Een van de ijzeren deuren die in de bunker heeft gezeten, is nog altijd op het terrein aanwezig: hij dient als werkbank in de technische ruimte onder de kapel.

350 <https://historiekloostervelden.nl/historie-van-gebouwen-en-objecten/de-schuilkunker-van-providentia>

Afbeelding: Deze foto is met behulp van een drone gemaakt door Loet van Eijndhoven. Je ziet van bovenaf, de lange zijde van het klooster met daarvoor de weg en het grasveld. Loet heeft over de foto, de bouwtekening van de bunker geprojecteerd. Zo zie je dat het gevaarte geheel onder het grasveld heeft gelegen. Vanuit het midden van de tekening zijn het linker- en het rechterdeel van de bunker elkaars spiegelbeeld (bron: historiekloostervelden.nl).

5.25.5.003 Bunker Strabrechtse Heide

Op de Strabrechtse Heide ligt nog steeds een bunker binnen de vlakte met stuifzand. Deze bunker heeft in de oorlog echter geen enkele rol gespeeld. Het was een oefenbunker. Na de oorlog was dat bouwsel dus een doorn in het oog van de natuurbeschermers. Men heeft er dus vakkundig een kuil voor gegraven en hem er in geduwd. De bunker is dus verdwenen, maar ook weer niet helemaal.

25.6 Linie

Een linie bestaat uit een aantal grotere en kleinere forten die met elkaar in verbinding staan door landwegen en/of waterwegen. De landwegen zijn meestal voorzien van borstweringen om bewegingen van troepen en materiaal tussen de versterkingen mogelijk te maken. De wateren kunnen natuurlijke wateren zijn maar ze kunnen ook gegraven zijn, zoals grachten, of het water kan bij een oorlogssituatie in de vorm van een inundatie worden verkregen. Ook stelsels van loopgraven kunnen als een soort linie worden beschouwd.

25.7 Militair complex

Gebouwencomplex gebouwd ten behoeve van het onderbrengen van militairen en hun materieel. Groot gebouw, of geheel van gebouwen tot huisvesting van militairen. Ook “kazerne” of “legerkamp” genoemd.

5.25.7.001 Marechaussee-kazerne Geldropseweg 47-49, Heeze

Gemeentelijk monument nr. B-HE-012.

Voormalige marechaussee-kazerne, gebouwd ca. 1920-1950. De aanbesteding vond plaats in december 1922. In maart 1924 was het gebouw klaar (zie Eindhovens Dagblad 8-12-1922, Meierijsche Courant 4-3-1924). Tegenwoordig opgedeeld in drie woningen.

Afbeelding: Voormalige marechaussee-kazerne aan de Geldropseweg in Heeze (Google streetview 2024).

5.25.7.002 Duitse radarpost, Heerstraat ong. Leenderstrijp

Restanten van een Duitse radarpost uit de Tweede wereldoorlog in het Leenderbos. De FuMg doelvolgradar werd al vrij snel na de bezetting gebouwd en bestond uit een onderstel met een draaibare zuil waarop het bedieningshuis was gemonteerd. De toegang bevindt zich nabij de Heerstraat via een door de Duitsers aangelegde kiezelweg. Op de locatie zijn de stenen fundamenteën van vier barakken zichtbaar, een intacte bunker of schuilkelder die nu dienst doet als vleermuizenverblijf, een betonnen plateau bij de ingang en een hoger gelegen plateau, een garage, greppels en restanten van een schietoefenbaan, diverse afvoerputjes en verzinkputten, stukken van schoorsteen. De radarschotel stond op de Vetersberg waar later een uitkijktoren van Staatsbosbeheer stond.³⁵¹

In een uitblazingslaagte tussen hoge duinen, 300 m van de weg af werd door de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog al vrij snel na de bezetting een radarpost ingericht. Hier stond een FuMg doelvolgradar. Deze FuMg was ontwikkeld om vroegtijdig vijandelijke vliegtuigen te kunnen waarnemen. Het toestel bestond uit een onderstel met een draaibare zuil waarop het bedieningshuis was gemonteerd. Het bereik was ongeveer 150 km. In samenwerking met Staatsbosbeheer is enkele jaren geleden (geteld vanaf 2011) ontdaan van boomopstand en de funderingen blootgelegd. Aangekomen werden:

- 1 bunker volledig intact (schuilkelder / foeragekelder) gedeeltelijk boven de grond. Nu in gebruik als vleermuizenkelder
- 1 betonnen plateau bij de ingang van het complex.
- 4 funderingen van de houten barakken
- 1 garage intact
- 1 hoger gelegen betonnen plateau op enige afstand van het complex (gebruikt voor radarstelling, of uitkijkpost ?)
- diverse afvoerputjes en verzinkputten voor toilet en doucheruimten ?
- stukken van schoorsteen
- greppels, die het perceel omringen.
- uitgegraven gaten en opgehoogd zand, gebruikt als schietoefenbaan.

De radarschotel bevond zich op de Vetersberg, waar later een uitkijktoren van Staatsbosbeheer stond. Kort na Dinsdag werd de intussen door de Duitsers verlaten radarpost op last van de gemeente Leende gesloopt.³⁵²

³⁵¹ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

³⁵² http://www.hei-heg-hoogeind.dse.nl/fotoalbum/fotoalbum%20het%20gebied/radarpost_duitsers_wo2/radarpost_wo2.htm

Afbeelding: resten van de radarpost, nu in gebruik als vleermuizenkelder en hieronder funderingen van de houten barakken (bron: Hei-Heg en Hoogeind).

5.25.7.003 Munitieopslagplaats Strabrechtse Heide

Na operatie Market Garden werd de achtergebleven munitie verzameld en naar centrale vernietigingsplaatsen gebracht. In de Strabrechtse Heide tussen het Platvoetje en het Grafven lag zo'n plaats op het grondgebied van de gemeente Heeze. Bij het vernietigen vielen helaas ook dodelijke slachtoffers. Er werd toen op heel andere manier vernietigd dan nu. Het gevolg was dat niet alleen boven de grond veel levensgevaarlijke munitie lag, maar ook in de grond. Tussen 1980 en 1982 werkten de EOD en een aannemer dagelijks om alle nog aanwezige munitie op te zoeken en te vernietigen. Op dat moment was dit de grootste ruimactie van de EOD. De dagelijks gevonden munitie moest direct vernietigd worden.

5.25.7.004 Marechausseekazerne Kapelstraat 114³⁵³

³⁵³ Marechausseesporen; 17-8-2012.

De kazerne bestond uit 3 delen: In het eerste deel, het grootste pand, woonde de opper. Het middelste gedeelte was voorheen de paardenstal. Het meest linkse gedeelte heeft Harrie Boelens in 1922 gekocht en dit was voorheen het wachtmeesterhuis. Achter dit pand lag ook de gevangenis. Omstreeks 1987 is dit pand afgebroken, ook de gevangenis. Daarna is op deze plaats een Hema gebouwd.

Afbeelding: De marechausseekazerne van de brigade Heeze was tot 1922 gevestigd aan de Kapelstraat 96 (later werd dit no. 114) te Heeze. De kazerne bestond uit 3 delen (alle 3 delen zijn op de foto te zien).

25.8 Militair oefenterrein

Gebied dat regelmatig gebruikt wordt voor militaire oefeningen, zoals manoeuvres, rijden met paarden en voertuigen, graven van schuttersputjes etc. In de regel met in de nabijheid een “soldatenkroeg”.

5.25.8.001 Militair oefenterrein WOII Leenderbos³⁵⁴

In het zuiden van de Grootte Heide nabij de Belgische grens lag een militair oefenterrein dat in 1944-1945 werd gebruikt door de geallieerden. Hieraan herinnert nog een reeks soms 1 m diepe bomkraters en tevens nog uitgereden sporen van tanks voor zover deze niet zijn uitgewist door het plaggen van de heide.

25.9 Schans

Min of meer geïsoleerd gelegen gesloten en aan alle zijden verdedigbaar duurzaam vestingwerk, uitsluitend door militaire bezetting bewoond. Militair verdedigingswerk meestal gemaakt van afgegraven aarde.

25.10 Schietveld/berg

Openlucht schietbaan, met kogelvanger. Wordt ook gebruik voor uittesten munitie en het opblazen van elders gevonden explosieven. Niet alleen voor echte militairen maar ook voor burgerwachten. In de regel met in de nabijheid een “soldatenkroeg”.

5.25.10.001 Schietberg Molenheide Leende³⁵⁵

354 Horst, M. & T. Spek, 2011.

355 <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/691/de-schietberg-te-leende>

Rond 1920 werden twee kampjes op de Molenheide op bijzondere wijze gebruikt. De burgerwacht en de landstorm huurden het kampje om, zoals vroeger gebruikelijk (schutterij), een schietbaan op te richten. De huurprijs van de kampjes bedroeg 1 gulden en het contract liep van 1921 tot 1929. De reden voor deze keuze was de stuifduin die achter deze twee kampjes ligt. Een zandberg oprichten als kogelvanger was hier niet nodig. De stuifduin was echter eigendom van Baron Charles Gilles de Pelichy, maar deze verbond voorwaarden aan de verhuur van zijn 'kogelvanger'. Nadat de Baron een groot gedeelte van zijn terrein aan het huidige Staatsbos verkocht had, was het afgelopen met de schietbaan. In dit gebied zijn met metaaldetectors veel loden kogels gevonden.³⁵⁶

Deze schietberg heeft alles te maken met twee Leendse verenigingen uit het begin van deze eeuw. In de onrustige tijd na de Eerste Wereldoorlog werden plaatselijke burgerwachten opgericht. Deze hadden als doel het wettelijk gezag te handhaven en te verdedigen in tijd van nood. Dit verdedigen en beschermen ging gewapenderhand. Ook in Leende is zo'n vereniging opgericht: de Leendsche Burgerwacht. De oprichting vond plaats op 4 februari 1919. Naast de burgerwacht voor lokale ordehandhaving was er ook de Bijzondere Vrijwillige Landstorm. Deze had een meer nationaal karakter. De leden van deze landstorm hadden, in tegenstelling tot de leden van de burgerwacht, de dienstplicht vervuld en waren dus militair getraind. Beide verenigingen bestonden uit vrijwilligers.³⁵⁷ De oudste schietbaan was gelegen op de percelen sectie D 572, 573 en 938. Dit waren respectievelijk twee kampjes en een stuk heidegrond. De eigenaar van D 572 was Josephus Jacobus Belien (hij was ook voorzitter van de Burgerwacht), van D 573 was dat Wilhelmus Jacobus Maas, beiden uit Leende. De eigenaar van D 938 was baron Gilles de Pelichy, een Belg die de heide van de baron van Heeze gekocht had. Deze percelen waren gelegen in wat nu de Molenheide in het Staatsbos is. Deze percelen hadden al eerder de bestemming van schietbaan gehad.³⁵⁸

Aan het einde van de Loofvennenstraat te Leende ligt een opvallende zandberg. De topografische coördinaten van deze berg zijn: kaartblad 57E Leende 165.75, 174.75. Onder aan deze berg is een betonconstructie aanwezig en er is een brede, redelijk boomvrije strook aanwezig in het bos. De zandberg is plaatselijk bekend als "de schietberg".³⁵⁹ De kogelvanger is de huidige schietberg. Deze is globaal nog redelijk in overeenstemming met de tekeningen. De voor- en achterkant zijn echter sterk verweerd. Van de waarnemerpost rest een vol zand gelopen betonnen put, waarvan twee van de drie gaten voor de waarnemer aan de bovenzijde nog zichtbaar zijn. De baan ligt nog zichtbaar in het bos als een vlakke, iets verdiepte baan van ongeveer 7 bij 100 meter tegenover de kogelvanger. Tekening met daarop de exacte locatie van de schietberg in heemkundeblad.³⁶⁰

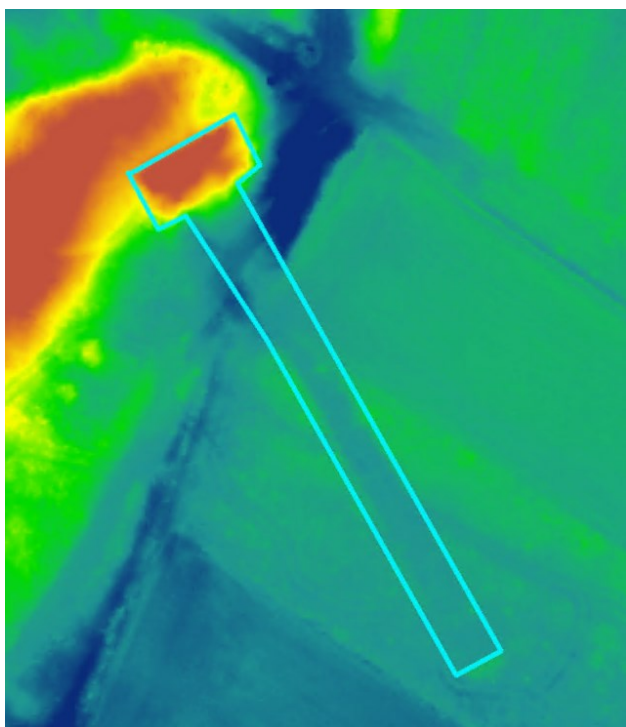
356 Kerkhofs, 1998, 10.

357 Kerkhofs, 1993, 189-190.

358 Kerkhofs, 1993, 191.

359 Kerkhofs, 1993, 189-190.

360 Kerkhofs, 1993, 190.

Afbeelding: schietberg bij Leende nabij Loofvennen, geprojecteerd op de actuele hoogtekaart (AHN5).

5.25.10.003 Schietberg Strabrechtse Heide

Een heidedorp had meestal een eigen schietberg, waar door het leger werd geoefend. De stuifzandheuveldienden om de kogels op te vangen. Op de Schietberg in Heeze, in het zuidwesten van Strabrechtse Heide, zijn nu nog schuttersputjes te vinden.³⁶¹

Hele generaties Heezenaren hebben het in het alom bekende volkslied “De Parel van Brabant” bezongen: “De Rielloop, de schietberg en de uitkijktoren”.

De uitkijktoren (brandtoren in de Sandermannen) is al jaren geleden verdwenen, de Rielloop is er nog steeds en niet onbekend in Heeze, maar hoe zit dat nu met die Schietberg? Denk niet aan een berg, zelfs niet aan een heuvel, meer aan een wat uit de kluiten gegroeide zandhoop waar hier en daar zelfs nog een stukje lood te vinden is. Het is de benaming van een gebiedje op de Strabrechtse Heide. Als je vanuit de Herbertusbossen richting Strabrechtse Heide wandelt, passeer je op een gegeven moment een eenvoudig houten brugje (zonder leuningen) over de Rielloop. Zo gauw je dan het open gebied van de Strabrechtse Heide in zicht hebt, zie je het gebied dat de schietberg heet. Er werd daar met scherp geschoten. Voor de veiligheid in de omgeving was er dan een flinke hoop zand nodig om de kogels op te vangen; de kuil die daarbij ontstond was geschikt als schuilplaats voor de waarnemer; dat was de schietberg.

Voor de historie moeten we terug naar de eerste helft van de vorige eeuw, nog voor de 2e wereldoorlog. Na de 1e wereldoorlog braken er in veel landen opstanden uit. In Nederland mislukte de socialistische revolutie, geleid door Pieter Jelles Troelstra, maar de schrik zat er toch goed in. Dat was de reden dat er in vele gemeenten milities van gezagsgetrouwe burgers ontstonden die in tijd van nood de regering te hulp konden komen. Deze moesten kunnen oefenen en daarvoor waren er, ook in onze omgeving in vele gemeenten “schietbergen” nodig.

De burgerwacht bestond uit gewapende burgers, belast met handhaving van orde en wettig gezag die eventueel op het leger konden steunen, dus een soort hulppolitie. Verder had men ook nog de Bijzondere Vrijwillige Landstorm als direct gevolg van de woelingen in november 1918. De B.V.L. bestond uit dienstplichtigen die al voor hun oproeping gingen oefenen en dat ook na het afzwaaien bleven doen, met als doel eventueel herstel van openbare orde en rust. Als tegenprestatie hoefden ze dan korter in werkelijke dienst. In de Meijerij Courant van 26 januari 1935 staat een mededeling van een vergadering van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm Heeze. Er was in Heeze ook nog een Scherpsschuttersvereniging “Michiel de Ruyter”. Zij organiseerden op 21 juli 1935 een “Groot

³⁶¹ Smits, 1996, 9 - 25.

Internationaal Concours". Uit welke landen de deelnemers kwamen vermeldt de historie niet. In 1940 zijn al deze clubs door de Duitsers opgeheven (verboden) en na de oorlog nooit meer heropgericht.³⁶²

25.11 Schijnboot

Nagebootste boot op de heide dat diende als oefenobject in WOII.

25.12 Schootsveld

Gebied rondom een vesting of schans waar alleen snel afbreekbare (houten) bebouwing toegelaten werd.

25.13 Tankgracht

Een tankgracht of anti-tankgracht is een diepe en brede, al dan niet met water gevulde, gracht met steile oevers die voor tanks en pantservoertuigen onmogelijk over te steken is.

25.14 Vesting

Geheel van versterkingswerken die een bewoonde plaats omsluiten.

25.15 Vliegveld

Grasvlakte met rolbanen, landingsbanen, verkeerstoren, stationsgebouw, hangaars, bunkers. In de 9 gemeenten kwamen alleen militaire vliegvelden voor. Eventuele heliports ook hieronder laten vallen net als (tijdelijke) landingsbanen en vliegstroken uit WOII.

25.16 Oefenlokaal

25.17 Landweer

25.18 Uitkijkpost

³⁶² Naar notitie IVN/Harrie Berkers d.d. 8 juli 2011.

Thema: 26 Kerkelijk

In de Middeleeuwen en lang daarna was de religie erg belangrijk voor het denken en doen van de mensen. De parochies bepaalden in belangrijke mate de samenleving. De dorpsgemeenschap en de parochiegemeenschap betroffen dan ook vaak dezelfde mensen. Iedere parochie had een kerk en kerkhof, met een pastoor en diens woning. Vanaf de zestiende eeuw is er standaard een schooltje aanwezig. In de omvangrijke parochies vinden we ook een aantal kapellen, waarvan sommige erg oud lijken en andere uit de vijftiende eeuw dateren. Het verloop van de Tachtigjarige Oorlog leidde ertoe dat de kerken en kapellen in protestantse handen kwamen (Den Bosch-stad 1629, platteland: 1648). Een aantal kapellen kreeg toen een agrarische bestemming of werd als schooltje in gebruik genomen, waardoor deze gebouwtjes bewaard bleven. De katholieken moesten hun diensten houden in provisorische onderkomens, de schuil- of schuurkerken. Op de dorpen worden vaak meerdere plekken aangewezen als schuurkerk: blijkbaar zijn de kerkgangers in die 150 jaar onderdrukking van de "paapse stoutigheden" (1648 - 1795) enkele keren verhuisd. Sommige schuilkerk werden de kern van een nieuwe of vergrote nederzetting. Na 1800 werd daar dan de nieuwe kerk gebouwd. De oude kerk bleef dan eenzaam achter, verdween of liet alleen een toren na.

Rond 1800 wisten de katholieken enkele kerken terug te krijgen, waardoor de protestanten nieuwe kerkgebouwen moesten zien te verwerven. De in het begin van de negentiende eeuw gebouwde (katholieke en protestantse) kerkgebouwen volgen meest de "Waterstaatsstijl". Later volgen diverse neo-stijlen.

In de inventarisaties van de Kempen en de A2 worden de volgende categorieën kerkelijke objecten onderscheiden.

Parochieel toebehoren:

kerk: parochiekerk. Soms is er alleen een toren van overgebleven, dat is een kwestie voor de relict-beoordeling.

kapel: grote of kleine kapel met ooit zekere zielzorgfunctie. Let op: de grenskapel, net in België valt hier ook onder.

schuilkerk: provisorische kerkgelegenheid uit de jaren 1648 – 1800. Soms een flinke schuur, soms in een bijgebouw van een landgoed, soms zelfs een speciaal gebouwd gebouw.

begraafplaats: begraafplaats, al dan niet bij een kerk. Indien niet bij een kerk, dan staat er vaak een kapel bij. Ook joodse begraafplaatsen, in dat geval staat er een het metaherhuisje en een kohaniemhuisje bij. Eventueel met ommuring en opzichterswoning.

graf: een bijzonder graf op een begraafplaats, bijv. omdat het van een bijzonder persoon is, of een speciale monumentale waarde heeft.

pastorie: woning van de pastoor, zijn kapelaans en de huishoudster, vaak met flinke tuin.

patronaat: aan de parochie verbonden gebouw voor geestelijke verzorging – begeleiding van de parochianen.

Kloosters

klooster: kloostergebouw, ook als het het centrum van een landgoed is. Bij kerk en school hoorde vaak een klooster waarin de leerkrachten woonden.

kloosterterrein: terreinen behorend bij een klooster, soms omheind met muur. Bij een klooster-landgoed het gedeelte dat echt bij het klooster hoort (niet de boerderijen etc.)

seminarie: combinatie van klooster, schoolgebouwen en woongebouwen, vaak als centrum van een landgoed.

religieus groen: tuinen van pastorie of klooster (niet: landgoed); ook een typisch bedevaartspark valt hier onder.

Het religieus meubilair:

calvarieberg: indien niet in een (klooster)landgoed, dan hier opnemen. Dus bij plaatsing in klooster- of pastorieterrein, kerkhof etc.

Lourdesgrot: meestal ergens in het religieus groen of in kloosterlandgoed.

kapelleke: Mariakapelletjes en andere kleine bouwsels met heiligenbeeld.

kruiseik: eik (of andere boomsoort) met daaraan een kruisbeeld.

kruisweg: beeldengroep die de kruisweg verbeeldt.

stokske: paal of boomstronk met daaraan een kastje met daarin een heiligenbeeld, oorspronkelijk met een offerblok. Ook “keske” genaamd.

wegkruis: kruis langs de weg, meest bij kruisingen of splitsingen. Veel wegkruisen dateren uit de jaren 1930. Eventuele kruisen in het veld (“veldkruis” en “hagelkruis”) hier ook onder te plaatsen.

heiligenbeeld: Heilig Hartbeeld, beeld van heilige bijv. op kerkplein, schoolplein, in religieus groen.

Ter inleiding volgt een overzicht van het kerkelijk erfgoed dat in de vergetelheid is geraakt, maar dat door historisch en archeologisch onderzoek weer aan de vergetelheid kan worden onttrokken. Aangenomen wordt dat in Leende en Heeze, zoals elders, omstreeks de 8^e eeuw waarschijnlijk de eerste eenvoudige houten kerkjes zijn ontstaan. De Heezer kerk heeft waarschijnlijk gelegen op dezelfde plaats of in de directe nabijheid van de plaats waar tot in 1828 op het gehucht Kerkhof een kerk heeft gestaan. Deze plaats is hoog gelegen en er zijn sporen van een Merovingische nederzetting op aangetroffen.³⁶³

De ligging van de kerk van Leende en de kapel op Strijp werpt licht op de voorgeschiedenis van Leende:

‘De kerk van Leende ligt opmerkelijk hoog op de puinresten van een voorganger. Bovendien lijkt de oriëntatie van de kerk -met zijn toren die van de weg afluigt- te wijzen op een oudere nederzetting die onder het huidige kerkhof zou kunnen liggen. Dat zou kunnen duiden op de ligging van een voorganger van het huidige dorp Leende nabij het kerkhof. Door opgravingen zou dat kunnen worden bewezen. De omgeving van de Strijper kapel is eveneens zeer interessant en mogelijk van vroegmiddeleeuwse ouderdom. De voorganger van de huidige kapel was veel groter, bovendien ligt de kapel buiten het gehucht op hoger gelegen grond (inmiddels deels afgegraven). Niet ver van de kapel zijn vroegmiddeleeuwse vondsten gedaan. Deze veronderstellingen kunnen alleen door middel van archeologisch onderzoek op de esgronden worden bewezen.’³⁶⁴

Volgens streekhistoricus P. Dekkers was Leende oorspronkelijk het centrum van een domein van het kapittel van Sint-Lambertus te Luik, waartoe ook Heeze, Sterksel, Zesgehuchten en Geldrop zouden hebben behoord. De voorganger van de huidige kerk, die dateert uit de veertiende eeuw, zou volgens Dekkers al uit de elfde eeuw stammen. Deze eerste Leendse kerk zou namelijk op dezelfde, ietwat opgehoogde plaats hebben gestaan. Zij heeft daarbij dezelfde patroon gehad: Sint-Petrus Banden. De keuze voor deze patroon wijst er volgens Dekkers op dat er een band met de bisschop van Keulen moet hebben bestaan:

‘In Keulen werden namelijk sinds omstreeks 1000 de “banden” of boeien van Petrus bewaard. De andere kerken (van Heeze, Geldrop en Sterksel) kunnen dus pas ontstaan zijn, nadat ze van Leende zijn losgekoppeld. Het is namelijk ondenkbaar dat er tegelijkertijd op een domein twee kerken zouden hebben gestaan. De kerk gaf altijd het centrum van een domein aan. Een kerk was ook een statussymbool voor de stichter ervan. Toen Heeze zich had losgemaakt van het oude domein Leende, stichtte de heer van Heeze dan ook al gauw een eigen kerk, die hij wijdde aan Sint-Martinus. Heel brutaal, kennelijk om zijn onafhankelijkheid tegenover het oude domeincentrum Leende te tonen, stichtte hij zijn Martinuskerk in het gezichtsveld van de oude kerk van Leende, op het tegenwoordige “Oud Kerkhof”.’³⁶⁵

Streekhistoricus J. Coenen weerspreekt deze opvatting. De primaire bron uit 1211 waar Dekkers zich op baseert gaat zijns inziens niet over de bouw van de kerk van Heeze, maar over een kapel in Sterksel. De bewering van Dekkers dat de kerk van Leende vanwege het Petrus Banden patrocinium (pastroonsfeest) gesticht moet zijn door de bisschop van Keulen, komt volgens Coenen niet overtuigend over:

‘Van een invloed van de bisschop van Keulen in Oost-Brabant zijn slechts enkele sporen bekend uit enkele oorkonden, die een dergelijke toewijzing specifiek gericht op Leende niet toelaten (...) Echte zekerheid over de kerk van Leende is pas vanaf 1285 aanwezig, zodat ook onze eigen datering tot in de 8ste eeuw nog beschouwd moet worden als een veronderstelling, die mogelijk kan worden versterkt door archeologisch materiaal. Maar wie deze kerk gesticht heeft, zal vermoedelijk nooit bekend worden.’³⁶⁶

363 Ook ten zuiden van het gehucht zijn archeologische sporen van deze nederzetting aangetroffen.

364 Coenen, 1997, 24.

365 Dekkers, 1996b, 111.

366 Coenen, 1997, 24 – 25.

De bronnen waar J. Coenen zich van bedient zijn 13^e en vroeg 14^e eeuwse documenten die betrekking hebben op het patronaatsrecht en het tiendrecht te Leende. Op basis hiervan komt Coenen tot de conclusie dat er destijds:

'Dat wil zeggen omstreeks 1253, al een kerk in Heeze en een in Leende moet hebben gestaan. Beide kerken moeten een heel ander uiterlijk hebben gehad dan de bestaande kerk van Leende of de kerk van Heeze, die we van afbeeldingen kennen. Als we kijken naar omliggende plaatsen of streken, dan zouden we eenvoudige Romaanse kerken mogen verwachten, die waarschijnlijk van baksteen waren gebouwd. Gezien het feit dat de rechten over de beide kerken in handen waren van de adellijke familie Van Heeze, mogen we aannemen dat het zogenaamde eigenkerken waren. Onder een eigenkerk verstaan we een kerk die gesticht is door de heer zelf.'³⁶⁷

26.1. Kerk

Heeze

5.26.1.001 Eerste parochiekerk van Heeze, Kerkhof, Heeze

Volgens Bijsterveld was de kerk van Heeze gewijd aan Sint-Martinus en Sint-Agatha. De kerk had de rang van "halve kerk" en de status van ecclesia. Sinds 1285 was het patronaatsrecht in handen van de priorin en convent van Keizerbosch. Voor 1285 was oefende de heer van Horne en Altena, dat is gewoon de heer van Heeze, dit recht uit.³⁶⁸ Coenen meent dat de kerk echter toegewijd was aan St. Martinus en St. Jan. Hij verwacht op grond van wat elders aangetroffen is, dat het eerste kerkgebouw in het huidige gehucht Kerkhof al in de achtste eeuw kan hebben plaatsgevonden. Het gaat dan om houtbouw op een kerkhof dat toen nog temidden van de agrarische nederzetting lag. Sporen van een dergelijk vroeg kerkjes zijn hier echter niet aangetroffen. Hij vermoed op gelijke gronden dat dit kerkje in de loop van de 11^e of 12^e eeuw vervangen werd door een eenvoudig stenen zaalkerkje. Bij opgravingen in Oude Kerkhof zijn de fundamenten gevonden van deze middeleeuwse kerk. Later is deze kerk vervangen door een gotisch gebouw. Deze gotische kerk is in 1827 na een blikseminslag afgebrand en daarna gesloopt. De toren is blijven staan tot 1854, waarna ook deze werd gesloopt. De fundamenten liggen onder de grond en zijn sinds 1968 Rijksmonument. De plaats van het koor wordt deels door een buxushaagje aangegeven.³⁶⁹

Afbeelding: De kerk op het Oude Kerkhof in Heeze op de kadasterkaart van 1830.

Vanaf 1648 was deze kerk in gebruik gegeven aan de protestanten. Deze lijken echter liever de kapel bij het kasteel gebruikt te hebben. De oude kerk werd hierdoor niet door de protestanten gebruikt,

³⁶⁷ Coenen, 1997, 31.

³⁶⁸ Bijsterveld, 1993, Bijlage 3, nr. 19 Heeze; Camps, 1979, nr. 413.

³⁶⁹ Coenen, 1998, 22; Anonymus, 1984a, 13; Van Oirschot, 1963a, 43; Anonymus, 1994, 55 voor de situering van de middeleeuwse kerk te Kerkhof.

*Heere 29 oktober 1760 De Kerk is gewest met den Onthelber Kops en
in het Middelen Dytman, Zynde d. Lutt. Lutt. Ht. Hoorn geweest van de
Kerk afgeboort, en te liden de poflame tinge niofde.
De grote Kerk is te Heere vige den Thoon gedan, 1770, en
Wegten aan de Mungitwant van 1 Bolete van d. K. en 3 Angelt & C
Weg hore 46000t langt in 1 fent Toren van 1 Bolete en
van den 2 part klark gelynght.*

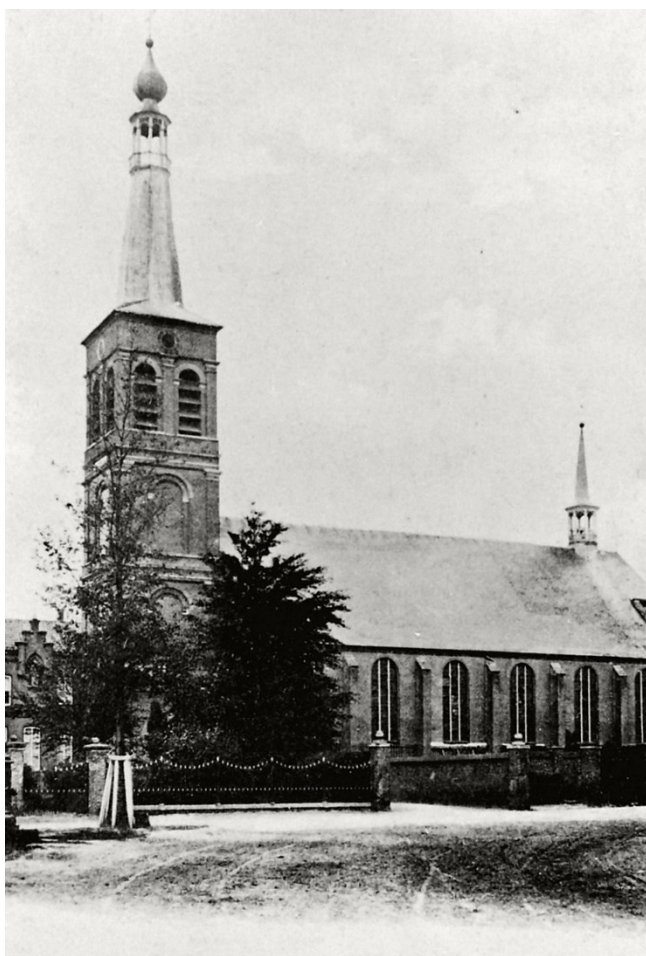
5.26.1.002 Tweede parochiekerk Heeze³⁷⁰

Het gebouw dat in 1853 zijn definitieve vorm gekregen had, domineerde meer dan de oudere schuurkerk het dorpsbeeld ter plaatse. Het was een eenvoudige baksteenbouw van zes gewelfvakken en drie beuken (voor meer details zie voetnoot). Tot 1933 vertoonde de kerk het beeld van de typische vroeg negentiende eeuwse kerk, dat nu echter een grote zeldzaamheidswaarde heeft gekregen. Voor de Heezer kerk is de herwaardering van de zo verguisde "waterstaatskerken" te laat gekomen, de nieuwe kerk van Heeze is echter een waardige opvolger geworden.³⁷³

370 <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/952/een-cieraad-der-gemeente-de-negentiende-eeuwse-stmartinus-te-heeze>

372 Van Leeuwen, 1981

373 Van Leeuwen, 1981.

Afbeelding: De Waterstaatskerk van Heeze rond 1900 (www.heemkundekring-hlz.nl).

5.26.1.003 Derde parochiekerk van Heeze, Jan Deckersstraat 24 Heeze

Rijksmonument nr. 522675.

De huidige R.K. Kerk werd in de jaren 1932-33 gebouwd, min of meer naast de tweede parochiekerk. De R.K. Kerk te Heeze is toegewijd aan de H. Martinus van Tours en gebouwd naar een ontwerp uit 1932 in traditionalistische vormtaal van architect H. Valk uit 's-Hertogenbosch met onder andere streekeigen stijlenmerken van de Kempense gotiek. De kerk, die een grondplan heeft van ca. 27 meter in het vierkant, is niet georiënteerd. Het altaar ligt op het noorden. Aan de noordoostkant van de kerk ligt aansluitend tussen kerk en pastorie de sacristie. In het oorspronkelijke ontwerp was de plaats van de sacristie aan de noordwestkant van de kerk gesitueerd. Bij de uitvoering werd een andere locatie gekozen, waardoor de oude mammoetboom in de pastorietaanplanting gespaard is gebleven. Bouwpastoor was Deken C.W.J. de Bruyn. De bouwsom beliep f 140.344,00. De kerk werd ingezegend door Mgr. Diepen. De eerste steen werd gelegd op 6 augustus 1932. De pastorie uit 1920 ligt naast de kerk en is iets ouder.

Architect Valk maakte gebruik van grote "oud" aandoende stenen, met het karakter van een middeleeuwse handvorm. Het streven was een schilderachtige en middeleeuwse ogende detaillering, wat bereikt werd door zware steunberen, spitsboogramen en bewust ruw gehouden voegen. Valk sloot daarmee aan bij de traditionele baksteenbouwkunst van de middeleeuwen in Brabant, Holland, Groningen, Friesland en Drente. Dergelijke kerken lijken eeuwenoud en "vergroeid" met haar omgeving. Het gebouw bestaat uit een zware toren, een vijfbeukig schip, een laag dwarsschip met een hoge vieringlantaarn en tenslotte een laag, driezijdig gesloten koor. Er gaat een fascinerend verhaal schuil achter deze kerk, een verhaal van de toenmalige tijdsgeest:

'Dit geldt bij uitstek voor de kerkelijke bouwkunst die voor de architect Dominikus Böhm een uitdrukking moet zijn van geloof, en daardoor de mens verheft tot religieus leven. Nieuwe kerken moeten christo-centrisch zijn: symbool en uitdrukking van het liturgisch offer van de Christus (...) H. W. Valk is in Nederland een der vurigste verdedigers van 'de christo-

centrische gedachte. Het kerkgebouw moet "een bepaalde gemoedsaandoening, een zielsbewegen" teweeg brengen, het moet een "bidkerk" zijn, het moet "op de knieën drukken" (...) Zo is H.W. Valks kerk te Heeze niet zomaar een dorpskerk met een eigenaardige plattegrond en vormgeving, maar een nieuw kerktype dat voor de architect het antwoord was op de problemen van zijn tijd. De architect zag voor zichzelf de taak de gelovigen te beïnvloeden en op hoger plan te brengen. Een op de juiste manier gebouwde kerk, met alle kenmerken van een intiem huis, zou zorgen dat zij zich in het hart van hun dorp thuis voelden. Het gebouw zou een nieuwe religieuze beleving van het lijden van de Christus voortbrengen, die uiteindelijk zeker moest leiden tot een homogene gemeenschap op katholieke grondslag.³⁷⁴

Het gebouw moest het ideaalbeeld van de Brabantse plattelandsgemeente uitdragen, volgens de architect bron voor alle cultuur. De Christocentrische kerk moest door de toepassing van opklimmende klooster- en graatgewelven, brede scheibogen en verlichting uit een koorlantaarn de aandacht van de gelovigen naar het altaar trekken.³⁷⁵

Het interieur is geheel in schoon metselwerk uitgevoerd. De centraliserende werking van het interieur - kenmerkend voor de zogeheten christocentrische kerken van Valk - werd bereikt door toepassing van een ondiep koor en een breed middenschip met brede, twee zijbeuktraveeën omvattende, scheibogen. De gebrandschilderde apostelramen (1873) zijn van J. Stroucken en de kruiswegstaties (1894) van J.H. Lucker.³⁷⁶

Afbeelding: Martinuskerk in Heeze (foto Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Hieronder volgt de uitgebreide en gedetailleerde omschrijving van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed:

³⁷⁴ Van Leeuwen, 1982.

³⁷⁵ Michels, 1993, 126.

³⁷⁶ Kolman e.a., 1997, 188.

De kerk is een vijfbeukige kruiskerk met hogere vieringlantaarn, lage absis met driezijdige sluiting van koor en laag transept, het geheel onder zadeldaken. De zijbeuken hebben lessenaarsdaken. De vieringlantaarn is bekroond door een vierzijdig angelustorentje met luidklok. Rondom het koor nevenruimten en verbindingsgang met pastorie. Aan de zuidkant van de kerk een vierkante toren met overhoeks geplaatst torendak, gelijkend op de romaanse Rijnlandse torenbekroningen. De toren heeft een uurwerk en luidklokken, die niet van waarde zijn vanuit het oogpunt van monumentenzorg. Aan oost- en westkant van de toren een vierkante kapel eveneens onder lessenaarsdaken. De hoofdingang van de kerk is rondbogig. Drie rijzige blindnissen met vorktraceringen geleden de hoofdgevel. De topgevels hebben een klimmend boogfries. De kerk en sacristie zijn zowel in- als uitwendig opgetrokken uit handgevormde kloostermoppen gemetseld in verschoven kettingverband. Dit geldt ook voor de schansmuur met ezelsrug aan de straat. Het midden- en zijschip heeft aan de buitenkant zware steunberen met afzaten. Al het muurwerk is rijkelijk voorzien van tufsteen, onder andere de zuilen in de kerk. De met leien bedekte daken liggen opgesloten tussen gemetselde bekroonde tuitgevels, die afgewerkt zijn met vlechtwerk.

De kerk heeft inwendig schoon metselwerk. Door het brede middenschip en het ondiepe koor met transeptarmen ontstaat een centraliserende werking naar het onder de lichte vieringlantaarn geplaatste altaar. Hiermee verwijst de kerk naar de experimenten van de architect en zijn tijdgenoten met het christocentrische plattegrondtype. De opstand van het schip is tweedelig: boven de brede scheibogen op natuurstenen zuilen met een achzijdig basement en een ronde schacht bevinden zich kleine lichtbeukvensters. Inwendig heeft het schip drie vierkante gewelfvakken, de brede scheibogen omvatten telkens twee zijbeukvakken. Door het systeem van overwelling met in baksteen uitgevoerde klimmende kloostergewelven in de zijbeuken en graatgewelven in het schip kon met een minimaal aantal kolommen worden volstaan. De buitenste vakken van de zijbeuken fungeren als loopgangen. Aan de koorzijde sluiten zijkapellen aan op de transepten.

De muuropeningen van de kerk zijn voorzien van tudorbogen en gemetselde vorktraceringen met gekleurde glas-in-lood vensters gedeeltelijk uitgevoerd in figuratief- en gedeeltelijk in blank werk. De kerk heeft een waardevol interieur. Hierin bevinden zich gebrandschilderde ramen uit 1873 afkomstig uit de voormalige Waterstaatskerk met afbeeldingen van de H.H. apostelen: Thaddeus, Bartholomeus, Philippus, Thomas, Jacobus de Meerdere, Petrus, Paulus, Andreas, Johannes, Jacobus de Mindere, Mattheus, Simon en H.H. Nicasius, Martinus, Leonardus van Veghel. Nicasius is geboren in het buurtschap Kreijl te Heeze. Deze heilige, die een van de martelaren van Gorcum was, wordt in Heeze speciaal vereerd. De geschilderde kruiswegstaties uit 1894 van Lucker sr. afkomstig uit het atelier Stoltzenberg, en de twee biechtstoelen zijn eveneens afkomstig uit de vorige kerk.

De muurschilderingen in de H. Maria- en St. Jobskapel zijn gemaakt door Pieter Geraerds in 1953. Een tiental houten al of niet gepolychromeerde beelden voorstellende: H. Anna te Drieën (XV-XVI); Pietà (XVIa); H. Johan de Doper (ca.1800); H. Anna met H. Maria (XVIII); H. Nicasius (XIX); H. Mariabeeld met kind en H. Jozef en H. Alphonsus de Liori (1844) van beeldhouwer Van der Heijden uit Den Bosch.; H. Carolus Borromeus (XIX). Verder bevinden zich in de kerk zestiende-eeuwse paramenten.³⁷⁷

5.26.1.004 Nederlandse Hervormde Kerk, Kapelstraat 50 Heeze³⁷⁸

Rijksmonument nr. 21291

CHW. Nr.: BP047-001551

De Hervormde kerk (Kapelstraat 50) is een kleine zaalkerk uit 1906 met dakruiter, smaller en lager driezijdig gesloten koor en een voorgevel met klimmend boogfries. De kerk verrees op de grondslagen van de bij het kasteel behorende middeleeuwse kapel. Het interieur bevat een houten wapenbord van Reinoud Diederik baron van Tuyll van Serooskerken (1784).³⁷⁹ Klokkenstoel met klok van Jan van Asten uit 1451, 56 cm. Glas-in-lood. Zadeldak, dakkapellen. Aan de straat een ijzeren hekwerk tussen gemetselde pilasters.

³⁷⁷ Registeromschrijving Rijksdienst Cultureel Erfgoed.

³⁷⁸ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/535/uit-de-archiefkist-nr4>

³⁷⁹ Kolman e.a., 1997, 188.

Afbeelding: Nederlandse Hervormde Kerk in Heeze (juli 2011)

Leende

5.26.1.005 St. Petrus Banden Parochiekerk van Leende, Dorpsstraat 50 Leende

Rijksmonument nr: 23986

CHW. Nr.: BP061-000882

De kerk van Leende was gewijd aan Sint-Petrus' Banden, had als rang "halve kerk" en als status "kerk". Voor 1285 oefende de heer van Horne en Altena, dat is gewoon de heer van Heeze, dit recht uit.³⁸⁰ Terwijl de oudste kerk van Heeze midden in de open akkers stond, stond de oudste kerk van Leende die we kennen in de nederzetting aan de rand van de open akkers. Dit kan wijzen op een mindere ouderdom dan de kerk van Heeze, of op de aanwezigheid van een oudere kerk ergens in de akkers.

Van het dertiende eeuwse of oudere kerkgebouw lijken sporen teruggevonden te zijn bij een restauratie uitgevoerd door Jos Cuypers in 1905. Toen bleek dat de fundering van de toren bestond uit gestort brikpuin, dat vermoedelijk afkomstig was van een voorafgaande kerk of toren. Ook doen bepaalde bouwkundige sporen in het koorgedeelte van de kerk vermoeden dat oudere bouwelementen van een reeds bestaande stenen koor van een eerder kerkgebouw aangepast zijn aan het schip van de nieuwe kerk. Voor die aanpassing zou ook het feit kunnen pleiten dat de as van het koor niet geheel in het verlengde ligt van het schip (ligt iets naar het noorden gedraaid).³⁸¹ Het ziet er dus naar uit dat uit de dertiende eeuw door geleidelijke vervanging de laatmiddeleeuwse kerk gegroeid is.

In een standaardoverzichtswerk over monumenten in Nederland staat de R.K. kerk St.-Petrus' Banden omschreven als een laatgotische driebeukige kruisbasiliek met ingebouwde westtoren en een door moderne kapellen geflankeerd koor. Het koor stamt uit omstreeks 1400. De kerk heeft een imposante westtoren die in het derde kwart van de 15^e eeuw is gebouwd, met vier geledingen, overhoekse steunberen en een slanke ingesnoerde naaldspits met uivormige helm. De toren is een voorbeeld van Kempische gotiek en is rijk versierd met smalle, door natuurstenen driepassen afgesloten, spaarvelden die samen een horizontale band vormen. De derde geleding heeft aan de

³⁸⁰ Bijsterveld, 1993, Bijlage 3, nr. 19 Heeze; Camps, 1979, nr. 413.

³⁸¹ Coenen, J.L., 1985, 73; Farjon 2010.

noord- en de zuidzijde een grote spitsboognis met natuurstenen maaswerk. Het schip en het lagere dwarsschip zijn of gelijktijdig of kort na de toren tot stand gekomen.³⁸²

Afbeelding: Sint Petrus Banden met begraafplaats (www.opdenrosheuvel.nl).

De architect J.Th.J. Cuypers voerde de restauraties uit van de toren (1902-'05) en het dwarsschip (1916-'17). Het dwarsschip werd verhoogd en kreeg stenen gewelven. Over het interieur van de kerk weet het standaardoverzichtswerk van monumenten in Nederland het volgende te vertellen:

'Het interieur is voorzien van kruisribgewelven met doorlopende langsribbe. De ronde kolommen van Maaslandse blauwsteen hebben kapitelen met plumpebladeren. De detaillering van toren en interieur wijst op Limburgse (Maaslandse) invloeden, hetgeen begrijpelijk is gezien de connectie van Leende met het Land van Horn. De kerk bezit waardevolle 15de-eeuwse heiligenbeelden: een treurende Maria, een triomfkruis en een notenhouten beeldje van Maria met Kind (late 15de eeuw). De notenhouten beelden van St. Barbara en St. Catharina zijn omstreeks 1500 gemaakt door de meester van de Heiligenbeelden van Leende, die vermoedelijk ook het beeld van Elisabeth van Hongarije heeft gemaakt. De polychromie van dit beeld werd omstreeks 1900 aangebracht bij een restauratie door het atelier van Cuypers en Stoltzenberg. De preekstoel met bewerkte boogpanelen is 17de-eeuws. Het orgel werd in 1860 vervaardigd door F.B. Loret te Mechelen en de orgelkast stamt uit omstreeks 1910.'³⁸³

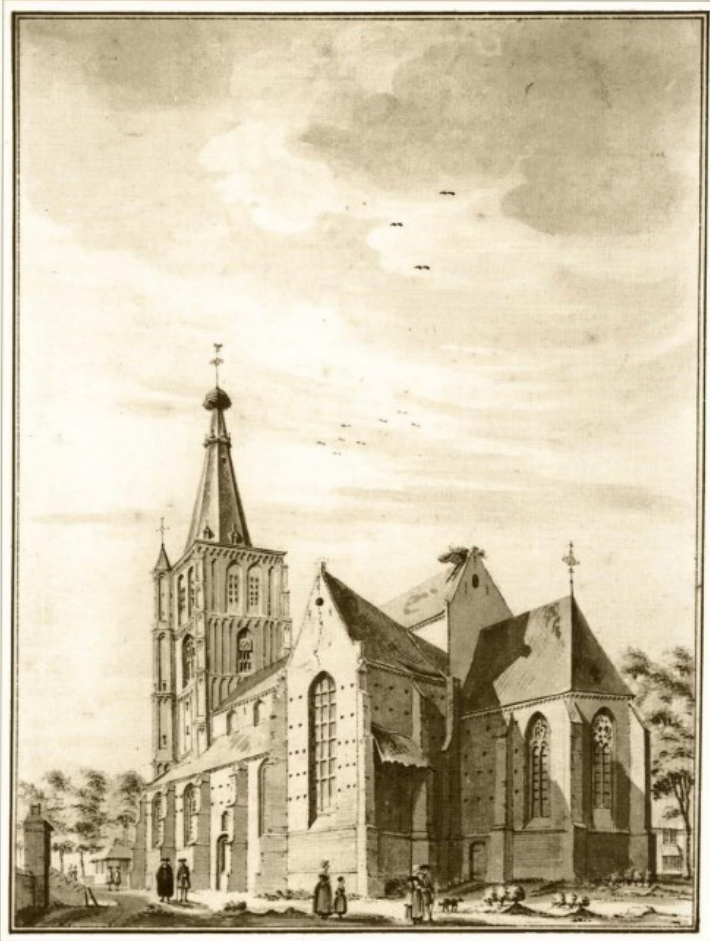
Streekhistoricus J. Coenen noemt de grootte van de kerk en de monumentaliteit van haar toren opvallend, aangezien Leende in die tijd nog maar zeer weinig inwoners telde. Zo waren er in 1512 in Leende 171 "haardsteden". Leende moet in die dagen dan ook betrekkelijk welvarend zijn geweest.³⁸⁴

382 Kolman e.a., 1997, 243.

383 Kolman e.a., 1997, 243.

384 Coenen, J.L., 1985, 74.

In de eerste helft van de 16^e eeuw had Leende een inwonertal dat daarna pas in de 20^e eeuw overschreden werd. Deze gedachte wordt geschraagd door recent onderzoek waaruit naar voren komt dat in de Late Middeleeuwen en het begin van de Nieuwe Tijd een substantieel deel van de verhandelbare agrarische productie uit het noorden van het hertogdom Brabant zijn weg vond naar de Zuid-Brabantse steden. In het bijzonder wol, maar ook vlas, haver, levend rundvee, paarden en onbewerkte huiden. In deze visie is er sprake van een geïntegreerde Brabantse economie waarbij het rurale noorden als leverancier van grondstoffen een complementaire functie vervulde voor een relatief hoogontwikkelde verwerkende nijverheid in het geürbaniseerde zuiden. Een en ander leverde deze streek bepaald geen windeieren op. De vraag blijft uiteraard on hoeverre deze Brabantse algemeenheden op Leende van toepassing waren.³⁸⁵

(bron: www.heemkundekring-hlz.nl).

De kerktoeren in Leende draagt de erenaam 'Trots van Lind'. De kerk verleent aan het tamelijk goed intact gehouden dorpsplein extra cachet. Zoals geconstateerd staat de Sint Petrus Banden te boek als een laatgotisch bouwwerk. Met de laatgotiek wordt een stijlperiode aangeduid die ligt tussen de jaren 1350-1525. Volgens J. Coenen vergt dit begrip echter een nadere specificatie:

'Het beeld van de laatgotiek toont namelijk binnen onze landgrenzen door plaatselijke tradities, aanwezige bouwstoffen, bodemgesteldheid enz. een aantal regionale varianten die, naast overeenkomsten, elk hun eigen kenmerken hebben. Zo kan onderscheid worden gemaakt tussen Schelde -, Brabantse-, Nederrijnse -, Maaslandse- en Kempensegotiek, van elk waarvan overigens het uitstralingsgebied verder reikt dan hun geografische benaming doet vermoeden. Binnen dit scala van laatgothische stijlvarianten behoort het kerkgebouw van de Sint Petrus Banden te Leende tot het z.g. Maaslandtype. Deze vorm van gotiek treft men aan in een betrekkelijk ruim gebied langs de beide oevers van de Maas, lopend vanaf ongeveer de streek Dinant - Namen tot aan Nijmegen. Volgens Timmers is de kerk te Leende de meest noordelijke en bovendien de meest gave Maaslandse kerk die zich nog in ons land

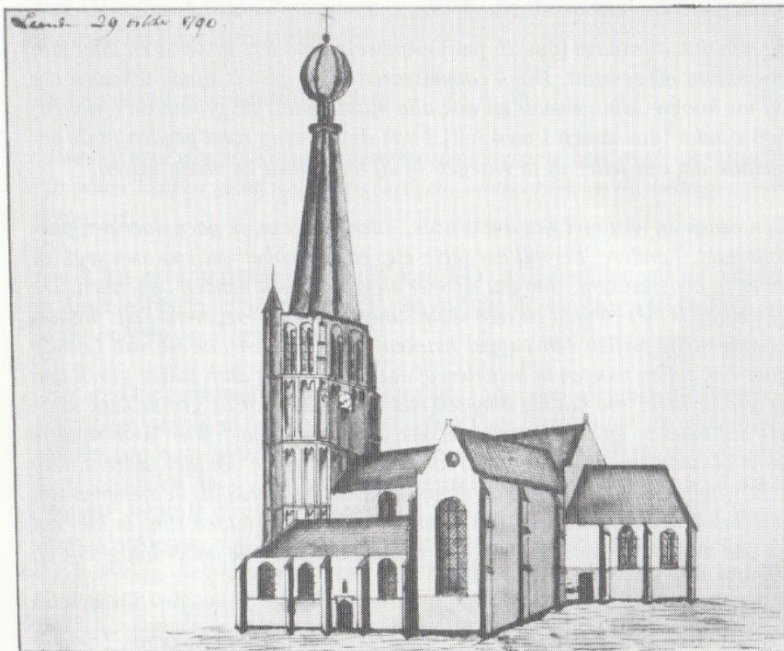
385 Van Uytven, 2004, 116.

bevindt. Anders ligt dit wat de toren betreft, die als een vertegenwoordiger van de Kempense gotiek kan worden gezien en zelfs naast die van Oirschot, Vught, Sint-Michielsgeltel, Hilvarenbeek en Asperen, tot de fraaiste Kempense torens kan worden gerekend.³⁸⁶

Voor een uitweiding over interieur en exterieur zie de voetnoot genoemde artikel. Hierin ook veel afbeeldingen. In het heemkundeblad *De Heemkronyk* staan enkele uitstekende verhandelingen over de kerk, zoals over de bouwgeschiedenis A. Jansen, W. van Leeuwen, 'Sint Petrus Banden te Leende -proeve van een bouwgeschiedenis, in: *Heemkronijk* (1978 of 1979), pag. 71-76.

De toren

De monumentale Kempense toren van de Sint Petrus Banden Kerk wordt geroemd om zijn karakteristieke bekroning, die tot in de verre omtrek de silhouet van Leende bepaalt. De toren dateert vermoedelijk uit de tweede helft van de 15^e eeuw. De toren is ruim 38 meter hoog en gaat over in een achtkantige fraai gevormde spits met een appelvormige bekroning. Door de rijke behandeling van het metselwerk en door het toepassen van natuurstenen friezen en bogen, wordt het bakstenen deel van de toren sterk verlevendigd. Het bouwen van een toren was in de tweede helft van de 15^e eeuw een immens karwei. Op 38 meter hoogte is de muurdikte van de toren nog 1,85 m. Bij berekening blijkt dat dan voor deze toren ruim 1 miljoen bakstenen en werden gebruikt.³⁸⁷ In de toren hangen twee klokken, na de torenbrand van 1699 gegoten door Alexis Julien, de ene met een diameter van 110 cm. en een vers dat als aanhef heeft: "Den toorn stond in brand"...etc. Linden ca. 150-200 cm omtrek.

De middeleeuwse kerk van Leende, zoals die voorkomt in het bekende Schetsenboek van Hendrik Verhees. De Boxtelse landmeter/architect Hendrik Verhees (1744-1813) dateerde zijn tekening van de kerk op 29 oktober 1790.

(bron: www.heemkundekring-hlz.nl).

In de registeromschrijving van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed staat deze kerk als volgt omschreven:

R.K. Kerk van St. Petrusbanden. Gesticht voor 1285, in haar huidige vorm een laatgotische kruisbasiliek met ingebouwde toren en moderne aanbouw te weerszijden van het koor. Het koor, uit omstreeks 1400, omstreeks 1930 verhoogd. Het schip, met lager dwarspand, behoort tot de Maasgotiek, omstreeks 1450, met kruisribgewelven op zuilen met door plompebladeren versierde kapitelen. Prachtige toren, hersteld in 1884 en 1905 (Jos. Th. Cuypers), met ruime toepassing van natuursteen, overhoekse steunberen met spaarvelden, natuurstenen boogfriezen in de muurvlakken der geledingen van het torenmassief, uitgebouwde traptoren; hoge van vier- tot achtkant ingesnoerde

³⁸⁶ Coenen, J.L., 1985, 74.

³⁸⁷ Coenen, J.L., 1985, 74, 79 – 80.

spits, door een peer bekroond (na de brand van 1699 in 1714 gebouwd). Inventaris: hardstenen doopvont uit omstreeks 1500; eiken preekstoel, XVIIIe eeuw, met latere Evangelistenkoppen en een leuning uit omstreeks 1800; XVe eeuwse beelden van Catharina en Barbara; St. Annabeeld uit omstreeks 1750. Schilderij op paneel uit omstreeks 1700; wonderbare broodvermenigvuldiging. Orgel in neo-gotische kas, gebouwd door de mechelse orgelbouwer Loret in 1863. Gerestaureerd in 1889, 1907 en 1937. Houten oxaal in neogotische trant met borstwering, gesteund door korbelen, die rusten op gekoppelde natuurstenen zuiltjes. In een neogotische kas een orgel met Hoofdwerk en Onderpositief, in 1863 gebouwd door F.B. Loret. In 1889, 1907 en 1987 gerestaureerd.

Sterksel

5.26.1.006 De R.K. kerk H.H. Catharina, Beukenlaan 1, Sterksel

Cultuurhistorisch en architectuurhistorisch belang. Gebouw door ligging aan het plein van betekenis. Kruiskerk. Kerkgebouw karakteristiek voor de betreffende periode. CHW. Nr.: BP067-000341; Gemeentelijk monument nr. B-ST-003.

De R.K. kerk H.H. Catharina van Alexandrië is een kruiskerk met uitgebouwd portaal en terzijde staande toren. De kerk verrees in 1927 in traditionele vormen naar plannen van J. Tonino. Bij de hoofdingang is een wapenstein uit 1619 van abt Matias Valentijn ingemetseld. De Steen is gevonden op het kerkhof en waarschijnlijk afkomstig uit de tweede kapel die daar gebouwd is onder het bewind van deze abt. Deze kapel was ook aan Catharina van Alexandrië gewijd. Catharina van Alexandrië heeft geprobeerd de keizer van Rome te laten bekeren tot het christendom. Hij raakte in verlegenheid en ontbood 50 filosofen om haar tot rede te brengen. Deze lieden zich echter allen door haar bekeren. Zij werden door de keizer daarop allemaal onthoofd en Catharina stierf als martelares op het pennenrad.

Naast de kerk staat de in 1985 heropgerichte graftombe van de familie Pompen evenals een grafzerk van Ernestus vos de Wael en zijn vrouw Jonkvrouwe de van der Schueren.³⁸⁸

In de Parochiekerk van Sterksel hangt een bronzen klok uit 1777. Deze klok is afkomstig uit de oude kerk. Hij werd in 1846 gevonden in de ruïne van de Catharinakapel die op het kerkhof stond en stamt dus nog uit de middeleeuwse kapel op de curtis van Averbode. Later heeft deze klok uit de Catharinakapel ook dienst gedaan als luidklokje van de Gertudiskapel.³⁸⁹

Afbeelding: De R.K. kerk H.H. Catharina (juli 2011) en de bronzen klok uit 1777.

³⁸⁸ Kolman e.a., 1997, 300.

³⁸⁹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

5.26.1.007 H.Johannes Evangelist kerk, Strabrecht 18 in Heeze

Noodkerk H. Johannes Evangelist aan het Europaplein. Een onopvallend godshuis zonder toren, ingewijd in de jaren '60. De kerk werd in 1997 onttrokken aan de eredienst en fungeerde nog als gymnastiekzaal, om vervolgens verbouwd te worden tot groepspraktijk voor huisartsen.

Afbeelding: H.Johannes Evangelist kerk op 26-03-1972 (foto www.heemkundekring-hlz.nl).

26.2. Begraafplaats

5.26.2.001 R.K. begraafplaats St. Martinus, Spoorlaan Heeze³⁹⁰

De ingangspoort van de begraafplaats is gemeentelijk monument KM-HE-001

De ambitieuze pastoor Joannes Gast wilde naast een nieuwe kerk, die al sinds 1833 in gebruik was, ook een kerktoeren realiseren met een bijbehorende rooms katholieke begraafplaats. In de jaren 1852-1853 kwam er de toren en in dat jaar werd ten noorden van de kerk ook een nieuwe begraafplaats aangelegd; deze lag in het zuiden van de huidige pastorietaan en deels erbuiten. Omdat het kerkhof te klein ging worden, besloot het kerkbestuur in 1923 tot aankoop van een stuk grond ter grootte van 1660 m² aan de noordzijde van het kerkhof. In de jaren 1983-1984 werd het kerkhof gerenoveerd nadat er eerst twijfels waren geweest over het voortbestaan van het kerkhof. Bij de renovatie werd onder andere voorzien in een overkapping waar de gebeden worden uitgesproken bij uitvaarten en waar een columbarium is ondergebracht. Het grote natuurstenen kruis uit 1855 verkeerde in zodanig slechte staat dat het niet kon worden gehandhaafd. Op een andere centrale plek werd een nieuw kruis geplaatst en voorzien van het oude ijzeren corpus.

Op de beide kolommen van de toegangspoort staat onder een doodshoofd de tekst *Memento Mori*. Er heerst het normale katholieke beeld van kruis en grijs en zwarte 'golfjes' (geïmporteerde prefab glimmend gepolijste granieten grafstèles met golvende bovenkant).

De 'Calvarieberg' bestaat uit een groot kruis met corpus. Centraal staat een bakstenen overdekte absouteruimte met aan de beide zijanten een urnenwand. De kinderafdeling is fraai en varieert van simpele witgeschilderde houten kruisen tot fraaie kunstwerkjes.³⁹¹

³⁹⁰ <https://www.opdenrosheuvel.nl/pdf-regio/Heeze%20RK-begraafplaats%20versie%201.2.pdf>

³⁹¹ Dhr. R. Brouwer, Vereniging de Terebinth, <http://www.terebinth.nl/>

Afbeelding: Ingangspoort van de begraafplaats in Heeze.

5.26.2.002 Begraafplaats De Oude Kerkhof, Holeweg Heeze³⁹²

Een schilderachtige buurtschap ten zuiden van Heeze, waar vroeger de kerk heeft gestaan. Deze werd in 1648 protestants. Ze werd echter niet door de protestanten gebruikt, waardoor ze verviel en uiteindelijk werd gesloopt. Tot 1681 moesten de katholieken ter kerke in de Grenskerk te Hugten, juist over de grens met Limburg. Vanaf dit jaar betrokken ze een schuurkerk bij huis Eimerik, het oude kasteel. Hoewel de oude kerk sinds 1827 niet meer bestaat, is er nog steeds een rustieke begraafplaats op het gehucht Kerkhof. De begraafplaats is één van de mooiste voorbeelden van een bewaard gebleven 'kerk in de akkers', gelegen op een natuurlijke verhoging in het landschap. Het idyllische plekje is begroeid met eerbiedwaardige oude eiken en beuken. De achtergrond wordt gevormd door enkele boerderijen. Binnen het hekwerk ligt een religieus en een wereldlijk deel. Oorspronkelijk deed alleen een klein hoekje aan de oostzijde dienst als algemene begraafplaats.³⁹³

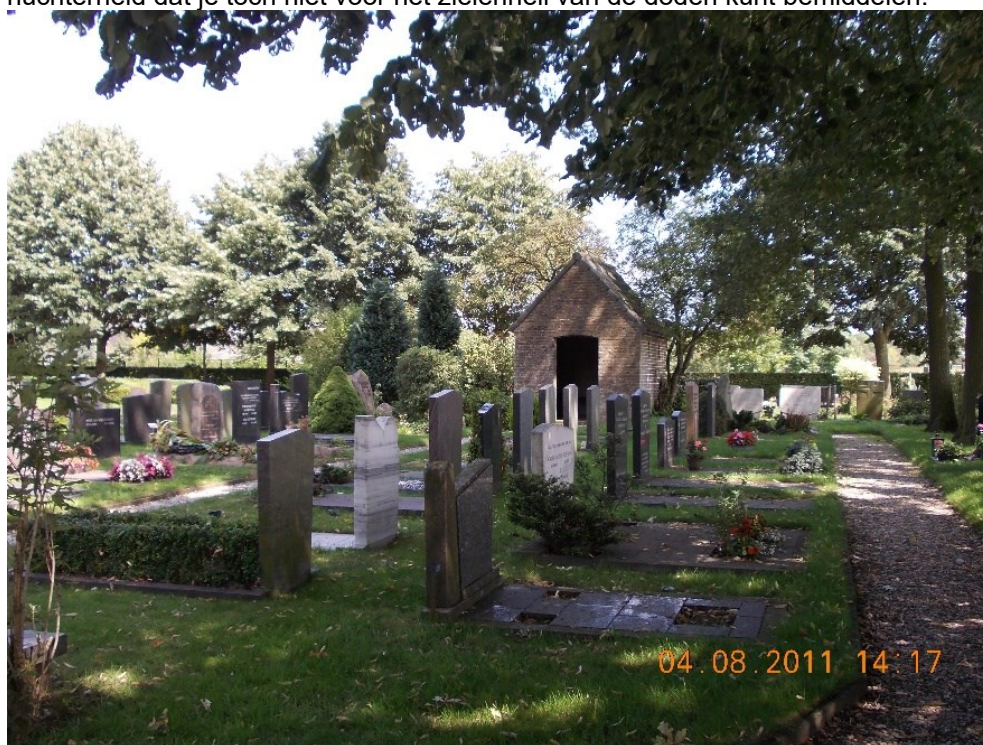

Afbeelding: De kadastrale situatie van de oude kerk met kerkhof op het minuutplan van 1832. Duidelijk is te zien dat de noordelijke zijbeuk is verdwenen. Kerk, toren en kerkhof zijn afzonderlijke percelen (bron: www.opdenrosheuvel.nl).

³⁹² <https://www.opdenrosheuvel.nl/pdf-regio/Heeze%20Oude%20Kerkhof%20versie%202018-1.pdf>

³⁹³ Brouwer en Goudsmit, 2003, 48 – 49.

Alhoewel het kerkhof van oorsprong katholiek is, werd het door het kadaster in de jaren 1820 genoteerd als eigendom van de burgerlijke gemeente en het is nog steeds een gemeentelijke begraafplaats. Het grootste en oudste deel van de Oude Kerkhof fungeert als Nederlands-hervormde begraafplaats met centraal daarin gelegen het grote graf van Van Tuyll van Serooskerken. Een poort geeft toegang tot het grafveld, omgeven door een muurtje met daarop een gesmeed hek met scherpe ijzeren punten. Binnen het hek ligt links een zerk met alle namen en titels van de barones, die daar in 2000 werd begraven. In tegenstelling daarmee is de grafsteen in het midden van de rechthoek met alleen het opschrift 'Baron van Tuyll van Serooskerken'. Geheel in de protestantse traditie is dit graf sober, zo niet somber; geen voornamen, data of symbolen. Het getuigt van de calvinistische nuchterheid dat je toch niet voor het zielenheil van de doden kunt bemiddelen.

Afbeelding: (Oud) Kerkhof Heeze (augustus 2011).

We zien ook weer tekenen van assimilatie door het gebruik van kruisen op graven. Dat getuigt van de katholieke traditie dat we door tussenkomst van Christus nog iets kunnen doen aan het hiernamaalse lot van de overledenen. Naast hedendaagse graftekens zijn er enkele graven uit de 19de en begin 20ste eeuw te zien. Op de grens van beide delen staat een oud lijkenhuisje, waar de levenden die de doden bezoeken, nu bij slecht weer kunnen schuilen.³⁹⁴

De beplanting op en om het Oud Kerkhof van Heeze bestaat met name uit eerbiedwaardige oude zomereiken en beuken. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1880-1920. Op en rond het kerkhof oud en hoogopgaand geboomte van beuken en linden. CHW. Nr.: BP047-001565. De cultuurhistorische waarde ervan wordt redelijk hoog geschat. CHW. nr: G271 (HK-HG-43).

Een kerkhof moest volgens de wet op een adequate wijze van een omheining worden voorzien. In 1842 werd het kerkhof daarom voorzien van een afrastering van houten palen met latten. Toen die in 1848 versleten bleken, liet de gemeente het terrein omplanten met een beukenhaag. Het kerkhof mocht in het kadaster dan wel op naam van de burgerlijke gemeente staan, niettemin werd dat herhaaldelijk door de protestantse gemeente bestreden. In de periode 1842 – 1860 komt het verschillende keren tot een aanvaring tussen deze partijen. De kern van het conflict werd gevormd door het eigendom van de inmiddels kaprijpe bomen op het kerkhof. De waarde van het hout werd door sommige bronnen geschat op drie- à vierhonderd gulden, maar andere spreken zelfs van

³⁹⁴ Brouwer en Goudsmit, 2003, 49.

achthonderd gulden.⁴ Op 11 december 1860 komen de partijen tot een schikking en legden die vast in een overeenkomst.

Nadat in 1853 een nieuwe rk.-begraafplaats in het dorp was aangelegd verloor het oude kerkhof zijn functie als begraafplaats voor katholieken. Op 15 december 1861 besloot de gemeenteraad om in overleg met de hervormde gemeente over te willen gaan tot deling van het gemeenschappelijk bezit van het kerkhof. De ondergrond van de oude kerk was immers eigendom van de protestanten en lag als een enclave in het kerkhof. Een overeenkomst liet echter nog tot 1870 op zich wachten want op 30 april van dat jaar nam de raad pas een besluit over een dergelijke overeenkomst. In 1874 laat de raad aan de provincie weten dat het in de bedoeling ligt twee afzonderlijk lijkenhuisjes op te richten, maar op 20 november 1875 nam zij het besluit om er samen één te bouwen bij de grens tussen beide begraafplaatsen. In 1929 verkoopt de gemeente nog eens 1243 m² grond aan de NH-gemeente en 339 m² aan de heer Van Gerwen. Dat laatste betekende een verkleining van het kerkhof aan de noordzijde.

In 1986 maakt C.J. Elings, tuin- en landschapsarchitect te Oisterwijk, een rapport over de (onderhouds)toestand van het kerkhof en volgt er een opknapbeurt.³⁹⁵

5.26.2.003 R.K. Begraafplaats St. Catharina, Averbodeweg Sterksel³⁹⁶

R.K. Kerkhof aan de Averbodeweg te Sterksel, daterend uit het 4e kwart van de 19e eeuw. De begraafplaats ligt op 125 m ten zuidoosten van de kerk. De geschiedenis van de begraafplaats gaat ver terug. Op deze plek stond immers de kapel van de middeleeuwse curie. De heerlijkheid Sterksel had in 1438 en daarna een kerkhof, dat grensde aan de kapel van de middeleeuwse curie. Een gedenksteen uit deze kapel is bewaard gebleven, alsmede een luidklok. In 1846 werd de kapel, die inmiddels was vervallen tot een ruïne, afgebroken. De begraafplaats bleef echter in gebruik. In 1866 kreeg de kapel een opvolger op initiatief van J.F. Pompen. De kapel stond op het terrein van de curie, maar direct aan de Pastoor Thijssenlaan. In 1927 tenslotte kwam de huidige kerk gereed op een geheel ander terrein. In 1987 heeft een grondige herinrichting plaats gevonden op het kerkhof vanwege plaatsgebrek. Diverse hardstenen grafkruisen en monumenten zijn verplaatst naar de parochiekerk. Tegen de noordgevel bevinden zich enkele grafstenen van de familie Pompen, heren van Sterksel, en van de familie Vos de Wael.

De hardstenen grafsteen onder de overkapping op het kerkhof is een grafsteen van een monnik van de abdij van Averbode van vóór 1798. Deze heeft eerder aan de achterkant van de Mariakapel aan de Ten Brakeweg gelegen.

CHW. Nr.: BP067-000336

Afbeelding: Kerkhof Sterksel met Calvariekruis³⁹⁷

5.26.2.004 Middeleeuwse begraafplaats St. Petrus Banden, Torenplein Leende

5.25.2.005 R.K. Begraafplaats St. Petrus Banden, Torenplein Leende³⁹⁸

³⁹⁵ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

³⁹⁶ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

³⁹⁷ Cultuurhistorische Waardenkaart Brabant 2006.

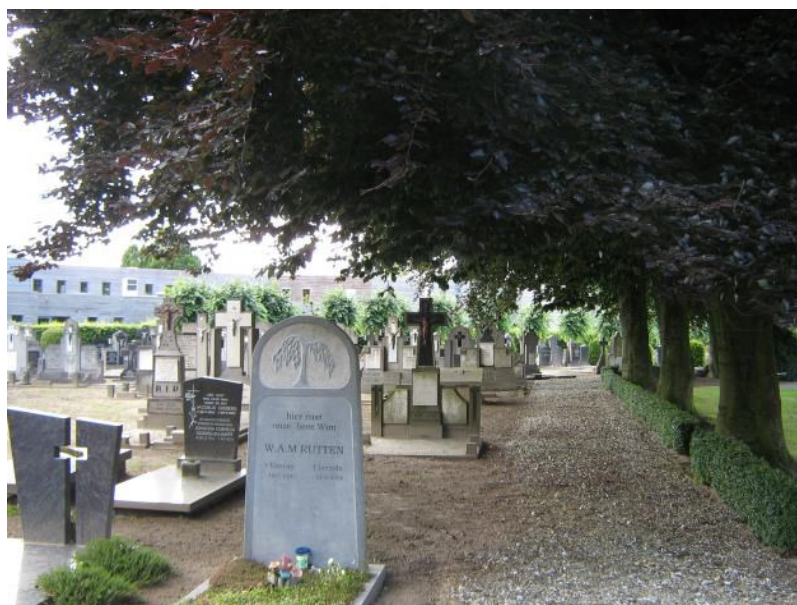
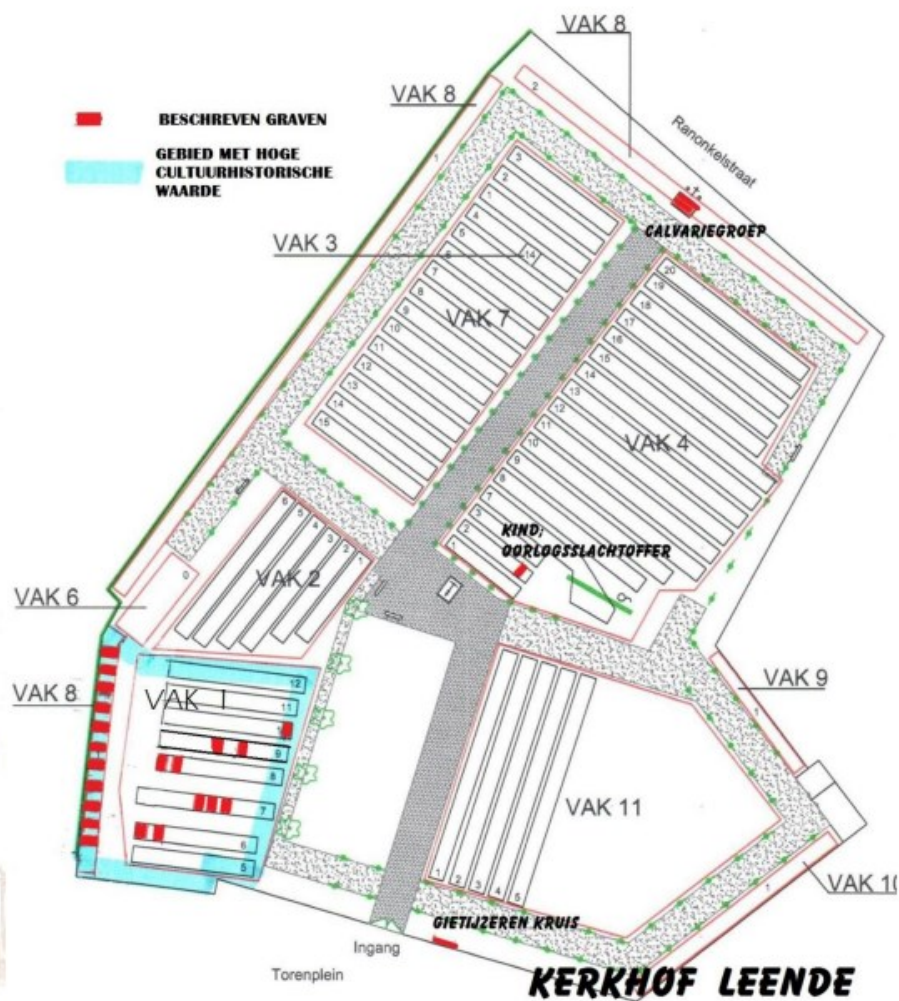
³⁹⁸ <https://www.opdenrosheuvel.nl/pdf-regio/Leende%20de%20rk%20begraafplaats%20versie%201.2.pdf>.

In 1887 werd het kerkhof vergroot na aankoop van een stuk grond door de Rooms katholieke gemeente van Maria Catharina Koppens. (kad. A-1300) Er volgde een ruiling waarbij het kerkhof aansluitend aan de kerk katholiek werd. De gemeente richtte een aansluitend stuk in tot algemene begraafplaats. Het oude lijkenhuisje werd afgebroken en er werd een nieuw gezet met twee ingangen tussen beide kerkhoven in. In 1918-1919 werden kerkhof, toren en klokken in eigendom aan de Rooms-Katholieke Kerk overgedragen door de gemeente. In de akte werd het uurwerk uitgezonderd van de overdracht en er moest een afzonderlijk deel van het kerkhof en een lijkenhuisje voor niet-katholieken blijven. In 1956-1957 werd het kerkhof opnieuw ingericht en beplant, nadat in 1929 de muur en het hek bij de toren waren gezet.

Uniforme velden, aan een kant glimmende 'golfjes', aan de andere kant op elk graf een grijs cementbetonnen kruis met corpus (allemaal uit dezelfde mal gekomen, zowel kruis als corpus). Waarschijnlijk vanwege de oude vorm is het kruisenveld niet lelijk. Centraal staat een kruis als 'Calvarieberg'. In een hoek van de R.K. Begraafplaats ligt de gemeentelijke begraafplaats, aangeduid met 'Algemene Begraafplaats'.³⁹⁹

282

Afbeelding: Sfeerbeeld van vak 1 van begraafplaats Leende. Dit vak heeft als geheel een grote cultuur- en funerair historische waarde.⁴⁰⁰

400 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016; <https://www.opdenrosheuvel.nl/pdf-regio/Leende%20de%20rk%20begraafplaats%20versie%201.2.pdf>.

5.26.2.006 Begraafplaats bij Kapel te Eijmerik, Heeze

In 1834 werden bij het opgraven van de fundamenteën van de kapel van St. Anthonis heremijt 'verscheiden menschen geraamten ontdekt, waar uit blijkt dat men vroeger daar plag te begraven.'⁴⁰¹ Uit welke periode deze begravingen dateren is niet duidelijk.

5.26.2.007 Begraafplaats bij Achelse Kluis⁴⁰²

Het complex van de Achelse Kluis ligt op de landsgrens met België. Gezien de oorsprong van de Kluis als stichting buiten het grondgebied van de protestantse Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden is het logisch dat het gebouwencomplex nagenoeg geheel op het grondgebied van België ligt en hier bijgevolg buiten beschouwing blijft. Anders ligt dat voor de begraafplaats. Het oorspronkelijk deel daarvan lag namelijk geheel in Nederland in de toenmalige gemeente Leende. In 1880 werd toestemming verleend voor de aanleg van de begraafplaats door gemeente Leende. De aanlegstructuur is in de loop der tijd veranderd en strekt zich nu ook uit op Belgisch gebied. Alle kruisen zijn uniform van wit geschilderd gietijzer.

Afbeelding: De begraafplaats bij de Achelse Kluis.

5.26.2.008 Begraafplaats Providentia⁴⁰³

In 1919 besloten de Broeders van de Heilige Joseph in Heerlen om in Sterksel een terrein te kopen voor de stichting van een nieuw verpleeghuis voor epileptici. Deze instelling werd 'Huize Providentia' genoemd. Het verpleeghuis was gereed in 1927. Aanvankelijk werd het bewoond door 13 broeders en 50 patiënten. Het complex werd meerdere malen verbouwd en uitgebreid. De kapel kwam tot stand in de jaren 1931 / 1932. Omdat men tot het inzicht was gekomen dat de behandeling van epilepsie het beste op jonge leeftijd kon beginnen, werden in 1933 de eerste kinderen opgenomen. In 1937 werd daartoe een BLO-school geopend. Deze werd na de Tweede Wereldoorlog vernoemd naar de karmeliet Titus Brandsma. Men startte met 28 kinderen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het complex gevorderd. Op 6 november 1942 beval de bezetter het gebouw te ontruimen. De bewoners mochten alleen hun persoonlijke bezittingen meenemen. De Duitsers bouwden een bunker naast het hoofdgebouw en er kwam een school voor de Hitlerjugend. Na de bevrijding in 1944 gebruikten de Engelsen het gebouw nog als militair

401 Van Moorsel, 1842, 70.

402 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016; <https://www.opdenrosheuvel.nl/wordpress/achel-de-begraafplaats-van-de-achelse-kluis/>

403 <https://www.opdenrosheuvel.nl/wordpress/sterksel-begraafplaats-huize-providentia/>

hospitaal, maar in 1946 werd het gebouw uiteindelijk vrijgegeven en werd het oorspronkelijke gebruik hersteld. In 1970 werd Providentia een seculiere instelling. Huize Providentia is tegenwoordig onderdeel van Epilepsiecentrum Kempenhaeghe in Heeze. De jongste ontwikkeling bestaat uit de integratie met een nieuwe woonwijk die de naam 'Kloostervelden' heeft gekregen.

Providentia heeft ook een eigen begraafplaats. De begraafplaats was bedoeld voor zowel broeders en personeel als voor overleden patiënten. Uit de tijd kort na de bevrijding dat er een militair hospitaal was gevestigd dateert een klein Brits ereveld. De militairen die hier overleden, werden begraven op een afzonderlijk deel van de begraafplaats. De begraafplaats is aangelegd in de vorm van een kruis. De zuidelijke kruisarm vormt het ereveld.⁴⁰⁴

Afbeelding: Ligging begraafplaats Providentia en zicht hierop.

26.3. Calvarieberg

Een calvarieberg is een onderdeel van sommige katholieke begraafplaatsen. Calvarie is het uit het Latijn afgeleide woord voor een symbolische voorstelling van de kruisiging van Jezus Christus op de berg Golgotha. In de katholieke symboliek is het een geliefd thema op kerkhoven en begraafplaatsen. Soms is er ook echt sprake van een kunstmatige heuvel. De groep bestaat uit een centraal geplaatste Jezus aan het kruis geflankeerd door Maria en Johannes.

5.26.3.001 Calvarieberg Sint-Petrusbanden te Leende, Dorpstraat 50 Leende⁴⁰⁵

Gemeentelijk monument KM-LE-029

Op het kerkhof ten westen van de kerk (zie 5.26.2.005). Hier een Calvariegroep uit ca. 1900 en enige neogotische en neoromaanse graven in hardsteen. Hier is alleen de beeldengroep aanwezig, geen heuvel. Zij dateert vermoedelijk uit de jaren dertig van de vorige eeuw. CHW. Nr.: BP061-000882

Afbeelding: Calvarieberg Sint-Petrusbanden te Leende.

404 <https://www.opdenrosheuvel.nl/pdf-regio/Begraafplaats%20Providentia%20Sterksel.pdf>

405 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

26.4. Graf⁴⁰⁶

5.26.4.001 Familiegraf Van Tuyll van Serooskerken (Oude Kerkhof te Heeze)⁴⁰⁷

Gemeentelijk monument KM-HE-018

Reinoud Diederick van Tuyll van Serooskerken overleed in 1784. Hij behoorde tot de tweede generatie van de laatste heren van Heeze en Leende en werd nog begraven in de oude Heezer parochiekerk die in het buurtschap Ven stond. De jong gestorven heer van 'Hees 'en Leen' werd in de kapel aan de Kapelstraat, de protestantse kerk van Heeze, later opnieuw begraven. Zijn oudste zoon is als laatste in deze grafkelder begraven. Deze grafkelder was zo klein dat er geen personen meer bijgezet konden worden. Daarom vroeg de weduwe van Tuyll om een nieuw familiegraf op het Oude Kerkhof te mogen inrichten. Als eerste werd de weduwe daar zelf in begraven. Bij de nieuwbouw van de kapel in de Kapelstraat werd het oude familiegraf daar geruimd en werden de stoffelijke resten bijgezet in het nieuwe familiegraf op het Oude Kerkhof.⁴⁰⁸

Afbeelding: Familiegraf van de Heezerse tak van het adellijk geslacht Van Tuyll van Serooskerken, op de begraafplaats van de protestantse gemeente.

5.26.4.002 Graf van Adriaan Johannes Noels, onderwijzer, Oude Kerkhof te Heeze⁴⁰⁹

Gemeentelijk monument KM-HE-019

Nadat in 1927 een katholieke school was gesticht werd er op de hoek van de Schoolstraat en de Molenstraat een nieuwe openbare lagere school gebouwd. Feitelijk waren het de protestantse kinderen die deze school bezochten. De Nederlands Hervormde onderwijzer Adriaan Johannes Noels (geb. Ellewoutsdijk, 22 juni 1899 – overl. te Eindhoven 16 mei 1944) werd aangetrokken als hoofdonderwijzer. Zijn voorgaande standplaats was Brakel waar hij ook was gehuwd met Neeltje Elisabeth van der Leij. Op vrijdag 19 mei 1944 werd hij hier 's middags om 14 uur begraven.

5.26.4.003 Graf van Carl August Polhaus, Oude Kerkhof te Heeze⁴¹⁰

Gemeentelijk monument KM-HE-020

Carl August Polhaus was van Duitse afkomst. (Eberfeld, 4 november 1864 – Heeze, 8 juni 1920). In 1904 kwam hij met zijn gezin naar Heeze en woonde in de Kapelstraat. Zijn beroep was “verfmeester bandfabriek”. Kennelijk was hij om zijn specifieke kennis aangetrokken door de firma Vullingsh.

5.26.4.004 Graf van de familie Neomagus-Abbing, Oude Kerkhof te Heeze⁴¹¹

Gemeentelijk monument KM-HE-021

Graf van notaris Juul Neomagus, zijn moeder Mechlina de Rieux en zijn schoonvader dr. C.A. Abbing. Neomagus wordt in 1869 benoemd tot notaris te Heeze. Hij is daarmee de derde notaris sinds de instelling van een notarisplaats in Heeze in 1811.

⁴⁰⁶ Veel meer info is te vinden op de website <https://www.opdenrosheuvel.nl/>

⁴⁰⁷ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

⁴⁰⁸ Van den Boer, 2008, 65.

⁴⁰⁹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

⁴¹⁰ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

⁴¹¹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

5.26.4.005 Graf Graftombes van de familie Van Rietschoten, Oude Kerkhof te Heeze⁴¹²

Gemeentelijk monument KM-HE-022

Twee liggende zerken zijn van de beide echtgenotes van Willem Gijsbertus van Rietschoten, de rentmeester van het kasteel die ook raadslid en wethouder was van 1919 -1923.

Afbeelding: Graftombes van de familie van Rietschoten (foto Op den Rosheuvel).

5.26.4.006 Graf ds. Nijenhuis, Oude Kerkhof te Heeze⁴¹³

Gemeentelijk monument KM-HE-023

Dominee van Heeze.

5.26.4.007 Graven Freher - van Galen, Oude Kerkhof te Heeze⁴¹⁴

Gemeentelijk monument KM-HE-024

Hendricus Marquardus Freher, geb. te Tilburg op 13 feb 1803 zn. Henricus Freher en Johanna Heshusius, notaris in Heeze van 1831 tot zijn dood in 1868, ouderling van de NH-kerk in Heeze en sinds 1848 ook provinciaal ouderling, ovl. (ongeveer 65 jaar oud) te Heeze op 28 okt 1868.

5.26.4.008 Graf Anton van der Tholl, Oude Kerkhof te Heeze⁴¹⁵

De oudste steen die nog te vinden is op deze begraafplaats is een eenvoudige liggende steen waarvan in het begraafregister is vermeld: "Nr. 14. A. van Tol; overleden 15 Juni 1858". Hoewel niet met name genoemd kwam Anton naar Heeze om zich te laten behandelen door ds. Kremer. Waarom of waaraan hij zo jong overleed is niet bekend.

5.26.4.009 Gezamenlijk graf zusters R.K. Kerkhof in Heeze⁴¹⁶

De overleden zusters van de Sociëteit van Jezus-Maria-Jozef werden in de periode 1894 tot 1969 in een voor hen gereserveerd gedeelte van het R.K. kerkhof bijgezet. In 1881 namen de zusters hun intrek in het nieuwe gebouw dat de naam "Nicasiushuis" kreeg.

Op verzoek van de congregatie is dit grafveldje in het voorjaar van 2013 geruimd.

5.26.4.010 Negen Pastoorsgraven R.K. Kerkhof in Heeze⁴¹⁷

Gemeentelijk monument KM-HE-002 t/m 010

De grafstenen, allen uit de periode vóór het samengaan van de parochies St. Martinus en St. Jan in 1993, zijn van de navolgende pastoors/dekens: Joannes Gast, Antonius Petrus van Iersel, Stephanus Petrus Gast, Bartholomeus Kemps, Hermanus Josephus de Bruijn, Cornelis Wilhelmus Josephus de

412 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

413 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

414 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

415 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

416 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

417 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Bruijn, Pius Benedictus Maria Kruse, Cornelis Franciscus Berkelmans, Theodorus Adrianus Versteegde en Johannes Jacobus Somers.

Afbeelding: Pastoorsgraven op het kerkhof van Heeze (foto Op den Rosheuvel).

5.26.4.011 Grafmonument Evers R.K. Kerkhof in Heeze ⁴¹⁸

Gemeentelijk monument KM-HE-011

Grafmonument in Art Deco-stijl. Dit is het familiegraf Evers. In 1901 richtte P.D. Evers samen met Laurens van Engelen de stoombandfabriek Van Engelen & Evers op. Net als Vullinghs legde het bedrijf zich toe op de fabricage van band, lint en etiketten.

5.26.4.012 Grafmonument Van Engelen R.K. Kerkhof in Heeze ⁴¹⁹

Gemeentelijk monument KM-HE-012

Zijn vader Laurens van Engelen richtte samen met P.D. Evers een stoombandfabriek op. In 1915 werd dat de N.V. Stoombandfabriek Van Engelen en Evers. In dat zelfde jaar werd een nieuwe fabriek gebouwd aan de Nieuwendijk. Willem volgde zijn vader op maar overleed slechts enkele jaren later.

5.26.4.013 Grafmonument met engel, R.K. Kerkhof in Heeze ⁴²⁰

Gemeentelijk monument KM-HE-013

Kennelijk een kindergraf, gezien de tekst op de marmeren plaat op de sokkel.

Afbeelding: Het graf met de engel op het kerkhof van Heeze (foto Op den Rosheuvel).

5.26.4.014 Grafmonument 'De Kievit', R.K. Kerkhof in Heeze ⁴²¹

418 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

419 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

420 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

421 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Het familiegraf De Kievit waarvan de oudste begraafing is van februari 1944. Het monument is een typische representant van zijn tijd.

5.26.4.015 Graven van de familie Cox, R.K. Kerkhof in Heeze ⁴²²

Gemeentelijk monument KM-HE-015

Ter linkerzijde van het hoofdpad ligt een drietal identieke grafmonumenten. Ze behoren aan de familie Cox. In 1928 werd Gerardus van Asten als gemeentesecretaris van Heeze opgevolgd door de uit Oss afkomstige Michaël Henricus Cox. Gedurende de periode van 9 oktober 1944 tot 16 november 1946 was hij waarnemend burgemeester waarna hij tot burgemeester werd benoemd.

Afbeelding: Graven van de familie Cox (foto Op den Rosheuvel).

5.26.4.016 Graven van de familie Deckers R.K. Kerkhof in Heeze ⁴²³

Gemeentelijk monument KM-HE-016

Rechts naast het hoofdpad treffen we het graf aan van de familie Deckers. Jan Deckers werd in 1882 op 30-jarige leeftijd in Heeze benoemd tot hoofdonderwijzer van de openbare lagere school. Laurentius Nicolaas Deckers was meermaals minister en lid van Raad van State. Deckers was ook een van de oprichters van het Wit-Gele Kruis. Omwille van zijn verdiensten voor Heeze werd hij benoemd tot eerste ereburger.

5.26.4.017 Graf van het echtpaar Buijsen-Thijs R.K. Kerkhof in Heeze ⁴²⁴

5.26.4.018 Graf van het echtpaar Evers-v.d. Heijden R.K. Kerkhof in Heeze ⁴²⁵

Gemeentelijk monument KM-HE-017

Hij was de zoon van P.D. Evers. Sinds 1934 was hij algemeen directeur van de NV Stoombandfabriek Van Engelen en Evers aan de Nieuwendijk.

5.26.4.019 Groep graven op de R.K. Kerkhof in Leende ⁴²⁶

Gemeentelijk monument KM-LE-030 t/m 040

In vak 8 (posities 70 t/m 80) ligt een rij grafmonumenten die opvalt door zowel de onderlinge samenhang als de funeraire en cultuurhistorische waarde van de grafmonumenten. Het gaat om de graven van Familiegraf Kemps-Keunen, Familiegraf Godschalx-Strijbosch, Familiegraf Cardinaal-van Meijl, Familiegraf Rutten-Van Hoof, Familiegraf Van Engelen-Van Engelen, Familiegraf van Engelen-Ras, Familiegraf van Engelen-Van Asten, Familiegraf van Engelen-Vugts, Graf pastoor Steenbekkers Familiegraf de Wit-Kestens, Graf Eerw. Zusters van Liefde.

422 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

423 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

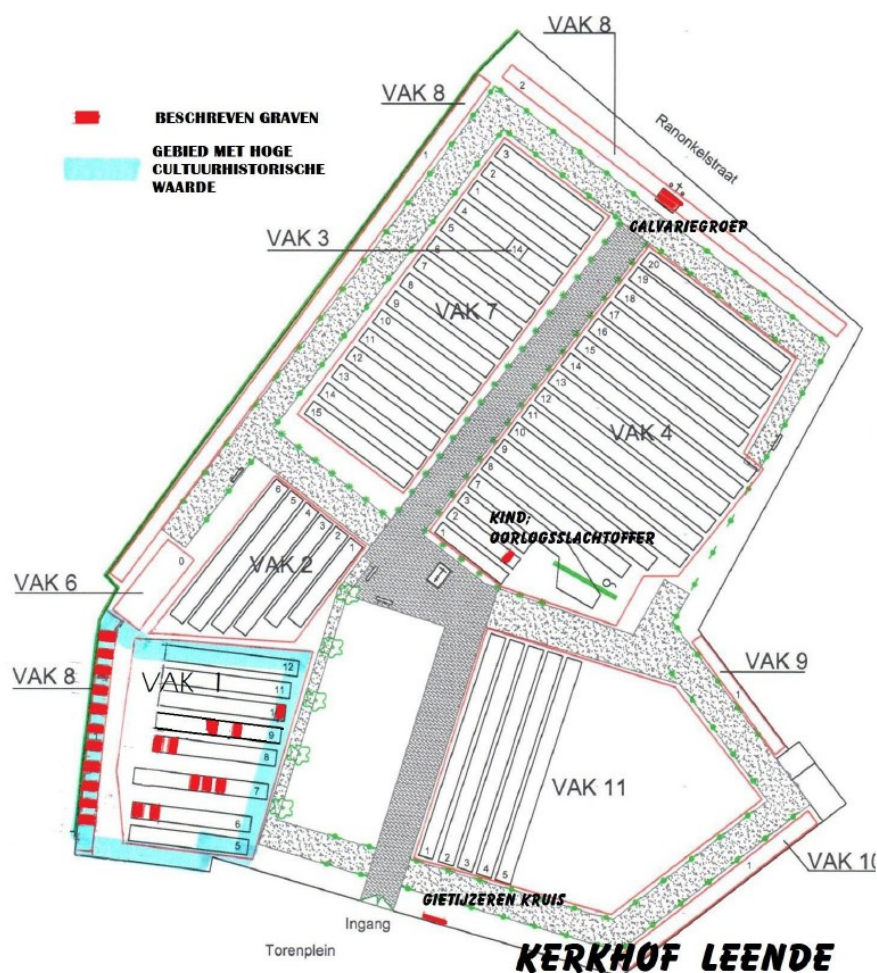
424 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

425 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

426 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Afbeelding: Groep graven in vak 8, zie hieronder, op begraafplaats Leende.

5.26.4.020 Graf van Franciscus van Mensvoort en Maria Theresia van Asten (pos. 1-10-12) R.K. Kerkhof in Leende ⁴²⁷

Gemeentelijk monument KM-LE-041

5.26.4.021 Gezamenlijk graf van drie oorlogsslachtoffers (positie 1-8-1) R.K. Kerkhof in Leende ⁴²⁸

Gemeentelijk monument KM-LE-042

Zie ook het monument aan de Burg. Vogelslaan.

5.26.4.022 Graf van het gezin Van de Ven-Roijmans (positie 1-8-2) R.K. Kerkhof in Leende ⁴²⁹

⁴²⁷ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

⁴²⁸ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

⁴²⁹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Gemeentelijk monument KM-LE-043

Een granaatbombardement ten gevolge van de oorlogshandelingen bij de bevrijding vaagde het jonge gezin in één klap van de wereld.

5.26.4.023 Graf van Maria Geertruda Verberne (pos. 4-2-13) R.K. Kerkhof in Leende ⁴³⁰

Gemeentelijk monument KM-LE-044

Maria kwam op 5-jarige leeftijd om het leven tijdens de bevrijding van Leende.

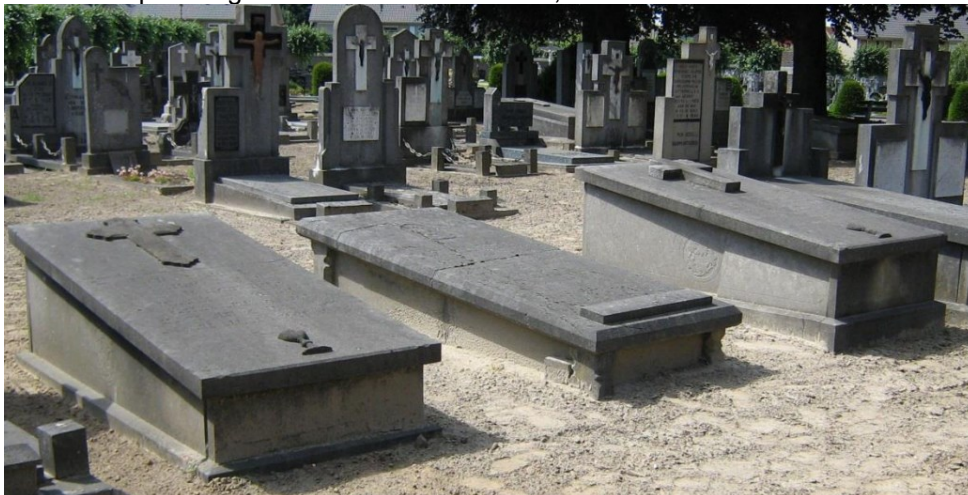

Afbeelding: Graf van Maria in Leende (foto Op den Rosheuvel).

5.26.4.024 Groep priestergraven (pos. 1-7-5, 1-7-6, 1-7-7) R.K. Kerkhof in Leende ⁴³¹

Gemeentelijk monument KM-LE-045 t/m 047

Een drietal priestergraven: Joannes N. Essens, Joannes N. Smits en L.A. Bax.

Afbeelding: Priestergraven in Leende (foto Op den Rosheuvel).

5.26.4.025 Graf van Franciscus de Wijs (pos. 1-9-4) R.K. Kerkhof in Leende ⁴³²

430 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

431 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

432 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Gemeentelijk monument KM-LE-48

5.26.4.026 Graf van Josephus Ambrosius Simkens (pos. 1-9-6) R.K. Kerkhof in Leende⁴³³

Gemeentelijk monument KM-LE-049

5.26.4.027 Graftombe Vos de Wael bij de rk. kerk van Sterksel⁴³⁴

Gemeentelijk monument KM-ST-060

In 1987 zijn, omwille van de herinrichting van de rk.-begraafplaats aan de Averbodeweg, een tweetal monumentale graftombes verplaatst naar de rechterzijde tegen de rk.-kerk aan de Heezerweg en aldaar in een museale opstelling geplaatst. Het gaat om de graftombe van Ernestus Vos de Wael en zijn echtgenote jonkvrouw Sophia De van der Schueren (1937). De vermogende familie Vos de Wael was afkomstig uit Indonesië. Zij kochten uit het faillissement van de Maatschappij NV “de Heerlijkheid Sterksel”, en ook nog daarna 350 hectare cultuurgrond. Vos de Wael had meerdere pachtboerderijen: 3 aan het Peeleven, 3 aan de Vlaamseweg, 1 op de Stoeiing, 1 in het Chijnsgoed en 1aan de Heezerweg.

5.26.4.028 Grafmonument familie Pompen bij de rk kerk in Sterksel⁴³⁵

Gemeentelijk monument KM-ST-059

Naast de St. Catharinakerk staat het overgebrachte grafmonument van J.F. Pompen en zijn vrouw M.E. Kemps. Samen met S13-1 staat het monument in een museale opstelling. In 1197 kwam de Abdij van Averbode in het bezit van de heerlijkheid Sterksel. Pas in 1798 kwam er een nieuwe eigenaar, en wel Adriaan Pompen uit Leende. De abdij verkocht Sterksel aan de familie Pompen aangezien het bezit onteigend dreigde te worden als voortvloeiende uit de Franse Revolutie. Zo kon het gebeuren dat in een tijd waarin alle heerlijkheidsrechten werden afgeschaft, de vrijheid Sterksel een familiebezit werd. Deze situatie duurde tot 1915 toen de erfgenamen van de familie Pompen het gehele grondgebied van Sterksel verkochten aan de N.V. “de Heerlijkheid Sterksel”. Deze Adriaan Pompen was de grootvader van Johannes Franciscus Pompen. Het monument werd vervaardigd door de firma Barette uit Eindhoven.

Kerkhof .. Graf Fam. Pompen

Afbeelding: Foto van het grafmonument op zijn oorspronkelijke plaats.

26.5. Heiligenbeeld

Heilig Hart beelden.

Binnen de Katholieke Kerk is het Heilig Hart van Jezus het symbool van de liefde. Overal in Katholiek Nederland kwamen Heilig Hartbeelden te staan. ‘Veel steden bouwden er zelfs kerken voor, zoals de beroemde ‘Sacre Coeur’ in Parijs. Het ging er op lijken dat het Heilige Hart van Jezus de slechte

⁴³³ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

⁴³⁴ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016; [Familie Vos de Wael.pdf](#).

⁴³⁵ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

invloeden van demoderne wereld moest tegen houden. Zo werd bijvoorbeeld in Eindhoven het beeld op de Paterskerk vervangen door een Heilig Hart beeld. Ook Leende en Sterksel kregen hun beeld.⁴³⁶ In de vooroorlogse jaren verscheen er op veel plaatsen in de Kempen een Heilig Hartplein devotie. Op de meeste pleinen was een levensgroot Jezusbeeld op een verhoging geplaatst en omringd met bloemen. Het geheel werd omsloten door hagen en poorten en bewaakt door stenen leeuwen. Vanaf de jaren twintig namen vele vooraanstaande katholieken het initiatief om in hun parochie een Heilig Hartbeeld te plaatsen. Zo'n beeld moest uiteraard op een prominente plaats komen. Om het te bekostigen legde de gehele bevolking van het dorp geld bijeen. Het hoogtepunt van de devotie was de plechtige inwijding van het beeld. Belangrijk waren ook de processies die jaarlijks plaatsvonden naar het Heilig Hartplein. Het was de tijd van het Rijke Roomse leven. De tijd waarin de emancipatie van het katholieke volksdeel min of meer was voltooid. In alle geledingen van de maatschappij was het rooms wat de klok sloeg. Naast de sacramentsprocessie, was de Heilig Hartprocessie de belangrijkste. De devotie is ten onder gegaan door de secularisatie. Hier en daar staan ze nog, de stenen getuigen van de geloofsijver van vorige generaties.⁴³⁷

5.26.5.001 H. Hartbeeld naast de H. Catharinakerk in Sterksel⁴³⁸

Toen in 1927 de huidige kerk in gebruik werd genomen verscheen er, geheel in de geest van de tijd, op het plein voor de kerk ook een Heilig Hartbeeld. Destijds geschonken door een parochiaan bij gelegenheid van diens zilveren huwelijksjubileum. Toen begin jaren zestig het plein opnieuw werd ingericht kreeg het de plaats waar ook het huidige beeld staat. Begin jaren zeventig werd restauratie van het beeld beoogd, maar die wilde niet van de grond komen. In 1975 was het beeld echter zover in verval geraakt dat restauratie niet meer mogelijk bleek. Er diende zich wederom een gulle gever aan en met handhaving van de oude sokkel werd er een nieuw keramisch beeld betrokken van het atelier van St. Joris in Beesel (Limburg).

Afbeelding: Heilig Hartbeeld bij de kerk van Sterksel

5.26.5.002 Heilig Hart Beeld op Boschhoven

Gemeentelijk monument KM-LE-051

CHW. Nr.: BP061-000867

Op achthoekig bakstenen voetstuk geplaatst natuurstenen beeld. Gelegen op pleintje met jonge linden en meidoorn. Beeld dat oorspronkelijk op het inmiddels bestrate plein naast de kerk in Leende stond. Het was vervaardigd in het toen alom bekende kunstatelier Cuypers & Co in Roermond. Op zondag 29 juni 1924 mocht de abt van de Achelse Kluis het beeld onthullen, pastoor Steenbekkers verrichtte de inzegening en kapelaan Simonis hield de feestpredicatie. Vele parochianen waren toegestroomd. Het H.H. Hartbeeld is in 1962 verplaatst naar het 'Boschhovens pleintje', ook wel een

⁴³⁶ Van den Boer, 2008, 29.

⁴³⁷ Van Vroenhoven, 1993.

⁴³⁸ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

'plaetse' geheten. Dat pleintje op Boschhoven werd vroeger door de buurtbewoners 't Rietje genoemd. Het beeld staat er nog steeds en is nog een keer gerestaureerd.⁴³⁹

Afbeelding: Heilig Hart Beeld op Boschhoven

5.26.5.003 De drie Congregaties (kerkplein kerk H. Catharina Sterksel)

Dit beeld, een bronzen sculptuur van beeldhouwer Eric Vanmechelen, stelt de drie Congregaties voor die in Sterksel geleefd, gewoond en gewerkt hebben. Missionarissen van Afrika (Witte paters 1926 – 1965), Broeders van de H. Joseph, (Oprichters Huize Providentia 1920 – 1991), Zusters van O. L. Vrouw van Afrika, (Witte Zusters 1950 – 1998).⁴⁴⁰

Afbeelding: Beeld drie congregaties in Sterksel.

5.26.5.004 Heilige Maria met stralenkrans⁴⁴¹

Gemeentelijk monument H05-1.

Dit beeld staat centraal in de voorgevel van D'n Toversnest in Heeze, gebouwd o.a. als zustershuis voor de zusters van de Sociëteit van Jezus, Maria en Jozef, later achtereenvolgens in gebruik als bejaardenhuis en gemeenschapscentrum dat de naam "D'n Toversnest" kreeg naar de naam van de boerderij die hier ooit stond.

5.26.5.005 Sint Leonardus van Veghel⁴⁴²

⁴³⁹ *Heemkronyk* 42 (2003) nr. 4, 58.

⁴⁴⁰ Van den Boer, 2008, 46.

⁴⁴¹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

⁴⁴² A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Gemeentelijk monument H05-3.

Het beeld bevindt zich aan de rechterzijde van de voorgevel van “D’n Toversnest” in Heeze. Sint Leonardus maakte, evenals Sint Nicasius, deel uit van de geestelijken die in 1572 te Brielle de marteldood zijn gestorven.

5.26.5.006 Sint Nicasius⁴⁴³

Gemeentelijk monument H05-2.

Vóór de ingrijpende verbouwing in de vorige eeuw, waarbij de symmetrie werd doorbroken, bestond de voorgevel van D’n Toversnest uit drie delen, elk met een nis-met-beeld: Maria prominent in het midden, rechts St. Leonardus en aan de linkerkant St. Nicasius. De Heilige Nicasius is een van de martelaren van Gorcum en geboortig van Heeze. Het beeld heeft lang bij de ingang van het Nicasiushuis aan de Ds. Kremerstraat gestaan. Er zijn plannen om de linkervleugel van D’n Toversnest te reconstrueren en het beeld terug te plaatsen.

5.26.5.007 Kruisbeeld op R.K. Begraafplaats St. Martinus in Heeze⁴⁴⁴

Gemeentelijk monument KM-HE-014

Centraal op het kerkhof staat sinds de renovatie van 1983-1984 dit kruisbeeld. Het ijzeren corpus dateert van 1889 toen pastoor Kemps het kocht. Het is afkomstig van het hardstenen kruis dat op de plaats van de overkapping stond. Dit kruis was een schenking van enkele dankbare parochianen en dateerde van 1855 en zover in verval dat het moest worden vervangen door het huidige houten kruis.

Afbeelding: Het kruisbeeld op de R.K. Begraafplaats in Heeze.

5.26.5.008 Gietijzeren kruis tegen de kerkhofmuur van de r.k. begraafplaats Leende⁴⁴⁵

Gemeentelijk monument KL-LE-050

Aan de kerkhofmuur is een gietijzeren kruis bevestigd ter decoratie. Het is een standaardmodel uit de periode 1900-1920. Tussen het basement en het corpus was oorspronkelijk een ovale plaat bevestigd met de naam van de overledene. Dergelijke kruisen hadden oorspronkelijk een hardstenen basement. Het vormt één geheel met een naamplaat van graven welke inmiddels zijn geruimd.

443 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

444 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

445 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Afbeelding: Gietijzeren kruis tegen de kerkhofmuur van de r.k. begraafplaats Leende (www.opdenrosheuvel.nl).

5.26.5.009 Kruisbeeld Sint Catharinakerk⁴⁴⁶

Kruisbeeld op stenen sokkel aan de rechterzijde van de ingang van de R.K. kerk (1989). Het kruisbeeld is gemaakt en geschonken door Harry Storms, kunstenaar te Sterksel bij gelegenheid van het 25-jarig priesterfeest van de toenmalige pastoor Rinie van de Oord.

5.26.5.010 Kruisbeeld op het kinderkerkhof bij Providentia⁴⁴⁷

Het beeld is uitgevoerd in een zwarte natuursteen. Dergelijke kruisen kwamen in de jaren dertig vrij veel voor.

5.26.5.011 Marmeren kruis op kerkhof Sterksel⁴⁴⁸

Kruis van wit marmer. Dit kruis, waarvan de oorspronkelijke herkomst onbekend is, komt via een steenhouwer uit Eindhoven van een ander kerkhof.

5.26.5.012 Gietijzeren kruis op kerkhof Sterksel⁴⁴⁹

Kruis van gietijzer dat stond op de oude Gertrudiskapel aan de Pastoor P. Thijssenlaan hoek Valentijn. Destijds gebouwd door de familie Pompen. Dit kruis staat nu op het graf van Theodorus Heesakkers en zijn echtgenote Katharina Kremers.

Afbeelding: Gietijzeren kruis op kerkhof Sterksel.

446 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

447 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

448 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

449 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

5.26.5.013 Kruisbeeld op kerkhof Sterksel⁴⁵⁰

Kruisbeeld van brons op houten onderwerk (1996). Geschonken door de toenmalige gemeente Maarheeze, waartoe Sterksel tot 1997 behoorde, bij de ingebruikname van de uitbreiding van het kerkhof.

Afbeelding: Kruisbeeld kerkhof Sterksel.

26.6. Kapel

5.26.6.001 De H. Catharina kapel van Sterksel

Waarschijnlijk kwam de eerste kapel tot stand in het begin van de 13^e eeuw. Deze kapel stond waarschijnlijk al op de plaats van de latere kapellen, dat is het huidige kerkhof. Het betreft namelijk een opgehoogd terrein van ca. 20 x 30 meter, dat zo'n anderhalve meter boven het maaiveld ligt. Het is wat archeologen een "heilige plaats" noemen, zodat deze plek waarschijnlijk de oorspronkelijke plaats van de twaalfde-eeuwse kapel zal zijn geweest.⁴⁵¹

'Men kan de bouwwerken tamelijk nauwkeurig volgen in de abdijrekeningen. Wij vernemen dat de kapel toegewijd was aan de H. Catharina. In 1437 werd het nieuwe bedehuis geconsacreerd door de hulpbisschop van Luik. In 1510 werd er bij de kapel een toren gebouwd. Nu weten we niet of het een dakruiter was of een zelfstandig gebouw. Hoogstwaarschijnlijk was het een dakruiter. Er gebeurden in die jaren heel wat verfraaiingswerken in de kapel. In 1520 maakte de Mechelse borduurwerker Felix Taks een rood antependium met de afbeelding van de H. Catharina. Men kocht een nieuw Luiks missaal en verschillende liturgische benodigdheden. "Peter den Beltsnider" maakte in 1522 een houten beeld van de H. Brigida, een beeld dat verguld en beschilderd werd door de Leuvense schilder Antonis van Huldenbergen. Prelaat Matthias Volders schonk in 1548 een mooi purperen kazuifel aan de kapel van Sterksel. Al die werken en we noemden er maar enkele hier zijn weer een bewijs, dat er echt een periode was van hoog- conjunctuur op artistiek gebied want al die werken werden tenslotte door de abdij gefinancierd. In die jaren liet abt Matthias Valentijns een nieuwe kapel bouwen, waarvan de gedenksteen, gedateerd 1619 en versierd met zijn abtelijk wapen, hier thans nog bewaard wordt. Deze kapel werd op 22 augustus 1619 door Nicolaas Zoes, bisschop van 's Hertogenbosch geconsacreerd. Na de verovering van 's Hertogenbosch door de Staatse troepen werd de kapel van Sterksel waarschijnlijk gesloten.'⁴⁵²

De bronnen zijn niet eenduidig voor wat betreft het materiaal waarvan de kapel was opgetrokken. Sommige berichten spreken van duizenden bakstenen, die voor de kapel bestemd waren. Andere

⁴⁵⁰ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

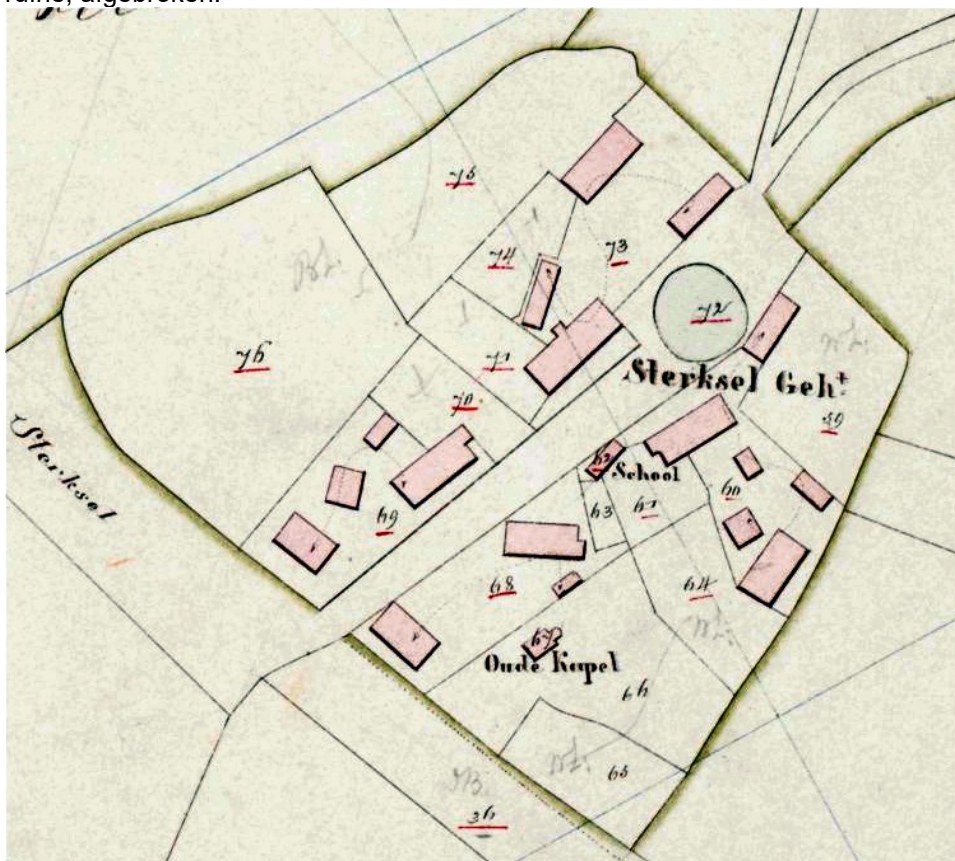
⁴⁵¹ Dekkers, 1994a, 135.

⁴⁵² Gerits, 1967.

berichten melden weer dat de wanden van de kapel van stro en leem gemaakt waren. In 1412 en in 1430-1432 werden er werkzaamheden aan de kapel uitgevoerd, waarschijnlijk in verband met de verwoestingen die de bisschop van Luik in 1410 in Sterksel had aangericht. In 1437 was de kapel weer zover gereed dat de kapel feestelijk kon worden ingewijd. De pachters konden voor hun zielenheil naar de omliggende parochiekerken trekken, maar het belang van de abdij Averbode verzette zich daartegen:

'Zij zou haar greep op Sterksel kunnen verliezen aan een naburige pastoor en dit was precies wat er gebeurde; de kapelaan van Sterksel was op den duur een priester uit het naburige Heeze. Het was in het belang van de abdij om op geen enkele wijze de indruk te wekken dat Sterksel afhankelijk was van een ander dorp. Vandaar haar gevecht tegen de omliggende dorpen, die Sterksel herhaaldelijk onder hun "dorp" of "parochie" wilden laten vallen. Een eigen kapel was zodoende een steun in de rug. De bisschoppelijke registers rekenen Sterksel echter onder de parochie van Heeze. Dat is ook niet zo vreemd, want voor een fundamenteel sacrament als de doop moesten de Sterkselnaren naar Heeze of Leende. De Sterkselse kapel ontving pas in 1562 de vergunning van de bisschop van Luik om een doopvont op te richten, zonder dat de kapel dan overigens parochiekerk werd. Deze doopvont is trouwens bewaard gebleven, in de tuin van Huize Sterksel (zie de afbeelding op blz. 73). Ook een altaarsteen van de kapel is onlangs teruggevonden (zie de afbeeldingen op blz. 75).'⁴⁵³

De Sterkselse kapel had drie altaren: een gewijd aan Catharina, een aan Anna en een aan het H. Kruis. Grenzend aan de kapel lag een kerkhof en om het geheel was een muur met een poortje. De kapel van Sterksel is op de kaart van Sterksel uit 1653 herkenbaar met een klein geveltorentje. In 1510 had de abt echter bevolen dat het gemetselde geveltorentje werd vervangen door een houten dakruiter. Op een gedrukte kaart van de Meierij uit 1638 is de kapel van Sterksel herkenbaar en inderdaad getekend met een dakruiter. In 1846 werd de kapel, die inmiddels was vervallen tot een ruïne, afgebroken.

Oude kapel en school op de kadasterkaart van Sterksel, ca 1830.

5.26.6.002 Sint Gertrudiskapel Sterksel⁴⁵⁴

In 1866 werd besloten een nieuwe kapel te Sterksel te bouwen. De eigenaar van Sterksel, Johannes Franciscus Pompen, liet een ruime nieuwe kapel bouwen. Ze werd toegewijd aan de H. Gertrudis, de patrones van de moederkerk van Maarheeze, waartoe Sterksel tot 1916 behoorde. In deze kapel werd door de kapelaan van Maarheeze op zon- en feestdagen de H. Mis opgedragen, na de H. Mis aan de kinderen catechismusles gegeven en vóór de hoge feestdagen gelegenheid gegeven om te biechten. Ook de uitvaarten bij begrafenissen werden weer op Sterksel gehouden, waar het oude kerkhof weer (of nog?) dienst deed.⁴⁵⁵ Na de ingebruikneming van de huidige kerk in 1927 verloor de kapel zijn functie en werd achtereenvolgens gebruikt als parochiehuis, als postkantoor en vervolgens als pakhuis met maalderij door de Boerenbond. Deze kapel heeft er tot 1976 gestaan en stond bekend als "het oude kerkje".

De architect H. G. J. A. Manning uit Budel maakte een rapport over de kapel, de laatste beschrijving van de kapel voordat die ten prooi viel aan de slopershamer:

'Genoemde kapel is van het type "ZAALKERK". Een gemetseld gebouw met steunberen, afgedekt met een zadeldak, waaronder een tongewelf. De oorspronkelijke voorgevel is vervangen door een gevel van latere datum in neu klassieke stijl. Het geheel is gaaf van massa en verhouding. De materialen bestaan uit rode baksteen, natuurleien en hout. Situatief gunstig gelegen in de kom van het dorp, is het behoud van deze kapel sterk aan te bevelen. Ook de neo-klassieke voorgevel vindt de laatste jaren meer waardering. Steeds meer neo stijl gebouwen komen voor op de lijst van beschermde monumenten.'

Afbeelding: Sint Gertrudiskapel in Sterksel rond 1920.

5.26.6.003 Mariakapel te Sterksel (Ten Brakeweg 15 Sterksel)

Gemeentelijk monument nr. B-ST-037.

Aanduiding: H, nr. 304, CHW. Nr.: BP067-000342.

Mariakapel die in 1950 is gebouwd uit dankbaarheid dat de bevolking in Sterksel niets is overkomen tijdens de Tweede Wereldoorlog en dat alle Sterkselse dienstplichtigen heelhuids thuisgekomen zijn. Hier trok vele jaren achtereen een Mariaprocessie naartoe. Het is een kapel met tentdak met dennepeer-vormige bekroning. De ingang heeft een ijzeren sierhek.

⁴⁵⁴ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/248/sint-gertrudiskapel-van-sterksel-gesloopt>

⁴⁵⁵ Winkelmolen, 1977, 383.

Eerder lag aan de achterkant van de kapel een hardstenen grafsteen. Het is een grafsteen van een monnik van de abdij van Averbode van vóór 1798. Deze grafsteen is in 1996 verplaatst naar de overkapping bij het kerkhof van Sterksel.

De dorpel van de kapel is een betonnen plaat met de inscriptie:

Mei 1940 - Mei 1945

O Mei Koninginne, o Sterre der zee Gij leidde ons veilig door oorlogsgevaaren Door woelige branding van vijf bange jaren. Uw Meimaand, o Moeder, bracht vrijheid en vree. Wij zeggen U dank, Koningin van de Vrede; Gij die hier komt knielen, herhaalt deze bede.

De kapel is architectuurhistorisch en sociaal-historisch van belang voor de geschiedenis van de katholieke devotie en door ligging van betekenis.

Afbeelding: Mariakapel te Sterksel (augustus 2011)

5.26.6.004 Kapel St Anthonis Heremijt te Eijmerik⁴⁵⁶

Op de plek van de Protestantse Kerk aan de Kapelstraat te Heeze stond hiervoor de Heezer kapel. Vermoedelijk dateert het gebouw uit de eerste helft van de 15e eeuw. De oudste gegevens over de kapel komen uit een cijnsboek van het kasteelarchief; Hierin staat dat Philip van Home in 1458 een schenking aan de kerkmeesters van Heeze doet. Volgens streekhistoricus J. Coenen bestond de kapel te Emmerik zeker al in 1458:

'Toen werd er zelfs door de heer van Heeze een schenking gedaan om een koor aan de kapel te bouwen. Misschien dat de kapel werd gebouwd in 1451. Een aanwijzing daarvoor vinden we op de klok die Jan van Asten in 1451 goot. De kapel werd in 1473 bedacht in het testament van Michael Gintes (...) Een datum van oprichting van deze kapel is echter niet bekend. Vermoedelijk dateert het gebouw uit de eerste helft van de 15de eeuw. Evenals de Sint Janskapel van Leenderstrip was de kapel van Emmerik een zogenaamd "beneficie castorael". Dit hield in dat de benoeming van een geestelijke in handen was van het kasteel. In dat opzicht is het opmerkelijk dat de Sint Janskapel van Strip wel in het Denombrement van 1440 voorkomt en de kapel van Emmerik niet. In de registers van het Aartsdiakenaat Kempenland staat de kapel in 1440 en 1443 als Sint Janskapel vermeld.'⁴⁵⁷

Een andere aanwijzing dat de kapel op Eijmerick al heel lang bestaan heeft, is de datering van de luidklok, 1451. In het oud rechterlijk archief van de Heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten komen we vaak tegen dat de kapel als belending of plaatsaanduiding van percelen grond gebruikt wordt. Het is dan steeds de "capelle tot Eijmerick" of "Eymericker capel". Als andere namen die ooit gebruikt zouden zijn voor dit gebouw vonden we o.a. Antonius kapel en capelle sinte Joannis. Een schepenakte uit 1606 bevat de tekst "Inder parochie van Heeze tot Eymerick om trent der capelle gelegen".⁴⁵⁸

Het was een zogenaamde "beneficie castorael" wat inhoudt dat de benoeming van een geestelijke in handen was van het kasteel. De kapel van Emmerik was aanvankelijk toegewijd aan Sint Jan. Later aan Sint Georgius en/of Sint Antonius. De kapel van SS. Joris en Antonius had drie altaren: S. Joris en H. Kruis (1510); SS. Petrus en Paulus (1510); S. Agatha (1524).⁴⁵⁹ In 1458 werd door de heer van Heeze een schenking gedaan om een koor in de kapel te bouwen. Misschien dat de kapel in 1451 werd gebouwd gezien het gieten van de klok in 1451 door Jan van Asten. De kapel werd na 1680 gerestaureerd dankzij inkomsten van de gereformeerde gemeenschap. Later werd de kapel ook als

⁴⁵⁶ <https://www.pgheeze.nl/kerkgebouw/161-geschiedenis-van-de-heezer-kapel>

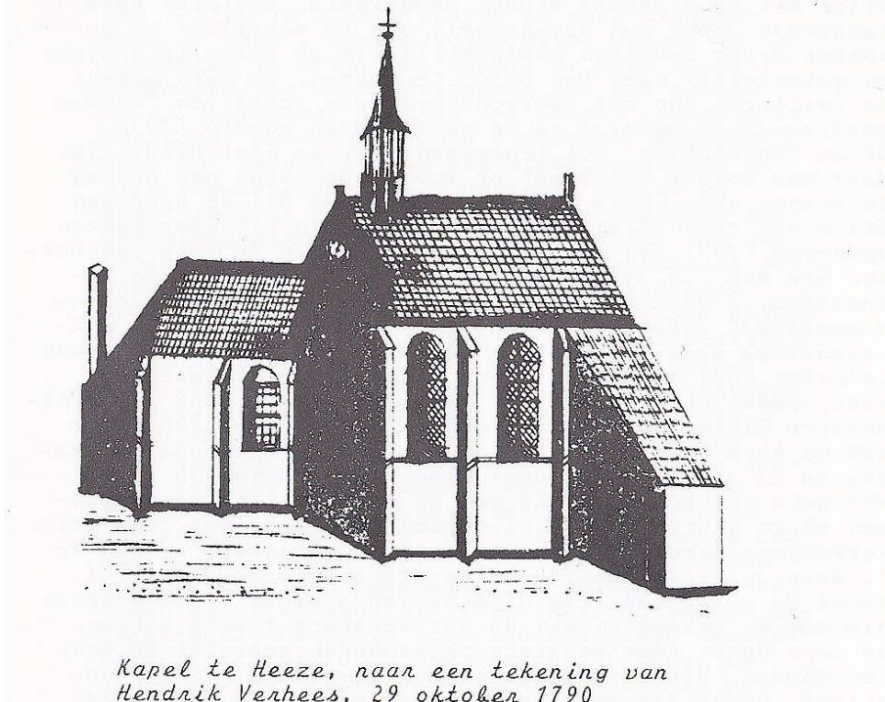
⁴⁵⁷ Coenen, 1998, 57 – 58.

⁴⁵⁸ <https://www.pgheeze.nl/kerkgebouw/161-geschiedenis-van-de-heezer-kapel>

⁴⁵⁹ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/599/een-kerkelijk-strafregister-uit-de-late-middeleeuwen>

school en deels als raadhuis gebruikt.⁴⁶⁰ Voor de katholieken was het gebouw in 1798 niet geschikt, omdat het te klein was. Hun in 1780 gebouwde schuurkerk was een prima gebouw, zodat de katholieken afzagen van naasting van de kerk en de kapel.

In 1902 nam baron Van Tuyll het initiatief om de kapel grondig te restaureren. Oorspronkelijk was het de bedoeling de kapel te restaureren. Toen in 1905 de aannemer eindelijk zijn werk kon beginnen bleek echter al gauw dat de muren zo bouwvallig waren dat het onverantwoord was de werkzaamheden volgens de plannen te laten doorgaan. De architect liet de kerkenraad weten dat ook de muren gesloopt moesten worden.

Afbeelding: De kapel van Emmerik in Heeze (tekening door landmeter Hendrik Verhees, 1790).

5.26.6.005 Oude St. Jobskapel (3 locaties!)

De kapel stond in de akkers, 400 meter ten zuidzuidoosten van de oude kerk van Heeze op het gehucht Kerkhof, halverwege tussen Heeze en Leende. De oudste vermelding van de kapel dateert uit 1521. De "heilige man Job", zoals hij in Heeze wel wordt aangeduid, wordt vereerd als patroon tegen de pest, huidziekten, zweren en gezwellen. Hij wordt ook aangeroepen ter berusting in de goddelijke wil bij lijden en bij een onrustig geweten'. Object van verering in de kapel was een gepolychromeerde eikenhouten sculptuur van St. Job (hoogte 87m) uit de 16e eeuw. Job is voorgesteld met baard en lendedoek, zittend op een vaalt, zijn lichaam overdekt met zweren. Zijn linkerhand wees naar een zweer op zijn buik, in zijn rechterhand hield hij een potscherf vast.⁴⁶¹ De kapel had een luidklokje dat uit 1467 zou dateren, met als opschrift *Job, ora pro nobis* (Job, bid voor ons). Uit een beschrijving van Philips baron Van Leeftael is bekend dat er omstreeks 1640 bedevaarten werden gehouden naar het kapelletje.

⁴⁶⁰ Coenen 1998.

⁴⁶¹ Rooijakkers, 1998, 382 – 383.

De St. Jobskapel op de Meierijkaart van Verhees, 1794.

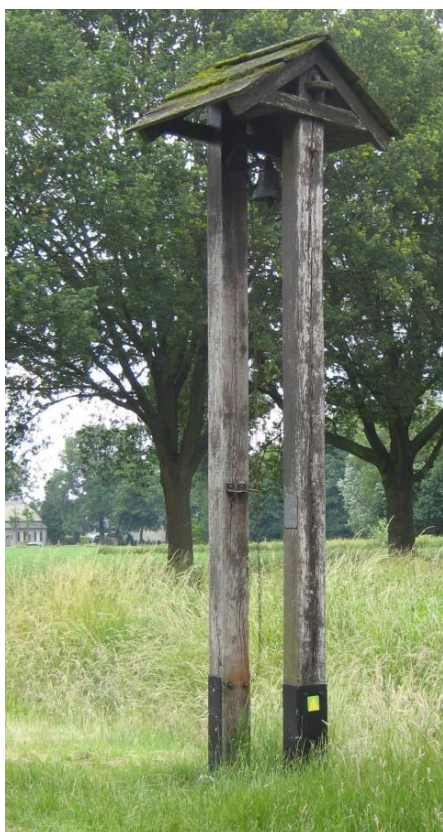
In 1654 werd de kapel gesloopt. Het beeld van St. Job uit de voormalige kapel werd in de schuurkerk op Eimerik geplaatst. In mei 1730 ontstond er een conflict toen pastoor Joannes Spierincx van Heeze de feestdag van St. Job wilde vieren, ondanks eerdere verboden van 'Paepsche superstities', onder meer in 1717. Drossaard Govert van den Hoeven wilde de bedevaart naar St. Job op 10 mei 1730 belemmeren. Pastoor Spierincx gehoorzaamde en zag af van een misviering op die dag. De pastoor nam zich voor om de zondag daarop, 14 mei, voor te gaan 'op een gehugje onder Heeze, 's morgens vroeg in een scheur [schuur] sonder eenighe de minste uijterlijke ceremonien, beedevaerden enz.'. De drossaard onderschepte echter dit plan en vaardigde een nieuw verbod uit, waar de pastoor wederom in berustte.⁴⁶²

Het klokje is na de sloop van de kapel in 1654 naar het kasteel van Heeze overgebracht om te dienen als klok om het dienstpersoneel bijeen te roepen voor de maaltijd. Het klokje hangt thans bij de tuinmanswoning van het kasteel in Heeze. Het originele St. Jobsklokje is in de binnentuin van Kasteel Heeze te vinden.

Hoewel de kapel gesloopt is in 1654, staat er toch een kapel op de historische kaart van Verhees uit 1794. Een curieus gegeven want na de Vrede van Münster in 1648 werd de katholieke godsdienst in de Generaliteitslanden formeel verboden. De bouw van nieuwe kerkgebouwen en kapellen was dan ook verboden en veel oude kapellen werden gesloopt. Hoewel het katholieken in de loop van de tijd werd toegestaan om schuilkerken (schuurkerken) in te richten, is de bouw van een nieuwe kapel in 18^e eeuw Heeze zeer onwaarschijnlijk. Hieruit volgt dat Verhees een vergissing heeft begaan, een verzetsdaad heeft gepleegd, of dat de bronnen onjuiste informatie geven danwel de herbouw van een kapel(letje) verzwijgen.

In 1962 is door de Heemkundekring op de vermoedelijke plaats van de oude St. Jobskapel (op het kruispunt nabij Ven 25) als herinnering een klokkenstoel geplaatst. Deze heeft een vier meter hoge overkapping met daaronder het zogenaamde St. Jobsklokje. Het klokje kan door voorbijgangers geluid worden.

⁴⁶² Rooijackers, 1998, 383 – 384.

Afbeelding: De klokkenstoel op de kruising Ven / Hans van Breukelenweg te Heeze.

5.26.6.006 Devotiekapellen in de Martinuskerk, Jan Deckersstraat 22 Heeze

Achterin de Martinuskerk van 1933 (5.26.1.003) kerk bevinden zich drie devotiekapellen, ter ere van de heiligen Maria, Job en Nicasius. In de laatste kapel staat Nicasius' beeld op de afgedekte doopvont; de ruimte was tot 1968 in gebruik als doopkapel.

De gebrandschilderde ramen boven het priesterkoor in het huidige kerkgebouw zijn afkomstig uit de oude kerk. Ze zijn vervaardigd in 1873 en tonen rechts de heiligen Martinus en Nicasius, links Leonardus van Veghel. Nicasius is afgebeeld als priester met palmtak en boek.

Na 1654 verschoven de St. Job-verering en het beeld naar de schuurkerk op Eimerik en vervolgens naar de elkaar daar opvolgende kerken van 1833 en 1933. Bovendien ontstond er een verering bij de Jobsboom (zie 5.26.10.002). Misschien bedoelde Verhees die boom.

De in 1833 gebouwde kerk bezat een apart St. Jobsaltaar.(zie 5.26.1.002). Achterin de Martinuskerk van 1933 (zie 5.26.1.003), links naast de toren, is een aparte devotiekapel, gewijd aan St. Job.⁴⁶³ In de buitenmuur van die kapel is een gebrandschilderd raam door Pieter Geraedts uit 1956 met een voorstelling van de 'Engel van het geduld' aangebracht; een verwijzing naar de berusting en lijdzaamheid van Sint Job. De wanden van die kapel zijn in grauwe tinten beschilderd met voorstellingen uit het leven van Job, vervaardigd door Pieter Geraedts in 1956. Frontaal, boven het glas-in-loodvenster, is God de Vader afgebeeld; aan weerszijden van het raam is een engelenfiguur geschilderd. Aan weerszijden zijn voorstellingen uit het leven van Job aangebracht met links een plastische voorstelling van de heilige gezeten op een mestvaalt met een potscherf in zijn hand, in gesprek met zijn vrienden.⁴⁶⁴ Tot circa 1966 stond het beeld van Job links vooraan in de kerk. Op 28 januari 1976 werd dit beeld, ondanks de verankering met acht bouten, uit de SintMartinuskerk gestolen. Het is sindsdien spoorloos.⁴⁶⁵

Tot ongeveer 1955 was er nog sprake van een drukke devotie. Vanaf de jaren zestig van de 20^e eeuw is er, afgezien van lokale toeloop en verering in de speciale devotiekapel achter in de kerk, nauwelijks nog sprake van een bedevaart. Voor die tijd kwamen er veel pelgrims van buiten het dorp, met name uit Helmond en omgeving.

⁴⁶³ Rooijakkers, 1998, 381.

⁴⁶⁴ Rooijakkers, 1998, 385.

⁴⁶⁵ Rooijakkers, 1998, 382 – 383.

Afbeelding: Detail van de St. Jobskapel in de Martinuskerk (foto via www.tripadvisor.nl).

5.26.6.007 Sint Janskapel, Heerstraat 4 Strijp

Rijksmonument nr: 23990

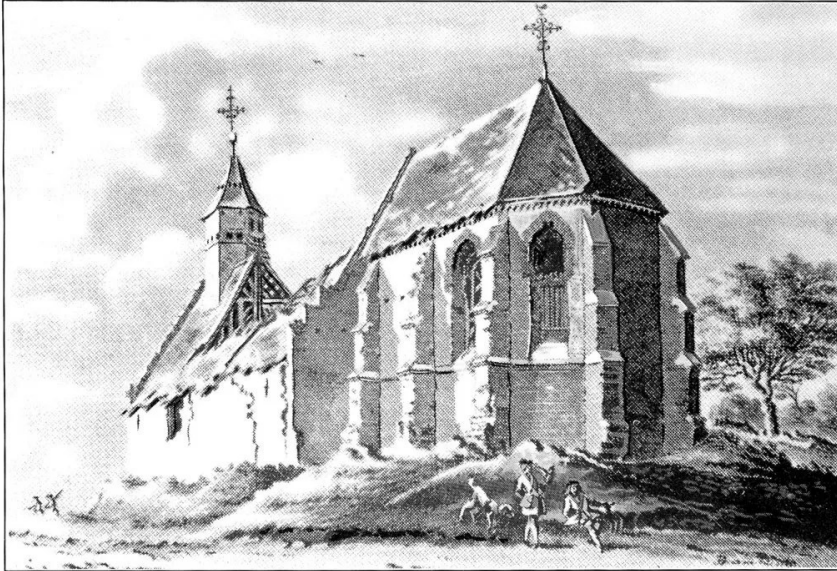
De eerste vermeldingen van een kapel van St. Jan te Leende dateren van kort na het jaar 1400. De kapel was toegewijd aan Johannes de Doper. De heer van de heerlijkheid Heeze en Leende bezat het beneficie van de kapel en stelde de kapelmeesters van de Strijpse kapel aan. Mogelijk is de kapel op initiatief van een van de heren van Heeze en Leende tot stand gekomen. De mensen van Strijp hadden graag gezien dat er ook missen werden opgedragen, maar daar hebben de pastoors van Leende zich altijd hardnekkig tegen verzet. Het betrof een eenbeukige gebouw in gotische stijl dat bestond uit een rechthoekig schip met een laag, zeshoekig torentje en een veelhoekig koorgedeelte dat smaller was dan het schip. Volgens een bron uit 1610 was de kapel in Leende beroemd vanwege de wonderen die daar zijn geschied dankzij Jan de Doper en Jan de Evangelist.

Na de Vrede van Münster in 1648 kwam de kapel in protestantse handen en waren bedevaarten en processies officieel niet toegestaan. Tot in de jaren dertig van de 18^e eeuw werd de kapel regelmatig hersteld, maar daarna raakte zij langzaam in verval. Aan het einde van de 18^e eeuw stonden er nog slechts enige muren overeind. In 1843 werden de resten van de middeleeuwse kapel gesloopt. Volgens sommige bronnen (o.a. Schutjes) werd daarbij een schat aangetroffen. Kort daarna werd de kapel gebouwd die er nu nog staat: een eenvoudig vierkant gebouwtje met een puntdak en twee kleine zijraampjes.⁴⁶⁶ Het huidige gebouw is een eenvoudig kapelletje met zadeldak en topgevels, rechthoekig absisje, XIX A herbouwd op oude grondvesten. Binnen een houten schotel-met-St. Janshoofd (ooit XVIIIe eeuw, meer herhaaldelijk gestolen en vernieuwd). Op een heuvel met bomen.

Na de totstandkoming van de nieuwe kapel in 1843 bloeiden ook de bedevaarten naar de plaats weer op. Veel mensen bezochten de kapel op de dag van St. Jans Onthoofding, 29 augustus. In St. Jan werd vanwege zijn onthoofding met name aangeroepen tegen hoofdpijn. Om hiervan verlost te worden dienden de bedevaartgangers op de ochtend van 24 juni met hun zakdoek de dauw van planten en bloemen te verzamelen. Dit in een flesje uitgewrongen 'St. Janswater of -dauw' zou helpen tegen hoofdpijnen en oogaandoeningen. In de loop van de 20e eeuw ontstonden de eerste georganiseerde groepsbedevaarten. Pas sinds 1962 wordt in Leenderstrijp op St. Jansdag jaarlijks een eucharistieviering in de openlucht gehouden. Het bisdom verleende zijn goedkeuring aan de

⁴⁶⁶ Biemans, 1998, 535.

jaarlijkse mis met wijding van St. Janstrossen. Van deze bloementrossen maken in Strijp naast het naamgevend St. Janskruid meestal ook notenblad, (konings-)varen, korenbloem, margriet, koekoeksbloem vergeetmij niet, een zeggesoort, een witte en een rode roos, Spaans gras en viooltjes deel uit. De tros zou bescherming bieden tegen boze geesten en gevaar, zoals brand, bliksem en ziekte. Vandaar dat na de zegening de tros naast de huisdeur wordt gehangen. Daar blijft de tros hangen tot er na een volgende St. Jansviering een nieuwe voor in de plaats komt.⁴⁶⁷

Afbeelding: St. Janskapel naar Jan de Beijer uit 1739 (uit: 15 jaar archeologisch onderzoek in Geldrop, Heeze en Leende)

Tijdens de St. Jansviering trekt het gilde met vliegend vaandel en op gildemarsmuziek met slaande trom vanuit het gildehuis naar de kapel, gevolgd andere bedevaartgangers waarvan velen voorzien zijn van St. Janstrossen. Bij de kapel voegen priester, misdienaars en lector zich bij het gezelschap en trekken zo naar de plaats van de mis aan de voet van de Kapelberg. Na de preek worden de St. Janstrossen gewijd: alle aanwezigen houden de bloemenbos in de lucht, waarna de pastoor deze met wijwater besprenkelt.

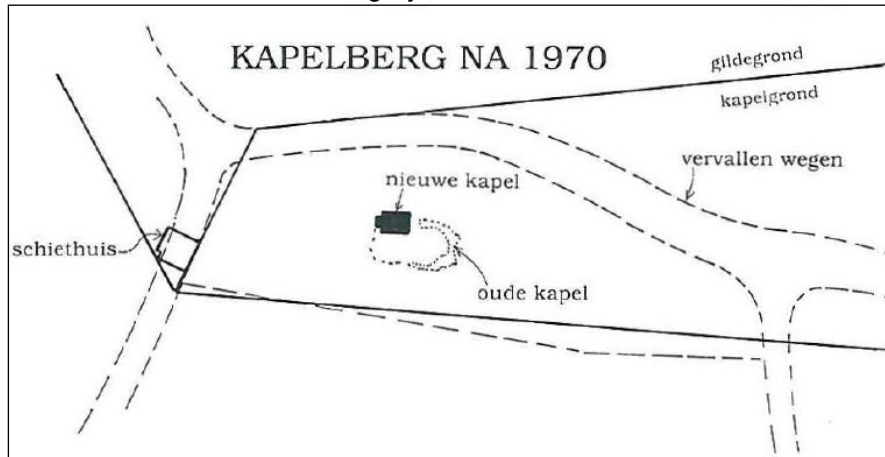
Foto van de zegening van de Sint-Janstros op 24 juni, de feestdag van Johannes de Doper (bron: www.katholiek nederland.nl)

Het voornaamste cultusobject is de beeltenis van het hoofd van St. Jan de Doper op een bord of schotel in een nis tegen de achterwand van de kapel. Dit beeld herinnert aan de onthoofding van Johannes de Doper in opdracht van koning Herodus uit liefde voor de mooie Salomé die hem tijdens een dans het hoofd op hol had gebracht. De oorspronkelijke eikenhouten St. Jansschotel dateerde vermoedelijk uit het begin van de 16e eeuw. Eind 1975 werd de schotel echter gestolen. In 1978 werd naar het oude voorbeeld een nieuwe schotel uit hout gesneden door J.C. de Groot en beschilderd

⁴⁶⁷ Biemans, 1998, 536 – 537.

door J. Louwers, beide broeders van het St. Jansgilde. Deze replica werd eind november 1981 gestolen. Een derde schotel werd opnieuw vervaardigd door J.C. de Groot en beschilderd door gildelid M. Farjon. Deze laatste zorgde ook voor de beschildering van het vierde, betonnen exemplaar dat in 1985 in de kapel is vastgemetseld.⁴⁶⁸

Het terrein van de St. Janskapel betreft een terrein van zeer hoge archeologische waarde (Mon. Nr. 746). Zoals de kapel van Sterksel (zie 5.26.6.1) staat deze kapel op een opgehoogd terrein, zodat we ook wellicht te maken hebben met een heilige plaats waar vereringen en gebeden plaatsvonden vanaf de Middeleeuwen en mogelijk zelfs vanaf de Prehistorie.

Afbeelding: situering oude kapel⁴⁶⁹

Op de kadasterkaart van 1830 staat de ruïne van de St. Janskapel ingetekend. Volgens heemkundigen zou deze op schaal teruggerekend ca. 12 meter lang en ruim 6 meter breed geweest zijn. In onderstaande afbeelding is ter vergelijking de huidige situatie met de nieuwe kapel getekend. De Kapelstraat liep toen nog langs de kapel, bij de ruilverkaveling in 1961 is de bocht langs de kapel pas eruit gehaald. In 1830 stonden nog een deel van de koormuren overeind en kwam het hoekige grondplan ervan precies overeen met het koor op de tekening uit 1739 van J. de Beijer. Volgens de heemkundigen lijkt het er sterk op dat het grondplan van de kadasterkaart alleen die van het koor weergeeft en dat de fundatie van het schip in 1830 al verdwenen was. In deze veronderstelling past de duidelijk slechtere toestand van het schip dat blijkt uit de tekening van de Beijer. De oorspronkelijke kapel is dus waarschijnlijk heel wat groter geweest dan het grondplan op de kadasterkaart aangeeft.⁴⁷⁰

5.26.6.008 Kapel Huize Providentia, Albertlaan 19 Sterksel

Gemeentelijk monument nr. B-ST-027.

CHW. Nr.: BP067-000335

Kloostercomplex met kapel in sobere, traditionele baksteenstijl, gebouwd in 1931/32.⁴⁷¹

In 1919 kocht de congregatie van de broeders van Sint Joseph een stuk land van de Maatschappij "De heerlijkheid Sterksel" en bouwde er een onderkomen voor epileptische patiënten en een klooster met kapel.

De kapel van Providentia werd ingezegend in 1932. Ze is gewijd aan Sint-Cornelius, de patroon van de epileptici. De architect ervan was Anton J. Bartels. Het gebouw is neogotisch, maar de inrichting heeft kenmerken van Art Nouveau.

⁴⁶⁸ Biemans, 1998, 536.

⁴⁶⁹ Farjon, 1995, 2a2.

⁴⁷⁰ Farjon, 1995, 2b1.

⁴⁷¹ Kolman e.a., 1997, 300.

Afbeelding: Kapel bij Huize Providentia (augustus 2011).

5.26.6.009. De verborgen kapel D'n Toversnest⁴⁷²

D'n Toversnest, dat ooit het Sint Nicasiusgesticht heette, ligt aan het Wilhelminaplein in de oude dorpskern. In 1881 werd het klooster van de Zusters van het Gezelschap van Jezus, Maria en Jozef gebouwd. Na de sloop van de oude kerk in 1933 en de bouw van de nieuwe Martinuskerk kregen de kloosterzusters van Jezus, Maria en Jozef een eigen kapel. Deze werd voor een deel gebouwd op de muren van de oude toren. Deze muren waren dikker en dat is nog goed te zien in de beneden en bovenverdieping van de kapel. Nadat de zusters waren vertrokken en D'n Toversnest dienst ging doen als gemeenschapshuis, werd de kapel ingericht voor bijeenkomsten en toneelrepetities. Op de kapel stond een karakteristiek torentje met luidklok. Gesloopt in 2015.

Afbeelding: Interieur Kapel St. Nicasius (foto heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

⁴⁷² <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/1011/de-bouwggeschiedenis-van-het-liefdeggesticht-st-nicasius-uit-1881-1>

26.7. Kapelleke

Mariakapelletjes en andere kleine bouwsels met heiligenbeeld.

5.26.7.001 St. Nicasius Kapel tegenover Kreijl 20, Heeze⁴⁷³

Nicasius Janssen was een van de martelaren van Gorcum. Hij werd omstreeks 1522 geboren in Heeze, mogelijk in het buurtschap Kreijl, maar ook Strabrecht gooit hoge ogen. Zijn heeroom Dirk Hezius, was secretaris van paus Adrianus VI. Nicasius studeerde theologie en werd priester. In 1572, het begin van de tachtigjarige oorlog, woonde hij in Gorinchem. Daar werd hij samen met anderen gevangen genomen door de watergeuzen en naar Brielle gebracht. Op 9 juli werd hij met 19 anderen opgehangen. In 1675 werden deze martelaren door de Paus in Rome Zalig verklaard.⁴⁷⁴

De op Strabrecht geboren Dirk Hezius was voor de Europese geschiedenis een belangrijk persoon. Dirk Hezius is geboren in Heeze op het gehucht Strabrecht (dat nog steeds bestaat), omstreeks 1490. De naam Hezius (of Hesius) kreeg hij pas later. In zijn jeugd en mogelijk ook later werd hij in Heeze waarschijnlijk Dirk Adriaens of Dirk Adriaan Dircks genoemd. Hij studeerde aan de universiteit van Leuven. Zijn leermeester was Adriaan Floris van Utrecht, de latere Paus Adrianus VI. Blijkbaar was hij zeer intelligent, want hij was onder meer bevriend met de later beroemde Erasmus van Rotterdam. In 1515 werd Adriaan Floris van Utrecht door Aartshertog Karel, de latere Keizer Karel V, als diplomaat naar Spanje gezonden en hij nam onze Dirk als secretaris mee. Dirk zou zijn secretaris blijven in Spanje en in Rome tot de dood van Paus Adrianus VI. Toen de paus in 1523 overleed, werd hij op zijn verzoek ontslagen uit zijn functie. Dirk had genoeg van de rijkdom die hij in Spanje en Rome had gezien en hij ging terug naar de lage landen. In 1524 werd hij Kanunnik van het Sint Lambertuskapittel in Luik. In 1543 werd hij benoemd tot vice-deken van dat kapittel en was inmiddels de vertrouweling van langvoogdes Maria van Hongarije. Hij overleed in Luik op 10 mei 1555. Bij testament stichtte hij twee studiebeurzen aan de universiteit van Leuven. In zijn testament bedacht hij o.a. het klooster 'Ten Hage' bij Eindhoven, twee studiebeurzen aan de universiteit van Leuven voor arme studenten uit zijn naaste familie of voor studenten uit Heeze, Leende, Geldrop en Mierlo. Ook de armen van Heeze kregen een bedrag en natuurlijk bedacht hij ook zijn naaste familie in Heeze.⁴⁷⁵

De verering voor Nicasius lijkt in zijn geboorteplaats Heeze in de eerste decennia van de 19^e eeuw op gang te zijn gekomen. De heiligverklaring van de martelaren van Gorcum gaf in 1867 een sterke impuls. Hierna kocht de pastoor ook de veronderstelde geboortegrond van de heilige aan. Het zogenaamde 'Nicasiusplekske' trok sindsdien vele vereerders uit Heeze en naaste omgeving. Een jaarlijkse tocht naar de plaats werd populair. Het was een officieus gebruik, want de opeenvolgende pastoors zagen hen liever naar de kerk komen. Pas na de Tweede Wereldoorlog kwam te Kreijl een kapelletje en werden er officiële plechtigheden gehouden.⁴⁷⁶

De Sint Nicasiuskapel is gelegen aan de Kreijl op de begraafplaats en is gebouwd na de Tweede Wereldoorlog. Nabij de spoorlijn ligt het kapelletje langs de weg, bij enkele boerenschuren. Het halfopen bakstenen gebouwtje in gotische stijl met zadeldak werd kort na de Tweede Wereldoorlog op initiatief van de buurtbewoners gebouwd. Het gebouwtje is enkele vierkante meters groot, en huisvest in een nis in de achterwand het borstbeeld van de heilige, waarvoor op een gemetselde verhoging kaarsen kunnen worden opgestoken. In de zijmuren bevinden zich glas-in-loodraampjes, gemaakt door J. van Leeuwen en Zoon uit Geldrop, met voorstellingen van de wapens van Noord-Brabant en Heeze, de Martinuskerk en landelijke flora en fauna.⁴⁷⁷ Een jaarlijkse tocht naar het 'Nicasiusplekske' is nog steeds (dat is 2008) actueel.⁴⁷⁸

⁴⁷³ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/806/de-verering-van-sint-nicasius>

⁴⁷⁴ Van den Boer, 2008, 41.

⁴⁷⁵ Coenen, 1997 en notitie IVN/H. Berkens d.d. 8-7-2011.

⁴⁷⁶ Tiers, 1998; <http://www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/307>

⁴⁷⁷ Tiers, 1998; <http://www.meertens.knaw.nl/bedevaart/bol/plaats/307>; Van den Boer, 2008, 41.

⁴⁷⁸ Van den Boer, 2008, 39.

Afbeelding: De Nicasius Kapel op Kreijl (Google streeview 2024).

5.26.7.002 Veldkapel aan de Pandijk⁴⁷⁹

Gemeentelijk monument KM-ST-062

Aan de Pandijk staat dit Maria kapelletje dat in 1953 werd gebouwd en in het daarop volgende jaar werd ingewijd. Beide zijgevels zijn voorzien van een gebrandschilderd glas-in-loodraampje. Het is een devotie kapel met gipsen beeld van Maria met kind. In 1953 geplaatst in een spitsboognis met daarop een ijzeren windwijzer voorstellende St. Joris en de draak.⁴⁸⁰

CHW. Nr.: BP067-000381

Afbeelding: Veldkapel Pandijk (Google streetview 2024).

5.26.7.003 Kapelletje van het H. Kruis, Heeze⁴⁸¹

⁴⁷⁹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

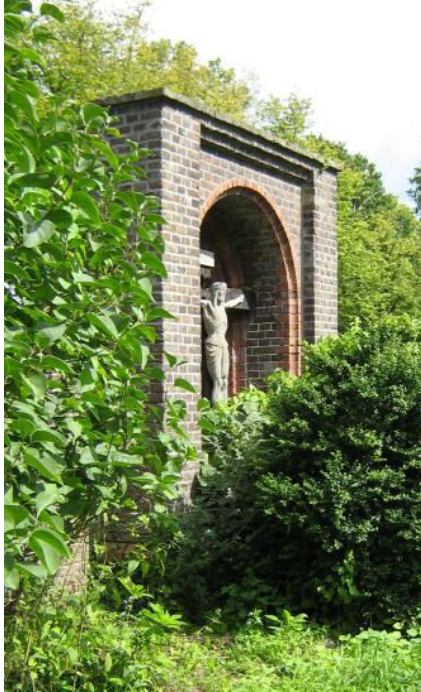
⁴⁸⁰ Van den Boer, 2008, 45.

⁴⁸¹ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/630/een-merkwaardige-boom-in-heeze>

Deze kapel lijkt in de hedendaagse literatuur in de vergetelheid te zijn geraakt. Wel wordt melding gemaakt van de Kruseik die naast de kapel stond. In contemporaine bronnen zoals Van der Aa wordt de kapel echter wel genoemd. 'Nog had men er een kapelletje van het H. Kruis, dat in 1652 is nedergegoorpen, en de daarbij staande eikenboom afgehakt, door Harik Leenders, Vorster te Heeze, op welke stam of wortels de daarop staande zogenaamde kruseik is uitgeschoten.'⁴⁸² Voor informatie over de kruseik, zie 5.26.10.1.

5.26.7.004 Dubbelkapel Achelse Kluis

Langs de St. Benedictuslaan bevindt zich in de tuinmuur van de Achelse Kluis een zg. dubbelkapel. Aan de wegzijde is het een Mariakapelletje uit 1975 en aan de tuinzijde is het een kapel met kruisbeeld, daterend uit de periode 1885-1890. Het oorspronkelijk Mariabeeld is door diefstal verloren gegaan. Het werd in 1985 vervangen door een eigentijds exemplaar.⁴⁸³

Afbeelding: Dubbelkapel Achelse Kluis.

26.8. Klooster

5.26.8.001. Huize St. Catharina Dorpstraat 63, Leende

Klooster van 1889 t/m 1959.

Huize St. Catharina, of het Sint Catharinagesticht, was een zusterklooster en oudenvrouwenhuis. In 1873 vermaakte Tieleman Kemps f 8.000 aan zijn broer Petrus Kemps, pastoor in Made, met de bepaling dat dit geld gebruikt mocht worden voor een eventueel te bouwen liefdegesticht in Leende. Het voorouderlijk huis van de familie Kemps tegenover de kerk van Leende zou heel geschikt zijn voor de huisvesting van het liefdegesticht. Het zou groot genoeg zijn voor zeven of acht zusters. Bij het pand hoorden veel grond en diverse paardenstallen, die verbouwd zouden kunnen worden tot school. Toch duurde het nog jaren voordat het zover was. In juni 1889 werd het klooster door de zusters betrokken. Het liefdesgesticht kreeg als naam "Sint Catharinagesticht", een naam die was afgeleid van de weldoenster Johanna Catharina Kemps.⁴⁸⁴ Het inmiddels afgebroken Sint-Catherinagesticht lag tegenover de kerk van het dorp.

In 1895 kreeg het gebouw er een verdieping bij en werd de kapel verbeterd. In 1923 begon men met bouw van een nieuw klooster naar ontwerp van architect Ant. Schets uit Budel. Het werd een breed, uiterst eenvoudig huis van drie verdiepingen. Een eenvoudig smeedijzeren hek sloot een kleine voortuin af.

⁴⁸² Van der Aa, 1840, Heeze.

⁴⁸³ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

⁴⁸⁴ Coenen, 1997, 245.

Afbeelding: Dorpstraat 63 Leende. Huize St. Catharina afgebroken in mei 1971. Collectie Wim Pompen (bron www.heemkundekring-hlz.nl).

5.26.8.002 Het Broederhuis Providentia; Huize Providentia, Albertlaan 19 en Laan van Providentia 1-21, 25, Sterksel

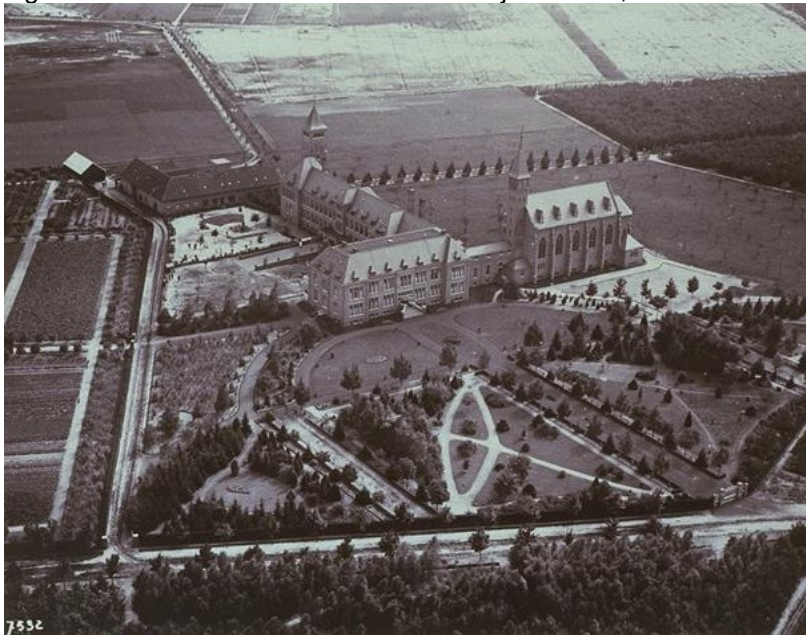
Klooster van 1927 t/m 1991.

Gemeentelijk monument nr. B-ST-027.

Voormalig Huize Providentia uit 1974.

CHW. Nr.: BP067-000335

Broederhuis dat is gelegen ten noordoosten van Sterksel. Omstreeks 1920 gebouwd kloostercomplex met kapel in sobere, traditionele baksteenstijl.⁴⁸⁵ In 1919 kocht de congregatie van de broeders van Sint Joseph een stuk land van de Maatschappij "De heerlijkheid Sterksel" en bouwde er een onderkomen voor epileptische patiënten en een klooster met kapel. Huize Providentia wordt tegenwoordig door leken beheerd. Er wonen ongeveer 175 zware patiënten die permanente verzorging nodig hebben. Op het terrein werd een gemeenschappelijk atelier "De Galerie" ingericht waar patiënten bezig zijn met schilderen en boetseren. Een aantal heeft een opmerkelijk talent en gevoel voor kleuren. De Galerie organiseert regelmatig exposities en publiceert platenboeken van het eigen werk van de inwoners. Bezoekers zijn welkom, de Galerie is elke namiddag open.

Afbeelding: Terrein Huize Providentia⁴⁸⁶

⁴⁸⁵ Kolman e.a., 1997, 300.

⁴⁸⁶ Brabant Collectie, Universiteit van Brabant.

Het complex is van betekenis als gaaf voorbeeld van kloostergebouw voor congregaties in het begin van deze eeuw. Het complex is gelegen in een parkaanleg met diversen bomen waaronder beuken en lindes en heesters.

Afbeelding: Broederhuis Providentia; Huize Providentia (juli 2011)

5.26.8.003 Het Trappistenklooster Sint Benedictus van de Achelse Kluis, Abdijweg 1 Achel

Abdij/bibliotheek 1946.

Cultuurhistorisch en architectuurhistorisch belang.

Onderdeel van een laat 19e eeuwse complex met kapel van P.J.H. Cuypers, voor het overige uit 1946.

Grotendeels gelegen op Belgisch grondgebied.

CHW. Nr.: BP061-000866

De Achelse Kluis werd gesticht in 1686 als heremietenklooster. In de Franse tijd werd het ontruimd, maar het moederklooster van de trappisten van Westmalle stichtte in 1846 een nieuwe vestiging in het voormalige klooster van de Achelse kluis.

Onderdelen van het voormalig abdijcomplex Achelse Kluis. Begonnen als pastorie en kapel, later broedergemeenschap van kluizenaars en halverwege de 19e eeuw kloostercomplex voor de Benedictijnen. In 1871 werd het klooster tot abdij verheven en bouwde Pierre Cuypers in 1889 een neogotische kerk op het terrein. Na WO I en WO II aanzienlijke schade; vanaf 1946 start de herbouw onder leiding van architect Jos Ritzen. In 2020 verlaten de laatste monniken het complex en zijn de gebouwen nu in gebruik als brouwerij, horeca en eventlocatie. De grens tussen België en Nederland loopt dwars over het terrein. De Belgische zijde heeft een beschermde status. Aan de Nederlandse zijde resteren onder andere tuinen, bijgebouwen, en een deel van een begraafplaats met kapelletje.⁴⁸⁷

Afbeelding: Abdij/bibliotheek⁴⁸⁸ en tuinen.

⁴⁸⁷ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

⁴⁸⁸ Cultuurhistorische Waardenkaart Brabant 2006.

5.26.8.004. R.K. Liefdesgesticht (D'n Toversnest) Jan Deckerstraat 26, Heeze

Gemeentelijk monument nr. B-HE-016.

Op de CHW wordt dit object gecategoriseerd als vroeg 20^e eeuwse klooster en gesticht, van cultuurhistorisch belang en straatbeeldtyperend. CHW. Nr.: BP047-001529

D'n Toversnest, dat ooit het Sint Nicasiusgesticht heette, ligt aan het Wilhelminaplein in de oude dorpskern.

Pastoor Stephanus Petrus Gast (1819-1884) en burgemeester A.A. Deelen namen het initiatief tot het bouwen van een Liefdehuis, waar ouden van dagen en zieken verzorgd zouden kunnen worden. Eind 1880 mondden hun inspanningen uit in een besluit van de gemeenteraad om f 11.000,- bij te dragen. Het kerkbestuur kon zodoende feitelijk aan de slag. Voor de zieken- en bejaardenzorg werd een beroep gedaan op de Bossche congregatie met de naam 'Sociëteit van Jezus, Maria en Jozef'. Op 19 maart 1881 werd de eerste steen gelegd van het Liefdegesticht (zusterklooster), het Liefdehuis (ziekenhuis) en het gasthuis (bejaardenhuis). De bouw verliep voortvarend en op 11 november 1881 kon het gebouw, dat de naam 'Nicasiushuis' kreeg, worden ingezegend. In 1894 werd het gebouw al voor de eerste keer uitgebreid. In 1899 werd het terrein van het Liefdehuis uitgebreid met het terrein van de eeuwenoude boerderij 'De Tooversnest' die vervolgens onder de slopershamer viel. Het gebouw had een rechtstreekse verbinding met de uit 1833 daterende waterstaatskerk. Later gingen de zusters hun activiteiten uitbreiden op het gebied van het onderwijs.

Verschillende uitbreidingen en verbouwingen volgden, maar de karakteristieke voorgevel is nog altijd beeldbepalend voor dit deel van het dorp.

Op het torentje, op het dak van de bibliotheek/muziekschool vleugel, stamt uit de tijd dat "D'n Toversnest" nog onderdak bood aan de zusters van de Sociëteit van J.M.J. Hierin hing het Angelusklokje. Elke dag om 12 uur 's middags, werd opgeroepen tot het Angelusgebed. Het was de bedoeling dat het torentje zou worden herplaatst op het nieuwbouwcomplex, maar het bleek in zodanig slechte staat dat daarvan is afgezien.

Afbeelding: Klooster Jan Deckersstraat 26.

5.26.8.005 Sint Jozefklooster, Albertlaan 4 Sterksel⁴⁸⁹

Klooster van 1949 t/m 1998.

Het klooster werd gebouwd voor de Witte Zusters en door hen gebruikt als rusthuis. Het was een plek waar zusters die terugkwamen van missies in Afrika konden herstellen. Ook was het een verzorgingstehuis voor oudere zusters. Het complex bestaat uit het hoofdgebouw en een kleine boerenschuur, beide oorspronkelijk daterend uit het einde van de jaren '40. Het oorspronkelijke ontwerp voor voormalige klooster van architectenbureau Bogers en van der Hoogen is representatief voor de traditionalistische klooster-architectuur. Het hoofdgebouw is op verschillende momenten in de

⁴⁸⁹ COUP, 2025: Cultuurhistorische verkenning Sint Jozef klooster.

jaren '50, '60 en daarna uitgebreid. Het klooster is door de Witte Zusters in gebruik geweest vanaf de oplevering in 1949 tot 1998, toen de laatste zusters vertrokken uit het gebouw vanwege het teruglopende aantal bewoners.

De oorspronkelijke onderdelen van het exterieur vertegenwoordigen een hoge architectuurhistorische waarde. Het exterieur is, op de latere aanbouwen na, goed behouden gebleven en toont nog de vormgeving met invloeden uit de Delftse en Bossche School. Gelet op de cultuurhistorische waarden heeft het gebouw vooral betekenis vanuit de architectuurhistorische en herinneringswaarden. Gelet op de architectuur geeft het gebouw een inkijk in de gedachten bij de kloosterarchitectuur in Nederland van na de Tweede Wereldoorlog. Verder heeft het gebouw betekenis als herinnering aan de congregatie van de Missiezusters van Onze Lieve Vrouw van Afrika, ookwel bekend als de Witte Zusters. Deze sterk vergrijzende congregatie dreigt de komende jaren geheel uit Nederland te verdwijnen. Het Sint Jozef klooster is hiermee een waardevol gebouw, waarmee de herinnering aan deze congregatie binnen het Nederlandse religieuze landschap behouden kan blijven. Waardevolle onderdelen van het klooster zijn met name te vinden in de oorspronkelijke gevels en in de kapel.

De boerenschuur op het erf draagt bij aan het ensemble van het Sint Jozef klooster vanuit de functie die het vervulde voor het klooster. Aangezien het ontwerp voor het gebouw afkomstig is van hetzelfde architectenbureau maakt het gebouw duidelijk onderdeel uit van het historische klooster ensemble.

Afbeelding: Sint Jozef klooster in Sterksel (uit COUP 2025).

5.26.8.006 Klooster Kempenhaege, Sterkselseweg 65 Heeze

Klooster van 1964 t/m 1995.

Het Klooster Kempenhaeghe maakte onderdeel uit van een medisch centrum en was verbonden aan het Huize Providentia. Enkele jaren na de sluiting van Huize Providentia als klooster werd ook het Klooster Kempenhaeghe opgeheven.

5.26.8.007 Klooster in de pastorie van Sterksel, Beukenlaan 2 Sterksel

Klooster van 1983 t/m 2013.

In 1925 kwamen de Witte Paters naar Sterksel, die het Sint-Pauluscollege oprichtte in een voormalig hotel (zie 5.27.17.001). Hier waren ook enige tijd de zusters Franciscanessen van Erlenbad uit Duitsland gehuisvest die de huishouding deden. De Witte Paters zijn een missionarissenorde en zijn tot aan 1965 in het internaat in Sterksel gebleven. De Witte Paters zijn dan niet allemaal vertrokken! Tot ongeveer 1973 bemanden er een aantal de Procure aan de Heezerweg en ook op Providentia wordt dan nog de geestelijke verzorging waargenomen door pater van Gurp die op Albertlaan 2 woonde en tot 1999 op Sterksel verbleef. Nadat zij in dat jaar waren vertrokken, keerden ze in 1983 weer terug, dit keer in een klooster in de pastorie van het dorp uit 1918.

Toen de pastoor van Sterksel moest stoppen in 1983 vanwege ziekte en de parochie via het bisdom geen vervanging kon krijgen is het kerkbestuur bij de Witte Paters te rade gegaan. De congregatie wilde meewerken en pater Rinie van den Oord kwam als pastoor de pastorale zorg in Sterksel waarnemen. In 1989 kwam er versterking van pater Joop Witjes. De paters hadden er immers al een werkzaam leven opzitten. De taken verdelen en de eind verantwoording lag bij de Deken. Er was verloop en uiteindelijk werden het er 3 tot de aanwas uit de missiegebieden opgedroogd was! De

paters vertrokken als gemeenschap weer uit de pastorie in 2013, waarmee het laatste (klooster), dat nog in gebruik was in de gemeente, ophield te bestaan.

5.26.8.008 Retraitehuis Regina Pacis, Somerenseweg 100 Heeze

Klooster van 1954 t/m 1974.

In 1955 werd - in opdracht van de paters jezuïeten - een gebouw neergezet aan de Somerenseweg in Heeze, ontworpen door architect De Bever. Tot 1967 werd het voornamelijk gebruikt als retraitehuis voor mannen en stond het bekend onder de naam: 'Regina Pacis'. Van 1968 t/m 1991 was in het gebouw de stichting "De Kapellerput" gevestigd. Er werden vormingscursussen gegeven in internaatverband. De naam was ontleend aan een legende. Vanaf 1 januari 1992 wordt het gebouw gebruikt als conferentiecentrum.⁴⁹⁰

Afbeelding: Regina Pacis in Heeze op de topografische kaart van 1970.

26.9. Kloosterterrein

5.26.9.001 St. Catharina, Dorpstraat 63, Leende

Zie 5.26.8.001 voor omschrijving van het klooster.

Huize St.Catharina afgebroken in mei 1971.

Het gebouw heette aanvankelijk Sint-Catharinagesticht, wat later is gewijzigd in Huize Sint-Catharina. Oorspronkelijk gebouwd als zusterklooster, werd het naderhand uitgebreid met een gasthuis. De zusters hadden in Leende behalve voor het onderwijs ook de zorg voor zieken en bejaarden. In een overzicht van het personeel van de Zusters van Liefde over het jaar 1948 is te lezen dat in het Huis van de H. Catharina te Leende (opgericht 29 mei 1889) destijds 22 geprofeste zusters woonden. De zusters gaven gedurende dat jaar onderwijs aan 305 kinderen (95 op de bewaarschool, 147 op de lagere school voor meisjes en 63 op de naaischool en knipcursus). Verder verzorgden zij toen 16 ouden van dagen en 15 hulpbehoevende personen.

⁴⁹⁰ Anonymus, 1993.

Afbeelding: Huize St. Catharina, Dorpstraat 63, Leende (foto Collectie Wim Pompen).

5.26.9.002 Providentia, Albertlaan 19 Sterksel⁴⁹¹

In 1919 besloten de Broeders van de H. Joseph uit Heel (L.) in Sterksel een terrein te kopen voor de stichting van een nieuw verpleegtehuis voor epileptici. Zij vonden een zeer schamel onderdak in een fabriekje in het dorp. In 1920 legden ze de eerste steen voor een tijdelijk kloostertje, dat veel weg had van een kleine boerderij. In 1925 gaf de gemeente Maarheeze toestemming voor de bouw van een definitief huis. Architect Bartels uit Heerlen ontwierp de plannen. De eerste steen van het klooster werd gelegd in 1925. Het riante gebouw met een verpleeghuis voor epileptici was in 1927 voltooid. Er kwamen dertien broeders in het klooster wonen. Architect Bartels ontwierp de nieuwe kapel, die 11 februari 1932 in gebruik werd genomen. De oude boerderij, die omgebouwd was tot werkplaatsen, is in 1933 gesloopt voor een kinderafdeling, waaraan al lang behoefte was. Deze werd in 1936 geopend.

Bij het noodklooster bouwden de broeders ook een schuur die diende als 'eindstation' van het smalspoorlijntje dat vanaf het toenmalige station Sterksel, via de Kloosterlaan en de Albertlaan, naar Providentia liep. Alle materialen die nodig waren voor de verschillende bouwwerken werden in kiepkarren via deze spoorlijn vervoerd. In de tweede helft van de jaren dertig is het lijntje opgedoekt. De broeders hebben toen de rails gekocht (of gekregen?) van de Maatschappij. Zo'n rail was 7 meter lang en met twee zaagsneden werden er drie stukken van 2,3 meter van gemaakt. Met de railtjes werd het hele terrein van Providentia omheind. Op veel plekken aan de westkant van Kloostervelden langs de Ten Brakeweg, zijn ze nog altijd te zien.

Nadat het grote klooster eind 1927 was opgeleverd en de broeders en de patiënten naar de nieuwbouw waren verhuisd, werd het noodklooster gedeeltelijk verbouwd. De linkerzijde werd omgevormd tot dienstgebouw en de boerderij werd aan de rechterzijde uitgebreid.⁴⁹²

⁴⁹¹ <https://wierookwijnwaterenworstenbrood.nl/ontdekken/verhalen/huize-providentia-in-sterksel>

⁴⁹² <https://www.historiekloostervelden.nl/historie-van-gebouwen-en-objecten/het-noodklooster-van-providentia>

Afbeelding: Foto van het noodklooster gemaakt door KLM in januari 1935 (bron Aviodrome).

In 1958 werd er vijftien hectare land overgedragen aan de zusters Franciscanessen van Oirschot. Het terrein kreeg de naam Kempenhaeghe, de naam van de stichting die eind 1958 werd opgericht en een inrichting voor epileptische mannen opende. Met de oprichting van Kempenhaeghe kwam er ook onderwijs voor meisjes met epilepsie.

In 1962 bouwde architect Van Halteren uit 's-Hertogenbosch een aantal paviljoens voor vrouwelijke patiënten. In 1964 begonnen de zusters met hun werk in een medisch centrum van de stichting Kempenhaeghe, welke in deze jaren flink uitbreidde met andere kleuter- en kinderpaviljoens. Ook bouwden ze een nieuwe school, de Berkenschutse, in 1969.

5.26.9.003. R.K. Liefdesgesticht St. Nicasius (D'n Toversnest) Jan Deckerstraat 26 Heeze⁴⁹³

Zie 5.26.8.004 voor omschrijving van het klooster

Het oorspronkelijk kloostergedeelte is opgenomen in de gemeentelijke monumentenlijst. Hoewel de monumentale waarde met name betrekking heeft op de voorgevel, valt daar ook het oude hoofdgebouw onder met daarin de voormalige kapel en muurresten van de in 1854 gebouwde toren van de Waterstaatskerk.

⁴⁹³ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/1011/de-bouwggeschiedenis-van-het-liefdegesticht-st-nicasius-uit-1881-1>

Afbeelding: Klooster het Toversnest (foto www.heemkundekring-hlz.nl).

26.10. Kruiseik

5.26.10.001 Kruiseik Heeze⁴⁹⁴

De Kruiseik van Heeze heeft een lange en bewogen geschiedenis. In 1652 had de vorster H. Leenders het kruis bij de boom omvergeworpen. Later heeft hij ook de boom zelf omgehakt. Maar uit de boomstronk groeide een nieuwe eik, bestaande uit vijf stammen. In 1834 heeft men bij drie van de stammen een ringschors weggezaagd, die echter weer aan elkaar groeide zonder dat de boom er schade onder leed. In 1840 had de boom een omvang van 5 meter. In 1919 is de eik gerooid.⁴⁹⁵ Er bestaat in Heeze nog een straat met de naam Kruiseik.

Mogelijk stond de boom op perceel F36, een hoekje weiland van de gemeente, maar op enkele topografische kaarten (1837, 1845, 1867, 1881) van een stipje (boom?) voorzien. De kaart van 1845 zet daar ook bij "H. Kruis Eijk".

Het gaat hier volgens J. Coenen om een wegkruis nabij de windmolen van Heeze, dat in 1652 door de vorster van Heeze werd verwijderd. Het wegkruis diende waarschijnlijk als hagelkruis.

Hagelkruizen werden door de bevolking bezocht op de laatste Kruisdag (Hemelvaart) om daar Gods zegen te vragen voor een goede oogst en het gewas te beschermen tegen hagel en nachtvorst.⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/43/de-kruisboom>; <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/630/een-merkwaardige-boom-in-heeze>

⁴⁹⁵ Aerts, 1971a.

⁴⁹⁶ Coenen, 1998, 33 – 34.

Afbeelding: gezicht op de Weibossen en de kasteelmolen omstreeks 1917 (naar Coenen 1998).

5.26.10.002 Jobsboom

Na 1654 verschoven de St. Job-verering en het beeld naar de schuurkerk op Eimerik en vervolgens naar de elkaar daar opvolgende kerken van 1833 en 1933. Bovendien werd als herinnering een boom geplant en verplaatste de verering zich naar deze Jobsboom, die tot in de 20e eeuw door bedevaartgangers werd bezocht. Deze St. Jobsboom op de St. Jobsheuvel werd een nieuw, secundair vereringssymbool. Omstreeks 1925 stierf de oude eik en werd een nieuwe boom geplant, die echter in het kader van de ruilverkaveling in 1960 sneuvelde. Bij de boom kwamen tot in de 20e eeuw jaarlijks op 10 mei pelgrims uit omliggende dorpen bidden, terwijl de bedevaart bij de Heezenaren zelf weinig aandacht had.⁴⁹⁷

26.11. Kruisweg

26.12. Lourdesgrot

26.13. Pastorie

5.26.13.001 De pastorie van de Parochie Sint-Petrus' Banden, Dorpstraat 112, Leende

Niet ver van de kerschuur stond de pastorie. De pastorie van de grote kerk was in gebruik bij de dominee, die overigens in Leende nauwelijks een handvol protestanten te bedienen had. Het pand Dorpstraat 112, aan het voormalige stukje Renhoek, zou de pastorie zijn geweest.

5.26.13.002 Predikantswoning Oude Kerkhof⁴⁹⁸

Op 29 juli 1759 werd Cornelis Groen van Prinsterer door zijn vader, die predikant was in Waspik, bevestigd als dominee van Heeze. Hij nam zijn intrek in de predikantswoning bij de Grote Kerk, dus in de oude kern; de tegenwoordige buurtschap Kerkhof. De oude dorpskern was toen al een eenzaam gehucht, wat duidelijk blijkt uit een rekest van dominee Groen van Prinsterer aan de "Raaden van Staten der verenigde Nederlanden" uit 1765. Het laat geen twijfel, dat de predikantswoning, die in 1654 was gebouwd met de stenen van de St. Jobskapel, de benaming krot volledig verdiende.

5.26.13.003 Pastorie Jan Deckersstraat Heeze⁴⁹⁹

Voorganger van de huidige pastorie (zie 5.26.13.4). Deze pastorie lag ongeveer rechts van de zijkant van de huidige kerk, dus ongeveer waar nu een grasveld ligt naast de kerk. De pastorie werd gebouwd in de jaren 1820-1822, en ongeveer 100 jaar later gesloopt.

⁴⁹⁷ Margry en Caspers, 1998, 383.

⁴⁹⁸ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/126/pjgroen-van-prinsterer>

⁴⁹⁹ O. Thiers, "De verering van St. Nicasius", Heemkronijkrg. 41, nr. 2, juni 2002, blz.15.

Afbeelding: Schattingskaart van iets na 1880, met daarop ook de pastorie, de kerk (in blauw) en links daarvan het nonnenklooster (Heemkundekring Heeze-Leende- Zesgehuchten).

5.26.13.004 Pastorie Jan Deckersstraat 22 Heeze⁵⁰⁰

Rijksmonument nr. 522676.

Pastorie van de H. Martinusparochie met kenmerken van de neo-Gotische stijl uit 1920. In 1919 werd de bouw van de nieuwe pastorie aanbesteed en aan aannemer Bogers uit Woensel gegund voor fl 63.700,-. Eind augustus 1921 was de pastorie klaar.⁵⁰¹ Het ontwerp is van architect W. te Riele uit Utrecht. De oost- of voorgevel ligt aan de Jan Deckersstraat. De huidige Martinuskerk, die via een doorgang met de pastorie verbonden is, dateert uit 1932-1933 en werd gebouwd door architect Valk.

In de registeromschrijving van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) staat deze pastorie als volgt omschreven:

De tweelaagse blokvormige pastorie heeft een samengestelde plattegrond onder overstekende schilddaken, gedekt met natuursteen leien. Aan oost-, zuid- en westkant van het huis in het dak een gemetselde trapgevel. Het opgaande muurwerk bestaat uit handgevormde baksteen gemetseld in kruisverband. Horizontale banden accentueren de muuropeningen. In de muuropeningen gemetselde kruisvensters met een natuurstenen kalf en lekdorpel. De bovenkant van het venster heeft twee segmentbogen. De bovenramen van de vensters zijn voorzien van glas-in-lood met in het midden een ornament. Het interieur is vrijwel authentiek. Aan de straat een gegolfd ijzeren hekwerk met pijlpunten staande op een gemetselde schansmuurtje met ezelsrug tussen pilasters. In de tuin van de pastorie diverse monumentale bomen. Bijzonder is de mammoetboom.

Waardering.

De pastorie is van algemeen belang. Zij heeft cultuurhistorisch belang als bijzondere uitdrukking van de ontwikkeling van het katholicisme in het zuiden en is tevens van belang voor de typologische ontwikkeling van de pastorie. Zij heeft architectuurhistorische waarde vanwege de stijl en de detaillering en vanwege de plaats in het oeuvre van de architect Te Riele. Het gebouw heeft ensemblewaarden vanwege de bijzondere betekenis voor de ontwikkeling van het kerkdorp.

De RCE geeft eveneens een duiding van het complex bestaande uit de R.K. Martinuskerk en de pastorie. Hier is dus sprake van een ensemble. Bij dit ensemble hoor ook de pastorietauin. Deze tuin vormt samen met het parkje van d'n Tovernest en het kerkhof het groene hart van de gemeente. In het bestemmingsplan "Kom Heeze" heeft de tuin dan ook extra bescherming gekregen via de bestemming "groen" met de aanduiding pastorietauin (zie 5.26.15.1).

Het complex van de R.K. KERK H. Martinus bestaat uit de driebeukige kruiskerk met toren uit 1932 in traditionele opzet met "streekeigen" vormen van architect H. Valk uit 's-Hertogenbosch (onderdeel I) en de PASTORIE uit 1920 met stijlinvloeden van de Neo-gotiek van architect W. te Riele uit Utrecht (onderdeel II). De kerk (I) uit 1932 is toegewijd aan de H. Martinus en ligt parallel aan de Jan Deckersstraat. Bouwpastoor was Deken C.W.J. de Bruyn. De bouwsom beliep f 140.344,00. De kerk werd ingezegend door Mgr. Diepen. De eerste steen werd gelegd op 6 augustus 1932. De pastorie

⁵⁰⁰ Dewitte Architecte, 2023: BOUWHISTORISCHE VERKENNING . PASTORIE HEEZE.

⁵⁰¹ H. van.Asten,,Ondernemend Heeze", deel2 (2e druk 2015),blz.293.

(II) uit 1920 ligt naast de kerk en is iets ouder.

Afbeelding: de pastorie aan de Jan Deckerstraat (Dec.2023).

Het complex bestaande uit kerk en pastorie is van algemeen belang. Het heeft cultuurhistorisch belang als bijzondere uitdrukking van de ontwikkeling van het katholicisme in het zuiden en is tevens van belang als voorbeeld van de typologische ontwikkeling van de christocentrische volkskerk in het Interbellum. Het heeft architectuurhistorisch belang door de stijl en de detaillering en is van belang als voorbeeld van het oeuvre van de respectievelijke architecten. Het heeft ensemblewaarden vanwege de bijzondere situering, verbonden met de ontwikkeling van Heeze als kerkdorp.⁵⁰²

5.26.13.005 R.K. Pastorie Leende, Dorpsstraat 48 Leende

Rijksmonument nr. 522682

CHW. Nr.: BP061-000881.

In de registeromschrijving van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) staat deze pastorie als volgt omschreven: Aan de noordelijke zijde van de als rijksmonument beschermde R.K. kerk van St. Petrus Banden staat de blokvormige R.K. Pastorie, waarschijnlijk daterende uit omstreeks 1860 en gebouwd in neoclassicistische stijl. In 1979-1980 is het aan de noordelijke zijde aangebouwde koetshuis geamoveerd ten behoeve van een moderne aanbouw.

De tweelaags pastorie heeft een rechthoekige plattegrond en wordt gedekt door een afgeplat schilddak met lei in Maasdekking. Op het plat staan een viertal schoorstenen in carré-opstelling. De gevels zijn opgetrokken in handvorm baksteen en worden bekroond door een kroonlijst, bestaande uit een fries met geprofileerde houten blokgoet. De symmetrische voorgevel is naar de aan de oostelijke zijde van het huis gelegen Dorpsstraat gericht en telt vijf vensterassen. De plint en de doorlopende cordonlijst zijn gepleisterd. Op de begane grond zijn achtruits schuifvensters toegepast, op de verdieping zesruits schuifvensters. De centraal in de gevel geplaatste paneeldeur met bovenlicht met glas-in-loodpanelen heeft een pilasteromlijsting met kroonlijst op consoles. In de overigens blinde zuidelijke zijgevel is op de verdieping een zesruits schuifvenster. De noordelijke zijgevel is, buiten de aanbouw uit ca. 1980, geheel blind. In de achtergevel openslaande deuren en op de verdieping vijf zesruits schuifvensters met hardstenen dorpels. De voortuin wordt van de openbare weg gescheiden door een smeedijzeren hekwerk met gietijzeren kolommen. De muur rond de diepe achtertuin is omstreeks 1980 vernieuwd.

Waardering

De pastorie is van algemeen belang. Zij heeft cultuurhistorisch belang als bijzondere uitdrukking van

⁵⁰² Registeromschrijving RCE.

de ontwikkeling van het katholicisme in het zuiden en is tevens van belang voor de typologische ontwikkeling van de pastorie. Zij heeft architectuurhistorische waarde vanwege de sobere maar evenwichtige stijl en de detaillering. Het gebouw heeft ensemblewaarden vanwege de bijzondere betekenis door de situering naast de kerk, en is daarmee tevens nauw verbonden met de ontwikkeling van het dorp.

Afbeelding: De pastorie aan de Dorpstraat in Leende (Google streetview 2024).

5.26.13.006 Voormalige R.K. Pastorie Sterksel, Beukenlaan 2 Sterksel

Gemeentelijk monument nr. B-ST-004.

Op de CHW aangeduid als villa en MIP object. CHW. Nr.: BP067-000340

Ca. 1918 gebouwde RK pastorie. Architectonisch belang en door ligging aan plein van betekenis.

Straatbeeldtyperend. Ingang onder boog met art-deco baksteenversiering en verlichting.

Samengesteld zadeldak met verbeterde Hollandse pannen. Tuin met diverse heesters en bomen.

Afbeelding: R.K. pastorie Sterksel (Google streetview 2024).

5.26.13.007 Oude gereformeerde pastorie Ketsheuvel, ter plaatse van de nieuwe pastorie⁵⁰³

In april 1767 kopen de regenten van de predikant van Leende, J. Laats "een huijsinge schuur en hoff, staende in de com van 't Dorp, nevens het huijs van den Secretaris Eek- ringa". Het was kennelijk een herenhuis gelegen op de Ketsheuvel in Eimerick; nu Kapelstraat. Een afbeelding van deze pastorie staat in de Kronijk van Heeze op bladzijde 123. In 1839 werd op dezelfde plaats een nieuwe pastorie gebouwd. Deze pastorie is in de tweede helft van de 18^e eeuw in de nabijheid van de Kapel gebouwd, omdat de meeste kerkgangers in de omgeving van de Kapel woonden en de Grote kerk aan de Kerkhof te ver weg lag. In 1798 werd de Pastorie geschat op f2.179.-; ze was door de gemeente gebouwd en bleef ook haar eigendom. (Zie verder Cfr. Archief Hervormde Pastorie te Heeze, Acta-Boek II, 1777, p. 52, 96, 98, 109-110, 113; en verder de Kronijk op 1654, 12 en 13 December 1823. Zie ook de situatietekeningen in het Supplement, Aanhangel B, Heeze, nrs. VII A-VII B, VII D.).⁵⁰⁴

5.26.13.008 Dominee Kremerhuis, Kapelstraat 65 Heeze⁵⁰⁵

De resten van de in 1839 gebouwde pastorie die Kremer gebruikte als behandelplaats voor de ooglijders waren tot kort nog te zien in de Kapelstraat nr. 65. Het is een bekend gegeven dat de opkomst van de pensions en hotels in Heeze grotendeels te danken is aan de oogheekkundige praktijk van ds. J. Kremer in de negentiende eeuw.

Afbeelding: Het Dominee Kremerhuis (gebouwd in 1839) aan de Kapelstraat in Heeze, gesloopt in 1986 (bron: <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/465/koninklijke-bandfabrieken-bv>).

26.14. Patronaat

26.15. Religieus groen

5.26.15.001. Pastorietaan Pastorie Jan Deckersstraat 22 Heeze

Pastorie van de H. Martinusparochie met kenmerken van de neo-Gotische stijl uit 1920. De tuin is net als de pastorie honderd jaar oud. De pastorietaan bestaat uit een grasveld met daaromheen monumentale inlandse eiken en tamme kastanjes. Midden op het grasveld staat een mammoetboom. Deze boom zou rond 1885 meegebracht zijn door een missionaris. De hoogte van de boom werd in 2006 gemeten en was 29 meter en de stamomvang 6 meter. In de tuin achter de kerk is een Mariagrot. Ten noorden van de pastorietaan ligt de begraafplaats. Deze tuin vormt samen het parkje van d'n Tovernest en het kerkhof het groene hart van de gemeente.

⁵⁰³ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/126/pgroen-van-prinsterer>

⁵⁰⁴ Van Moorsel, 1842, 123.

⁵⁰⁵ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/792/de-ogendominee>

Zie [Monumentale bomen in de pastorietaan in Heeze-Leende, Noord-Brabant, Nederland](#)

5.26.15.002 Pastorietaan Pastorie Leende (Dorpstraat 48 Leende)

Aan de noordelijke zijde van de als rijksmonument beschermde R.K. kerk van St. Petrus Banden staat de blokvormige R.K. Pastorie, waarschijnlijk daterende uit omstreeks 1860 en gebouwd in neoclassicistische stijl. De voortuin wordt van de openbare weg gescheiden door een smeedijzeren hekwerk met gietijzeren kolommen.

5.26.15.003 Beplanting Oud Kerkhof aan de Holeyweg in Heeze⁵⁰⁶

Bij een bezoek aan de begraafplaats valt meteen de wat hogere ligging op. Kennelijk is de locatie daarop gekozen, dan wel is deze in de loop der eeuwen vanzelf hoger komen te liggen. Een beukenhaag met daarachter eiken schijnt de begraafplaats af van de omgeving. De toegang, los van een moderne ingang aan de noordzijde, bestaat uit een dubbele smeedijzeren poort tussen gemetselde pijlers. Over een bakstenen pad loopt men zo de begraafplaats op, waarbij aan de rechterzijde het afgeperkte familiegraf Van Tuyll van Serooskerken het eerst opvalt. Links staan in het gras wat jongere grafmonumenten, met name uit de tweede helft van de twintigste eeuw. Achter het familiegraf viel in het verleden de beplanting op in de vorm van het oude koor van de kerk. Inmiddels staat hiertussen wat andere beplanting waardoor dit minder opvalt. Tussendoor liggen hier moderne urnengraven. Er is geen afscheiding tussen het protestantse gedeelte en dat van de gemeente, waardoor de begraafplaats wel oogt als een geheel. Bij de moderne uitgang aan de westzijde is een dienstgebouw te vinden met alleen een uittreksel van het reglement van de Stichting Protestantse Begraafplaats Heeze. Over de gemeentelijke begraafplaats is informatie te vinden op de website van de gemeente Heeze-Leende, die hun begraafplaatsen 'openbare' begraafplaatsen noemen. De stichting is in 2016 opgericht nadat eerder in 2013 een kerkhofcommissie werd opgericht. Voorheen viel het beheer onder de kerk zelf. Op de website van de stichting staat onder meer een overzicht van het grafregister.

⁵⁰⁶ <https://www.dodenakkers.nl/noord-brabant/heeze-het-oude-kerkhof.html>

Afbeelding: Het Oude Kerkhof aan de Holeweg in Heeze (Google streetview 2016).

5.26.15.004 Bomen Kapel Leenderstrijp⁵⁰⁷

De kapel uit 1843 bestaat uit de resten van een oudere kapel uit de vijftiende eeuw. Het gebouw wordt omringd door hoge bomen als eiken en lindes. Hoe oud de viering van Sint-Jan in Leenderstrijp is, is niet bekend. De Sint-Janskapel wordt in geschriften van 1440 al genoemd. In de oprichtingsakte van het Gilde St. Jan Baptista Leenderstrijp uit 1645 wordt de kapel ook genoemd en wordt er gesproken van een processie. De Sint-Jansviering met wijding van de Sint-Janstrossen stamt in zijn huidige vorm uit 1962. In de loop der jaren is de viering verplaatst naar het voorterrein van de kapel en wordt er een altaar gebouwd in de open lucht met overkapping en zitplaatsen voor bezoekers. Ook zijn er speciale misboekjes gekomen en wordt de viering jaarlijks opgeluisterd door een koor.

Afbeelding: de laan naar de kapel op Leenderstrijp (Foto Groote Heide.nl).

⁵⁰⁷ <https://www.immaterieelerfgoed.nl/nl/sintjanstrossenwijding>

26.16. Schuilkerk (Schuurkerk)

5.26.16.001 Bedehuis Oostrikkerstraat 24, Leende

De huizen aan de Oostrikkerstraat 24 en 26 hebben een grote invloed gehad op het culturele leven van Leende in vroeger dagen. Zo was een voorganger van de boerderij op nr. 24 tijdens de godsdienstvervolging in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) een bedehuis.⁵⁰⁸

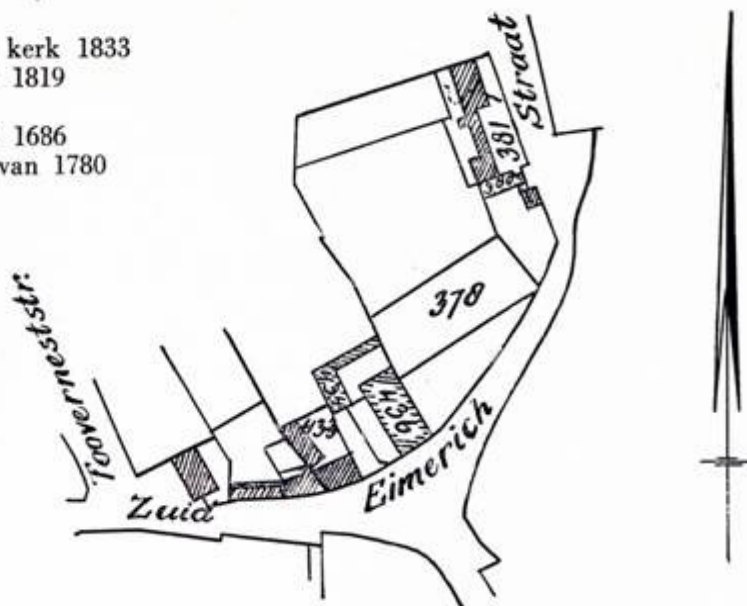
5.26.16.002 Schuurkerk Eimerik Heeze

Pater Dominicus de Jong maakt met enig voorbehoud onderscheid tussen drie schuurkerken die in Heeze hadden bestaan, namelijk een van omstreeks 1680, een van 1720 en de schuurkerk van 1780. Streekhistoricus J. Coenen gaat uit van twee schuurkerken. Waar de eerste Heezer schuurkerk lag, is niet precies bekend. Berichten over het bestaan van de schuurkerk zijn erg schaars. De bouw van de eerste wordt in verband gebracht met pastoor Van der Voort, omdat deze de grond bezat waarop de kerk stond. Men is echter niet zeker of hij die kerk in 1680 heeft gebouwd. Het Memoriaal van de Parochie geeft het jaartal 1690 aan. De Jong schrijft dat over de schuurkerk van 1720 geen zekerheid bestaat. Wij gaan daarom van het standpunt uit dat de schuurkerk die in 1780 werd gesloopt, de eerste schuurkerk van Heeze was. Deze moet ongeveer 100 jaar oud zijn geweest. De oude schuurkerk had een breedte van 35 voet (ruim 10 meter) en een lengte van 73 voet (ongeveer 22 meter). In 1814 werd er bovendien een torentje op de tweede schuurkerk geplaatst, waardoor het gebouw het karakter van een kerkje kreeg. De schuurkerk werd in 1834 afgebroken, omdat Heeze inmiddels een nieuwe (Waterstaats)kerk had gekregen.⁵⁰⁹ De schuurkerk, vernieuwd in 1780, is goed bekend uit het bestek en de afbeeldingen in de "Kronyk van Heeze" (zie afbeelding hieronder).⁵¹⁰ Het eenvoudige driebeukige gebouw had in 1805 grotere ramen gekregen aan weerszijden van het priesterkoor en in 1815 kwam een torentje gereed.⁵¹¹

HEEZE IIA Schuurkerk van 1780 en naaste omgeving omstreeks 1828

Verklaring

Sectie F	378	bouwterrein kerk 1833
	381	pastorie van 1819
	433	Deelen
	434	pastorie van 1686
	436	schuurkerk van 1780

In een alleraardigste bron voor de bestudering van de lokale geschiedenis, namelijk een kroniek uit 1842 met allerlei wetenswaardigheden aangaande de geschiedenis van Heeze, wordt een oude schuurkerk vermeld:

'(in) 1780 is de naar de Reformatie eerst gebouwde schuurkerk staande in sectie F N. 436 afgebroken (Thans gedeelte van Sectie F 2380 omschreven als kerk, klooster, school,

⁵⁰⁸ Van Dijk, 1985, 12.

⁵⁰⁹ Coenen, 1998, 198 – 205.

⁵¹⁰ Van Moorsel, 1842.

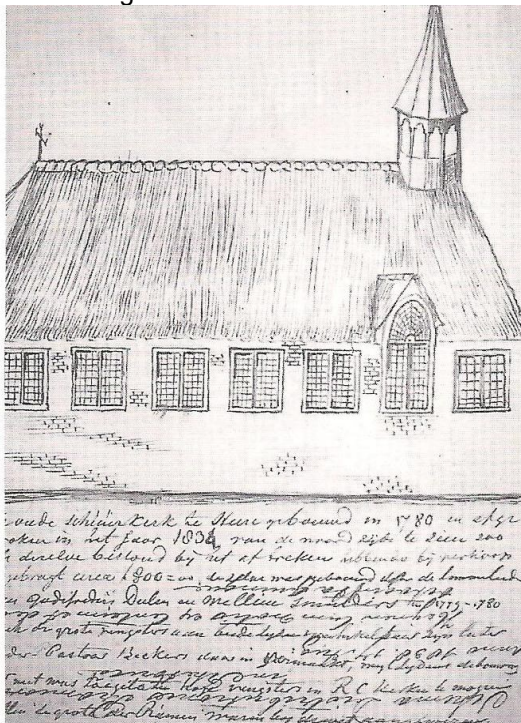
⁵¹¹ Van Leeuwen, 1981.

pastorie, huis, erf) en door een nieuwe vervangen; gedurende de bouwing werd den dienst verricht te Creijl in de tiendschuur digte bij de Baxhoef sectie A N. 1618; de nieuwe schuurkerk is op de plaats der afgebrokene gebouwd door de timmerlieden Willem Smulders en Jan Godefridus Deelen.⁵¹²

De auteur weet nog het volgende te vertellen over de twee schuurkerken:

'De oude schuurkerk had een afmeting van 35 x 73 Rijnlandse voet - de Rijnlandse voet is ruim 31 cm. -; de uitbouw richting Noord-Oosten mat 28 x 20 voet (aangebracht voor de fam. Holbach - Zie Farniliearchief Van Tuyll van Serooskerken te Heeze, C 20 Verzoek van baron de Holbach van 22 Mei 1737 om een aanbouw te mogen maken aan de Roomsche Kerk als zetel voor hem en zijne familie). De afbraak van de oude schuurkerk bracht 89 gulden 1 stuiver en 8 oortjes op. Verkoopcedulle van 4 October 1780 (Rijksarchief 's-Hertogenbosch, Heeze 9 - n. 671 -). De nieuwe schuurkerk kreeg een oppervlakte van 95 x 43 Rijnlandse voet; in totaal dus 950 vierkante voet groter. Zie fortefeuille IV Parochiearchief St. Martinus te Heeze. Zie de afbeeldingen van het Hs. van deze schuurkerk op p. 152-154; zie de situatietekeningen in het Supplement, Aanhangel B, Heeze, ms. II A-II D.⁵¹³

De kadasterkaart maakt duidelijk dat de in de jaren 1820 bestaande (tweede) schuurkerk stond aan de Zuid Eimerichstraat, precies tengenover de weg naar Ginderover. Of in termen van 2011: aan de noordkant van het Wilhelminaplein. De bijhorende pastorie stond ongeveer waar nu de kerk staat. Tenzij uit de archiefstukken het tegendeel blijkt, moet aangenomen worden dat de herbouw in 1780 gebeurde ter plaatse van de eerdere schuurkerk. Het idee dat de eerste schuurkerk op de Voort stond is wellicht veroorzaakt door de naam van de pastoor uit die tijd: Van der Voort. De Pastoor van der Voortlaan is pas in de jaren vijftig van de vorige eeuw ontstaan toen daar een huishoudschool gebouwd werd. De kadastrale kaart 1832 geeft echter aan dat westelijk daarvan tussen de Emmerikstraat en de Heezervenloop (nu gewoon watergang) een strook ligt met de oude benaming De Voorten. De rest van het gebied zuidelijk van de watergang tot aan de huidige Leenderweg was vroeger het gebied De Rijten. Er is dus geen verwarring met de straatnaam. Op de Voort zou kunnen duiden op een plek aan de Emmerikstraat Zuid in de Voorten. De Voorten is nogal een lang gerekt gebied dat tussen de huidige Pastoor van der Voortlaan en de Lijkweg ligt. Daar zou dus best een schuurkerk gestaan kunnen hebben.

Afbeelding: tekening van de schuurkerk in Heeze (uit Coenen 1998)

512 Van Moorsel, 1842, 27 - 28.

513 Van Moorsel, 1842, 28.

5.26.16.003 Schuurkerk Klein kerk (Kattestraat 1 Leende)

Waar de Dorpstraat in Leende een haakse 'draai' maakt, heet het in de plaatselijke volksmond de "Klein Kerk". Die naam is een aanwijzing voor de vroegere aanwezigheid van een kerkschuur in deze omgeving. Waar ze precies gestaan heeft, is niet meer duidelijk, hoewel sommige menen dat de schuurkerk vlakbij de 'monding' van het buurtschap Renhoek stond, aan het begin van de weg naar Leenderstrijp. Sommigen menen naast de boerderij met de grote linden ervoor in de binnenbocht. Anderen denken aan een van de zijstraatjes die uitkomen in de buitenbocht. De kerkschuur stamt uit de tijd dat de protestanten bezit hadden genomen van de 'grote kerk', van 1648 tot 1798. Ze zou rond 1672 zijn gebouwd en bij de grote brand van 1893 verloren zijn gegaan. Toen diende ze al niet meer als noodkerk.⁵¹⁴

De schuurkerk lag waarschijnlijk tegenover de plaats waar zich nu het huis Dorpstraat 100 bevindt, dus achter de huidige woning Kattestraat 1.

26.17. Seminarie

5.27.17.001 St. Pauluscollege (kruispunt van de Albertlaan en de Heezerweg)

De NV heerlijkheid Sterksel, ofwel de Maatschappij, liet op het kruispunt van de Albertlaan en de Heezerweg het Grand Hotel bouwen (zie 5.27.22.7). Na het faillissement van de Maatschappij in 1924 werd het hotel verkocht aan de Witte Paters van de Lavigerie die het lieten ombouwen tot klein seminarie met de naam Sint Paulus-college. Het aantal roepingen nam eind jaren 60 echter sterk af zodat het pand werd gesloopt. Was in gebruik van 1925 t/m 1967.

26.18. Stokske

Paal of boomstronk met daaraan een kastje met daarin een heiligenbeeld, oorspronkelijk met een offerblok. Ook "keske" genaamd.

26.19. Wegkruis⁵¹⁵

Langs wegen en straten in katholieke streken zijn vaak gedenktekens te vinden in de vorm van een kruis. De heemkundigen van gemeente Heeze-Leende zijn in de pen geklommen en schreven een aardig stukje over herkomst en betekenis van (weg)kruisen:

*'In de loop van de tijd zijn kruisen verschillend van vorm en grootte vervaardigd. Ze komen al vanaf het begin van de menselijke beschaving in de meeste culturen voor als sacraal symbool of als sierelement. Doordat Jezus de kruisdood stierf, is het kruis een bijna exclusief christelijk teken geworden. Met name het Latijnse kruis, bestaande uit een verticaal stuk hout, metaal, steen of paal, met daaraan bevestigd een kortere horizontale dwarsbalk, is bekend geworden als een christelijk religieus symbool. Zo'n kruis was oorspronkelijk een oosters martelwerktuig waaraan de veroordeelde werd vastgebonden of vastgespijkerd. Het is uiteindelijk ook door de Romeinen overgenomen en naderhand als symbool door de christenen gebruikt. Wanneer het lichaam van Jezus, het corpus, eraan is bevestigd, wordt het kruis(beeld) wel een crucifix genoemd.'*⁵¹⁶

Niet alleen binnen geïnstitutionaliseerde religies speelde het kruis een belangrijke rol. Binnen het volksgeloof werden eveneens langs wegen en straten kruisen geplaatst, zoals moordkruisen en afweerkruisen:

'Waar iemand werd vermoord, plaatste men vaak een kruis. In het volksgeloof werd het kruis in louter magische zin gebruikt, bijvoorbeeld tegen heksen en nachtmerries. Men geloofde dat de geesten der gestorvenen bijeenkwamen op het kruispunt van wegen. Na de kerstening is het gebruik van kruisen als afweermiddel tegen onheil wijd en zijd verspreid. In de Achterhoek en Twente staan op verschillende plaatsen kroezebomen (kruisbomen), die dienden als grensbaken, als teken van gerechtigheid of als symbool voor de dorpsgemeenschap. Ook staan op sommige plaatsen nog zeer oude hagelkruisen, opgericht om het gewas te beschermen, vooral tegen hagel. De gewoonte om op een kruising van wegen een wegwijk aan te brengen stamt vermoedelijk uit de periode onmiddellijk na de kerstening. Kruiswegen waren bij de heidenen van belang als plaatsen waar de geesten woonden. Deze plaatsen werden gekerstend door er een kruis neer te zetten. Ook tegenwoordig

⁵¹⁴ Van Dijk, 1985, 7.

⁵¹⁵ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/435/langs-s-heren-wegen>

⁵¹⁶ Brock en Lijbers, 2008, 53.

*worden nog kruisen langs de weg geplaatst, bij wijze van een bepaalde devotie, als teken van dankbaarheid voor de vrijwaring van oorlogsleed of ter herinnering aan personen die door een verkeersongeluk om het leven zijn gekomen.*⁵¹⁷

De vroegste wegkruisen in de gemeente Heeze-Leende dateren uit de tijd van het Rijke Roomse Leven. Hiermee wordt aangeduid de periode 1860-1960, toen de katholieke cultuur door het benadrukken van katholieke identiteit, door de gerichtheid op Rome en dankzij een rijke liturgie een grote bloei beleefde. In de periode tussen de beide wereldoorlogen was het rijke roomse leven op zijn hoogtepunt. Overal werden kruisbeelden en heilig hartbeelden opgericht. Pastoor Steenbekkers van Leende nam daarom in 1930 het initiatief tot het plaatsen van twee kruisbeelden. Hij had daarvoor geld gekregen van gevers die anoniem wilden blijven. De hoofdweg van Eindhoven naar Weert voerde door het dorp en de pastoor koos twee plekken langs die weg om reizigers die Leende naderden niet alleen te verwelkomen, maar ook te benadrukken hoe godvruchtig de 'schapen' waren onder zijn leiding als 'herder'.⁵¹⁸

5.26.19.001 Geldrops Kruisbeeld, Heeze

Gesitueerd aan de rand van de Strabrechtsche heide nabij de A67 (richting Venlo). Beeld dat in 1929 werd gemaakt voor de St. Michaelkerk in Zwolle waar het tot 1966 heeft gehangen. In 1981 is het op Heezer grondgebied neergezet en gerestaureerd. Het devote kruisbeeld is symmetrisch opgebouwd, het hoofd van Christus buigt recht naar voren, de armen zijn met rechte hoeken met het lichaam verbonden, de voeten staan op een steun en het lendenschort is geplooid. De zijdewond ontbreekt waarschijnlijk om de symmetrie van het beeld niet te verstoren. Ondanks de directe nabijheid van de A67 straalt dit wegkruis een heel sereen beeld uit.⁵¹⁹
Staat net op Geldrops grondgebied.

Afbeelding: Het kruisbeeld langs de A67.

5.26.19.002 Kruisbeeld Somerseweg kruispunt Ginderover-Sterkselseweg, Heeze

Gemeentelijk monument KM-HE-027

Kruis dat in 1930 werd opgericht op het kruispunt Ginderover-Sterkselseweg op initiatief van de gebroeders Van Werde. Na de reconstructie van de weg Heeze-Sterksel is het verplaatst naar de Somerseweg waar het nu staat. De Christus is afgebeeld als de lijdende Christus met een doornenkroon. De voeten zijn over elkaar aan het kruis genageld en de zijdewond is rechts. Alle

⁵¹⁷ Brock en Lijbers, 2008, 53.

⁵¹⁸ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

⁵¹⁹ Van den Boer, 2008, 29.

wonden zijn met bloed omgeven. Het hoofd neigt naar rechts naar Maria en de moordenaar.⁵²⁰ Het beeld bestaat uit een houten balkconstructie (kruis) met een metalen schoorconstructie. Het kruisbeeld is vervaardigd van een steenachtig materiaal. Het is één van de vele kruisbeelden, die in de jaren dertig van de vorige eeuw (de tijd van het rijke Roomse leven) op kruispunten zijn neergezet.⁵²¹

5.26.19.003 Kruisbeeld aan de Dorpstraat 134 Leende

Gemeentelijk monument KM-LE-053.

Kruis dat eerst op de weg van Leende naar Maarheeze stond. Het werd samen met het kruisbeeld op Oostrik in 1930 geschonken. Na circa 50 jaar was het kruis zo geërodeerd dat het in brokken uiteen viel, maar in 1988 werd een nieuw wegkruis ingezegend.⁵²² Het is afkomstig van de Ruwenberg in St. Michielsgestel. Het wegkruis op het Oranjeplein bepaalt samen met de treurwilg op dat plein het karakter en de sfeer van dit deel van het dorp.

Afbeelding: Kruisbeeld aan de Dorpstraat, Leende.

5.26.19.004 Kruisbeeld aan de Oostrikkerstraat.

Gemeentelijk monument KM-LE-054.

Cementen wegkruis met corpus op sokkel bij een linde van ca. 175 cm. Dit kruisbeeld werd samen met dat op het Oranjeplein in 1930 geplaatst. In 1988 werd het door baldadige jeugd vernield. De 'buurt' Oostrik heeft in 1989 het wegkruis laten herstellen.⁵²³ Dit beeld past in de aan het begin van deze eeuw in deze streek ontstane traditie om op meer open plaatsen in het dorp een corpus te plaatsen. Cultuurhistorisch belang. CHW. Nr.: BP061-000901.

5.26.19.005 Kruisbeeld tegenover Heezerweg 18, hoek Jagerspad te Sterkse⁵²⁴

Gemeentelijk monument KM-ST-061

Op de hoek van de Heezerweg en het Jagerspad staat dit kruisbeeld zoals er in Brabant in de tijd van het 'Rijke Roomse Leven' zo veel zijn opgericht. Het beeld is waarschijnlijk geschonken door Vos de Wael; de grond was destijds zijn eigendom.

⁵²⁰ Van den Boer, 2008, 29.

⁵²¹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

⁵²² Van den Boer, 2008, 30.

⁵²³ Van den Boer, 2008, 30.

⁵²⁴ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Afbeelding: Kruisbeeld aan de Heezerweg in Sterksel.

Thema: 27 Meubilair

In het landschap komen vanouds tal van kleine elementen voor die een of andere functie hadden, maar niet onder een van de gebruikte rubrieken gebracht kunnen worden. Dit is de restcategorie die alles opvangt wat niet onder een van de eerdere thema's terecht kan.

27.1 Bijzondere boom

Boom die botanisch bijzonder is, bijzonder oud is, dorpslinde, heilige eik etc.

In vele gemeenten van Brabant bevinden zich zeer oude lindebomen. De lindeboom werd op een centrale plaats in een dorp geplant, waar onder in de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd recht werd gesproken. Voor boerderijen werd een aantal linden geplant om de rieten daken tegen de stormwinden te beschermen. Ze werden tevens geplant voor boerenherbergen en uitspanningen om de lagkamer in de zomer koel te houden:

'In de hof voor of achter de herberg trof men een of meer lindebomen aan, met een rond plankier om de stam als tafel voor het te schenken gerstebier, terwijl men op houten banken hieromheen zat. Ook de mik of draaiboom boven de welput draaide vaak in een gaffel van een lindeboom.'⁵²⁵

De schepenbank, een stenen of houten "bank" waar de schepenen in de open lucht hun zittingen hielden, werd het liefst gesitueerd onder een mooie lindenboom.⁵²⁶ Lindebomen speelden ook een belangrijke rol bij pogingen tot genezing van allerlei ziekten. Zo knielden in Eersel de gelovigen biddend bij een lindeboom neer, kropen ze om de boom heen en staken spelden in de bast om van koorts genezen te worden.⁵²⁷ Een aardig detail is dat onze voorouders thee zetten van de lindebloesem.

Stuifmeelonderzoek van de bodem heeft uitgewezen dat al in het boreale tijdperk (8.000-5.000 v. C.) naast de berk, den, wilg en eik, ook de linde werd aangetroffen. De thans in ons land meest voorkomende soort is de zomerlinde, welke van half juni tot half juli bloeit en dan in wijde omtrek aan haar heerlijke geur merkbaar is. Er zijn veel persoonsnamen, plaatsnamen en bedevaartoornden, waarin de Linde, of een verbastering daarvan, voorkomt. Het als zodanig veelvuldig voorkomen van deze naam laat de belangrijke betekenis zien die dergelijke bomen hadden in het volksleven en in de volksverleving.⁵²⁸

Achter de Eik (Quercus) gaat ook een boeiend verhaal schuil. Eiken hebben voor onze voorouders eveneens een belangrijke betekenis gehad. Eiken hebben een lange mythologische geschiedenis. Zo werden ze in verband gebracht met Zeus, de god van de donder, wat tevens zou verklaren waarom ze zo vaak door de bliksem werden getroffen. Planten met geneeskrachtige of magische eigenschappen werden superieur geacht wanneer ze op een eik groeiden. Eiken werden ook geplant als markeringspunt op het hoogste deel van een akkercomplex (kroezeboom of kruisboom), van waaruit de esgrond werd verdeeld.⁵²⁹

'Aan de symboliek van de boom zijn veel studies gewijd. Daaruit komt de boom te voorschijn als een universeel religieus symbool. De mythe van de levensboom bijvoorbeeld is uit alle tijden en culturen overgeleverd. Zo hebben de Boom der Kennis en de Kruisboom voor gelovigen een bijzondere betekenis. Van de Germanen weten we dat hun rechtspraak plaatsvond onder de heilige eik of de gewijde linde. Ze beraadslaagden er over het wel en wee van de stammen. Men dreef er handel en kwam er bijeen voor verhuringen en verpachtingen. Deze heilige eiken of gewijde linden waren reusachtige bomen.'⁵³⁰

Vroeger sprak men over eikenhout wel eerbiedig als edelhout. Bij oude boerderijen wordt duidelijk waarom. Het gebint, de constructie, deur en ramen werden toen meestal door de dorpsstimmerman van eikenhout gemaakt en deze blijken honderden jaren nog steeds te functioneren.⁵³¹

⁵²⁵ Bolmers, 1975, 40.

⁵²⁶ Leenders, 2010a.

⁵²⁷ Van Asseldonk, 2003, 133.

⁵²⁸ Bolmers, 1975, 41.

⁵²⁹ De Waal, 1990, 51.

⁵³⁰ De Waal, 1990, 50.

⁵³¹ Van Dijk, 1985, 8.

In de gemeente Heeze-Leende staan op verscheidene plaatsen linden of snoeilindes voor de boerderijen, fraaie exemplaren staan voor Kapelstraat 17, 't oude Kerkhof 12, Strabrecht 37 en 50a en Emmerikstraat 16-18. Voor het huis Kapelstraat 71 staan vier paardenkastanjes. Enkele tuinen hebben opgaand geboomte met beuk, eik, kastanje en/of sierbeplanting. Deze zijn vooral te vinden in de Kapelstraat, Jan Deckersstraat en Leenderweg. Op het erf bij de boerderij Kerkhof 13 ligt nog een kleine boomgaard met hoogstambomen. Rond het kasteel en omgrachting bevindt zich mooi oud geboomte en laanbeplantingen. Ten oosten van het kasteel ligt een bos met Engelse aanleg. Bijzonder is de eikeninplant op de driehoekige plaatse Strabrecht met ondergroei van gras.⁵³²

5.27.1.001 Kroonlinde Kaetsveld of 'De Spokenboom' op het Zaalstraat 6, voor boerderij in Leenderstrijp

Er is één Hollandse linde (*Tilia × europaea*) te vinden op het Zaalstraat 6, voor boerderij in Leenderstrijp. Deze boom wordt "De Spokenboom" genoemd. Deze oude etagelinde bestaat niet meer. Hij is in december 2008 gekapt. Noodzakelijk, te slechte conditie door foutief snoeien en houtrot. Wel aardig is dat de gemeente een nieuwe linde geplant heeft die tzt in etages gesnoeid zal gaan worden. Dit om de traditie in ere te houden.

Afbeelding: de gekapte linde bij de Zaalstraat in Leenderstrijp in de jaren 70 van de 20^e eeuw (foto via www.monumentaltrees.com) en rechts de in 2009 nieuw aangeplante linde (Google streetview 2024).

De linde op het Kaetsveld was een Hollandse linde die 200 tot 250 jaren oud was. Bij de Hollandse linde groeien de bovenste takken schuin omhoog, terwijl de onderste takken omlaag hangen. Aan de voet van de Hollandse linde konden vele knoesten zijn ontwikkeld vol met spruiten, zoals bij de kroonlinde in Leenderstrijp. De linde was gesnoeid in drie etages, gekandelaberd zoals dat heet, als een kroonkandelaar en daarom draagt hij ook de naam kroonlinde.

532 Anonymus, 1984a, 14.

De karakteristieke kroonlinde werd aan het einde van de 20^e eeuw ziek. In 2001 gaf de boomchirurg te kennen dat de linde nog tien jaren te leven had. De bovenste etage was geamputeerd en gaten in de stam zorgden ervoor dat de boom inregende met als gevolg dat hij versneld van binnenuit wegrotte. De afdeling cultuurtechniek van de gemeente Heeze-Leende constateerde dat een agressieve schimmel de houtrot veroorzaakte. Om veiligheidsredenen werd de boom ingekort en geknot. Anno 2009 is de boom gekapt.

5.27.1.002 Sequoiadendron giganteum, J. Dekkerstraat 22 Heeze

Sequoiadendron giganteum uit 1880-1890. Mammoetboom uit 1880-1890. Staat in de tuin achter St. Martinuspastorie. Volgens de pastoor heeft een missionaris de boom als stekje meegenomen uit Amerika. Mogelijk getroffen door blikseminslag.

Afbeelding: Mammoetboom met erachter de treurbeuk in pastorietuin van Heeze (Google streetview 2024).

5.27.1.003 Treurbeuk, J. Dekkerstraat 22 Heeze

Fagus sylv.'Pendula', 1880-1890. Monumentale treurbeuk uit 1880-1890, staat in de tuin van de St. Martinuspastorie.

5.27.1.004 Groep Hollandse linden, Dorpstraat Leende

Tilia europaea, 1850-1860. Monumentale Hollandsche linden uit 1850-1860. De groep staat bij de kerk langs de weg.

Afbeelding: vier monumentale linden bij kerk en pastorie in Leende (Google streetview 2024).

5.27.1.005 Rode beuk, J.Dekkerstraat 22 Heeze

Fagus sylv.'Purpurea', 1830-1840. Rode beuk uit 1830-1840. Staat in de tuin van de St.-Martinuspastorie. Boom is ziek.

5.27.1.006 Zomereiken, Dorpsstraat bij brug naar Zevenhuizen, Leende

Quercus robur, 1850-1860. Monumentale zomereik uit 1850-1860. Staat langs de weg in de buurt van de brug.

5.27.1.007 Wilhelminaboom op Wilhelminaplein te Heeze

Het Wilhelminaplein komt in de officiële straatnamenlijst van Heeze niet voor: het is nu een rotonde tussen de Jan deckersstraat, Nieuwendijk, Oude Stationsstraat en Emmerikstraat. Een Wilhelminaboom, die er in 1898 werd geplant is het uitgangspunt van deze naamgeving.⁵³³

5.27.1.008 Lindebomen pleintje bij Oostrikkerdijk 1 ('t Brouwershuis)

Op dit driehoekige pleintje treft men drie grootbladige lindebomen aan, maar ook hier tegenover voor 't Brpouwershuis staan er twee.

5.27.1.009 Bomen St. Janskapel, Strijp

Gelijk met de bouw van de nieuwe St. Janskapel rond 1850 zijn waarschijnlijk de bomen geplant die de kapelberg tegenwoordig een dergelijk gewijd aanzien geven. Langs het oprijpad en direct rond de kapel staan 43 lindebomen, de buitenwacht wordt ingenomen door nog eens 20 eikenbomen. Het lijkt erop dat deze bijzondere bomen ook op de CHW staan vermeld onder de naam boomweide: Boomweide Leenderstrijp. Boomweide van Hollandse linde rond een kapel. Het geheel dateert overwegend uit de periode 1910-1915. CHW. nr: G272 (HK-HG-44)

533 Aerts, 1971a.

Afbeelding: Boomweide rond St. Janskapel (augustus 2011)

5.27.1.010 Twee Leilinden Kapelstraat 17, Heeze

Afbeelding: De twee linden voor de Kapelstraat 17 in Heeze (Google streetview 2023).

5.27.1.011 Linde 't oude Kerkhof 12, Heeze

Bestaat niet meer.

5.27.1.012 Linde Strabrecht 37, Heeze

5.27.1.013 Linden Strabrecht 50a, Heeze

Bestaat niet meer. Nieuw aangeplant.

5.27.1.014 Afscheiding van leilinden en beukenhaag Emmerikstraat 21 Heeze

Afbeelding: Hagen en leilinden bij Emmerikstraat 21 in Heeze (Google streetview 2024).

5.27.1.015 Oude linden vroegere markt Leende

Op de vroegere markt bevinden zich nog enige oudere linden.

5.27.1.018 t/m 5.27.1.024 Bijzondere groene afscheidingen

Hagen van haagbeuk, beuk en liguster als afscheiding van erf of hof verdwijnen steeds meer. Fraaie afscheidingen zijn te vinden bij Heezerenbosch 6, Emmerikstraat 16-18, Kerkhof 13 en 14, Jan Deckersstraat 33, Kapelstraat 81-85 en ter plaatse van de bocht in de Leenderweg bij het gehucht Ven.

Afbeelding: Beukenhagen aan de Kapelstraat 81-85 in Heeze (Google streetview 2024).

5.27.1.025 Rode paardenkastanje in de pastorietaan J.Dekkerstraat 22 Heeze

Rode paardenkastanje (*Aesculus × carnea*) '4831', te vinden in de pastorietaan in Heeze-Leende.

5.27.1.026 Treurwilgen op de hoek St Jorispad/Ginderover, naast Groote Aa in Heeze

5.27.1.027 Monumentale bomen Groote Heide in Heeze

Het gaat om een Amerikaanse eik (*Quercus rubra*) "55265" en een Fijnspar (*Picea abies*) "55266".

5.27.1.028 Zwarte moerbeï in de tuin van kasteel Heeze

De boom is aangeplant geweest omstreeks 1700 ± 50 en is bijgevolg ongeveer 326 ± 50 jaar oud.

Afbeelding: De moerbeiboom bij kasteel Heeze (foto Han v. Meegeren via site Monumentale Bomen).

5.27.1.029 Weymouthden in de Herbertusbossen, Heeze

5.27.1.030 Drie Reuzenlevensboom in de tuin van kasteel Heeze

Afbeelding: De reuzenlevensbomen bij kasteel Heeze (foto Nardo Kaandorp via site Monumentale Bomen).

5.27.1.031 Zomereik in de tuin van kasteel Heeze

Afbeelding: Zomereik bij kasteel Heeze (foto via www.monumentaltrees.com).

5.27.1.032 Es in de tuin van kasteel Heeze

5.27.1.033 Zomereik in de Herbertusbossen, Heeze

5.27.1.034 Californische cipres in de Herbertusbossen, Heeze

Afbeelding: De Californische cipres in de Herbertusbossen Heeze (foto via www.monumentaltrees.com).

5.27.1.035 Zomereik aan de zandpad bij Kreijl in Heeze

5.27.1.036 Tamme kastanje aan de Saturnus in Heeze

Deze boom is een stuk ouder dan de woonwijk (uit de jaren 80) waarin hij staat. Opvallend detail, de boom staat 50cm hoger dan de rest van de straat. Het maaiveld is waarschijnlijk verlaagd bij de aanleg van de wijk.

Afbeelding: De tamme kastanje aan de Saturnus in Heeze (foto via www.monumentaltrees.com).

5.27.1.037 Grove dennen in de bossen van Heezerenbosch⁵³⁴

In het bos langs het mountainbike pad staan verschillende dikke grove dennen met opvallend grote schorsplaten. Waarschijnlijk zijn deze dennen ooit ontsnapt aan houtzagers omdat ze geen mooie rechte stammen hadden. Even verderop gaat het mountainbike pad de heide over. Hier vind je ook grove dennen, maar dan in de vorm van de zogenoemde vliegdennen. Deze dennen zijn niet aangeplant, maar op natuurlijke wijze ontkiemd. Omdat deze dennen alleen staan is er geen lichtconcurrentie met andere bomen. Ze vangen wel veel wind op de open heide. Hierdoor blijven deze dennen laag en groeien vaak breed uit.

5.27.1.038 Grove dennen langs De Oude Baan in Leende

Afbeelding: Grove den langs de Oude Baan in Leende (foto via www.monumentaltrees.com).

5.27.1.039 Kraakwilg in een weide nabij de Zegge in Heeze

⁵³⁴ [Grove dennen in de bossen van Heezerenbosch in Heezerenbosch, Noord-Brabant, Nederland](#)

Er is één kraakwilg (*Salix fragilis*) te vinden in een weide nabij de Zegge in Heeze. Deze boom heeft een stamomtrek, gemeten op 0 m hoogte, van 6,12 m. Omdat deze boom een meerstammige boom is, is het mogelijk dat de omtrek van de boom groter is dan wat verwacht kan worden van een boom van deze leeftijd.

Afbeelding: De Kraakwilg in de Zegge in Heeze (foto via www.monumentaltrees.com).

5.27.1.040 Beuk aan de Halfeindschestraat no. 3 in Leende

Opa van de Broek heeft rond 1940 zijn zeis in deze boom gehakt. En die is nog steeds te zien.

Afbeelding: De zaag in de beuk aan de Halfeindschestraat 3 in Leende (foto via www.monumentaltrees.com).

5.27.1.041 Beukenhaag Pastoor Thijssenlaan 4, 6, 8 en 8a Sterksel

In 2026 aangewezen als gemeentelijk groen monument.

100 jaar oude beukenhaag bij de huizen aan de Pastoor Thijssenlaan.

De beukenhaag vormt de achterste begrenzing van het perceel behorende bij Huize Sterksel, een monumentale villa uit 1898. Mogelijk was de haag al eerder aangelegd en behoorde het bij de perceelsbegrenzing van het kasteeltje Sterksel; geen kasteel, maar de villa van de familie Pompen. De familie Pompen was tot 1915 grootgrondbezitter in de regio Sterksel. Daarna heeft in de villa o.a. een grootaandeelhouder van de NV De Heerlijkheid Sterksel gewoond. De haag maakt een essentieel onderdeel uit van de markante villa in het dorp en is een historisch-geografisch, landschappelijk zeer waardevol relict. De haag heeft een beeld dragende functie voor het dorp. De beukenhaag loopt vanaf het Sterkselsch kanaal in het noorden tot en met Pastoor Thijssenlaan 8a in het zuiden.⁵³⁵

5.27.1.042 Beukenheg St. Jan Baptista 3-5 Leenderstrijp

Een enigszins beschadigde beukenheg in Leenderstrijp ten noordwesten van de basisschool Sint Jan.

5.27.1.043 Beukenhaag Schoolstraat 12 Leende

Achter in de tuin bij Schoolstraat 12.

5.27.1.045 Hagen Postkantoorstraatje en Sint Catharina en Sint Barbarastraat, Leende

5.27.1.046 Beukenhaag Strabrecht 32, Heeze

⁵³⁵ Redengevende Omschrijving: Haag aan de Pastoor Thijssenlaan 4, 6, 8 en 8a (gemeente Heeze-Leende), 2026.

Afbeelding: Begin van de beukenhaag bij Strabrecht 32 (Google streetview 2022).

5.27.1.047 Leiplatanen Zaalstraat 1 in Strijp

Afbeelding: De leiplatanen aan de Zaalstraat (Google streetview 2022).

5.27.1.048 t/m 5.27.1.1003 & 5.27.1.1044 t/m 5.27.1.1366 Diverse monumentale bomen verspreid over gemeente

5.27.1.1004 Beuken haag Kerkhof, Holeweg

Betreft een beukenhaag op perceelrand van circa 85 jaar oud (1940).

Afbeelding: De oude beukenhaag aan Kerhof- Holeyweg in Heeze (Google streetview 2024).

Onderstaande bomen en landschapselementen zijn aangeleverd door de IVN.

5.27.1.1005 Gewone es zijpad Vesterikstraat Heeze

5.27.1.1006 Beuk Strabrecht Heeze

5.27.1.1004 Hollandse Linde Somerenseweg 90 Heeze

5.27.1.1007 Beuk Sterkselseweg 56 Heeze

5.27.1.1008 Wilg Ingang camping Heezerenbosch Heeze

5.27.1.1009 Plataan parkeerplaats Aurora Heeze

5.27.1.1010 Zomereik tegenover Ven 25 Heeze

5.27.1.1011 Zomereik tussen villawijk en Bosschhoven in weiland, Leende

5.27.1.1012 Zomereik Merellaan Leende

5.27.1.1013 Hemelboom Boschhoven 37 Leende

5.27.1.1014 Zomereik Maarheezerweg zuid 8 Leende

5.27.1.1015 Gewone esdoorn Broekerstraat 14 Leende

5.27.1.1016 Witte paardenkastanje Broekerstraat 14 Leende

5.27.1.1017 Beuk Broekerstraat 19 Leende

5.27.1.1018 Wilde kardinaalsmuts Broekerstraat 28 Leende

5.27.1.1019 Beuk Catharina en Barberastraat Leende

5.27.1.1020 Zomereik Halfeindsestraat 4 Leende

5.27.1.1021 Twee beuken Halfeindsestraat 8 Leende

5.27.1.1022 Twee beuken Huisplaats 1 Leende

5.27.1.1023 Zomereik Irislaan 6 Leende

5.27.1.1024 Zomereik Irislaan 8 Leende

5.27.1.1025 Beuk Irislaan 30 Leende

5.27.1.1026 Hopbeuk Narcislaan plantsoen Leende

5.27.1.1027 Beuk Valkenswaardseweg / Irislaan Leende

5.27.1.1028 Beuk Pomperschans 2 Leende

5.27.1.1029 Iep Pomperschans 9 Leende

5.27.1.1030 Gewone esdoorn Pomperschans 54 Leende

5.27.1.1031 Hollandse linde Voordenweg 2 Leende

5.27.1.1032 Hollandse linde Hoek Valkenswaardseweg / Pomperschans Leende

5.27.1.1033 Twee beuken Valkenswaardseweg 25 Leende

5.27.1.1034 Hollandse linden Valkenswaardseweg 34 Leende

Afbeelding: Drie Linden aan de Valkenswaardseweg 34 in Leende (foto IVN Heeze-Leende).

5.27.1.1035 Twee Japanse esdoorns Kievithof Sterksel

5.27.1.1036 Bomen achter Kerkhof Valkenswaardseweg Leende

13 bomen: Witte paardenkastanje en Gewone esdoorn.

5.27.1.1037 Meidoornhaag Kasteel Heeze

Afbeelding: De meidoornhaag bij Kasteel Heeze (foto IVN Heeze-Leende).

5.27.1.1038 Oude doorgesloten beukenhaag Kroonakker-Steenakker Leende

Afbeelding: doorgeschoten beukenhaag Kroonakker-Steenakker Leende (foto IVN Heeze-Leende).

5.27.1.1039 Kardinaalsmuts, Strabrecht 2 Heeze

5.27.1.1040 Zomereik, Atlas te Heeze

5.27.1.1041 Beuk, Herbertuslaan 10 Heeze

5.27.1.1042 Zomereik Bosschoven 54, Leende

5.27.1.1043 Drie zwarte elzen, Ven te Heeze

Afbeelding: De drie zwarte elzen aan het Ven in Heeze (foto IVN Heeze-Leende).

27.2 Fontein

Min of meer monumentale waterfontein.

27.3 Gedenkteken

Profaan beeld of tekst als monument, herinnerend aan gebeurtenis of iets dergelijks

5.27.3.001 Gedenksteen uit 1619 voor Mathias Valentijn oude Catharinakerk (Beukenlaan 1)⁵³⁶

Deze steen, links naast de hoofdingang van de St. Catharinakerk is de inwijdingssteen van de Catharinakapel uit 1619. De steen is uit de ruïne gehaald van de kapel op het huidige kerkhof aan de Averbodeweg, bewaard gebleven en bij de bouw van deze kerk in 1927 hier geplaatst

De abdij van Averbode had veel goederen in de huidige gemeente Heeze-Leende en speelde daarom een belangrijke rol in de geschiedenis van deze regio. Zo kreeg zij van Herbertus van Hese de eerste rechten op Sterksel. Mathias Valentijn, een van de latere abten, was de man die in de bange tijden van de 80-jarige oorlog de abdij en zijn bewoners op het juiste pad gehouden heeft. Deze aan hem gewijde steen, komt uit de ruïne van de Catharinakapel. Ter gelegenheid van het 800 jarige bestaan van Sterksel werd in 1972 het dorpshuis naar deze abt vernoemd.⁵³⁷

5.27.3.002 De Belgische steen, gemeentehuis te Heeze⁵³⁸

De Belgische Opstand begon in 1830. De gemeente Heeze-Leende heeft daarover een gedenkwaardig reliëf. De steen bevindt zich boven een raam naast de ingang van het Gemeentehuis. Deze zogenaamde Belgische steen verhaalt over wat daar gebeurd zou zijn op 10 augustus 1831. Het hoogtepunt tijdens de Belgische opstand, van 1830 tot 1839, was de 10-daagse veldtocht van 2 tot 12 augustus 1831. Gedurende deze oorlogshandelingen trokken veel soldaten van beide partijen door onze streken. Op 10 augustus waren er zelfs circa 1.000 Belgische soldaten via Leende richting Eindhoven gegaan en een aantal van hen kwam ook in Heeze aan. Daar gaat het verhaal van deze zogenaamde Belgische steen over. Nadat de Belgen in Leende de Belgische vlag op de kerktoeren hadden laten hijsen, wilden ze hun driekleur ook in Heeze laten wapperen. Burgemeester Deelen van Heeze zou dit toen echter heldhaftig geweigerd hebben. De gevelsteen moet ons aan deze heldendaad herinneren. Andere bronnen beweren dat het niet om een heldendaad gaat. Want op weg naar Eindhoven hadden de Belgen slechts één vlag meegenomen en die was al in Leende gehesen.⁵³⁹

Afbeelding: Relief gemeentehuis.

5.27.3.003 Gedenksteen door Pastoor Thijssen, Sterksel⁵⁴⁰

Deze zgn. eerste steen is op 12 juli 1927 door de toenmalige dorpspastoor van Sterksel, pastoor Thijssen, in de muur van de St. Catharinakerk ingemetseld. De steen is rechts naast de hoofdingang aangebracht. De kerk is gemeentelijk monument.

5.27.3.004 'Cross of Sacrifice' (kloosterbegraafplaats achter Providentia te Albertlaan 19 Sterksel)

Het 'Cross of Sacrifice' op het oorlogskerkhof voor Britse soldaten. Dit oorlogskerkhof is gelegen achter de kloosterbegraafplaats Providentia waar in de Tweede Wereldoorlog de NSB Hitler-Jugend werd opgeleid. Deze fanatieke jongeren werden regelmatig bezocht door Hitlers gevolmachtigde in

⁵³⁶ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵³⁷ Van den Boer, 2008, 53.

⁵³⁸ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵³⁹ Van den Boer, 2008, 55.

⁵⁴⁰ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

Nederland, SeyssInquart. Enige tijd voor de bevrijding van heel Nederland maakten de Britten er een tijdelijk Brits Militair Hospitaal van, waar gewonde soldaten werden verzorgd. Er zijn hier 39 Britse soldaten en 3 vliegeniers gestorven. Zij liggen op een aparte plek op de begraafplaats van het klooster. Aangelegd en onderhouden door de Commonwealth War Gravers Commission.⁵⁴¹

Afbeelding: Het 'Cross of Sacrifice' op het oorlogskerkhof voor Britse soldaten bij Providentia (foto Google Maps 2023).

5.27.3.005 Landmerk aan de Kloosterlaan

Op zaterdag 20 mei 2006 werd het kortste spoorwegtraject, dat mogelijk ooit werd aangelegd, geopend. Het is vijftien meter lang en is gelegen nabij de Kloosterlaan in Sterksel:

'Het spoorweggetje vormt samen met een informatiebord een landmerk dat verwijst naar de smalspoorbaan die in het begin van de vorige eeuw door N.V. "De Heerlijkheid Sterksel" werd aangelegd. Spoorweggetje en informatiebord zijn een initiatief van de 'Stichting tot behoud en exploitatie van het erfgoed in Sterksel. Deze stichting wil de herinnering aan de smalspoorbaan hiermee levend houden. N.V. "De Heerlijkheid Sterksel" werd opgericht op 27 juli 1915 door een aantal industriëlen met het doel van Sterksel een 'tuinstad' te maken. De plannen waren zeer ambitieus en voorzagen in de bouw van villa's, kleine boerenbedrijven en tuinbouwbedrijven. Ook had men plannen voor de bouw van een hotel. Dit hotel, Grand Hotel Sterksel, werd ook gerealiseerd en telde 22 kamers. De maatschappij wilde verder een aantal vennen droogleggen, in eerste instantie het Peelven.'⁵⁴²

In de jaren dertig raakte de baan in onbruik en werd ze ontmanteld. Tot voor kort was de enige herinnering aan de spoorbaan de afrastering van het terrein Providentia. De staanders hiervan zijn gemaakt van de rails van de smalspoorbaan. Nu is er dus een nieuwe herinnering: het landmerk aan de Kloosterlaan.'⁵⁴³

⁵⁴¹ Van den Boer, 2008, 60.

⁵⁴² Lijbers, 2006.

⁵⁴³ Lijbers, 2006.

Afbeelding: Smalspoormonument aan de Kloosterlaan (Foto: Paul klinkhamer).

5.27.3.007 Beeld "d'n Os" Pastoor Thijssenlaan ong. Sterksel⁵⁴⁴

Gemeentelijk monument KM-ST-063

Op het kerkplein bij Huize Sterksel staat een betonnen os als herinnering aan de landontginning waarbij ook 14 ossen werden ingezet. Het is ontworpen en gemaakt door de plaatselijke inwoners en het speelt een rol tijdens carnaval als boegbeeld van de carnavalsvereniging 'De Ossendrijvers'. Een jongeman die op een leeftijd van 30 jaar nog niet getrouwd is heeft 'de os gezien', en dat gaat niet ongemerkt aan het slachtoffer voorbij. Het is het enige voorbeeld in Nederland van monumentale volkskunst. Dit wil zeggen dat het door de inwoners zelf ontworpen en gemaakt is en een rol speelt in de samenleving.

5.27.3.008 Oorlogsmonument mei 1940 langs de Vlaamseweg te Sterksel

In de bocht van de Vlaamseweg in Sterksel, daar waar de Ten Brakeweg en de Lange Bleek op deze weg uitkomen, staat een oorlogsmonument. Op 12 mei 1990 werd dit oorlogsmonument onthuld om de op 12 mei 1940 gesneuvelden in herinnering te houden. In het verleden stonden hier 3 houten kruizen die zijn vervangen door het huidige "drie-eenheid" kruis. De plaquette is uitgevoerd in natuursteen met daarop 3 stalen kruisen. In de sokkel staat de volgende inscriptie:

Opdat wij niet vergeten dat op de Eerste Pinksterdag 12 mei 1940 op deze heide zijn gesneuveld:

Sgt. F.A. Broos	3-11-1905 Roosendaal
Sld. A.H.A. Aarts	16-5-1915 Alphen en Riel
Sld. A.N. Kanters	10-3-1910 Raamsdonksveer
R.I.P.	

Alle drie de gesneuvelde soldaten zijn herbegraven op een door de nabestaanden uitgekozen plek.⁵⁴⁵ Het monument is een herinnering aan de drie Nederlandse soldaten, die hier ter plaatse hun leven hebben gelaten. Op 10 mei 1940 rukten de Duitse troepen vanuit Someren verder Brabant binnen. Drie jonge mensen zijn toen in de confrontatie met de vijand in Sterksel, bij de Vlaamseweg gesneuveld. Langs deze weg in de bocht hebben lange tijd drie eenvoudige kruisen gestaan.

⁵⁴⁴ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵⁴⁵ Van den Boer, 2008, 57.

Afbeelding: Oorlogsmonument mei 1940 aan de Vlaamseweg.

5.27.3.009 Oorlogsmonument Burgemeester Vogelslaan nabij nr. 9, Leende

Gemeentelijk monument KM-LE-052

Aan de Burgemeester Vogelslaan te Leende ligt het gedenkteken: "Drie jonge levens uit het leven weggerukt." Op 15 juni 1943 vond een ontploffing plaats in een weiland aan de Molenschut bij Leende. Drie jongelui uit Leende kwamen daarbij om. Harrie van Kuijk, Frans van Weert en Kees Vogels. Het verhaal gaat dat op de avond van 14 juni 1943 geallieerde bommenwerpers over vlogen die hun bommenlast lieten vallen. De drie jongens waren bezig met het voorbereiden van verzetsactiviteiten. Toen zij een niet ontplofte bom vonden met de springstof nog zichtbaar aanwezig, dachten zij deze te kunnen gebruiken. Toen zij probeerden de springstof er uit te halen, ontplofte de bom. Dit gedenkteken stond oorspronkelijk op de plek waar het ongeluk gebeurde.⁵⁴⁶ Hun gezamenlijk graf ligt op het kerkhof van Leende. De sokkel is uitgevoerd in natuursteen met daarop een natuurstenen kruis.

Afbeelding: Oorlogsmonument Burgemeester Vogelslaan.⁵⁴⁷

5.27.3.010 Oorlogsmonument op Marktplaats Leende

Twee gegraveerde platen bevestigd aan gedenksteen. Dit herdenkingsmonument uit 1995 is door de toenmalige gemeente Leende opgericht ter nagedachtenis aan de gevallen uit de jaren 1940-'45 en 1949.⁵⁴⁸

5.27.3.011 Oorlogsmonument in de tuin van het Gemeentehuis aan de Jan Deckersstraat te Heeze

⁵⁴⁶ Van den Boer, 2008, 59.

⁵⁴⁷ Van den Boer, 2008, 55.

⁵⁴⁸ Van den Boer, 2008, 55.

In de tuin achter het gemeentehuis. Ter herinnering aan de gevallen in WO II (1940-1945).
Bouwjaar metselwerk: 2001. De plaquette bevond zich voorheen voor de gevel van het gemeentehuis. Bouwjaar natuurstenen plaquette: onbekend. Op de plaat:
1940-1945

"Gesteund door het recht streden zij voor de vrijheid"

5.27.3.012 Keramisch drieluik Strabrecht 18 Heeze⁵⁴⁹

Dit drieluik, bestaande uit een kruis (geloof), een anker(hoop) en een hart (liefde) is bij de bouw van de toenmalige kerk van Sint Jan-Evangelist, in 1972 aangebracht. Het werd vervaardigd door Ineke Kruuk. Inmiddels is het pand in gebruik als huisartsenpost.

Afbeelding: het drieluik bij Strabrecht 18.

5.27.3.013 Gedenksteen Schavershoed⁵⁵⁰

Sinds 1981 staat op de hoek van het Schaverspad (het kerkenpad tussen het Kruis en Heezerenbosch) aan de zijde van Heezerenbosch een stenen ornament in de vorm van een hoge hoed op een sokkel. Het monumentje werd door het St. Jorisdigilde aan de gemeente geschonken en het werd gemaakt door de gebrs. Kluijtmans uit Eindhoven. Het monumentje herinnert aan de familie Schavers, die daar tot 1936 een boerenbedrijf had. Regelmatig waren er conflicten over wie dit pad in eigendom toebehoorde en wie doorgang mocht verlenen of afsluiten.

⁵⁴⁹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵⁵⁰ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

Afbeelding: Gedenksteen Schavershoed.

5.27.3.014 Gedenksteen Verzetsgroep "het Huisven", nabij Huisvenseweg 14 in Heeze⁵⁵¹

Op deze plek, het voormalige boeren erf van Jacob de Koning, stond een grote veldschuur, met daarin een geheime opslag voor o.a. wapens, munitie en een twintigtal radio's. Dit alles was bestemd voor de grote verzetsgroep, waarvan Jacob's vier zonen en schoonzoon Aart van Heijst deel uit maakten. Acties: hulp aan vluchtelingen, Joden, piloten en onderduikers, maar óók wapendroppings en overvallen op distributiekantoren in o.a. Heeze, Geldrop en Mierlo.

Op 14 mei 1944 werden ze verraden: arrestatie van 15 verzetsstrijders, waaronder Reinder Keizer. Huijbrecht de Koning werd hierbij zwaar gewond. Geneeskundige hulp was nauwelijks te krijgen. Huisarts Dr. P. (Pietje) H. Teeuwen gaf eerste hulp. Hij voorkwam tevens de arrestatie van Jacob. Zij kwamen om in de concentratiekampen Vught, Sandbostel en Neuengamme.

Afbeelding: Gedenksteen bij Huisvenseweg 14.

5.27.3.015 Beeld 'Harrie-Oom' Verest, voor Industrieweg 2 te Heeze⁵⁵²

Harrie Verest (Heeze 1902 – Heeze 1982) was in 1981 50 jaar raadslid in Heeze en werd daarmee het langst zittende raadslid van Nederland. Bij gelegenheid van dat jubileum werd dit bronzen beeldje met als titel 'rustende boer' door hem onthuld. Aanvankelijk stond het bij D'n Toversnest, thans in het plantsoen aan het begin van de Industrieweg. Het beeld werd vervaardigd door mevr. Coppens uit Helmond.

⁵⁵¹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵⁵² A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

5.27.3.016 Beeld 'Het Uiltje' te Heeze⁵⁵³

Sinds 2016 staat links van de ingang van het gemeentehuis een beeldje van een uiltje. Het beeld werd geschonken in 1979 door de AMRO-bank geschonken bij gelegenheid van de opening van het nieuwe bankgebouw. Het werd gemaakt door de fa. Kluijtmans uit Eindhoven.

5.27.3.017 Aluminium kunstwerk, Schoolstraat/Jan Deckersstraat 2 Heeze⁵⁵⁴

Het kunstwerk betreft een aluminium object geplaatst op een stoepje van kleine kasseien. Het werd in 1977 vervaardigd door kunstenaar Joop Nicolas. Het werd door de ZNAV (Zuid Nederlandse Aannemers Vereniging) bij haar gebouw geplaatst ter gelegenheid van hun 25-jarig bestaan. Na de opheffing van de vereniging in 1999 is het werk verplaatst.

5.27.3.018 Beeldengroep 'de Heezer Schilderskolonie' op het Strabrechtplein te Heeze⁵⁵⁵

Geschonken naar aanleiding van deelname van Heeze aan een quiz van omroepvereniging NCRV. Het door Hilde Karremans vervaardigde beeld werd onthuld op 31 mei 1991. Het stelt een groep kunstschilders voor en herinnert eraan dat Heeze tussen 1860 en 1930 een geliefde plek was bij kunstschilders.

5.27.3.019 Ten Borchwardplein te Heeze⁵⁵⁶

Onthuld op 16 december 1996. Beeld van brons op hardstenen sokkel. Het werd vervaardigd door Antoinette Briët. Aangeboden door het gemeentebestuur van Heeze bij gelegenheid van de samenvoeging met Leende en Sterksel.

5.27.3.020 Bronzen beelden Jan Deckersstraat 2 te Heeze⁵⁵⁷

De beelden van "Casimir" en "Bert Buijsen" staan aan de Jan Deckersstraat 2 te Heeze, direct naast de ingang van het gemeentehuis. Ze zijn vervaardigd van brons en staat op een hardstenen of stalen sokkel.

5.27.3.021 Beeld 'moeder en kind', Kapelstraat tussen 67 en 69 te Heeze⁵⁵⁸

Beeldengroep "moeder en kind" vervaardigd uit brons en is geplaatst op een betonnen sokkel. Het beeld werd door de winkeliersvereniging aangeboden op 10 juli 2005. Aanleiding was de herinrichting van het centrum van Heeze. Sjef Cox is de kunstenaar die het vervaardigde.

5.27.3.022 Gevelsteen aan de Rul 18 Heeze⁵⁵⁹

Deze gevelsteen herinnert aan de brand die op dinsdag 30 juni 1952 rond 18.00 uur ontstond in een schuur van M. van der Loo. Door de sterke wind sloeg de brand verschillende keren over. Zo werden uiteindelijk de boerderijen van de families Van der Loo en Van de Paal volledig in de as gelegd, terwijl van de boerderij van Van den Hurk alleen het woonhuis kon worden gered. Daarnaast ging een aantal bijgebouwen in rook op. De schade werd geschat op ruim twee ton, hetgeen voor die tijd een enorm bedrag was. De brand was ontstaan ten gevolge van een oefening van militairen van de Genie uit de Willem II Kazerne in Den Bosch.

5.27.3.023 Kunstwerken met thema 'De Brabantse Dag'⁵⁶⁰

- Kunstwerk 50e Brabantse dag 2007: locatie niet beschreven.
- Beeld "de wagenbouwers" aan de Jan Deckersstraat tegenover het gemeentehuis.
- Fontein op sokkel naast het gemeentehuis in groenborder.
- Paal ter gelegenheid van de 30e Brabantse Dag in 1987. Staat in groenborder aan de zuidzijde van het gemeentehuis.
- Stoepstenen Brabantse dagen: 'walk of fame' door het centrum van Heeze met alle winnaars van de Brabantse Dag vanaf 1958 in tegels.

553 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

554 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

555 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

556 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

557 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

558 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

559 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

560 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

5.27.3.024 Ornament op deur gemeentehuis, Jan Deckersstraat 2, Heeze⁵⁶¹

Nadat het gemeentehuis in 2001 grondig gerenoveerd en uitgebreid was werd door het architectenbureau Swinkels, Bonneur, Westelaken, Dulfer en de Jong (SBWDJ) dit bronzen ornament geschonken en bevestigd op de deur van het gemeentehuis. De maker van deze bijzondere deurknop met symboliek is de plaatselijke kunstenaar Chris Derksen (Kilder, 1928).

5.27.3.025 Mijlpaal Jan Deckersstraat Heeze⁵⁶²

Gemeentelijk monument KM-HE-026

Aan de Jan Deckersstraat tegen het muurtje van de kerk, staat deze mijlpaal. In 1853 werd begonnen met de aanleg van de steenweg van Eindhoven naar Weert die dwars door Heeze en Leende kwam te lopen. In 1855 werd de weg voltooid. In de kom van het dorp bestond de weg uit klinkers en daarbuiten was het een lemen baan, verhard met grind. De paal bestaat uit basalt, een zeer duurzaam vulkanisch uitvloeiingsgesteente.

Afbeelding: de mijlpaal naast het muurtje bij de kerk in Heeze.

5.27.3.026 Kunstwerken op het terrein van Kempenhaeghe⁵⁶³

- Kunstwerk bij hoofdgebouw Kempenhaeghe. Het zou dateren van vóór 1970. Mogelijk dateert het van bij de bouw in 1965 en is het gerealiseerd in het kader van de zg. “één procent” –regeling.
- Kunstwerk bank met fontein bij hoofdgebouw Kempenhaeghe. Zitbank met waterornament. Geplaatst in oktober 2007 bij de opening van het nieuwe hoofdgebouw.
- Kunstwerk atletische figuren op terrein Kempenhaeghe. Bij gelegenheid van de opening van het opnamecentrum werd in 2000 deze bronzen sculptuur naar ontwerp van Wilma Hoffmans onthuld.
- Kunstwerk moeder met kind op terrein Kempenhaeghe. Bronzen sculptuur geplaatst bij gelegenheid van Kempenhaeghe. Door Pieter van Vollenhoven onthuld op 23 oktober 1981.

5.27.3.027 Dorpstraat nabij 52, Gevelsteen wapen van Leende

De gevelsteen is afkomstig van het eerste raadhuis van Leende, dat zich even verderop aan de Dorpstraat bevond. Dit gebouw werd in 1922 getroffen door een grote brand, en in 1945 door een ontploffing grotendeels vernield. De gevelsteen bleef behouden en werd opgeslagen. In 1957 werd een nieuw gemeentehuis (architecten Oskam en Geenen) tegenover de kerk gebouwd waar het natuurstenen gemeentewapen een plek kreeg in de blinde kopgevel aan de straatzijde. Bij een uitbreiding van het gemeentehuis werd het wapen verplaatst naar de Kerkstraatzijde. Na de gemeentelijke herindeling werd het gebouw verkocht en kreeg het wapen van Leende, ingemetseld in een vrijstaand muurtje, een plek aan de overzijde nabij de kerk (2000).⁵⁶⁴

⁵⁶¹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵⁶² A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵⁶³ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵⁶⁴ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

Afbeelding: Gevelsteen wapen van Leende.

5.27.3.028 Bronzen beeld op sokkel Margrietlaan/Dorpsstraat, nabij huisnr. 1A t/m 14 Leende⁵⁶⁵

“Le Tanneur” (De leerlooier). Het beeld werd in 1972 bij gelegenheid van het 100-jarig bestaan geschonken door leerlooierij Van Engelen. Het werd vervaardigd door Hans Goddefroy. Het stond aanvankelijk voor het gemeentehuis van Leende maar het is in 2003 herplaatst op de hoek van de Dorpsstraat en de Margrietlaan waar het een nieuwe sokkel van natuursteen kreeg.⁵⁶⁶

5.27.3.029 De Totempaal Heeze⁵⁶⁷

In de berm van de oprijlaan naar het kasteel stond een door voormalige vluchtelingen in samenwerking met leden van Kunstkring Eymerick gemaakte totempaal. Het initiatief voor het project werd genomen door Vluchtelingenwerk, de Rotaryclub, Opbouwwerk en het Rode Kruis naar een ontwerp van beeldhouwer Sjef Cox. De paal beoogd een interactie teweeg te brengen tussen de culturen van de nieuwkomers en van die hier al wonen. Door betrokkenen werden symbolen aangedragen waaruit een selectie ook daadwerkelijk is gebruikt. De paal, van duurzaam Amerikaans eikenhout weegt ca. 250 kg. en heeft een lengte van ca. 4,5 m. Het voetstuk is vervaardigd van cortenstaal. De “Totempaal” is verplaatst naar de omgeving van het oorlogsmonument in de gemeentehuistuin in Heeze.

5.27.3.030 Zonnewijzer Heeze⁵⁶⁸

In 1969 maakten de gebrs. Van den Bosch uit Vught deze zonnewijzer in opdracht van de ABN-bank Heeze. Deze bank schonk hem bij gelegenheid van de opening van haar filiaal in Heeze. Sinds 2016 stond hij bij de zuidwesthoek van het gemeentehuis, maar is inmiddels verdwenen.

5.27.3.031 Uitbeelding Heeze⁵⁶⁹

Kunstenaar Jos Blersch uit Nuenen legde in 1978 zijn beeld van Heeze neer in dit kunstwerk: een typisch Brabantse agrarische gemeenschap, verzonken en omgeven door een ring van prachtig en ongerept natuurschoon. Opdrachtgever was de architect die ter ere van de verbouwing dit kunstwerkje schonk aan de gemeente. De uitbeelding van Blersch stond aanvankelijk in het Franse tuintje van het gemeentehuis zoals dat aangelegd was na de uitbreiding in 1976. De Franse tuin verdween bij de verbouw van het huidige gemeentehuis en lag dus in het achterste deel van de huidige centrale hal in het gemeentehuis. In 2016 werd het geplaatst in de groenborder aan de zuidzijde van het gemeentehuis.

5.27.3.032 Plaquette politiepost⁵⁷⁰

Op de voormalige politiepost aan de Schoolstraat 11 in Leende is boven de ingang een wapen afgebeeld in de vorm van een tegelmozaïek. Het vormt een combinatie van het nationale wapen met

⁵⁶⁵ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵⁶⁶ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵⁶⁷ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵⁶⁸ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵⁶⁹ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

⁵⁷⁰ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

daaronder het schild met de drie hoorns uit het gemeentewapen van de (voormalige) gemeente Leende.⁵⁷¹

5.27.3.033 Driedorpenpunt, Euvelwegen/Oostrikkerdijk nabij huisnr. 62⁵⁷²

Onthuld op 25 mei 1997 bij gelegenheid van de vorming van de nieuwe gemeente Heeze-Leende nabij de plek waar de oude grenzen van Heeze, Leende en Sterksel (voorheen gemeente Maarheeze) samenkomen. Het bronzen kunstwerk, een sculptuur die de eenheid in verscheidenheid van de drie dorpen voorstelt, is gemaakt door de Heezer kunstenaar Chris Derks. Het monument staat vanaf Leende richting Sterksel gezien op de Oostrikkerweg rechts van de weg onder de hoogspanningsmast. Het staat op een betonnen sokkel met natuurstenen afdekplaat.⁵⁷³

5.27.3.034 Fontein "De Drie Hoorns" naast kerk van Leende⁵⁷⁴

Kunstenaar Willem van der Velden maakte deze bronzen sculptuur bij gelegenheid van het ontstaan van de huidige gemeente Heeze-Leende op 1 januari 1997. Het water-opvangbassin, evenals de console waar de fontein op staat, zijn uitgevoerd in beton. De fontein zelf is uitgevoerd in brons.⁵⁷⁵

Afbeelding: Fontein "De Drie Hoorns" naast de kerk van Leende (Google streetview 2024).

5.27.3.034 Zonnewijzer bij de ingang van Leenderhof, Leende⁵⁷⁶

Bij gelegenheid van de eerste steenlegging van de vernieuwde Leenderhof op 26 juni 2002. Sebastiaan Poos is de maker. In de rand vermeldde hij naast de datum ook deze tekst: "zoveel tijd is niet geleefde tijd als de nacht eenmaal valt en mijn werelden krimpen."⁵⁷⁷

5.27.3.035 Plastiek bij de Triangel school Leende⁵⁷⁸

Toen de Triangel school aan de Schoolstraat in 1973 in gebruik werd genomen werd dit kunstwerk geplaatst in het kader van de één procent regeling. Die regeling voorzag erin om bij openbare gebouwen één procent van de bouwkosten te besteden aan kunst. Kunstenaar Hans Godefroy uit

571 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

572 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

573 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

574 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

575 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

576 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

577 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

578 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

Eindhoven maakte deze plastiek in brons. Zij verbeeldt twee kinderen die muziek maken terwijl de derde erbij zingt. De school aan de Schoolstraat is inmiddels gesloopt en een nieuwe behuizing werd betrokken aan de Breedvennen waarheen het kunstwerk mede werd verplaatst.⁵⁷⁹

5.27.3.036 Beeld 'Helper en hulpbehoevende', Sterksel⁵⁸⁰

Voor de Ten Brackezaal van Huize Providentie staat het bronzen beeld van de "Helper en hulpbehoevende". Het beeld werd in 1991 vervaardigd ter herinnering aan de congregatie van de Broeders van de Heilige Joseph uit Heerlen die halverwege de jaren twintig van de vorige eeuw naar Sterksel kwamen om er een verpleegtehuis voor epileptici te stichten.

5.27.3.037 Beeld 'HET VARKEN' aan de Vlaamseweg, Sterksel⁵⁸¹

Aan de Vlaamseweg bevindt zich het Varkens Innovatie Centrum Sterksel. Dit instituut is een multifunctioneel onderzoekscentrum voor de moderne, innovatieve en duurzame varkenshouderij. Het onderzoek omvat alle aspecten van de varkenshouderij, waaronder voeding, welzijn, gezondheid, emissies, huisvesting en mineralenmanagement. Voor het complex staat een bronzen beeld van een zeug met haar toom biggen. Toon Grassens maakte het en het werd in 2004 geplaatst. Bestaat inmiddels niet meer.

5.27.3.038 Oorlogsmonument Henk van Rossum, Sterksel⁵⁸²

Op zondag 1 mei 2016 werd tijdens de Sterkselse dodenherdenking op de begraafplaats van Providentia bij de ingang van het Britse ereveld een gedenkteken onthuld ter nagedachtenis van Henk van Rossum. Hij was het enige Sterkselse slachtoffer van de Tweede Wereldoorlog. Het gedenkteken is ontworpen door initiatiefnemer Jan Reiling uit Sterksel. Het bestaat uit een betonnen sokkel met daarop een plaquette en een miljoenen jaren oud stuk versteend hout met daarop een portret van Henk van Rossum.

Henk van Rossum (Ooltgensplaat, 16 juli 1921) zat in het verzet en onderhield banden met de verzetsgroep van de gebroeders De Koning uit Heeze. Toen deze verzetsstrijders op 14 mei 1944 door verraad werden opgepakt volgde ook een inval bij de ouderlijke boerderij van Van Rossum aan het Peelven. Om het leven van zijn vader te sparen, moest Henk zich melden bij de bezetter. Hij kwam nooit meer terug. Pas in 1951 werd bekend dat hij was omgekomen op 31 mei 1945 in het concentratiekamp Bergen-Belsen.

Afbeelding: Oorlogsmonument Henk van Rossum in Sterksel (foto Google Maps 2025).

579 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

580 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

581 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

582 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze=Leende 2016.

27.4 Hek

Hek, tolhek, niet behorend bij de beemden of de akkers.

5.27.4.001 Poort Sterksel-oostzijde

'Op Stercksel staan vijf boerderijen en vier daarvan hebben rondom een gracht met water erin, maar deze gracht begint ondiep te worden. Aan de oostkant van de dorpsgracht heeft een poort gestaan, die men 's avonds placht te sluiten, maar omdat deze afgebroken is, ligt daar nu alleen nog maar het fundament. Aan de westzijde van deze gracht heeft een hamei of slagboom gehangen'.⁵⁸³

5.27.4.002 Poort Sterksel-westzijde

'Op Stercksel staan vijf boerderijen en vier daarvan hebben rondom een gracht met water erin, maar deze gracht begint ondiep te worden. Aan de oostkant van de dorpsgracht heeft een poort gestaan, die men 's avonds placht te sluiten, maar omdat deze afgebroken is, ligt daar nu alleen nog maar het fundament. Aan de westzijde van deze gracht heeft een hamei of slagboom gehangen'.⁵⁸⁴

27.5 Kinderkolonie

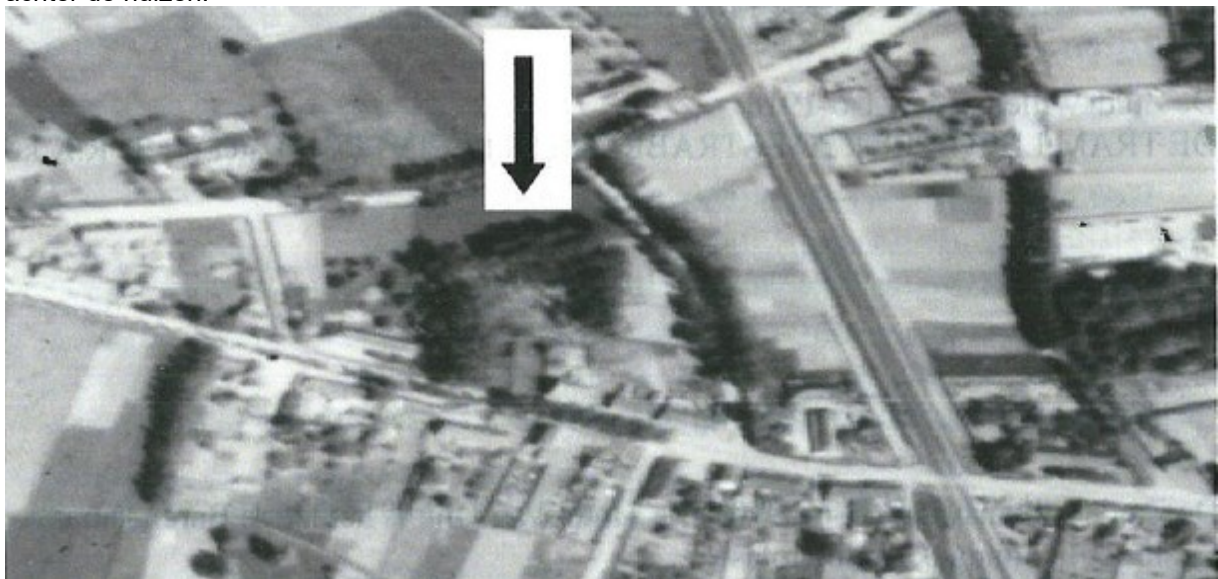
Huis in de bossen waar de "Rotterdamse bleekneusjes" weer wat kleur konden opdoen.

27.6 Poel

Waterplas op boerenerf, langs de weg of op plein, brandput. Wielen langs dijken zijn opgenomen onder thema Beemden.

5.27.6.001 't Vorschven, tussen Schoolstraat en Emmerikstraat, Heeze

Typische waterplas op een driehoekige plaatse, doorsnede op de kadasterkaart van 1830: 80 meter. In 1930 deels ontgonnen: de plas is dan nog 30 meter in doorsnede. Thans een groep hoge bomen achter de huizen.

Afbeelding: Vorschven (dichtgegooid in 1948 of '49). Er omheen stonden o.a. heel grote wilde rabarberplanten. Er was veel rotzooi in het ven gegooid (mededeling Huub Baars 16-9-17). Van links naar rechtsonder loopt de Emmerikstraat, van links naar rechtsboven de Schoolstraat, en van rechtsonder schuin naar boven de spoorlijn. Luchtfoto van 1936 (coll. Jan van Dooren).

27.7 Pomp

Openbare drinkwaterpomp op straat of plein.

5.27.7.001 Pomp Bosschoven

⁵⁸³ P. Greven, zoals geciteerd bij: Dekkers, 1993, 165.

⁵⁸⁴ P. Greven, zoals geciteerd bij: Dekkers, 1993, 165.

Pomp op het pleintje aan Boschhoven te Leende. De pomp is een replica van de pomp die samen met het H. Hartbeeld tot 1962 op het Marktplaatsje in Leende stond. De pomp is bevestigd in een gemetselde kolom die is voorzien van betonnen elementen.⁵⁸⁵

Afbeelding: Pomp Boschhoven (Google streetview 2024)

5.27.7.002. Pomp Wilhelminaplein te Heeze

Het Wilhelminaplein komt in de officiële straatnamenlijst van Heeze niet voor: het is nu een rotonde tussen de Jan deckersstraat, Nieuwendijk, Oude Stationsstraat en Emmerikstraat. Een Wilhelminaboom, die er in 1898 werd geplant is het uitgangspunt van deze naamgeving. Op het plein stond een oude dorpspomp.⁵⁸⁶

27.8 Schaapskooi

Stal speciaal voor schapen, meestal op de heide of aan de rand ervan.

5.27.8.001 Schaapskooi Strabrechtse Heide

Schaapskooi aan de Plaetse in Heeze, net ten oosten van de Rulse brug. Die Plaetse is in feite een wegenwaaier ten oosten van die brug, een waaier van wegen die alle kanten de hei op gaan. Er is daar een geheel nieuwe schaapskooi opgericht.

NB: op de kadasterkaarten van Heeze en van Leende van ca. 1830 komt nergens op de hei een schaapskooi voor. Wel hadden afzonderlijke boerderijen soms een schaapskooi voor de eigen schapen. Zo bijvoorbeeld in de middeleeuwen bij de hoeven van Sterksel (zie 5.18.3.001 t/m 5). De schaapskooi en de Plaetse zijn dus typische voorbeelden van *invented tradition*, of beter *imported tradition* vanuit andere streken.

585 A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

586 Aerts, 1971a.

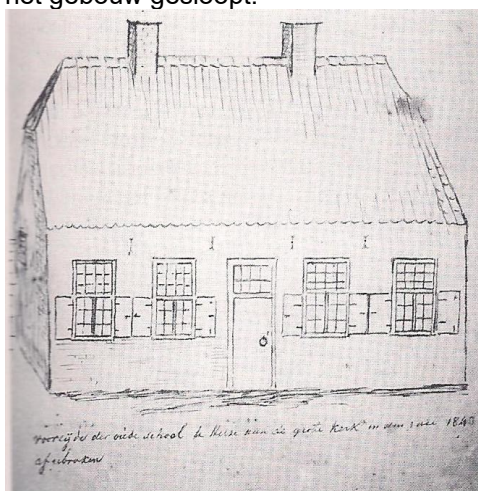
Afbeelding: De schaapskooi bij de Plaetse (foto Visit Brabant).

27.9 School

Zowel de oude parochieschool, als eventuele Latijnse school, HBS en andere typen.

5.27.9.001. School bij de eerste parochiekerk van Heeze, Heeze

Heeze telde in 1648 twee scholen. De oude school van Heeze stond op het kerkhof bij de grote kerk. De bouwkosten bedroegen f 28,-. Het huisje had twee buitendeuren, twee binnendeuren, een kamertje, twee vensterraampjes boven de deuren en twee ramen. Aan de hand van het bestek werd in 1974 een reconstructie getekend. De oppervlakte van het schooltje bedroeg 28m². In 1840 werd het gebouw gesloopt.⁵⁸⁷

Afbeelding: Tekening van de oude school aan de Kerkhof voor de sloop in 1840 (Naar Coenen 1998).

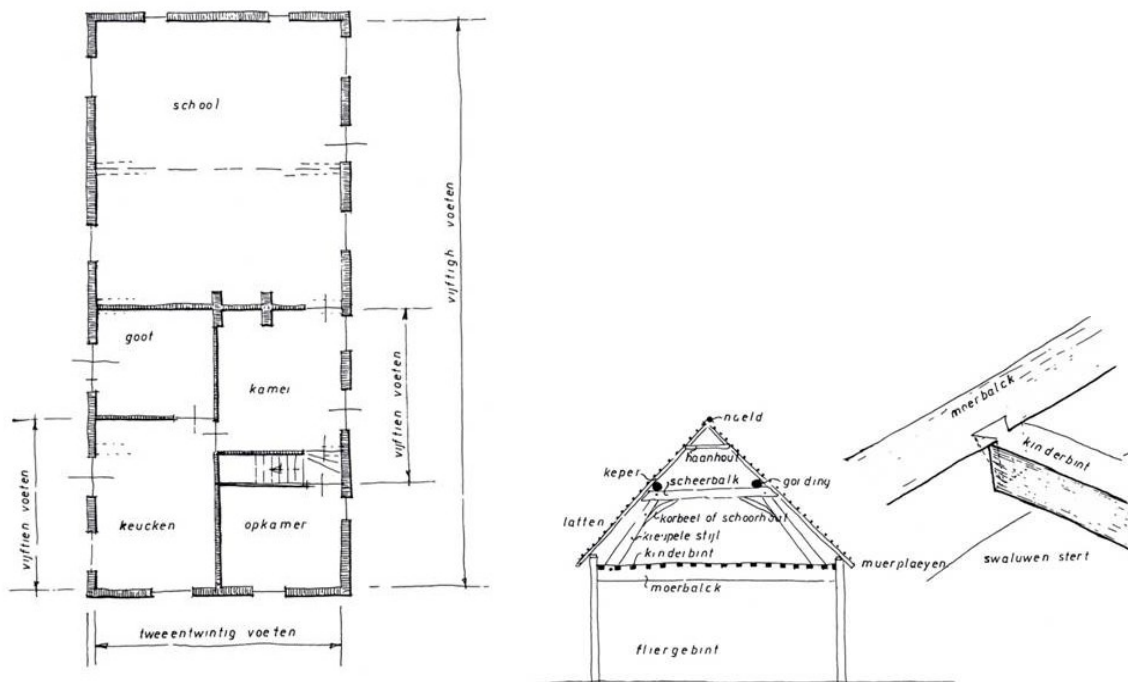
5.27.9.002 School bij de kapel op Emmerik, Heeze

Kapelstraat 35 (sectie F, nr. 326 = 2486)

⁵⁸⁷ Coenen, 1998, 225.

Heeze telde in 1648 twee scholen. Een lag er bij de grote kerk in het gebied Kerkhof, de ander bij de kapel van Emmerik. De school bij de kapel dateerde al van 1745. Na 1648 (Vrede van Munster) wordt aanvankelijk ook school gehouden in de kapel. Nadien moet er een aparte kleine school met woning hebben gestaan. Deze school is blijkbaar omver gevallen. De reden hiervan is in de Kronijk van Heeze niet te achterhalen. In 1721 vindt de aanbesteding plaats van een school met woning aan de kapel. De lengte van de school met woning was slechts 15 meter. Volgens de beschrijving van de aanbesteding kan de school de plattegrond hebben gehad als hieronder weergegeven.

We weten niet of de plek waar die school stond overeenkomt met de plaats van de school in 1828. In 1839 wordt een besluit genomen voor een nieuwe school met onderwijzerswoning en in 1846 volgt een vergroting. De school bleef in gebruik tot 1867 toen een nieuwe school gebouwd werd op de plaats waar nu het Kruisgebouw ligt en is nog herkenbaar aan zijn vorm in het gebouw van Zuidzorg (zie 5.27.9.013 Aloysiusschool).⁵⁸⁸

5.27.9.003 Dirk Heziusschool, Schoolstraat 1 Heeze⁵⁸⁹

Langgerekt bakstenen schoolgebouw met rood pannen dak en centrale ingangspartij, met daarboven op de gevel "Basisschool Dirk Hezius". Opvolger van de Aloysiusschool (zie 5.27.9.013). Bouwjaar 1951. Architect H.W. Valk en G.H.F. Valk.

Op 1 september 1951 werd de nieuwe tien klassige Dirk Heziusschool geopend. Deze school kreeg de naam van de Heezer secretaris van de Nederlandse paus Adrianus. Nadat de school in 1951 zijn functie verloor door de bouw van een grote Dirk Heziusschool aan de Schoolstraat, werd ze ingericht als kleuterschool St. Rafael. In de jaren zeventig ging ook deze functie over naar de Dirk Heziusschool. Vanaf dat moment kreeg het gebouw een functie als Kruisgebouw van het Wit Gele Kruis. Deze zorgfunctie heeft het gebouw nu nog.

Gebouwd als rooms-katholieke jongensschool. Een langgerekt gebouw aan de zuidzijde van de Schoolstraat met een later gebouwde vleugel aan de Spoorlaan. Stedenbouwkundig sterk beeldbepalend, ook door de forse, rode daken. Zorgvuldig ontwerp met grote door roeden verdeelde vensters bij de klaslokalen. De hoofdentree wordt benadrukt door een vooruitstekende bouwmassa met een verdiept en overdekt portaal. Karakteristieke wederopbouwarchitectuur. Is van belang door architectonische, cultuurhistorische en stedenbouwkundige waarde. Exterieur oogt gaaf.⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ Coenen, 1998, 293.

⁵⁸⁹ F. Haans, Monumenten Advies Bureau, 2022: BOUWHISTORISCH ONDERZOEK EN MONUMENTALE WAARDENBEPALING DIRK HEZIUSSCHOOL Schoolstraat 1, Heeze (gemeente Heeze-Leende).

⁵⁹⁰ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

Ook in het bouwhistorisch onderzoek is vastgesteld dat het gebouw wat betreft de hoofdvorm en het exterieur van met name de voorgevels van de oorspronkelijke school behoorlijk gaaf bewaard is gebleven. Ook de achtergevels zijn op de in de jaren 70 in gewijzigde vorm uitgevoerde invullingen van de gevelopeningen na vrij gaaf bewaard gebleven. In het interieur zijn naast de constructies vooral de afwerkingen van vloeren, wanden en plafonds in de verkeersruimten van de oudbouw gaaf bewaard gebleven. Het gebouw bezit zeker wat betreft de oudbouw een overwegend hoge bouw- en architectuurhistorische waarde, een hoge stedenbouwkundige- en ensemblewaarde, een hoge beeldbepalende waarde en als type (katholieke dorpsschool van het gangschooltype) een betrekkelijk hoge cultuurhistorische waarde. Tevens is er sprake van een zekere zeldzaamheidswaarde in de zin van een gaaf behouden ensemble van historische scholen, gemeenschapshuis en bestuursgebouw uit hoofdzakelijk één periode in één gebied. Deze waardering is gedaan vanuit de gemeentelijke context.⁵⁹¹

Afbeelding: Dirk Heziusschool in Heeze.

5.27.9.004 Eerste Lagere school Beukenlaan 25, Sterksel

De geschiedenis van het onderwijs in Sterksel zou pas halverwege de 19e eeuw beginnen. In het eerste kwart van de 19e eeuw bezochten de kinderen de school van Leende. In deze periode stonden er ongeveer 13 boerderijen in Sterksel:

'De kinderen moesten vooral 's zomers tijdens de oogst meewerken op de boerderij en hadden dan geen tijd om naar school te gaan. Waar was dat trouwens ook voor nodig? Alles wat ze moesten weten konden ze van hun ouders leren. Er was toen nog geen gemeentelijke commissie tot wering van schoolverzuim. Hadden de kinderen gelegenheid om te leren, dan gingen ze naar de omliggende dorpen. In oogsttijd moesten echter alle handen, ook de kleine, meehelpen op het land. In de winter waren de wegen veelal onbegaanbaar. Vandaar dat er na verloop van tijd een onderwijzer in Sterksel kwam.'⁵⁹²

In 1858 was er een dag- en avondschoon en het schoolgeld bedroeg f 0,12 per maand. De onderwijzer ging bij iedere boer eens eten en kreeg zo zijn kost uitbetaald. In de hele provincie Noord-Brabant was het schoolverzuim 's zomers erg hoog:

'In 1852 klaagde de provinciale schoolinspecteur daarover: "De oorzaken van schoolverzuim zijn geenszins te zoeken in de kinderen, die bij eeuwige aanleiding en opwekking gretig zijn op het geregeld en trouw te school gaan; evenmin, ja minder nog in de onderwijzer, wiens

⁵⁹¹ F. Haans, Monumenten Advies Bureau, 2022: BOUWHISTORISCH ONDERZOEK EN MONUMENTALE WAARDENBEPALING DIRK HEZIUSSCHOOL Schoolstraat 1, Heeze (gemeente Heeze-Leende).

⁵⁹² Dekkers, 1996e, 167.

belang het is, het hoogst mogelijk getal in zijne school te ontvangen; maar helaas, voornamelijk zijn zij te vinden in de verregaande onverschilligheid en zorgeloosheid der ouders, die te nauwnood hunne kinderen van schoolpligtigen leeftijd, gedurende eenige maanden te school zenden, om ze voor een groot gedeelte reeds met April terug te houden. Deze komen later doch niet voor November terug, meest allen het vroeger geleerde vergeten zijnde."⁵⁹³

In 1917 kreeg Sterksel een lagere school. Ze zou mede worden gefinancierd door de N.V. De Heerlijkheid Sterksel, de ontginningsmaatschappij die toen Sterksel in bezit had, totdat de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs geregeld zou zijn. School werd voorlopig gehouden in de boerderij van koperslager Van Bussel (Beukenlaan 25) met 17 kinderen in het eerste jaar.

5.27.9.005 St. Catharinaschool, Dorpstraat 25 Leende

St. Catharinaschool (lagere meisjesschool en vglo) van de kloosterzusters.

5.27.9.006 Naaischool en Maria school, Dorpstraat 28 Leende

Voormalige kleuterschool van de zusters uit 1920/1930.

Afbeelding: De tot woning verbouwde school aan de Dorpstraat 28 in Leende (Google streetview 2024).

5.27.9.007 Bergerhofschool, Pastoor Gastlaan, Heeze

In de uitbreidingswijk "De Engelse Tuin" werd in de jaren 1960 de Bergerhofschool gebouwd om de stroom schoolgaande kinderen in deze wijk op te kunnen vangen.

Is geloopt en vervangen voor nieuwbouw.

Afbeelding: Bergerhofschool (juni 2011).

5.27.9.008 Merlebos, De Spinner 6, Heeze

In periode van nieuwbouw van de openbare school besloot de Stichting Katholiek Onderwijs om een vestiging in "De Nieuwe Hoeve" te starten. Deze school kreeg de naam "Merlebos" en was directe buurman van de nieuwe openbare school.

5.27.9.009 Trumakkers De Spinner 2, Heeze.

In bestemmingsplan "De Nieuwe Hoeve" werden in het najaar van 1975 twee nieuwe scholen voor kleuter- en lager onderwijs geopend: de katholieke school "Merlebos" en de openbare school "De Trumakkers". De laatste is door brand verloren gegaan en in 2009 vervangen door een nieuwe school.

5.27.9.010 Openbare lagere school, Schoolstraat 2 Heeze

Gemeentelijk monument nr. B-HE-032.

CHW. Nr.: BP047-001580, Aanduiding: F, nr. 4854.

De openbare lagere school is een eenvoudig maar kenmerkend schoolgebouw met simpele expressionistische elementen uit omstreeks 1920 en staat vermeld in een recent overzichtswerk over monumenten in Nederland.⁵⁹⁴ Architect was L. de Vries uit Helmond. Hier gingen de niet-katholieken naar school, en soms een enkele katholiek waarvan de ouders in onmin leefden met hun geestelijke leiders.

In de voorgevel van dit uit 1927 daterend monument aan de Schoolstraat in Heeze is, boven de toegangsdeur, een mozaïek aangebracht met de letters 'O.L. SCHOOL'. Deze aanduiding verwijst naar de functie van het gebouw: openbare lagere school. Het mozaïek is cultuurhistorisch waardevol. Aan de oostgevel bevindt zich het voormalige openbare gemeentelijke mededelingenbord, voorzien van een hardstenen muursteen. Tevens is in de entree een plaquette ingemetseld: "1e steenlegging".⁵⁹⁵

Afbeelding: Openbare Lagere School Schoolstraat 2 in Heeze (Google streetview 2023).

5.27.9.011 Hulpsschool Strijp (volgens HBB:) Strijperstraat 49 Strijp⁵⁹⁶

In 1869 werd er in Strijp een hulpsschool voor openbaar onderwijs gesticht. De gemeente kocht in 1868 een bestaand pand dat voorheen de Schoorhorst genoemd werd aan. In dit gebouw dat men vanwege zijn grote omvang ook wel 'het grote huis' noemde, werd later de boterfabriek gevestigd. Het bestaan van een eigen schooltje in Strijp was echter een doorn in het oog van de kerkelijke en gemeentelijke bestuurders in Leende:

'De meisjes waren onder druk van de toenmalige pastoor Johannes Essers al eerder naar de school van de zusters overgegaan. De orde van 'Zusters van Liefde' had in 1889 een klooster in Leende gesticht. Alle kinderen uit Strijp moesten dus vanaf 1895 elke dag te voet naar

⁵⁹⁴ Kolman e.a., 1997, 188.

⁵⁹⁵ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

⁵⁹⁶ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/350/hulpsschool-op-leenderstrijp-1>

school in Leende tot groot ongenoegen van de ouders omdat het pad in de winter slecht begaanbaar was en niet iedereen zijn kinderen voldoende kon kleden voor de lange tocht door slecht weer. Men probeerde dus de hulpschool weer terug te krijgen. Maar het was vechten tegen onwelwillende overheden en dat zette wederzijds veel kwaad bloed bij de burgers in Leende en Strijp. Na veel touwtrekkerij kwam het toch in 1912 tot een raadsbesluit om in Strijp een school te bouwen. Burgemeester Vogels was een felle tegenstander en wist door strikte toepassing van procedures de uitvoering drie jaar slepende te houden (...) Aan deze onverkwikkelijkheden kwam op 13 september 1915 een eind. Na de raadsverkiezingen in juli van dat jaar was er geen raadsmeerderheid meer voor een Strijpse school en werd het raadsbesluit uit 1912 herroepen. In plaats daarvan zou een nieuwe school in Leende maar zo dicht mogelijk bij Strijp namelijk op de Kleine Kerk gebouwd worden.⁵⁹⁷

Het oude schoolgebouw is vereeuwigd op film doordat het als locatie diende voor de Nederlandse speelfilm "Help de dokter verzuipt!", naar de roman van Toon Kortooms. De oude school is al lang gesloopt.

5.27.9.012 R.K. Basisschool Sint Jan, Strijp⁵⁹⁸

Basisschooltje te Leenderstrijp, de R.K. Basisschool Sint Jan. In 1916 is ze van start gegaan.⁵⁹⁹ De Strijpenaren konden niet verkroppen dat er geen nieuwe school in Leenderstrijp gebouwd mocht worden (zie 5.27.9.11). Ze besloten geheel op eigen kosten zelf een school neer te zetten. De grote initiator was Jan Bax Laurenszoon:

'Na het herroepen van het raadsbesluit kwam de bovengenoemde Jan Bax Laurenszn met een plan om zelf een school te stichten. Een onderdeel van het plan was dat hij het winkeltje overdroeg aan het schoolbestuur om zo uit de opbrengsten de rente van de bouwhypotheek te kunnen betalen. Dat was natuurlijk een grootmoedige daad, die beslissend bleek te zijn voor de bouw van een eigen school. Er werd een vereniging opgericht met de naam: 'Vereniging tot stichting en instandhouding van een RK bijzondere lagere school te Leenderstrijp gevestigd te Leenderstrijp'. Dat was voor dagelijks gebruik een veel te lange naam en later werd de huidige benaming: 'St-Jansschool' ingevoerd. Zo kwam de bouw van een eigen schoolgebouw in 1916 tot stand. Er werd ook meteen een onderwijzerswoning bijgebouwd. Het schoolgebouw stond ernaast wat verder van de weg af. De jongens en meisjes hoefden de lange voettocht niet meer te maken en er moet heel wat tandengeknars in Leende zijn opgestegen toen dat eenmaal een feit was.'⁶⁰⁰

5.27.9.013 Aloysiusschool, Jan Deckersstraat 6-6a, Heeze⁶⁰¹

Gemeentelijk monument nr. B-HE-019.

Architectuurhistorisch belang en straatbeeldtyperend. CHW. Nr.: BP047-001526.

Op de gemeentelijke monumentenlijst aangeduid als voormalige school. Laag gebouw direct ten zuiden naast het gemeentehuis van Heeze. Gebouwd in 1927 in de stijl van de Amsterdamse School.

Op 1 september 1927 werd naast of eigenlijk achter het gemeentehuis de Aloysiusschool als eerste katholieke school in gebruik genomen. Het bijzondere onderwijs werd immers pas in 1920 gelijkgesteld met het openbare onderwijs. Dit werd dus een rooms katholieke school voor jongens nadat een nieuwe openbare school aan de Schoolstraat was gebouwd. Daarvoor werd de toenmalige openbare school uit 1895 verbouwd. De school had uitbreiding gehad in 1909. Oorspronkelijk bestond zij uit drie klassen met gymnastieklokaal. De uitbreiding betrof het realiseren van twee nieuwe klassen. Om deze uitbreiding van de school mogelijk te maken moest de woning van Piet van de Kerkhof worden gesloopt. De voorzijde van het huidige pand heeft nog steeds het uiterlijk van 1927. Ook in 1927 werden nog wat dingen aangepast. De school heeft dus drie bouwfasen gehad. Deels is dit nog te zien omdat bijvoorbeeld stenen herkenbaar zijn die ook in de schoolmeesterswoning gebruikt zijn. De school is een voorbeeld van de bouwstijl van de Amsterdamse school. De muren zijn opgetrokken uit baksteen, siermetselwerk. In het dak is een kleine kopgevel. Het gebouw heeft samengestelde ramen met deel laddervenster. De wolfdak is gedekt met tuille du Nord pannen.

597 Farjon, 1995, 2E1.

598 <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/1013/met-vereende-kracht-in-leenderstrijp>

599 Willems, 2005.

600 Farjon, 1995, 2E2.

601 Haans 2022.

Op 28 oktober 1939 vond in de school de inkwartiering plaats van Nederlandse militairen in verband met de mobilisatie in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog. Tijdens de oorlog werd de school ook gebruikt door Duitsers, Engelsen en Amerikanen.

Afbeelding: Aloysiusschool Jan Deckersstraat 6/6a, Heeze.⁶⁰²

5.27.9.014 RK Lagere school Sint Aloysius Sterksel

In 1919 werd de openbare lagere school omgezet in een bijzondere (R. K.) lagere school in verband met het einde van de Schoolstrijd en de daaruit voortvloeiende gelijkstelling van de onderwijsfinanciering. Datzelfde jaar kwam er een nieuw schoolgebouw in Sterksel gereed (1 juli 1919). In 1954 werd het schoolgebouw afgekeurd.

Architect Valk uit Vught tekende een nieuw schoolgebouw met dienstwoning. Op 15 oktober 1956 werd het nieuwe schoolgebouw ingezegend. In 1959 werd de kleuterschool St. Bernadette opgericht. Deze trok in een leeg lokaal van de nieuwe Aloysiusschool. In 1968 werd de Aloysiusschool gerenoveerd en kreeg de kleuterklas onderdak in het oude schoolgebouw aan het Valentijnplein in afwachting van nieuwbouw. In 1983 werd de nieuwbouw weer verlaten en trok de kleuterschool weer in bij de Aloysiusschool. Het kleuterschoolgebouw werd toen betrokken door gemeenschapshuis "Valentijn".⁶⁰³

5.27.9.015 Mariaschool Julianastraat 3-3a te Leende

Gemeentelijk monument nr. B-LE-021.

Voormalige school uit 1928. Nu (=2025) Kloosterhof.

⁶⁰² Cultuurhistorische Waardenkaart Brabant 2006: foto W. v. Leeuwen 1981.

⁶⁰³ Dekkers, 1996e, 173.

Afbeelding: de Mariaschool aan de Julianastraat in Leende (Google streetview 2023).

5.27.9.016 Huishoudschool St. Martha, Pastoor van der Voortlaan 10, Heeze

Aan de Pastoor van der Voortlaan werd in 1956 een nieuwe Huishoudschool St. Martha gebouwd. De basis hiervoor was door de Zusters van de J.M.J (Zusters van het Gezelschap Jezus, Maria en Joseph) gelegd. Zij hadden immers eerder al het V.G.L.O. onderwijs opgepakt. De school werd op 28 april 1959 geopend. Het gebouw was ontworpen door architectenbureau Rooijakkers in Eindhoven. De inzegening vond plaats door de bisschop Mutseaers en de opening door mej. Cals (B.J.S.O) inspectrice van het Nijverheidsonderwijs. Het glas in loodraam werd ontworpen door J. van Dijker uit Moergestel en gemaakt door de Firma Flos in Tegelen.⁶⁰⁴

Immiddels verbouwd tot appartementen. Het glas in lood zit nog steeds in het gebouw dat eigendom is van een woningcorporatie.

Afbeelding: de verbouwde huishoudschool aan de Pastoor van der Voortlaan in Heeze (Google streetview 2017).

5.27.9.017 Sportgebouw Spoorlaan 11 in Heeze⁶⁰⁵

Gymzaal van de Dirk Heziusschool gebouwd in 1955-1960.

Samengesteld bouwvolume met bijzondere zadeldaken, siermetselwerk en een markante schoorsteen van flagstones. Wat betreft exterieur redelijk gaaf met uitzondering van de in 2005 gerealiseerde uitbreiding aan de voorzijde. Werd gebouwd als gymzaal voor onder andere de Dirk

⁶⁰⁴ Email J. Schiffelers d.d. 21-12-2011.

⁶⁰⁵ Haans 2023.

Heziusschool. Vormt tezamen met het raadhuis, het Sint Maartenshuis en de school een belangrijk ensemble. Zie ook de aanbevelingen in de cultuurhistorische quickscan van MAB, maart 2023.⁶⁰⁶

Afbeelding: Sportgebouw Spoorlaan 11 in Heeze.

5.27.9.018 LHNO Heeze⁶⁰⁷

Eerder zat een LHNO in het verdwenen gebouw van de "Volksbond" op Emmerikstraat 2.⁶⁰⁸

V.l.n.r. Emmerikstroat 6,4, 2 en de St. Agnes-school in 1962.

5.27.9.019 St. Agnes-school Heeze⁶⁰⁹

De verdwenen St. Agnes-school (= R.K.meisjesschool van de zusters van J.M.J., gebouwd in 1923) in de Jan Deckersstraat.

⁶⁰⁶ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

⁶⁰⁷ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/1011/de-bouwgeschiedenis-van-het-liefdegesticht-st-nicasius-uit-1881-1>

⁶⁰⁸ Email J. Schiffelers d.d. 21-12-2011.

⁶⁰⁹ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/1011/de-bouwgeschiedenis-van-het-liefdegesticht-st-nicasius-uit-1881-1>

Afbeelding: Agnesschool in Heeze (foto via www.heemkundekring-hlz.nl)

27.10. Sportterrein

Het gaat om sportterreinen van voor 1960, zoals vroege voetbalvelden, tennisbanen, hypodromen en velodromen.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de voetbalsport in Heeze zeer populair. Al snel ontstonden er diverse verenigingen, zoals "Excelsior", "Sparta", "De Roodborstjes", "H.V.V" en dergelijke. 'De patronaatsclub, genaamd "P.V.C." was een van de weinige verenigingen die bleef bestaan. Dit had onder meer te maken met het feit dat de geestelijkheid de wildgroei van sportverenigingen met zorgen volgde. Om te voorkomen dat de jeugd de zondagse plichten zou verzaken, probeerden de kapelaans vanuit het patronaat grip te krijgen op de sportbeoefening.'⁶¹⁰

5.27.10.001 Sportterrein Heeze (bij het station)

5.27.10.002 "R.K.S.V Heeze".

Voetbalclub "Zwart-Wit" fuseerde omstreeks 1930 met de patronaatsvoetbalclub "P.V.C.". Deze bleef bestaan tot 1933, toen uiteindelijk hieruit, los van het patronaat, de voetbalvereniging "Vitesse" ontstond. De naam werd in 1939 gewijzigd in "VV Heeze" en in 1945 in "R.K.S.V Heeze".

5.27.10.003 Beugelbaan Euvelwegen 2 Heeze⁶¹¹

Beugelbaan uit 1986. Immaterieel erfgoed.

Afbeelding: Beugelbaan aan de Euvelwegen in Heeze (Google streetview 2024).

5.27.10.004 gymlokaal Strabrecht 14-18 Heeze

Gymnastieklokaal/noodkerk/kerk uit 1969. Nr 18 was kerk, muurreliefs.

⁶¹⁰ Coenen, 1998, 378.

⁶¹¹ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/275/beugelen-een-oude-sport>

Afbeelding: Strabrecht 14-18 in Heeze (Google streetview 2022).

5.27.10.005 Sportpark Leende, Loofvennen/Hans van Breukelenweg
Sportterrein omringd door groen.

27.11. Straatmeubilair

Oude lantaarnpalen, handwijzers (soms al middeleeuws!), mijlpalen langs wegen.

27.12 Ven

Ven op de heide, in het bos en soms in het cultuurland.

27.13 Ziekenhuis

Aanvankelijk een “hospitaal” in middeleeuwse zin, in de 19^e eeuw gaan ze meer op een echt ziekenhuis lijken.

5.27.13.001 Kempenhaege, Sterkselseweg 65 in Heeze⁶¹²

Kempenhaeghe ligt aan de Sterkselsweg, in de buurt van Euvelwegen.

Kempenhaeghe werd in 1958 opgericht als een epilepsiecentrum in lommerrijke omgeving tussen Ginderover en Euvelwegen. In de jaren '70 van de vorige eeuw raakt het plangebied geleidelijk aan bebouwd met de huidige schoolgebouwen van de Berkenschutse.

27.14. Volksverhalen

In het kader van de erfgoedkaarten wordt ook enige aandacht besteed aan volksverhalen, ofwel immaterieel erfgoed. Alleen de volksverhalen die duidelijk gekoppeld zijn aan een geografische lokatie binnen de gemeente zijn geïventariseerd. Er zijn ook nog tal van algemene verhalen die niet geografisch te koppelen zijn anders dan aan heel het dorp waar hier alleen naar de literatuur verwezen wordt.

Noord-Brabant staat bekend om zijn vele streekverhalen, mythen en sagen. Deze bevatten waarheden die tot op de dag van vandaag gelden en weerspiegelen de culturele en maatschappelijke bijzonderheden van de tijd en de streek waarin zij ontstaan zijn. Deze volksverhalen maakten tot voor kort nog deel uit van het collectieve Brabantse geheugen. In tegenstelling tot de rest van Nederland was er in Noord-Brabant lange tijd sprake van een middeleeuws katholicisme met daarin veel volksverhalen, mythen met demonen, heksen, kabouters et cetera. De volksverhalen, sagen en mythen zijn in de 19^e en 20^e eeuw goed gedocumenteerd, wat betekent dat er op vrij eenvoudige wijze, dat wil zeggen zonder tijdrovend literatuur- en archiefonderzoek, een goed en boeiend verhaal verteld kan worden, waar veel vraag naar is.

⁶¹² <https://www.kempenhaeghe.nl/over-ons/meer-informatie/geschiedenis>

Voor Heeze, Leende en Sterksel werden in de Volksverhalendatabank van het Meertensinstituut de verschillende lokaliseerbare verhalen aangetroffen. De verhalen zijn daar meest geordend op dorpsnaam en daarom is ook langs die ingang gezocht. Hier onder zijn alleen die namen opgenomen, die duidelijk gekoppeld zijn aan een geografische locatie binnen de gemeente Heeze-Leende.⁶¹³

5.27.14.001 Heezerbos, Spookhuis (Heeze, OIRSCHOT046)

Op de Hizzerenbos bij Jan Zand, hietten-ie - spokte 't alle aovende in munne vadder zonne téd. Daor vloge stene deur de zolder en 't dak en toch waar d'r gin gat te zien, en toch viele d'r stene in d'n herd. Daor is de plisie mee gemoeid gewist. M'n vadder is d'r zellef binne gewist. Daor snapte niks van, zin ie. Hij waar d'r verschillende aovende gewist. De plisie waar d'r mee gemoeid; de plisie hield 't vollek tege, want d'r kwaome d'r vort veul kèke. 't huus is laoter afgebroke, 't hee nog gediend als verkeskot.

NB: ook genoteerd als KUSTERS00707: Het spookte op het kerkhof. Ook tussen Heeze en Leende ligt een spookhuis, waar op onverklaarbare wijze de stoelen dansten en de schilderijen van de muur vielen.

5.27.14.002 kasteel Heeze, locatiekeuze (HUBKUNST22)

In de Middeleeuwen was Brabant het land der kasteelen. Vele halfvergane bouwvallen getuigen van vroegere glorie, maar ook heden vindt men nog tal van ridderlijke burchten, die een sieraad van 't landschap vormen en de verbeelding doen heendroomen naar die verre tijden van wapenrumoer en strijdgeruchten. Zoo zijn de kasteelen van Helmond, Heeze, Stapelen, Boxmeer en andere overgebleven als parels uit het Middeleeuwaarschijnlijke schrijn. De volksfantasie heeft een verklaring gevonden voor 't feit, dat in Brabant zoo'n groot aantal sloten en adellijke huizingen verspreid liggen tusschen de welige bosschages.

Ze zijn daar door duivelsche list terechtgekomen. Hoor maar.

Onze Lieve Heer was uitgegaan om steden, dorpen en kasteelen te zaaien. Vergezeld van Gabriël, z'n getrouwe boodschapper, zweefde hij over de heerlijke landgouwen van Brabant en de bruine heide der Kempen. Waar de groene kruinen van beuken en eiken schaduw en verkwikking beloofden, had hij al vele huizenblokken neergelegd, opdat de menschen daar wonen konden. Maar nu droeg Gabriël nog een groote zak mee, gevuld met feodale burchten. Op hun zachte vleugelen zweefden ze voort, verblijd en tevreden over hun goedgeslaagd werk. Maar de duivel, de vader der geslepen listen, had niet stil gezeten! Hij was onzichtbaar naderbij geslopen en toen opeens, rats! ... met z'n vlijmscherp zwaard sneed hij van boven tot onder, een groote scheur in den zak, dien Gabriël droeg. Nu was Leiden in last! Holderdebolder ploften kasteelen op den grond. Ze waren juist boven Brabant. Gabriël repte zich om bij Onzen Heer te komen, die wat vóór hem zweefde.

- 'Och Lieve Heer...' zoo begon hij.

O.L. Heer zag al wat er gebeurd was en het beduusde gezicht van zijn metgezel wekte zijn meewarigheid.

- 'Toe Gabriëlleke jongen, houd je hand er onder, anders raken we hier al onze kasteelen kwijt!'

En zoo is 't gekomen, dat in Brabant de ridderburchten zoo ordeloos verspreid liggen.

5.27.14.003 Spinsterberg, kabouters (Leende, LYST230)

Te Leende woonden de kabouters in de heuvels die daar in de nabijheid van het dorp zijn gelegen. In dit dorp werden zij zeer bemind en deed men hun alle goed. De aardmannetjes waren dan ook dankbaar en verrichten in eenige huizen al het werk, zoodat in den vroegen morgen het graan gedorscht en het brood gebakken was. Tot loon zetten de bewoners de een of andere spijs klaar, die de dwergjes des nachts gebruikten.

NB: ook genoteerd als SINBRABSAG016: In de omgeving van Leende woonden de aardmannekes in de heuvels op de heide. Vroeger kwamen ze in sommige huizen 's nachts werken, zoodat in den vroegen morgen het brood gebakken, de vloer geschuurd en het graan gedorscht was. De menschen geloofden dat de kabouters altijd door de schouw naar binnen kwamen, en door die opening ook weer vertrokken. Er werd in die huizen ook steeds de een of andere spijs voor hen klaargezet, die ze dan na het werk opaten. Op zekeren dag had een boer klompen met leer "onderslagen"; dien avond mengde hij de kabouter-pap met stukjes leer aan, en ging 's nachts luisteren, naar wat de mannekes er wel van zouden zeggen. Toen hoord hij voor het eerst een kabouterstem en verstond "het is taaie

fikkefak!". Deze grap namen de kabouters niet kwalijk op, ze kwamen trouw arbeiden, alsof er niets gebeurd was. Hun hulpvaardigheid ging zelfs zoo ver, dat ze ongemerkt kleine kinderen uit de wieg meenamen naar hun onderaardsch verblijf, om ze daar, als 't noodig was, te bakeren en te verzorgen. Later brachten ze de kinderen weer naar hun ouders terug.

5.27.14.004 De legende van de Kapellerput

Deze legende werd verteld door de heer L. Verest uit Heeze en werd opgeschreven in het heemkundeblad De Heemkronyk.⁶¹⁴

'Die avond wandelde ik met Ome Driek naar de Rumpfense brug. Je weet wel, zo langs het huisje van Helmes (dat nou afgebrand is) en langs het huis waar Gijs en Bertje vroeger woonden, de bossen in. Ome Driek liep weer net als altijd op zijn hoge klompen, zijn hoogzijden petje op en met zijn aarden pijpje in zijn mond, dat altijd walmden als een olielamp. Het was een stille avond. De tabaksrook bleef dik hangen en ging toen zachtjes uiteen.

De dennenlucht kon je lekker opsnuiven. Dat deed je goed. Ja, in de bossen was Ome Driek graag. "Da's fijn en gezond, jongen", zei hij altijd. "Hier word je wel 10 jaar ouder", en Ome Driek had gelijk, dat weet iedereen wel die de Heezerse bossen kent. "We gaan even naar de Kapellerput", baste Ome Driek en zo liepen we allebei voort. Ome Driek met zijn eigen gedachten en zijn pijpke, en ik. Ik loerde natuurlijk maar rond of ik niks kon uithalen. Aan de Aa ving ik nog vlug een libel. Maar Ome Driek was doorgelopen en ik zette de pas erin om hem weer in te halen. Om ons heen was het echt mooi. De grond liep een beetje op en af. En de dennenbomen met gagel en berk ertussen stonden stokstijf op de nacht te wachten, die over een paar uur zou komen. "Nou jongen, hier gaan we even zitten." Ome Driek ging op zijn klompen zitten en ik klauterde op een dennepuist. Vlak voor ons was een grote kuil. De rauwigheid stak een eindje boven het water uit. Hier en daar kwaakte een kikvors. "Wat is dat voor een kuil, Ome Driek?" Ik weet niet waarom ik dat vroeg, maar het was hier vreemd, zo eigenaardig. Ome Driek nam zijn pijp uit zijn mond en keek me aan alsof hij boos werd. "Wat snotneus, weet jij dat niet? Weet jij niet dat hier de Kapellerput is? Dat hier vroeger een kapel in de grond is gezakt? Het is toch schande dat je dat nog niet weet." Ik was een beetje van slag van zoveel nieuws. "Nee, dat heb ik nooit geweten," zei ik. "Zakte de kapel zomaar in de grond? En is dat gat nou daarom daar?"

"Ja jongen, en wie d'r in zakt komt er nooit meer uit." Ome Driek begon te vertellen. "Ik ben veel vergeten van dat verhaaltje. Maar ik zal eens kijken wat ik er nog van weet. Toen er nog heel weinig mensen in Heeze woonden, kwamen op zekere dag monniken hier, die een kapel bouwden, waar nu die kuil is. Van hieruit gingen ze de mensen opzoeken en proberen of ze hen konden bekeren. De mensen die toentertijd hier woonden, waren arm en ondergeschikt aan een ridder. Narob heette die. Narob, gewoonlijk zeiden ze zwarte Narob, was een roofridder en woonde op een kasteel. Hij was getrouwd met een brave vrouw, Euvelwinde genaamd. En hij had een dochtertje van een jaar of 10, dat Venka was gedoopt. Hij was zelf ook gedoopt, maar deed allang niks meer aan zijn geloof. Ja, hij had zichzelf aangesloten bij de roofridders en deed niks als roven en plunderen. Vooral op kloosters had hij het gemikt. Maar deze kapel had hij altijd nog met rust gelaten. Dat kwam zo.

Op zekere dag was zijn dochtertje, waar hij heel veel van hield, in de bossen verloren gelopen. Dag in, dag uit hadden ze gezocht. Maar het dochtertje was nergens te vinden. Toen zwarte Narob niet meer wist waar hij het moest zoeken van verdriet, en alle hoop had opgegeven, kwam een monnik van deze kapel, die het meisje had gevonden. Hij gaf het terug aan de vader. Deze was toen zo blij dat ie beloofde altijd de kapel te sparen. Hij beloofde toen nog veel meer, maar dat was hij al gauw vergeten. Maar de kapel liet hij met rust. Hoewel zijn kwaje kameraden hem genoeg opstookten. Sinds de monnik Venka had gevonden, kwam ze dikwijls in de kapel. En ook haar moeder kwam er veel. Als 's avonds het klokske had geluid, kwamen de mensen van Heeze hierheen om te bidden. En Euvelwinde en Venka vroegen dan aan Onze Lieve Heer dat Narob weer braaf mocht worden en hij ook weer naar de kapel zou gaan. Maar de mensen merkten dat de bezoeken van die twee veel minder werden en het was gauw bekend dat zwarte Narob geweldig tegen hen tekeer was gegaan. En gezegd had dat ie ze allebei zou vermoorden als ze het hart hadden nog ooit in die kapel te komen. Je begrijpt dat ze daar veel spijt van hadden. Maar ze durfden toch niet meer te gaan. Op een avond toen Venka weer als altijd aandrong om naar de kapel te mogen en Euvelwinde zeker dacht dat haar man toch niet naar huis zou komen voor de volgende dag, gaf ze toe en gingen ze met veel

614 <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/686/de-legende-van-kapellerput>

schrik naar de kapel. Het klokje riep al van verre en het duurde niet lang of ze zaten naast elkaar in de kapel te bidden voor de bekering van vader.

Op het kasteel gebeurde iets onverwachts. Zwarte Narob was thuis gekomen. Hij had een slechte dag gehad, was half dronken en toen de twee vrouwen niet thuis waren, was het helemaal mis. Hij vloekte en ging tekeer dat horen en zien verging. Wellicht was het nog goed afgelopen, als een knecht niet gezien had dat zijn vrouw en dochter in de kapel zaten te bidden. Dat kon hij niet verkroppen. Hij liet zijn soldaten aanrukken en met een grote troep trokken ze naar de kapel, om deze leeg te plunderen en te vernielen. De mensen in de kapel hadden nergens erg in. Maar de wacht van de monniken was het te weten gekomen en had de boodschap doorgegeven. En toen de bende dichterbij kwam, gingen de kapelgangers allemaal door een geheime onderaardse gang de kapel uit. De soldaten begonnen met hun vandalenwerk. Zwarte Narob vloekte en sjampfoeterde. En toen hij niemand kon vinden, was het einde zoek. Venka was bang in het donker maar kroop toch met de anderen op handen en voeten door de gang, vol vuil en spinnenwebben. Hun ogen deden zeer toen ze uit de gang buiten kwamen. Ineens hoorden ze iets. Ze keken elkaar eens aan, want wat was dat? Toen weer hetzelfde. Het zoemde, het bromde, de grond begon te beven. De bomen kraakten en sloegen door elkaar. En vlak achter hen zakte de onderaardse gang in. Toen was alles weer stil. Van schrik waren ze allemaal op hun knieën gevallen en hardop aan het bidden gegaan. Wat kon dat toch geweest zijn? Een paar mensen zouden wel eens gaan kijken. En toen zagen ze dat er een aardbeving was geweest. De kapel was de grond in gezakt en op dezelfde plaats was nu een grote vijver met water. De mensen begrepen dat Onze Lieve Heer op deze manier zwarte Narob en zijn kornuiten had willen straffen. Euvelwinde en Venka bleven nog lang in Heeze wonen en waren goed voor iedereen. En uit dankbaarheid noemden we twee uithoeken naar hen: Euvelwege en De Ven."

Kapellerput vandaag

In 1955 werd - in opdracht van de paters jezuïeten - een gebouw neergezet aan de Somerenseweg in Heeze, ontworpen door architect De Bever. Tot 1967 werd het voornamelijk gebruikt als retraitehuis voor mannen en stond het bekend onder de naam: 'Regina Pacis'. Van 1968 t/m 1991 was in het gebouw de stichting "De Kapellerput" gevestigd. Er werden vormingscursussen gegeven in internaatsverband. De naam was ontleend aan bovenvertelde legende. Vanaf 1 januari 1992 wordt het gebouw gebruikt als conferentiecentrum.⁶¹⁵

Heksenverhalen

Sommige beoefenaars van de geschiedenis zijn van mening dat er in de Middeleeuwen en het begin van de Nieuwe Tijd sprake was van een contrastharmonie tussen een door de mens bewoonde en gecultiveerde 'binnencirkel', en een 'buitencirkel' van woeste heidegronden en moerassen. De eerste geldt als christelijk en geciviliseerd, de laatste als woest, antichristelijk en gevaarlijk. Dat contrastmodel lijkt in de loop van de Volle en Late Middeleeuwen te zijn geformeerd. Op basis van archeologische gegevens kon worden vastgesteld dat deze ideologische organisatie van het landschap waarschijnlijk wezenlijk verschildt van die van prechristelijke culturele tradities. Er zijn historische en vooral ook archeologische aanwijzingen dat in de late prehistorie en de Romeinse tijd juist plaatsen in de natuurlijke buitenwereld (moerassen, beekdalen, bossen) positief werden gewaardeerd en verbonden met godheden, geesten en voorouders. Geconcludeerd werd dat de invoering van het christendom gepaard ging met een fundamentele ideologische herordening en herinterpretatie van het landschap, ook wel de 'kerstening van het landschap' genoemd.⁶¹⁶

De buitencirkel bestond dus uit de woeste, ongecultiveerde delen van het landschap, hoofdzakelijk heidevelden, vennen en moerassen. Die Zone had duidelijk negatieve connotaties. Ze werd door middeleeuwers opgevat als gevaarlijk, ongeciviliseerd, ruw en, met uitzondering van kabouters, gedomineerd door duivelse demonen. De moerassen en wateren werden nauw geassocieerd met de duivel; bijna elk dorp kende één of meer moerassen ('klokkekuilen') waarin de duivel christelijke kerkklokken had laten verzinken. Men zag de moerassen als de verblijfplaatsen van de duivel. Los daarvan bewoonden ook kleine vuurgeesten ('dwaallichten') de moerassen als zielen van ongedoopte kinderen die geen rust konden vinden. De heidevelden waren het domein van andere vuurgeesten ('gloeigen'), die gestorven zondaren waren die eveneens rust zochten. De ontmoetingsplaatsen van heksen bevonden zich op de heide en ook de vaak met heksen geassocieerde hazen woonden daar.

⁶¹⁵ Anonymus, 1993.

⁶¹⁶ Roymans, 1995.

Kabouters, en soms ook de duivel, bewoonden de zandheuvelds in de heide. De galgen waar criminelen werden geëxecuteerd, werden bijna altijd opgericht op locaties in de heide, vaak ook te vinden bij gemeentegrenzen en grenspalen, zoals ook hier het geval is.⁶¹⁷

De Verlichting staat bekend als een geestelijke stroming die het begin inluidde van wat ook wel genoemd wordt: 'De onttovering van het wereldbeeld'. In het wereldbeeld van deze geestelijke stroming was geen plaats meer voor bijgeloof. De internationaal zeer bekende kasteelheer van Heeze Paul D'Holbach wordt gezien als een typische vertegenwoordiger van de Verlichting in zijn meest radicale vorm. Deze filosoof was een fervent tegenstander van bijgeloof als hekserij en heeft met zijn geschriften bijgedragen aan de verdwijning van de hekserijvervolging in Europa (zie ook thema 5.18.1.3).

In Heeze wordt sinds de 17^e eeuw een deel van de Voort of Emmerikerdijk aangeduid met de benaming Tovernest, een naam die tot de verbeelding spreekt. Een verklaring voor die benaming is er niet, maar zij wordt wel in verband gebracht met de heksenverbranding in Mierlo in 1595, waar ook Heezer mensen het slachtoffer van werden.⁶¹⁸ In Heeze zijn ook heksenverhalen bekend:

5.27.14.005 Heksenverhaal Mie Slok

Een van de meest bekende heksen van een jaar of veertig geleden was, Mie Slok op de Rul: "Op de Rul woonde een vrouw, die ze Mie Slok noemden, maar die eigenlijk anders heette. Ze had 'n cafe, of eigenlijk woonde ze bij d'r zuster, die getrouwd was met (). Mie Slok ging zelf altijd de schapen hoeden. Ze had de naam dat ze kon heksen. Een boer vertelde dat zijn paard begon te spartelen als hij bij Mie Slok langs kwam. D'r was dan niks mee te beginnen. Hij moest dan gewoon van 't werken terugkomen en 't paard uitspannen. Hij zei: Dat doet die lelijke heks, die daar zit. En ook anderen hadden dat. Als ze bijvoorbeeld naar Geldrop moesten en ze kwamen in de buurt van Mie Slok wou dat paard niet meer vooruit. Het was heel erg as ge dat heurde. Er wordt ook verteld, dat oew vee kapot ging as ze bij oe kwam."

Dat Mie Slok het vooral op dieren gemunt had, blijkt wel uit een verhaal uit geheel andere bron: "M'n vader had een varken gekocht en Trui had er ook een gekocht, maar dat van haar groeide geen klote. Op een zondag waren we, m'n vader en ik, naar de achturen - mis geweest en we liepen over de weg. We waren toen vlak bij 't cafeeke; daar lag de tramlijn nog. Trui zei tegen m'n vader: Driek, we zullen het varken eens gaan bekijken. En toen kwamen ze Mie Slok tegen. Toen zei Trui: Mie, wilde m'n varken nie eens zien? "Dat heb ik al gezien" zei Mie Slok. Het was onmogelijk; ze kon toch zeker nie door de muren heen kijken als ze een gewone vrouw was? Het varken van Trui was zo slecht omdat Mie Slok erbij in de buurt kwam"

HEKSENWRAAK

"In de oorlog 1914-1918 waren ze op een boerderij op de Rul aan het boteren, maar het gong gewoon nie; het was niks waard. Ze zaten kort bij Mie Slok. Nou waren er in die oorlog veel soldaten in Heeze, ook op de Rul. Een van die soldaten zei: "Nou, mag ik me efkes met de boterstand bemoeien?" "Toe maar", zei de boerin. Er was toch niks meer aan te bederven. De soldaat deed er z'n behoefte in, deed er wat rome bij en liet 't toen boteren. Nou was Mie ook aan het boteren en was daar tevoren al efkes geweest. Toen 't klaar was, kwam ze weer: "Hedde gullie goed geboterd? vroeg ze. "Ja - zeiden ze - Kek maar hier". En ze hadden echt goeie boter. "En ik heb niks as strond", zei Mie Slok."⁶¹⁹

Verantwoording localisatie: het rijtje boerderijen van het gehucht de Rul is 500 meter lang. Bovendien wordt gezegd dat de tramlijn er nog lag, dat is in Kreil bij de Baxhoeve, 500 meter van de meest westelijke boerderij van 't Rul. Die boerderij is daarom geprikt.

5.27.14.006 De man die op zijn duim de tijd kon lezen

Er waren ook mannelijke heksen, die gewoonlijk weerwolven werden genoemd, omdat zij zich in een wolf konden veranderen. (Vrouwen namen meestal de gedaante van een kat of een haas aan). Met zo'n man, die 'meer kon' heeft een Heezenaar - naar hij ons vertelde te maken gehad. Hij kende de man overigens heel goed. Zijn verhaal heet: 'De man die op zijn duim de tijd kon lezen'.

⁶¹⁷ Roymans, 1995.

⁶¹⁸ Coenen, 1998, 34; zie ook Deschrijver, 2010.

⁶¹⁹ Van Oirschot, 1965, 62 – 63.

"We gingen dikwijls met z'n drieën wandelen. Dat waren dan Jan, de ouwe, en ik. We gingen dan van de kazerne af over Kreil, langs de uitkijktoren en zo verder de bossen in; Nou kon de ouwe, als ie op z'n duim keek zien hoe laat het was. En dat klopte altijd op de minuut. Ik zei: daar begrijp ik niks van, maar dat wil ik toch wel eens zien. Tegen Jan zei ik: Nou gaan we weer wandelen, maar dan moete hem voorop laten lopen. Dan zal ik 'm z'n eigen eens om laten gooien. Zo gezegd, zo gedaan. Ik keek goed hoe hij zijn voetstappen zette. Ik zag dat ie ze kruisweg neerzette. Telkens as hij z'n rechtervoet zo neerzette, dee ik dat met m'n linkervoet en andersom. Ineens gooide-n-ie zich om, met het mes al in de hand. "Er zit iemand in 't bos" - zei - t - ie. Maar er was niks te zien. Ik zei : "Opa, weer voor uit ". En ik begon weer, as hij zijn linkerbeen zette, dee ik dat met m'n rechter. En weer draaide-n-ie zich angstig om. Ik zei tegen Jan "As ie dat voor mij doet, doet ie dat voor jou net zo goed:". En de ander deed het ook, terwijl ik dan in het bos ging kijken. En ja hoor, hij gooide z'n eige vlot om met het mes in de hand. We wisten, dat er iets niet met 'm klopte. Hij sliep 's nachts nie, vertelde- n -ie zelf en hij kon op z'n duim zien hoe laat het was. Dat kon niet".⁶²⁰

Verantwoording localisatie: Met de "kazerne" zal marechaussee-kazerne, Geldropseweg 47-49, Heeze (5.25.7.1) bedoeld zijn. Vandaar noordwestwaarts naar Kreijl en dan westwaarts naar het bos, waar twee wegen heen liepen. De "uitkijktoren" zou de brandtoren kunnen zijn die daar op de topografische kaarten van 1960 en 1985 staat aangegeven. Op de kaart van 1930 is daar een huisje, misschien wel uit brandtoren. Ten westen daarvan ligt een 30 ha groot bos dat rond 1900 aangeplant werd. Daar is het verhaal midden in gesitueerd.

5.27.14.007 De man die terug moest komen

Behekst was ook de man die terug moest komen. Dit verhaal stamt uit omstreeks 1910:

"Vroeger was er een café, schuin tegenover de Zwaan. Op zekere keer zaten daar weer enkele mannen bij elkaar. M'n vader en Jan. . . . waren er ook. In het café zat toen ook een vreemde man, die met de anderen aan de praat kwam. Toen Jan op wilde stappen zei de vreemdeling ineens: "Ge kunt gaan, maar ge komt terug". "Hu - zei Jan - Ikke terug komen? waarom zou ik?" en hij nam afscheid. Maar na een tijdje komt ie ineens teruggerend het café binnen, gooit de deur open en roept. "Goeienavond samen", en even vlug als hij gekomen was, was ie weer weg. Hij wist er zelf niks van, maar de vreemdeling had gelijk gekregen".⁶²¹

5.27.14.008 Duimen draaien tegen heksen

Op Kreil, vlakbij de borstelfabriek, was een cafe, waar vrouw.... woonde. Nou werd in Heeze verteld, dat zij kon heksen. M'n vader, een ouwe wegwerker, en ik kwamen heel dikwijls in dat café, zondags as we naar de mis waren gewist. Toen we daar op 'ne zondag na de 8-uren mis heengingen stond die ouwe vrouw, die iets meer kon, achter 't buffet. Op 'n gegeven moment stond ik daar gewoon zo met m'n duimen te draaien vooruit en weer terug. Toen we thuis kwamen, vroeg m'n vader: Wa hedde gij toch gedaan? Ik zei: Ikke? Niks. De week erop kwam ik er weer, en weer zat de vrouw achter 't buffet. M'n vader, die er later ook was geweest , vroeg thuis: "Waar bende gij geweest?" Ik zei: "In 't cafe". "En wa hedde gedaan?" Ik zei: Ikke? Niks, ge het toch zeker geen politie binnen gehad. M'n vader zei: "Ja, ja, ge het niks en ge het wel iets gedaan". Toen zei ik: "Ik snap oe. Duimen draaien, daar kan ze niet tegen he? Wacht mar 'ns efkes". M'n moeder wilde eigenlijk nie, dat ik nog in da café kwam, maar ik ging toch. Daar zat ze weer, op 't zelfde stoeleke. Toen m'n vader later thuis kwam, zin ie : "Ge bent een aardse deugniet". Toen ik in de week de straat in ging zat er 'n grote kat aan de boom en die ging niet uit de weg. Ik ben toen achterom gegaan, maar tegen m'n vader zin ik : "Ik ben 't zat. Als ik ze nog 'ns zie zal ik er 'ns tegenaan vegen". En waarempel, daar zit ze weer, de juffer, ze ging weer niet uit de weg. Maar ik schopte ze over de sloot heen. M'n moeder hoorde het en wier bang. Maar ik zei: dat gift niks. Toen zei m 'n moeder: "Mar ze zal oe wel krijgen". Zondags was ik weer in 't café . Maar geen vrouw Lag ze in bed? Toen ik de volgende zondag weer in 't café kwam zat ze er weer en had kwaai zin as ik met m'n duimen draaide. Maar ik zei: "Die verandert d'r eige nie mir in 'ne kat, want dan schup ik ze kapot". Dit moet gebeurd zijn omstreeks 1918.⁶²²

Verantwoording localisatie: waar was die borstelfabriek? Op Kreijl, maar dan... Daarom kruispunt Kreijl genomen.

620 Van Oirschot, 1966, 11.

621 Van Oirschot, 1966, 12.

622 Van Oirschot, 1966, 13.

27.15 Gasthuis

Een gasthuis was in de middeleeuwen een instelling waar zieken en ouderen verpleegd en verzorgd konden worden. Later werd onder gasthuis ook verstaan een hofje: een aantal huisjes rondom een binnenterrein, bedoeld voor bijvoorbeeld leden van een bepaalde kerk of andere doelgroepen zoals reizigers. Oirschot heeft veel gasthuizen en hofjes gekend. Aanvankelijk werden gasthuizen gebouwd door de kerk of gesticht door een bisschop. Met de opkomst van de burgerij in de Late Middeleeuwen werden gasthuizen ook door leken gesticht.

5.27.15.001 Oudemannenhuis of Liefdehuis, Dorpstraat 27 Leende

Oudemannenhuis van de zusters van het St. Catharinaklooster. Het klooster van de zusters van Tilburg werd sinds de stichting in 1889 uitgebreid met een gasthuis. De zusters namen bejaarde Leendenaren op, die hun laatste levensjaren in huize "Sint Catharina" konden doorbrengen.⁶²³

5.27.15.002 R.K. Liefdesgesticht (D'n Toversnest)

D'n Toversnest, dat ooit het Sint Nicasiusgesticht heette, ligt aan het Wilhelminaplein in de oude dorpskern. In 1881 werd het R.K. Liefdesgesticht gebouwd dat de heilige Nicasius tot beschermer kreeg. Het werd het klooster van de Zusters van het Gezelschap van Jezus, Maria en Jozef. Het gebouw werd tot ver in de vorige eeuw bewoond door oudere dorpsgenoten die werden verzorgd door de zusters van Jezus, Maria en Jozef. De bouwstijl is een blijvende herinnering aan de tijden van het rijke Roomse leven. Het initiatief voor het Liefdehuis werd genomen door pastoor S.P. Gast en burgemeester A.A. Deelen. Zij waren van mening dat er gezorgd moest worden voor de ouden van dagen en zieken. Voor de bejaardenzorg en de ziekenzorg werd een beroep gedaan op de Sociëteit van Jezus, Maria en Jozef.⁶²⁴

Afbeelding: Jan Deckersstraat, Heeze. Toversnest (foto heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

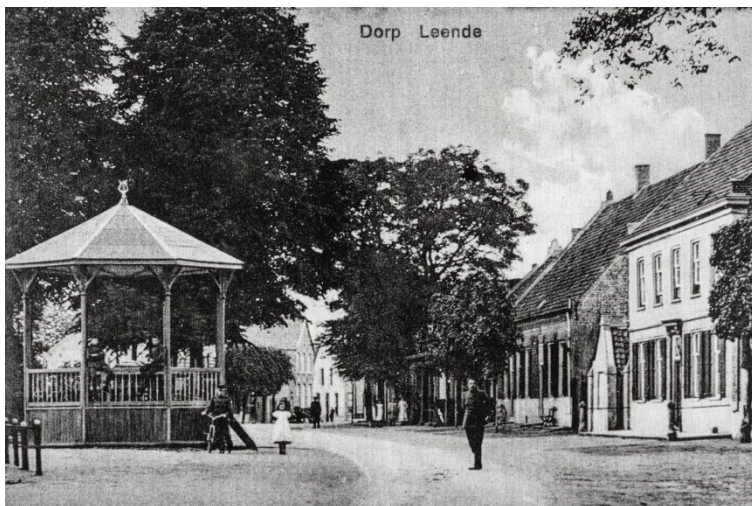
27.16 Kiosk

5.27.16.001 Kiosk marktplein Leende

Op het marktplein te Leende, in die tijd eigendom van 'de kerk', stond een muziekkiosk. Over het eigendom van het marktplein is tussen de kerk en de gemeente nog veel te doen geweest. Zowel kiosk als het Heilig Hart beeld moest plaats maken voor de 'heilige koe'. Kerk-, cafe-, bank- en winkelgangers wilden er hun auto kunnen parkeren.

⁶²³ Coenen, 1997, 317.

⁶²⁴ Coenen, 1998, 288.

Afbeelding: Dorpstraat, Leende. Met kiosk in de mobilisatietijd. 1914-1918. Leende kalender 1992 (foto heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

27.17 Waterput

5.27.17.001 (Water)put 't Brouwershuis Leende

Vlak bij 't Brouwershuis ligt een oude brandput en stond vroeger een brandhuisje en een dorpspomp. De buurtschap heeft er omstreeks 1974, het Torenjaar, een put op laten metselen en een kroon erboven geplaatst. Tenminste een keer per jaar, rond midzomer, komt de buurtschap Oostrik daar bij elkaar om een 'zannikavond' 'te houden. Op dit driehoekige pleintje treft men grootbladige lindebomen aan.

Afbeelding: de put bij 't Brouwershuis in Leende (Google streetview 2024).

27.18 Bank

5.27.18.001 Bankgebouw Valkenswaardseweg 2 in Leende⁶²⁵

Karakteristiek gebouw dat in 1958 gebouwd werd als vestiging van de Boerenleenbank. De architectuur is kenmerkend voor de wederopbouwperiode. Bijzondere elementen in de gevel zijn onder andere de brede stroken in siermetselwerk onder de gootlijn en het uitgebouwde portaal met originele stalen pui. De gevel van het bijgebouw is afgedekt met een paneel. Wellicht bevindt zich nog hieronder het kunstwerk zoals op bovenstaande foto. Ondanks dat de gevels gekeimd zijn, had het pand naast stedenbouwkundige en cultuurhistorische waarde, ook een hoge architectonische waarde.⁶²⁶

Afbeelding: Valkenswaardseweg 2 in Leende.

5.27.18.002 Bankgebouw Kapelstraat 80 in Heeze

Bank met directeurswoning uit 1957. Gevel sterk gewijzigd.

Afbeelding: Kapelstraat 80 in Heeze (Google streetview 2024).

5.27.18.003 Bankgebouw Heezerweg 2 Sterksel

Boerenleenbank 1950-196-. Sterk verbouwd.

27.19 Winkel

⁶²⁵ B. Dukers, 2024: Bouwhistorische inventarisatie Dorpstraat 40-46 en Valkenswaardseweg 2 in Leende (Buro Monument en Ruimte).

⁶²⁶ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

5.27.19.001 Coöperatieve winkel Sint Jan, Strijperstraat 51-51a Strijp

Winkel uit 1934.

De enige levensmiddelenwinkel van het buurtschap is in dit pand gevestigd. Van hoge cultuurhistorische waarde; de coöperatie werd opgericht om met de winst de kosten van het onderwijs op Strijp te kunnen betalen. Aan de achterzijde bevindt zich een jongere aanbouw van indifferente waarde. Dit pand werd in 1934 gebouwd ter vervanging van de eerste, eenvoudige winkel. Het heeft een mansardekap en eenvoudige gevels met vensters die grotendeels in originele staat zijn.⁶²⁷

In een monumenteninventarisatie van de heemkundekring genoemd als een pand dat op de gemeentelijke monumentenlijst zou moeten komen te staan. Om de eerste school in Leenderstrijp een financieel steuntje te geven had boer en wethouder Jan Bax [in welk jaar?] de Coöperatieve School en Winkelvereniging Sint Jan Baptista in het leven geroepen en een winkel in de coöperatie ingebracht. De winkel kreeg een plaats in een oude boerderij in het straatje naar het Kaestsveld achter het café De Hospes. De coöperatie bestaat nog altijd en de winkel wordt momenteel gerund door Leo van Wezel. De winkel van de Coöperatie Sint Jan is een nostalgische winkel waar men wordt herinnerd aan de sfeer van vroeger. Dergelijke winkels hadden en hebben ook een belangrijke buurtfunctie. In een tijd waar de meeste kleine kruidenaarszaakjes het hoofd moeten buigen voor de grote goedkopere supermarkten, kan deze winkel aangemerkt worden als belangrijk erfgoed.

Afbeelding: Strijperstraat 51-51A Winkel Coöp St Jan.

5.27.19.002 Dorpstraat 41-41a Leende

Gemeentelijk monument nr. B-LE-006.

Op de CHW aangeduid als winkel, woonhuis, gebouwd ca. 1875-1900 en van Cultuurhistorisch belang en straatbeeldtyperend. CHW. Nr.: BP061-000891.

⁶²⁷ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

Afbeelding: Winkel Dorpstraat 41-41a te Leende (Google streetview 2024).

5.27.19.003 Kapelstraat 3a-5 Heeze

Winkel woonhuis van ca. 1870. Was een grote textielzaak.

Cultuurhistorisch belang en straatbeeldtyperend. CHW. Nr.: BP047-001558, Aanduiding: F, nr. 4915

5.27.19.004 Kapelstraat 26-28 Heeze

Winkel/woonhuis uit 1910.

Afbeelding: Kapelstraat 26-28 in Heeze (Google streetview 2024).

5.27.19.005 Winkelpui Nieuwendijk 36-38 in Heeze

Winkel uit 1964.

5.27.19.006 Woon-winkel Dorpstraat 105-105a in Leende

Bouwjaar 1922-1950.

Oorspronkelijk was hier vanaf 1922 een koperslagerij gevestigd met een winkel. Aan de voorgevel is te zien dat deze in zijn geheel vervangen is, vermoedelijk in de jaren vijftig. Twee opvallende etalageramen werden toen gerealiseerd. De zonwering en de airco tasten enigszins het gevelbeeld aan. Typologisch gezien heeft de gevel echter bijzondere waarde, omdat deze zeldzaam is in het

straatbeeld van Leende. Tot voor kort was hier een kapper gevestigd; de winkel staat momenteel te huur.⁶²⁸

Afbeelding: Dorpstraat 105-105a in Leende.

5.27.19.007 Woon-winkel Oostrikkerstraat 32 in Leende

Bouwjaar 1930.

Woon-winkelhuis gebouwd in 1930. Oorspronkelijk was hier een winkel gevestigd met kleine huishoudelijke goederen en breigarens. De vensters lijken alle origineel, voor sommige zijn voorzetramen geplaatst. De zijgevel is geheel gepleisterd. Het interieur is vermoedelijk nog grotendeels in originele staat.⁶²⁹

Afbeelding: Oostrikkerstraat 32 in Leende.

⁶²⁸ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

⁶²⁹ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

5.27.19.008 Woonhuis met winkel Emmerikstraat 1 in Heeze

Bouwjaar 1948.

In 1940 ging op deze locatie een boerderij, die inmiddels ook in gebruik was als sigarenmagazijn, door brand verloren. Op de hoek met de Oude Stationsstraat werd in 1948 het huidige pand gebouwd als winkel in rookwaren met woonhuis. Alle vensters en gevelopeningen zijn getoogd uitgevoerd, zoals ook de etalagevensters in beide gevels. De architectuur is karakteristiek voor de bouwperiode. Van belang door de stedenbouwkundige waarde, maar ook door de gaafheid van het exterieur.⁶³⁰

Afbeelding: Emmerikstraat 1 in Heeze.

5.27.19.009 Woonhuis met winkel Jan Deckersstraat 47-49-49A in Heeze

Winkel, woonhuis en schuur, 1920-1936.

Winkel en woonhuizen in een fors volume van twee bouwlagen. De ingang van het rechterwoonhuis bevindt zich in de zijgevel. Achter op het perceel staat een forse schuur met een mansardekap. Het complex is van belang door de gaafheid van de gevels met onder andere een originele winkelpui, vlechtwerk in de kopgevels, en ongewijzigde vensteropeningen.⁶³¹

Afbeelding: Jan Deckersstraat 47-49-49A in Heeze.

5.27.19.010 Winkel met woonhuis Jan Deckersstraat 55-57 in Heeze

Winkel met woonhuis uit 1935.

⁶³⁰ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

⁶³¹ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

Afbeelding: Jan Deckersstraat 55-57 in Heeze (Google streetview 2024).

27.20 Gemeenschapshuis

5.27.20.001 Parochiehuis Jan Deckersstraat 4-4a in Heeze⁶³²

Gebouwd in 1954. Architect Th. Rooyakkers.

Het Sint Maartenshuis werd gebouwd als parochiehuis met een film- en toneelzaal, horecadeel, toneel en ruimte voor verenigingen. In het pand werden allerlei activiteiten gehouden voor de jeugd. In 1978 werd het pand verbouwd tot brandweerkazerne. In 2010 verloor het deze functie. De architectuur is kenmerkend voor de de traditionalistische stijl van de wederopbouw. De voorgevel is onder andere voorzien van pilasters en siermetselwerk onder de dakrand. Is niet alleen van waarde door de architectonische kwaliteit, maar ook als voormalig parochiehuis.⁶³³

Afbeelding: Parochiehuis Jan Deckersstraat 4-4a in Heeze.

27.21 Herberg

Eind 18^e eeuw telde Heeze 16 herbergen. Dit aantal was in de 17^e eeuw iets groter, bovendien had Heeze toen acht kleine brouwerijen. Meestal betrof het een brouwerij annex herberg. Zo lagen herbergen vooral nabij de oude kerk van Heeze en de kapel op Emmerik. Van enkele herbergen weten we niet precies waar die stonden. We laten hieronder de namen van de herbergen passeren.

⁶³² Haans 2022 (Monumenten Advies Bureau).

⁶³³ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

5.27.21.001 De Valk, Jan Deckersstraat 53 Heeze

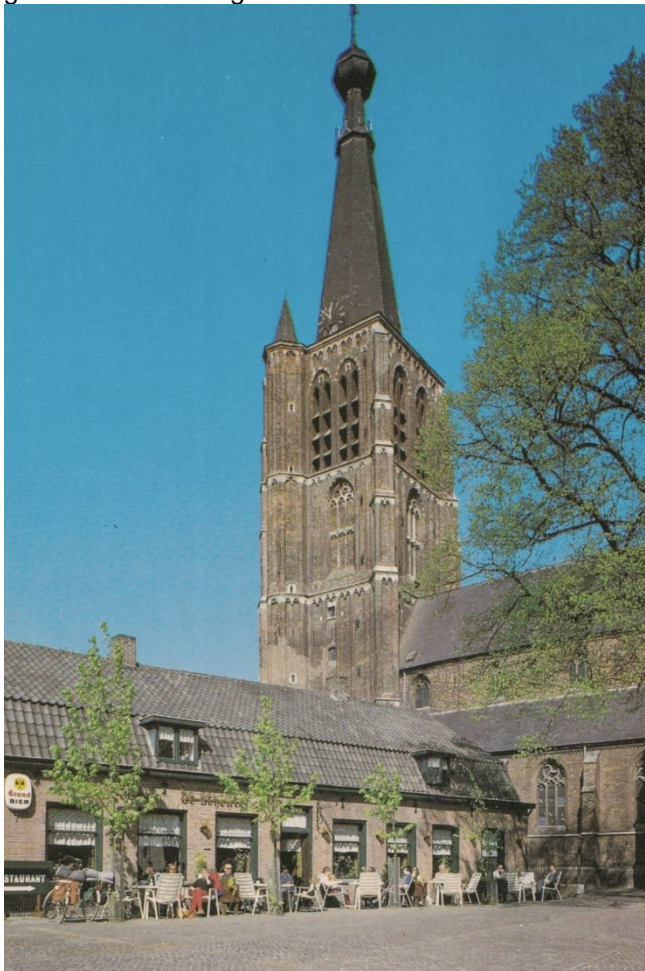
De herberg De Valk lag oorspronkelijk in het gehucht Het Kruis / Oude Molen. De eigenaar was Bartholomeus van Paessen, die zowel voerman als herbergier was. De herbergnaam "De Valk" werd in de 19e eeuw en ook nu nog gebruikt, voor een pand tegenover de katholieke kerk, het huidige (2011) adres Jan Deckersstraat 53 Heeze. Of men bewust deze naam gekozen heeft, door bijvoorbeeld gebruik te maken van een oud uithangbord, is helaas niet bekend.⁶³⁴

Het huidige eetcafé De Parel van Heeze bood voorheen onderdak aan café De Valk. Dit was al voor het begin van de vorige eeuw een dorpscafé. Hier werden vergaderingen van verenigingen gehouden. Op zondag na de hoogmis kwamen hier veel mensen voornamelijk boeren uit het dorp een pintje of een oude klare drinken. De herbergierster Betje Maas-Velweijen, beter bekend als Betje Schaft (haar ouders kwamen uit Borkel en Schaft), zag nauwlettend toe dat de zaak niet de uit de hand liep.⁶³⁵

5.27.21.002 De Scheuter, Dorpstraat 52 Leende

Cafe uit 1910.

Er ligt een pand nog dichter bij de kerk in Leende dan de gerestaureerde pastorie aan de andere kant van de kerk, namelijk Herberg De Scheuter. Tot ongeveer 1975 was er een bakkerij in gevestigd, voorheen ook nog een kruidenierswinkel. De naam van het café-restaurant, De Scheuter, is een verwijzing naar die voormalige bakkerij. 'Een scheuter is namelijk in de streektaal een schieter, ook wel schietschop of schietplank genoemd. Daarmee werd vroeger het deeg in de met hout (mutserd=takkenbos) gestookte oven 'geschoten' (geschoven). Met de scheuter werd er later ook het gebakken brood uitgehaald.'⁶³⁶

Abbeelding: Dorpstraat 52 Leende. Restaurant "Herberg de Scheuter", Collectie Wim Pompen.

⁶³⁴ Coenen, 1998, 137.

⁶³⁵ Van den Heuvel, 2006.

⁶³⁶ Van Dijk, 1985, 5.

5.27.21.003 Cafe De Ploeg, Petrus van Eijnattenlaan, Leende

In 1790 werd door de Achelse eremieten over de grens op Leender grondgebied een boerderij gebouwd, de Leender of Kluiise Hoef (zie 5.19.3.001). Als gevolg van de Franse en Luikse revoluties (1789) zochten zij een veilig onderkomen in neutraal gebied. In 1798 verkochten de eremieten echter al hun onroerende goederen inclusief "de Hoef" op het grondgebied van Leende aan de plaatselijke grondheer Jan Diederik van Tuyll van Serooskerken. Tot 1845 werd de Hoef bewoond door pachters van de baron en daarna was het eigendom van de Trappisten van Westmalle.

Vermoedelijk werd de Leender of Kluiise Hoef nog lange tijd uitsluitend als boerderij verpacht. Haar ligging op de grens en het drukke verkeer van handelaars, smokkelaars en douanebeambten zorgde ervoor dat in de Hoef een herberguitbating werd ingericht. Aanvankelijk was hiervoor geen vergunning verkregen. Het cafeetje kreeg de naam van "De Ploeg". Op een voorlopig nog niet te bepalen datum werd een gedeelte van de Hoef omgevormd tot gastenhuis voor vrouwelijke familieleden van bewoners van de Achelse Kluis of andere toevallige bezoekers van "het andere geslacht". Dit vrouwenverblijf of dameskwartier bezorgde de pachter van de Hoef een welkome bijverdienste.⁶³⁷

Aan de kwaliteit van het bier, met de Achelse Kluis op een steenworp afstand, zal hier zeker aan hebben bijgedragen. Een grote brand in 1949 leverde café 'De Ploeg' zoveel schade op dat werd besloten om de gebouwen van de Leenderhoef volledig te slopen.

Afbeelding: de Kluissche Hoef of de Ploeg op de topografische kaart van rond 1900.

5.27.21.004 Paessense hut, Zesgehuchten

De zogenaamde Paessense hut lag langs de weg van Heeze naar Eindhoven in Zesgehuchten. De herberg werd voornamelijk bezocht door reizigers op deze route. 'Na de afbraak van de Paessense hut in 1902 zijn de stenen gebruikt voor de bouw van een boerderij op het Heezer gehucht Kerkhof. Het jaartal 1903 op de zijgevel van dit pand Kerkhof nr. 11 herinnert nog aan het hergebruik van de stenen.'⁶³⁸ Hier stond in 1832 al een pand met de kopse gevel op de weg. Bij de verbouw is de boerderij als een langgevel langs de weg komen te staan. Het gebruik van diverse materialen is goed te zien en met name de oude kop.

⁶³⁷ Van den Sijpe, 1998, 80.

⁶³⁸ Coenen, 1998, 137.

Afbeelding: de Paessense hut op de topografische kaart van rond 1840.

5.27.21.005 De Drie Koningen / De Zwaan, Kapelstraat 23, Heeze⁶³⁹

Gemeentelijk monument nr. B-HE-024.

Café De Zwaan 1900-1925.

CHW. Nr.: BP047-001561

Herberg "De Drie Koningen" lag aan de oprijlaan naar het kasteel, met daaraan vast een woonhuis met brouwerij. In de huizenlijst van Emmerik uit de 18e eeuw ging het over de nummers 8 en 9.

'Herberg "De Drie Koningen" was bezit van de familie Swuesten. De weduwe Jacob Gerrit Swuesten werd zelfs in Eindhoven aangeduid als de "weduwe Jacob Gerrits tot Heese inde drie Coningen". Het was blijkbaar een begrip. De herkomst van de herbergnaam zou in verband kunnen staan met de handel tussen Heeze en Keulen. Keulen was een bekende bedevaartsplaats voor de drie koningen. Gezien het feit dat de familie Swuesten deelnam aan de handel van en naar Keulen, is het niet ondenkbaar dat zij daarom deze naam hebben gekozen. Na de weduwe Jacob Gerrit Swuesten volgde in 1696 haar zoon Bartel Jacob Swuesten op als herbergier (...) Eind 18de eeuw was de herberg van Cornelis Smulders. De naam "De Drie Koningen" raakte in onbruik. Waarschijnlijk is begin 19de eeuw de naam "De Zwaan" van de nabijgelegen herberg overgenomen'.⁶⁴⁰

'Het gehele complex bestond uit huis, brouwhuis, schuur, hof en aangelag, totaal 78 roeden; het was allemaal gelegen omtrent de kapel in de Emmerikstraat te Heeze. "De drie koningen" moet gelegen hebben tegenover de huidige kerk der gereformeerden en wel op of naast de plaats waar nu nog "De Zwaan" ligt.'

Café de Zwaan bestaat ook heden ten dage. Het oude café De Zwaan stond links naast de protestantse kerk. Al in 1709 kwam de naam „De Swaen" voor bij een herberg toen deze in andeie handen over gng. Ze stond toen ten zuiden van de kapel. In 1728 kocht Peter van Asten de herberg. En vanaf 1763 was "De Swaen", die ook bekend stond als het "huys van Jan Swuesten" in het bezit van zijn stiefdochter Jenne-marie van den Boomen. In 1771 werd het gekocht door Michiel Vromans. In 1807 werd zijn zoon Peter de eigenaar, Hij brouwde er ook bier.⁶⁴¹

⁶³⁹ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/907/herberg-de-drie-koningen-in-heeze>

⁶⁴⁰ Coenen, 1998, 138 – 139.

⁶⁴¹ Blz. 103 uit „Von Asten tot Heeze, Familieboek von Asten", Genealogie verzameld door Antoon van Asten, bewerkt door Harrie Berkers, Heeze, 2007.

Afbeelding: De Zwaan aan de Kapelstraat in Heeze (Google streetview 2021).

5.27.21.006 Heezerhut, Oude Baan 4 Leende

De "Heezerhut" was niet alleen herberg, maar tevens posthut. 'De postmeesters op de route van Den Bosch naar Luik namen in de Heezerhut de brieven mee van Heeze of Leende. Brieven voor de Heezer bevolking werden bij de hut bezorgd. Hoe men destijds adresseerde blijkt uit het volgende voorbeeld van een brief uit Keulen aan Hendrik Box: "aan Hendrik Box ten huijse van de heer Johan Nobel, secretaris van Heeze ende Leende, af te geven bij Barthel Verschuieren int jaegthuijs in de Heeserheijde bij Eijndhoven tot Heeze par Maseijck". Koetsiers konden hun paarden verwisselen bij de hut en reizigers konden er overnachten. De hut was in die tijd een van de weinige stenen huizen. De posthut werd als herberg en jachthuis gebouwd midden in de heide van de heerlijkheid. Hiervoor had de eerste eigenaar Bartel Verschuieren toestemming gekregen van de heer van Heeze.'⁶⁴²

Volgens J. Coenen blijkt uit de beschrijving van de herbergen en brouwerijen dat diverse herbergiers dit beroep combineerden met het vrachtvervoer op de route Antwerpen-Keulen. In het tweede kwart van de 18^e eeuw liep het vrachtvervoer terug en hadden de boeren te maken met een landbouwcrisis, waardoor de herbergen en brouwerijen te weinig opleverden. De situatie van de herbergen in deze tijd blijkt uit de volgende bron: "dog welke neering maar een bijval is, en geen bestaan kan geeven".⁶⁴³

Afbeelding: Oude baan 4, Leende Heezerhut, landgoed Valkenhorst.. Afgebrand op 24 febr.1999,ca.1950, Collectie Wim Pompen.

⁶⁴² Coenen, 1998, 140.

⁶⁴³ Coenen, 1998, 140.

5.27.21.007 Herberg "De Ster", Oud Kerkhof, Heeze

Bij de oude kerk van Heeze lag herberg "De Ster". De naam komt voor het eerst voor in 1728, toen een Engelse dief door de vorster in herberg "De Ster" werd gearresteerd en vervolgens gevangen gezet in het kasteel van Heeze. Het was een vrij kleine herberg, die in 1737 in bezit overging naar Jan Michiel Hesius. Deze Jan was een bekende herbergier, die onder andere op de Ven bier had getapt, en die ook enige jaren uitbater was van de herberg "De Drie Koningen" aan de kapel in Heeze. Het feit dat hij niet lang in "De Ster" bleef, wijst op de geringe omzet destijds nabij de grote kerk. In 1739 was Alegonda Michiel Hesius nog werkzaam in "De Ster". In de tijd dat zij herbergierster was, kwam er ook onguur volk bij haar over de vloer. Een van hen werd wegens bedelen en diefstal opgepakt, geselsd en vervolgens Heeze uitgezet.⁶⁴⁴

5.27.21.008 "Stad Aken", Kerkhof t.o. nr. 12, Heeze

Tussen de huidige boerderij Kerkhof 13 en de weg heeft vroeger nog een pand gestaan. Dat is op de 1832 kaart herkenbaar. Op de foto stond het op de voorgrond links tegenover nr 12:

De herbergnaam "Stad Aken" zou een verwijzing kunnen zijn naar de handel met Aken. De herberg met brouwerij lag in de nabijheid van de grote kerk en was in 1731 door de Geldropse brouwer Adriaan van den Broek aangekocht uit de boedel van de teut en voerman Wouter Peter Colen.⁶⁴⁵ Deze boerderij stamt oorspronkelijk uit 1691 en moet gebouwd zijn op een voorganger. In 1765 vond herbouw plaats. In 1631 had Michiel Goort Adriaans een brouwerij, huis en landerijen bij de grote kerk. De waarde werd toen geraamd op 4.000,00 gulden. Omdat in 1631 de Heezer bevolking nog op Kerkhof naar de kerk moest gaan lag de herberg dus gunstig. Amper tien jaar later werd dit anders toen de kerk aan de katholieken werd ontnomen en dienst ging doen als kerk voor de gereformeerden. De herberg droeg de naam "Stad van Aken". In 1731 werd de herberg gekocht door Adriaan van den Broek, brouwer uit Geldrop. Hij kocht de herberg uit de boedel van de teut en voerman Wouter Peter Colen. Aanvankelijk werd de de brouwerij verpacht aan Arnoldus van Mierlo. Omstreeks 1740 komt die in handen van de familie Vromans. Op 5 oktober 1750 erven de kinderen van Wilhelmus Vromans en Adriana van Asten van hun grootouders Jan Vromans en Francisca Smulders de brouwerij en het huis bij de grote kerk van Heeze. De herberg "De Stad van Aken" wordt vermoedelijk rond 1768 eigendom van Cornelis Vromans die herbergier, brouwer en landbouwer was. Hij is in Heeze gedoopt op 5 februari 1739. Zij ouders woonden toen op de Ketsheuvel in de huidige Kapelstraat. Cornelis overleed in Heeze op 5 januari 1799. Op 18 januari 1761 was hij getrouwd met Asten van, Anthonia.⁶⁴⁶

27.22 Hotel/restaurant

Heeze en Leende kennen een lange traditie als het op het herbergen van gasten aankwam en waarmee de Brabantse gastvrijheid nog eens extra werd verrijkt. Er waren veel militairen tijdens de Belgische opstand en de Tiendaagse Veldtocht (1830-1831) ingekwartierd. In de jaren daarna kreeg Heeze bekendheid door zijn hervormde predikant die een blinde metselaar genas en waardoor Heeze een herstellingsoord voor ooglijders werd. Dominee Kremer deed lange tijd in Heeze zijn werk als 'ogendokter'. Het vermogen van dominee Kremer om ooglijders geheel of gedeeltelijk te genezen had tot gevolg dat Heeze voor een periode van 35 jaar een herstellingsoord was voor oogziekten uit binnen- en buitenland. In sommige jaren werd de inheemse bevolking van zo'n tweeduizend zielen uitgebreid met wel driehonderd patiënten, die soms maanden voor hun behandeling in Heeze moesten blijven. Leende was daarbij ook het kruispunt van twee belangrijke wegen, met veel handelsverkeer. Door deze omstandigheden waren er in Heeze en Leende veel logementen en hotels aanwezig.⁶⁴⁷

5.27.22.001 Café-restaurant 'De Vier Linden', Dorpstraat 99 Leende

CHW. Nr.: BP061-000895

Rijksmonument nr: 23987.

⁶⁴⁴ Coenen, 1998, 137, foto op 115.

⁶⁴⁵ Coenen, 1998, 137.

⁶⁴⁶ Met aanvullende info van J. Schiffelers.

⁶⁴⁷ Coenen, 1997, 93; De Bodt, 2004, 77.

Het café-restaurant heet 'De Vier Linden' omdat er tot 1980 inderdaad vier lindebomen voor de deur stonden. Het pand dateert van 1684 en werd oorspronkelijk als boerderij gebouwd. De aanbouw is waarschijnlijk jonger. In 1876 begon Jan van Best een sigarenfabriekje in de Oostrikkerstraat. Volgens de hinderwetvergunning (HBB-bestand provincie Noord-Brabant) gesitueerd op kadaster sectie A, nummer 14444. Dit blijkt Dorpstraat 99 Leende te zijn.

Huis "de Vier Linden", mooi dorpshuis uit 1684 met wolfdak en haaks erop staande vleugel met zadeldak en topgevel. Ramen met kleine roedenverdeling en onderluiken. Wolfsdak van riet met oud Hollandse pannen en haaks hierop staande vleugel met zadeldak en topgevel. Keienbestrating. Inwendig sterk veranderd. Lindebomen ervoor. Drie van de vier linden gekapt. Snoeiline ca. 250 cm. omtrek.

Een van de oudste en bekendste herbergen in Leende was De Vier Linden aan de Dorpstraat. Er stonden vier grote lindebomen voor. De Vier Linden was lange tijd eigendom van de familie Bax. Er werd veel gebiljart en gekaart. Achter het café beoefende men de handboogsport. De herberg ging in de loop van de geschiedenis diverse malen over in andere handen. Tegenwoordig zit er een administratiekantoor. Het pand dateert uit 1684 en is een rijksmonument.

Afbeelding: De Vier Linden in Leende (Google streetview 2023).

5.27.22.002 Hotel Peters (hotel Van den Heuvel- van den Berg), Kapelstraat 69, Heeze

Vooraan in de Kapelstraat, gezien vanuit het centrum, lag het wat eenvoudige, maar vriendelijk ogende hotel-restaurant Peters, kortweg Hotel Peters genaamd. Anno 2011 heeft Hotel Peters, later bekend als de Rotisserie "De Kempen", plaatsgemaakt voor de action. Dit hotel was eveneens een van de oude dorpslogementen, vermoedelijk ontstaan in de tijd van ds. Kremer, die mensen met oogziekten kon genezen, toen er veel behoefte was aan logiesgelegenheid.

5.27.22.003 Hotel Barendsma of Van Gaelen, Kapelstraat 48 Heeze⁶⁴⁸

Is gesloopt.

Voorbij de protestantse kerk lag het grote en deftige Hotel Barendsma. Het voormalige Hotel Barendsma is gebleven en stond bekend als Hostellerie Van Gaalen. Het Eindhovens Dagblad schreef op 28 juni 1985 in het artikel 'Tand des tijds doet zich gelden in Heeze':

'Tientallen jaren was daar het zeer gerenommeerde Hotel Peeters gevestigd. Tezamen met hotel Barendsma gold het als het hotel van Heeze en omstreken. Er werd een chique soos gehouden en de 'high society' trof er elkaar tijdens diners en feesten. Toen de zaak later werd overgenomen door de heer L Bayens sr. ging alles op dezelfde voet verder en werd de naam Rotisserie De Kempen een begrip.'⁶⁴⁹

⁶⁴⁸ Haans 2023.

⁶⁴⁹ Zoals geciteerd bij Van den Heuvel, 2000.

Hotel Barendsma speelde in een markante episode van de geschiedenis van Heeze een belangrijke rol. Het hotel fungeerde namelijk als centrum voor de kunstenaarskolonie die zich in de 19^e eeuw in Heeze vestigde. In de negentiende eeuw vestigden zich veel schilders van de Haagse School en hun directe opvolgers in Brabant. Zo ook in Heeze, dat omstreeks 1885 bekend werd door twee Belgische kunstenaars. Een van hen was Victor de Buck, die series foto's maakte van het boerenleven, van families bij het aardappelrooien, van schaapherders, bezembinders, portretten van oude boerinnen, kinderen met schortjes en ook interieurs.⁶⁵⁰

*Afbeelding: conversatiezaal Hotel Barendsma*⁶⁵¹

Dat de schilders die Noord-Brabant wilden exploreren juist Heeze als uitvalsbasis kozen is niet geheel vreemd. Heeze had een overdaad aan natuurschoon, een gevarieerd landschap met prachtige bossen, aangename wandelwegen, uitgestrekte heidegebieden en beekdalen. Maar wat de schilders vooral aantrok was het beeld van het arcadische Brabant, het rustieke en idyllische platteland. De boeregehuchten waar de boerderijen en bewoners harmonisch en organisch met het omringende landschap waren vergroeid. Heeze was daarbij gemakkelijk bereikbaar, het lag niet ver van Eindhoven aan een doorgaande weg. De kunstenaars verbleven vooral in het oudste hotel, 'De Pelikaan bij Jan van Dijk', later Hotel Barendsma. Als een kunstenaar geen geld had om de rekening te voldoen, iets wat vaak voorkwam, accepteerde Van Dijk schilderstukken als betaling. De gastvrijheid die de schilders vonden was een belangrijke factor in de opkomst van de schilderskolonie.⁶⁵²

'Oude foto's van dit etablissement laten zien dat de wanden achter de knopstoeltjes in de gelagkamer van boven tot onder volhingen met taferelen die bij wijze van spreken ook door het raam te zien waren. Het moet bij Van Dijk minstens zo gezellig zijn geweest als in de kunstenaarssociëteit Pulchri Studio in Den Haag, waar vaak enorme verkleedpartijen werden gehouden. Een van de gasten, de schilderes Rosa Spanjaard, schreef in 1916 in haar familietijdschrift *Einen Haard* een verslag van een gekostumeerd feest in Hotel Van Dijk. Zij vertelt hoe een bonte stoet kunstenaars door het dorp trok en een van hen, verkleed als Turk, een lange toespraak hield tot de omwonenden, die overdag bij hun huisjes vaak model voor hen stonden. Voor de mooiste kostuums werden aan het slot van de avond prijzen uitgedeeld: schetsen, gemaakt door de aanwezige kunstenaars. Volgens B.J. Blommers waren er kort

650 Unieke foto's die een uitermate goed beeld geven van 19e eeuwse Heeze. Er is blijkbaar relatief weinig werk van de kunstenaars in Heeze overgebleven dat direct aan Heeze gerelateerd kan worden. Dat bleek onder meer op de tentoonstelling '... toch wilde ik in Heeze werken ...', die in 1986 op het kasteel van Helmond werd gehouden. Maar die series foto's zijn een ander verhaal.

651 Brabant Collectie, Universiteit van Tilburg.

652 De Bodt, 2004, 77.

voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog op een gegeven moment zoveel binnen- en buitenlandse kunstenaars in Heeze, dat het bijna als een tweede Laren getypeerd kon worden.⁶⁵³

Veel kunstenaars waren verknocht aan Heeze, zoals Jacob Smits, Suze Robertson, Lammert van den Tonge, Nicolaas Bastert, Willy Sluiter en de Amerikaan William Castle Keith:

'Zo ook de grand seigneur Henry Luyten die zich definitief in Antwerpen vestigde. Luyten, die fenomenale impressies in Katwijk heeft gemaakt, had op een gegeven moment in Brasschaar een schilderklas met vooral vrouwelijke kunstenaars uit Italië en Duitsland. Met hen trekt hij aan het begin van de twintigste eeuw regelmatig enige tijd naar schildersdorpen in Nederland, onder meer naar Katwijk. Ook verbleef Luyten met zijn dames vaak in Heeze, waar zij zich in de tuin van het kasteel en in de omgeving tot naturalisten ontwikkelden en, wat ook aardig is in dit verband, er lustig op los fotografeerden..⁶⁵⁴

We weten weinig over het leven van de kunstenaars daar. Een van de regelmatige bezoekers, vertelde dat de Heezenaars sommige van hen als hun medeburgers beschouwden, zo was er een schilder die iedereen kende, van jong tot oud, elk interieur, elke stal, zelfs elk beest. Met de kunstenaars in Heeze was het tegen de Tweede Wereldoorlog afgelopen. Alleen de expressionist Pier van Wijngaardt maakte er nog zijn persoonlijke visies op de boerenbevolking, maar daarvoor hoefde hij eigenlijk niet speciaal in Heeze te zijn en een kolonie had hij daarvoor ook nodig.⁶⁵⁵

Voor wie meer wil lezen:

Toch wilde ik in Heeze werken. Zeventig jaar schilderkunst in en rond een Brabants dorp. Catalogus Gemeentemuseum Helmond

Afbeelding: Kapelstraat, Heeze. Hotel Barendsma. 1955 (foto via heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

5.27.22.004 Hotel de Win, Dorpstraat 21 Leende
Bestaat niet meer.

5.27.22.005 Hotel de Ster, Dorpstraat 29 Leende
Bestaat niet meer. Afgebrand in 1961.

653 De Bodt, 2004, 78.

654 De Bodt, 2004, 79.

655 De Bodt, 2004, 80.

Afbeelding: Dorpstraat Leende. Hotel de Ster. Afgebrand op 26 juni, 1961, Collectie Wim Pompen via HKK Heeze-Leende-Zesgehuchten.

5.27.22.006 Hotel de Jager, Kapelstraat Heeze

Hier verbleven vele kunstschilders en ooglijders. Dit logement lag samen met Hotel Barendsma (vroeger De Pelikaan) aan weerszijde van de hervormde kapel in de Kapelstraat te Heeze. Bestaat niet meer.

5.27.22.007 Grand Hotel Sterksel, kruispunt Albertlaan - Heezerweg, Sterksel

De N.V. Heerlijkheid Sterksel, ook bekend onder de naam de Maatschappij, liet op het kruispunt van de Albertlaan en de Heezerweg het Grand Hotel bouwen. Een stijlvol, deftig hotel, 20 kamers met elektrische verlichting, een zweminrichting en een donkere kamer voor amateurfotografen. Er wordt gezegd dat koningin Wilhelmina er met haar gevolg vakanties heeft doorgebracht. Na het faillissement van de Maatschappij in 1924 werd het hotel verkocht aan de Witte Paters van de Lavagerie die het lieten ombouwen tot klein seminarie met de naam Sint Paulus-college. Het aantal roepingen nam eind jaren 60 echter sterk af zodat het pand werd gesloopt. Was in gebruik van 1925 t/m 1967. Er is niets van over dan een open plek in het bos.

Afbeelding: Grand Hotel, Sterksel⁶⁵⁶

5.27.22.008 Heezerenbosch 6 De Boschwachter⁶⁵⁷

Langgevelboerderij uit 1859, thans restaurant De Boschwachter.

Langgevelboerderij op een locatie waar van oudsher een boerderij aanwezig was. Sporen van wijzigingen in de voorgevel, maar het onderscheid tussen woonhuis en bedrijfsgedeelte is nog herkenbaar aanwezig evenals historisch metselwerk. Op oudere foto's jaartalankers in de kopgevel. Wellicht oudere bouwsporen in constructie. Vanaf 1972 is op het achtergelegen terrein een camping gevestigd, recent zijn daar ook recreatiewoningen gebouwd. Een deel van de boerderij is ingericht als restaurant en feestlocatie 'De Boschwachter'.⁶⁵⁸

Cultuurhistorisch belang en straatbeeldtyperend. Woldak, riet met voet van oud Hollandse pannen. Twee linden voor het huis en hoogopgaande bomen op het erf met beukenhaag en fruitbomen. CHW. Nr.BP047-001548.

Bij de bouw van de boerderij in 1859/1861 heeft de architect gekozen voor een niet alledaagse indeling van het bedrijfsgedeelte. Normaliter is er sprake van een stalgedeelte met stalvensters naast het woonhuisgedeelte en een schuurgedeelte met een of twee sets grotere deeldeuren aan het andere uiteinde van de boerderij. Verder komt doorgaans in het bedrijfsgedeelte van een langgevelboerderij uit de 19e eeuw nog een getoogde loopdeur voor. In dit geval was hier in 1859/1861 aanvankelijk sprake van vier sets grote dubbele deuren onder korfbogen. Uit een advertentie uit 1874 weten we dat de boerderij zowel als stal als schuur en hooiopslag in gebruik is geweest. Normaal gesproken dient een grote set deeldeuren voor het naar binnen en naar buiten rijden van hoog opgestapelde hooikarren. Een vaak lagere set dubbele deuren diende voor het in- en uitlaten van vee en het afvoeren van mest via mestkarren. Het is niet bekend waarom de architect in 1859/1861 gekozen heeft voor vier forse sets dubbele deuren voor deze boerderij. Mogelijk was de belangrijkste bron van inkomen, naast het houden van vee, de opslag en verkoop van hooi, stro en landbouwproducten. Twee van de vier deuren zijn in de loop der jaren dichtgezet en voorzien van nieuw metselwerk met stalramen en loopdeuren. Toch zijn de deuren nog als zodanig te herkennen doordat de rollagen van de korfbogen behouden zijn. Met deze vier sets dubbele deuren vormt de boerderij een architectonische bijzonderheid die niet vaak wordt aangetroffen. Het interieur van deze 19-eeuwse boerderij is in de jaren '70 van de twintigste eeuw nagenoeg

⁶⁵⁶ Brabant Collectie, Universiteit van Tilburg.

⁶⁵⁷ Cultuur- en bouwhistorisch onderzoek Heezerenbosch 6a-6b, Heeze (Cultuurhistorisch bureau Husken & Zoon, 2026).

⁶⁵⁸ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

geheel verdwenen. De smeedijzeren jaartalankers 1859 in de rechterzijgevel herinneren aan het jaar van de onfortuinlijke brand van de oude boerderij van de familie Schilders die hier eerst stond.

Afbeelding: Heezenbosch 6 in Heeze.

5.27.22.009 Valkenswaardseweg 44 Leende

Hotel Jagershorst uit 1952. Vakwerkbouw. Jagershorst, 2006 uitbreiding.

Afbeelding: Hotel de Jagershorst aan de Valkenswaardseweg (foto De Groote Heide).

Thema: 28 Grondstofwinning

Onder grondstofwinning valt naast turfwinning ook zandwinning, klei- en leemwinning en drinkwaterwinning. In ieder dorp werd echter weldegelijk turf gegraven, maar dan door de inwoners zelf en in relatief kleine veenvoorkomens in vennen, broeken, goren, langs beken etc. In de Tweede Wereldoorlog werd hier soms nog turf gestoken. De turf werd per kar naar de boerderij gebracht. Dat turfgraven levert oneffen terrein op, dichtgroeïende boerenkuilen, misschien "Peelbanen" (of hoe die ter plaatse ook mogen heten). Bij boerderijen kun je een turfhok aantreffen.

28.1 Boerenkuil

28.2 Peelbaan

28.3 Turfhok

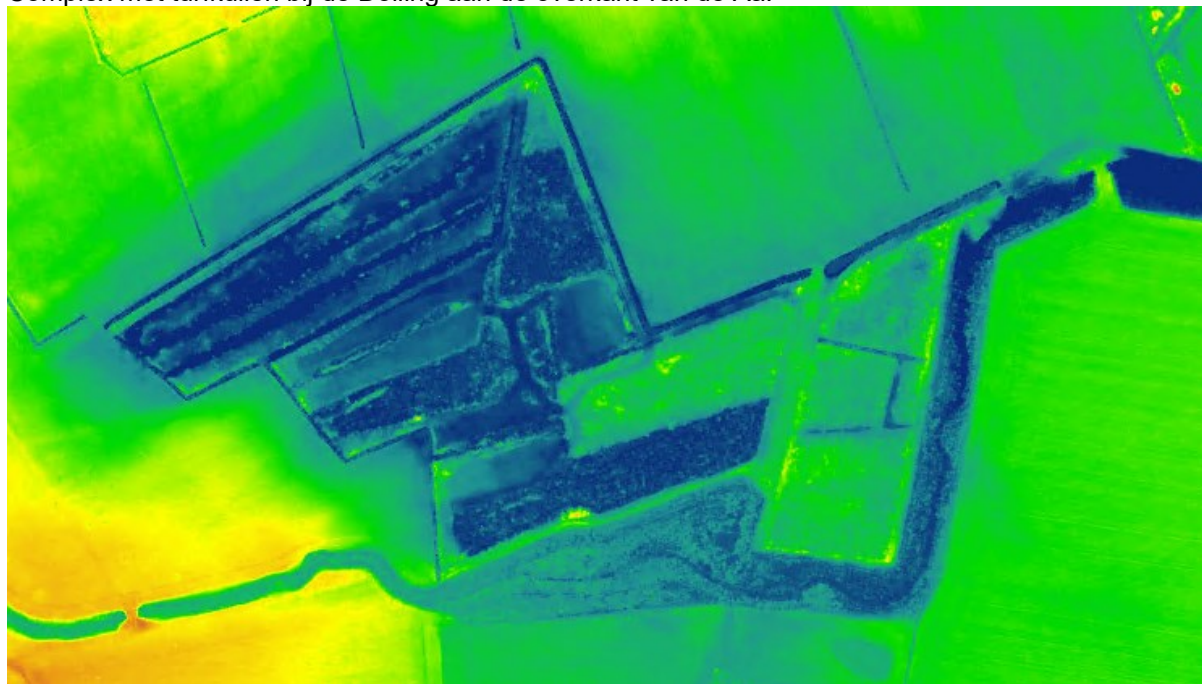
28.4 Turfvaart

28.5 Moerput

Laagte ontstaan door grootschalige turfwinning.

5.28.5.001 De Dollingerputten

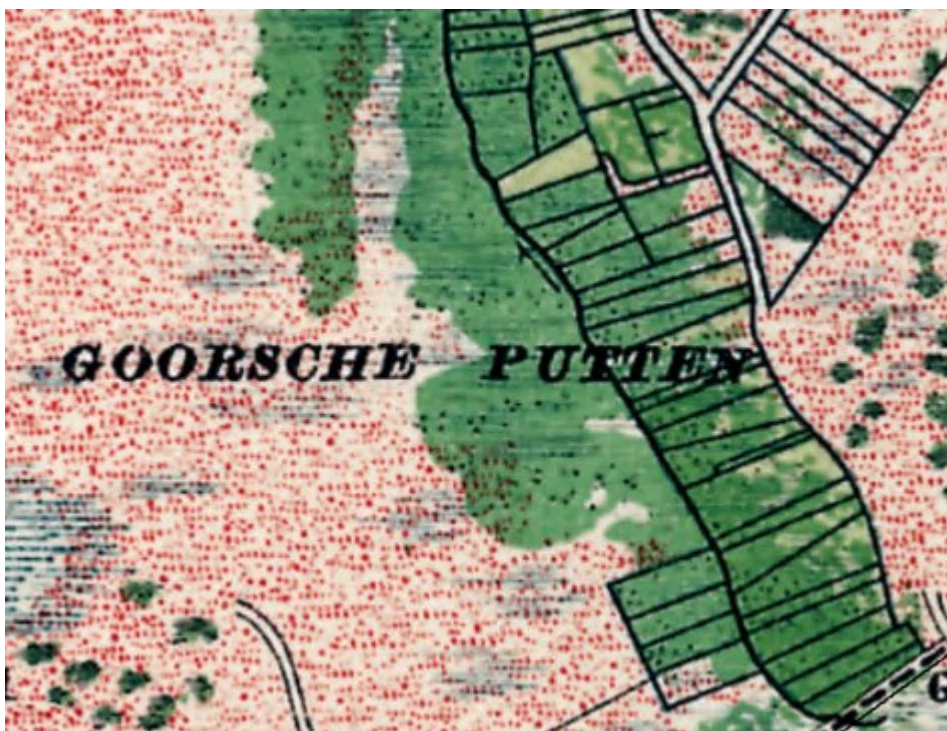
Complex met turfkuilen bij de Dolling aan de overkant van de Aa.

Afbeelding: De Dollingerputten op de Actuele Hoogtekaart (AHN5).

5.28.5.002 De Goorsche Putten

Strook venige gronden ten oosten van de Strijper Aa, ten noorden van het Goor en Turfwater van Soerendonk. Veel dichtgegroeide turfgraten en moerplassen.

Afbeelding: De Goorsche Putten op de Topografische kaart van rond 1900.

5.28.5.003 Strijperheg

"Turfsteken" in de Strijperheg. Over de natte bagger werden strepen getrokken. Na het drogen kon "de klot" worden gestoken. Gebied sluit aan op de Dollingerputten en De Goorse Putten. In de Strijperheg komen meer "Putten"-toponiemen voor.

De Strijperheg was een cijnsgoed van de inwoners van Leenderstrijp. Het was een moeras, gevuld met laagveen, waar de inwoners van "Streep" hun brandstof haalden. In 1928 hebben de inwoners van Leenderstrijp "De Heg" verkocht aan de gemeente en ze kregen daarvoor de harde weg van Leende naar Strijp terug. Op dit moment is de Heg een prachtig natuurgebied, mede door de waterplas in het midden die ontstaan is door de turfwinning in het verleden. In de jaren tussen 1940 en 1945 gaf de gemeente Leende, in verband met de brandstofschaarste, nog toestemming voor het winnen van turf.⁶⁵⁹

5.28.5.004 Huisvennen

De heide in Heeze werd deels gehuurd van de kasteelheer en deels betaalde de Heezer gemeenschap cijnsgeld over de kavels. 'De verhuring van de heide werd om de zes of tien jaar vastgelegd met de dorpsbestuurders binnen de heerlijkheid. De borgemeesters van Heeze, Leende en van Zesgehuchten mochten dan bepalen op welke gronden hun dorpsgenoten turf mochten steken, heide maaien of schapen hoeden (...) In het contract stond nadrukkelijk aangegeven, dat niemand in de "huisvennen, waranden, vijvers, visscherijen, winnende broeken en alle andere vennen en broeken" mocht komen om turf te steken, beesten te weiden of te vissen. Al die gebieden waren gereserveerd voor de heer zelf. Tot in de 17de eeuw hadden ook kloosterlingen van het klooster Marienhage uit Woensel het recht om daar turf te halen.'⁶⁶⁰

Het gaat om een algemene en niet ongebruikelijke bepaling over het gebruik van de woeste gronden. De naam Huisven kan er op wijzen dat zo'n ven inderdaad voor de turf van het "huis"(kasteel) moest zorgen. Daarom beide Huisvennen (groot en klein) opgenomen. In beide zit nu geen veen meer.

28.6. Uitgelaagd perceel

⁶⁵⁹ Krestert 2014.

⁶⁶⁰ Coenen, 1998, 155.

28.7. Zandwinput

28.8. Stuifzandwinning

28.9. Leemput

5.28.9.001 Leemputten aan de Rulse Dijk, Heeze

Langs de Rulsedijk, even voorbij de Plaetse op de rand van het beekdal van de Rul, zijn in de heide vele ondiepe putjes te vinden. Hier werd dicht bij het oppervlak leem opgegraven om er stenen van te bakken. De stenen werden, na eerst met de hand gevormd te zijn, in de zon en wind te drogen gelegd.

28.10. Steenoven

De baksteenfabricage in Nederland maakte in de tweede helft van de 19de eeuw een snelle ontwikkeling door. Het aantal fabrieken nam af, maar de capaciteit en het aantal arbeiders nam toe. In deze ontwikkeling ging Leende niet mee, terwijl elders wel grote steenfabrieken bestonden.

5.28.10.1 Steenovens Steenbleek Strabrechtse Heide

Restanten van een steenoven in de omgeving van de Steenbleek geven aan dat de stenen ter plekke werden gebakken. Het betreffende gebied wordt ook wel Rulse Heike genoemd. Hier werden in het begin van de vorige eeuw door de parochie van Heeze steenovens in gebruik genomen voor de buitenmuren van de toen gebouwde katholieke kerk. Op de eerste oven werden 111.000 stenen gebakken. Dat er echter ver achter het kasteel ook een steenoven is geweest, was niet bekend.⁶⁶¹ Het ven draagt op de kadasterkaarten uit de jaren 1820 reeds de naam Steenbleek, zodat dit mogelijk een plek is waar al eerder stenen gebakken werden. Misschien haalde men uit het ven turf om de oven te stoken, of juist leem.

5.28.10.002 Steenoven Rielveld⁶⁶²

Leden van de Heemkundekring "De Heerlijkheid Heeze-Leende" hebben in het Rielveld bij de Rielloop een veldsteenoven opgegraven en resten van stenen gevonden, die daar in het verleden in het open veld gebakken moeten zijn. De handvormstenen hadden koppen met afmetingen van 9 x 6 cm. De heemkundigen hebben in het veld, dat in de omgeving van Hubertuswei is gelegen, een proefsleuf gegraven. Na de bovenlaag van het gras troffen zij steengruis tot op een diepte van 35 cm, die gelegen was op een laag harde steenslag. Hieronder bevond zich een zandlaag van diepzwart zand. Er werden ook enkele steenbrokken gevonden waarvan sommige waren voorzien van verschillende soorten glazuur.

5.28.10.003 Steenovens Tongelreep

De bouw van de imposante kerk van Leende moet een immens werk zijn geweest. In Leende gaat het verhaal dat de stenen ten behoeve van de kerk in de heide bij de Tongelreep waren gebakken en door de parochianen vanaf de steenoven van hand tot hand werden doorgegeven tot op de bouwplaats. Anderen betwijfelen of die veldovens wel bij de Tongelreep lagen, men denkt eerder aan de Aa. Uit een studie naar middeleeuwse bakstenen werd gesteld dat per karrenvracht slechts 200 stenen vervoerd konden worden. Voor de bouw van de kerk van Lage Mierde, waarvoor 120.000 stenen zijn verwerkt, zouden dan 600 karrenvrachten nodig zijn geweest en dat over mulle of modderige wegen. In Leende wordt het aantal stenen voor de toren geschat op 1 miljoen.⁶⁶³

Volgens streekhistoricus J. Coenen waren er twee plaatsen in Leende waar veldovens in de 19^e eeuw nog voorkwamen, waaronder de "Leemkuilen" bij Valkenhorst nabij de Tongelreep.

5.28.10.004. Steenovens Steenakkers Boscheindhoven

Volgens streekhistoricus J. Coenen waren er twee plaatsen in Leende waar veldovens in de 19^e eeuw nog voorkwamen, waaronder in de Steenakkers niet ver van Boscheindhoven. Vlakbij de

⁶⁶¹ Smits, 1996, 21.

⁶⁶² <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/5/oude-steenoven-heeze>

⁶⁶³ Coenen, 1997, 52.

Steenakkers, nabij de boerderij van Van Rijsingen (nu Sportpark), zouden deze steenovens gelegen moeten hebben.

Ook dit lijkt een apocrief verhaal, tenzij Coenen harde bronnen heeft. Mogelijk gaat het terug op een brief van J.H.C. Dee[b]en d.d. 20-2-1980 met de tekst: 'In april 1979 heb ik bij het trekken van sloten in de gemeente Heeze in een sloot puinresten gevonden (koordinaten 167.500 x374.850). Tussen het uitgegraven zand bevonden zich naast de puinresten ook aardewerkfragmenten van het zgn. "blauw-grijze" aardewerk. Het gaat hierbij om grote fragmenten die alle recent gebroken zijn. Volgens een boer had hier vroeger een weg gelegen, waarvan men de gaten die daarin ontstonden met puin opvulde. Volgens een andere boer zouden hier "heel vroeger" steenovens hebben gestaan. Deze laatste verklaring zou ook overeen komen met de naam 'steenakkers' waaronder dit akkercomplex bekendstaat. Het gaat in ieder geval om puinresten, niet om resten van steenovenafval.⁶⁶⁴

De naam "Steenakkers" voor een groot open akkergebied zoals hier aanwezig was en is, wijst eerder op archeologica uit de Romeinse tijd! Archis bevat overigens maar 2 bruikbare "punten" aan de rand van deze akker, beide zonder Romeins materiaal.

28.11. Droogloodsen

28.12. Waterputtenweg

28.13. Pompgebouw

28.14. Watertoren

28.15. Visvijvers

De woorden wijer en vijver zijn allebei afgeleid van het latijnse woord vivarium, dat letterlijk betekent: "plaats om iets in leven te houden". Dit iets was meestal vis. Vis was in de Middeleeuwen en nog lang daarna een zeer belangrijke voedselbron, wat nog extra werd benadrukt door de talrijke vasten- en onthoudingsdagen waarop het gebruik van vlees was verboden. Vis was dan een volwaardig en eiwitrijk vervangingsmiddel. In kloosters en abdijen kende men nog veel meer vasten- en onthoudingsdagen. De abdijen hielden daar rekening mee door de aanleg van een vijvertje bij de pastorieën die meestal omgeven waren met een "vest", waarin ook vis werd gekweekt. Voor grotere kwekerijen hadden de abdijen wijers aangelegd. Meestal gebeurde dat op de heide, dus buiten het agrarisch gebied van het dorp. Dit terrein werd dan door de hertog beschikbaar gesteld.⁶⁶⁵

5.28.15.001. Visvijvers kasteel Heeze

Visvijver van de heer van Heeze.

5.28.15.002 Weijer Meelakkers⁶⁶⁶

Uit de beschrijvingen blijkt dat de visrechten in Zesgehuchten particulier waren. De heer had echter visrechten in de Dommel en de Aa, evenals op twee wijers (visvijvers). Eén van deze wijers lag zeer waarschijnlijk ten noordwesten van de Meelakkers. De kenmerken van een wijer zijn ook goed te herkennen bij de vijver ten noordwesten van de Meelakkers. Ten eerste de toponiem: uit akten heette de vijver die gelegen was nabij de Meelakkers de Wijer. De afwatering is duidelijk omgeleid, en er is een wal aanwezig die grotendeels intact is gebleven. De wijer is niet diep en bevindt zich in een natuurlijke laagte bij een beekloop. Vermoedelijk verliep de afwatering via het westen en mondde deze uit in het noordwesten van de wijer. De wateromleiding heeft een wal die nog grotendeels intact is. Daarnaast is de wijer in het onderzoeksgebied niet diep en heeft het een eenzelfde laagte als andere wijers in de omgeving. Zeer waarschijnlijk verliep de afwatering via het westen van de wijer om af te monden in het noordwesten van de wijering. De visvijver is echter al eeuwen niet meer in gebruik en hierdoor is er mogelijk weer veen gevormd. Interessant is dat de locatie van de stuw of sluis in de loop der tijd lijkt te zijn veranderd. Op de minuutplan is te zien dat de sluis aanvankelijk uitwaterde aan het noordwesten van de wijer. Na de late 19e eeuw werd echter een duiker aangelegd

⁶⁶⁴ Archis, waarneming 44982.

⁶⁶⁵ Beex, 1987, 145-146. Kaart waarop de wijers staan aangegeven.

⁶⁶⁶ Mulder, Keunen, Verhoeven & Nuij 2025.

die meer centraal in de wijer lijkt te liggen. De wijer verloor uiteindelijk zijn functie en veranderde in een weiland. De reden voor het verlies van deze functie is niet bekend. Tevens werd het Groot Huisven gebruikt als viswater en stond het bekend om zijn zeer goede kwaliteit karpers.

Afbeelding: De weier ten noordwesten van de Meelakkers op de topografische kaart van rond 1900.

5.28.15.003 Viskwekerijen Tongelreep

Cultuurhistorische waarde: CHW-NBR: historisch groen (G221) zeer hoog; historisch-geografisch Hoog, CHW. Nr. V218 (HK-HV-35).

Voormalige viskwekerijen, met visvijvers en opgeleide beken voor de aanvoer van water. Het geheel ligt in het dal van de Tongelreep, met graslanden, enkele broekbosjes en gemengde bossen. Een deel van de visvijvers, vooral de vijvers ten zuiden van de N396, is aangelegd ter plekke van voormalige vloeiveiden. Eén van de vijvers ligt op de plek van het oude Greveschutven. De viskwekerijen kennen een uitgekend systeem met opgeleide beken, kaden en sluisjes, voor het op peil houden van de verschillende vijvers met kalkrijke Maaswater dat stroomopwaarts via diverse kanalen in de Tongelreep kwam. De opgeleide beek aan de westzijde van de Tongelreep, Witsloot geheten, werd in 1886 aangelegd ten behoeve van vloeiveiden. De eerste visvijvers dateren uit de periode 1902-1910. In deze periode werd ook de oostelijke opgeleide beek, Bronzesloot geheten, gegraven. Nadien werd het complex visvijvers nog regelmatig uitgebreid. In 1936 kwam het beheer van de visvijvers in één hand. Omstreeks 1950 werd een beheerderswoning gebouwd. In 1976 vond de laatste uitbreiding plaats. Thans is het gebruik als viskwekerij grotendeels beëindigd.

Om de kweekvijvers mogelijk te maken werd in 1890 de Tongelreep ten westen van het huidige Leenderbos gekanaliseerd en in 1900 verpacht de gemeente aan de grens met Leende 20 ha grond. De sigarenfabrikanten Antoon en Jasper van Best (tevens burgemeester) gaan er, naar Duits voorbeeld, een karperkwekerij aanleggen. Met succes. Aan de Heezerzijde van de Tongelreep volgt baron Samuel John van Tuyll van Serooskerke dit voorbeeld. Hij realiseert twee visvijvers op een complex van 55 hectare. De plaats waar de vijvers kwamen, stond bekend als "Het Spit". Het was een laag en moerassig gebied met veel vennen, dat niet geschikt was voor landbouw.

Ook het uitgestrekte Greveschutven (20 ha), op de overgang van het dal van de Tongelreep naar de Groote Heide, wordt tot visvijver ingericht. De Tongelreep levert water. Bij de huidige Drie Bruggen, drie kilometer stroomopwaarts van het viskweekcentrum, wordt de Tongelreep in drieën gesplitst: de witte sloot, de Tongelreep zelf met een twee meter lagere waterstand, en de bronzen sloot. Dit gebeurt door twee kanaaltjes langs de rivier te graven. De namen witte sloot en bronzen sloot zijn verbasteringen van 'Weteringsloot' en 'de baron zijn sloot'. Er komt een slotenstelsel met sluisjes om het water en de waterstand voor de vijvers te regelen. Het gebruikte water wordt verderop geloosd in de Tongelreep. Als de pachttermijn van de heren Van Best afloopt neemt de gemeente Valkenswaard

zelf de karperteelt over. De viskwekerij wordt aan weerszijden van de Tongelreep uitgebreid. Eind jaren twintig is het een aaneengesloten vijvergebied met 120 ha water. De gemeente Valkenswaard bezit 50 ha en 70 ha ligt bij landgoed 'Valkenhorst'. Technieken en installaties worden verbeterd en de productie opgevoerd. Er wordt goed verdiend; jaarlijks twintig procent rendement. Tot de crisisjaren.⁶⁶⁷

Als in 1929 de economische crisis uitbreekt stopt de kweek in het hele gebied. Na de crisis pacht de Heidemaatschappij in 1936 de vijvers opnieuw voor de kweek van pootvis. De hengelsport groeit na de Tweede Wereldoorlog. De behoefte aan pootvis stijgt enorm. De vijvers worden opgeknapt en de viskwekerij rendeert weer. Mede dankzij de kweek van de beroemde Valkenswaardse spiegelkarper.

Afbeelding: Visvijver bij de Tongelreep (www.bhic.nl)

In 1952 gaat de betrokkenheid van de Heidemaatschappij over naar de bij Wet ingestelde Organisatie ter Verbetering van de Binnenvisserij (O.V.B.), rechtsopvolgster van het Rijkspootvisfonds. In 1957 draagt de Nederlandse Heidemaatschappij de viskwekerijen over aan deze O.V.B., met de hele visvoorraad. De O.V.B. legt in 1970 Viskweekcentrum Valkenswaard aan op een voormalige vloeiveide. Er wordt gebruik gemaakt van de watervoorziening die aan het 115 ha grote viskweekgebied aan de andere kant van de weg ligt, en waarmee de in 1900 aangelegde vijvers worden gevoed. Tot 2002 kweekt de O.V.B. de pootvis voor de hengelsport en de beroepsvisserij op binnenwateren van Nederland. Ontwikkelingen gaan snel voor Viskweekcentrum Valkenswaard.

De overheid bepaalt dat de pootvisvoorziening niet langer een publieke taak is. Gevolg: de O.V.B. staakt haar werkzaamheden in 2005. Haar gebiedsdeel komt in handen van Jan van Mechelen die er naast pootvis ook siervis kweekt. Meerdere overnames volgen. Anno 2020 is de kweek sterk teruggelopen. Van de glorie van de karperteelt is nauwelijks iets over. In 2019 wordt Viskweekcentrum Valkenswaard overgenomen door voerfabrikant Coppens en worden in het 11 ha groot vijvercomplex bij de broedhal voornamelijk vijvervissen gekweekt. De oorspronkelijke viskwekerij verdwijnt daarmee en de vijvers krijgen een andere functie. De aandacht gaat uit naar natuurinruiming. Met zichtbaar resultaat: de realisatie van vier vijvers voor waterberging, een rietzuiveringsmoeras en een ruimte voor de hengelsport aan de zuidzijde van de Leenderweg. Aan de noordzijde zijn de visvijvers. De natuurlijke loop van de Tongelreep is over 7 km hersteld. Ook het Greveschutven is aangepakt. Een vistrap maakt het gebied leefbaar voor vissen. Ook in het ontwikkelde vogelreservaat kan de natuur zijn gang gaan. Toeristische wandelroutes en uitkijktorens voor vogelspotters maken het gebied aantrekkelijk voor bezoekers.⁶⁶⁸

⁶⁶⁷ Tooten 2023.

⁶⁶⁸ Tooten 2023; A.Haartsen, 2003. Cultuurhistorisch onderzoek naar de visvijvers in het dal van de Tongelreep (Noord-Brabant). Lantschapsstudies 43.

Afbeelding: De uitbreiding van de visvijvers bij de Tongelreep in beeld; links de Bonnekaart van 1930 en rechts de topografische kaart van 2009.

28.16. Turfvaart

5.28.16.1 Strijperheg

5.28.16.2 Huisvennen

Thema: 29 Industrieel

De streek kende vanouds al allerlei plattelandsindustrie die aansloot bij de agrarische maatschappij. Later is daar moderne, zelfs mondiaal gerichte, industrie bijgekomen. Die ontwikkeling moet door de CHI ook in beeld gebracht worden, zodat ook de Industriële archeologie gevoed kan worden met informatie.

In Heeze bevonden zich van oudsher vele houtverwerkende ambachtelijke bedrijven zoals kuipers, wielmakers, leerlooiers en klompenmakers, waarvan het hout binnen de gemeente werd verbouwd. Ook het huisweven en spinnen werd hier beoefend. Deze laatste twee ambachten hebben geleid tot de vermaarde Heezerbandweverijen van Engelen en Evers.⁶⁶⁹ In de 19^e eeuw kwam in Heeze een textielindustrie (bandfabrieken) tot ontwikkeling, maar daarvan zijn de sporen inmiddels weer vrijwel verdwenen.⁶⁷⁰

29.1 Arbeiderswoning

Bij een arbeiderswoning gaat het om een enkele losse woning bij een bedrijf, niet om complete wijken, want dan valt het onder thema woonwijken.

5.29.1.001 Boschlaan 9-11 Heeze

Rijksmonument nr: 21289.

CHW. Nr.: BP047-001524; Kad. Nr.: F, nr. 3915.

Twee arbeiderswoningen zonder verdieping onder een zadeldak gedekt met pannen. In voor-, zij- en achtergevel(s) zesruits vensters met luiken. In het midden van voor- en achtergevel kleine 4 ruits en een zesruits venster(s). In de huidige toestand tweede helft 19e eeuw, fragmenten van ouder (17e eeuws ?) metselwerk.

Afbeelding: Boschlaan 9-11 in Heeze (Google streetview 2022).

5.29.1.002 Dorpstraat 111-113 te Leende

De laat 19^e eeuwse arbeiderswoningen Dorpstraat 111-113 zijn eenvoudig en sober met hun baksteengevels.

Is gesloopt.

⁶⁶⁹ Anonymus, 1984a, 11.

⁶⁷⁰ Kolman e.a., 1997, 186.

29.2 Brouwerij

Leende

In een bron uit 1794 waarin de slechte economische toestand van Leende werd beschreven, wordt melding gemaakt van vier brouwerijen en nog eens tien vervallen of vernietigde brouwerijen. Op het eerste oog een onwaarschijnlijk hoog aantal op een totaal van zo'n 290 huizen. Het aantal tapperijen of herbergen bedroeg zelfs 24. De situatie in Leende verschilde daarbij van andere dorpen die meestal beschikten over enkele kleine brouwerijen en een vrij groot aantal herbergen:

'De verhoudingen waren heel anders dan tegenwoordig. Dat Leende zo'n 14 brouwerijen heeft gehad, is niet onmogelijk. In 1656 waren er maar liefst elf in bedrijf. De omvang van de meeste brouwerijen was beperkt tot een brouwketel. De meeste brouwers hadden tevens een herberg waar het bier werd verkocht. Van export van bier was geen sprake. (...) Aan het eind van de 17e eeuw waren er nog veel meer brouwerijen. De terugval begon kort na 1700. De lotgevallen van de individuele brouwerijen in Leende zijn niet duidelijk te volgen. Het verval kwam geleidelijk. In 1723 werd verklaard dat tengevolge van de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) veel inwoners van Leende het dorp verlaten hadden en dat het drankverbruik daardoor sterk was afgenomen. Het verkeer door het dorp van allerhande vrachtkarren was eveneens sterk verminderd. De voerlieden legden vroeger nogal eens aan bij de herbergen. In 1723 lagen met name de kleine brouwerijtjes stil. Het verval was daar al duidelijk zichtbaar. De teruggang werd midden 18de eeuw toegeschreven aan het algehele economische verval van het dorp. Vooral het verdwijnen van de valkerij werd gezien als een van de belangrijkste oorzaken. Men beweerde dat het gezin van een voornaam valkenier (inclusief de knechten) in het verleden meer bier consumeerde dan alle Leendenaren omstreeks 1750 bij elkaar. In de tweede helft van de 18e eeuw waren er nog maar 5 brouwers overgebleven in Leende.'⁶⁷¹

Een bijzonderheid in Leende is nog het zogenaamde hazelnootbier. De naam is in Leende nog bekend, omdat begin deze eeuw nog een café zo genoemd werd. Het heeft in werkelijkheid bestaan en werd eind 18e eeuw onder andere gebrouwen op Leenderstrijp bij Van Dijk. Het recept van het bier is helaas niet bekend.⁶⁷²

Heeze

Heeze telde omstreeks 1600 zo'n tien brouwerijtjes. Het ging meestal om herbergen waar zelf bier werd gebrouwen. Zowel landbouwers, brouwers als ambachtslieden hielden herberg aan huis. In vergelijking tot nu waren er veel herbergen. Aan het einde van de 18e eeuw was het aantal herbergen nog gegroeid:

'Heeze telde in 1794 maar liefst 16 tappers. Dat kwam ongeveer neer op één herberg per vijftien huizen. In de praktijk stelde zo'n herberg niet veel voor. Men beschikte over een kamer waar uit een tonnetje bier werd getapt. Daarom werd er aangetekend dat hun "neering maar een bijval is en geen bestaan kan geeven". Heeze telde in 1794 nog drie onbelangrijke brouwerijen. Men wist nog zes andere huizen aan te wijzen waar in het verleden bier werd gebrouwen.'⁶⁷³

Het bier dat destijds werd gebrouwen, kan niet worden vergeleken met de pilsenersoorten van tegenwoordig. Er zat bijvoorbeeld geen druk op het bier. Men schepte of tapte het uit een vat. In het bier werden verschillende graansoorten verwerkt, zoals gerst, maar ook tarwe en spelt.⁶⁷⁴ Dergelijk bier wordt ook wel natuurbier genoemd. 'Vroeger waren alle bieren troebel. Het bewaringproces zorgt ervoor dat bieren nu worden gepasteuriseerd en gefilterd waardoor de aromatische eigenschappen worden afgezwakt. Natuurbieren komen recht uit de lagertank zonder enige bewerking (zoals de vroegere platte bieren zonder vaste schuimkraag) zoals de Britse real ales. De niet gefilterde versie, dus de troebele bieren zijn veel aromatischer en smaakvoller. Het is deze oervorm van het bierproces die de absolute voorkeur geniet van de hedendaagse beerhunters.'⁶⁷⁵

⁶⁷¹ Coenen, 1997, 171 – 172.

⁶⁷² Coenen, 1997, 171 – 174.

⁶⁷³ Coenen, 1998, 225.

⁶⁷⁴ Coenen, 1998, 115.

⁶⁷⁵ Van den Wacho, z.j., 18.

Bier voorzag in het verleden in een grote behoefte. Het was een even belangrijke voedingsbron als het brood en was bovendien voor de dorstige een stuk veiliger om te drinken dan het vuile en vaak besmette water. Bier gaf dan ook meer geneeskundige mogelijkheden dan water; men beseftte het toentertijd nog niet dat het kwam door het koken van het bier. Daarbij was men voor drinkwater aangewezen op een zelf geslagen put en de smaak van het water daaruit kon van plaats tot plaats immens verschillen. Dus in plaats van brak putwater dronk men liever wat gerstenat.

5.29.2.001 't Brouwershuis, Oostrikkerdijk 1-3 Leende⁶⁷⁶

Rijksmonument nr: 23988; CHW. Nr.: BP061-000902.

Woonhuis en brouwerij uit 1815.

Op de driesprong Oostrikkerstraat/Oostrikkerdijk/Broekerstraat staat een van de markantste gebouwen van Leende: 't Brouwershuis. Vroeger heette het bedrijf Stoombierbrouwerij De Zwaan. Op de gevel stond een zwaan afgebeeld die met zijn achterwerk naar het straatje wees dat oostelijk bij 't Brouwershuis uitmondt, Broekerstraat geheten. Mogelijk dat daarom in de Leendse volksmond dat stuk van de Broekerstraat 't Zwanegat wordt genoemd. 't Brouwershuis werd gebouwd in 1815 in opdracht van ene Willem Maas, wiens zoon Tilman van 1860 tot 1877 burgemeester is geweest van Leende. Vroeger had Leende verschillende kleine brouwerijtjes en in de teutentijd stond Leende bekend om zijn bierdrinkers (valkeniers). Koffie en thee waren toen nog niet bekend en bier was de volksdrank. Vroegere Leendse brouwers waren o.a. Jacob Royaers, Frans-Jan en Jan-Arien Pompen.⁶⁷⁷ In 1907 kocht Christiaan Godschalx brouwerij 'De Zwaan'. Zijn zoon Piet Godschalx werd de volgende generatie in de brouwerij. Zijn zoon Theo maakte onderstaande plaquette in 1976 ter herinnering aan zijn vader; deze is aangebracht in de gevel aan de Oostrikkerstraat.⁶⁷⁸

Woonhuis met brouwerij uit 1815. Dwars zadeldak tussen zijtopgevels: in het woongedeelte met verdieping Empire schuiframen, daarboven voorraadzolder met vierkante venstertjes waarin houten kozijnen met luiken; naast het woongedeelte twee grote inrijpoorten. In de zijgevel hijsvensters. Het geheel bestaat uit twee langgestrekte evenwijdige gebouwen, waarvan het ene een haakse vleugel heeft; de tussenruimte is thans opgevuld door een gebouw met een plat dak.

Afbeelding: Brouwershuis aan de Oostrikkerstraat (Google streetview 2024).

5.29.2.002 Zaalstraat 6 Leende

Rijksmonument 526397

⁶⁷⁶ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/488/het-is-een-gelukkig-brouwer-die-een-goede-gist-stam-heet>

⁶⁷⁷ Van Dijk, 1985, 11.

⁶⁷⁸ A2-Erfgoedcommissie gemeente Heeze-Leende 2016.

Langgevelboerderij annex brouwerij uit XVIII-XIXd, opgetrokken in Ambachtelijk-traditionele bouwtrant. Het pand ligt aan een driehoekig dorpspleintje tegenover een inmiddels vervangen veelarmige linde.

De eenlaagse langgevelboerderij van het dwarsdeeltype op rechthoekige plattegrond heeft een iets lagere haakse aanbouw. Het pand is opgetrokken uit handgevormde veldbrandsteen van verschillende formaten in wild verband. Het samengestelde rieten zadeldak met wolfseinde heeft brede stroken met rode Muldenpannen. Op de scheiding van woon- en bedrijfsgedeelte staat een gemetselde schoorsteen op de nok. De lange voorgevel is boven een gepleisterde plint vernieuwd in XIXd. Voordeur uit kraaldelen met ruitje en gedeeld bovenlicht onder segmentboog. Aan weerszijden een venster met schuifraam en gedeeld bovenlicht eveneens onder segmentboog. Ter hoogte van het bedrijfsgedeelte een staldeur in een grotere dichtgezette muuropening met onder de dakrand een eiken latei met ventilatiestrook. Voorts een tweeruits venstertje, een grote dubbele deeldeur tussen getoogde zesruits stalramen uit beton en een staldeur. De korte linker zijmuur uit veldbrandsteen vertoont de oudste sporen. Uiterst rechts een getralied keldervenster onder een halfcirkelvormige ontlastingsboog van koppen en een verdiepte boogtrommel. Daarboven een opkamervenster met houten kloosterkozijn, zesruits bovenlicht en luik met gesmeed leliegehang daaronder. Rollagen boven en onder. In het midden een groot nieuw venster, links een zesruits draairaam met rollaag. Op zolderniveau twee vensters met kruisroedenraam. Het linker deel van de gevel is later verhoogd. Vlechtingen en staafankers. De korte rechter gevel die overgaat in de haakse aanbouw onder zadeldak met rode muldenpannen is rond 1950 geheel nieuw opgetrokken in machinale steen in kruisverband. Grote dubbele deur en grote schuifdeur, acht getoogde zesruits stalramen uit beton. Zijgevel met puntgevel van golfplaat en ventilatieopening. Inwendig is de oorspronkelijke indeling grotendeels bewaard gebleven. Ankerbalkgebint.

Waardering

De langgevelboerderij uit XVIII-XIXd is van algemeen belang. Het pand heeft cultuurhistorische waarde als voorbeeld van een langgevelboerderij annex plattelandsbrouwerij. Het pand heeft architectuurhistorische waarde vanwege de in- en uitwendig gaaf behouden hoofdstructuur en het traditionele materiaalgebruik alsmede vanwege onderdelen van het interieur. Het is straatbeeldbepalend. MIPCODE BP061-000934

Afbeelding: Zaalstraat 6 was ooit een brouwerij (Google streetview 2024).

5.29.2.003 Brouwerij "Stad Aken", Kerkhof t.o. nr. 12, Heeze

Rond 1631 bezat Michiel Goort Adriaans bij de grote kerk van Heeze een brouwerij, huis en landerijen (zie ook 5.27.21.010 "Stad Aken"). Het lag tussen de huidige boerderij Kerkhof 13 en de weg. Dat is op de 1832 kaart herkenbaar. De herbergnaam "Stad Aken" zou een verwijzing kunnen zijn naar de handel met Aken. De herberg met brouwerij was in 1731 door de Geldropse brouwer Adriaan van den Broek aangekocht uit de boedel van de teut en voerman Wouter Peter Colen.⁶⁷⁹ De herberg "De Stad van Aken" wordt vermoedelijk rond 1768 eigendom van Cornelis Vromans die

679 Coenen, 1998, 137.

herbergier, brouwer en landbouwer was. Zijn ouders woonden toen op de Ketsheuvel in de huidige Kapelstraat.⁶⁸⁰
Bestaat niet meer.

5.29.2.004 De Drie Koningen, Kapelstraat 23, Heeze⁶⁸¹

"De drie koningen" moet gelegen hebben tegenover de huidige kerk der gereformeerden en wel op of naast de plaats waar nu nog "De Zwaan" ligt. Eeuwenlang is de herberg "De drie koningen" in het bezit geweest der familie Swuesten. Vanaf 1696 was Barthel Jacob Swuesten de eigenaar. Het gehele complex bestond uit huis, brouwhuis, schuur, hof en aangelag. De naam "De Drie Koningen" raakte in onbruik. Waarschijnlijk is begin 19de eeuw de naam "De Zwaan" van de nabijgelegen herberg overgenomen'.⁶⁸²

29.3 Directeurswoning

Een losse villa-achtige woning vlak naast het bedrijf.

29.4 Fabrieksgebouw

Productie- en opslagruimten van bedrijven.

5.29.4.001 Sigarenfabriekje Boschhoven 15 Leende

Het huis Boschhoven 15 is een zeer smalle woning. Misschien is het wel het smalste huis van Leende. Het is van oorsprong een sigarenfabriekje, zoals die er vroeger, ook in Leende, tamelijk veel geweest zijn in deze contreien. Het waren meest eenmansbedrijfjes in de tabaksindustrie met zogenoemde 'thuiswerkers'. Inmiddels zijn ze al lang uit het oude vertrouwde dorpsbeeld verdwenen, net als de klompenmaker (de 'blokmaker') en de smid. Wegens de accijnswet mocht zo'n fabriekje niet tegen het woonhuis van de 'fabrikant' aangebouwd worden.⁶⁸³

Afbeelding: het smalle pand Boschhoven 15 in Leende (Google streetview 2024).

5.29.4.002 V.I.F. Puddingfabriek / Stroohulzenfabriek, Leenderweg 2-4 Heeze

Stroohulzenfabriek, ca. 1915, Industrieel-archeologisch belang, CHW. Nr.: BP047-001573

Is inmiddels verdwenen.

Naast de overweg op de Leenderweg stond een wit en knus fabriekje, waar in 1906 strohulzen werden gefabriceerd. Strohulzen vormden rond 1900 een nieuw product dat gebruikt werd als

⁶⁸⁰ Met aanvullende info van J. Schiffelers.

⁶⁸¹ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/907/herberg-de-drie-koningen-in-heeze>

⁶⁸² Coenen, 1998, 138 – 139.

⁶⁸³ Van Dijk, 1985, 13.

bescherming bij het verpakken van glas. Het werd vooral gebruikt voor wijnflessen. De markt voor dit product was groot. De strohulzen werden geëxporteerd naar Engeland en andere Europese landen en tevens naar de Verenigde Staten, Canada, Nederlands-Indie en Australië. Voor de fabricage van strohulzen was roggestro nodig. Dit was in Brabant ruimschoots voorhanden. Aangezien voor de productie van strohulzen geen dure machines of hoog opgeleid personeel nodig waren, kon een fabriek gemakkelijk worden opgezet.

In 1938 huurde de heer Vlijmincx het gebouw met de bedoeling er een pudding- en bakkerijgrondstoffenfabriek te beginnen.⁶⁸⁴ Elke huisvrouw in puddingetend Nederland kent de bekende pakjes kookpudding van het merk V.I.F.. Twee naoorlogse generaties zijn ermee grootgebracht. Vooral de notenkrokant met hazelnoot en de gekleurde feestpudding waren een groot succes en waren zelfs in de delicatessenwinkels verkrijgbaar. Met het stijgen van de welvaart in de naoorlogse periode werd de vraag naar die pudding steeds groter.⁶⁸⁵

Na de oorlog draaide V.I.F. als klein bedrijf behoorlijk met een omzet van 1000 tot 2000 ton puddingpoeder. Men had vijf smaken: ongesuikerde pudding, twee smaken vruchten en amandeltjesgries, de beroemde feestpudding en twee bakartikelen. Midden 1989 viel de beslissing om definitief te stoppen. Het gebouw was te oud om te moderniseren. Een enorme investering voor nieuwe apparatuur en nieuwe methoden was noodzakelijk. Daarbij werd de directeur 65 jaar en zijn zonen een andere richting, dus waren er geen opvolgers. Om al deze redenen werd de hele zaak verkocht aan de firma Boukje in Almelo die met de oorspronkelijke naam verder ging.

⁶⁸⁴ Veldhuizen, 1990b.

⁶⁸⁵ Veldhuizen, 1990b.

Afbeelding: V.I.F. Puddingfabriek Leenderweg (Heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

5.29.4.003 Vereulithe Schoolstraat 26 Heeze⁶⁸⁶

De Vereulithe in Heeze (in de volksmond zei men "fiereliet") in de Schoolstraat (nu Molenstraat 26) was een steenfabriek, met stoommachine, oven, schoorsteen et cetera. Uit België werden grote keien aangevoerd die met hamers werden stukgeslagen en in een 'breker' werden fijngemalen. In 1899 waren de fabrikanten Jan en Antoon Deelen een handel begonnen in kunststeen onder de naam "Vereulithe". In 1901 werd de kunststeenfabriek "De Vereulithe" opgericht. 'Voor notaris Dijkhoff in Helmond werd de akte van de naamloze vennootschap gesloten. Het maatschappelijk kapitaal, afkomstig van Nederlandse en Belgische geldschietters, bedroeg maar liefst f 400.000,-. De steenfabriek hield zich ondermeer bezig met het vervaardigen van kunststeen, dat uit vormalen marmer gemaakt werd. Ook dit keer bleef de vennootschap niet lang bestaan, omdat Antoon Deelen in 1903 overleed. Zijn broer zette aanvankelijk met succes de steenfabriek voort en specialiseerde zich in het maken van kunstmolenstenen. Aangezien de vraag naar molenstenen in de jaren twintig sterk afnam, liep de handel in kunststeen terug. Het bedrijf heeft in de Heezer Molenstraat nog lang als bouwval gestaan. Uiteindelijk werd het provisorisch tot woonhuis verbouwd en later tot meubelzaak ingericht. In Heeze spreekt men nog steeds van "De Fiereliet".⁶⁸⁷

5.29.4.004 Sigarenfabriek, Dorpstraat 99 Leende

686 H. v. Asten, 2016: Ondernemend Heeze 1900-1963 dee|2, blz. 113-118

687 Coenen, 1998, 355.

In 1876 begon Jan van Best een sigarenfabriekje in de Oostrikkerstraat. Volgens de hinderwetvergunning (HBB-bestand provincie Noord-Brabant) gesitueerd op kadaster sectie A, nummer 14444. Dit blijkt Dorpstraat 99 Leende te zijn. Zie voor dat pand, dat ook café was: 5.27.22.001.

5.29.4.005 Sigarenfabriek ELSI, Dorpstraat 15-15a Leende⁶⁸⁸

Voormalige sigarenfabriek uit 1880. Nu restaurant.

. P. Baudoin begon in 1881 in Leende een sigarenfabriek. Zijn fabriekje droeg de naam "ELSI", dat stond voor: "Eerste Leendse Sigaren Industrie". Zijn voorbeeld werd door anderen gevolgd.

Afbeelding: Voorheen Sigarenfabriek ELSI aan Dorpstraat 15 in Leende (Google streetview 2024).

5.29.4.006 Katoenfabriek Deelen & Zonen, Molenstraat 18-34 Heeze

Vennootschap onder de naam "H. Deelen & Zonen", die zich toelegde op de handel in en het fabriceren van katoenen en linnen stoffen. 'De katoenfabriek had echter een bescheiden omvang, er werkten maar zeven man personeel. Toen de tijdsduur van zeven jaar van de vennootschap in 1898 verstreken was, richtten de broers in 1899 samen met de uit Nijmegen afkomstige fabrikant Emile Dobbelsmann onder de naam "Vereulithe" een kunststeenfabriek op (zie 5.29.4.003).'⁶⁸⁹ Bestaat niet meer.

5.29.4.007 Boxtelse sigarenfabriek Van Susante, Dorpstraat 26-30 Leende

Omstreeks 1900 was de sigarenindustrie in Leende duidelijk in opkomst. De Boxtelse sigarenfabriek Van Susante vestigde zich eveneens in Leende. Bestaat niet meer.

5.29.4.008 Electriscbe timmerfabriek, Ginderover 64 Heeze

Electriscbe timmerfabriek en aannemersbedrijf van F. Venhoven en Weijers (timmerfabrieken/werkplaatsen). Bestaat niet meer.

5.29.4.009 Timmerfabriek van Bree, Kapelstraat 84 Heeze

F. van Bree in de Kapelstraat, links van de Rabobank.

⁶⁸⁸ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/1061/de-sigarennijverheid-in-heeze-leende-en-geldrop-omstreeks-1940-2>

⁶⁸⁹ Coenen, 1998, 304.

Bestaat niet meer.

5.29.4.010 Sigarenfabriek Strijbosch (Nieuwendijk 10-12)

In Heeze was Petrus Antonius Strijbosch, in de nabijheid van de kerk, aan de latere Nieuwendijk, een sigarenfabriekje begonnen met 12 man personeel. 'Het hoogtepunt werd bereikt in de jaren 1885-1891 toen gemiddeld 50 man bij Strijbosch werkzaam waren. In de tien daaropvolgende jaren nam de werkgelegenheid af tot ongeveer 35 man. Vermoedelijk was de concurrentie van de grote fabrieken in Eindhoven en Valkenswaard te groot geworden.⁶⁹⁰ De sigarenfabriek van burgemeester Strijbosch werd volgens het Handelsregister pas in 1928 opgeheven. Na de brand van 1905 werd de schade weer hersteld, ofwel de fabriek werd weer herbouwd. De fabriek stond waar nu het gebouw Nieuwendijk 10-12 staat.⁶⁹¹

Bestaat niet meer.

5.29.4.011 Maalderij, Valkenswaardseweg 3 Leende

Woonhuis met maalderij, 1893-1903.

Industrieel-archeologisch belang. CHW. Nr.: BP061-000930

Staat bekend als het woonhuis van molenaar Janus Kees. Eind 19e eeuw gebouwd als woonhuis-boerderij voor de molenaar van de heimolen, maar in 1905 uitgebreid met zuigergasmotor en maalderij. De laatste molenaar, Janus Kees, maalde graan en veevoer. Na zijn pensionering legde hij zich toe op het maken en scherpens van molenstenen. In 2014 werd het pand verkocht en gerenoveerd. In de voorgevel is het bedrijfsgedeelte weer herkenbaar gemaakt en zijn vensters gemoderniseerd. Heeft hoge cultuurhistorische waarde.⁶⁹²

Afbeelding: Woonhuis met maalderij, Valkenswaardseweg 3 Leende (Google streetview 2021).

5.29.4.012 Machinefabriek Geldropseweg 25 in Heeze

Sinus Machinefabriek, fabriek voor wasmachines en centrifuges uit 1950-1960. Nu praktijkruimte voor fysiotherapie, yoga.

Opvallend bedrijfspand dat in de jaren vijftig gebouwd werd als machinefabriek voor SIWA wasmachines en centrifuges. Karakteristieke voorgevel met luifel boven de entree en glazen pui tot bijna aan de dakrand. In de zijgevel zijn kleine vensters met een uitstekend kader toegepast. Vermoedelijk was dit deels ook kantoor met in de naastgelegen hallen de productieruimte. Is van belang als bedrijfsgebouw dat onder architectuur ontworpen is.⁶⁹³

⁶⁹⁰ Coenen, 1998, 305.

⁶⁹¹ H. v. Asten, 2016: Oudememend Heeze 1900-1963 deel 2, blz. 5-10.

⁶⁹² inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

⁶⁹³ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

Afbeelding: Geldropseweg 25 in Heeze.

Boterfabriek

In Heeze en omstreken hadden veel boerenfamilies een gemengd bedrijf. Ze hadden wat land, een paar koeien en wat klein vee. Iedereen boerde er wat bij, men had een groentetuin, fruitbomen, kippen en dikwijls een melkgeit, die de koe van de armen werd genoemd.⁶⁹⁴ Op het einde van de vorige eeuw verwerkte men op de boerderij nog zelf de melk tot boter, d.w.z. de melk die overschoot. Het grootste gedeelte van de melkproductie werd immers rechtstreeks aan de mestkalveren gevoerd, soms zelfs met toevoeging van eieren. Om zich onafhankelijk te maken van die opkopers gingen de boeren zich aan het einde van de 19^e eeuw verenigen: gezamenlijk boteren en gezamenlijk de boter verkopen. Door de uitvinding melk te ontromen met behulp van een centrifuge, kon men grote hoeveelheden tegelijk verwerken. Dus werden er op veel plaatsen in Brabant boterfabriekjes opgericht.⁶⁹⁵

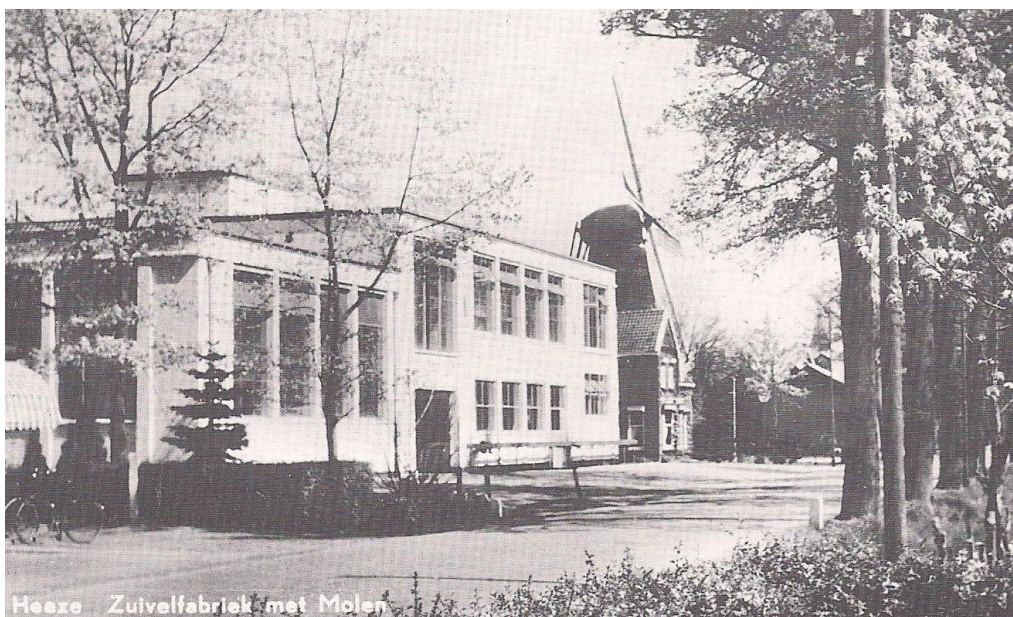
5.29.4.013 Coöperatieve Stoomzuivelfabriek Heeze-Leende, Leenderweg 24, Heeze

De initiatiefnemers van de Coöperatieve Stoomzuivelfabriek kozen in 1916 weloverwogen voor die plaats, die lag tussen de twee melkleverende dorpen in. Die hoek van Heeze was het industrieterrein van toen (Aan de Leenderweg in Heeze, niet ver van het station, werd deze gezamenlijke zuivelfabriek gesticht).⁶⁹⁶
Bestaat niet meer.

⁶⁹⁴ Veldhuizen, 1998a.

⁶⁹⁵ Van Hout, 1996.

⁶⁹⁶ H. v. Asten, 2016: Oudememend Heeze 1900-1963 deel 2, blz. 38-43.

Heeze Zuivelfabriek met Molen
 Afbeelding: Zuivelfabriek aan de Leenderweg rond 1957 (uit Coenen 1998)

5.29.4.014 Boterfabriek Wilhelmina

Op wat later het adres Kerkhofweg 2 was op de hoek van de Emmerikstraat en de huidige Spoorlaan, begon boterfabriek „Wilhelmina". Ze werd in 1904 ook aangeduid als Roomboterfabriek „Emmerikstraat". Het werd later een woonhuis. Opgeheven toen de Cooperatie Stoomzuivelfabriek Heeze-Leende begon.
 Bestaat niet meer.

5.29.4.015 Melkfabriek De Eensgezindheid, Strijperstraat 49 Leenderstrijp

In Leenderstrijp werd in 1898 in een oude Valkenierswoning de melkfabriek "De Eensgezindheid" gevestigd. Deze melkfabriek werd gevestigd in een pand met een lange historie. Zo had het pand toebehoord aan familie De Bluysens, lange tijd een belangrijke teuten familie in Strijp. Het "groothuis", zoals het genoemd werd, kwam later in het bezit van valkenier Jan Jac Bijnen die gehuwd was met Agnes Bluysen. Een dochter van Jan Jac Bijnen trouwde met Johan Vermeulen, eveneens valkenier, waarna het huis enige generaties eigendom bleef van de Vermeulens. In 1788 werd het "groothuis" verkocht met de woorden: "schoone hegte en spatieuze huyzinge bestaande in woonhuys voorzien van verscheide beneeden vertrekken, twee kelders, twee bovenkamers, ruymen zolderinge en verdere comoditeiten." In 1898 kreeg het pand de functie van ontromingsfabriek.⁶⁹⁷

In de zeventiger jaren werd het pand "verbouwd" tot een villa. De huidige bewoner heeft later van degene die de verbouwing heeft laten doen gehoord, dat toen men de indrukwekkende gewelven in de kelders blootlegde, die maar snel zijn volgegoot om te voorkomen dat oudheidkundigen de sloop zouden stopzetten.⁶⁹⁸

⁶⁹⁷ Westmijze, 1998, 172.

⁶⁹⁸ Westmijze, 1998, 172.

Afbeelding: Strijperstraat 49 Leende. Coop. Stoomzuivelfabriek Eensgezindheid, Collectie Wim Pompen via heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten.

5.29.4.016 Dorpstraat 44-44a Leende⁶⁹⁹

Nr.44 werd in 1898 herbouwd als boterfabriekje maar in 1913 werd dit omgevormd tot melkfabriekje 'Wilhelmina'. Na 1916 werd het door de kippenboeren uit Leende gebruikt als magazijn voor eieren, die van daaruit op transport gingen naar de eiermijn in Roermond. Na de jaren zestig was het pand in gebruik als cafeetje. In 1981 was er nog een klein huisje uit circa 1898 aanwezig, met een zadeldak haaks op de straat. Dit is in de jaren daarna verbouwd tot het huidige gebouw, maar het precieze moment daarvan is niet bekend. In het pand zijn geen elementen van het oudere pand aangetroffen; waarschijnlijk is dit geheel gesloopt en herbouwd.

Afbeelding: Dorpstraat 44-44a in Leende in 2023 (uit Dukers 2024).

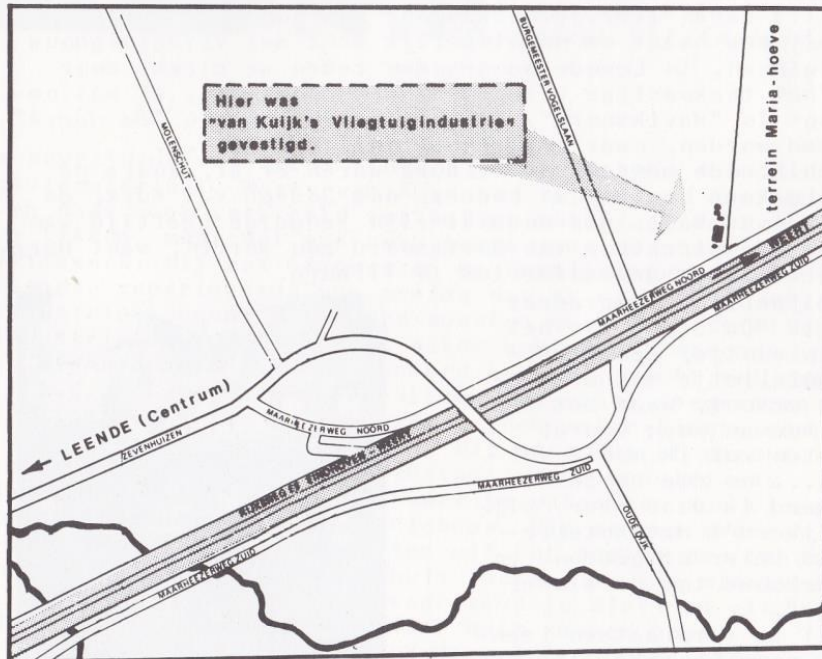
⁶⁹⁹ B. Dukers, 2024: Bouwhistorische inventarisatie Dorpstraat 40-46 en Valkenswaardseweg 2 in Leende (Buro Monument en Ruimte).

29.5 Fabrieksterrein

Terrein behorend bij fabrieksgebouwen, gebruikt als verkeersgebied, parkeerruimte, opslagruimte en misschien zelfs wel productiegebied (bezinkbekkens bijv.)

5.29.5.001. N.V. Van Kuyk Vliegtuigindustrie⁷⁰⁰

Complex "Haviksoord", gelegen ten oosten van de weg Leende-Maarheeze, bestaande uit kantoor, woning, werkplaats en loodsen (zie situatietekening, heemkundeblad,3, p. 261.)

Het verhaal dat schuilgaat achter deze onderneming is even fascinerend als veelzeggend. Het vertelt namelijk iets over de ondernemerszin van Leendenaren. Het waren dit soort ondernemende mensen die streekhistoricus J. Coenen ertoe bracht zijn boek over de geschiedenis van Leende de ondertitel mee te geven: *geschiedenis van een ondernemende bevolking* (zie thema's recreatie & toerisme).

De geestelijk vader van het plan een vliegtuigfabriek te bouwen was de dynamische Harry van Kuyk. Nog tijdens de bezetting begon hij zijn onderneming. Hij had een groot terrein gekocht gelegen ten oosten van de weg Leende-Maarheeze. Het terrein bestond grotendeels uit heide dat hij had laten egaliseren. Hij had er een loods laten plaatsen, een woonhuis, kantoortje en dat allemaal onder het mom van ontginning. Luttele weken na de bevrijding wilde Van Kuyk eindelijk echt met vliegtuigbouw beginnen. Het toekomstige vliegveld werd door Harry omgedoopt in "Haviksoord". Zijn 'eersteling' zou "De havik" genoemd worden, naar zijn eigen initialen H.v.K. In eerste instantie is men van start gegaan met een vierpersoonszakenvliegtuigje. Men voorzag dat de burgerluchtvaart, met name door zakenlieden, een enorme vlucht zou nemen. Ondanks visionaire plannen en veel ondernemingszin bleek het te moeilijk om de dromen te realiseren.⁷⁰¹

Na de bevrijding was alles schaars en op de bon, dus ook vliegtuigmateriaal. Harry van Kuyk had tijdens de oorlog hier en daar voor veel geld restanten materiaal op de kop kunnen tikken, maar dat was geen basis voor de start van productiewerk. Hij was aangewezen op toewijzingen, maar de Nederlandse regering was van mening dat al die kleine vliegtuigindustrieën gecentraliseerd moesten worden in de vliegtuigindustrie Fokker. Van Kuyk kreeg alleen materiaal toegewezen om zweefstoelten te bouwen; zeker geen motorvliegtuigen, want dat waren te grote objecten. Hij werd dus al direct tegengewerkt door de overheidsinstanties. Bovendien was Leende en omgeving geen areaal waar je vakmensen kon vinden die verstand hadden van vliegtuigbouw. Die mensen moesten dus geharterd worden; de meesten uit het westen van het land, mensen die ook gehuisvest moesten worden. Al met al stapelden de moeilijkheden zich op. Een ervan was ook de bewijsvoering van

700 [Vliegtuigbouw in Leende - Heemkundekring](#)

701 Veldhuizen, 1986, 12 - 13.

luchtwaardigheid. De Rijksluchtvaart Dienst had nogal wat kritiek op het ontwerp en het kostte veel inspanning om aan alle bezwaren tegemoet te komen. Om zo 'n onderneming te doen slagen had je meer dan wilskracht, geld, vakmensen en wat al niet meer nodig. Het vliegveldje in Leende was eigenlijk te primitief voor vliegtuigindustrie. Wel had men het materiaal en de mogelijkheden om zweeftoestellen te bouwen, maar de bouw van echte vliegtuigen kwam niet goed op gang, door gebrek aan mensen en materiaal.⁷⁰²

In het voorjaar van 1946 nam Harry van Kuyk een aanbod aan van Aviolande, een vliegtuigfabriek in Papendrecht bij Dordrecht. Daar kon hij een grote hal huren en de beschikking krijgen over mensen die verstand hadden van vliegtuigbouw en de nodige ervaring hadden opgedaan. Alle bouwsels en tekening werden op een grote oplegger geladen en opgewekt toog men naar het nieuwe werkterrein: 'Het optimisme was evenwel van korte duur. De overheid gaf geen medewerking; er kwamen geen toewijzingen voor materiaal. Wachten en onze tijd in ledigheid doorbrengen, was niets voor de actieve Van Kuyk. Na enkele maanden nam hij de beslissing: "We stoppen ermee! Ik schei ermee uit!" Hij gaf opdracht alles weer op te laden en terug te brengen naar Leende. Het was een hele toestand! De dynamische, doch impulsieve Harry gooide alles op een grote hoop, gooide er een vat benzine over, stak het aan en in een mum van tijd verbrandde al datgene waarmee we zo'n drie jaar bezig waren geweest. Maar ook een toekomstdroom ging op in rook!'⁷⁰³

Harry van Kuyk keerde terug naar Tilburg, naar zijn fabriek en zijn mensen. De komende jaren van de wederopbouw van Nederland was veel werk voor de bouwer - aannemer die hij altijd was geweest.

5.29.5.002 Firma van Engelen en Evers, Nieuwendijk, Heeze⁷⁰⁴

In 1901 werd de fabriek opgericht onder de naam van "Firma van Engelen en Evers", waar ongeveer 200 personen werk vonden. Bij deze laatste fabriek werd, behalve de fabricage van band, veters en geweven etiketten, het bekende "Everlasting Breikatoen" gemaakt. De oprichters waren de lintwever Peter Dominicus Evers en Laurens van Engelen. 'Met ingang van 18 september 1915 werd de oude vennootschap, waarin Laurens van Engelen zat, ontbonden en werd een nieuwe N.V. Stoombandfabriek Van Engelen en Evers opgericht ". Vermoedelijk hield dit verband met de bouwactiviteiten aan de Nieuwendijk te Heeze. Het ging voorspoedig met het bedrijf; in 1915, 1916 en 1920 werden de fabrieksgebouwen uitgebreid.'⁷⁰⁵

De bedrijfsgebouwen staan nog op de kaart van 1985, maar thans (2011) ligt daar het nieuwbouwwijkje "De Groote Aa".

Afbeelding: De fabriek van Engelen en Evers aan de Nieuwendijk rond 1930 (naar Coenen 1998).

5.29.5.003 Vullingsh's Band-, Veter en Elastiekfabrieken N.V., Kapelstraat 73 Heeze

702 Veldhuizen, 1986, 16-17.

703 Veldhuizen, 1986, 21.

704 <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/465/koninklijke-bandfabrieken-bv>

705 Coenen, 1998, 355.

In 1861 begon Johannes Vullingshs in Heeze zijn bandfabriek. Deze ondernemer is een toonbeeld van Brabants ondernemerschap. Deze figuur past naadloos in het beeld dat streekhistoricus J. Coenen heeft geschetst in zijn geschiedenis van Leende, ofwel de geschiedenis van een ondernemende bevolking. De tweede helft van de 19^e eeuw was geen makkelijke tijd, maar wel een tijd met veel mogelijkheden. Het vereiste opperste werkzaamheid en oplettendheid voor fabrikanten om te kunnen slagen. Vullingshs was zo'n man, weinig wat hij aanpakte pakte negatief uit: margarinebedrijfje, handel in grond, het uitvoeren van baggerwerkzaamheden, het bouwen van een school en de uitvoering van andere werkzaamheden voor de gemeente:

'Ondernemende mannen worden ondernemers. Dat is niet hetzelfde, maar het lijkt er een beetje op. Wie aanpakt heeft een kans in die tweede helft van de negentiende eeuw. Dus pakt Johannes Vullingshs van alles aan. Hij ploetert en baggert zagezeid. In 1876 is hij doende met een baggervartaig, waarin een stoomketel is geplaatst (...) Al dat beginnen en opnieuw beginnen is dan nog maar heel klein van allure. (...) De stoommachine, een hoog geval met een enorm rad, drijft drie Duitse molens aan. Men moet zich er niet teveel van voorstellen, aanvankelijk kan men met de hand veel secuurder werken. Al wat men doet is gedurfd proberen, ondernemen, en men reikt nog niet ver, vaak niet verder dan het voorgebouw van de fabriek, waar een garen -en bandwinkel wordt gehouden, met een blik open naar de straat, de wereld.'⁷⁰⁶

In de wederopbouwperiode kon het bedrijf zich verder ontwikkelen. Het kwam niet langer aan op waaghalzerij, maar op de grootste efficiency bij koerswijzigingen, overschakelen en teamwork.⁷⁰⁷ Aan de Kapelstraat 73 staat het bedrijfsgebouw van de Koninklijke bandfabriek van Vullingshs van circa 1930.

Afbeelding: De fabriek van Vullingshs aan de Kapelstraat rond 1930 (naar Coenen 1998)

29.6 Gezondheidszorg

Voor medische doeleinden (verpleging/verzorging, soms onderzoek) ingericht terrein. In enkele gevallen is het terrein specifiek hiervoor gecreëerd evenals de bebouwing, in de regel is het echter een ouder terrein (landgoed of buitenplaats).

29.7 Hoge schoorsteen

Hoge schoorsteen van een industrieel bedrijf.

⁷⁰⁶ Dendermonde, 1965, 23 – 24.

⁷⁰⁷ Dendermonde, 1965, 39.

5.29.7.001 Strijperstraat 49 Leende

Achter een nieuw woonhuis stond ooit nog een fabrieksschoorsteen van de NCB van baksteen. Op de CHW aangeduid als een MIP object. CHW. Nr.: BP061-000908. Zie ook 5.29.4.015
Is gesloopt.

29.8 Hopeest

Het gebouwtje waarin de hop boven een vuurtje te drogen gelegd wordt.

29.9 Kantorenpark

Terrein waarvan de plattegrond, inrichting en bebouwing is georiënteerd op het administratieve gedeelte van het bedrijfsleven. Het terrein is overwegend bebouwd met representatieve architectuur en doorgaans gesitueerd aan de periferie van de stad.

29.10 Klokkengieter

29.11 Leerlooierij

In Noord-Brabant lagen omstreeks 1815 de meeste kuiplooierijen van Nederland. Vrijwel ieder dorp telde een of twee looierijen. De leerbewerking was een bezigheid die vroeger nogal voorkwam in Leende. De teruggang van veehandel en veeteelt in de loop van de Nieuwe Tijd had consequenties voor de leerlooierijen. Het aantal leerlooierijen in de 17^e en 18^e eeuw was dan ook vrij gering. Het maken van leer was een zeer langdurig proces met veel handwerk, waardoor er veel werkgelegenheid en welvaart ontstonden in Leende:

'De bevolking had liever geen looikommen in de directe nabijheid van de huizen, vanwege de stank. In de looikommen lagen huiden gedurende langere tijd in een bad van eikenschors en water. Hendrik Royaarts uit Strijp dacht dat probleem te kunnen oplossen door op gemeenschappelijke gronden van Strijp, iets buiten het gehucht, een looikom te plaatsen. De schepenen droegen hem echter op binnen drie weken de looikom weer af te breken. Desondanks bleef er in het gehucht Strijp tot aan het eind van de 18de eeuw een leerlooierij. In de tweede helft van de 18de eeuw was er nog een leerlooierij van de familie Strijbosch in het dorp, niet ver van de kerk. Deze looierij en die in Strijp, die later in handen was van de familie Heesterbeek, zijn vermoedelijk daarna niet meer voortgezet. Wel treffen we leden van de families Heesterbeek en Strijbosch later nog aan als schoenmakers. In beschrijvingen van de economie van Leende aan het einde van de 18de eeuw wordt geen enkele looierij meer genoemd. Pas aan het begin van de 19de eeuw wordt er een nieuwe leerlooierij gesticht.'⁷⁰⁸

In de eerste helft van de 19^e eeuw telde Leende waarschijnlijk drie leerlooiers, te weten Jan Laurens Bax, herbergier Adam Vromans, en Wilhelmus van Engelen. Zij maakten het leer vooral voor de eigen schoenmakerij. De kleinschalige looierijen van de schoenmakers en zadelmakers kregen in de tweede helft van de 19e eeuw te maken met de concentratie van grote leerlooierijen rondom Breda, Tilburg en in de Langstraat. Leende bleef echter niet achter. De kleine looierijen werden door de opvolgers vergroot en vormden in de jaren negentig van de 19^e eeuw de grootste bedrijven binnen Leende.⁷⁰⁹

5.29.11.001 Leer(looiers)bedrijf Van Engelen, Dorpstraat 68 Leende⁷¹⁰

Het beroemde bedrijf Van Engelen werd in 1872 opgericht door de weduwe Van Engelen. Zij was een dochter uit een oud leerlooiers geslacht. Wilhelmus van Engelen had twee zonen, die ieder een eigen leerlooierij opzetten. Een broer van Wilhelmus van Engelen was de koperslager Adrianus van Engelen. Adrianus was gehuwd met Maria Catharina Vromans, dochter van de leerlooier Adam Vromans. Na de dood van haar man zette zij omstreeks 1872 een leerlooierij op. In 1878 kon zij het bedrijf al uitbreiden. Het werk in de leerlooierij werd voortgezet door haar zoon Wilhelmus van Engelen. Van het productieproces binnen het bedrijf van de weduwe Adrianus van Engelen maakte Allegonda van der Zanden een beschrijving die een goed beeld geeft van het reilen en zeilen van een leerlooierij aan het einde van de 19e eeuw:

⁷⁰⁸ Coenen, 1997, 166.

⁷⁰⁹ Coenen, 1997, 262.

⁷¹⁰ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/246/de-kuipzoolleerlooierij-in-leende>

'De koeienhuiden, die in de looierij werden verwerkt, waren afkomstig uit Zuid-Amerika en Afrika. Zij werden in de haven van Antwerpen of Rotterdam opgehaald door een voerman uit Leende. De huiden werden in Leende met een hondenkar naar de Aa gereden en daar aan paaltjes bevestigd. Het stromend water van de Aa waste het zout van de huiden af, dat in het land van herkomst op de huiden was aangebracht voor de verzending. Het wassen van de huiden vond vooral plaats in de winter. De hele bewerking van de huiden was een langdurig proces, dat onder andere bestond uit ontharen, zouten, laven in een bak met water en run (gemalen eikenschors), looien in een looikuip en ten slotte drogen op de droogzolder. Het looien nam meer dan een half jaar in beslag. De looier stapelde de huiden in de looikuip op elkaar, met tussen elke huid een laagje run. Van het beste leer werden onder andere schoenzolen gesneden.'⁷¹¹

Een uitgebreide omschrijving van het leerlooierijambacht vinden we in heemkundeblad De Heemkronyk, in het artikel 'De kuipzoolleerlooierij in Leende' van A.A. van der Zanden.

Beeldhouwer Hans Goddefroy uit Eindhoven is de maker van een beeldje dat herinnert aan dit bedrijf. Het werd in 1972 aan de gemeente geschonken door het intussen voormalige leer(looiers)bedrijf Van Engelen ter gelegenheid van haar honderdjarig bestaan.

Afbeelding: Dorpstraat, Leende. Zijgevel van de leerlooierij van G.v.Engelen aan de Dorpstraat (foto heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

5.29.11.003 Leerlooierij Van Asten, Emmerikstraat 31 (voorheen 23), Heeze

Naast het agrarisch bedrijf had de familie Van Asten tot omstreeks 1918 ook een leerlooierij. Men had ongeveer 10 looikuipen in de grond zitten. De kuipen waren ongeveer twee meter diep en hadden een doorsnee van eveneens twee meter. De huiden werden geweekt in de Groote Aa bij Ginderover. In 1832 was dit perceel eigendom van Jan van Eijk, landbouwer.

Er waren meer leerlooierijen in Heeze. Zie Henk van Asten, *Ondernemend Heeze 1900-1963 deel 2* (2e druk 2016), blz. 107-110.

29.12 Loods/pakhuis

5.29.12.001 Pakhuis Boerenbond, Leenderweg Heeze

In 1912 werd aan de Leenderweg een boerenbondgebouw gerealiseerd. Boeren kochten en brachten hier hun producten. In 1913 voerde de Boerenbond van Heeze met succes onderhandelingen met de spoorwegen en werd een losplaats bij het station van Heeze aangelegd.⁷¹²

⁷¹¹ Coenen, 1997, 263.

⁷¹² Coenen, 1998, 360.

Afbeelding: Pakhuis van de Boerenbond (uit Coenen 1998)

5.29.12.001 Pakhuis R.K. Boerenbond, Dorpstraat 36 Leende
Is gesloopt in 2008.

Afbeelding: Pakhuis aan de Dorpstraat in Leende (foto heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

29.13 Onderwijs

Specifiek voor onderwijskundige doelstellingen gecreëerd terrein, met een op deze functie georiënteerde structuur, inrichting en bebouwing, ook wel campus genoemd.

29.14 Pottenbakkerij

29.15 Smidse

5.29.15.001 Zaalstraat 1 Strijp⁷¹³

Rijksmonument nr: 23996.

Boerderij van het Noordbrabants langgeveltype, versierd bovenlicht. Bedrijfsgebouwen deels vernieuwd ca. 1920. Aan straatzijde smederij geweest.

CHW. Nr.: BP061-000935

Omtrent de periode vóór 1832 zijn helaas geen gegevens of kaarten gevonden die duidelijkheid kunnen omtrent de verschijningsvorm van de boerderij op de Zaalstraat 1. Hierdoor wordt het aannemelijk dat de boerderij of onderdelen daarvan, een mogelijk oude of zeer oude herkomst heeft. De boerderij op perceel E 342 werd in 1832 in de kadastrale leggers omschreven als 'huis en erf' en was, samen met de tuin op perceel E 341, in het bezit van Godefridus Verhoeven, van beroep 'Smit'.

⁷¹³ Niël, 2023.

Dat er een smederij op het perceel aanwezig was wordt duidelijk als de boerderij in bezit overgaat op zijn zoon Joseph (Godefriduszn) Verhoeven omstreeks 1871. In de kadastrale leggers wordt het perceel E 342 omschreven als 'huis, stal, schuur, smederij en erf'.

Afbeelding: Zaalstraat 1 in Strijp (uit Niël, 2023).

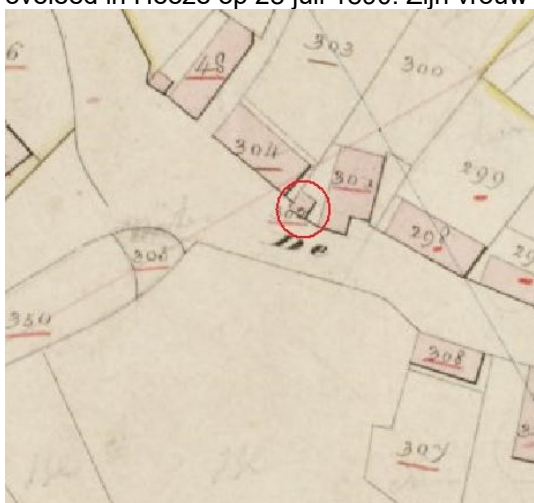
5.29.15.002 Smidse, Kapelstraat bij 118, Heeze (later hotel Peters en nu Action, zie 5.27.22.002)

Smidse van Hendrik Simonis. Kadastrale kaart van Heeze uit 1832, sectie F: Hoofdgebouw (nr.302) en losstaande smidse (nr. 301). De straat zou hier Ovendijk heten, maar de kadasterkaart noemt hem Eimerichstraat, het is de huidige Kapelstraat. Oorspronkelijk stond hier de smidse en woonhuis van Hendrik Simonis. Wanneer het pand oorspronkelijk was gebouwd, valt momenteel nog niet te achterhalen.

Op 24 februari 1683 trouwde in Heeze Johannes Simonis met Hiltridus Peters. Johannes was smid van beroep. Op 7 december 1704 trouwde in Heeze Johannes Arnoldus Sijmonis met Maria Petrus van Langendonk. Hij was niet alleen smid van beroep, maar ook kapitein bij de schut. Zijn vrouw was in Heeze gedoopt en woonde bij huwelijk in Delft. Uit dit huwelijk werd op 24 oktober 1705 Johannes (Jansen) Simonis gedoopt. Ook hij werd smid. Smid Johannes Simonis trouwde op 5 februari 1730 met Francisca van Asten. Hij overleed op 26 september 1757. Uit het huwelijk werden 12 kinderen geboren. De oudste zoon Hendrik, gedoopt op 15 oktober 1730 in Heeze, werd ook smid. Uit de nalatenschap van zijn grootouders nam hij drievierde deel van: "een huis, hoff en aangelah van Dielis Dielissen en in het gelagh van Peter Goorts van Asten, staande ten landboeke in twee deelen, zamen groot omtrent agtenwtintig en een halve roede, gelegen aan de Eymerikerstraet onder de parochie van Heeze tussen ervenisse d'eene zijde de weduwe Peeter Goorts van Asten, dándere zijde een straetje". Uit latere akten en het kadaster kan geconcludeerd worden, dat het hier gaat om de locatie waar thans de winkelketen Action gevestigd is.

Hendrik Simonis trouwde op 22 mei 1763 met Allegondis Ivo Vincken. Op 15 mei 1812 doet hij de smederij over aan zijn zoon Hendrik Simonis, gedoopt in Heeze op 22 januari 1773. De zoon kreeg "eene huizinge met het smidshuisje en hof". Zoon Hendrik Simonis trouwde omstreeks 1815 met Regina Creuder, geboren in Maaswijk en overleden in september 1822. Hendrik huwde voor de tweede keer met Johanna van der Meyden, Hij overleed op 17 mei 1835. Omdat geen van de kinderen geïnteresseerd was in het overnemen van het bedrijf, werd na het overlijden van de ouders besloten tot een openbare verkoop. Verkocht werd: "een huis en erf gelegen te Heeze, een gebouw zijnde de smids, en een perceel land zijnde de tuin, aan te vaarden in eigendom terstond en in gebruik terstond. De hoogste bieder blijkt Adriaan van den Berg, leerlooier te zijn. Hij kocht op 30 november 1835. De smids werd verbouwd tot woning. Adriaan heeft hier echter niet zelf gewoond. Hij woonde zelf in de huidige Jan Deckersstraat.

In mei 1839 brengt Adriaan het huis met bijgebouw in een openbare verkoop. De verkoop vond plaats in de herberg van burgemeester Adriaan Jan Deelen die naast het te verkopen goed lag (Kapelstraat 120). Het onroerend goed werd nu gekocht door Frans van den Berg, een neef van Adriaan. Frans van den Berg was in Heeze geboren op 8 januari 1813 en was een zoon van boer, timmerman en aannemer Jan van den Berg die op 15 maart 1785 in Heeze gedoopt was en daar overleed op 30 september 1862. Zijn moeder was Petronella Maas die in Heeze gedoopt werd op 22 november 1789 en daar ook overleed. Frans was timmerman van beroep. Op 26 augustus 1838 trouwde hij tegen de zin van zijn ouders met Petronella Jansen. Na het huwelijk gingen zij aan de Eymmerikstraat wonen op nummer 178. Thans is dit het winkelpand aan de Jan Deckersstraat tegenover de kerk. Toen Frans zijn nieuwe eigendom aan de Kapelstraat verwierf had het pand 3 nummers. Huisnummer 188a stond leeg (hier had Leonard van de Kerkhof met zijn vrouw gewoond), op 188b woonde Nicolaas Buttler met zijn vrouw Anna Cornelia Hendriks en op 188c Hendrik Zumkehr met zijn vrouw Henrica van Col. Omstreeks 1843 bood Frans van den Berg als huisvesting aan patiënten van dominee Kremer. De bezoekers van de dominee die langer in Heeze verbleven voor hun oogbehandeling, droegen bij aan de ontwikkeling van de timmerwinkel annex woning en landbouwbedrijf tot een logement en stalhouderij. Het hotelbedrijf werd voortgezet door Frans, zijn vrouw en zijn dochter Ciska. Frans overleed in Heeze op 28 juli 1890. Zijn vrouw Petronella overleed op 1 juli 1892.⁷¹⁴

Afbeelding: Smidse van Hendrik Simonis in rood omcirkeld.

5.29.15.003 Smidse Strabrecht, Kapelstraat bij 12, Heeze

Smidse van Gerrit Liebrechts. Kadastrale kaart van Heeze uit 1832, sectie F. losstaande smidse (nr. 164).

5.29.15.004 Smederij Oostrikkerstraat 26 Leende

⁷¹⁴ Uitgebreide info van J. Schiffelers, email dec. 2011.

Volgens de kadastrale kaart uit 1832 was aan de huidige Oostrikkerstraat 26 een smederij gevestigd van A. Verhoeven. Perceelnummer 737, sectie A.⁷¹⁵

29.16 Vlasrootput

Plas of poel of "put" waarin het vlas te roten gelegd werd.

29.17 Weverij

Brabant heeft een lange en bloeiende traditie met textielnijverheid die teruggaat tot de Middeleeuwen. De belangrijkste industrie voor oostelijk Brabant was de textielindustrie. Van groot belang was de relatie die kort na 1620 ontstond tussen deze al bestaande textielindustrie en de Amsterdamse stapelmarkt. Recente studies hebben uitgewezen dat Brabantse textielondernemers veel zelfstandiger waren dan voorheen werd gedacht en dat er dus minder zogenaamde commissionaire nijverheid (d.w.z. in opdracht van Hollandse textielhandelaren) bestond dan tot dusver werd aangenomen.⁷¹⁶

Tijdens de Generaliteitsperiode bestonden er veel restricties maar enkele Brabantse steden mochten leveren aan de Hollandse textielcentra. De eens bloeiende textielproductie in Leende verviel tot plaatselijk niveau. Na 1630 waren weinig activiteiten op het gebied van de textielnijverheid, de bloeiperiode moet dus vooral gezocht worden voor 1600. De textielnijverheid hield verband met de schapen die in Leende werden gehouden. Een gezamenlijke scheper per gehucht ging dagelijks met de schapen naar de heide, om ze daar te laten grazen. De wol zal waarschijnlijk door de boeren zelf zijn verwerkt tot garens en laken. Dat was een bron van neveninkomsten. Veel Leendenaren hadden van het weven hun hoofdbestaan gemaakt en moesten op den duur naar Hollandse steden, omdat in Leende te weinig werk was. Van een verval was zonder meer sprake, aangezien ook in 17^e en 18^e eeuwse boedelinventarissen steeds minder vaak weefgetouwen of andere textielgereedschappen werden genoemd. Alleen door specialisatie kon men het hoofd boven water houden:

'Thuiswevers in Leende legden zich toe op het weven van linnen voor de plaatselijke bevolking en enkele omliggende dorpen. In Leende werd de linnenlakennijverheid tot in de 18de eeuw voortgezet. Daarnaast bleef de handel in textiel bestaan. In de 18de eeuw ging het slecht met de textielnijverheid in de dorpen. De handel met wollen lakens werd eveneens minder. Sommige Leendenaren trokken naar de textielcentra om daar werk te vinden. Omstreeks het midden van de 18de eeuw was de linnen lakennijverheid in Leende tot een dieptepunt gekomen. Men schreef: *"De linnen-fabrieq (= productie), in dien teijld (= circa 1700) hier zeer bloejende en aanmerkelijk, tot welvaard en vermeerdering van inwoners contribuerende, is tans mede geheel te niet gegaan"*. In de opgave van de economie van 1794 door Mr. Van Breugel, worden echter nog steeds linnenwevers genoemd. Deze zullen alleen voor de Leender bevolking hebben geproduceerd.'⁷¹⁷

Zoals in de meeste dorpen om Helmond en Eindhoven was in Heeze de huisweefindustrie in zwang, en wel van linnen en katoen aan het stuk. Bij het begin van de 19^e eeuw zijn er op zijn minst dertig gezinnen geweest, die zich bezig hielden met deze weefnijverheid. De wevers uit Heeze hadden de naam, dat zij onderweg naar hun opdrachtgevers uit Helmond en Eindhoven zelden een herberg bezochten. Waarschijnlijk hadden zij geen geld en tijd over voor herbergen, want thuis wachtten grote gezinnen en een klein stukje arme grond, en natuurlijk het weefgetouwje, waarop ze vooral op donkere winterdagen maar kort konden werken, want een olielampje was een luxe.⁷¹⁸

5.29.17.001 Weverij, Stabrecht 19 Heeze

Weverijtje van een zekere D. Valkenburg. OAT nr 210, sectie F.

⁷¹⁵ www.watwaswaar.nl

⁷¹⁶ Van Uytven, 2004; Van Gurp, 2004.

⁷¹⁷ Coenen, 1997, 175.

⁷¹⁸ Dendermonde, 1965, 16.

Afbeelding: Sectie F Nr. 210 is volgens de kadastrale kaart een weverij.

5.29.17.002 Wevershuisje Boschhoven 17 Leende

Van oorsprong wevershuisje, uitgebouwd, herbouwd begin 20^e eeuw: zesruits schuiframen met luiken, mansarde dak, sterk verbouwd met gedeeltelijk ouder muurwerk; tweede ingang in de korte gevel, waarde voornamelijk als "sfeermaker".

Afbeelding: Boschhoven 17 in Leende (foto heemkundekring Heeze-Leende-Zesgehuchten).

5.29.17.003 Wevershuisje Oostrikkerstraat 13 Leende

Wevershuisje met schuur, 1650-1850

Vermoedelijk oorspronkelijk een wevershuisje dat in de 19^e eeuw aan de achterzijde verlengd is met een stal/schuur. Vensters gemoderniseerd, maar sporen van oud metselwerk zichtbaar in de kopgevel en de zijgevel aan de Broekerstraat. Heeft hoge stedenbouwkundige waarde als bouwvolume aan het 'plein' in Oostrik. In 1982 intern verbouwd.⁷¹⁹

In een cultuurhistorische inventarisatie door de gemeente staat deze boerderij al volgt omschreven: "is van oorsprong een wevershuisje; uit dien hoofde vanwege de karakteristieke kleine bebouwing waardevol. Aanduiding als zodanig op de bestemmingsplankaart is op zijn plaats. Gezien de situering zijn er geen mogelijkheden tot uitbreiding van het pand. Het wijzigen van de nok- en/of goothoogte,

⁷¹⁹ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

de gevelindeling alsmede het aanbrengen van dakkapellen tasten de cultuurhistorische waarde zeer aan. Men moet ervan uitgaan dat het bewonen van een dergelijk pand charmes heeft, maar evenzeer beperkingen kent.”⁷²⁰

Afbeelding: Wevershuisje aan Oostrikkerstraat 13 in Leende.

29.18 Valkerij

De vroegere heldevelden ten oosten van de Tongelreep hebben in het verleden een belangrijke rol gespeeld voor het vangen van valken. Deze valken werden afgericht voor de jacht op vogels, zoals reigers en patrijzen, en op kleine zogdieren, zoals hazen. Na het africhten werden ze verkocht aan de hoge elite van toendertijd. Vooral de Europese vorstenhuizen waren belangrijke afnemers van de in de Brabantse heiden gevangen valken. Zo werden er valken verkocht aan de hoven van onder andere Wenen, Londen en Madrid. De Brabantse valkenvangers (ook wel *tobbers* of *leggers* genaamd) bouwden in de loop van enkele eeuwen een internationale reputatie op. Dat zij geen tobbers waren in de betekenis van nu blijkt uit het feit dat zij door de omgang met de adelstand evolueerden tot de lokale dorpselite. De handel in afgerichte valken leverde een dik belegde boterham op: sommige valken leverden een prijs op vergelijkbaar met die van de betere renpaarden nu; historische bronnen vermelden zelfs geldleningen door tobbers aan gemeentebesturen.⁷²¹

In het onderzoeksgebied werden minstens vanaf de 16e eeuw valken gevangen. In de 17e eeuw was Leenderstrijp een belangrijk centrum voor valkenvangers, later werd dit Valkenswaard. In het onderzoeksgebied gebeurde de valkenvangst alleen in de trektijd van de valk, de herfst, de jacht duurde tot oktober/november. In het begin van deze eeuw werden er gemiddeld per week 2 valken gevangen, gemiddeld per herfst 17. Het ging hier om de slecht- of edelvalk (*Falco peregrinus peregrinus*). Deze trok dan, vaak individueel, vanuit het broedgebied in onder andere Noorwegen over de Noordwesteuropese laagvlakte naar het diepe zuiden in Afrika.

De meest geschikte plaatsen voor het vangen van valken, en dus van de leggen, waren eenzame relatief hoog gelegen open plaatsen in de heide tussen enkele vennen. Het was belangrijk dat er

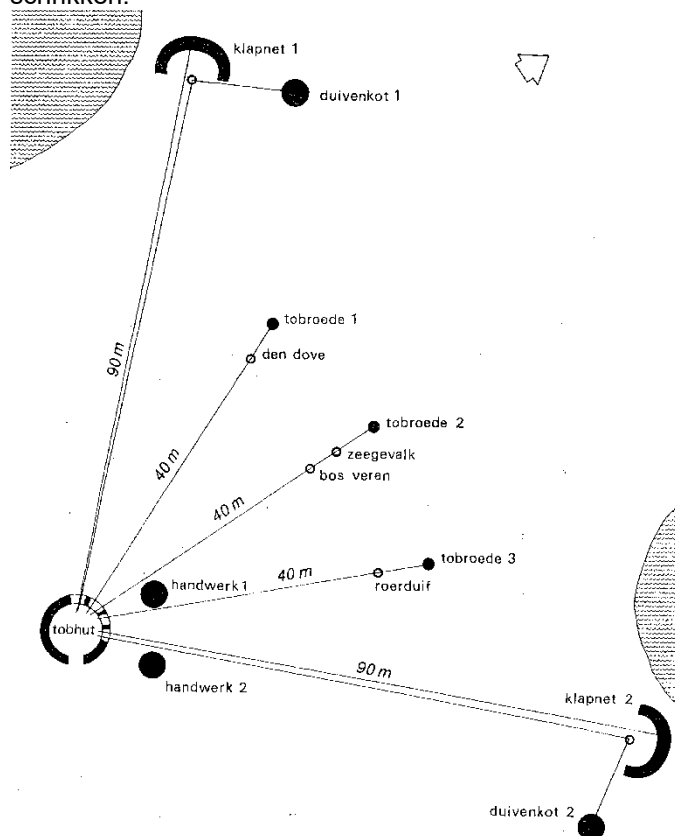
⁷²⁰ Bestemmingsplan Oostrik/Boschhoven: cultuurhistorische waarden (Leende 1987), p. 7.

⁷²¹ Arts, 1987.

geen mensen in de omgeving vertoefden, aangezien deze valken afschrokken. Door de aanwezigheid van wilde eenden, een voedselbron voor migrerende valken, waren vennen een wezenlijk onderdeel van de legge. Binnen het onderzoeksgebied lagen oorspronkelijk twee leggen: een tussen de Hasselsvennen, en een tweede 3 km ten zuidoosten daarvan, tussen de Klotvennen, de Strijper Heg en het Turf water. Ook Juist ten noorden van het onderzoeksgebied, ten noorden van de Vloeiweide, bij Valkenhorst, 3 km ten noorden van de Hasselsvennen lag een legge. Deze drie leggen werden voor het laatst gebruikt door de in zijn branche in Europa vermaarde Karel Theodoor Mollen (1854-1935), de laatste traditionele Nederlandse tobber. Alleen van de legge bij Valkenhorst zijn gegevens over de ouderdom bekend: deze werd aangelegd omstreeks 1725 en werd voor het laatst gebruikt in 1926 (een interview met Karel Theodoor Mollen gepubliceerd in de *Nieuwe Eotterdamse Courant* van 3, 4, 10 en 11 oktober 1931). Vermoedelijk werden leggen generaties lang gebruikt door elkaar opvolgende familieleden van tobbers. Door ontginningen, onder andere van het Leenderbos, werden leggen ongeschikt voor gebruik. Alleen tussen de Hasselsvennen zijn er nog overblijfselen van een legge bewaard, op de andere plaatsen zijn deze verdwenen.

5.29.18.001 Legge Hasselsvennen

De legge tussen de Hasselsvennen was er een van het dubbel werkende type, een uit minder geavanceerde typen geëvolueerde legge, in gebruik sinds het begin van de 19e eeuw. Naast een tobhut bestond de legge tussen de Hasselsvennen uit twee handwerken, drie tobbroeden en twee klapnetten en twee duivenkotten (zie afbeelding). Vanuit de tobhut konden de verschillende delen met behulp van draden bediend worden. De tobhut was een uit plaggen opgebouwde ronde schuilhut voor de tobber met een diameter van buiten circa 4 m en binnen circa 3 m. Gedurende de herfst werd de tobhut voor zonsopgang betrokken en weer verlaten om circa 16.00 uur. Het was belangrijk de tobhut voor het licht werd te betrekken om eventueel reeds in de nabijheid zijnde wilde valken niet af te schrikken.

Afbeelding: Reconstructie van de ligging van de afzonderlijke onderdelen van de legge tussen de Hasselsvennen. Naar N. Arts 1987.

Wat er nu nog van de tobhut resteert is een nog circa 80 cm hoge wal van met lang gras begroeide plaggen, gelegen op het hier hoogste punt in de heide tussen de Hasselsvennen (zie afbeelding). De ligging van de tobhut is vanaf de Budelse Baan zichtbaar als een door lang gras begroeid heuveltje. De vloer van de tobhut was circa 50 cm in de bodem ingegraven en in de zuidoostelijke zijde was de

ingang, hier nog steeds goed herkenbaar door een opening in de wal van plaggen. De plaats van de ingang werd gecamoufleerd door takken brem, andere bronnen vermelden een afdekking van de ingang met een rietmat. In de noordwestelijke zijde, in de kijkrichting van aankomende valken en, van andere delen van de legge, bevonden zich enkele kijkgaten met uitzicht op de beide handwerken. Door deze kijkgaten liepen de in totaal 7 draden waarmee de afzonderlijke onderdelen van de legge bediend konden worden. De dakconstructie van de tobhut bestond uit een met plaggen afgedekt houten karrewiel. De plaggen steunden behalve op het karrewiel zelf ook op houtjes die tussen de assen van het karrewiel waren aangebracht. Voor ventilatie konden plaggen van het dak verwijderd worden. Deze dakconstructie steunde niet op de wal van plaggen, maar op een zestal houten palen langs de wand van de tobhut. Tussen enkele van deze palen bevonden zich de kijkgaten. Andere bronnen vermelden een middenpaal in de hut door de as van het karrewiel. Het enige meubel in de binnen slechts 150 cm hoge tobhut was een lage bank.

Afbeelding: De tobhut van plaggen bij de Hasselsvennen, nog herkenbaar aan de boompjes met hek eromheen (juli 2011).

Thema: 30 Woonwijk

Voor een beter onderscheid met de gehuchten is de meer moderne ontwikkeling van woonwijken in een apart thema ondergebracht. De woonwijken zijn uitbreidingen van de woonbebouwing maar staan los van het oude agrarische landschap, veelal na 1900 maar soms al wat eerder. De indeling is als volgt:

30.1 Arbeidersbuurt

Vlakdekkende wijk of een straatje met arbeiderswoningen.

5.30.1.001 Molenstraat 29-39 Heeze

Arbeiderswoningen uit 1930-1937.

Afbeelding: Een deel van de arbeiderswoningen aan de Molenstraat in Heeze (Google streetview 2023).

5.30.1.002 Ginderover 46-48-50-52 Heeze

Vier arbeiderswoningen uit 1920.

Afbeelding: Vier arbeiderswoningen aan de Ginderover in Heeze (Google streetview 2022).

5.30.1.003 Emmerikstraat 17-21 Heeze

Drie arbeiderswoningen met opkamers. 4^e kwart 19^e eeuw.

Op de CHW staat Emmerikstraat 17, 19 en 21 als MIP object aangeduid (ensemble). CHW. Nr.: BP047-001538

Afbeelding: Drie arbeiderswoningen aan de Emmerikstraat in Heeze (Google streetview 2024).

30.2 Company-town

Nederzetting gesticht onder auspiciën van een industriële onderneming, meestal in de directe omgeving van het bedrijf en in de regel bedoeld als huisvesting voor de eigen werknemers, met allerlei voorzieningen als winkels, kerk, vermaak.

30.3 Lintbebouwing

Aaneenrijging van voornamelijk woningen aan de uitvalswegen van dorpen en gehuchten, aanvankelijk zonder samenhang met vlakdekkende wijken.

30.4 Stationswijk

Vlakdekkende wijk of buurt die in de regel ontstaat tussen het spoorwegstation en het historische stadscentrum, vanaf circa 1850. De structuur van de wijk is georiënteerd op het station, de bebouwing is overwegend luxueus van karakter.

5.30.4.001. Stationsbuurt Heeze

In 1913 werd de spoorlijn Eindhoven-Weert geopend. Het station hier kreeg de naam Heeze-Leende. Hierdoor ontstond in de kern van Heeze aan weerszijden van de spoorlijn een aanzet van een stationsbuurt door een wat dichtere bebouwing langs bestaande straten, waarvan er een herdoopt werd in Stationsstraat, nu Oude Stationsstraat.

Afbeelding: Stationsstraat in 1938 (bron: beeldbank RHGe)

30.5 Tuinwijk

Vlakdekkende buurt, wijk of stadsdeel overwegend gekenmerkt door een ruimere opzet, een gevarieerd, soms enigszins slingerend stratenpatroon en relatief goede woonhuizen temidden van veel groen als privé-tuinen, openbaar groen en/of de directe nabijheid van natuurgebied.

5.30.5.001 Tuindorp Sterksel⁷²²

Met de bedoeling van Sterksel een tuinstad te maken werd 27 juli 1915 door een aantal industriëlen de N.V. "De Heerlijkheid Sterksel" opgericht. Deze naamloze vennootschap zou het gebied Sterksel exploiteren en er een ideaal rustoord van maken, waar de jachtige stedeling ontspanning zou vinden. Een luxueus hotel, villa's en werkmanswoningen werden gebouwd, een kanaal voor waterafvoer kwam tot stand, wegen en lanen werden aangelegd, bossen gerooid en ontginningen aangepakt. De uitvoering van de grootse plannen van de N.V. verliep voorspoedig, maar verslond in enkele jaren tijd alle beschikbaar kapitaal. De kredietverlening door de Hanzebank werd daarbij wegens het faillissement van deze bank in 1923 gestaakt. Hierdoor ging ook de N.V. "De Heerlijkheid Sterksel" bankroet.⁷²³

30.6 Villawijk

5.30.6.001 Villawijk Sterksel⁷²⁴

Na 1930 zijn op de ontginningen wel boerderijen gebouwd; boeren van uit heel Nederland kwamen om hier een bedrijf te beginnen en brachten hun eigen bouwstijlen mee! Sterksel werd een boeren dorp. De plannen voor een tuinstad die ten grondslag hadden gelegen aan de naamloze vennootschap "Heerlijkheid Sterksel" werden nieuw leven ingeblazen in de jaren 60 door de activiteiten van B. Noordman, die een groot aantal bouw kavels verkocht. Aan het Churchillpark, de Kennedylaan en Ten Brakeweg werden, verscholen achter groen, fraaie bungalows gebouwd waardoor een klein gehucht toch nog een groot tuindorp werd.

⁷²² <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/829/830-jaar-sterksel-van-gehucht-naar-tuindorp>

⁷²³ Winkelmolen, 1977. 384; Lijbers, 2006.

⁷²⁴ <https://www.heemkundekring-hlz.nl/heemkronijken/item/829/830-jaar-sterksel-van-gehucht-naar-tuindorp>

30.7 Wederopbouwwijk

Vlakdekkende buurt, wijk of stadsdeel gebouwd in de periode 1940-1965, bestaande uit vaak zeer grootschalige, planmatige bouwprojecten, gericht op herstel/vervanging van de als gevolg van de Tweede Wereldoorlog verwoeste gebieden

30.8 Woonwijk

Na 1950 werden achtereenvolgens drie nieuwe wijken gebouwd, namelijk de Weibossen tussen de weg naar Geldrop en de spoorlijn, de Engelse tuin ten noorden van Strabrecht en de Nieuwe Hoeven ten westen van de spoorlijn.

5.30.8.001. Uitbreidingsplan Weibossen, Heeze

De grootste van alle naoorlogse zorgen was de woningnood. Het uitbreidingsplan 'Wybosch' berokkende geen schade aan de landbouw en was een voorbeeld voor andere gemeenten. Slechte grond werd geruild tegen vruchtbare akkers in het Strabrechts broek.⁷²⁵

5.30.8.002 De Engelse Tuin, Heeze

Riante naoorlogse woonwijk.

5.30.8.003 Nieuwe Hoeven, Heeze

5.30.8.004 Broekerstraat 1 t/m 27 Leende

Deze woningen aan de Broekerstraat zijn onderdeel van de eerste na-oorlogse uitbreiding van Leende. Het totale ensemble bestaat uit zeven blokken van twee-onder-een-kap woningen, alle voorzien van diepe kavels aan de achterzijde. Bouwjaar vanaf 1947. De traditionele architectuur met Vlaamse gevels en de detaillering in het metselwerk zijn typerend voor de bouwperiode en uitgevoerd in de stijl van de Delftse School. Vermoedelijk betrof het zogenaamde premiewoningen, dit waren koopwoningen die tegelijk met de woningwetwoningen in de wijk werden gebouwd. Door het markante gevelbeeld vormen de woonhuizen een karakteristieke gevelwand. Nummer 17-19 is het meest gaaf bewaard gebleven; de vensters van de overige huisnummers zijn vrijwel allemaal gemoderniseerd.⁷²⁶

Afbeelding: Twee-onder-een-kapwoningen, Broekerstraat 17-19 in Leende.

5.30.8.005 Kerkstraat 4 t/m 14 in Leende

⁷²⁵ Van Oirschot, 1963a, 18.

⁷²⁶ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

Twee-onder-een-kapwoningen uit 1969 van architect H.A. Maaskant.

Ensemble van 3 blokken van twee-onder-kapwoningen met aangebouwde stenen garage. Ontworpen door de Rotterdamse architect Huig Maaskant, die een grote rol speelde in de moderne Nederlandse architectuur. De woningen leveren een belangrijke bijdrage aan het straatbeeld door de zorgvuldig ontworpen transparante gevels met doorlopende puiën. De entree van de woonhuizen bevindt zich aan de zijkant.⁷²⁷

Afbeelding: Twee-onder-een-kapwoningen, Kerkstraat 4 t/m 14 in Leende.

Thema: 31 Historische bouwkunst

De periode 1475-1525 geldt als de Brabantse Gouden Eeuw. In de Brabantse dorpen uitte de toegenomen welvaart zich in de bouw van vele kerken die zijn uitgevoerd in de stijl van de Kempische gotiek, zoals goed te zien is bij de Sint Petrus Banden kerk te Leende. De toegenomen welvaart zorgde al vanaf de 14^e eeuw in de steden van het hertogdom Brabant voor veel bouwactiviteiten, die vooral gericht waren op het (ver)bouwen van kerken in de stijl van de Brabantse gotiek. Daarbij werd teruggeslagen op de Franse gotiek van het eind van de 12^e eeuw, maar de kerken werden soberder van vorm, minder rijzig en hadden een kooromgang. De Bossche St. Jan is natuurlijk het belangrijkste voorbeeld van de gotiek.⁷²⁸

'In de 15de eeuw kregen deze bouwactiviteiten navolging in de kleinere steden en dorpen in kerken met eenvoudiger gotische vormen, die doorgaans met de term Kempense gotiek aangeduid worden. Deze kerken hebben vaak een basilicale opbouw, ze zijn uitgevoerd in baksteen met natuurstenen banden en hebben inwendig bakstenen gewelven. (...) Uit de 15de eeuw bleven meer torens dan kerken bewaard en deze vormen dan ook letterlijk het hoogtepunt van de Kempense gotiek. De torens hebben veelal een rijke geleding met spaarnissen, rondboogfriezen en natuurstenen details in de vorm van hoekblokjes of driepassen en haaks op elkaar staande (Middelbeers) of anders overhoekse steunberen (Duizel, Luyksgestel), dan wel een combinatie van beide (Lage en Hooge Mierde, Bladel).'⁷²⁹

De voormalige gemeente Heeze kenmerkt zich onder andere door deftige dorpswoonhuizen en villa's, in het algemeen laat 19^e en vroeg 20^e eeuwse panden, die een wat rijkere vormtaal bezitten dan de andere dorpswoonhuizen. Een aantal van deze panden zijn eenlaags huizen, waarvan Kapelstraat 110 uit circa 1900 een zadeldak heeft en vooral opvalt door een natuursteenblokkenimitatie in de gevel met een gemetselde dakkapel voorzien van trapgevel. Voorbeelden van de deftige eenlaags dorpswoonhuizen met een mansardedak zijn Jan Deckersstraat 11 en Kapelstraat 120. Dit laatste huis heeft een rijkere detaillering zoals oeil de boeufs in het dak en stucijsten met kuiven rond de muuropeningen. In de 19^e eeuw zijn veel kubusachtige huizen gebouwd. Een type met schilddak is bijvoorbeeld Kapelstraat 71 uit het 3e kwart van de 19e eeuw, tot het type met zadeldak behoren Kapelstraat 82-84 en no. 63a-65 (voormalige pastorie uit 1870).

Het type met een vergrote zolderruimte door middel van een mansardedak is Jan Deckersstraat 29-31 uit 1894. Dit huis heeft pilasters en aanzetstenen naast de muuropeningen. Een laat voorbeeld uit de vroege 20^e eeuw is het fabrikantenhuis in de Jan Deckersstraat 43-45 met een erker-achtige verspringende voorgevel en aanzetstenen naast de muuropeningen. De pastorie aan de Jan Deckersstraat 22 uit 1915 van Wolter te Riele doet een beetje middeleeuws aan door de kubische vorm, trapgevels, torenachtige aanbouw en gemetselde kruisvensters. Bij het pand Kapelstraat 116 is er gestreefd naar een schilderachtigheid in de vormgeving, de bouwmassa wordt als het ware overwoekerd door erkers, afdak, topgevel, toren en balkon in neorenaissancestijl. Leenderweg 48 een landelijke villa, gewit en met kleine ruitjes. Wat de kleine woonhuizen betreft komt het huis met twee ramen en een deur, met de nok evenwijdig aan de straat het meest voor. Voorbeelden zijn Jan Deckersstraat 27, Emmerikstraat 15 t/m 21 met geprofileerde lijstgoot en het latere type Leenderweg 18 en 20 van 1910. Losstaande huizen zijn Jan Deckersstraat 27, gepleisterd met lijstgevel, Kapelstraat 72 en 81-83 en tenslotte Emmerikstraat 15 en Jan Deckersstraat 23 met mansardedak. Uitzonderlijk is het boswachtershuis Kerkhof 14 van circa 1910 te midden van de akkers met de in- en uitgezwenkte halsgevel.⁷³⁰

In Leende is als gevolg van vele branden in de 17e tot de 20e eeuw weinig oude bebouwing bewaard gebleven. De gemengde lintbebouwing van woonhuizen en boerderijen bestaat uit panden die in het algemeen met de nokrichting haaks en evenwijdig op de straat gericht zijn. Ten zuiden van de kerk ligt het vroegere driehoekige marktplein.⁷³¹ De woonhuizen in Leende dateren bijna allemaal van na 1900 op enkele uitzonderingen na. Het later van een mansardedak voorziene huis Dorpstraat 80 dateert uit 1875. Het is evenals Dorpstraat 43 haaks op de straat gericht. De laat- 19^e eeuwse

⁷²⁸ Kolman e.a., 1997, 15, 20.

⁷²⁹ Kolman e.a., 1997, 20.

⁷³⁰ Anonymus, 1984a, 13.

⁷³¹ Anonymus, 1984b, 10.

arbeiderswoningen Dorpstraat 111-113 zijn eenvoudig en sober met hun baksteengevels. Wat rijker is Dorpstraat 28 met gepleisterde banden van kort na 1900. Overigens domineren enkele villa-achtige woonhuizen van circa 1910 deze straat: voorbeelden zijn nummers 42 en 45. Nummer 53 is een blokvormige villa van circa 1930. Valkenswaardseweg 35 is een eenvoudige in landelijke trant gehouden boswachterswoning.⁷³²

De volgende bronnen zijn voor onderstaande inventarisatie gebruikt:

- Redengevende omschrijvingen monumenten Heeze-Leende 2025
- Diverse bouwhistorische onderzoeken panden Heeze-Leende
- Inventarisatie monumenten Leende, Heeze en Sterksel, gemeente Heeze-Leende 2023-2024.
- J. van der Veen, *Gemeente Heeze-Leende. Lijst gemeentelijke en rijksmonumenten + waardevolle bebouwing*, 29 september 2009;
- Registeromschrijving Rijksdienst Cultureel Erfgoed
- CHW peildatum maart 2010
- Inventarisatie cultuurhistorische waardevolle boerderijen in Noord-Brabant, Boerderijenstichting Noord-Brabant (z.p. z.j.)
- Bibliografie Heeze-Leende

31.1 Woonhuis

5.31.1.001 Kapelstraat 120 Heeze

Rijksmonument nr. 522677

CHW. Nr.: BP047-001557

Herenhuis in eclectische stijl, uit het vierde kwart van de 19e eeuw. Het huis ligt vrij op het perceel op de hoek met de Molenstraat. De voor- of zuidgevel staat aan de Kapelstraat.

Eenlaags symmetrisch herenhuis, vijf travéeën breed onder mansardedak met wolfeinden gedekt met kruispannen. De vorst voorzien van terracotta crête of kam. Het huis is gepleisterd. Voorgevel met geblokte midden- en hoekpilasters. Muuropeningen met geprofileerde stucijsten en kuifbekroning met een palmet-ornament. Boven de ingangspartij in het dak een houten kapel met tympaan op voluutvormige, versprongen consoles. De kapel is geflankeerd door een zinken oeil de boeuf. Dubbele voordeur voorzien van geëts glas. Schuifvensters.

Interieur grotendeels gaaf en voorzien van paneeldeuren en stucplafonds uit de bouwtijd.

Afbeelding: Herenhuis Kapelstraat 120 (Google streetview 2021).

Waardering

Het herenhuis is van algemeen belang. Het heeft cultuurhistorisch belang als bijzondere uitdrukking van de sociaaleconomische ontwikkeling, namelijk de stichting van rijkere dorpswoningen in het bestaande straatbeeld; het is tevens van belang als voorbeeld van de typologische ontwikkeling van

⁷³² Anonymus, 1984b, 10 – 12.

het dorpswoonhuis. Het object is van architectuurhistorisch belang door de stijl en detaillering. Het huis is van belang vanwege de architectonische gaafheid van het ex- en interieur.

5.31.1.002 Oude Stationsstraat 24 Heeze

Stationschefhuis uit 1913.

Rijksmonument nr. 522680.

Dienstwoning van de stationschef uit 1913 naar ontwerp van architect ir. G.W.van Heukelom. In het baanvak Eindhoven-Weert van de Nederlandse Spoorwegen werd in 1912, nu aan de zuidkant van de spoorwegovergang Leenderweg-Oude Stationsstraat, het eilandstation Heeze gebouwd met drie dienstwoningen. Dit station werd in 1977 afgebroken en vervangen door een nieuw meer noordelijk gelegen complex. De drie dienstwoningen liggen aan deze spoorwegovergang. Twee aan de oostkant, waarvan het meest noordelijke het stationschefhuis is. Het derde aan de westkant is het overwegwachtershuis.

Het stationschefhuis heeft een bouwlaag met een tentdak. Het is gedekt met rode kruispannen. Het huis meet tien bij tien meter. Het ligt parallel aan de spoorlijn. De voor- of zuidgevel ligt aan de kant van de Oude Stationsstraat. De symmetrische gevels bestaan uit drie traveeën. De voor- en achtergevel met de deur in het midden. Het opgaande werk bestaat uit machinale baksteen gemetseld in halfsteensverband met doorlopende rollagen en een plint in kruisverband.

Het huis heeft een rondomlopende kroonlijst met een goot op gesneden klossen. In elk dakvlak een houten kapel met in het midden een gebogen fronton.

De muuropeningen met vierkante aanzetstenen van hardsteen en eenvoudige schuifvensters oorspronkelijk voorzien van onderluiken. De indeling is grotendeels ongewijzigd gebleven met een L-vormige gang, waartussen keuken en kelder liggen. Aangebouwd een houten washok onder plat dak. Verder op het erf een houten schuur onder zadeldak met houten windveren gedekt met rode en blauwe kruispannen. Het opgaande werk van washok en schuur bestaat uit regelwerk bekleed met rabatdelen.

Aan de straat en spoorlijn een ligusterhaag als erfscheiding.

Afbeelding: Oude Stationsstraat 24 in Heeze (Google streetview 2024).

Waardering

De dienstwoning van de stationschef is van algemeen belang. Het pand heeft cultuurhistorisch belang als bijzondere uitdrukking van de ontwikkeling van de spoorwegen in het zuiden van Nederland en als voorbeeld van de typologische ontwikkeling van de spoorwegwoningen. Het heeft architectuurhistorisch belang door de sobere vormtaal en is tevens van belang voor het oeuvre van de architect Van Heukelom. Het is gaaf bewaard gebleven.

5.31.1.003 Valkenswaardseweg 35 Leende

Boswachterswoning uit 1939.

CHW. Nr.: BP061-000931

De dienstwoning staat bij de toegang van het Leenderbos langs het Strijperpad en aan de Valkenswaardseweg. Bij de entree aan de andere zijde van het bos, staat een vrijwel identieke

dienstwoning, Heerstraat 5. Het Leenderbos werd als productiebos aangelegd in het kader van de werkverschaffing. De directiekeet aan het Kluizerpad is een rijksmonument. De bouwstijl van het woonhuis is typerend voor de dienstwoningen van Staatsbosbeheer. Het woonhuis lijkt redelijk gaaf met uitzondering van een aangepakte dakkapel.⁷³³

Afbeelding: De boswachterswoning aan de Valkenswaardseweg 35 in Leende.

5.31.1.004 Dorpstraat 53 Leende

Woonhuis uit 1935.

Cultuurhistorisch belang en straatbeeldtyperend. CHW. Nr.: BP061-000894

Markant woonhuis met symmetrische voorgevel, fors overstek en een royale entree in een rondboognis. Opvallende aanbouw aan de achterzijde met een eigen entree. De vensters zijn vrijwel alle oorspronkelijk met bovenramen voorzien van glas-in-lood. De lage gemetselde muurtjes die de erfafscheiding markeren, maken deel uit van het ontwerp. Het woonhuis heeft een hoge stedenbouwkundige waarde door de ligging op de hoek van de Dorpstraat en de Kerkstraat, recht tegenover de pastorie. Aan de achterzijde grenst het perceel aan de ingang van het Kerkpad. Volgens overlevering werd de achterbouw verhuurd aan bedrijfjes waaronder een assurantiëkantoor en een kapsalon.

Afbeelding: Woonhuis Dorpstraat 53 in Leende (Google streetview 2025).

5.31.1.005 Dorpstraat 60 Leende

Woonhuis uit ca. 1925.

⁷³³ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

Cultuurhistorisch belang en straatbeeldtyperend. CHW. Nr.: BP061-000886

De opdrachtgever van het woonhuis, W. van Engelen, had een strohulzenfabriek in het centrum van Leende. Bij de grote brand in 1922 brandde de fabriek met woonhuis af, evenals het raadhuis, drie boerderijen en hotel-café de Ster aan de overzijde. Het na de brand gebouwde woonhuis valt op door de architectuur en de verspringende aangekapte volumes. De entree bevindt zich onder een gemetseld portaal. Boven de vensteropeningen is siermetselwerk aangebracht. Van belang door de gaafheid van de gevels, de architectuur en de stedenbouwkundige waarde als markant object aan de Dorpstraat, in de as van de Julianastraat.⁷³⁴

Afbeelding: Woonhuis Dorpstraat 60.

5.31.1.006 Voordenweg 1 te Leende

Woonhuis met schuur. Bossche School, gebouwd in 1975.

Vrijstaand woonhuis op groot perceel op de hoek van de Langstraat en de Voordenweg. Architect is Gerard Wijnen, een belangrijke architect uit de Bossche School van Dom van der Laan. Schuur en woonhuis in samenhang ontworpen, evenals vermoedelijk de tuinaanleg en de entree. Het exterieur oogt gaaf en valt op door de onafgewerkte betonnen banden boven en onder de kozijnen. Hier was/is gevestigd antiekwinkel 'De Spinde'. De schuur is verdeeld in een opslag en een werkplaats.⁷³⁵

⁷³⁴ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

⁷³⁵ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

Afbeelding: Voordenweg 1 in Leende.

5.31.1.007 Dorpstraat 42 Leende⁷³⁶

Gemeentelijk monument nr. B-LE-007.

Woning met horeca uit ca. 1920. Cultuurhistorisch belang. CHW. Nr.: BP061-000880

Het huidige pand Dorpstraat 42 werd gebouwd als burgemeesterswoning en heeft lange tijd als zodanig gediend. De horecafunctie is relatief recent. Het huis werd in 1919 gebouwd op de plek van een ouder huis (of boerderij), waarvan alleen de grondvorm bekend is op basis van de kadastrale kaarten. Ook dit huis werd eind negentiende eeuw bewoond door een burgemeester. Mogelijk is er al eeuwenlang sprake van bebouwing op deze plek, gezien de prominente ligging nabij het kruispunt en nabij de kerk.

Afbeelding: Dorpstraat 42 in Leende.

5.31.1.008 Woonhuis Dorpstraat 90 in Leende

Bouwjaar 1920-1930.

Vrijstaand woonhuis in vrijwel gave staat. Balkondeuren zijn gemoderniseerd. Opvallend bouwvolume dat bestaat uit een hoofdmassa met aangrijpende volumes, waaronder een erker. De bovenramen zijn voorzien van eenvoudig glas-in-lood, met voorzetraam. In de zomer van 2023 is de karakteristieke erfafscheiding opnieuw gemetseld volgens het oorspronkelijke beeld.⁷³⁷

736 B. Dukers, 2024: Bouwhistorische inventarisatie Dorpstraat 40-46 en Valkenswaardseweg 2 in Leende (Buro Monument en Ruimte).

737 inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

Afbeelding: Dorpstraat 90 in Leende.

5.31.1.009 Dorpstraat 45 Leende

Woonhuis ca. 1920

Cultuurhistorisch belang en straatbeeldtyperend. CHW. Nr.: BP061-000892

Het vrijstaande woonhuis aan de Dorpstraat maakt deel uit van een ensemble van karakteristieke, vrijstaande woonhuizen, waaronder 41 en 42 (gemeentelijke monumenten), 49-51 en 53. Gebouwd in het eerste kwart van de 20e eeuw met zorgvuldige detaillering, zoals het siermetselwerk in de rondboognis op de verdieping en tussen de rijk gesneden gootklossen. Van bijzondere waarde door de gaafheid van de gevels. De erfafscheiding van gemetselde muurtjes en smeedijzeren hekwerken is vermoedelijk ook uit de bouwperiode.⁷³⁸

Afbeelding: Woonhuis Dorpstraat 45

5.31.1.010 Woonhuis Jan Deckersstraat 9-11 Heeze

Gemeentelijk monument nr. B-HE-020

Woonhuis uit 1886. CHW. Nr.: BP047-001902

Rond de voorlaatste eeuwwisseling was Jan Deckers in Heeze hoofd van de school. Hij was nauw betrokken bij de oprichting van de Boerenbond en de Coöperatieve Boerenleenbank in Heeze. De man was echter in meerdere opzichten interessant en belangrijk voor de geschiedenis van Heeze. Zijn invloed bleef niet beperkt tot Heeze maar deed zich ook gelden in de regio Eindhoven:

'Meester Deckers moet een sterke persoonlijkheid zijn geweest. Althans die indruk maakt hij wanneer men kennis neemt van de over hem verzamelde gegevens. Jan Deckers komt daaruit naar voren als een man met karakter, een doorzetter; die bovendien uitermate consequent was. Kennelijk beschikte hij over een flinke geestelijke bagage. Kortom, hij was superieur en stond als persoonlijkheid zeer waarschijnlijk boven de lokale autoriteiten van Heeze. Hij wist dat en maakte er gebruik van tot nut van de Heezerse bevolking. (...) Zijn zoon Laurent, de latere minister Deckers, getuigde in 1963 over zijn vader dat deze behoorde tot de pioniers van de sociale en landbouwkundige ontwikkeling der eenvoudige boerenbevolking.'⁷³⁹

Om kort te gaan, Jan Deckers staat bekend om zijn grote verdiensten niet alleen voor zijn woonplaats Heeze, maar ook voor de regio daarbuiten. Zo was de inzet van meester Deckers voor verbetering van de boerenstand in Heeze groot. Dit kwam vooral tot uiting door het geven van landbouwcursussen, maar ook op praktisch gebied, zoals bij de zuivelverwerking. Belangrijk waren zijn activiteiten in verband met de oprichting van de Boerenbond en van de Coöperatieve Boerenleenbank in Heeze en de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank in Eindhoven.⁷⁴⁰

⁷³⁸ inventarisatie monumenten Heeze-Leende 2023-2024.

⁷³⁹ Van den Heuvel, 2006, 14.

⁷⁴⁰ Van den Heuvel, 2006, 44.

Afbeelding: Woonhuis Jan Deckerstraat 9-11 (Google streetview 2025).

5.31.1.011 Ginderover 45 Heeze

Gemeentelijk monument nr. B-HE-014.

Woonhuis uit 1905.

Afbeelding: Woonhuis Ginderover 45 (Google streetview 2025).

5.31.1.012 Kapelstraat 81 Heeze

Gemeentelijk monument nr. B-HE-025

Woonhuis uit 1875-1900. Is de voormalige tramremise, zie 5.13.2.004.

Afbeelding: Woonhuis Kapelstraat 81 (Google streetview 2025).

5.31.1.013 Woonhuis Kapelstraat 110 Heeze⁷⁴¹

Gemeentelijk monument nr. B-HE-022.

Voormalig MIP object. CHW. Nr.: BP047-001555

Waarschijnlijk gebouwd in 1900.

Afbeelding: Woonhuis Kapelstraat 110 (Google streetview 2025).

5.31.1.014 Vondellaan 2 -Geldropseweg 47-49 Heeze

KMAR Kazerne uit 1920-1950.

Gemeentelijk monument nr. B-HE-012.

⁷⁴¹ Lierop 2022.

Afbeelding: Woonhuis Vondellaan 2 aan de linkerkant (Google streetview 2024).

5.31.1.015 Beukenlaan 30 Sterksel

Gemeentelijk monument nr. B-ST-005.

Woonhuis Ekelhof uit 1918.

Dit is één van de villa's die grote beleggers van de maatschappij in Sterksel konden bouwen op een perceel grond. Na het faillissement van de maatschappij komt hier de uit Nederlands-Indië afkomstige familie Vos de Wael wonen die gronden kocht uit het faillissement en verschillende pachtboerderijen op Sterksel heeft laten bouwen. Hij was dus een groot financier van het nieuwe dorp.

Afbeelding: Woonhuis Beukenlaan 30 in Sterksel (Google streetview 2024).

5.31.1.016 Oostrikkerweg 1 Sterksel

Woonhuis uit 1925. Voormalig seinwachtershuis.

Gemeentelijk monument nr. B-ST-028